

תלמוד ערוך

פרק השוכר את האומנין

בבלי בבא מציעא פרק ששי

מהדורה על דרך המחקר
עם פירוש הסוגיות
על-ידי
ש מא יהודה פרידמן

בית המדרש לרבנים באמריקה
ירושלים תשנ"א

©
כל הזכויות שמורות
להוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה
תשנ"א

Copyright 1990, by
The Jewish Theological Seminary of America

Printed in Israel
ISBN 0-87334-066-3

סדר והורפס במפעלי רפוס ברצני, ירושלים

תכן העניינים

1	הסוגיא הראשונה, חלק א — תרעומת (עה ע"ב-עו ע"א)
15	הסוגיא הראשונה, חלק ב — דיבורא דידיה (עו ע"א-ע"ב)
57	הסוגיא הראשונה, חלק ג — פועל בטל (עו ע"ב-עז ע"א)
71	הסוגיא הראשונה, חלק ד — זל עבדתא (עז ע"א)
83	הסוגיא הראשונה, חלק ה — פועל יכול לחזור בו (עז ע"א-ע"ב)
97	הסוגיא הראשונה, חלק ו — עייל ונפיק אזווי (עז ע"ב-עח ע"א)
125	הסוגיא השניה — שוכר עליהן (עח ע"א)
131	הסוגיא השלישית — המשנה מרעת בעל הבית (עח ע"א-ע"ב)
145	הסוגיא הרביעית — אבזקת (עח ע"ב)
153	הסוגיא החמישית — אנגריא (עח ע"ב-עט ע"א)
171	הסוגיא הששית — לא מכלינן קרנא (עט ע"א)
185	הסוגיא השביעית — השוכר את הספינה (עט ע"א-ע"ב)
199	הסוגיא השמינית — פרה (פ ע"א)
223	הסוגיא התשיעית — נפח ומשאוי (פ ע"א-ע"ב)
239	הסוגיא העשירית — כל האומנין שומרי שכר (פ ע"ב)
251	הסוגיא האחת-עשרה — טול את שלך (פ ע"ב-פא ע"א)
267	הסוגיא השתיים-עשרה — שמור לי ושמור לך (פא ע"א-ע"ב)
291	הסוגיא השלש-עשרה — הנח (פא ע"ב)
295	הסוגיא הארבע-עשרה — משכון (פא ע"ב-פב ע"ב)
365	הסוגיא החמש-עשרה — אבא שאול (פב ע"ב)
369	הסוגיא השש-עשרה — המעביר חבית (פב ע"ב-פג ע"א)
423	מפתח הסימנים, כתבי היד ודפוסים ראשונים

לאבי ואמי
שלום יוסף ודבורה פרידמן
יחריכו ימים בטוב

תלמוד ערוך

השוכר את האומנין

הפירושים

הסוגיא הראשונה, חלק א — תרעומת (עה ע"ב-עו ע"א)

לאמיתו של דבר, לפנינו סוגיא אחת ארוכה, מתחילת הפרק ועד לרף עז רע"א, סוגיא שחלקיה קשורים כיום בקשרי משא ומתן רצופים. אולם חלקים אלה נברלים זה מזה באופן ברור, ובדיוננו נדון בכל חלק בנפרד, וכסוגיא בפני עצמה.

חלק ראשון זה שלפנינו משמש סוגיית פתיחה לפרק כולו, והיא חטיבה מיוחדת המצטיינת בבניה משוכללת ושקולה, ותכונה זו בולטת כאן אף יותר מבשאר סוגיות הפתיחה שבראשי הפרקים.¹ סוגייתנו זו משמשת גם מעין פתיחה והקדמה לברייתא שלהלן בחלק השלישי (עו ע"ב), ובודאי היתה ברייתא זו קבועה כאן בראש הפרק בתלמוד הקדום לפני שנאמרה סוגיית הפתיחה, אף שהמשא ומתן הנוכחי יוצר את הרושם ההפוך, כאילו נשאו ונתנו בפרשנות המשנה תחילה ואחר-כך הביאו את הברייתא לשם הכרעה. נקודת המוצא של המשא ומתן בסוגיא היא פרשנות לשון המשנה ("הטעו זה את זה"), וכסגנון סוגיות פתיחה בדרך כלל, שהן עוסקות בשאלות לשון וסגנון. ומכאן לנושא הסוגיא כולה: כיצד היתה הטעיה זו, ומהי התרעומת.

בפתח הרברים באה הקביעה – ההנחה "דאטעו פועלים אהרדי", הנחה שממנה חוזר בעל הגמרא להלן בראש החלק השלישי (עו ע"ב), ב"מסקנתו", שמסיק שם שאין "הטעו" שבמשנתנו שונה מ"חזור", ופירוש המשנה שחזרו בעל הבית ופועלים זה בזה.² ברם, טרם דוחה הוא את האוקימתא שבפתיחת

¹ ראה ר"א ווייס, היצירה של הסבוראים, ירושלים תשי"ג, עמ' 16-17, והזכיר אף סוגייתנו שם; י"א אפרתי, בריאילון (תשכ"ח), עמ' 86. וראה "פרק האשה רבה בבבלי בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא" (להלן: "פרק האשה רבה"; "על דרך חקר הסוגיא"), מחקרים ומקורות — מאסף למדעי היהדות, א, ניו יורק תשל"א, עמ' 324-325 והע' 9, ובשנתון המשפט העברי (תשל"ח), עמ' 217. על סוגיות הפתיחה בראשי המסכתות, עיין ר"ז פרנקל, *MGWJ* X (1861), pp. 266-267; דרכי המשנה, עמ' 270; נ' בריל, *JGJ* II (1876), pp. 43-44; מ"ד יודילוביץ, ישיבת פומבדיתא, תל אביב תרצ"ה, עמ' 53; א' ווייס, ספר היוכל לכבוד קאמינקא, וינא תרצ"ו, עמ' 29, הע' 3 (= על המשנה, אוסף מאמרים מאת פרופ' אברהם ווייס, אוניברסיטה בריאילון, עמ' 24), היצירה (כנ"ל), עמ' 9 ואילך; רא"ש רוזנטל, ספר זכרון ליעקב פרידמן ז"ל, ירושלים תשל"ד, עמ' 239-242, הע' 16.

² עי' רש"י עו ע"ב, ד"ה הטעו (ותיבת "נמי" בפירוש רש"י שם ליתא ברוב כתבי-היד, ואיתא בנרפס וכ"ס בלבד). והיא מסקנה אף שמרוחקת מן הסוגיא: "ומסקנא שהטעו זה את זה הכי קא מסקינן ואיב' אימ' האי תנא לחזור היטעו קרי ליה" (ספר המקצועות, עמ' נח); ועיין רשב"א בשטמ"ק לרף עו ע"ב, ד"ה כללא דנקטינן מהאי שמעתא; ובמאירי: "והעלו בגמ' ב מ ס ק נ ת ה ס ו ג י א בפירוש והטעו זה את זה שענינו שחזרו זה בזה" (עמ' 292, 295). ועל פי המסקנה כתב הראב"ד: "והטעו זה את זה, דהיינו חזור" (במיוחס לריטב"א ובשטמ"ק, עו ע"ב ד"ה ר"א שלא התחילו, וראה להלן הע' 10), וכתב עליו הר"ש די וידש: "צ"ע על מה שכתב הרב וכו' עד ודבר זה למדנו אותו ממשנתנו דהיינו חזור, דבגמ' אמר' חזרו זה בזה לא קתני אלא הטעו" (שטמ"ק שם, וראה דבריו בשטמ"ק לעיל עו ע"א, ד"ה ורישא). ושםא אותו ריחוק גרם לו שלא לראות כאן מסקנה אדלעיל מיניה. ועיין ספר חיים שנים ישלם (בש"ס אליהם מקורות). ואף שנאמרת בלשון איבעית אימא, היא מסקנה, כשם שכאן בחלק הראשון פיס' 7, אף שהיא בלשון ואיבעית אימא, דוחה פיס' 1 בבירור. ומה שאמרו בסגנון המסקנה הנידונה "חזרו נמי הטעו קרי ליה", פירוש, היות והתנא אומר אף בסגנון "הטעו" כשכוונתו "חזור", הרי אין ממש למה שדייקנו בראש סוגיין, ויש לפרש "חזור" כפי שרצינו מראש, וכפי שיוצא

דבריו (ואכן יודע הוא מראש שסופה להדחות ע"י הברייתא), בא בעל הגמרא לפתח אוקימתא זו פיתוח נפלא בשבע תת-אוקימתות הבאות להגדיר מה היא ועל מה היא תרעומת זו שנאמרה במשנתנו.³ כבר מתוך הלשון בשתי הפסקאות הראשונות (בסגנון: "אילימא ... ואי", וכן הגירסא: "אי ... אי" וראה חילוף-גירסא 3), מובן הדבר מאליו שהאוקימתות הללו דחיות מעיקרן, והתירוצ יבוא בשלישית: "לא צריכא"; וכן דרך התלמוד בהרבה מקומות להקדים שתי אוקימתות דחיות לפני התירוצ שעומד לתרצו.⁴ אלא שכאן הורחב המבנה — גם התירוצ שבפיס' 3 ("לא צריכא") נדחה ובא התירוצ שבפיס' 4 ("דאיכא דמיתגר" וכו'), אף הוא בלשון לא צריכא, כדרך תירוצ הבא לאחר תירוצ שנדחה. ותירוצ זה שבפיס' 4, הוא הראשון איפוא שאינו נדחה. התירוצים שבהמשך באים בלשון "איבעית אימא", כמוספיים על התירוצ שנתקבל (4), והם שלשה תירוצים כאן ("בעל הבית", "עבירתא שפירתא", "אל תמנע טוב" — 5, 6, 7, וכאמור, אף אותה מסקנה ("איבעית אימא חזרו" וכו') שלהלן בראש החלק השלישי, שהיא מקוימת ואינה נדחית.

יש מן האוקימתות שבהן חוזר בעל הגמרא ממה שהניח מקודם, ובונה במקום שאמר תחילה לסתור. וכך בפיס' 6 באים אנו לחזור ("לעולם") מן התירוצ שבפיס' 5, שדחוק להעמיד משנתנו רק בבעלי בתים, ולכן "לעולם בפועלים" עסיקינו. אולם כבר בפיס' 4 העמדנו משנתנו בתרעומתם של פועלים, והכוונה איפוא בפיס' 6 לומר, אף מה שנדחקנו בפיס' 4 אין צורך בכך, ואפשר להעמידה בפועלים אף בלא חילוקי שכר ("איכא דמיתגר" וכו'), ועלידי כך חזרנו לפיס' 3 ("שכרכם על בעל הבית"). ומה שהקשינו שם "ולחזי פועלים היכי מתגרי", וע"י כך נדחתה האוקימתא, אין זו קושיא, שאף אם נשכרים כל פועלים בשלשה, יכולים הם לומר תרעומת, "שכיון שאמרת לנו בארבעה טרחנו יותר" (פיס' 6) — נמצאת פיס' 6 מתקנת אוקימתא של פיס' 3. ברם, לא תיקנה בעל הסוגיא מיד על אתר, ואדרבא, איחר תיקונו, כדי שיוכל בינתיים להאריך ולומר פיס' 4-5 ("איכא דמיתגר", "בעל הבית").

וכן חוזרת פיס' 7 ("אל תמנע טוב") ומתקנת פיס' 1, ו"לעולם" גם בזאת יש תרעומת, אלא שהמתין לה עד שאמר פיס' 2-6, שאם אתה מתקן פיס' 1 מיד, לא השארת מקום לומר פיס' 2-6. והוא הדין במה שאמר בפתח הדברים "דאטעו פועלים אהרדי", אינו חוזר ממנה עד שאומר כל הסוגיא, ואחר כך, במסקנה חוזר בו: "חזרו נמי הטעו קרי ליה".⁶

מן הברייתא. וראה ספר המקצועות כמובא לעיל, ללא תיבת "נמי", והשוה ברי"ף (להלן הע' 6). ור"א ווייס (כבה"ע' 9) רצה לפרש מתוך סגנון "נמי" שלא חזרנו מן הפירוש הראשון, אלא שהוספנו איתו פירוש אחר, עיי"ש עמ' 141-142 והע' 20, ורע"מ 139. ואין הדברים נראים.

³ ועיין חילוף-גירסא 2, והדיון שם.
⁴ ראה מ"ש בתרביץ מ (תשל"א), עמ' 428 והע' 43. ובדברי רבינו פרץ: "אורחיה דתלמודא הוא להביא תחלה ראייה שיש לדחות" (תוספותיו לב"מ יד ע"ב; ראה "פרק האשה רבה" עמ' 328 והע' 21).
⁵ ראה להלן הע' 55. וכעת בספר פסקי רי"ד מפורש: "ואיבעיתא ל' לעולם בפועלין עסיקי' ובת ל' תא מיתגר' ואלא מאי תרעומת דאמר' וכו'. והשוה גירסת כ"י ג. בפיס' 3: "ולחזי פועלין או (= אי) בארבעה מיתגרין או (= אי) בתלתה מיתגרין" (ועיין ברש"י).

⁶ וראה הע' 2. בעל הגמרא הוא שקבע סדר זה בכדי לאפשר פיתוח מירבי של סברות. וניתן בזה מקום לאחרונים להקשות, למה לא אמרו את הישוב הנכון מיד, כגון בספר עין יהוסף לר"י חזן: "תרעומת מאי עבדיתייהו, הוה מצי למימר משו' אל תמנע טוב דהתירוצ פשוט, אלא משום יגדיל תורה ויאדיר"!! וכו', והוסיף סברה לתרץ, עיין שם. ואילו מי שבא לסכם מיד את ההלכה יסמך את המסקנה מיד לאחר לשון הפתיחה, ואחר כך, כדי ללמדנו פרטי ההלכה, יסמך פיס' 7 מיד לאחר פיס' 1. וכן ממש עשה הרי"ף ריש פירקין: "... דאטעו פועלין אהרדי ... ואי בעית אימא האי תנא חזרו הטעו קרי ליה ... דהיכא דאמ' ליה בעל הבית ... ואול שליח ואמ' להו ... סבור וקביל ... אבל אית להו עליה תרעומת ... והא לית לך אל תמנע טוב מבעליה". והשוה ילקוט שמעוני משלי, רמז

לאחר התיקונים הללו, נשארו לנו חמש אוקימות לדין של תרעומת בפועלים שהטעו זה את זה: "חזרו זה בזה" שפתחנו בה עם תיקונה שבמסקנה; פ"ס 1 ע"פ תיקונה בפ"ס 7; 3 ע"פ תיקונה ב"פ 6; 4; 5. אוקימתא 2 ("שכרכם עלי") נשארת רחוקה מלהיות תרעומת, שנקבעה: "נתיב להו". ואף שחישוב בעל הגמרא מראש את ריבוי האוקימות להיות רחוקות מבחינת פרשנות המשנה, מכל מקום להלכה הן תקפות, וראוי אפוא לקבען ולשנותן לכתחילה. והוא שכותב הרי"ף: "כללא דנקטינן מהא שמעתא" וכו'. וכן בריטב"א: "וכל הני דיני דאמר' בשמעתין הלכתא ניהו" (עמ' קסט).

בעל גמרא זה שאינן וחקיקר בתכלית ההידור את פיתוח הסברות שבסוגיא זו, אף הירד לשבץ בה סממני לשון וסגנון שהיו קבועים לפניו כבר בדברי התלמוד שבתוך הפרק או בקירוב מקום. התירוץ "בריקפא ומלי מיא" שבפ"ס 6 בנוי, הן בלשון והן בענין, על דברי רבא להלן בחלק השלישי, עו ע"ב (עיין חילוף-גירסא 7 ובדין שעליו), הרי שדברי רבא אלה כבר היו מונחים לפניו. ומתוך שאר סימני ההיכר, קרוב לומר שאף "טרחינן ועבדינן עיבדתא שפירתא" שבפ"ס 6, סמוך על דברי סתם התלמוד להלן החלק הרביעי, עו ע"א: "אדעתא דעבדינן לך עיבדתא שפירתא" (פעמיים).⁷ גם הסגנון שבפ"ס 3² כאן, ישנו ממש להלן דף קיא ע"א: "אי דאמר להו שכרכם עלי שכרו עליו הוא, דתניא השוכר ... (הברייתא שבכאן כולה) לא צריכא דאמר להו שכרכם על בעל הבית". ובכתביהיד פ"מ שם, קרובים הדברים אף יותר: "אי דאמר שכרכם עלי מדידיה בעי למיתבא להו".⁸

אף הדבור שבראש סוגייתנו, "זיל אוגר לי פועלים", מתאים לנאמר בדברי הגמרא שם (קיא ע"א): "יהודה בר מרימר אמ' ליה לשמעיה זיל אוגר לי פועלים ואימא להו שכרכם על בעל הב'..." (כ"ה). ובאמת, כל הסגנון הזה שייך יותר לדין הלגת שכר הנידון שם, וכפי שאמרנו: "האומר לחבירו צא שכור לי פועלים, שניהן אין עוברים משום כל תלין" וכו' (ק"ע"ב). הרי מן הדבר הזה בלבד⁹ קרוב לומר שעומד בעל סוגייתנו אחרי זמן יהודה בר מרימר, חברו של מר בר רב אשי, אחרוני אחרונים שבאמוראי בבל (רק שבכ"ז ג' ליתא לשון זה כאן, ואפשר שהושמט בהשמטת הדומות, ראה הדיון בחילוף-גירסא 1).

מלבד מקורותיו אלו של בעל הסוגיא בדברי תלמוד אחרים שבבבלי, בודאי נשען היה גם על מסורות מארץ ישראל, דומות לאלו המצויות לפנינו בירושלמי, ריש פירקין. הרי לשיטת בעל הגמרא

תתקלה (ושם: "התעו", "התעו", "דאתעו", בתי"ו). על האופי של סוגר ופותר בסוגיא זו כבר עמד ל' גייקובס בספרו *Studies in Talmudic Logic and Methodology*, London 1961, pp. 159, 164. ועיין ספר למנצח לדוד לר"ד פארדו, סאלוניקי תקכ"ה, כא ע"ד מן הספר, במה שבא ליישב לשונות איבעית אימא שבכאן.

⁷ "עיבדתא שפירתא" בבבלי, רק בשתי סוגיות אלה, ולהלן פג ע"א. סוגיית הפתיחה לפרק ז'. והשוה הלשון בירושלמי: "מה אנא משפרה עיבדייתה" (פ"ד ה"ז, ט סע"ד), ועיין מה שכתב על זה הגר"ש ליברמן, תלמודה של קיסריין, עמ' 1.

⁸ כ"ה בכ"פ, וכזה בכ"מ, ראה דק"ס עמ' 327 אות ח. בכ"ה: "שכרו עליו הוא", כבנרפס ועוד. ואם לא נרצה לומר שהגירסא בכתבייד פ"מ הוגהה אחר כך, הרי עלינו לומר שהנוסח בפרק ט' שלפני בעל סוגייתנו מעין גירסת ענף פ"מ הוא! בכ"ז אנטונין רק: "ולא" (א"י כ"ז, גנזי תלמוד בבלי, ב, ירושלים תשל"ט, לוח רט; עיין "לאילן-היוחסין של נוסחי בבא מציעא" — פרק בחקר נוסח הבבלי", מחקרים בספרות התלמודית, יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאל ליברמן, ח"ט' בסיון תשל"ח, ירושלים תשמ"ג [להלן: "לאילן היוחסין"], עמ' 140, הע' 243). גם הברייתא של השוכר את הפועל, אף ששנויה היא בין ברייתות "השוכר" בתוספתא לפרקנו (פ"ה ה"ז, עמ' 99), קרוב לומר שבאה לסוגייתנו מן הגמרא פרק ט' שם, עם שאר דבורים אלה שעליה, ולא מסידור קדום כאן (ואם לא צריך לומר שכאן היתה סדורה מתחילה, לפני הברייתא שלהלן בחלק ג', ומסכיבה בנו את הסוגיא, ומשכו ממקבילתה להלן פ"ט את הלשונות הנ"ל, ואינו נראה). ועיין תוספתא כפשוטה, עמ' 251.

⁹ בנוסף על אופיה הכללי כסוגיית פתיחה. וראה ר"א ווייס, "סוגית הבבלי והירושלמי של משנת ב"מ רפ"ו", תפארת ישראל, ספר היובל לכבוד ישראל ברודי, לונדון תשכ"ו, עמ' 142.

כאן מסקנת הסוגיא תהיה בהכרח כפי שיוצא לו מן הברייתא להלן, ש"הטעו זה את זה" שבמשנתנו פירושו ללא ספק שחזרו זה בזה, כלומר חזרו פועלים בבעל הבית וחזר בעל הבית בפועלים. כתירוף שסופו להידחות, מעמיד הוא כאן את ההפך: אין הטעו כחזור, אלא הטעיה בשכר המלאכה, וכן פירש "זה את זה" — בינם לבין עצמם של פועלים.¹⁰ והנה, שני היסודות הללו נמצאים בסוגיית הירושלמי. בצורתה של אותה סוגיא המונחת לפנינו היום (וברור מן הלשון ומדברי הראשונים, שחלו בה הרחבות והכפלות),¹¹ מתפרשת תחילה פסקא מן המשנה: "הטעו זה את זה מהו" — ופירושו בירושלמי שפועלים העוסקים במלאכה הזמינו פועלים אחרים: "איתי¹² אתון עבדין עמן"¹³ — באים אתם לעבוד [או: ישכם עובדים] עמנו? ושאלו מהם: "היך אתון עבדין" — איך [בכמה] אתם עובדים? וענו: "מן חמש רבן", ואח"כ: "ואשכחון עבדין מן עשר רבן" וכו'. הרי "דאטעו פועלים אהרדי"! אחר כך שואל הירושלמי: "הטען בעל הבית מהו",¹⁴ ופירושו שהזמין בעל הבית פועלים נוספים, ואמר: "איתי אתון

¹⁰ ובאמת היקשו הראשונים על פירוש זה: "וכתב הראב"ד ז"ל לא ידעתי למה הוצרכו בעלי הש"ס לומר דאטעו פועלים אהרדי, ולא אמרו שהפועלים הטעו את בעל הבית ובעל הבית הטעה אותם בעניין (צ"ל: כעניין, כבשטמ"ק) זה שפירש (בשטמ"ק: שפירש זה) לפועלים דאטעו בהרדי" (במיוחס לריטב"א ד"ה וכתב הראב"ד. וכן מובאים דבריו בדברי הרשב"א בשטמ"ק ד"ה חזרו לא קתני, אלא שהושמט שמו של הראב"ד שם בטעות, כנראה ע"י הדומות וזכויות הרשב"א היתה לראב"ד, במה שכתב בסיום הבאת דבריו: "ע"כ, ונשאר לו ז"ל הענין מגומגם"). והביא הראב"ד שם את סוגיית הירושלמי [וראה להלן הע' 18]. ועיי"ש בשטמ"ק ד"ה ורישא, בדברי ר' שמואל די וירש, שהביא תחילת לשון הראב"ד בשמו. וכבר העיר ר"א ווייס (כנזכר לעיל הע' 9), "נראה שגם הרשב"א יסודו בראב"ד", עמ' 143, הע' 24). ועיי"ן רש"י, ד"ה חזרו בהן. ואי אפשר לו לראב"ד לתרץ שמתורת א"י באו הדברים, וכפי שהוא לפנינו בירושלמי, ראה להלן בסמוך (חוץ ממה שאין דרכם של הראשונים לפרש את הבבלי כך), שאדרבה, בגירסתם ופירושם של הראשונים בירושלמי אין מדובר בכך, אלא בהטעית פועלים לבעה"ב ובעה"ב לפועלים בלבד, ואדרבה, הם היקשו למה אין הבבלי אומר כבירושלמי: הושה בראב"ד הנ"ל ובריטב"א, ועי' להלן. [בפירושו לירושלמי נזיקין, עמ' 163, לשו' 32, הביא הגר"ש ליברמן ז"ל מן הרשב"א, ע"פ שטמ"ק, והוסיף: "וכ"ה כמעט מלה במלה בפירוש הראב"ד שהביא במיוחס להריטב"א (הר"ש די וירש, עיי' בשטמ"ק)". תחילת לשון הראב"ד נמצא אף בדברי הר"ש די וירש, כנ"ל, וקשה לי לומר בודאות מה רצה הגר"ש ליברמן לרמוז בזה. ואולי צ"ל: ובר"ש. מ"מ, על החידושים המיוחסים לריטב"א לב"מ, ראה: ר"י שטיינהארדט, בית תלמוד ג (תרמ"ג), עמ' 302-307; ר"א האלפערן במבואו לחידושי הריטב"א החרשים לב"מ; רב"ז בנדיקט, תורה שבעלפה ח (תשכ"ו), עמ' צ הע' 19; א' ליכטנשטיין, מבוא לחידושי הריטב"א, גיטין, ירושלים תש"מ, עמ' 24-26; ל"א פלדמן, מבוא לחידושי רבנו קרשקש, כתובות, ירושלים תשמ"ג.]

¹¹ ועל הכפלת הבבות, ראה מ"ש ר"א ווייס, שם, עמ' 148, הע' 42. וראה להלן, הע' 15. וז"ל הירושלמי לפנינו: "הטעו זה את זה מהו. איתי אתון עבדין עמי היך אתון עבדין מן חמש רבן ואשכחון עבדין מן עשר רבן למלאכה אתון עבדין עמי היך אתון עבדין מן עשרה יומין ואשכחון עבדין מן חמש יומין. הטען בעל הבית מהו איתי אתון עבדין עם חביריכון היך הינן עבדין מ' רבן ואשכחון עבדין מה' רבן למלאכה איתי אתון עבדין עם חביריכון היך הינן עבדין מחמשה יומין ואשכחון עבדין מעשר יומין".

¹² בכי"א: "איתי" (בכל הסוגיא — ארבע פעמים; ירושלמי נזיקין, עמ' 67). על תיבה זו, עיי' דברי מו"ר הגר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' יב (וראה ציונו בירושלמי נזיקין, עמ' 163). וראה M. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine, I*, Tel Aviv-New York 1980, p. 60; sin *Palestine*, I, Tel Aviv-New York 1980, p. 60. מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תש"מ, עמ' 172-173. "עבדין", בינוני בתפקיד מקור; ראה ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית, ניויורק תשמ"ו, עמ' 194.

¹³ בכי"ל ובר"ו: עמי. והגהתי כן תחילה על פי הענין, כלומר, "אטעו פועלים אהרדי", וכפי שמשמע מן ההמשך: "היך אתון עבדין! ואח"כ ראיתי שכן כתוב בכ"י אסקוריאלי: "עמן", בשתי הפעמים. והגר"ש ליברמן סבר להעדיף גירסת הדפוס, וכתב על גירסת כ"י: "אבל נראה ש'עמן' לא דווקא, או שלפנינו טעות סופרים וצ"ל: ע מ י" וכו' (עמ' 163, עיי' שם). וראה להלן הע' 18.

¹⁴ בפני משה: "הטען בעל הבית מהו, כלומר וכך נמי מציינו לפרושי בהטעה בה"ב את האומנין", וכתב כן כי מן הסגנון נראה כפיסקא מן המשנה! ובאמת כלשון זו בברייתא (להלן, החלק השלישי, עו ע"ב = תוספתא רפ"ז), וצ"ע אם גירסא היא בירושלמי או פירוש. ועיי' תלמודה של קיסרין, עמ' 7. וראה להלן הע' 27, 28. יוצא שאין

עבדין עם חבריכון" — באים אתם לעבוד עם חבריכם? ושאלו: "היך הינון עבדין", וענה להם: "מי רבן", ואח"כ: "ואשכחן (צ"ל ואשכחון וכי"א: אשכחון) עבדין מה רבן" וכו'.¹⁵ ומן הסגנון וההקבלה ברור שבראשונה דובר על הטעית הפועלים זה את זה בקשר לשכרם.¹⁶ ובדאי שכבר היו מסורות מעין אלה מתורת ארץ ישראל בידי של בעל הסוגיא דידן, ובנה מהן את החלק שלפנינו, ולשיטתו פירוש זה הוא שלא כמסקנה, אלא הוה אמינא העומדת להדחות. (ואף שירושלמי זה היה כתוב לפני מקצת הראשונים בצורות אחרות, כמה קשיים כרוכים באותן גירסאות של הראשונים,¹⁷ ואילו בגירסת הירושלמי שלפנינו יש סימני מקוריות רבים.¹⁸)

הירושלמי מדרגים "הטעו זה את זה" כפי שהוא כבר ייתא: "בין שהטעו את בעל הבית, ובין שבעל הבית הטעה אותן", אלא, א — פועלים זה לזה; ב — הטעו בעל הבית. ובשני המקרים הוטעו הנשכרים. "הטעו". בירושלמי נזיקין, עמ' 67: "הטעו", וכתב הגר"ש ליברמן: "גירסה נכונה, ובד: 'הטעו בעל הבית' וכו'. ומדברי הראשונים הנ"ל מוכח שגרסו כלפנינו בכתב-היד". ברם נראה שעיקר נוסח הירושלמי כספרינו, והראשונים הביאו נוסח משני ומעובד, ראה להלן ובהע' 18, ובאותו נוסח פישטו את הדברים: בעל הבית הטעה אותם, והם הטעו את בעל הבית, ואף המושך הלשון בכי"א אינו מתאים לשיטה זו, שכן לשון הדיבור הזה בירושלמי נזיקין שם: "הטעו בעל הבית מהו אתי אתון עבדין עם חבריכון היך אתון עבדון ... למלאכה אתי אתון עבדין עם חבריכון היך אתון עבדון". הרי אינו לשון פועלים הפונים לבעל הבית, אלא לשון בעל הבית הפונה לפועלים. וכן הסגנון "היך אתון עבדון" מגומגם לפירוש ההוא, שכאילו מוכרח לצרפו כהמשך ראש הדיבור (ראה להלן). ואילו בנרפס, בדיבור זה בשתי הפעמים: "הינון" במקום "אינון", סימן מקוריות הוא, שהוא כתיב נדיר מאד בירושלמי (ראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, א, עמ' 371-375), והוא בולט במיוחד במס' ב"מ (חמש מתוך שתי עשרה היקרויות).

¹⁵ ולפי זה צ"ל: "חמש ... עשר", גם כאן (וראה להלן הע' 18), או שבראשונה נפרש שיקבלו שכר ששמעו, ובשניה יקבלו שכר של שאר פועלים. ונראה שהמכנה הנוכחי של המספרים נובע מן העיבוד משתי בכות לארבע. ובהכפלה זו הובאו שתי צורות שונות: "רבן", "יומין", ואפשר שהן כחילוקי גירסא למה שהיה המונח המקורי. ועוד צריך ביאור מה היו צורתו ועיקר משמעותו של אותו נוסח מקורי. ("רבן" במובן "רובן של פועלים" נראה מגומגם בהקשר זה, ומן ההקשר נראה שמתבקש שם מטבע. ואולי זוהי המטבע שמופיעה בכמה שטרות עתיקים בצורת "ר", השוה כנראה ל"רבעין". ראה קאולי, Aramaic Papyri עמ' XXX; Discoveries in the Judean Desert, II, pp. 90-91; מספרות, מס' 189, שו" 10, 23.) וכן נוספה המלה "למלאכה" לחלק בין שני הסגנונות. בגוף כ"י ליידין: "הטעו בעל הבית מהו איתי אתון עבדין עם חבריכון היך הינון עבדין מה יומין ואשכחון עבדון מי יומין", והושלם בגליון. ומכיון שיש דומות, קשה לטעון שכאן נשתמרה גירסא הקרובה יותר למקורית.

¹⁶ עיין הע' 18.

¹⁷ ר"א ווייס כתב: "אף חברין במקום הינון הוא רק בגדר פירוש שנכנס במקום הביטוי המקורי" (תפארת ישראל, עמ' 144 הע' 33, עיי"ש). אשר לסגנון "היך חברין" וכו' שבדברי הראשונים, נראה שנכנס לראשונה מתוך תפיסת "היך" = "כדרך", ראה הע' 18. ולפי זה, "חברין" אינה אלא העברת "חבריכון" לגוף ראשון (וכצורה המקובלת בבבלי, וליחיד, ראה אוצר לשון התלמוד, יג, עמ' 40-41, לעומת אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ג, עמ' 491).

¹⁸ רוב הראשונים לא הביאו לשון הירושלמי בארמית, אלא פרפרזה בלבד, ובעברית; רק הריטב"א הביא נוסח שעיקרו ארמית, וז"ל: "וכן אמרו בירושלמי אמר לון עמי אתון עבדין היך חבריכון עבדין, רובן עבדין מן עשר אשכחין רובן עבדין מן חמש למלאכה, עמך אנן עבדין היך חברין עבדין, רובן עבדין מן חמש, אשכחון רובן עבדין מן עשר למלאכה, ע"כ. ורישא בהטעאת פועלין לבע"ה וסיפא הטעאת בע"ה לפועלין". לפני הריטב"א והראשונים היו שתי בכות בירושלמי ולפנינו ארבע, ובעיני זה נראית גירסתם מקורית יותר, ואילו לפנינו בכות ב', ד', כהכפלה הן (וראה הע' 15). ואשר לתיבת "למלאכה", אולי נכתבה מתחילה בגליון כדי לפרש "מן מעשר רבן" — למלאכה (ראה הע' 15). בגירסת הריטב"א תיבה זו בסוף המשפט, ואילו לפנינו פתרו אותה כסימן לבבא נוספת:

אולם, בפרטים אחרים גירסת הראשונים מוקשית או נראית כניסוח משני. הפתיחה "עמי" נראית כניסיון לפתור הבטוי הקשה (והמקורי) "איתי / אתי", ראה לעיל הע' 12, ואח"כ על פי זה ניסחו להלן: "עמך". לשיטת הריטב"א צריך לפרש שבעל הבית פותח בשני דבורים רצופים: "עמי אתון עבדין היך חבריכון עבדין?" וכן להלן אצל פועלים שני דבורים רצופים. במקצת כתב-היד של חידושי הריטב"א, לאחר "עמי

מכל מה שהקדמנו ברור מאד שאין דברי סוגייתנו כרישום פשטני של דברים שנאמרו דרך שקלא וטריא חפשית בבית המדרש,¹⁹ אלא מעשה חושב, בנוי בתפארת איוון הסברות. והרי היא כהקדמה הבודקת אפשרויות שונות, טרם נבוא לדחותן ולהסיק מסקנתנו כפי שיוצא מן הברייתא, הקבועה כבר בתלמוד לפני בעל הסוגיא, בריש פירקין, וכפי שהיא בתוספתא ובירושלמי.²⁰

אתון עבדין, נוסף: "עמך", ולאחר "עמך אנן עבדין" נוסף: "עמי" (ראה כתבייד ק מ י א [ברישא; בסיפא יש השמטה] ושם שינויים קלים אחרים, וקצת שיבושים והשלמות, ובכ"י י ניקוד למחיקה). אף סגנון זה מיועד למנוע דיבור ארוך בפי דובר אחד. הראב"ד (במיוחס לריטב"א) כותב: "ובירושלמי הכי מפרש לה, בעל הבית הטעה אותם שאמר להם תבואו עמי כדרך שבאו חברכם, אמרו לו בכמה באו אמר להון בחמשה חמשה רובם ואשתכח בסוף דעשר עשר היו רובו, וכן פועלים שהטעו את בעל הבית על זה הדרך" (וכהגהה הקלה שבכור לזהב שם, והשוה בשטמ"ק, כבה"ע' 10). ואפשר לשחזר גירסתו בערך כך: "איתי אתון עבדין היך חבריכון עבדין, היך הינון עבדין ...", כלומר, פירשו את הדבור "היך" בשתי פנים: "כדרך" ו"בכמה", ושני הלשונות באו יחד. ועל ידי כך אותו דבור שהיה לפי הריטב"א "הטעת פועלין לבע"ב", שפועלין אומריין רובן עבדין מן עשר, נעשה לראב"ד "בעל הבית הטעה אותם", שהרי בעל הבית אומר בחמשה חמשה רובן. ובדאי ע"י כך גם נהפכו המספרים בין שתי גירסאות אלה.

ואף שנראה לכאורה שהרבה ראשונים מביאים כגירסא זו בירושלמי, באמת כולם נסמכים זה על זה. כבר אמרנו (הע' 10) שהרשב"א מביא דברי הראב"ד ממש, ואילו המאירי (עמ' 294), תלמיד הרשב"א (עמ' ריא והע' 33-34) והנמוקי יוסף הביאו את הירושלמי לפי ניסוחו של הראב"ד, ובדאי מתוך חידושי הרשב"א. ואף רבינו ירוחם (נכ"ט ח"א, פ' ע"ג-ע"ד) מביא בשם הרשב"א במפורש. ועיין בית יוסף, סי' שלב, ד"ה כתבו תלמידי הרשב"א, וחידושי הלכות שם. ומול גירסת הירושלמי שבדברי הראשונים, עומדת סוגיית הירושלמי שלפנינו, ואלו תכונותיה: תמיד המזמין את הפועלים פותח, והם שואלים על השכר; הרבורים קצרים, ואין שני דיבורים רצופים בפי דובר אחד; הלשונות "עמן/עם חבריכון" "אתון/הינון", מכוונים ומדויקים; לתיבת "היך" משמעות קבועה. וכוונת הרישא, שהטעו פועלים זה לזה, ששאלו הפועלים החרשים את הפועלים העובדים כעת "היך אתון עבדין". ומה שהריטב"א כתב "ורישא בהטעת פועלין לבע"ב", ע"פ גירסתו כתב, והיא נופלת בדיוקה מן הגירסא שלפנינו (וראה מ"ש הגר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, עמ' 2, הע' 1, לגבי עדיפות לשונות מסוימים במסכת נזיקין שבדפוס לעומת גירסת הראשונים).

יש מן האחרונים שפירשו גם את הירושלמי שלפנינו ברישא שהפועלים הטעו את בעל הבית, אע"פ שאין הפירוש מתאים לסגנון, כפי שהראינו, ומהם מפורש שנמשכו בזה אחר לשון הריטב"א. ויש שרמזו גם הם על צירוף שני הרבורים יחד או חילוף המספרים: שדה יהושע ("שכשאמר להם בעל הבית איתון עבדין עמי, כל' בואו עשו עמי, ושלל להם איך אתון עבדין", ועי"ש איך תירץ את המספרים); מהר"א פולדא ("האיך אתם עבדין, גם זה בעל הבית שאל להם"); רי"ח דייקעס בנתיבות ירושלים ("... שדעת כל הני רבבות ארשיית הירושלמי הוא דהפועלים הטעו את בעה"ב [הכוונה, ולא שחזרו בהם, שיי"פ] ... אפשר להירושלמי ע"פ דרך הראשונים הנ"ל"); ביאור הגר"א, סי' שלב, אות י. והשוה רז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 491; ר"ח אלבק, השלמות למשנה, עמ' 425; ועי' ר"א ווייס, תפארת ישראל, עמ' 143, 147, 148 והע' 41 (וראה כל דיונו שם, עמ' 142-149); ר"י פרנצוס, סיני עה (תשל"ד), עמ' רמד. ואילו מפרשי הירושלמי שעל אתר, יש מהם שפירשו בבא ראשונה בפועלים שהטעו בינם לבין עצמם כדבעי — בפני משה ד"ה איתי אתון: "שאחד מן האומנין אמר לחבירו", והשוה רידב"ן; וביפה עינים כתב: "ראטעו פועלים אהרדי ה"נ מפרש בירושל", והשוה הגהות דיננער, עמ' 164. וראה לעיל הע' 14. ועם כל מה שהאריכו המפרשים בזה על מחלוקת הבבלי והירושלמי להלכה, הרי ברור שקירבה יש ביניהם באשר לעצם סממני הלשון וציור הענין.

¹⁹ ואף לא "כתמציות של cases כפסקי דין או החלטות שניתנו במעשים שהיו", כדעתו של מ' זילברג (כך דרכו של תלמוד, עמ' 22-23, ובהע' 41 לגבי סוגיין), שהרי אופי ספרותי-הפוטטי לדברי סוגייתנו. וכן לגבי השכר, קרוב שהמספרים הנקובים דוגמא בעלמא הם, וכבסוגיית הירושלמי, ולא דוקא משקפים מציאות. גם שם המטבע לא הוזכר; הרי"ף ורש"י הזכירו זווים, ואילו ר' יהונתן מכנה אותם "פשיטי" (ועי' מ"ש לפירוש, ב"ק עמ' 348 הע' 267). ובקיצור פסקי הרא"ש: "זהובים". אין להסיק מסוגייתנו איפוא ידיעות על רמות שכר הסטוריות, כפי שעלה על דעת מקצת המחברים.

²⁰ וכבר מימות הראשונים נחלקו בדבר, אם סוגיות כאלה נאמרו בבית המדרש ע"י "בני הישיבה" טרם ידעו כיצד לתרץ, או ש"הספר" הוא המדבר בהן. ועיין "פרק האשה רבה" עמ' 328 והע' 21. ובכללי התלמוד לר' בצלאל אשכנזי:

ולגבי פירוש משנתנו, יש להעיר כי מסקנת הבבלי ש"הטעו" משמעו "חזור", מתאימה ללשון המשנה במועד קטן פ"ב מ"א-ב: "מי שהפך את זיתו ואירעו אבל או אונס או שהטעוהו פועלים ...", שפירושו שחזרו בהם "ולא באו" (הנדרס ע"ש רש"י לשם, מו"ק יא ע"ב ובפירוש רש"י מהר" קופפר).²¹ וכך דייקו בגמרא את הפירוש הזה מן הברייתא להלן,²² וברור שהמשנה והברייתא ממקום אחד באו,²³ ומכוונות מעיקרן לדבר אחד,²⁴ ודומה משנתנו כקיצור הלשון שבברייתא.²⁵ ואף מסיפא של משנתנו יש לדייק פירוש זה: "שכר את החמר ואת הקרר ... ופועלין להעלות פשתנו מן המשרה וכל דבר שאבד וחוץ לו ב הן ...", ומשמע שנשנתה דין זה מן הרישא רק בזה שהוא דבר אבד, אבל חוץ מזה הן שוות.²⁶ והתנא ברישא קורא "חזור" "הטעו", שהרי חזור לפני תחילת המלאכה, וכל צד סומך על הצד שכנגדו, וכשחזרו בהם, נעשה הוא מוטעה בבטחונו וסמיכתו עליהם.

"פעמים מסתפק התלמוד בענין אחד ואח"כ מביא ראיה מברייתא שממנה יש גלוי לספק ההוא דלעיל די"ל אכתי לא קא הוה ידע לברייתא" (סי' 183, בספר לדוד צבי, עמ' 193). ולגבי סוגיינתו במיוחד דנו ותהו בשאלה אם היתה הברייתא ידועה כבר למי שאמר החלק הראשון, ויש שהעלו מכאן שלא היתה ידועה כלל; ומן הסוברים שהיתה ידועה, תגרצו שאמר הפירוש הראשון קודם, כי שני הפירושים אמת, או שדיבר דרך אירוניה, או בדרך מוזרה ודחוקה — ראה הגהות דיננער, עמ' 81 ("... שלבעלי סוגיין ששקלו וטרו הרבה לא שמיעא להו עדיין ברייתא הנ"ל ולאחר ששמעו אותה בני הישיבה אמרו ואיבעית אימא האי תנא חזור נמי הטעו קרי ליה"); ב' די פריס, תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 256 (= מחקרים בספרות התלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 24-25); א"א הלוי, דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות ג (1972), עמ' 137; א' ווייס, תפארת ישראל, עמ' 141-142. וראה י"א אפרתי, בראילן ו, עמ' 84, 86, שראה לנכון שהיתה הברייתא קבועה בראש הפרק מתחילה. וכתב המאירי, "היה בעל התלמוד סבור שהתנא לא דבר בבעל הבית עם הפועלים ..." (עמ' 293).

²¹ עיין י' היינמן, *HUCA XXV* (1954), p. 306; ז' פלק, מבוא לריני ישראל בימי הבית השני, עמ' 214, וציין בהע' 87 שם שתיבת פועלים ליתא בכי"ק של המשנה, ובהוצאת לו, והיא כנראה תוספת. וליתא שם כמ"א אף בכ"י פרמה, כ"י לידן, המשנה עם פירוש הרמב"ם מהדורת קאפה, ד"נ, ובבבלי כ"מ, כ"י קולומביה, כ"י הספריה הבריטית 400, כ"י 108, כ"י 134, ורי"ף כ"י ביהמ"ד. ואיתא (בשינויים קלים), רק במשנה כ"י תימני הוצ' נחום — מורג, בבלי כ"י אוכספורד 366, כ"מ בגלין, כ"י 108 בין השיטין, משב"ב בדפוסים מדפ' פיורו, ובדפוס הרי"ף (מד"ק). במ"ב ליתא בכי"ק, כ"י פרמה, הוצ' לו, כ"ל, משנת הרמב"ם, ד"נ, כ"י תימני הנ"ל, בבלי כ"מ, כ"י הספריה הבריטית, כ"י וטיקן הנ"ל, כ"י קולומביה (ול' שם גם: או שהטעוהו), ד"פ, רי"ף כ"י ביהמ"ד וד"ק, ואיתא כ"י הנ"ל וכ"י 108 בין השיטין. ועי' דק"ס לשם, עמ' 33. מכל מקום, הפירוש ש"פועלים" הם שהטעוהו, הוא פירוש עתיק וסביר, וכבר פירשו כן המיוחס לרש"י, רמב"ם ור' נתן אב הישיבה (ושמא אף נסתייע פירוש זה מסוגיינתו). ומכל מקום מלמדות משניות אלה כפשוטן ש"הטעוהו" היינו חזרו בהן, וראה להגר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה לב"מ, פ"ז, הע' 1; ירושלמי נזיקין, עמ' 163 הע' 1.

²² כן משתמע מן הבבא השניה והשלישית שם: "במה דברים אמורים שלא הלכו ... בד"א שלא התחילו", אף שכבבא הראשונה אין פירוש "הטעו" יוצא מתוכה. וראה להלן הע' 25.

²³ והשוה י' פרנצוס, סיני עה, עמ' רמג"רמד.

²⁴ וקשה לומר, כר"ב די פריס, ש"יש מקום להניח כי התנא של המשנה הבין את המונח הטעו באופן אחר מהתנא של הברייתא" (תרביץ ה, עמ' 256, עיי"ש, ולעיל הע' 21).

²⁵ לגבי מי הטעה את מי, הרישא של הברייתא מפורשת לגמרי: "והטעו את בעל הבית או בעל הבית הטעה אותן", ומתוך כך רשאי אתה לקצר בסיפא "אין להן זה על זה אלא תרעומת", בלי שתיפגע משמעותם של דברים כלל. אולם במשנתנו נכנס אותו קיצור כבר ברישא: "השוכר את האומנין והטעו זה את זה", וע"כ נעשה הסגנון סתום — מי הטעה את מי, ומה גם שלא הוזכר בעל הבית כאן מפורש, אלא "השוכר את האומנין". ועי' ר"ש די וידש בשטמ"ק (כבהע' 2). על יחס ניסוחים שבמשנה לתוספתא, הערתי בכמה מקומות, ועיין להלן סוגיא ט, נפח ומשוי. ²⁶ וכתב הריטב"א על הרישא: "ומיירי בדליכא דבר האבד, דאי בדאיכא דבר האבד הא קתני מציעתא שהוא שוכר עליהם או מטען", ועוד

ולאחר שהתחילו במלאכה, ונקנית שכירתם בכך, קרי ליה חזרו, כבכל קנין. ובאותו ירושלמי ריש פירקין יש לומר שלא דייקו בכל זה,²⁷ אלא פירשו את המשנה בפני עצמה, וכלשונה.²⁸

עיון בדברי הראשונים והעמקה בפירושיהם, פסקיהם וקושיותיהם, מעלה לפעמים פנים אחרות של הסוגיא, שלא נתקיימו בנסחים שלפנינו. ואין הדברים אמורים רק לגבי אותם מקומות שאומרים הם כגון "הכי גרסינן", "איכא דגרסי", והדומה, אלא אף כשאין השינוי נראה לעין במבט ראשון או אף במבט שני.²⁹

נתחיל בדברי המאירי, המקבילים לפיסקאות 4³ שבסוגיא. וזה לשונו: "אמר לו בשלשה שלשה והלך ושכר בארבעה ארבעה ואמר להם שכרכם על בעל הבית, הרי נעקר השליחות, ואין זה כשוכרן בשלו והראה בשל חברו אלא כשוכר בשל חברו על דעת חברו, והרי בעל הבית נותן כמנהג המדינה אם ארבעה ואם שלשה. היה מנהג המדינה חלוק, מהם בארבעה ומהם בשלשה, רואין את המלאכה אם היתה שוה ארבעה נותן להם ארבעה, שאלו לא אמר להם השליח ארבעה לא טרחו כל כך במלאכה זו. לא היתה המלאכה שוה ארבעה אינו נותן אלא שלשה, ואף תרעומת אין כאן".

והנה, דברי המאירי בסופם נראים כסותרים דברי הגמרא לפנינו פס' 4, ששם מדובר במנהג חלוק, ויש להם תרעומת של "הוה טרחינן ומוגרין נפשין בארבעה". שהרי ממה נפשך, אם הכוונה בפס' 4 שעשו מה ששוה ארבעה, לדברי המאירי יש להם ארבעה, ואין מקום לתרעומת, ואם לא היתה המלאכה שוה ארבעה,³⁰ הנה לדברי המאירי תרעומת אין כאן! בוא העמד דברי המאירי מול דברי הטור, שפוסק כדין סוגיית הגמרא, ותראה שוב סתירתם הגלויה. וז"ל הטור: "... ואפילו יש שנשכרים בג' ויש שנשכרים בד' אין להם אלא ג' ותרעומתם על השליח, בד"א כשאין מלאכתם שוה ד'..." (חו"מ, סי' שלב).

²⁷ רי"ח דייקעס התלבט קשות בדבר זה וכתב: "... והטעם זא"ז היינו שחזרו מכח הך תוספתא, וא"כ מאי דחקו להירושלמי לפרש מתני' דלא כהתוספתא, והירושלמי הלא מביא התוספתא זו בסמוך, ולולא דמסתפינא הייתי אומר דהא דקאמר הירושלמי הטעם זה את זה מהו כו' הטעם בעה"ב מהו לא קאי בזה לפרש מתני' אלא בעיא היא זו דבכה"ג מהו הדין ונשאר בספיא ... אמנם מדברי הראשונים שהבאנו מבואר שפירשו להך ירושלמי דקאי לפרש מתני' וצ"ע" (נתיבות ירושלים, ריש פרקין, עמ' 72). ועי' דברי ר"י פרנצוס, סיני עה, עמ' רמדרמה (על תיבת "כו" בדבור שכראש פיסקא, במקצת כה"י, ראה מ"ש במבוא לפי' ר' יהונתן ב"ק, עמ' יד"טו). ושם רצה הרי"ח דייקעס להסתייע מלשון "מהו" לומר בעיא בעלמא היא, והיא הנותנת, שכך כתב הגר"ש ליברמן: "אין מסדר הכבות מכיר את המונח היך עבירא הרגיל מאד בכל הש"ס הירושלמי, ולמרות מה שהבבות מלאות שאלות ואיבעיות אין אנו מוצאים שם את המונח הזה אף פעם. י' ב"מ פ"ו ה"א, י' ע"ד: הטעם זה את זה מהו וכו' הטעם בעל הבית מהו וכו' ואין זה הסגנון הרגיל של הירושלמי והיה צריך לאמר הטעם זה את זה היך עבירא וכו' הטעם בעל הבית היך עבירא וכו'" (תלמודה של קיסרין, עמ' 7, ועיי"ש בהע' 1). ועי' הע' 28, ולהלן החלק החמישי, הע' 9. דברי רי"ץ דיננער, בעמ' 81, ד"ה חזרו, ובעמ' 164, צריכים תיקון או פירוש.

²⁸ וכתב "מטען" שבסיפא. וראה הע' 25. ובמיוחד אם אמנם גרסו במשנה "הטעם זה את זה" וגם "הטעם בעל הבית" (ראה לעיל הע' 14). מעין צירוף של גירסת המשנה עם חלק מן הגירסא שבברייתא. ומצרוף שכזה יש מקום לדייק שהטעם זה את זה אינו כולל הטעם בעל הבית, וממילא פירושו אומנים זה את זה! ואפשר שגם מהות ההטעיה קשורה לזאת, שאם האומנים הטעו זה את זה, שייך יותר שהוא בענין שכר מאשר בענין חזרה. ויש עוד להוסיף, שלהלן בסמוך בירושלמי מובאת הברייתא, ואין הבבא הראשונה "השוכר" וכו' מובאת שם כלל, וצריך איפוא גם לחשוש אם היתה בבא זו כתובה בסמוך לראש הפרק, והירושלמי מפרש אף מה שנאמר בברייתא שבעל הבית הטעה אותן, ומתוך דמיון הבבא למשנה השמיטתה (וראה דיננער בהגהותיו לירושלמי כאן, עמ' 164). מכל מקום, הרי מאותו סגנון כאילו שני הרבורים האלה לפני הירושלמי.

²⁹ ועי' "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 307, אות יג.

³⁰ ראה להלן.

ועוד דבר מפליא יש כאן, שאם תדייק בדברי הרמב"ם פ"ט מהל' שכירות ה"ג, תראה שאינו מזכיר כלל אותו דין של תרעומת שבפיס' 4. וכך הוא כותב: "היה במדינה מי שנשכר בשלשה ומי שנשכר בארבעה, אינו נותן להם אלא שלשה ויש להם תרעומת על השליש. בד"א כשאין מלאכתו ניכרת, אבל היתה מלאכתו ניכרת והרי היא שוה ארבעה נותן להם בעה"ב ארבעה, שאילו לא אמר להם שלוחו ארבעה לא טרחו ועשו שוה ארבעה". ולמרות דמיון דברי הטור לדברי הרמב"ם כאן, אין דבריהם שווים כלל, שתערומת זו שהזכיר הרמב"ם אינה אלא זו שבפיס' 6, בשאין מלאכתו ניכרת, ואילו הטור מדבר בתרעומת של פיס' 4, כשניכרת מלאכתם ששוה שלשה. והראיה, שלהלן הזכיר הטור אף תרעומת זו שבפסק הרמב"ם, וכתב "אבל אם א"א לעמוד על המלאכה כמה היא שוה אין להם אלא ג' ותערומתם על השליח". הרי דין אותה תרעומת ראשונה שבפיס' 4 חסר מספר הרמב"ם.³¹ וברור מאד שדברי הרי"ף כאן הם מקורם של פסקים אלו, ואף מהסגנון במאירי מוכח שהלכות הרי"ף לגדל עיניו בפסק סוגיא זו. ובאמת, אופי מיוחד לסיכומי של הרי"ף ופסיקתו כאן,³² וז"ל:

(7,1) [א] כלל דנקטינן מהא שמעתא דהיכא דאמ' ליה בעל הבית לשלוחו צא ושכור לי פועלין בארבעה זוזי, ואזל שליח ואמ' להו בתלתא תלתא זוזי, ואמרי ליה אין סבור וקביל, ואע"ג דשויה עיבדתיהו ארבעה לא שקלי אלא תלתא, דאזוזלי קא מוזלי גביה, אבל אית להו עליה תרעומת דאמרי ליה הואיל ואמ' לך בעל הבית בארבעה אמאי בצרת לך, והא לית לך אל תמנע טוב מבעליו.

(2) [ב] והיכא דאמ' ליה בעל הבית בתלתא ואמר להו איהו בארבעה, אי אמ' להו שכרכם עלי שקלי פועלים מיניה דידיה ארבעה כדקא פסק להו והדר איהו שקיל תלתא מבעל הבית כדתניא ...

(3) [ג] ואי אמ' להו שכרכם על בעל הבית, חזינן היכי מיתגרי פועלין בההיא דוכתא, אי בארבעה יהיב להו בעל הבית ארבעה, ואי בתלתא יהיב להו תלתא, כיון דשני שליח בשליחותיה בטלה לה שליחותיה והוה להו כמאן דעבדי ליה סתמא דדינא כמנהג המדינה.

(4) [ד] ואי אפי' איכא מאן דמיתגר בתלתא ואיכא מאן דמיתגר בארבעה לא שקלי אלא תלתא דדעת' דאיניש אתרעא זילא, ועליהו דידהו רמיא לגלויי ליה לבעל הבית דלא מתגרין לך אלא בארבעה.

(5) [ה] והני מילי היכא דלא שויה עיבדתיהו ארבעה, אבל היכא דשויה עיבדתיהו ארבעה כגון דטרחי אנפשיהו ועבדי ליה עיבדתא דשויה ארבעה, שקלי ארבעה מבעל הבית, דאמרי ליה אי לאו דאמ' לך שלוחך ארבעה לא הוה טרחינן ועבדינן לך מאי דשויה ארבע'.

(6) [ו] ואי לא ידיעא עיבדתיהו מאי שויה כגון ריפקא דמלי מיא, ואינון אמרי דשויה עיבדתן ארבעה לא שקלי אלא תלתא³³ כמנהגא, אבל אית להו תרעומת עליה דשליחא דאמרי ליה אי לאו אמרת לך ארבעה לא הוה טרחינן כולי האי.

³¹ ושלא כר"מ בלוי, שיטת הקדמונים לב"מ, עמ' רי הע' 30. וכן יש לתקן קצת באוצר מפרשי התלמוד לכאן, עמ' תקע, הע' 85, 86. ולא ראיתי בנושאי כליו של הרמב"ם מי שהיקשה שאין הרמב"ם פוסק דין זה שבגמרא.

³² וראה לעיל הע' 6. כאן צוין אף לפיסקאות סוגיית הגמרא ע"י דברי הרי"ף.

³³ באו"ז (סי' רלט) הביא דברי הרי"ף, ושם ליתא תיבה זו. ועי' הע' 3.

הרי סעיף ד' בדברי הרי"ף הוא שמקביל לפס' 4 בגמרא, ושם לא כתב הרי"ף דין תרעומת (כפי שכתב בסעיפים א', ו'), ואדרבה, הטיל כובד האחריות על הפועלים, והם שהתשלול במה שלא נקבו שכרם בפני בעל הבית. ונקל לדייק מכאן שאף תרעומת אין להם, ובודאי שכן דייק ר"מ המאירי, והוא הפך סוגיין.³⁴ גם הרא"ש עמד על כך, ששונים דברי הרי"ף מן הגמרא, אלא שהוא עמד וצירף לדברי הרי"ף את דין התרעומת מן הגמרא;³⁵ הרי שתי דרכים לפנינו בפירוש דברי הרי"ף, האחת של ישוב דרך השלמה, והשניה מיצוי כוונת לשונו.

ואף בזאת יש להעיר על "כללא דנקטינן מהא שמעתא" שבירי"ף, שגם לא הזכיר שם תרעומתו של פועל – בעל הבית, כבפס' 5 (ואף הרמב"ם לא הביא דין זה כלל).³⁶ ולא עוד, אלא שבסעיף ה' מביא הרי"ף דין שלא נאמר מפורש בסוגייתנו כלל, ויש אתו גם טיעון מנוסח: "דאמרי ליה אי לאו דאמ' לן שלוחך ארבעה לא הוה טרחינן ועברינן לך מאי דשוי ארבע", הדומה בסגנונו לתרעומת המושמטת (4)! הוה אומר, לא הביא הרי"ף את הכתוב לפנינו, ובמקומו הביא דבר שאין כתוב לפנינו, אבל דומה בסגנונו לאותו דין של תרעומת. יוצא שמקום ריכוזן של כל הקושיות האלה בדברי הרי"ף, בפס' 4⁶ הוא. ואף שמקצתן ניתן לתרץ בדוחק גם לפי גירסתנו, מכל מקום עדיין אין תירוץ לכך שלא הביא הרי"ף תרעומת של פס' 4, ואדרבה, טרח להצדיק קיפוחם של פועלים בזה! (וראה להלן).

קשה לשחזר בודאות מה היתה הגירסא בסוגיא שעמדה מאחורי הניסוח בהלכות הרי"ף, אבל רצוי, לשם עיוננו, לנסח דגם כלשהו שיענה על הנקודות שהעלינו, כזה (והדברים נוגעים לפס' 4⁶ של סוגייתנו בלבד):

- (4) לא צריכא דאיכא דמיתגר בארבעה ואיכא דמיתגר בתלתא — ולימרו ליה אי לאו דאמרת לן בארבעה לא הוה טרחינן אנפשינן למיעבר עבירתא דשויא ארבעה.

³⁴ ונראה שגם הרמ"ך דייק כן בדברי הרי"ף, שסיכם כל דיני הסוגיא ב"כללא דנקטיה בהאי שמעתא" (שטמ"ק ד"ה ולענין פסק, והוא ר' מאיר הכהן בר יצחק מסרקסטה, ע"י שטמ"ק לב"ק ה' ע"א ד"ה בשלמא, וכתב שם: "היה בשנת ארבעת אלפים ותתקצ"ה ליצירה"), עם דין פס' 4, ולא כתב שיש כאן תרעומת.

³⁵ "... ועלייהו רמיא לגלויי ליה לבעה"ב דלא איתגרו אלא בד', ותרעומת אית להו על השליח דאמ' (כ"ה בד", ועי' הגהות הב"ח) אי לאו דאמר לן שלוחך בד' הוה טרחינן ומיגרין נפשינן בד' (ס"א). ומכאן בטור הג"ל, והשוה בתלמיד הרשב"א, עמ' רי. ובודאי קשה לומר לדברי הרי"ף שיש תרעומת ולא טרח לכתוב כן, שהרי לשיטתו לעולם אין לך תרעומת אלא במה שפסקו חכמים כן במפורש, והיה לו לפרש; עיין היטב בראש דבריו לעיל: "אפי' תרעומת אין כאן", ועי' ש"ך חו"מ סי' שלב, ס"ק ו.

³⁶ וכן אין דין זה ברא"ש ובשו"ע, שהלכו אחר הרי"ף והרמב"ם! ברם לא נאמרה שום סברה למה לא יהיה הדין כך, ולא ראיתי מי שהיקשה למה לא פסקו רבוותא דינא דגמרא בזאת. אבל היו מן הראשונים שראו לנכון להשלים דין זה על מה שנפסק ברי"ף, השוה מאירי, עמ' 294, שלאחר שכתב עיקר דבריו ע"פ הרי"ף ובסגנונו, הוסיף בסוף: "... ועל דבר זה נאמר בסוגיא זו בבעל הבית עסקינן", וכן ממש בתלמיד הרשב"א (שיטת הקדמונים, עמ' רי. ואפשר שכותב ע"פ המאירי, השוה סגנונו וסדר הדברים בכל הסוגיא), ועוד (ועי' ר"י ליפשיץ, סנהדרי גדולה למס' סנהדרין, א, ירושלים תשכ"ה; עמ' 56-57). והטור (סי' שלב) הביא ענין פועל – בעל הבית לדין תשלומים בלבד ולא פסק שיש לו תרעומת, אלא ז"ל: "... ואם ג', ג', ואפילו שהפועלים בעלי בתים שיש להם מלאכה בעצמן ואין יכולין לומר לא היינו נשכרים אלא על דעת ליקח ד' אלא אין להם אלא ג'". ובש"ך כתב: "וּמַשְׁמַע ב' ש' דפועל בע"ה יש לו תרעומת על השליח..." (ס"ק ה). ופסק כן בערוך השלח, סי' שלב, סעיף ב, בלשון "הפועל היה איש חשוב". ויש לציין למה שכתוב בהגהות דינער: "התיבות הכא בבע"ה עסקינן וכן לקמן התיבות לעולם בפועלים עסקינן אעפ"י שגרסאות ישנות הן מ"מ אינן מעיקר הש"ס וצריך למוחקן" (כאן, ולדף פ ע"א). וכל טעמו אינו אלא: "כי מבלבלים דעת הקוראים והרוצה להעמידם על כנם מוכרח הוא לרחוק עצמו — עיין ברש"י בד"ה אב"א בבעל הבית עסקינן — וכשנמחקו המשך הדברים פשוט וברור הוא דבשני תירוצים אלו קאמר הש"ס שני אופנים חדשים שיכולים הפועלים לומר". ופלא שלא ביקש להסתייע מדברי הרי"ף והרמב"ם שלא הזכירו דין פועל בעל הבית. ועיין להלן. אשר לסגנון פס' 5, ראה גירסת כ"י ג, בלשון יחיד כראוי (בהתאם ל"בעל הבית").

(6) לא צריכא דלא ידיעא עיבדיתהו דאמרי ליה כיון דאמרת לן בארבעה טרחינן ועבדינן עיבדתא שפירתא — וליחזי עיבדיתהו — בריפקא — ריפקא נמי מידע ידיע — ריפקא ומלי מיא דלא ידיע.

פיס' 5 אינה מופיעה כאן כלל. פיס' 4 באה לתרץ שתהא תרעומת בדאיכא דמיתגר בד' ואיכא בג', ופירושו שיקבלו אלה רק ג' ותהיה להם תרעומת. את זה דוחה הגמרא — הרי יטענו יותר, דהיינו שראוי להם לקבל ד', שמתוך דברי השליח הבינו שהשכר ד', ובאמת עשו מלאכה ששוה ד'. וטענה זו לא נדחתה, ותהיה ההלכה שבכגון זה יש להם ד', וכפי שפוסק הרי"ף, וממילא אין מקום לתרעומת, ואין לנו עדיין אוקימתא למשתננו. ומתוצאת הגמרא (בסגנון לא צריכא, לאחר שנדחה התירוץ הקודם) שאם נאמר שאין מלאכתם ניכרת, לא יקבלו ד', ויש להם איפוא תרעומת. אולם, לעולם אפשר ששיטתו המובהקת של הרי"ף להלכה, כאן, היא שהטביעה אותותיה על ניסוח הדברים, ואין בפניו גירסא אחרת בגמרא מזו שלפנינו.

בין אם גירסא היא או סברה, ברור הדבר שקיים הפרש ניכר בין שיטת הרי"ף, כשאנו מדייקים בדבריו, לבין שיטת הסוגיא שלפנינו ופירושה בדברי רש"י. לפי שיטת הרי"ף, ניתן להעריך שוויה של כל מלאכה ומלאכה מהו, אם ג' ואם ד' (ולכן אומר הוא "שויה עבדיתהו ארבעה"). ובשעה שיש פועלים הנשכרים בג' ויש בד', הנשכרים בג' עושים מלאכה השווה ג', והנשכרים בד' עושים שווה ד'. וכאן ממה נפשך, אם עשו שווה ד' יש להם ד', ואין צורך לתרעומת, ואם עשו שווה ג' בודאי אין להם תרעומת, שאם חשבו לקבל ד' למה לא עשו שווה ד'? ואם סברו הם לקבל ד' על שווה ג', בודאי בזה "עליהו דידהו רמיא לגלויי ליה לבעל הבית".³⁷ והם דברי הרי"ף והמאירי דלעיל.

ואילו לשיטת רש"י אין הדבר כן. ברוב הסוגיא מדובר בעבודה רגילה, שאין שינוי באיכותה, ומנהג חלוק, פירושו שנותנים על עבודה זו ג', ובעל הבית שנותן עליה ד' אין הדבר אלא בגלל שזקוק הוא לפועלים במיוחד, ומוכן לשכור בד' לאותה מלאכה.³⁸ ולכן אף שעשו עבודה רגילה יש להם תרעומת, וכמו שנאמר בסוגיא. ומכאן שאין להקשות על רש"י מאותה סברה שביר"ף — ממה נפשך, אם שווה מלאכתם ד' יש להם ד', ואם ג' למה תהא להם תרעומת — שהרי במלאכה אחידה מדובר, יש שנותן עליה ג', ויש שנותן ד'. ועוד אפשר לעמוד על השוני שבין שיטות הרי"ף ורש"י דוקא מדברי הראשונים שטרחו לקרבן ולאחדן.³⁹

³⁷ ובעל הבית יכול, כשיש מקום לטענה זו, לטעון לפועלים "אוזולי קא מוזלי גבי", שהרי סבור וקביל, ופועלים אינם יכולים לטעון לבעל הבית "אוסופי הוא דמוסיף גבן", שהרי הוא לא סבר ולא קביל. ועיין ספר למנצח לדוד (כבה"ע 6 לעיל).

³⁸ עיין רש"י ד"ה הוה טרחינן. ועיין ברא"ש סוף סי' א במ"ש: "דאפי' אי לא עבדי עבדתא אלא כשא פועלים שקלי ד'" (וראה לענין זה להלן, החלק השני).

³⁹ עיין לעיל, עמ' 10 והע' 35, ועי' להלן ובחלק השני של הסוגיא. וכתב רבינו יהונתן: "והני מילי היכא דלא שויה עיבדתייהו ארבעה פשיטי, כלומר שלא טרחו במלאכתן אלא בשעה שדרך שאר פועלים לטרוח, ולא הקדימו בבוקר קודם זריחת השמש ולא העריבו אחר ביאת השמש, אבל היכא דשויה עיבדתייהו ארבעה, כלומר שהקדימו וזיחו השמש ולא העריבו אחר ביאת השמש, ולא החשיכו איפשר שלא רצו לנחש בשעה שדרך פועלים לנחש מעט ולטבול פיתן בחומש (צ"ל: בחומץ)" וכו' עיי"ש, ע"פ ב"ב יב ע"א. אולם מלשון הרי"ף משמע שמטיב העבודה ואיכותה אפשר לעמוד עליה ששוה יותר, ובודאי הוקשה לרבינו יהונתן, שממהלך סוגיין ומפירוש רש"י נראה ברוב הסוגיא שבעבודה אחידה עסיקין, ופירש בדרך כמות ולא איכות. והשוה פסקי ריא"ז, עמ' קמד סי' ד. ועוד קשה לפירוש רבינו יהונתן, שהרי "עבדתא דשויה ארבעה" שביר"ף מקביל לביטוי "עבדתא שפירתא" שבסוגיין, וכך כתבו

וכן לגבי פיס' 5, שמא הרי"ף לשיטתו שהכל הולך אחר השווי, ואם לא עשו שוה ד' אין להם אפילו תרעומת, ולא איכפת לנו אם בעל הבית הוא זה אם לאו, שבסוגייתו הכל הולך אחר שווי המלאכה.

גם בסעיף א' כתב הרי"ף "ואע"ג דשויא עיבדתי הו ארבעה", ואי אתה יודע בודאות אם הוא מוסב רק על "לא שקלי אלא תלתא", או אף על "אית להו עליה תרעומת".⁴⁰ ואילו בדברי הרמ"ך מפורש: "ואית להו עליה תרעומת על דעבר על כל תמנע טוב מבעליו היכא דשויא עבדתי הו ד'",⁴¹ והיא פשוט לשונו של הרי"ף. והכוונה, שאם שוה ג', אפילו תרעומת אין להם! שהרי אם לא עשו שוה ד', על מה תהא להם תרעומת? וכשיטתו שכתבנו לעיל. ואילו מפשטות דברי הטור (ראש סי' שלב)⁴² משמע שגם בשאין מלאכתם שוה ד' יש להם תרעומת, וזה מתאים יותר לסגנון הסוגיא שלפנינו, לשיטת רש"י, שבכרוב הסוגיא משמע לשיטתו שמדובר בעבודה אחידה ורגילה⁴³ (וכפי שנוטים אף דברי הירושלמי הנ"ל).

ובשעה שנשכרים כל העולם בג' איני יודע אם לשיטת רש"י קיימת בכלל "עיבדתא דשויא ארבעה",⁴⁴ ולכל היותר אם עשו עבדתא שפירתא יש להם טענת ממון כלשהו, ושמא אינה אלא פרוטה, ואינה מגיעה לשכר ד'. ברם, לפי האפשרות שהעלינו לעיל, ששתי השיטות האלה מבוססות על שני טיפוסים שונים בגירסת סוגיית פתיחה זו, צריך עוד לבדוק עניינה של פיס' 6. המשא ומתן שם מסורבל, ובאמת, על פי מה ששיערנו בשיטת רש"י לעיל, היה אפשר לסיים: "ועבדינן עיבדתא שפירתא", ולפרש בפשטות, ולומר — אפילו נשכרים שאר פועלים בג', מכל מקום יש להם תרעומת: "מכיון ששמענו ד', והוא זוז אחד יותר משכר פועלים, עשינו תוספת מאמץ להוציא עבודה משופרת", ועל אותה טירחה יש להם תרעומת. ואפילו אם נבדוק מלאכתם ונמצא שהיא משופרת, אין בכך כלום לענין תשלומים, ולעולם יש להם ג' בלבד, ותרעומת.

ואותו המשך שלפנינו — "ולחזי עיבדתי הו" וכו' — מתאים לשיטת הרי"ף, שלשיטתו יש תמיד לבדוק ולראות שווי המלאכה. ובמיוחד לפי מה ששיערנו בשחזור גירסתו (לעיל עמ' 10), שתירצו "דלא ידיע עבדתי הו", יש להקשות "ולחזי עיבדתי הו" וכו' (ועיין חילוף גירסא 5), שאפשר לשום את שוויה של העבודה. ואם היו קיימים שני טיפוסים כאלה בגירסת הסוגיא, שמא אותו המשך, תחילתו היתה בסוגיא כשיטת הרי"ף, אלא שהועברה אף לסוגיא שלפנינו. ודומה הדבר לסוגיית שני

במפורש שאר הראשונים שבאו לאחר שתי השיטות ושני הסגנונות — השוה במיוחס לריטב"א: "עבדת' שפירתא דשויא ד' (ד"ה כיון, ועי' מה שהביא בב"י מתלמידי הרשב"א). והנה ברף פג סע"א נאמר בגמרא מפורש שעבדתא שפירתא אינה השכמתם והערבתם של פועלים! ואשר לאיחוד השיטות, גם מי שליקט מפ' רש"י וסידרו על הרי"ף, העתיק ד"ה ואי בעית אימא, אף שאינו ברי"ף. ועיין עין יהוסף, ד"ה ולחזו פועלים.

⁴⁰ וכלשון הרי"ף ברמב"ם פ"ט מהל' שכירות ה"ג, וברא"ש סי' א.

⁴¹ בשטמ"ק שם. וכן כתב המאירי: "יש לפועלים אלו תרעומת על השליח על שפיתח בשכרם, אחר שהמלאכה שוה כ" וכו' (עמ' 293).

⁴² וכן הוא בקיצור פסקי הרא"ש, ריש פירקין.

⁴³ שתי השיטות בהלכה זו רמוזות בדברי תלמיד הרשב"א: "... ומ"מ תרעומת יש להן עליו משום אל תמנע טוב מבעליו. ונראה לומר שאפילו תרעומת אין כאן אלא בשכל הפועלים היו נשכרין בארבעה, אבל אם היו מקצת פועלים נשכרין בשלשה, אפילו תרעומת אין כאן, לפי שהיה לו להשביח שליחותו בכל יכלתו" (עמ' רט"ד, עיי"ש). הדעה הראשונה כ"שיטת רש"י", שבכל ענין יש תרעומת, ומן "ונראה לומר" דעה אחרת, ומתאימה לשיטת הרי"ף, ש"כל פועלים נשכרים בארבעה" דומה ל"שוה ארבעה". בין נושאי כליו של השלחן ערוך, לא ראיתי מי שדן במפורש בענייננו אם יש תרעומת של אל תמנע טוב במלאכה שוה ג'.

⁴⁴ ועי' במיוחס לריטב"א, ד"ה כיון, ובסופו.

בעלי גמרא (וראה להלן, סוגיא ו' עמ' 180). מי שאמר "ועבדינן עיבדתא שפירתא" מתכוין לכל ענין, אף שמלאכתן ניכרת, ואין להם טענת ממון, אלא תרעומת. ומי שאמר "וליהזי", מקשה שאילו ניכרת ו ש ו י א ד', אף יש להם טענת ממון על שכר של ד'.

ועוד יש לדקדק בלשון פיס' 6 שלפנינו: מה יהא דינם של פועלים כשאמר בעל הבית בשלשה, וכן דרך פועלים שנשכרים בשלשה, אלא שאמר להם השליח ארבעה, והם עשו מלאכה משופרת השוה ארבעה?⁴⁵ בפיס' 6 כפי שהיא לפנינו כיום, אתה רשאי לדייק מרחיית הגמרא "וליהזי עיבדתיהו", שאם ניכרת מלאכתם, והיא אמנם משופרת, אין דין תרעומת אלא דין תשלומי ארבעה יש כאן.⁴⁶ אלא צריכים אנו לדעת במה מדובר, האם כששאר פועלים נשכרים חלקם בד' וחלקם בג', או אפילו כולם בג'. והנה, התשובה לכך יוצאת ממבנה הסוגיא, שאם תדייק בו תראה שפיס' 6 חוזרת לפיס' 3 (כנ"ל).⁴⁷ ומה שאמרנו שם "אי מתגרי בשלשה מאי תרעומת איכא" (רש"י ד"ה וליחזי), כאן תירצנו שיש תרעומת בשאין מלאכתן ניכרת. אמור מעתה — ע"פ הקושיא "וליהזי עיבדתיהו" שבסוגייתנו — שאם מלאכתם ניכרת יש להם ארבעה גם כשנשכרים כל הפועלים בשלשה.

ומענין שחלקו הראשונים בשאלה זו, וראוי להעמיד מחלוקתם על רקע אותה הבחנה שעמדנו עליה לעיל בין שיטות הרי"ף ורש"י, והאפשרות של שני טיפוסים גירסא בסוגייתנו.

אשר לבירור שאלה זו, יש לעיין בסעיף ה' שבדברי הרי"ף, שכתב: "היכא דשויא עיבדתיהו ארבעה ... שקלי ארבעה", עיין שם. ופירש רבינו יהונתן בדבריו: "היכא דשויא עיבדתיהו ארבעה ... דינא הוא דשקיל מיניה ארבעה דהא איכא פועלים דאיתגרי בד' ..."⁴⁸ כלומר, יש להם ד' רק בשוק חלוק — ג' וד' — אבל כשנשכרים כל הפועלים בג' אין להם אלא ג'. שאם אין פועלים הנשכרים בד' למלאכה זו, אין לך מלאכה השוה ד' (ורק כשהמנהג חלוק, אפשר לומר "שוה ד'" על מלאכה השוה לזו של הנשכרים בד' שעושים מלאכה משופרת מן הנשכרים בג'). וזה שלא כאותו דין שדייקנו מגירסת הסוגיא שלפנינו. וכשיטת רבינו יהונתן כן כתבו הרא"ש⁴⁹ ורבינו ירוחם,⁵⁰ ומלשונם קרוב לומר שאף הם פוסקים מתוך הלכות הרי"ף.

והנה, הרמ"ך⁵¹ כתב בזה שתי דעות: "אבל היכא דשויא עיבדתיהו ד' שקלי ד' כיון דאיכא אגרי דמתגרי בד'. ונראה לומר דהה"נ אע"ג דליכא דמתגרי בד' כיון דטרחו טפי מאחר יני' דלישקלו ד'". וכן כדעה שניה זו, פסק הטור: "בד"א כשאין מלאכתם שוה ד', אבל אם הוא שוה ד' נותן להם ד' אפי' שהפועלים נשכרים בג', והוא שיכול לברר שמלאכתן שוה ד'" (סי' שלב).⁵²

⁴⁵ כפי שאכן זיהו הראשונים מונחים אלה, עיין סוף הע' 39.

⁴⁶ וכזה כתב במיוחס לריטב"א: "מכלל דאי הוה ידע מצי למיתבע מיניה ד'", ועי' הע' 50.

⁴⁷ כפי שכתבנו למעלה, עמ' 2 ד"ה ויש. ועיין להלן הע' 55.

⁴⁸ ד"ה כללא דנקיטין, וכן בד"ה דעתייהו (ראה להלן החלק השני, עמ' 16 הע' 13).

⁴⁹ להלן לחלק השני של הסוגיא: "... דלא בעינן דליעבדו עיבדתא שפירתא אלא היכא דאיכא דמיתגרי בתלתא

ואיכא דמיתגרי בד' וא"ל בעה"ב בתלתא ואמר להו בד' ואמר להו שכרכם על בעה"ב" (סי' א).

⁵⁰ "אבל טרחו יותר מדאי ועשו מלאכה שוה ארבע, שקלי ד', פי' מאחר שנשכרים מהם בשלשה

מהם בארבעה" (ספר מישורים, נתיב כט ח"א, פ' ע"ג). והשוה כשיטה זו במיוחס לריטב"א, ד"ה כיון, עיי"ש.

⁵¹ שטמ"ק ד"ה ולענין פסק (ואף סגנונו שלו קשור לרי"ף).

⁵² והוא דעת עצמו של הטור (ולכן כותב להלן שם: "או ... אפילו כולן נשכרין בג'", עי' להלן החלק השני

בפרוטרוט), ושלא כדעת הרא"ש אביו (הע' 9 שם).

הפירוש הראשון, של רבינו יהונתן ודעימיה, נוח ופשוט לפי רצף הדברים ברי"ף, שמפרש "והני מילי" בסעיף ה' מוסב על סעיף ד' ("איכא דמיתגר" וכו').⁵³ וכן מתאים הדבר לגירסא האפשרית בגמרא שהצענו בקשר לשיטת הרי"ף,⁵⁴ שאינו גורס פיס' 5, ופותחת פיס' 6 ב"לא צריכא", כלומר, חוזרת לאותו מצב שבפיס' 4 — מנהג חלוק. ברם בסוגייתנו, כפי שראינו, אין הדבר כן, ולאחר שאנו גורסים בסוגייתנו "וליחזי עיבדתיהו" וכו', ובהתאם למינוח "שויה ד'" שנתקבל מהלכות הרי"ף, ראוי לדייק שאף בנשכרים בג', יש להם ד' אם שוה מלאכתם ד'. ובודאי כן דייקו הטור ודעימיה, והם פוסקים מתוך הסוגיא⁵⁵ ולא מתוך הרי"ף. ושתי הדעות מתפרשות על רקע שתי שיטות היסוד שראינו בסוגיא זו.⁵⁶ ובענין שיטת הרי"ף, ראה עוד להלן בחלק השני.

⁵³ ויש לפרש אף סעיף ו' כהמשך אותו ענין, ומ"ש "אלא תלתא כמנהגא" הכוונה כבסעיף ד' "תלתא ... אתרעא זילא" (ולפי זה בכולם נשכרים בג' אפשר שאפילו תרעומת אין להם, שאין לך בכגון זה עבירתא דשויה ד', והשוה סעיף ג' בדבריו, ומ"ש לעיל לשיטת הרי"ף). ועיין להלן הע' 56.

⁵⁴ לעיל עמ' 10.

⁵⁵ הבית יוסף כתב (בבדק הבית) להעמיד פסק הטור: "וי"ל דמשמע לרבינו דכי אמרינן ואב"א כו' ועבדינן עבירתא שפירתא, בכל גוונא היא אפי' כולו מתגרי בג', וכ"מ מ"ש ט"א דגמ"מ", ובודאי הכוונה לאותו דיוק בלשון הסוגיא. והשוה ביאור הגר"א לשם ס"ק ה. וכן במהר"ם לובלין, ריש פירקין, כתב שנראה לומר כן לפי הסוגיא, וסמך לכך פסק הטור, והוסיף: "אלא שלא נמצא מבואר זה בשאר הפוסקים". ועי' הע' 56. ועי' ש"ך שם ס"ק ח במה שרוצה להשלים בין הדעות, ובס"ק יב בסוגריים. ועי' לעיל הע' 5.

⁵⁶ במהר"ם ש"ף להלן, ד"ה בתוס' בר"ה דעת', מקשה על שיטת הרא"ש הנ"ל (הע' 49) וכותב: "ועיין ברא"ש באריכות ומ"ש דלא בעינן דלעבדו עבירתא שפירתא אלא היכא דאיכא דמיתגר בג' וכו' ... אינו מדקדק דאף אם כולן נשכרין בג' אי עבדו שפירתא שוה ד' נותן להם ד' כמה שהקשה וליחזי עבדתייהו וכו' ומשני בריפא הא היכא דידיע ... [ואפילו כולם נשכרין בג'] יהיב בעה"ב ד' ואין משמע דהאי איבעית אימא אהרדי איתמר היכא דאיכא דמתגרי וכו' ועוד דא"כ לוקמי דכולן נשכרין בג' דהשתא ליכא אלא תרעומות [אף] בדידיע מאי עבדתייהו. גם לשון הרא"ש גופיה לעיל אי לא ידע עבדתייהו כו' אלא תלתא כמנהגא, וכן הטור" וכו', עיי"ש. וזה שכתב בדרך קושיא "ועוד דא"כ" וכו', עיין לעיל עמ' 12 ד"ה ובשעה שנשכרים, ששיערונו אם היה מקום לגרוס כן לשיטת ר"ש י. ולגופו של ענין, הרי דברי הרא"ש הנ"ל מדוקדקים לגמרי, אלא שנאמרו לשיטת הרי"ף, ולא לשיטת סוגיית הגמרא שלפנינו.

הסוגיא הראשונה, חלק ב — דיבורא דידה (עו ע"א"ע"ב)

חלק זה של סוגייתנו אינו אלא כדיבור מוסגר בתוך הסוגיא השלימה, שהרי החלק השלישי להלן ממשיך ממש את דיונו של החלק הראשון (רש"י: ¹ "אשינויא דריש פירקין קאי"). ודומה שאין הפסק כה גדול רגיל בש"ס, אלא כאמור, סגנון סוגיית פתיחה זו מיוחד במינו. וכשאר החלקים, אף חלק זה כסוגיא שלמה היא, וקובעת ברכה לעצמה.

ומה ראה בעל הגמרא להוסיף סוגיא זו כאן? סוגיא זו מתייחסת לדין שבפיס' 1, 7 בחלק הקודם. כשאמר השליח בשלשה, דעתם של הפועלים לשלשה, ואף שבעל הבית אמר ארבעה, הרי סבור וקבלו הם דברי השליח, ועל דיבורו שלו היו סמוכים. וכאן מצא בעל הגמרא דמיון לסוגיא שבמסכת גיטין, ראש פרק האומר התקבל (סב ע"ב סג ע"א). ³ אף שם שונים דברי השליח מדברי המשלח, ואף שם נמשך השומע אחר דברי השליח וסומך על דיבורו. אלא ששם עונה השומע — הבעל, לשלוחה של אשתו ששלחה אליו בענין גירושין — "הילך כמו שאמרה". ולשון הוזה פותח אפשרות לחקירה מעניינת: אם פועלים שבכאן יגיבו אף הם בסגנון זה — "כמו שאמר בעל הבית" — על מה היתה דעתם, על דברי השליח, או שמא על דברי בעל הבית "ארבעה". ⁴ ואפשר שבצורה הקדומה של סוגייתנו, שאנו עומדים לבררה להלן, אף היתה התשובה ברורה מן הסוגיא בגיטין: גם בזאת "אדיבורא דידה קא סמך". ⁵

חילקנו סוגייתנו לארבע פסקאות: (1) פשיטא, (2) אלא, (3) תא שמע, (4) אמר רב אשי. הבעיא בפיס' 2 היא, כאמור, הציר המרכזי המקשר סוגייתנו לסוגיא הקודמת. שם (בפיס' 1, 7), כשאמר בעל הבית ארבעה ואמר השליח שלשה, ברור לנו לגמרי שלפי הדין פועלים אלה "סבור וקביל" (וכתב הרי"ף: "ווא מרי ליה אן, סבור וקביל"). וכאן נשאלת השאלה, אם יאמרו "כמו שאמר בעה"ב", האם זו כסבור וקביל ממש, ש"אדיבורא דשליח קא סמך", או שמא התכוונו, בצורה כלשהיא, לדברי בעל הבית עצמו. והיה אפשר לפתוח בעצם הבעיא בלי לומר "פשיטא", אלא שרצה בעל הגמרא להדר ולהוסיף "פשיטא" לתפארת המשא ומתן, כדרך התלמוד בכמה מקומות. ברם, דא עקא, שבעקבות כך נעשו הדברים קשים, ולא נמצאה דרך לנסח פשיטא זו בצורה פשוטה, כפי שנראה להלן בסמוך.

ראשית כל יש לברר, לאיזה דין נאמר "דעתיהו אעילויה" בבעיא ובפשיטא, דין תרעומת או דין תשלומים? ברור שהבעיא נאמרת לדין תשלומים, שהרי לעיל בחלק הראשון פיס' 7, כבר נאמר

¹ עו ע"ב ד"ה ואי.

² כן בכתבייד. בנרפס: פירקא.

³ הכוונה לאותה סוגיא בצורתה הקדומה, לפני שנוספו בה דברים, כפי שאנו עומדים לתאר להלן בפרוטרוט. בסוגיין בב"מ חסרה תיבת "אמר" לפני "רב נחמן" (ותקן רק"ס עמ' 213, אות ל, שרשם לזאת כ"י 16), והוא כסגנון א"י הקדום, ראה מבוא לנדה"מ, עמ' 1140 (וכתב: "אבל בבבל לא ידעו מנהג זה").

⁴ ולפי זה, עצם העלאת האיבעיא נסמך על "כמו שאמרה" בגיטין, ונאמרו האיבעיא והתשובה בדבור אחד.

⁵ ראה להלן עמ' 33, והע' 92.

שתרעומת יש להם, וכאן באנו לשאול אם הלשון "כמו שאמר בעה"ב" יזכר אף בארבעה. וכן פירש רש"י את הבעיא: "מאי, אדיבורא דפועל סמכי ... ולית להו אלא תלתא ותרעומת דאל תמנע טוב, או דילמא ... אחר דברי בעל הבית נלך ... ושקלי ד'". לפי זה מן הראוי שהפשיטא תדבר אף היא בדין תשלומים.⁷ ונשאלת השאלה: איזה דין תשלומים ישנו בבעל הבית שאמר שלשה ואמר השליח ארבעה? ורש"י פירש: "... אי אמר להן האי שכרכם עלי יתן משלו, ואי אמר שכרכם על בעל הבית יש להם תרעומת עליו". הרי מבקש רש"י לפרשה בדין תשלומים, אלא שאין לו אפשרות יותר סבירה לדין תשלומים מאשר "שכרכם עלי". ברם הוא פירוש דחוק, שהרי אומר הפועל במפורש: "כמו שאמר בעל הבית"!⁸ ומוסיף רש"י לפרש שיטה נוספת ב"שכרכם על בעל הבית", אלא שבזאת לא מצא דין תשלומים, ונאלץ לפרש בדין תרעומת. בעלי התוספות לא רצו אפילו לשקול אפשרות זו, שבודאי דין תשלומים צריך להיות כאן: "דעתיהו אעילויה, באמר להו שכרכם עלי איירי, דאי אמר להו שכרכם על בעל הבית, מאי נפקא מינה אי דעתיהו אעילויה, דבעה"ב לא ישלם להם אלא מה שהתנה" (ר"ה דעתיהו אעילויה).⁹ ולא נשאר שום פירוש שיהיה פשוט בלי דוחק.

המעין ברי"ף יראה שיש בידו לפרש דין תשלומים בלי להזדקק לאף אחד מפירושים אלה: "פשיטא אמ' ליה בעל הבית בתלתא ואזיל איהו ואמ' ליה¹⁰ בארבעה ואמרי ליה כמו שאמ' בעל הבית, דעתיהו אעילויה. ואי שויא עיבידתיהו ארבעה שקלי ארבעה מבעל הבית, ולא אמרינן אדעתא דתלתא קא עברי והאי דקא עברי מאי דשוי ארבעה אוזולי הוא דקא מוזלי גביה". בודאי תלוי גם דבר זה בחילוק שמצאנו בין שיטות רש"י והרי"ף לעיל בחלק הראשון של סוגייתנו. לשיטת הרי"ף¹¹ יקבלו הפועלים ארבעה כשקיימים התנאים האלה: א — יש פועלים הנשכרים בארבעה; ב — אמר להם השליח ארבעה ועל זאת סמכו; ג — עשו מלאכה השווה ארבעה.¹² כל התנאים נמצאים בדין הפשיטא,¹³ ואמנם יש להם ארבעה. ומחדשת לנו הפשיטא שאכן סמכו על דברי השליח, ואין הלשון "כמו שאמר בעל הבית" מקלקל סמיכה זו,¹⁴ שאילו היה הדין שסומכים הם על דברי בעל

⁶ בכל כתביהיד הסגנון הוא: "ולא סבור וקבול בתלתא", וכ"ה באו"ז (ר"ה פשיטא, והוא לשון רש"י).

⁷ ועי' מהרש"א בד"ה דעתיה אעילויה ומהר"ם שי"ף בתוס' בד"ה דעתיה.

⁸ ותימה, איך התכוין רש"י לפרש לשון זה? ושמא התכוין לומר שקוראים הפועלים לשליח, "בעל הבית", בגוף שלישי! וכן "דאי אמר להם שכרכ' עלי לא שייך למימר אדיבורא דבעל הבית קא סמכי, דלית להו גבי בעל הבית מיד", כפי שהיקשה בספר תורת חיים, ועוד.

⁹ בשם "ר"י וכן רבינו חננאל" (בדפוס ש' שובש: "ר' חננאל"). בכ"י פרמה: "... מה שהתנה, וכן פ' ר"י ור"ח". סמ"ג עשין פט: "וכן פ' ר"ח איש רומי" (ומשם בהגהות מיימוניות, פ"ט מהל' שכירות ה"ג).

¹⁰ צ"ל "להו", ככ"י.

¹¹ לעיל עמ' 9, עיי"ש סעיף ה וסעיף ג.

¹² וכן כתב הרמב"ם, פ"ט מהל' שכירות ה"ג.

¹³ וכן פירשו הראשונים שברי"ף מדובר בשיש פועלים הנשכרים בד'. וכתב רבינו יהונתן: "וכיון דשויא עיבדיהו ארבעה, דינא הוא דליתב בעל הבית להו יתר ממנהג רוב הפועלים, דעל מנת כן הטריחו עצמן יותר מדאי, דאיכא פועלים נמי דשקלי לפרקים ארבעה". והשוה ברא"ש (עיי' להלן עמ' 53, נספח להע' 17). וכן כתב רבינו ירוחם: "וכתב רב אלפס ... שקלי ד', פ' והוא שנשכרים מהם בג' מהם בד'" (ספר מישורים, נתיב כט ח"א, פ ע"ג). ועיין מגיד משנה, פ"ט מהל' שכירות ה"ג (ומה שכתב "ובודאי שאפילו כאן" וכו', נראה שרוצה בזה לפשר בין שיטת הרי"ף ורש"י, ומה שכותב אח"כ על שכרכם עלי, על זה בלבד כותב "וכן פירש"י". ועיין להלן הע' 16). ועיין ש"ך סי' שלב ס"ק יב, וכוס ישועות (כבהע' 30).

¹⁴ עיי' ברא"ש סוף סי' א, ועיין פלפולא חריפתא אות ב. ושלא כהב"ח, שפירש לשיטת הרא"ש והטור: "דאם לא אל' כמ"ש בעה"ב לא היה נוטל ד' אבל השתא דאל' כמ"ש בעה"ב נוטל ד' דבמ"ש כמ"ש בעה"ב מהני להו לפועלים דגלו דעתיהו אעילויה" (סי' שלב ד"ה ואם, עיי"ש באורך, ועי' להלן בנספח, עמ' 53. ועי' ש' ורפהטיג, דיני עבודה במשפט העברי, עמ' 290-291, אבל ברור שאין הרי"ף מדבר בשכרכם עלי (ועי' בנספח הנ"ל).

הבית, הרי סבור וקביל לעבוד בשלשה, שלעולם "סבור וקביל" חישוב חזק יותר מ"שויא", ומכריעו.¹⁵ ואילו בפירוש רש"י: "ואי אמר שכרכם על בעל הבית, יש להם תרעומת עליו", צריך לומר שיש להם תרעומות של פס' 4, 5 או 6 בסוגיא הקודמת. הנה אומר שבכל אלה אין דין תשלומים — "דבעה"ב לא ישלם להם אלא מה שהתנה", כבתוספות הנ"ל. ולמה לא פירשו שעשו עבדתא שפירתא דשויא ארבעה? ומכאן חיזוק למה ששיערנו לעיל, שלעיקר שיטת רש"י, וטיפוס הגירסא בסוגיא העומד מאחורי שיטתו, אין לך מלאכה ששוה ארבעה מעצם מהותה, בשעה שיש פועלים שנשכרים בשלשה.¹⁶ ומכל מקום, ברור שרש"י פירש כשיטתו, שעשו מלאכה בטיב אחיד, והרי"ף פירש כשיטתו, שמי שאומרים לו בארבעה, עושה מלאכה השווה ארבעה.

הרי הפרש ברור יש כאן בין שיטות רש"י והרי"ף. ואף-על-פי-כן לא נמנעו הראשונים שבאו אחריהם מלצרף שתי השיטות יחד. ואולי יש מן הראשונים שעשו זאת דרך שיטה, שעדיף להם לפרש דברי הקדמונים בחד טעמא, ואפילו בדוחק. צירוף השיטות אף עשוי לגרום קשיים בדברי המצרף עצמו, ויש לעיין במיוחד בהקשר זה בפרשה המעניינת מסביב לדברי הרא"ש.¹⁷ מכל מקום, פשיטא זו שהוסיף בעל הגמרא והקדימה לבעיא, קיצר בה ולא האריך לבררה ולהתאימה לבעיא. לשיטת רש"י נאלצו המפרשים להרחק בה, ולשיטת הרי"ף צריך להוסיף בה כמה דברים.

גם לענין אחר אין ה"פשיטא" פשוטה. הרי לכאורה לפי הסוגיא, כשאומרים הפועלים "כמו שאמר בעל הבית", ברור לנו כודאות ש"דעתייהו אעילויא", והפירוש הפשוט של "עילויא", הוא הערך הגדול ביותר, הסכום הגבוה.¹⁸ ברם, אם נפרש את הפשיטא כך שדעתם תמיד על הסכום הגבוה, לא נשאר מקום לבעיא, שאף שם ראוי היה לומר בפשטות שדעתם על ארבעה, הסכום הגבוה. וכך היקשה בתוס' רבינו פרץ, על הבעיא: "מאי, אדיבורא דיד' קא סמיך וכו', פי', וא"כ לא שקלי אלא תלתא, וא"ת מ א י ק א מ ב ע י א ל י ה , ה א כ ב ר פ ש י ט א ל י ה ד ד ע ת י ה א ע ל ו י א , וא"כ כי אמר ליהו שליח פחות מבעל הבית, ליכא למיחש דהא מהימנא ליה, דהא דעתייהו אעילויא!"¹⁹

¹⁵ ראה סעיף א' בדבריו שם: "ואע"ג דשויא", וכו'. והוא מה שכתב כאן: "ולא אמרינן" וכו'. וכן להלן בדבריו לכאן: "וסבור וקבול ואע"ג דעבדי מאי דשויא ארבעה לא שקלי אלא תלתא"; ולהלן שם: "ואע"ג דלא עבדי מאי דשויא ארבעה שקלי ארבעה, דהא סבר בעל הבית וקביל דיהיב להו ארבעה". הרי בין שסברו הם בג' בין שסבר וקבל בעל הבית בד', זה מכריע את ענין השווי. ועי' רמ"ך בשטמ"ק סד"ה ולענין פסק, וביאור הגר"א סי' שלב, ס"ק ו.

¹⁶ ואם יש אף פועלים הנשכרים בארבעה, אין זה אלא מתוך שיש בעל בית דחוק שנותן ארבעה על אותה מלאכה. וכן אם עשה עבדתא שפירתא, שמא אין די בכך לזכותו בארבעה. ורש"י לא רצה לפרש את הפשיטא כשכל הפועלים נשכרים בארבעה, שהרי הפשיטא ממשיכה את הסוגיא הקודמת, ומצב זה לא נזכר שם במפורש, אלא שרש"י הזכירו בפירוש תחילת הסוגיא ד"ה וליחזי. ואילו לשיטת הרי"ף דובר במנהג חלוק ג' וד' בכל סיום אותה סוגיא (עיי' לעיל, החלק הראשון), והפשיטא ממשיכה משם בדרך ישירה. ועיין מה שהיקשה בספר אור החמה, עמ' רי, ולפי הפרש זה שבין שיטות הראשונים, הוא מיושב.

¹⁷ ראה להלן, עמ' 53, נספח לכאן. ועיין תורת חיים, ד"ה דעתייהו. ועיין להלן עמ' 45 והע' 146 (לענין צירוף שיטות).

¹⁸ השוה הפעל על ה בלשון חכמים, פיעל, שמשמעו להעלות מחיר (יאסטרוב, עמ' 1081). כשם עצם (ארמית, והשוה עברית) משמעו מצב משובח או ערך (שם, עמ' 1070); וראה ר' ויס, התרגום הארמי לספר איוב, תל-אביב תשל"ט, עמ' 327. לארמית גלילית, ראה מ' סוקולוף, "הערות למילון של הארמית-הגלילית", מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, עמ' 167. ונראה שאותם שני משמעים לשם העצם באים כאן ביחד: ערך משובח, סכום גבוה.

¹⁹ והשוה ח' הריטב"א ד"ה פשיטא (וראה במבוא על יחס הריטב"א לתוס' ר' פרץ). ועיין היטב בעין יהוסף, ד"ה פשיט' וד"ה אין ספק.

בכדי ליישב דבר זה נעשו פירושי "עילויא" מורכבים ומסובכים. וראוי להבחין בשתי שיטות שונות אצל הראשונים, את האחת יש לכנות "עילויא דבעל הבית", והאחרת "עילויא דשליח". הראשונה כתובה בתוס' ד"ה ואזיל — לפיה אין עילויא תכונה חיצונית, המכריעה בין שתי המידות "דיבורא דידיה" או "כדאמר בעל הבית", ²⁰ כפי שמשתמע לכאורה מן הלשון, אלא עילויא תכונה היא של דברי בעל הבית ביחס לדברי השליח. כלומר, השכר שבעל הבית אמר, גבוה מן השכר שהשליח אמר. אם ישנה עילויא בדבריו, אזי קיימת המידה "כדאמר בעל הבית", ושתי מידות הן, ועלינו לבחור בין דברי בעל הבית לדבריו של השליח. ואם אין עילויא בדברי בעל הבית, אין מידה זו קיימת, ואין לך אלא דיבורא דשליח. וכך אמרו בתוס' שם: "... דעתיהו אעלויא, והא דאמרו ליה כמו שאמר בעה"ב היינו מהימנת לן דהכי אמר בעה"ב, אי נמי משום דאי אמר בעל הבית טפי מארבעה שיהא להם כמו שאמר בעל הבית, והיינו דמבעיא ליה בתר הכי אי אמרינן מהימנת לן דהכי אמר בעה"ב אי משום דדעתיה אעלויא". הוי אומר, בפשיטא אין עילויא דבעה"ב ולכן אין אפשרות שתהיה דעתם על דיבורא דבעה"ב, שאין דעתם אלא על עילויא שבדבריו, ואין עילויא בדבריו כלל, ²¹ ונשאר שם רק דיבורא דשליח, ומכאן פשיטא שדעתם על ארבעה. ומצב הבעיא יהיה, שיש עילויא דבעה"ב, ואז נשאלת השאלה, כיצד הדין, אדיבורא דידיה קא סמכי או כדאמר בעל הבית. וכזה יש לפרש בתוס' ר' פרץ, ובשאר הראשונים שהלכו בשיטה זו. ²²

ומענין לברר מהי שיטת רש"י בנידון. המעיין ברש"י ד"ה דעתיהו אעלויא, רואה דיבור המנוסח בזהירות ובדייקנות, כדרכו של רש"י תמיד. אולם כל מה שיוסיף המעיין להגות בדיבור זה, וביחסו להמשך הפירוש, נעשית הכוונה הפשוטה רחוקה ממנו! ובמיוחד מה שכתב שם "אע"פ שאמרו לו הרי אנו נשכרים כדברי בעל הבית, לא לפחות מקצבתו של זה אמרו אלא להוסיף, וכך אמרו מהימנת לן דהכי אמר בעל הבית" — שלפי זה קובע רש"י בפירושו לפשיטא ש"כך אמרו מהימנת לן", והיות ש"מהימנת לן" הוא נדרף ל"אדיבורא דשליח קא סמכי", ²³ הרי כבר קבע רש"י ש"אדיבורא דשליח קא סמכי", ולא נשאר מקום לשאול בעיא בזה. ובוראי לקושיא זו התכוין ר' בצלאל אשכנזי, ויצא מגדרו וכתב דיבור ארוך בשטמ"ק כאן, בלשון עצמו, מה שאינו רגיל לעשות במסכתין. וכך כתב: "ולרש"י משמע שהאמינו ממש, וא"כ קשיא לישנא דגמ' דקאמר דעתיהו אעלויא, וכן מה ששאל

²⁰ = דיבורא דבעל הבית, ראה חילוף גירסא 1.

²¹ וראה בדברי תוספות — "טפי" ו"אעלויא" תמיד בקשר לדברי בעל הבית. בתוס' הרא"ש לגיטין בפ"ו (עמ' רכה) כתב: "למיפשט בעיא ... אי דעתיהו אשליח דמהימני ליה דה"ק ב"ה או דעתיהו אעלויא", הרי "עילויא" נעשה שם נדרף ל"דיבורא דבעה"ב"! וכן כתב הרמב"ם: "אין דעתם אלא שיתן בעה"ב יתר על ארבעה" (פ"ט מהל' שכירות ה"ג; וכתב הרמב"ם את הסברה של הפשיטא אע"פ שהכריע את הבעיא כשיטת דיבורא דשליח, ראה להלן. על היחס בין דברי רש"י והרמב"ם עי' מ"ש להלן פ"ז). ומה שכתבו בתוספות "אי נמי", אין הכוונה להביא שני פירושים שונים, כרגיל בלשונם, אלא הכוונה בין אם יתפרש הדיבור "כמו שאמר בעה"ב" כך או כך. וכן כתב בדרישה: "והנה מ"ש התוס' א"נ כו' הוא כמו או", עיי"ש, וכן מהר"ם: "האי אי נמי אינו תירוץ אחר". והשוה עין יהוסף, ד"ה ואין ספק, ומהרי"ט צהלון (החידושים שעם שו"ת שלו, לכאן, ד"ה ותו). ושלא כמו שכתב בס' חידושי בתרא על ב"מ: "ב' טעמים לזה", "פירוש ראשון" (עמ' קמב"קמג). ועי' מהרש"א, וקצת תימה על מה שכתוב במהדורא בתרא, תוס' בד"ה ואזיל. ועי' אוצר מפרשי התלמוד למס' בבא מציעא, ג, ירושלים תשמ"א (להלן: אומה"ת), עמ' תקעח, הע' 136.

²² עיין בתוס' ר' פרץ, וכתב שם: "... דסמכי אדיבורא דב"ה, מ"מ אין דעתם לפחות מדברי השליח, אלא דעתיהו אעלויא, כגון היכא דהב"ה אומר יותר מן השליח", ואת הפשיטא פירש "דממה נפשך". ועיין תורת חיים, ד"ה פשיטא.

²³ בגמ' וברש"י, להלן, עי' ד"ה אדיבוריה, ד"ה או דלמא, ד"ה אפילו הגיע, ועוד. ועי' תוס' ד"ה ואזיל.

בסמוך אי אמרין אדיבוריה קא סמיך או אבע"ה, והאריך בדברים, וסיים: "זה נראה לי לפרש ע"י הדחק, וצ"ע".²⁴

קושיא מסוג זה בפירוש רש"י ראוי שתזיקק לכתביהיד של פירוש.²⁵ והנה מתברר שבכל ששת כתביהיד השלמים מפירושו לב"מ, אין כתוב "ו כ כ אמרו", אלא כתוב "א ו כ כ אמרו", והוא שינוי של אות אחת, המשנה את הפרשנות מן הקצה אל הקצה. ועכשיו אתה מפרש ברש"י ממש כפי שפירשנו בתוספות: תחילה הביא שיטת "אדיבורא דבה"ב", כלומר, עילויא שלו, אם אינו פוחת מן השליח, ואח"כ כתב "א ו כ כ אמרו מהימנת לן ...", כלומר, "אדיבורא דשליח". ובפשיטא ממה נפשך דעתם על ארבעה, בין אם פירוש דבריהם הוא כ כ א ו כ כ. ושוה "או" של רש"י ל"אי נמי" של תוספות (שבדברי שניהם באה הצעת שתי האפשרויות, ובהיפוך הסדר).²⁶ ובאמת הדיבור הנ"ל של תוספות אינו מדיבורי הקושיא שלהם, אלא מדיבורי סיכום השיטה, שהם מסכמים לפעמים בשיטות מסובכות, ופירושם אינו חלוק על פירוש רש"י כלל.²⁷

ובאמת גירסת "וכך" שבדפוסים שלפנינו אין לה סמך שתסמוך עליו כסמך מסורת כתביהיד הנ"ל. שהרי אין כתוב כך בדפוס ש, ושם ובר"ז כתוב: "אלא כך", ובא מהרש"ל וחלק על הגירסא ההיא,

²⁴ וכן היקשו והאריכו האחרונים בדיבור זה של רש"י (ועי' הע' 29), והשוה ר"א וואלקין בבית אהרן: "נראה מדבריו דמפרש דדעתיהו אעילויא ומהימנת חד סברא הי א", ולדעתו התוס' ד"ה ואזיל מקשים על דברי רש"י אלה: "ואמנם התוס' לא ניחא להו בפירוש זה ... ולהכי יפרשו דדעתיהו אעילויא ומהימנת לן שני סברות הם". ועי' הע' 9, 22, 26.

²⁵ עיוני בנידון הביאני תחילה לעסוק בכתביהיד של פירוש רש"י למכילתין. ועיין במבוא.

²⁶ מלבד כתביהיד האלה ישנו מקור נוסף לגירסה כזאת ברש"י! בחידושי מהר"ם שי"ף כותב: "ברש"י בד"ה דעתיהו אעילויא כו' אלא להוסיף א"נ כ כ אמרו מהימנת וכו'". ושואל כ כ הוגה מכבר באחד מדפוסים פולין הקדומים, והיה לפני מהר"ם שי"ף. עוד כמה דברים בדיבור הזה של מהר"ם שי"ף צריכים ביאור. המבאריהמגיה לחידושי מהר"ם שינה והוסיף קצת בדיבור זה, כדרכו, עיין שם, ונקדים כאן לשון דפוס ראשון (הומבורג פר דער ה"א, תצ"ז) ותקן ציון שנת הדפוס אצל הביבליוגרפים: "ד"ה דעתיהו וכו' א"נ כ כ או' מיהמנת וכו' ומהרש"ל הגי' וכך או' וכו' וכן בר"ן כל' שלפנינו פי' אלא להוסיף אשכירו' שאר פועלים דע"כ דמתגרי בג' דאל"ה אף בשכרם על ב"ה יש להו ד' וכו' ואין הלשון מתיישב ועיין". ומ"ש וכ"ה בר"ן וכו', הנראה שבאותם חידושים שלפניו הובא מלשון רש"י בגירסת "א"נ", ובאמת בכמה כתבים כמעט ואין הבדל בין "א"נ" ל"או" אלא סימן הקיצור בלבד. (ולפי שעה אין בידי לקבוע לאיזה ספר מתכוין! שהרי דיבור זה אינו מובא בר"ן לפנינו. באוצר מפרשי התלמוד כתבו "כוונתו לנימוקי יוסף, אבל לפנינו בנימוקי יוסף ... אלא כך" [עמ' תקעה הע' 128], וכ"ה כבר בדפוס קושטא. ואף שהחידושים שעל הרי"ף ב"מ נדפסו מלכתחילה על שם נמוקי יוסף, אמנם עשויים היו המחברים להביאם על שם הר"ן [בד"ק צוין "פירוש נמקי יוסף" בראש ב"מ, ואילו בב"ב ובב"ב לא צוין דבר, וראה ש' שפר, הרי"ף ומשנתו, עמ' 98, הע' 88; הקדמת בעל חידושי הגהות לטור בסוף חו"מ ח"א. ובאו"ח סי' תקלא ס"ק א (כצ"ל) שציין שם; וראה עתה י"ש שפיגל, סידרא ד (תשמ"ח), עמ' 129 והע' 72, ובמאמר כולו, כגון הע' 50]. ואולי היו לפני מהר"ם שי"ף חידושי נמקי" כ"י, או הגהה בכ"י על גבי הנדפס: "א"נ". ואנו נשכרים בשתיים: א — מקור נוסף לשיטת כתביהיד ברש"י; ב — הגהה המבקשת למחוק "אלא" שבנ"י, לומר לך שאף גירסא זו שבדפוס קושטא ואילך אינה גירסא נכונה. קל לשער שגירסת "או" עומדת מאחורי גירסת "אלא", שהרי בחיבור א' ל' בליגטורה, ובקיצור א' אחרונה, כפי שהיה נהוג, דומות שתי התיבות [ושמא אף הוגהה ע"פ פירש"י בתלמוד ד"ש, ראה להלן הע' 129]. והוער בהגהות למהר"ם שי"ף שבגירסא זו ("א"נ") רש"י כתוספות (ברם לחילופין, לעולם אפשר שבמקום "א"נ" צ"ל בחידושי מהר"ם שי"ף "אלא", כבדפוסים הראשונים, ומסתיע מגירסא זו שבנמקי"י). ועי' בספר אור החמה, ומיושב מה שהיקשה.

²⁷ והשוה דף פ ע"א, ד"ה קשה כמשאוי. ובספר עין יהוסף לשם: "ולפום רהטא נראין דברי התו' דברי מותר דכל מה שאמרו מבואר בגמ'". וכאן, בנוסף לסיכום השיטה, אפשר שרוצים לתרץ כקושיית תוס' ר"פ לעיל עמ' 17. ועי' הע' 19, ובמהר"ם לובלין לתוס' כאן.

והגיה: "בר"ה דעתייהו כו' אלא להוסיף וכך אמרו מהימנת כו' כצ"ל".²⁸ הרי גירסת הרפוס "אלא" יחידאה בנוסחי פירוש רש"י, וכבר מהרש"ל עירער עליה וגירסתו שלו ספק מסברה (אלא שגם גירסתו אינה משנה את המשמעות היסודית, ואף היא אינה בכתביהיד), ואילו כל כתביהיד מסכימים בגירסת "או", המתפרשת בנוח ובלא קושי. והחכמים שהקשו על רש"י, מתוך גירסת הרפוס היקשו.²⁹

בשיטה השניה עילויא הוא השכר המעולה — ארבעה — ששמעו מן השליח, ובשומעם שכר גבוה, פשיטא שדעתם עליו, ואילו הבעיא תתעורר כשאין עילויא, והיא שיטת הראב"ד: "אע"ג דאמרי ליה כמו שאמר בע"ה דעתייהו אעילוייא ושקלי ד', משום דפועלים ידעי אהרדי היכי מתגרי וכי שמעי מיניה ד' לא שבקי עילוייא דשמעי ונחתי אדעתא דפחתא דלא שמעי. אלא אמר להו בע"ה בד' ואמר להו איהו בג' ואמרי ליה כמה שאמר בע"ה מאי, אדיבורא דידיה קא סמכי ואמרי ליה מהימנת לן דהכי אמר בע"ה וסבור וקבול בתלתא ולא אמרינן דעתייהו אעילויא דהא לא שמעי ההוא עילויא ולא סמכי עליה, או דילמא כדאמר בע"ה כיון דאמרי כמה שאמר בע"ה גלויי דעתם הוא דלאו עליה דידיה קא סמכי, מאי" (שטמ"ק ובמיוחס לריטב"א). ונראה לי שאף

²⁸ קל לשער ש"אלא" שבדפוס ש נשתבש מן "או" (או — אל' — אלא).

במהר"ם שי"ף הנ"ל לפנינו הביא גירסת "וכך" בשם "ומהר"ש הגיה", עם כעין לשון המהרש"א תוך כדי דבור. ובאומה"ת, עמ' תקעה, הע' 126: "וכתב שהמהרש"א הגיה". אבל בדפוס ראשון שעל חידושי מהר"ם (לעיל הע' 26) מפורש: "ומהר"ש"ל הגי'". וכן המגיה הוא ששינה את הסדר, והסמיך הפירוש כבמהרש"א. מכל מקום אף בחידושי המהרש"א: "בפרש"י בר"ה דעתייהו ... וכך". וכנראה קיבל מהרש"א את הגהת מהרש"ל בזה, או שכן הוגה בכ"י בעותק הגמרא שלפניו, או שבדפוס שלפניו (ראה הע' 26) כך הורפס, שמה ע"פ הגהת המהרש"ל כבר (ועי' א"א קפלן, דברי תלמוד, ב, עמ' עז, ור"ל "שכך היתה הגירסא לפניו"). ועי' הע' 29.

²⁹ ר' בצלאל אשכנזי היקשה לפי גירסת הרפוסים הקדומים "אלא", ובגירסת "אלא כך" (כמו בהגהה "וכך") תהיה המשמעות קביעה מוחלטת לשיטת עילויא דשליח, שנביא להלן בשם ראב"ד ודעימיה, והיינו, במה שאמר השליח ד' הוא שכר מעולה, ודעתם עליו, וכתב: "כי קאמר להו בר' כיון דליכא דאזיל טפי, אמרינן ודאי אדעתייהו בעילויא, פירוש אהנהו ד' דקאמר להו ...". ועיין שם. אבל בלשוננו של רש"י אינו מדבר על עילויא שאמר להם, אלא על עילויא שיוסיף בעה"ב. גם מהרש"א היקשה על פירש"י בזאת, ואף הוא תירץ באותה דרך, אלא פירש שר' הוספה על שאר פועלים הוא, ופירש "להוסיף" בדברי רש"י, להוסיף על שכר כל הפועלים: "וה"ק מהימנת לן מה שאמר בע"ה ד' להוסיף על שאר פועלים" וכו', עיין שם. אבל הכוונה ברש"י לפחות או להוסיף בקשר לקצבתו של השליח. וכן כתב מהר"ם שי"ף על פירושו של המהרש"א ש"אין הלשון מתישב". וכן שאר רבותינו האחרונים שהקשו על דיבור זה בפירש"י, ומקצתם שבקשו להגיה הגהה אחרת בדבריו (אוצר מפרשי התלמוד, עמ' תקערקעז), יש לציין שבעיקר באותו ענין הם מקשים, ומפני שגירסת הרפוסים לפנייהם.

ויש שמוכא אצל הראשונים בדומה ללשון רש"י, ובשינויי סגנון, כמו בדברי רבינו יהונתן: "אלא להוסיף דהכי קאמרי ליה" וכו'. ובאו"ז סי' רלח, לשון רש"י ממש, וכתוב: "וכך". ואף אם תרצה לומר שגרס ר' יהונתן "וכך" ברש"י מכל מקום אין דברי ר' יהונתן אלה מיושבים כלל, עיין שם. ובאו"ז, שמה אף שם נפל שיבוש זה. וכן בטור (סי' שלב): "אלא כוונתם לומר". ואפשר לטעון שבספר פסק, אינו חייב להמנע כאן מהכרעת השיטות. אבל כן הוא "אלא כך" בפירוש כ"י על פסקי הרא"ש (וכד"ש ונמק"י הנ"ל). ובדאי להמנסחים "וכך" ו"אלא כך", פירוש "מהימנת לן" יהיה מעין: בזה אנו מאמינים לך שאמר לך בעה"ב ד', כלומר, לא תוכל לחזור בך בזה, אבל אין אנו מקבלים זה עלינו עדיון, וסומכים אנו על השיקול שמה יאמר בעה"ב יותר, ושונה איפוא ממשמעות לשון זה להלן ברש"י שהוא מונח לשיטת אדיבורא דשליח קא סמכי. ואדרבא, באותו נוסח הנ"ל שאצל הראשונים נעשה מונח זה סניף לשיטת אדיבורא דבעה"ב סמכי! ועי' בלבושים, עיר שושן, סי' שלב סעיף ג. והנראה שכבר בתקופה קדומה נשתבש "או כך" ל"וכך" מכאן ול"אלא כך" מכאן, הנראים לכאורה מבחוץ כסגנון רווח ונכון.

הרי"ף פירש בשיטה זו,³⁰ מכיון שאינו מוסיף על דברי הגמרא, שאילו לשיטת "עילויא דבעל הבית", אין הדבר מובן מדברי הגמרא, ועל מי שמפרש כן לפרט יותר.

ויש יתרון לפירושו של הראב"ד על שיטת רש"י ותוספות בכמה דברים. לפירוש הראב"ד "דעתיהו אעילויא" מנמק למה דין זה נחשב פשיטא, וכפי שראוי לפי הסגנון — היות ושמעו "עילויא", פשיטא שדעתם על עילויא זו ששמעו מן השליח. ולשיטה האחרת צריך לפרש שהסגנון מקוצר,³¹ והכוונה: באמרם "כמו שאמר בעל הבית" פשיטא שדעתם רק על מה שבעה"ב יוסיף על דברי השליח, וכאן שלא הוסיף, פשיטא שאין דעתם על דברי בעל הבית. לפי פירוש זה (של רש"י ותוספות), "דעתיהו אעילויא" אינו מפרש למה יהא דין זה פשיטא. ועוד, הרי בשיטת רש"י ותוספות בפשיטא אין עילויא ובבעיא יש עילויא, ולכן גם בדין שהובא ב"תא שמע" צריך להיות עילויא בדברי המשלח על דברי השליח, כדי שתהיה הראיה דומה לנידון, ונוכל לפשוט את הבעיא. ולכאורה אין שום עילויא לרוב בני אדם בשליחות הולכה בגירושין על פני שליחות קבלה, או להפך, וכפי שהקשו הראשונים.³² ובמיוחד מתוך כך שרב אשי הו"פ דברי האשה ודברי השליח, אי אפשר לומר בזה שגם הפכנו מה נחשב עילויא ומה אינו נחשב עילויא. ואילו לדברי הראב"ד שיש עילויא בפשיטא, והבעיא נשאלת בגלל שהוא מצב שאין בו עילויא, שייך לפשוט משליחות גירושין, שאין בהן עילויא ברורה, לא לכאן ולא לכאן.³³

וגם יש נפקא מינה להלכה בין שתי השיטות, וכגון שאמר בעה"ב שלשה, ואמר השליח ארבעה, והם אמרו כמו שאמר בעל הבית, ודרך שאר הפועלים שנשכרים בחמישה. לרש"י, כיון שבעה"ב פחות פשיטא שדעתם על דברי השליח, ואילו לראב"ד, היות ולא שמעו עילויא מן השליח (שהרי השליח נקב סכום שהוא פחות משער שאר הפועלים), לשיטתו היא בעיא דלא איפשטא אם דעתם על ג' של בעה"ב או ד' של שליח. וכן, בעה"ב שאמר חמישה, שליח שאמר ארבעה, ודרך כל הפועלים שלשה, לראב"ד דעתם על עילויא דארבעה ששמעו, אבל לרש"י לא הוכרע בגמרא אם דעתם על מה שהוסיף בעה"ב, ואם תפשו אין מוציאים מידם.

והנה אפשר שהיתה כאן אף שיטה שלישית, וכן גירסא אחרת, בנידון. ואותה שיטה היתה כשיטת רש"י ותוספות שעילויא הוא "עילויא דבעל הבית", אבל מיושבות בה הקושיות שהקשינו. כלומר, שלשיטת רש"י ותוספות הלשון "דעתיהו אעילויא" אינו מנמק למה נחשב המקרה הראשון פשיטא, כפי

³⁰ ואף לפני העיון בראב"ד, כן הסתבר לי מדברי הרי"ף. ובספר כוס ישועות (ר"ה בגמרא פשיטא), אמר כסברה זו מלבד, עיין שם.

³¹ ועי' מהרש"א תוס' בד"ה ואזל, ובמהר"ם: "ומ"ש בגמרא הכא דעתיהו לאו דוקא" וכו' (לתוס' ד"ה ואזיל).

³² עיין תוס' ד"ה דאי, וראה תוס' הרא"ש לגיטין לב ע"א, ד"ה מבוטלת (עמ' קנו), ולדף סב ע"ב, ד"ה ש"מ (עמ' רכה). בתוס' ר"פ: "אבל הכא גבי גט ליכא עלויה", ועיין תירוצם. וכן בריטב"א: "וא"ת ומה ראייה מביא מכן, דהא אמרינן לעיל דלא סמכי אדיבורא דמשלח אלא היכא דהוי לעילויא ואלו הכא גריעותא הוא שיהא שליח הולכה כמו שאמרה ... תירצו בתוס' דלגבי בעל ליכא גריעותא ועילויא בהא מילתא, ולא שני ליה בין שליחות הולכה לשליחות קבלה, וכי אמרינן לעיל דעתיהו אעילויא, לא ודוקא, אלא לומר דדעתיהו דלא להוי גריעותא, ומשום דלעיל איכא למימר עילויא נקיט ליה" (ד"ה ת"ש). ועי' דברי רבינו בצלאל אשכנזי בשטמ"ק ד"ה דעתיהו אעילויא, ושם ד"ה שוב מצאתי, בשם שיטה. ועי' בירושלמי גיטין רפ"ו, מז ע"ד, שגירושין חוב הם לאשה ולא זכות, ואפילו "שהיתה צווחת להתגרש, אני אומר שמא חורה בה". ועי' רא"א קפלן, דברי תלמוד, ב, עמ' עז.

³³ והכא ליכא עילויא לא בקבלה ולא בהולכה, ראב"ד שם. באומה"ת הביאו שיטה זו בשם האחרונים (עמ' תקעח והע' 139). לפי ההפך שראינו בין הראב"ד והתוספות, מיושב מה שהיקשה במהר"ם שיי"ק (ירושלים תשד"מ, עמ' רז) על שיטת הראב"ד.

שראוי לפי הסגנון, וכן קושיית העילויא בשיטתם בבעיא. הרי גרסינן בכ"פ (לפני שתוקן הנוסח): "פשיט' אמ' ל' בעל הבית בארבע' ואזל איהו ואמ' להו 'בתלתא' ואמרו ליה כמה שאמ' בעל הבית, דעתייהו אעילויה, אלא אמ' ל' בעל הבית בתלתא ואזל איהו ואמ' להו בארבע'..."³⁴ אח"כ הוגה בין השיטין "תלתא" במקום כל "ארבעה", וכן להפך, להשוותו לגירסת שאר הנסחים.³⁵ אולם אפשר שהיתה לאותה גירסא שבגוף כתב־היד שיטה פרשנית משלה: עילויא הוא מה שבעל הבית יוסיף, ואם מוסיף הוא, ודאי היתה דעתם לכלול מה שמוסיף. ברם אם אין לנו עילויא בדברי בעה"ב, אזי מיבעיא לן אם דעתם לדברי השליח או דברי בעל הבית. ומכאן, בפשיטא שבעל הבית אמר בארבעה, יש עילויא דבעה"ב, ופשוט שעל כך דעתם, ומכריע שתי המידות. אלא בבעיא, שאמר שלשה, אין עילויא בדבריו, ולכן בעיא היא, ולא איפשטא!³⁶

מימרתו הארוכה של רב אשי מוסכת על הפיסקא "תא שמע" דלעיל מינה, ועל הראיה שבסופה. דברי אמורא המוסבים על דברי סתם התלמוד אינם חזון נפרץ, ודיבורים הנראים כך ראויים לבדיקה מיוחדת.³⁷ ועוד, ישנם כמה קשיים במימרא זו לגופה.

הרי שלשה יסודות בדברי רב אשי: א — עקירה; ב — איפכא; ג — "מגורשת" במקום "אינה מגורשת" (אשר לסדרם, ראה להלן). כלומר, ברישא אי אפשר לדייק דבר בשאלה על דיבורו של מי סמך הבעל, כי בנוסף לענין זה יש סיבה אחרת שהגט אינו גט, דהיינו שעקר השליח שליחות הולכה, באומרו "שליח לקבלה הוינא", שפירושו "שליח להולכה לא הוינא". ורק אם יהיו השליחות הולכה, ("התקבל לי — הבא לי"), וכן שיהיה דין חיובי ("מגורשת"), נוכל לדייק. והדברים קשים, שגם בהיפוך הסדר, שאמרה האשה "התקבל" ואמר השליח "אשתך אמרה הבא", הרי פירושו דבריו "אנא שליח להולכה הוינא, לקבלה לא הוינא", וכיצד יאמר רב "משיגיע גט לידו מגורשת" בקבלה, הרי עקר השליח שליחות קבלה, וביטלה! ובגלל קושיא זו נאלץ רש"י להאריך כאן, והיקשה, "הא שליח עקר לשליחותיה, ולא נתרצה הוא בשליחות קבלה!"³⁸ ובתירוצו נזקק רש"י לדברים שאינם כתובים בגמרא, וכוונתו לומר: יתכן שבאמת כך הוא הדין, ושליח שאומר להביא, אפשר שביטל שליחות קבלה, ואם קיבל השליח, ולא נתגרשה אלא בכך, זקוקה היא לחליצה. אלא שאילו היה רב נחמן משמיע לנו

³⁴ בדק"ס צוינה גירסא זו בטעות בשם כ"ה (עמ' 213 אות כ). בכ"י וז': "אמר ליה בעל הבית בתרתא 'בתלתא'".

³⁵ שהיא גירסת רש"י ד"ה אלא, רי"ף, ושאר ראשונים.

³⁶ בדק"ס שם: "והוגה כלפנינו ויפה הגיהו", עיין שם.

³⁷ עי' "על דרך חקר הסוגיא", הע' 42, וראה תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 46-47. בפיסקאות אלה שבסוגייתנו דנתי כבר בקצרה במאמרי, "לישנא אחרינא של הגאונים לסוגיית הבא לי גיטי", תרביץ מז (תשל"ח), עמ' 20-29, עיין שם. על דברים אחדים שם הגיבו ב' ליפשיץ, תרביץ מח (תשל"ט), עמ' 356-363, ור' ברודי, שם, עמ' 364-369. עם שקיבלו עיקר דבריי, הוסיפו איש איש נפך משלו, ובכיוונים שונים זה מזה. בתשובתי שם (עמ' 370-373), מסרתי בקיצור נמרץ את הטעמים המחייבים, לדעתי, לדבוק בניתוחי הראשון באותם עניינים שחלקו עלי (ובמקצת לא הובנו דברי כפי שכוונתי בהם, והערת על כך). כאן להלן הוספתי שוב כמה וכמה עניינים בכיו"ב בסוגיא סבוכה זו. ועיין הע' 94, 162. ³⁸ ד"ה אלא התם, עיין שם. וכן באור שמח (ראה להלן הע' 41), בפשטות, שרש"י "הקשה". בלשנו של רש"י "ואי קשיא הא אמרינן ... ולא קשיא לן הא שליח עקר לשליחותיה ... איכא למימר ...", ואפשר ליישב הסגנון, שהכוונה: ואי קשיא שאמרו שם איפכא, ולא היקשו שם שליח עקר, איכא למימר וכו'. בשלשה כתבי־יד של פירוש רש"י נוקד על "ואי קשיא" (ו' לג ק, ובק המשכו: "והא"). ושמא סבר המנקד שסגנון זה מגומגם ומחק, או שהניקוד בא להבליט שכאן רש"י מקשה קושיא. בגיטין סג ע"א ד"ה אלא, מובלע התירוץ בתוך הרצאת הפירוש, אבל למעשה גם שם "מקשה" (ועיין תוס' חכמי אנגליה לקידושין, מהדור' ר"א סופר, עמ' 84, "הק' רש"י", והע' 66). ועי' מהרש"א לגיטין סג ע"א (ושם צ"ל "מגורשת" במקום "מקורשת", פעמיים). ועי' רש"ש לפירוש רש"י.

בזאת שמגורשת, אזי היה אותו פסק מחדש לנו שאין דבר זה נקרא עקירה ("דא י הוה אמר ..."), ואז היינו יכולים לדייק שהמקבל על עצמו שליחות הולכה לא עקר קבלה, היות וקבלה בכלל הולכה לענין הטורח, ואין לך עקירה אלא בהיפוך הסדר, שאומר "שליח לקבלה הוינא". אלא שבגמרא לא נקשרה עקירת השליחות בענין הטורח כלל, ואין הסברה מחייבת לומר כך.³⁹ ובאמת בדברי הגאונים נאמרה סברה הפוכה, שיש שליח שעוקר קבלה, אבל מתרצה בהולכה, שאין הקבלה בכלל הולכה, ואף אפשר שההולכה בכלל קבלה לשיטתם.⁴⁰ ולכאורה פשוט לשון התלמוד הוא שכשאומר שליח לשליחות זו הוינא, כוונתו לומר לזו הוינא, לשניה לא הוינא.⁴¹

גם לתוספות (גיטין סג ע"א, ד"ה בשלמא) הוקשה כקושייתו של רש"י, ותירצו באופן אחר. דהיינו, מה שאמר רש"י "דא י הוה אמר רב נחמן" כך, אזי ידענו שאין עקירה זו נחשבת עקירה, פיתחו התוספות שיטה זו אף יותר. כלומר, אילו היה רב נחמן אומר מגורשת היינו יכולים לשנות סוגיא זו אפילו בלי להפוך סדר הבבות, ואזי היינו יודעים שאף האומר לקבלה הוינא לא עקר הולכה אם נמלך אח"כ והוליד, ומה שאמר לבעל שם שליחות אחרת, כלל אינו נחשב עקירת השליחות הראשונה!⁴² ואפשר שהתוספות לא רצו להרחק באותו תירוץ של רש"י שהכל לפי מידת הטורח. אלא שאף לשיטתם קשה, שאותו יסוד שני בדברי רב אשי ("איפכא") מיותר לגמרי, שגם "בלא איפכא הוי מצי למימר"⁴³!

ורואים אנו ששלושת היסודות במימרת רב אשי אינם מצטרפים בנוח לשתי השיטות הללו.

³⁹ ראה להלן בסמוך על התוספות בגיטין.

⁴⁰ ראה להלן עמ' 28 והע' 67.

⁴¹ וכתב האור שמח על הרמב"ם: "ולולא דמסתפינא הו"א רבינו והר"ף רבו לא סברי טעמא דרש"י דכיון דרוצה שיהא שליח הולכה כש"כ שרוצה להיות שליח קבלה דוטר טרחא, דלא נזכר זה בגמרא והוא פלפול חוצי ולא הוי שתיק הגמרא מלפרשו, דאימור מנסיבות שונות רוצה דוקא בשליח הולכה ... ובאמת אם אמר שליח הבאה אני אינו רוצה להעשות שליח קבלה" (לפ"ו מהל' גירושין ה"ח, ד"ה ולולא). על התוספתא בגיטין פ"ד ה"ב (עמ' 260), כתב הגר"ש ליברמן: "אין השליח יכול להיעשות שליח לקבלה, שהרי אמר לבעל שהיא אמרה לו שיהא שליח להולכה" (תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 853). הרי לשון התנאים מתפרש שלא כפירוש רש"י, ועי' להלן הע' 67, ד"ה והנה.⁴² והפרש גדול יש בין שיטות רש"י והתוספות, כי לרש"י "משום דעקר" בסוגייתנו הוא תירוץ של ודאי, והאומר שליח לקבלה הוינא עקר הולכה ודאי (וכך פסקו הפוסקים, והשוה שו"ת הרשב"א, ח"ד, סי' פד). ואילו לתוספות הוא דחייו של שמא, ולירידים עוד אפשר שאין זו עקירה. ואפשר לציין נפקא מינה בין רש"י לתוספות בדרך זו: האשה אמרה הבא, והלך השליח ואמר אשתך אמרה התקבל, ואמר לו הבעל הולך לה גיטה, וענה לו השליח, לא כי אלא שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא, ונמלך והביא לה הגט. לרש"י עקירת ודאי יש כאן ותחליץ או אפילו תתייבם, ולתוספות ספק עקירה יש כאן ותחליץ ולא תתייבם. וכן אם זנתה, לרש"י היא אשת איש ודאי, ולתוספות ספק. ועי' הע' 118.

⁴³ וכן כזה בתוס' הרא"ש לגיטין, עמ' רכו, ד"ה בשלמא וד"ה ש"מ ("דדיחו יא דרב אשי"), ועי' מאירי לשם, ירושל'ם תש"ך עמ' 291 (תש"ג, עמ' 276), ועי' להלן עמ' 40 והע' 118. וכוונת הראשונים שאין הדבר נוח, ושקשה לומר כן (שאף בלי "איפכא" היה אפשר לו), הרי "למה ליה לאורכי כולי האי לאפוכי במילתיה לגמרי" (חידושי הר"ן לגיטין שם, ד"ה בשלמא); "תמה למה הוצרך להאריך בה כל כך ולאפוכי" (ריטב"א לגיטין, חידושים מכ"י מהר"ו ר"א ליכטנשטיין, עמ' קיט, ד"ה והא דאמרי. ובדברי רבינו שם, "לימא בשלמא אי איתמר משהגיע גט לידה מגורשת אדיבורא דידה קא סמך", צ"ל: (ידה); "הקשו בתו' למה הוצרך להאריך בה כל כך" (רשב"א לגיטין, וכן בחי' ריטב"א הנמצאים בידנו = "חי' רבנו קרשקש", עמ' קכב). ותירוצי התוספות נכון, רק לפי זה היה מקום לסגנון: "בשלמא אי אמר רב נחמן מקודשת אלמא דאדיבורא דידה קא סמך" א"נ אי אמר איפכא התקבל לי גיטי וכו' ואמר רב נחמן כיון שהגיע גט לידה מגורשת דאדיבורא דידה קא סמך". בדברי שאר הראשונים אנו עדים שוב (השוה לעיל עמ' 17, ולהלן עמ' 53 בנספח להע' 17) לצירוף של שיטות שהיו מעיקרן מנוגדות, ובאו והציעו שיטת תוספות מתוך שיטת רש"י, כגון בנדרס על שם הריטב"א לשם (= "חידושי רבנו קרשקש" במהדורה הנ"ל): "והקשו בתוס' ... ותרצו הם ... א"נ רב אשי לא בעי למנקט מלתיה בטעותא, כלומר בדבר דאי אפשר לומר,

ברם קושיות אלה אינן אלא הדברים הנראים על פני השטח בסוגיא שלנו, ועליהן יש להוסיף עניינים הידועים ממקורות אחרים, שעל פיהם יתברר שנמנית סוגיא זו עם אותן סוגיות שנשנו אצל הגאונים בצורה אחרת וכ"לשון אחר".⁴⁴ כשנסה לשחזר את הסוגיא לפי שרידי הגירסא ששרדו בדברי הגאונים, נראה שהדבר נוגע אף לכל אותם דברים דלעיל.

כבר מדברי הרי"ף אנו רואים שסגנון אחר יש כאן, ובמקום הנאמר בסוגייתנו "הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי", כתוב ברי"ף בגיטין שם: "התקבל לי גיטי ואשתו אמרה הבא לי גיטי". אמנם לעת עתה אין בזה אלא הברל של סגנון, שלפנינו בתחילה דברי האשה עצמה, ואח"כ מה שאמר השליח משמה, וברי"ף להפך,⁴⁵ אלא שדברים בגו, ועוד נראה שאף זה שריד הוא מגירסת הגאונים. נקודת המוצא לעיוננו בלישנא אחרינא שהיתה לפני הגאונים, תהיה מן הלשון המובא בשו"ת שערי צדק:

רב הילאי זצ"ל. איתמר הבא לי גיטי, ואשתך אמרה התקבל לי גיטי והוא אמר הילך כמו שאמרה, אמר רב נחמן אמר רבה בר אבון אמר רב אע"פ שהגיע גט לידה אינה מגורשת. ואמרי' בסופא, אלא אי אתמר איפכא אי תמר, התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי והוא אמר והילך כמו שאמר, כיון דעקרה שליח לשליחותיה לגמרי, דאמר אנא שליח לקבלה הוינא, להולכה לא הוינא, פסידא ליה מילתא, מאי טעמא, דלא שויתיה אשה שליח לקבלה אלא להולכה, ושליח קלקל, ושוי נפשי' שליח לקבלה, ומשום הכי קאמר רב אע"פ שהגיע גט לידה אינה מגורשת.⁴⁶

דמשהגיע גט לידה מגורשת, משום דאיהו עקר לשליחותיה לגמרי והלכך נקיט לה בענין דאפשר" (עמ' ככב"קכג שם, ואין צורך להגהה בהע' 45 שם). ברם קשה לומר שזוהי שיטת התוספות, וכי יעלה על הדעת שתירוצם "כלא איפכא הוי מצי למימר" מכון לטעות ולדבר שאי אפשר לו מר? אלא שיטת רש"י לחדר, ושיטת תוספות לחדר, וכאן בא לתרץ לזו על פי זו. ועל ידי כך צמצמו רבותינו חילוקי הדעות (ועי' תרביץ מז, עמ' 22-23 והע' 11; והכתוב בדברי רבינו שם "ולפי" [בנדרפס: ולפר'] הא דרב נחמן לחודיה", הכוונה שלא להפוך בדבריו, ואולי צ"ל "לפי" או "לפרש", או סגנון אחר בכוונה זו [שלא כהע' 41 במהדורה הנ"ל]).

ועי' בריטב"א לב"מ כאן, ד"ה בשלמא: "ובתוס' פירשו ...". ולפי אותו דיבור של תוספות שהיה לפניו (ולא מצאתי כיו"ב בתוס' ר"פ), אפילו עקירה של "הבא – התקבל" אינה תלויה "ברצון השליח" כשיטת רש"י, ובאמת לשיטתו עקירת השליח אינה עושה דבר, רק שהיא משפיעה על הבעל שאומר לעצמו "מוטב שאסמוך על דיבורו" (עיינין שם); לשיטה זו, ראה להלן הע' 132. ועיינין להלן עמ' 38 והע' 111 בפרוטרוט על ענין "עקירת השליח".

וכשיטה יסודית זו שאנו מייחסים לתוספות, שאין עקירת השליח נחשבת עקירה, כתב בעל האור שמח הנ"ל מפורש (מעצמו, ולא הזכיר התוספות): "וזה שאמר רב אשי בשלמא א"א איפכא כו' ואר"נ כיון שהגיע גט לידו מגורשת והוי קמ"ל רב נחמן דלא עקר שליח שליחותו ודלא כסברתין ... א"נ לידה ... הוית יליף דלא סבר דעקר לשליחותו ודלא כסברתין! והשוה בצמח צדק לגיטין: "דבכה"ג ל"ח שמא עקר שליח לשליחותו וצ"ע ברש"י האומנין ע"ז ב". ועי' משנה למלך, פ"ו מהל' גירושין הי"א, סד"ה שליח. ועי' אומה"ת עמ' תקפד, ועמ' תקצא. ולשון נחלת צבי (כאן בב"מ) לשיטת התוספות בגיטין: "דאם הי' אומר דמשיגיע גט לידו מגורשת לא הוה אמרינן כלל הך סברא דעקר!"

⁴⁴ ראה במה שציינתי בתרביץ נא, עמ' 37 הע' 1, וכן בכמה מקומות בספרו של רי"ן אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ועוד.

⁴⁵ עיינין ר"ן על הרי"ף בגיטין שם, ובחי' ריטב"א מכ"י לגיטין, עמ' קיח. ועי' הגהות חו"י אות ב, והציונים להלן. "ואשתו אמרה" פירושו, בשעה ששלחה אותו אמרה אשתו. ועי' להלן הע' 52, 54.

⁴⁶ חלק ג, שער ב, סי' ז, שאלוניקי תקנ"ב; ירושלם תשכ"ו, עמ' כד; באוה"ג לגיטין, התשובות, סי' שמב.

בצורה הזאת כדלעיל, אין דברי הגאון מובנים כלל. שהרי לגבי ה"סופא", לאחר שאמרנו איפכא, חוזר הגאון פעמיים ואומר, באופן ברור לחלוטין, שהאשה אמרה "הבא", והשליח קלקל ועשה עצמו שליח לקבלה, וכיצד יאמר על כך "ואמר" בסופא אלא אי אתמר איפכא איתמר התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי! ובודאי שיבוש יש בלשון הגאון, אבל אין השיבוש נראה לעין.⁴⁷ ורמז לדבר ברש"י:⁴⁸ "ה"ג הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי" (כאן⁴⁹ ובגיטין סב ע"ב), וכן להלן בגיטין "ואשתך אמרה גרסי" בכולהו.⁵⁰ בדק"ס לב"מ: "ואשתך" אמרה, בגליון כ"י ר' ב' והוא אומר אשתך] וכן בסמוך בע"ב, ונר' שכן היה לפני רש"י והגיה כלפניו" (והשוה חילופי-גירסא 2, 6). ברם ספק גדול אם היה רש"י מגיה על שינוי קל שבסגנון בלבד, שאין שום הפרש במשמעותו. ואדרבה, גירסת "והוא אומר" יותר שלמה ומובנת, ומה טעם לעקרה, אם היתה בספרים הקדומים.⁵¹ והנה בכ"י ג. הדווקני במקום "ואשתך" כתוב: "ואשתו"! כלומר, תחילה באים דברי השליח ואח"כ דברי האשה, כסגנון הנ"ל שבדברי הרי"ף, וקרוב לומר איפוא שזוהי הגירסא שבא רש"י להגיה.⁵²

שני הסגנונות האלה (ואשתך/ואשתו) בסוגייתנו, שהיו קיימים מימים קדומים, קשורים הם לשתי ליטאות חלוקות של הסוגיא כולה.⁵³ המגיהים הראשונים (וכן "ה"ג" של רש"י) התכוונו להפוך דברי האשה ודברי השליח, והיא הגהה שהענין מחייבו לפי הגירסא שהיתה כתובה לפניהם בגמרא שם. אלא שיש ונעשות כנפיים להגהות, והן נכנסות שלא לצורך בתוך ספרים מתוקנים, ולכל היותר אינן מכוונות אלא להחליף סגנון זה בזה. אלא דא עקא, שמי שמבקש להגיה הגהה שבסגנון מ ב ל י לפגוע במשמעות, חייב הוא גם לשנות "ואשתו" – ואשתך", וגם להפוך סדר הלשונות "הבא – התקבל", ובשעה שלא עמדו המגיהים בשני הדברים, נוצרו נסחים שסתירתם מניה וביה.⁵⁴ וכשם שנעשה כן בכמה ספרים, בודאי כך קרה בשו"ת שערי צדק הנ"ל, וצריך להיות שם: "איתמר הבא לי גיטי ואשתו אמרה התקבל לי גיטי ... ואמר" בסופא אלא אי אתמר איפכא איתמר התקבל לי גיטי ואשתו אמרה

47 עיין בתרביץ מז, עמ' 23.

48 עיי"ש, עמ' 23-24.

49 וכן בכתבי-היד (אלא שבכ"י "ואשת" וכו' ל" ואשתו").

50 עי' להלן הע' 52.

51 וכן, אם היה אותו מגיה מעיין בפירוש"י בודאי לא יסיק שרש"י התכוין למחוק גירסא זו, ומה עוד שאף רש"י כותב כסגנון זה דרך פירוש: "והוא אומר לבעל אשתך אמרה" (בגיטין). והמגיה בכ"י זה הגיה כך בגלל שהיה כתוב בכ"י "אשתך", בלא וא"ו (כבכ"י וא עוד). ועי' גירסת כ"י א בחילופי-גירסא 2, והדומה לו בראשונים שצינו שם. ובודאי גירסא כזאת היתה לפני הראשונים, וכן בגיטין ברי"ד שם ובחי' ריטב"א מכ"י, "והלך השליח ואמר לבעל אשתך" (ומוכח שהיא גירסא ולא פירוש, עיי"ש עמ' קיח, שהביא גם גירסת רש"י וגירסת הרי"ף), והיא תוספת פירוש וכסגנון שבירושלמי (ראה להלן עמ' 31-33). וגם על גירסא זאת לא היה רש"י מגיה, כנ"ל.

52 הסגנון "ואשתו" נמצא אף במקצת הנסחים בברייתות, עיין בתרביץ מז, עמ' 24 והע' 14. והשוה בכ"י פריס שהביא הגר"ש ליברמן לתוספתא (והשלים חסרונם): "הבא לי גיטי והיא" שאמרה התקבל לי גיטי" (תוספתא כפשוטה לגיטין, עמ' 852-853). ואף בברייתא זו בבבלי הגיה רש"י (לעיל ע"י הע' 50). וכעת שרדה לנו גירסת "ואשתו" בגיטין בחידושי הריטב"א מכ"י, עמ' קכא ע"י הע' 32. ושוב בברייתא להלן שם "ואשתו" ברי"ף (דק"ס לרמ"ש פלדבולס, בהערה לשורה 29), ובריטב"א מכ"י עמ' קכד ע"י הע' 44, ושוב להלן סג ע"ב דק"ס שו" 12, וריטב"א מכ"י, עמ' קכה ע"י הע' 52. ועיין להלן הע' 74.

53 כפי שנראה להלן.

54 כגון במקצת הגהות ברי"ף, וכן בספר הלכות גדולות, ראה מבואי לרי"ף כ"י ביהמ"ד, ספר הלכות רבתי, ירושלים תשל"ד, עמ' 33-34; תרביץ מז, עמ' 24 והע' 16; שם מח, עמ' 373 והע' 11. על הגהות תלמוד שעברו להל' הרי"ף, עי' "לאילן-היוחסין", עמ' 108, הע' 79, עמ' 143 הע' 252, 245. ועי' להלן הע' 65.

הבא לי גיטי ...". [וכעת יש אישור להגהה זו מכ"י הלברשטם⁵⁴]. ועל ידי כך דברי הגאון שלמים, ומתאימה פרשנותו למה שהביא מן הגמרא.

וכאן אפשר להתחיל בפירוש דברי הגאון וקביעת אופיה של סוגיית הגמרא שלפניו. בסוגיא שבגמרא לפנינו במימרת רב אומרת האשה "הבא" ואומר השליח "התקבל", ובאיפכא נהפך הדבר. ואילו בסוגיא שלפני הגאון כל זה בהיפוך: במימרת רב אומרת האשה "התקבל" והשליח "הבא", ובאיפכא להפך! והכל מתוך שינוי של אות אחת: ואשתך/ואשתו. ועוד שינוי בלישנא שלפני רב הילאי גאון: שבסוגיא שלפנינו אמר רב אשי את דבריו בלשון "הכי השתא בשלמא אי איתמר איפכא", והכל לדרחות ההוכחה בענין "אדיבורא דידיה", לומר שרק "איפכא" היה יכול להוכיח "אדיבורא דידיה". ואילו הגאון מוסר, "ואמרי" בסופא אלא אי אתמר איפכא איתמר — גירסא אחרת וכוונה אחרת, ואין הדין ב"אדיבורא דידיה" כלל, אלא במימרתו של רב וכיצד "קאמ' רב", וכסוגיות "אלא אי אתמר הכי איתמר".⁵⁵

יש מקור נוסף שממנו ניתן לדייק וללמוד על לישנא אחרת בסוגייתנו שהיתה לפני הגאונים במקבילה שבמס' גיטין, ומשום כך ראוי לנו לעיין בהלכות גדולות לשם. וכך איתא שם ברפוס ויניציא ודעימיה:⁵⁶

א. והיכא דשויא איהי שליח להולכה, ואזל שליח ושני שליחותיה ואמ' לבעל דאנא שליח לקבלה, ואמר ליה בעל הילך כמה שאמרה, אף על גב דמטא גיטא לידה לא מיגרשא ביה, מאי טעמא דשני שליח בשליחותיה ועקרה לשליחות לגמרי, והוה ליה כמאן דאמר לה טלי גיטך מעל גבי קרקע, ואע"ג דמטאי גיטא לידה לא מיגרשא. אבל ודאי⁵⁷ שויתיה איהי שליח לקבלה, ואזל (כצ"ל) שליח אמר ליה לבעל דאנא שליח להולכה, ואמר ליה בעל הילך כמו שאמרה, כי מטאי גיטא לידה מיגרשה ביה, מאי טעמא מעוטי הוא דאימעיט שליח בשליחותיה, וכיון דאמר ליה בעל הילך כמו שאמרה, כי מטאי גט לידה מיגרשא.

⁵⁴ בשעת הכנת מאמרי הנ"ל שבתרביץ לא ברקתי כ"י זה, והעמידני על כך ידידי ד"ר נחמן דנציג. בכ"י מונטיפיורי 98 (כיום Jews' College) באה תשובה זו בדף 13 ע"א. הנוסח מתאים לנדרס מלה במלה, אלא שהכתיב והקיצורים וכיו"ב שונים לגמרי. ואכן כתוב שם בשתי הפעמים "ואשתו", כפי שהגהתי (למרות מצבו הקשה של כה"י, ברור לי שכן כתוב גם בראשונה). ועוד, כתוב שם: "אלא אי איתמ' הני איפכ' איתמר". ואף שאפשר לתרץ תיבה זו בדוחק, יותר נראה שתיבה זו נשתרבה כאן בטעות (ממי שהשגיר כאן הלשון הרגיל אא"כ הכי אתמר), ובפרט זה נוסח הרפוס נכון.

⁵⁵ בכמה ביטויים בתלמוד המורים על לשון אחר, באה "איפכא" במקביל ל"הכי" כשהלשון האחר היפוך הוא, עי' אוצר לשון התלמוד, יא, עמ' 985-986, כגון: "נהרב לאי מתני איפכא" (ברכות נ ע"א), בדומה למונח "בסורא מתנו הכי" (ראה ר"י לוי, מבוא ופרוש לתלמוד ירושלמי ב"ק, עמ' 5); "רב אסי מתני איפכא" (כתובות עז ע"א); "אתון הכי מתניתו לה אנן איפכא מתנינן לה" (בכורות ה ע"א), בדומה לסגנון "הכי ... הכי" (ר"י לוי שם, עמ' 12-6).

⁵⁶ כאן מובא מרפוס ויניציא ש"ח, עט ע"ד פ ע"א = ורשה תרל"ד, עמ' 158 = אוה"ג גיטין, התשובות, ס' שמג. מקבילתו במהדור' הילדעסהיימער, ברלין תר"ן, עמ' 331; מהדור' הילדסהיימער, ירושלים תש"ם, עמ' 174-175. ⁵⁷ ראה הע' 68. "אבל ודאי" בהלכות פסוקות, עמ' עב (ובהל' ראו לשם, עמ' 56, סגנון רק "אבל"). על שימושים תחביריים של "ודאי", עי' מ"צ קדרי, "ודאי" (בודאי) בלשון חכמים, מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לשמואל א' ליונשטם, ירושלים תשל"ח, חלק עברי, עמ' 383 ואילך, ובמעמ' 389-390 שם. "ודאי" במובן "אבל" ... בהחלט, אכן, עיין שבת כג ע"א: "אשה ודאי מדליקה", ועי' להלן הע' 85. ועיין א' ווייס, התהוות התלמוד בשלמותו, עמ' 81-82, 116-117. השימוש הנ"ל של "ודאי" בלשון הגאונים, פותר אותן "ודאי" מוזרות ומיותרות שציין שם למס' נזיר. "אבל ודאי" בכתביהיד של התלמוד, כגון חגיגה ג ע"ב, כי"מ 6; ב"מ קיא ע"א, כי"ה. וראה הע' 62.

ב. דאיתמר הבא לי גיטי ואשתך⁵⁸ אמרה התקבל לי גיטי ובעל אומ' הילך כמו שאמרה, אמר רב נחמן אמ' רבה בר אבוא אמר רב⁵⁹ אף על פי שהגיע גט לידה אינה מגורשת. ואמרינן עלה נפשוט מינה דאדיבורא דידה קא סמיך דאי אדיבורא דידה קא סמיך כי מטאי גט לידה תגרש. אמר רב אשי הכי השתא בשלמ' אי איתמר איפכא התקבל לי גיטי ו א ש ת ו⁶⁰ אמרה הבא לי גיטי ובעל אומר הילך כמו שאמרה כיון שהגיע גט לידו מגורשת, אלמ' אדיבורא דידה קא סמיך אי נמי לידה מגורשת אלמא אדיבורא דידה קא סמיך, אלא הכא משום דעקרה שליח לשליחותיה לגמרי דאמר אנא שליח לקבלה הוינא, להולכה לא הוינא.

ג. והילכתא כד תריץ רב אשי אל יבא דרב דהיכא דאמרה הבא לי גיטי ואזל שליח אמר ליה אשתך אמרה התקבל לי גיטי עקרה לשליחותיה⁶¹ דאמר אנא שליח לקבלה הוינא שליח להולכה לא הוינא, ולית הלכה לשליחות כלל, ואף על פי שהגיע גט לידה אינה מגורשת, דהוה לה כטלי גיטך מעל גבי קרקע. ודאי⁶² אמרה התקבל לי גיטי ואזל שליח אמר ליה הבא לי גיטי, מעוטי הוא דמעיס בשליחותיה, וכי הגיע גט לידה מגורשת, וכן הלכה.

שלש פסקאות אלה אינן מעוררות אחר. הראשונה והשלישית נראות כשתי נוסחאות של פסקא אחת מקורית,⁶³ שהרי תוכנן וסגנון מקבילים לפרטי פרטיהם.⁶⁴ הפסקא האמצעית כאילו מנמקת היא מדברי הגמרא את הפסקא הראשונה, ומוליכה אל הפסקא השלישית, המסכמת הלכות אלו. אולם למעשה סותרת פסקא אמצעית זו את שלפניה ואת שלאחריה, ואינה קשורה להן כלל. שהרי פסקת "דאיתמר" מתאימה לסוגיית הגמרא שלפניה ממש,⁶⁵ ולפי שיטת סוגייתנו ענין "דיבורא דידה –

⁵⁸ בכ"י וטיקן 136: ואשתו (וכצ"ל עפ"י ההמשך בהע' 60).

⁵⁹ בציון בדפוס ירושלים, עמ' 174, לשו' 29 הביא פסקא זו ע"פ דפוס ורשה וכ"י רומי. וציון כאן שמן "אמ' רב נחמן" חסר בדפוס. אולם שיבוש נפל כאן, שאין חיסור בזה, לא בדפוס ויניציא, ולא בדפוס ורשה, ולא בכ"י רומי (וטיקן 136). וחסור זה להלן הוא, בדברי רב אשי, וראה להלן הע' 65.

⁶⁰ כ"ה בד' ויניציא, ורשה, וכ"י וטיקן 136. אולם במהדורה הנ"ל, שם, רשם על פיהם "ואשתך", ויש לתקן. וראה להלן, הע' 65, 74.

⁶¹ בכ"י וטיקן הנ"ל: "איתעקרא לשליחותיה" (במהדורה הנ"ל בציון הנסחים צ"ל "ר" במקום "ת", וכן הלשון עצמו שם צריך תיקון).

⁶² ראה הע' 68. ועיין לעיל ע"י הע' 57. ל"דאי" במובן "אבל", ראה הלכות פסוקות, עמ' ח שו' 11, 13; לח 2; מ 1, 4; נא, שו' 11; "אבל ודאי", מ שו' 24.

⁶³ ועי' ר"ע הילדסהיימר, מבוא לס' הלכות גדולות, א, ירושלים תשל"ב, עמ' כד"ה; ב, ירושלים תש"ס, עמ' כ"א; ש' מורל (1975) HUCA LXVI, עמ' יח"ט, על הלכות כפולות, הן בריחוק מקום הן בקירוב מקום. ועל ראיות החסרות בחלק מן הנסחים, עי' הילדסהיימר שם, א, עמ' יט והע' 21.

⁶⁴ ואפשר שבעל פיס' ג' גרס בסגנון "אשתך", אבל תוכן סוגייתו כסוגיית הגאונים.

⁶⁵ חוץ ממה שכתוב "ואשתו" במקום "ואשתך" (לעיל הע' 58, 60): וכגירסא שמצאנו בגוף כ"י ג' בשתי הפעמים (חילוף-גירסא 2). וקירוב לומר שהועתקה הפסקא מנוסח תלמוד הדומה בזה לכ"י ג', ואף באותו כ"י היה ראוי להגיה ולשנות גירסה זו, בהתאם לסוגיא שמסביבה, כפי שעשו בכ"י ג'. ואמנם בפעם הראשונה בדפוס ויניציא נכנסה ההגהה כהלכה "ואשתך", אלא, כדרכן של הגהות, במקום השני נשארה הגירסא כמות שהיתה (עי' תרביץ מז, עמ' 24 הע' 17, וראה להלן). ואף אם סבר המצרף להשאיר גירסת "ואשתו" דוקא, כדי שהסוגיא תתאים יותר לפיס' א', לא הועיל לתקן בזה, שעדיין משובשת פיס' ב', ואינה מתאימה לשלפניה ולאחריה. וכן, באותה פסקא בדברי רב אשי לא נאמר "ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא אמר רב", ושם אף זו שריד מגירסת הגאונים (ראה להלן, עמ' 30). אבל בכ"י איתא. "ואמרינן עלה נפשוט מינה" במקום "ש"מ", דומה ללשונות הצעה במובאות מן התלמוד אצל הגאונים ור' חננאל, וראה להלן הסוגיא הי"ד, עמ' 314. והשווה הסגנון "ובעל" כאן.

דיבורא דידה" הוא מילתא דלא איפשטא, ולכן באשה שאמרה "התקבל" ושליח שאמר "הבא", ולא הספיק להביא לה את הגט, שמא מכל מקום נתגרשה בקבלתו דאדיבורא דידה קא סמך, ותחלוץ ולא תתייבם. וכן כתב בעל העיטור על פי סוגייתנו: "מספקא לן מילתא אי אדיבורא דידה קא סמך, ומשהגיע גט לידה מגורשת, אי אדיבורא דידה קא סמך ומשהגיע גט לידו מגורשת".⁶⁶ ואילו באותן שתי פסקאות בהלכות גדולות, אין זכר לשאלה "אדיבורא דמאן", וכן אין רמז לכך שיש ספק בדבר השליחות — אדרבה, אופיה של השליחות מתואר באופן ברור מאד: "מעוטי הוא דמעט בשליחותיה", כלומר הוציא קבלה והשאיר רק הולכה, ואין שום מקום להסתפק שתהיה קבלתו תקפה, ואם לא הספיק להביא לה את הגט ומת הבעל, אף מתייבמת לכתחילה.⁶⁷

⁶⁶ שלישות גט, מהדר' רמ"י, מז ע"ג; כאן ע"פ כ"י ביהמ"ד 696. ראה תרכיץ מז, עמ' 25 הע' 19. וכן ב"ח' ריטב"א מכ"י: "לא איפשיטא אי אדיבורא דאשה סמך או אדיבורא דשליח, ולא מיגרשא גירושין גמורין עד דמטי גיטא לידה, ואם נשרף הגט קודם לכן או שאבד הרי זו ספק מגורשת" (עמ' קכג), ועי' בחי' הריטב"א הנמצאים בידינו (= "חי' ר' קרשקש", עמ' קכח), ובחי' הר"ן ד"ה ולענין הלכה, וראה להלן עמ' 47 והע' 154. וכן בסוגייתנו לענין שכירות, כתב בפסקי ריא"ז: "הרי זה ספק בתלמוד אם האמינו" וכו' (עמ' קמה).

⁶⁷ רש"י הנ"ל (ד"ה אלא התם) תירץ "שהקבלה בכלל הולכה לענין הטורח". וכוה בספר העיטור: "ואם אמ' התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי והוא אומ' הילך כמה שאמרה כיון דשליח אוסופי קא מוסיף אשליחותא מספקא לן ... (ראה בהערה הקודמת). וכן כתב המאירי כשיטה זו: "שאין השליח עוקר שליחותו, אדרבה משעבד עשמו לשליחות גדולה, ומקבל עליו טירחא דאורחא להיות שליח הולכה" (עמ' 290 (276)). ובריטב"א לגיטין מכ"י: "ליכא למימר דעקר שליח לשליחותו אלא אוסופי קא מוסיף בה" (עמ' קיט). וכן בשאר ראשונים שכתבו בעקבות רש"י. ואילו בספר הג"כ כאן (וכן אצל הרי"ף, ראה להלן) אם אמר "הבא" מייעט, ולא כלל שליחות קבלה, אלא עקרה.

ואפשר שאף קיימת תפיסה כמותית בשיטת בה"ג, שלפיה היחס הוא בהיפוך ממה שכתב רש"י, והולכה פחותה היא מקבלה. ולא לענין הטורח, אלא לענין חשיבות המעשה והקיפו, שקבלתו עושה גירושין ואין הבעל יכול לחזור בו, ובהבאתו טרם עשה גירושין ויכול הבעל לחזור בו. ולכן מייעט שליחותו, כלומר עקר שליחות קבלה, ורצה במקומה הולכה, המועטת ממנה (וראה להלן להרי"ף והרמב"ם, שדבריהם ממשיכים שיטת בה"ג. ואף באבן האזול לרא"ז מלצר, לפ"ט מהל' שכירות ה"ג: "ששליחות הבאה הוא רק חלק משליחות קבלה". וראה להלן הע' 146, ועוד).

לפי זה היה לנו לומר ששליח ששינה מ"הבא" ל"התקבל" הוסיף על שליחותו. ואם כי בספר הג"כ לא פיתה צד זה, כנראה היה מפרש קדמון שפירש כך! הנה בה"ג דפו' ירושלים (= כ"י מילאנו) מגיע הלשון, עם הדילוגים שאמרנו, עד סוף פיס' ג' "וכן הלכה". ברם בדפו' ברלין (= כ"י וטיקן 142) הוא מגיע עד "דמעט בשליחותיה" (לעיל ע"י הע' 62), ומיד כתוב: "ואידך פירוש ומ"ט הוא בשליחותיה ... (עמ' 331). וכתב ר"ע הילדעסהיימר (ד"ב) בהע' קח: "ואידך פירוש מוסב על העתקת כל שקלא וטריא דבריש התקבל בנדרס אי נפשט דאדיבורא דידה או דידה סמך וכן ליתא כלל" וכו'. כלומר שציון זה מציין לפיסקא "דאיתמר" שלפנינו. והוא בהתאם להגחתו בהע' קז שם, שרצה להגיה הלשון באותו דבור להתאימה לסיום פיס' א'. ואין הגהה זו נראית, אלא אותו סיום הוא לשון פיס' ג' ובסגנונה, ומה שבינתיים הושמט בהשמטת הדומות (וראה להלן הע' 68). ושם, לאחר "דמעט בשליחותיה", אין מקומה של פיס' ב', ולא נשאר אלא להעתיק ולהשלים סיום ג'. ואפשר שתיבת "ואידך" ט"ס, וצ"ל רק "פירוש", או שתיבת "ואידך" מכוונת להשלמת לשון הפיסקא (כלשון הכתוב בדפוס ירושלים, עמ' 174 "וכי" עד עמ' 175 "וכן הלכה" ובגוף כ"י מילאנו יש שינויים קלים מן הנדרס שם על פיו). והוא כמו "וכוליה", ואחר כך "פירוש". והכוונה לפרש "דמעט בשליחותיה". ומן "פירוש" ואילך היה גליון שנכנס לפנים (וכפי שכתב ר"ע הילדעסהיימר בראש ההערה "מכאן ... גליון ומוקש" ומבולבל ... והוא כחידה סתומה"). וכן הגליון הקודם (לעיל שם, עמ' 329, הע' פא) פותח: "פי". ואשר לכתוב בגליון דידן: "ו"מ"ט הוא בשליחותיה", באמת בגוף כ"י וטיקן אין כתוב כך, אלא כתוב "ו"מ"ט" הוא בשליחותיה", ואין לו מובן. וצריך לומר שבכ"י הראשון ממנו הועתק היה כתוב מעין "דמעט", וטעה הסופר (וכתב "ומ"ט" או "ומאי טעמ'"). וכוונתו לפרש כך: "... דמעט בשליחותיה, ואידך. פירוש ומעט הוא בשליחותיה, ואיהי עשאתן קבלה והוא אמר לבעל הב לי גיטא, ואע"ג דשני הוי גיטא ומשתריא". כלומר, במה ששינה מקבלה להולכה מייעט שליחותו, ונתן לו בתורת הולכה. בהמשכו צריך לבוא מה שכתוב שם להלן (אלא שנכנסו כאמצע עוד גליונות ופירושים). שכתוב: "שני ומה ש(ו)אנו ליה הוסיף ולא אמר כלשון אשה היא אמרה (ה)כ(א) והוא אמר קבלן אני".

ואף בזאת (נוסף על חסרון ענין "אדיבורא דמאן") מסכימים דברי בה"ג לדברי רב הילאי גאון הנזכרים, שאומר "כדתריץ רב אשי אליבא דרב", כלומר, עוסק רב אשי במימרתו של רב, אותה מתריץ הוא ומיישר, ואילו בסוגייתנו עוסק הוא בשאלה אם נפשוט מינה דאדיבורא דידה ... הוה אומר, שמי שצירף פיסקת "דאיתמר" בין הפיסקאות "והיכא", "והילכתא", הביא להתנגשות השיטות, ובאמת שתי הפיסקאות הללו גרסו בגמרא לישנא אחרינא מזו שבפיסקת "דאיתמר". בטיפוס השני של ספר הלכות גדולות (דפוס ברלין וירושלים) פיסקת "דאיתמר" ליתא, אבל עדיין אין מכאן ראייה כלל, שקרוב שהשמטת הדומות שם.⁶⁸

נסכם איפוא עיקרי הדברים ממה שניתן להסיק על גירסת הגאונים: (1) במימרת רב שלפניהם האשה אמרה התקבל, והשליח אמר הבא. (2) רב אשי אומר "אלא אי איתמר איפכא איתמר" (במקום: "הכי השתא" וכו'). (3) במימרתו "תריץ רב אשי אליבא דרב", יישר ותיקן דבריו ולא בא רב אשי לדייק כיצד ניתן לפשוט אדיבורא דמאן. (4) התיקון של רב אשי הוא: במצב שדיבר בו רב במימרתו (אשה "התקבל" ושליח "הבא", ואמר אינה מגורשת), בודאי מגורשת היא, שלא עקר שליחותו אלא מיעטה, ואם תרצה לשנות דין "אינה מגורשת", יש להפוך (אשה "הבא" ושליח "התקבל"), שבוז עקר השליח שליחותו, ואינה מגורשת כלל. (5) דברי רב אשי אלה נאמרים בלי כל פקפוק, ולדינא, ולא כמילתא דלא איפשטא. (6) בדברים האלה אין זכר לאפשרות שבאשה שאמרה "התקבל" ושליח "הבא", שסמך על דיבורה דידה ועקירתו של השליח (שאמר "הבא" ולא "התקבל") לא תיחשב עקירה, ואין דיון באפשרות שכזאת כלל. (7) אין דיון וטיפול בשאלה "אדיבורא דמאן", ותוכן דברי הגאונים מתאים בפשטות לשיטה הנקראת בסוגייתנו "אדיבורא דידה קא סמיך".

וקרוב שגם אחרים מן הגאונים כתבו כדברים האלה, אלא שדבריהם אבדו ולא נמצאו עד היום, שכן הרי"ף והרמב"ם כתבו כשיטה זו (ראה להלן), ורבינו יהודה אלמנררי על הרי"ף (שדבריו ודברי הרמב"ם דומים לשיטת הגאונים) כתב: "וכן הלכתא, וכן פסק רב האי ורב שמואל הכהן (ר"ש בן חפני) ז"ל ורבנו משה ז"ל".

כלומר, לעיל, כששליח אמר לקבלה, וכתוב שם "דשני שליח בשליחותיה" וכו', יש לפרש "שני", ומה שינה, הוסיף ואמר לקבל (ועי' הע' ב של המהדיר). הוי אומר, לבעל הגליון שינוי מקבלה להולכה הוא מיעוט, ומהולכה לקבלה הוסיף, שרוצה לקבל שליחות מרובה ממנה, ובהיפוך משיטת רש"י ממש.

וכן, לגבי לשון התנאים, כתב הגר"ש ליברמן (על גירסת כ"י ערפורט לתוספתא גיטין פ"ד ה"ד, עמ' 261) "שבשליחות לקבלה כלולה גם שליחות להבאה" (תוספתא כפשוטה, גיטין, עמ' 856, ד"ה ובכ"י ע. ושם ציין לאור שמח פ"ו מהל' גירושין ה"ח, ד"ה אולם ור"ה מה נעים, שכותב שם לשיטת הרמב"ם: "שבכלל דברי האשה שעשאתו שליח לקבלה הוא נכלל ג"כ שליח הבאה". ולהלן שם באור שמח [ד"ה ולולא] כתב על הרמב"ם והרי"ף [שלשונו כבספר ה"ג]: "ובאמת אם אמר שליח הבאה אני ... ע"ז פירשו דלא עקר מה שאמרה, רק מיעט שליחותה, היינו שהבאה נכלל בקבלה". (ועיין ר"י אלמנררי, ודבריו קשים, שרצה לפרש לשון הרי"ף, שהוא כבספר ה"ג, כשיטת רש"י: "אלא מעוטי הוא דמעט בשליחותיה, ולא אסתלקא לגמרי, וקבלה איתה בכלל הולכה"). את עקרי הדברים על ספר ה"ג כתבתי במהדורא קמא של מאמרי הנ"ל (צוין לה בתרביץ מה, עמ' 370), ושם כתבתי: "אין כלל דיון על השאלה 'אדיבורא דידה', אלא כל ענינו הוא כשרות הגט". וראה להלן עמ' 38, ד"ה ברם משבאנו.

⁶⁸ ע"י התיבות "ודאי" – "ודאי" (הע' 57, 62), עי' דפו' ברלין עמ' 329, דפו' ירושלים עמ' 174. וכן הסגנון מורה על כך, שבפיסקא הראשונה בנרפס "שויה איה שליח להולכה", "שויתיה איה שליח לקבלה" ובשניה "אמרה הבא", "אמרה התקבל". ובמהדורות הנ"ל פותח ב"שויה איה" ומסיים "אמרה התקבל", שדילג הסופר מאמצע פיס' א' לאמצע פיס' ג', וכפי שמורה שאר הלשון, ואין אנו יודעים, אם באבי הנסחים הללו כבר נוספה פיסקת דאיתמר בין הפיסקאות "והיכא", "והילכתא" אם לאו (וראה מ"ש בתרביץ מז, עמ' 26, הע' 21). ואילו לדעת ר"ע הילדעסהיימר "ההוספה הארוכה בנסחים ור היתה גליון" (דפו' ירושלים עמ' 174, הע' 52, עיי"ש; הכוונה לקטע הנ"ל שהושמט, לדברינו, ע"י הדומות). ועי' בדפו' ברלין עמ' 331 הע' קז, ובודאי כוונתו להגיה שם ע"פ סיום פיס' א' לפנינו, עי' הע' 67.

ובכדי לתת דגם של צורה לכל זה, ולסבר את האוזן, רצוי לנסות לנסח את הדברים כסוגיא, אף ששחזור הלשון והתוכן אפשרי בכמה אופנים, ופרטי הניסוח לעת עתה אינם אלא השערה.

הלישנא שלפנינו	שחזור אפשרי של הלישנא שלפני הגאונים (במסכת גיטין)
הבא לי גיטי וא שתך אמרה התקבל לי גיטי והוא אומר הילך כמו שאמרה רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב אפילו הגיע גט לידה אינה מגורשת	הבא לי גיטי וא שתו אמרה התקבל לי גיטי והוא אומר הילך כמו שאמרה רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב אפילו הגיע גט לידה אינה מגורשת
ואי סל' דע' אדיבורא דידה קא סמיך כי מטי גיטא לידה מיהא תיגרש	מתקיף לה רב אשי והא מעוטי הוא דמעט שליח שליחותיה מיעקר לא עקרה וכי מטי גיטא לידה מיהא תיגרש
אמר רב אשי הכי השתא בשלמא אי איתמר איפכא התקבל לי גיטי וא שתך אמרה הבא לי גיטי והוא אומר הילך כמו שאמרה ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב משיגיע גט לידו מגורשת ⁷⁰ דאדיבורא דידה קא סמיך ⁷¹ ולידה נמי אדיבורא דידה סמיך אלא התם משום	אלא אי איתמר איפכא איתמר התקבל לי גיטי וא שתו אמרה הבא לי גיטי והוא אומר הילך כמה שאמרה אפילו הגיע גט לידה אינה ⁶⁹ מגורשת
דעקר שליח לשליחותיה לגמרי דאמר ליה שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא	דעקר שליח לשליחותיה לגמרי, דאמר שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא

בסוגיית ב"מ, בכ"י ג' נשארו שרידים של גירסת הגאונים, וכך כתוב שם:

תא שמע הביא^א לי גיטי ואשתו אמרה התקבל לי^ב גיטי^{הביא לי}.

ובגליון, כנגד הסימן הנ"ל, כתוב: "התקבל". ולהלן: "הכי השתא בשלמא [או]-איתמר איפכא התקבל
לי גיטי ואשתו אמרא הביא^א לי גיטי".

באותו כ"י באה הסוגיא כולה כגירסת הלישנא שלפנינו, אלא שבמימרת רב נחמן, ובאיפכא, בגוף
כתב-היד כלישנא הגאונים: "ואשתו". ודבר זה אפשרי אם נניח שפיסקא זו שבכ"מ שאובה מתלמודם

⁶⁹ ראה הע' 70.

⁷⁰ בכ"פ: {אינה} מגורשת.

⁷¹ בגיטין בכ"י פירקוביץ: "... ואינמי אמ' משה [אדיבורא דידה הוא ות יגרש אלא הכא משום ...],
ושמא שריד הוא מסוגיא שבה היה הדיון על הגירושין עצמם.

של בעלי הלישנא אחרינא (במסכת גיטין). ההוראה לעבר ולהגיה מלישנא זו ללישנא דידן בוצעה בשאר הדברים, חוץ מלשון המימרא ששם ההגהות קלות הן ("ואשתו" "ואשתך" או הפיכת הבבות), ובמקצת הנסחים טרם בוצעה הגהה זו, והיא מתבצעת במעשי המגיה לנגד עינינו.⁷² גם רש"י הכיר כתבייד כאלה כנראה, וכתב "ה"ג", אלא שרש"י הורה להגיה בדרך הראשונה, והמגיה בכה"י בשניה. כעת יש בידנו להוסיף שני כתבייד שגורסים כן. בדיקה מדוקדקת בגוף כ"י פירנצה מראה שבתיבת "ואשתך", בשתי הפעמים, כ"ף סופית כתובה על וא"ו מקורית, והוארכה והוגהה. וכן בקטע כ"י פרנקפורט, בראשונה "ואשתך", ואילו בשניה טרם הוגהה, וכתוב: "ואשתו" (ואף בראשונה, כתוב "ואשתך" ו' א' התקבל" וכו', אפשר שוא"ו שריד מגירסת "ואשתו", שנשאר לאחר שהגיהו באחד מאבות כתביהיד). ויש עד נוסף לגירסא זו בב"מ — בספר המקצועות: "התקבל לי גיטי ואשתו אמרה הבא לי גטי והוא או' הילך] כמה שאמרה א' רב נחמן" וכו',⁷³ ושם בוצע כבר אותו תיקון, ובדרך החלפת הבבות, כבגליון כ"י ג.⁷⁴

נעיין להלן בסוגיית הירושלמי גיטין רפ"ו, בהשוואה לסוגיית הבבלי שם. נקודת המוצא של הסוגיא שם היא אותה מימרא של רב נחמן, והיא מתאימה בתוכנה (הבא, התקבל, אינה מגורשת) למימרא זו כפי שהיא באה בלישנא שלפנינו, ובלישנת הגאונים, בצורה המתוקנת, לאחר קושיית רב אשי. סוגיית הבבלי בגיטין שם, בצורתה שעומדת לפנינו כיום, כוללת אף מימרת רב אשי. ברם, פשיטא שמעיקרה לא היתה מימרא זו שם, והיתה הסוגיא איפוא מקבילה לגמרי לסוגיא שבירושלמי:

ירושלמי גיטין פ"ו ה"א, מז ע"ד⁷⁵

בבלי גיטין סב ע"כ"סג ע"א⁷⁶

רב נחמן בר יעקב⁷⁷ אמ' אמרה הבא לי גיטי והלך ואמ' לו אשתך אמרה התקבל לי גיטי אע"פ שהגיע לידה אינו גט שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת והיא אינה מתגרשת אלא מדעתה

(1) איתמר הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי והוא אומ' הילך כמו שאמרה אמ' רב נחמן אמ' רבה בר (בר) אבה אמ' רב אפי' הגיע גט לידה אינה מגורשת

⁷² ברישא רצה המגיה להפוך ולגרוס "התקבל ... הביא", ולשם כך כתב "ב" מעל "הביא", והיה ראוי לכתוב "א" מעל "התקבל", שכן דרך הסופרים. אלא טעה, וכתב "א" עם "ב". ובכדי לתקן זאת, נטש שיטת ההגהה ע"י אותיות "ב" "א", הוסיף סגול לציין הכתוב בגליון "התקבל", והוסיף בין השיטין "הביא לי" מעל התקבל לי. בסיפא הגיה ע"י "ב" "א" בלי תקלה.

⁷³ עמ' נח. וע' תרביץ מח, עמ' 373.

⁷⁴ ושריד נוסף במס' גיטין בפסקת הגמרא שבה"ג הנ"ל (עמ' 26 והע' 58, 60), ואף שם טרם בוצעה התאמת הגירסא בשלמות. וכעת בחידושי הרשב"א לגיטין, מהר"ו סקלר, תשמ"ו, עמ' תקלט, ד"ה אמר רב אשי: "ואשתו" אף באחד מנוסחי התלמוד בגיטין (כ"ו 140) מצאנו כעת (במקום השני): "ואשתו". וראה לעיל הע' 52.

⁷⁵ מתוך כ"י לידן.

⁷⁶ כשיטת הראשונים שאמרו שמימרות רב נחמן בר יעקב באות בבבלי בשם רב נחמן סתם.

⁷⁷ במקום "האשה שאמרה התקבל" וכו', צ"ל "האומר התקבל גט זה לאשתי, או הולך גט זה לאשתי, אם רצה לחזור, יחזור" (גיטין פ"ו מ"א), וכמו שהגיהו מפרשי הירושלמי. ובכגון זה ראוי להסתייע מסוגיית הבבלי, שהיא מקבילתה ממש, ושאר הטעמים כדברכי המפרשים. וכן בהתאם לכך הגיהו המפרשים להלן (ע"י הע' 78) "שהוא סבור",

(2) ...⁷⁸

(3) [אמר רב] הֶוֹנָא בר חייא ת"ש האומ' התקבל גט זה או הולך גט זה [לאשתי אם רצה להחזיר יחזיר טעמ' דרצה, הא לא רצה הוי גיטא ואמאי בעל לאו בר שוויי שליח לקבלה הוא אלא אמרינ' כיון שנתן עיניו לגרשה מימר אמ' תיגרש כל היכי דמיגרשא⁸¹ — הכי השתא התם אדם יודע שאין איש עושה שליח לקבלה, וגמר ונתן לשם הולכה, הכא ודאי⁸² טעי

התיב ר' הונא בר חייא והא דתנינן האשה שאמרה התקבל לי גיטי אינו גט עד שיגיע גט לידה,⁷⁹ מעתה אפי' הגיע גט לידה אינו גט שהיא סבורה⁸⁰ שהיא מתגרשת מדעת השליח והיא אינה מתגרשת אלא מדעתה — ביודע הלכה לומ' התקבל וזכה כהולך.

(4) אמ' רבא ת"ש קטנה שאמרה התקבל לי גיטי אינו גט עד שיגיע גט לידה כי מטי גיטא לידה מיהא מיגרשא, אמאי והא אין שליחות לקטן⁸⁴ אלא אמרינ' כיון שנתן עיניו לגרשה מימר אמ' תיגרש כל היכי דמיגרשא הכא נמי כיון שנתן עיניו לגרשה מימר אמ' תיגרש כל היכי דמיגרשא — הכי השתא התם אדם יודע שאין שליחות לקטן וגמר ונתן לשום הולכה ידיה, הכא ודאי טעי

והתנינן קטנה שאמרה התקבל לי גיטי אינו גט אפי' הגיע גט לידה [אינו גט] שהיא סבורה⁸³ שמא לדעת השליח היא מתגרשת, והיא אינה מתגרשת אלא מדעתה — ביודע שאין הקטן עושה שליח ...⁸⁵

וכך ראוי להגיה, והוא כמו "הכא ודאי טעי" בבבלי, וכלשון הירושלמי בהמשך: ביודע הלכה וכו'. לשון כי"ל "האשה שאמרה", אינה משנה ואינה הלכה, ושובשה באשגרה עפ"י "קטנה שאמרה" וכו' שלהלן. ולפירוש, עיין להלן הע' 94.

⁷⁸ עי' הע' 77.

⁷⁹ גם כאן צ"ל "שהוא סבור", וכן הגיה רז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל עמ' 420 (וכן מחק הוא תיבת "שמא").

⁸⁰ הדיבורים "רב הונא ... זימני" נראים כדבר בפני עצמו, ושייכים ל"והא תנינן ונתן ..." להלן, והמפרשים העבירו את הדיבורים האלה לשם.

⁸¹ לא יחזיר. לפי ההקבלה כאן צ"ל: "יחזיר", וכפי שהראה הגר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, גיטין, עמ' 853.

⁸² מתוך כי" פירקוביץ 187. דילגנו על אותם דיבורים שלא היו, לפי השערתנו, בסוגיא המקורית, ראה להלן הע' 83, 88.

⁸³ לפנינו כתובה כאן פסקת "שמעת מינה אדיבורא ידיה" וכו', כל הלשון כפי שהוא בסוגייתנו בב"מ מלה במלה, וראה להלן ובחילוף-גירסא 4.

⁸⁴ ברוב הנסחים נוסף: "הכא נמי כיון שנתן עיניו לגרשה מימר אמר תיגרש כל היכי דמיגרשה", כדלהלן, עיין דק"ס של רמ"ש פלדבלום, וקרוי שחסר כאן ובכ"מ בהשמטת הדומות.

⁸⁵ עי' הע' 57. כאן "ודאי" במקום "אכן". וראה קדרי שם (הע' 57), עמ' 390. "ודאי" במקום "ממש" שכיחה בספרות א"י.

⁸⁶ עי' דק"ס על אתר, ושרידי בבלי של מו"ר רח"ז דימיטרובסקי, לשם, וחי' ריטב"א מכ"י, עמ' קיט והע' 27, וחי' ריטב"א המודפסים (= "חי' ר' קרשקש", עמ' קכה).

(5) ת"ש הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי, התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי, והוא אומ' הולך ותן לה זכי לה והתקבל לה רצה להחזיר יחזיר משיגיע גט לידה מגורשת, מאי לאו קבלה אקבלה והולכה אהולכה — לא קבלה אהולכה והולכה אקבלה. קבלה אהולכה כי מטי גיטא לידיה אלתר⁸⁶ להוי גיטא ...⁸⁷ אדיבורא דידיה קא סמיך — (הכי השתא התם קאמ' ליה הולך כ' שאמרה, הכי מי קאמ' הולך כמה שאמרה).

ר' זעירא בעי עד כדון בשאמרה הבא לי ר' אמר(ה) לו התקבל לי [אמרה התקבל לי] והוא אמ' לו הבא לי

— אשכך תני על תרויהון הרי זה גט ואם רצה להחזיר לא יחזיר.⁸⁸

כיום חמש פסקאות בסוגיית הבבלי בגיטין, ופיס' 2 הינה כלשון סוגיית ב"מ ממ"ש.⁸⁹ ההקבלה בין סוגיות הבבלי והירושלמי כאן בולטת במיוחד הן במבנה והן בתוכן הסברות,⁹⁰ וזהו טעם מספיק לראות את הפסקא הארוכה עם דברי רב אשי כהוספה על הסוגיא המסודרת, ומה גם שדברי אותה פסקא אינם מתאימים לסברה שבשאר הסוגיא, וכפי שאפשר להבין מדברי הראשונים.⁹¹ הרי בעיקרה עוסקת הסוגיא ההיא בהלכתו של רב "אינה מגורשת", ועל הלכה זו מקשים האמוראים שם, ואינם עוסקים כלל בנושא של הפסקא הנוספת, שהוא החקירה אדיבורא דמאן סמיך. לאחר שנוספה הפסקא, הוסיפו גם תוספת פירוש (ולפחות שתי מלים) ושינו הלשון בסוף הסוגיא, לתאם בין הסוגיא המקורית לבין התוספת, אלא שהשוני ביניהן עדיין מורגש.⁹²

⁸⁷ ברומה לצורה השכיחה בירושלמי: "על אתר!" ברפוס הבבלי תמיד: "לאלתר". ועיין ר"ז פרנקל, מבוא הירושלמי, יב ע"א וע"ב, וערוך השלם, א, עמ' קחיקט. ו"אלתר" מזוג פשוט של "על אתר" הוא, והשוה פרנקל שם.

⁸⁸ הבאנו לשון הגמרא בדילוג "שמעת מינה", על סמך מה שנכתוב להלן, ששיערו שמה לא היה כתוב כן בסוגיא המקורית, ראה הע' 92. וכן עיין שם בענין הדיבור בסמוך שהקפנו.

⁸⁹ ראה הע' 83.

⁹⁰ ובפרט בשמות האמוראים. על "רבא" במקביל לדיבור סתמי, עיין "פרק האשה רבה", עמ' 433 ובהערות, ועוד. האמוראים כאן בני בבל הם, ברם בסוגיא זו מי יכריע אם הועברה מהתם להכא או להפך? וכתב רי"ף דיננער על סוגיית הירושלמי: "ושקלו וטריא בה מ מ ש כשקלא וטריא דרב הונא בר חייא ורבא בסוגיין, וקרויב לומר דגם שקלא וטריא זו הביאו העולים מבבל לשם בלי שם הנושאים ונותנים בדבר" (הגהות לגיטין, עמ' 166). אולם אפשר שהיה להפך, והמשא ומתן נוסף לכתחילה בא"י (או שהירושלמי שומר כאן שלב קדום יותר של המו"מ הבבלי, ויש כיו"ב, ארחיב במקום אחר, אי"ה). ובאמת המו"מ בירושלמי כאן קצר ופשוט יותר, ובהרבה מקומות עברו יסודות מו"מ מא"י לבבל, ועי' "פרק האשה רבה", עמ' 341-343. "אשכח תני" בירושלמי מכוון לברייתא זו שבירושלמי, המקבילה לתוספתא פ"ד ה"ד, עיין תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 853. ההקבלה בין שתי הסוגיות ניכרת גם בהמשכן, שבשתייהן דנו בברייתא שבתוספתא פ"ד ה"א.

⁹¹ הלומד בפשטות אינו יכול להמשיך פיס' 3-5 מפיס' 2, ולכן קושר רש"י את 3 ל-1 ומפרש "תיובתא לרב נחמן" (ד"ה ת"ש). וכן להלן, כותב רש"י לפיס' 3: "ולרב אשי ... לא איצטריכא למנקט הכא טעי, אלא אליבא דלישנא קמא דקא סלקא דעתין טעמא דרב משום דאדיבורא דידיה סמיך הוא!" (ד"ה אבל הכא). המובן הפשוט של "הכא טעי" מעיד על ההנחה המקובלת מראש שהבעל נמשך אחר דברי השליח (שלא כרב אשי בפס' 2), ועי' ברמב"ן, ובמאירי ד"ה לענין ביאור, ובשאר ראשונים. ועי' להלן עמ' 42-43 והע' 127, 132.

⁹² בסוף הסוגיא: "מאי לאו קבלה אקבלה והולכה אהולכה", וקשה על רב מ"קבלה אקבלה". ומתרץ, "לא קבלה אהולכה והולכה אקבלה". כלומר, כשהשליח אמר "הבא" הבעל אמר "התקבל", ולהפך (וכך פירש רש"י). ומקשה,

"קבלה אהולכה כי מטי גיטא לדידה אלתר להוי גיטא, שמעת מינה אדיבורא דידיה קא סמיך". ולא רק שחזורת קושיא זו לפיסקא הנוספת (עי' רש"י) בניגוד לשאר הסוגיא כולה, אלא שסגנונה כבד, והיא כקושיא בתוך קושיא, וכפי שכותב המאירי לשם: "הקשה קבלה אהולכה מכי מטי גיטא לדידה דשליח תשתרי ... ומדלא אמר הכי שמע מינה ..." (עמ' 292 [277]). ועי' חי' ריטב"א (= "חי' ר' קרשקש", עמ' קכז).

במהדורה קמא של מאמרי (ראה תרביץ מת, שם) דנתי ארוכות בסיום הסוגיא, וכתבתי שם: "מקודם היה סיום הסוגיא 'אי קבלה אהולכה מכי מטי גיטא לדידה לאלתר להוי גיטא' — אדיבורא דידיה קא סמיך'. וכוונת התירוץ הזה, היות ושמע הבעל מפי השליח ששליח להולכה הוא, על זה סמך, ואף שאמר התקבל, אדם יודע שאין עושה שליח לקבלה, והתקבל והולך אמר. לפי זה מתרצת הגמרא בפשטות ש'אדיבורא דידיה קא סמיך', והיות ובאותו שלב לא נשאל על ענין זה כלום בסוגיא, אפשר לסיים בו. אחר שנוספה אותה פיסקה, אי אפשר להשאיר בפשטות דבר שהוא לדעת רב אשי איבעיא דלא איפשטא. לכן הוסיפו 'שמעת מינה' להפוך את התירוץ לקושיא. בסגנון הנ'ל שקושיא סמוכה לקושיא (ושמא עדות לתוספת זו ברש"י ה"ג שמע מינה דאדיבורא דידיה, דשליח, סמיך ... [או] שמתכוין להבהיר 'דידה' ולא 'דירה', ועי' הגהת ר' שמחה מדעסויה, ורוצה הוא לקבוע מה היתה הגירסא שרש"י מתקן אותה; בכי"א 'אלא' ש"מ, דק"ס של רמ"ש פלדבלום; ברשב"א: '... שאמרו אי קבלה אהולכה מכי מטי גיטא לדידה לאלתר להוי גיטא ודחי הכי השתא התם קאמר ליה הילך ...', ושמא גרס כן, או שמא קיצר). ונראה שכאן, לפני תוספת ש"מ, מתחדש לראשונה מטבע הלשון 'אדיבורא דידיה קא סמיך'. ופירושו כמו 'טעי' לעיל. כלומר, לגמרי נמשך אחר דיבורו. ואפשרות אחרת העליתי שם: "אפשר לומר שהסוגיא נסתיימה בתירוץ 'לא קבלה אהולכה והולכה אקבלה'. כלומר, כמו בתירוץ הקודמים נמשך הבעל אחר אמירתו של השליח והתקבל והולך קאמר. לאחר שנוספה הפיסקא עם דברי רב אשי, אי אפשר היה להשאיר תירוץ זה כמות שהוא, והקשו 'אי קבלה אהולכה מכי מטי גיטא לדידה לאלתר להוי גיטא שמעת מינה דאדיבורא דידיה קא סמיך'. אלא קשה לומר שקושיא בצורה הזאת היתה נוספת לסוגיא לאחר שכבר נמצאים בסוגיא דברי רב אשי 'אי אתמר ... התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי ... ואמר רב ... לידה, אלמא אדיבורא דידיה קא סמיך', שזהו ממש המצב כאן, ולכן היה ראוי להקשות בלשון 'אי קבלה אהולכה שמעת מינה דאדיבורא דידיה קא סמיך' ולא יותר!" מ"מ, הסגנון מראה שהרכב לשון כאן (ועל לשון "אדיבורא דידיה", ראה להלן בסמוך, ד"ה אמנם כן).

ועל קושיית ש"מ מתרץ "הכי השתא" וכו', שאין לומר שסומך הבעל על דברי האשה במה שהם בניגוד לדברי השליח אלא אם כן אמר במפורש "הולך כמה שאמרה". ולפי הסוגיא משמעו כך: אם לא אמר הילך כמו שאמרה, בודאי סמך על דברי השליח, אלא שאם אמר הילך כמו שאמרה, בזה מספקא לן, אם אדיבורא דידיה סמיך, או שמא אדיבורא דידה (עי' רש"י). ולפי זה מי שהשלים "ש"מ" הוסיף פיסקת "הכי השתא". וראה להלן עמ' 43 והע' 135. והנה, מדברי בעל העיטור משמע ששיטה אחרת לו בכאן, ושמא אף גירסא אחרת: "איתמר הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי והוא אומ' הילך כמו שאמרה, אמ' רב נחמן אמ' רבה בר אבון אמ' רב אפי' הגיע גט לידה אינה מגורשת, דעקר שליח לשליחותיה דאמ' אנה שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא. ודוקא דאמ' הבעל הילך כמו שאמרה, אבל אם אמ' לו הבעל הולך או התקבל או הולך ולא אמ' לו כמה שאמרה, משיגיע גט לידה מגורשת, דשליח להולכה הוא דשוי" (שלישות גט, כ"י ביהמ"ד 696, וכזה בכ"י 143; השוה דפו' ויניציאל ע"א, ובהוצאת רמ"י מז ע"ב ע"ג. ברפוסים הושמט עיקר דבריו של בעל העיטור ע"י הדומות, וברשב"א ור"ן בגיטין כאן מובא כנוסח כתביהיד. בכ"י ביהמ"ד שתי המלים "כמו" היו מקודם "כמה", ותוקנו. בכ"י במקום "הולך": הילך). והנראה הוא מתוך דבריו שב"הילך כמו שאמרה" הבעל האמין לו וקיים דבריו, ונתן לו לשם אותה קבלה. ואילו לא אמר הבעל כן, אלא אמר הולך או התקבל וכו', אזי אין עקירתו של השליח נחשבת עקירה. (וכן בחי' הרשב"א לשיטת העיטור: "ואיהו נמי שפשט ידו וקבלו על דעת מה שאמר הבעל קבלו, והתקבל לו הבעל על התקבל והולך קאמר לו", וכ"ה במגיד משנה פ"ו מהל' גירושין ה"א, ובנ"י. ונשאר קשה לשיטה זו, שהרי שליח שאמר התקבל מניין לו לדעת שהבעל אומר התקבל במובן התקבל והולך! ובודאי בעיקר סוגיית גיטין אין שם דין עקירת שליחות, עי' להלן, עמ' 38 והע' 111). ולפי שיטת העיטור "כמו שאמרה" קרוב יותר לצד דיבורא דידיה, בהפך מן הסוגיא, ש"כמו שאמרה" קרוב יותר לצד דיבורא דידה. וכן חסר מדברי בעל העיטור כל ענין "קבלה אהולכה" ו"הולכה אקבלה". ובאמת משמע מדבריו שהבחנה זו של אמר כמו שאמרה או לא אמר כמו שאמרה, נאמרה לתרץ למה כאן נתגרשה וכאן לא נתגרשה, ולא לענין אדיבורא דמאן!

מכל זה אפשר שגירסא אחרת לפני בעל העיטור, שמיד לאחר הברייתא (המובאת להקשות על מימרת רב) גרס: "הכי השתא, התם קאמר הילך כמו שאמרה" וכו'. כלומר, במימרת רב, שאמר "כמו שאמרה", נמשך אחרי דברי השליח לגמרי, ואותה שליחות נעקרה. ואילו בברייתא לא נמשך אחר דברי השליח, ומעצמו שליח להולכה עשאו, כמו כל התירוץ לעיל, שעוסקים בדין של רב "אינה מגורשת", ובלי שייכות לחקירה אדיבורא דמאן. ואין דין עקירת שליחות! וראה להלן לשיטת הב"ח, ועי' הע' 115, 116, 178.

אשר ללישנא שלפנינו בפס' 2 בגיטין ובסוגיית ב"מ, ויחסה ללישנת הגאונים, הנה בעל הגמרא שניסח את הלישנא שלפנינו ע"י צירוף חדש של אותם סממנים שהיו בלישנא של הגאונים, גם הוסיף מימד חדש — האפשרות (הנשאת שקולה בסוגייתו), שסומך הבעל על דיבורה של האשה יותר ממה שהוא סומך על דיבור השליח. שאילו שאר המקורות מתאימים בפשטות לדעה הנקראת כאן "דיבורא דידה", והרעיון "אדיבורא דידה" כמעט ואינו מוזכר במקורותינו, ובודאי שאינו נשקל כאפשרות שוה לתפיסה הכללית, "אדיבורא דידה". בסוגיית הבבלי בגיטין, טרם נוספה פס' 2 עם דברי רב אשי, ההנחה היסודית היתה שהבעל מאמין לגמרי לדברי השליח עד כדי טעות, שהוא מקבל את דברי השליח כרצונה של האשה בלי היסוס: "הכא ודאי טעי".⁹³ וכן בירושלמי מפורש "שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת", השוה לתפיסה "אדיבורה דידה קא סמיך".⁹⁴

ושמא שני התירוצים "מאי לאו קבלה אקבלה ... לא קבלה אהולכה ...", וכן "הכי השתא התם קאמ' ליה ..." (כסגנון התירוצים לעיל), היו מתחילתם תירוצים מקבילים, ואין לגרוס אלא אחד מהם, ובא בעל הגמרא שהוסיף קושית "ש"מ", והביא כעת גם גירסא שניה זו כדי לתרץ קושייתו החדשה. ויש כיו"ב בש"ס שצורפו שתי נוסחאות שונות מאותו ענין לרצף אחד חדש, עי' רא"ש רונטל, ספר זכרון ליעקב פרידמן ז"ל, עמ' 242-243; וראה מ"ש בתרביץ מ (תשל"א), עמ' 421-422, ולסוגייתנו, תרביץ מה, עמ' 370 והע' 3.

הרשב"א (בחידושו לגיטין) פירש את שיטת בעל העיטור כך: "אלמא כל שלא אמר כמו שאמרה עכשיו הוא שעושה אותו הבעל שלוחו", והיקשה עליו: "וליתא, משום דקשיא לי דאם כן כי אקשינן עלי דרב נחמן ... מאי לאו קבלה אקבלה ומשנינן לא, הולכה אקבלה (לא) קבלה אהולכה אמאי לא משנינן שאני התם דלא קאמר כמו שאמרה!! עיי"ש [כעת במהדר] מוסד הרב קוק, עמ' תקמב] ועי' ר"ן, ועוד. ועיין ים של שלמה גיטין, פ"ו אות ג. ובאמת, לפי דברינו, כך גרס בעל העיטור שם, כקושיית הרשב"א.

והמאירי כתב בסוף דבריו על אותה סוגיא: "וכן יש גורסין אלא הכי השתא, כלומר דאפי' תימא קבלה ובהבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל והוא משיב התקבל, איכא למימר משגגיע לידה מגורשת דהתקבל (אולי יש להוסיף: והולך) קאמר ולא אלישנא דשליח ודאשה קאי, ונמצא ששליח הולכה עשאו". ונראה שכוונת המאירי לדברי העיטור הנ"ל. ואף המאירי רוצה לומר שגורס העיטור תירוצ "הכי השתא" במישרין על סתירת דין הברייתא ומימרת רב. ומ"ש גירסת "א לא הכי השתא", יתכן שהכיר גירסא זו, ויתכן שאמר כן מסברה כדי ליישב דברי בעל העיטור, שיהא אותו תירוצ על הקושיא הראשונה, שבתבת אלא חוזר מן התירוצ הקודם. אולם שאר הראשונים לא הביאו גירסא זו, ולא ייחסו שיטת העיטור לגירסא כזאת. וכן עצם הצירוף "אלא הכי השתא ..." כבר, ובאוצר לשון התלמוד ערך הכי השתא, אין צירוף זה (כרך יא, עמ' 756-758).

וממשיך המאירי: "ומכל מקום לענין פסק מיהא לא יראה כן שבודאי עוקר הוא עצמו מכל שליחות הולכה". שהרי בשיטת בעל העיטור גלומה קושיא חמורה, שבקבלה אקבלה כיצד אפשר לומר שנעשה שליח להולכה, הרי עקר השליח את שליחות הולכה! ובודאי הלשון "הכי השתא", שעוד מופיע כתירוצ עצמאי לפני העיטור, נאמר לפני שנוספה הפסקא עם דברי רב אשי, שהרי באותה שעה לא דובר בסוגיא זו בענין עקירת השליחות ע"י השליח, ולא היתה אז שום מניעה שלא לתרץ כך! ועי' מגיד משנה פ"ו מהל' גירושין, הי"א, ומה שכתבו על דבריו בלח"מ ועוד. ועי' טור אה"ע סי' קמ"ב ו"ד"ה ודוקא, ופרישה אות יט (ולפנינו במ"מ אין "זכי", ועי' ברמב"ם שם הל' י). ועיין היטב בב"ח, ד"ה עשאתו שליח להביא (וראה הגהת הב"ח לנמק"י הנ"ל בארוכה, ורצה להסב כל הסוגיא לדעת בעל העיטור על עקירת השליח שבדברי רב אשי, ולפי הגירסא שלפנינו), ובש"ע שם סעיף ח, ובית שמואל ס"ק יב, וט"ז ס"ק י. וראה בביאור הגר"א ס"ק יט, ובלבושים לכאן סעיף ח (וסעיף י). הרי גירסת ספר העיטור נתקבלה להלכה אצל מקצת הפוסקים.

⁹³ ראה להלן הע' 127.

⁹⁴ "לפי שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת, כל' דדיבורא דשליח קא סמיך" (פני משה); "שהוא סבור שמגורשת וכו' וכו' בבבלי" (קרבן העדה), ועי' בהערה שלפני זו. וכן בהמשך סוגיית הירושלמי. ר"א ווייס כתב: "וכנימוק למימרת ר"נ איתא בירוש' הטעם: שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת והיא אינה מתגרשת אלא מדעתה, העולה בקנה אחד עם הדיוק שבבבלי: ש"מ אדיבורא דידה קא סמיך וכו'. לפי"ו המחזור ביותר, שאף בבבלי דיוק זה הוא חלק ראשוני של הסוגיא הקדומה" (תפארת ישראל, כנ"ל עמ' 3 הע' 9, עמ' 140 שם). וכן מכוון לשיטה זו

אמנם כן, בצירי הדרכים, מופיע ענין "דיבורא דידה", אבל במובן אחר, או כסברה דחוויה מעיקרה. בירושלמי שם, בהמשך לאותה סוגיא (ובמעשר שני פ"ד ה"ז, נה ע"א), שנויה ברייתא⁹⁵ בה חולקים רבי ורבי נתן בדבר אשה שאמרה התקבל⁹⁶ ואמר השליח התקבל ואמר הבעל כסגנון "הילך, הולך לה ותן לה", שלדעת רבי נתגרשה בקבלת השליח, ואין הבעל יכול לחזור בו, ולדעת ר' נתן לא נעשה אלא שליח להולכה ויכול הבעל לחזור בו, עד שיגיע גט לידה. והיקשו שם: "וקשיא על דרבי, הילך מן דיבורי, אם רצה להחזיר, לא יחזיר? וקשיא על דר' נתן הילך לדיבורה, אם רצה להחזיר, יחזיר?".⁹⁷ כלומר, לרבי קשה, שמא התכוין הבעל ללכת אחר דיבורו שלו ממש, ואמר הולך לה, ולא הסכים לשליחות קבלה, וכאילו אמר במפורש אי אפשר שתקבלו לה אלא הוליכו לה. ולר' נתן קשה, מנין שהתכוין הבעל לדיבורו⁹⁸ של עצמו בלבד, שמא התכוין לדיבורה, ורוצה לומר הילך והתקבל לה. ולפנינו סוגיית "דיבורא דידה ודיבורא דידה"! אלא שמובן הדברים אחר לגמרי. "דיבורו", הכוונה דברי

הלשון "טעי", ואולי אף "אדיבורא דידה" בסוף הסוגיא המקורית בבבלי (ראה הע' 92). מכאן שלפי הסוגיא המקורית סברה הגמרא בפשטות שאדיבורא דשליח קא סמיך, וכן יוצא מסוגיית הירושלמי.

ב' ליפשיץ ביקש לפרש פירוש אחר בירושלמי: "כשהבעל סבור שהיא מתגרשת באמצעות השליח שהיא מינתה אין הוא ממנה אותו להיות שלוחו, וממילא אין היא מתגרשת גם כשהגיע מרעתה — במינויה, ולא מכוח מינויו כלל ... ומדוע אין היא מתגרשת גם כשהגיע הגט לידה? מפני שהשליח עקר את שליחותו — דאמר שליח לקבלה הוינא, להולכה לא הוינא" (לעיל הע' 37, עמ' 362 שם). בפירוש הזה "מרעת" מתפרש "במינוי", ובלשון "והיא אינה מתגרשת אלא מרעתה", אין הוא נתפסת כוא"ו הניגוד, אלא כהמשך המוסיף וחוזר על אותו דבר, "וממילא". וכן, צריך להשלים שלפי זה טעם פסול הגט משום עקירה ע"י השליח, נמצא שאין הטעם אמור בלשון הירושלמי, והנאמר בו אינו מספיק לטעם הדין. וקשה הרבה מבחינת הסגנון (ועיי"ש, הע' 20). וכן בפסקת "התיב רב הונא בר חייה" לגירסת שתי המשניות (לעיל הע' 77) אין אותו פירוש עולה בפשטות.

ברם פשטות הלשון מחייבת הפירוש הראשון: לכל הדעות, "סבור" מורה על כך שסמך הבעל על מה שאמר השליח; ופירוש "מרעת" — הוא "ע"י —", בקבלתו של —". וכן קבלת גט בפניה או קבלתו בפני שלוחה, נקראת כאן "מרעתה" או "מרעת שלוחה". עצם קבלת הגט צריך דעת, שהרי אין חבין לאדם אלא בפניו (ראה בירושלמי גיטין רפ"ו, בסמוך לפני הסוגיא הנדונה). אם היא מקבלת הגט, והוא נמסר בפניה, נקרא "מרעתה", ואם שלוחה מקבל את הגט, והוא נמסר בפניו, נקרא "מרעתו". וכן מצינו בהקשר זה "מרעתו" = בפניו = בנוכחותו: "והוא שעומד בצד שדה", ראה ב"מ יא ע"א רע"א ורש"י שם ד"ה אלא אמר רב אשי, וד"ה גבי מתנה דוכות הוא לו זכין לו לאדם שלא בפניו (ועי' נררים לו רע"ב, והמיוחס לרש"י ד"ה לא צריך דעת). ודי בכך, ומה שכתבתי בתיבת "דעת" בתרביץ מח עמ' 371, אינו צריך לכאן (אם כי אף אותו סגנון רגיל בשליחות, ראה להלן לסוגיא השלישית, עמ' 141, והע' 85, ורש"י ב"ק צה ע"ב ד"ה צבעו). ופירוש הירושלמי כך הוא: שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת, בקבלתו, שהרי אמר לו "אשתך אמרה התקבל", וסמך על דיבורו, ולא טרח לעשותו שליח להולכה. אבל היא אינה מתגרשת אלא מדעתה, מקבלתה שלה, שהרי אמרה לשליח הבא. וכן להלן, כשאמר לשליח התקבל גט זה (הע' 77). ומקשה מעתה לא תתגרש, שמלשוננו של הבעל משמע שהוא סבור שהיא מתגרשת מדעת השליח, בקבלתו, אבל היא אינה מתגרשת אלא מדעתה, בקבלתה, שהרי לא עשאתה שליח לקבל לה. ומתרג' "ביודע הלכה" וכו'. וכן להלן, "קטנה שאמרה התקבל לי גיטי אינו גט עד שיגיע לידה", ומקשה "מעתה אפי' הגיע לידה אינו גט", שהוא סבור לדעת השליח מתגרשת, בקבלתו, שהרי עשאתה שליח לקבלה, אבל באמת אינה יכולה להתגרש אלא מדעתה, בקבלתה, שהרי קטנה היא, ואין קטן עושה שליח. ומתרג', "ביודע" וכו', שלא היה סבור שמקבלת השליח מתגרשת, ואמר התקבל לשם הולכה. והוא פירוש מרווח.

⁹⁵ כוז שבתוספתא גיטין פ"ד ה"א (עמ' 259), עי' תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 851.

⁹⁶ כצ"ל, עי' תוספתא כפשוטה שם, הע' 3.

⁹⁷ או שברישא נגרוס "יחזיר!" ובסיפא "לא יחזיר!", הכל כוונה אחת, רק שבירושלמי בטעות "יחזיר" בשתי הבבות

בגיטין, ו"לא יחזיר" בשתי הבבות במע"ש! עי' תוספתא כפשוטה שם, 852.

⁹⁸ עי' בפירוש הקצר של הגר"ש ליברמן לתוספתא שם, עמ' 259, שו' 4.

הבעל (ולא דברי השליח) — "דיבורה", הכוונה דברי האשה, וכפי שהשליח מוסר אותם (וזה נקרא בסוגייתנו דיבורא דידה!) הרי סממני הלשון והענין ישנם כבר כאן בירושלמי, ושמא היו ידועים לבעל גמרא דידן ממקורות ארץ-ישראליים, אלא שהוא עשה מהם שימוש חדש, ופירש שסמך גם על דיבורה שלה ממש, אף שלא שמעו מן השליח!⁹⁹

גם הרעיון של עקירת השליחות על-ידי השליח, הנמצא בשתי הלישנאות של סוגיין, אינו בא לביטוי בסוגיות אחרות במקורות הקדומים, ושמא אף לא סברו שיש משום עקירת שליחות במה שהופך השליח את דברי האשה, מה גם שאחר כך מוכן הוא לקיים אותה שליחות שהיא אמרה. ואפשר שנתחדש רעיון זה בסוגיא שלפנינו, בשתי לישנאותיה. הבה נסקור חלק מן המקורות.

שנינו בברייתא: "הבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל לי גיטי, התקבל לי ואשתך אמרה הבא לי גיטי, הילך הולך ותן לה התקבל לה זכי לה, אם רצה לחזור יחזור".¹⁰⁰ והנראה, סותרת ברייתא זו את הדין שבמימרת רב, וכמו שהקשו בשני התלמודים שם. שהרי באשה שאמרה "הבא" ושליח אמר "התקבל" אמר רב שאינה מגורשת כלל. והטעם הפשוט בדבריו, שהבעל סמך על דברי השליח, ונתן לשם קבלה בלבד,¹⁰¹ ובברייתא מגורשת בהגיע גט לידה. בירושלמי נשארה קושיא זו ללא תירוץ, וכתב בפני משה, "ופליגא אדר"נ".¹⁰² ובבבלי: "מאי לא קבלה אקבלה והולכה אהולכה — לא, קבלה אהולכה והולכה אקבלה", ובוזה, "הולכה אקבלה", מתרץ התלמוד, שלא סמך הבעל, לא על דברי השליח ולא על דברי האשה, אלא מעצמו אמר "הולך ותן לה",¹⁰³ ואם יאמר התקבל אינה מגורשת כלל. והוא תירוץ דחוק, שמי יאמר לנו שהכוונה דוקא קבלה אהולכה והולכה אקבלה. ובאמת, הפירוש הפשוט בברייתות הללו שהזכירו כמה לשונות, ש"אחד מכל הלשונות הללו אמר לו",¹⁰⁴ ובכל לשון שיאמר, או שיאמר כולם, והכוונה: הילך או הולך לה או תן לה או התקבל לה וכו', כך הדין. וכן במשנה רפ"ו שם: "האומר התקבל גט זה לאשתי או הולך גט זה לאשתי".¹⁰⁵ נמצאת למד מברייתא זו, ששליח שאמר "התקבל", לא עקר בכך שליחות הבאה, ואם יביא לה את הגט, מתגרשת בו.

עיון נוסף מוטל עלינו לגבי ברייתא זו, והוא השאלה: האם תנא דברייתא דידן חולק על הברייתא דלעיל שם בתוספתא (ה"א), שהרי לפי תנא דידן, ב"הבא — התקבל — התקבל" (אשה שאמרה "הבא", שליח שאמר "התקבל", ואמר הבעל "התקבל"), מגורשת בהולכה. וכיצד עשאו הבעל שליח להולכה? לכאורה עלינו לומר שאין הבעל סמוך על התקבל שבדברי השליח, אלא מתעלם ואינו מתחשב בדבריו כלל, ואומר מעצמו "הבא" או "התקבל", שעשאו שליח להולכה, כמשנתנו הנ"ל.¹⁰⁶

⁹⁹ וכן, עצם מטבע הלשון קשה, שהרי לא שמע דיבורה, וכיצד יסמוך עליו? ובאמת הכוונה, על מה שהיא אמרה הוא סומך. וראה חילוף-גירסא 1. ועי' להלן עמ' 41, ד"ה על ענין.

¹⁰⁰ תוספתא גיטין פ"ד ה"ב, עמ' 260, ובבלי וירושלמי הנ"ל, עיין מסורת התוספתא שם.

¹⁰¹ עיין לעיל, ובהע' 94.

¹⁰² עי' תוספתא כפשוטה, גיטין, עמ' 853: "והברייתא שלנו חולקת על רב נחמן, כפירוש המפרשים בירושלמי".

¹⁰³ מאירי: "ונמצא עוקר שליחותו ועושהו שליח הולכה" (עמ' 292: [277]).

¹⁰⁴ רש"י בגיטין שם, סג ע"א ד"ה הולך. ועי' מאירי עמ' 291 [277]. וראה גיטין יד ע"א ורש"י ד"ה הולך תן.

¹⁰⁵ ורייק בברייתא שלפניה (תוספתא גיטין, פ"ד ה"א, עמ' 259-260), ובתוספתא כפשוטה, עמ' 851-852, ד"ה וכבר

ראינו.

¹⁰⁶ גיטין, רפ"ו. וכפירושו של המאירי (לתירוץ השני בגמרא: "הכא מי קאמ' הולך כמה שאמרה"): "ולאו אלישניה דשליח או דאשתו קא מחדר, אלא כמי שמתחיל ואומר התקבל לי וכו'. והתקבל דידה כהולך" (עמ' 292 [277]).

ואילו בהל' א', ב"התקבל – התקבל – התקבל", מגורשת בקבלת השליח, שסמך הבעל על "התקבל" שבפי השליח, ונתן לו לשם קבלה. והיות והמעשה שבין השליח והבעל זהה בשני אלה: "התקבל – התקבל", יש לברר אם מחלוקת יש כאן, ולמה "התקבל" שאומר הבעל בהל' א' פירושו "התקבל", ו"התקבל" שאומר הבעל בהל' ב' אין פירושו אלא "הולך"?

ועולה על הדעת לתרץ, שתנא זה סבור שבכל מקרה דעת הבעל לומר "תיגרש כל היכי דמיגרשה",¹⁰⁷ בין בשליחות שאמרה היא, בין בשליחות הולכה מטעמו, ודברי השליח אינם לא מעלים ולא מורידים. ובכן, ב"התקבל – התקבל – התקבל", מתגרשת בקבלה, אבל ב"הבא – התקבל – התקבל", שאין השליח יכול להיות שליח לקבלה, שלא אמרה לו האשה התקבל, מתגרשת בשליחות האפשרית. והנה, ב"התקבל – הבא – התקבל" (שבה"ב), הרי יכולה היא להתגרש בקבלה, ועלינו לברר מי מעכב שליחות קבלה, ומאיזה טעם – הרי הבעל אומר "תיגרש כל היכי דמיגרשא"! ואפשר לומר שהשליח מעכב, שעקר שליחות קבלה. ואף שב"הבא – התקבל – התקבל" (או "הבא") אין זה נחשב עקירה, ונעשה שליח להולכה, ואין אנו מפרשים את דבריו "שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא",¹⁰⁸ בכל זאת ב"התקבל – הבא" אנו מפרשים את דבריו "שליח להולכה הוינא, לקבלה לא הוינא". וכל זה לשיטה שרצינו לייחס לגאונים¹⁰⁹ שהולכה בכלל קבלה, וב"הבא – התקבל" הוסיף השליח על שליחותו, ולא ביטל שליחות הבאה, וב"התקבל – הבא" מיעט, והוציא קבלה לגמרי, והשאיר הולכה בלבד. והוא הפך שיטת רש"י, כאמור.

ברם, משבאנו לכאן שהולכה בכלל קבלה, הנה אין אנו צריכים לתלות את הדבר בעקירת השליח את שליחותו. עקירה זו לא הוזכרה במקורות האלה מפורשות, וכן ראינו, לדעת התוספות¹¹⁰ ועוד, שעקירת השליחות אינה דין של ודאי, ואפשר שאם יחזור בו ויעשה השליחות, היא שליחות כשרה.¹¹¹ וניתן לפרש הכל בבעל. ואין צורך לתלות בבעל עמדה כה בלתי-מוגבלת של "תיגרש כל היכי" וכו' (וכפי שלא רצו בבבלי ובירושלמי לתלות דעה זו בבעל, שכאילו תמיד אין איכפת לו במה מתגרשת), אלא הכל הולך לפי מה ששמע הבעל מן השליח, ולפי מהות יפוי הכח שנתן לו. שכל אימת ששומע "הבא", סומך על כך¹¹² ונותן לו לשם הולכה, בין שאומר לו הולך לה, ובין שאומר לו התקבל לה, וכל

¹⁰⁷ "דאמרי' כיון שנתן עיניו לגרשה תיגרש כל היכי דמיגרשא" (פני משה). ועי' הגהות רי"ף דיננער לגיטין, עמ' 165-166.

¹⁰⁸ לכאורה אפשר לפרש שגם בזה עקר שליחות האשה לגמרי, ונעשה שליח הבעל להולכה (וכך כתב דיננער שם), ושלא כשיטת הגאונים ושעמהם שאמרו בשליחות האשה שהבאה בכלל קבלה (ראה להלן). ברם קשה לפרש כן, שאם נאמר שכך רצון השליח כלפי האשה, להיות שליח לקבלה בלבד ולא להולכה, הרי גם כלפי הבעל עקר שליחות הבאה, שאומר לקבלה בלבד, ואף הבעל אומר לו התקבל. ומה מאד קשה לומר שמיד כשפשט ידו וקיבל הגט נתרצה לשליחות הולכה של הבעל. ומה שתירצו כן לשיטת בעל העיטור (לעיל הע' 92, עיי"ש), הוצרכו להרחק כך, שהרי בסוגיא שלפני בעל העיטור נמצא ענין עקירה של השליח. אבל לפי המקורות הקדומים שאין עקירה זו נזכרת (ולשיטת התוספות שאין הכרח לומר שקיים דין זה), בודאי אין להרחק בתירוץ זה, ראה להלן.

¹⁰⁹ כדברי המפרש הקדמון בס' הלכות גדולות, ראה לעיל, הע' 67.

¹¹⁰ בגיטין.

¹¹¹ ראה לעיל, עמ' 23, עמ' 33 והע' 92. ועיי' שו"ת פני יהושע, לבוב תר"ך, חלק אהע"ז סי' פה, שהוקשה לו מסוגייתנו על מה שכתב משאר מקורות ששליח יכול להמלך ממה שביטל שליחותו, וז"ל: "השתא דאתינן להכי יש לתמוה על הרין שכתבתי למעלה באם השליח מסר מודעא על השליחות מבטל מודעא ומוסר הגט, ואמאי, הא כיון דמסר מודעא עקרי לשלחותי" וכו'! וראה להלן הע' 119, ועמ' 51 והע' 178.

¹¹² וכמובן, עדיף לומר שהבעל סמוך על דברי השליח כשרוצה, ולא ניאלץ לומר שלעולם אינו מתחשב בדבריו, וכמי שמתחיל ואומר (ראה לעיל הע' 106).

אימת ששומע "התקבל", ולא אמר לשון שעוקר אותה שליחות, מייפה כוחו לשליחות גדולה זו. ואז: אם האשה אמרה התקבל, מתגרשת בקבלה, ואם לאו, תיגרש בהולכה, שהולכה בכלל קבלה.¹¹³ לפי זה ברייתא זו מדברת באותו ענין של הברייתא הקודמת, וכמשנתנו שם רפ"ו, דהיינו בכמה ייפה הבעל את כוחו של השליח, או במה לא הסכים לייפות כוחו ("אי אפשי"). ובאור הדברים, שהבעל סמוך ובטוח בדברי השליח, ולכן בשמעו "הבא" מאמינו, ומייפה כוחו לכך, בין אומר הולך, בין אומר התקבל. ואילו היה הדין שאין הבעל סומך על דברי השליח, ומאמציו לסמוך על דברי האשה¹¹⁴ היו מצליחים, תתגרש בכך, ואין דברי השליח ("אשתך אמרה") נחשבים עקירת שליחות. אמור מעתה, שדברי השליח אינם נחשבים עקירת שליחות לעצמם, אלא במה שאמר את הדברים בפני הבעל, ובמה שהבעל סמך עליהם, נתעקרה השליחות.

בהתאם לפירוש זה אפשר לפרש שרב חולק כך: לדעת רב, אין הבעל מייפה את כוחו של השליח לכח שליחות קבלה שלמה (והולכה בכלל קבלה), אלא מצמצם הוא יפוי כוחו למה שאמר השליח מ מ ש: קבלה. והוא לשון הירושלמי, שהוא סבור מדעת השליח מתגרשת והיא אינה מתגרשת א ל א מ ד ע ת ה. כלומר, הוא סבר בקבלה דוקא, ו ל א ב ה ו ל כ ה. וכן אפשר לפרש בבבלי, שגרסו במימרת רב "הילך כמו שאמר ה", כלומר, ממש כמו שאמרה.¹¹⁵

לפי המסקנות דלעיל, דברי רב, כדברי התנאים בנידון, אמורים בהקשר של סמיכתו של הבעל על דברי השליח, שמאמין לו שכך אמרה, ולעולם אינו סמוך על דיבורא דידה. והבעל ששמע מפי השליח, יש שמאשר דבריו ומייפה כוחו לאותה שליחות, ויש שמתנגד לדבריו ועוקר אותה שליחות, ומייפה אותו לשליחות פחותה. וחלקו התנאים בפרטי הדינים, אם לשון "הולך" עוקר קבלה, או מאשרה, ואזי לא עקרה עד שיאמר "אי אפשי שתקבל לה, אלא הולך ותן לה".¹¹⁶ ולא רק שאין כאן דין עקירת השליח את שליחותו מפורש, אלא שענין עקירת השליחות הללו פ ע ו ל ת ה ב ע ל ה י א. ולכן בירושלמי הנ"ל (גיטין פ"ו ה"א, מז ע"ד = מעשר שני פ"ד ה"ז, נה ע"א וע"ב) הסמיכו אותה מחלוקת בענין "אי אפשי" למשנת מעשר שני פ"ד מ"ז: "היה מדבר עם האשה על עסקי גיטה וקידושיה ונתן לה גיטה וקידושיה ולא פירש, ר' יוסי אומר דיו, ר' יהודה אומר צריך לפרש". והענין המשותף ביניהן הוא סמיכתו של הבעל למה שנאמר קודם, ואישורו או ניתוקו מן הנאמר קודם, ואין ענין כאן לעקירת שליחות ע"י השליח עצמו. וכן פירש בקרבן העדה: "... מדא"ל השליח מעיקרא שהוא שליח לקבלה, מסתמא ארעתא דליהוי שליח לקבלה נתנו לו, והא דא"ל הולך היינו הילך כדאמרה איהי,

¹¹³ ועיין מ"ש הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה לשם, עמ' 853, השורה השניה והשלישית (ובפירוש הקצר לתוספתא, עמ' 260, לשו' 9, לעיל הע' 41), ועי' דבריו בעמ' 856 (כמובא לעיל, הע' 67). והשאר מקום לפרש את דבריו כשני הפירושים הללו.

¹¹⁴ "איני עוקר שליחותך, אלא בין שעשתה אותך שליח קבלה או שליח הבאה, הרי אתה כמו שאמרה" (רמב"ם, פ"ו מהל' גירושין ה"א). וראה להלן.

¹¹⁵ ואם תרצה, אפשר אפילו להסב פירוש זה על לשון הסוגיא בגיטין: "הכי השתא התם קאמ' ליה הולך כמה שאמרה" וכו' (בהיות דיבור זה ישוב הסתירה בין הברייתא למימרת רב, לפני שנוספה פס' 2 שם, ראה לעיל הע' 92), והכוונה, אם אמר "כמו שאמרה", רוצה שתתגרש בקבלה ממש, ואם אמר "התקבל", הסכים לשליחות קבלה בשלמותה, והבאה בכלל. שהרי קצת קשה לומר בשליח שאמר התקבל ואמר הבעל התקבל, ולא אמר "כמו שאמרה", שמתכוין להתקבל והולך דוקא, "ולאו אלישנא דשליח ודאשה קא" (מאירי, עמ' 292 [277]: לשיטת יש גורסין = בעל העיטור, עי' לעיל בהערה הנ"ל). ועי' רש"י לגיטין שם, ד"ה הכי השתא.

¹¹⁶ תוספתא שם, ה"א.

דאי עקר לדיבורא דשליח הוה ליה לפרש ולומר אי איפשי ... (לגיטין שם). וכן בדרך כלל קראו הראשונים לביטול השליחות ע"י הבעל, עק"ר.¹¹⁷

גם בצורה המקורית של סוגיית הבבלי בגיטין, לפני שנוספה שם הפסקא עם דברי רב אשי, לא הוזכרה עקירה ע"י השליח, ולפי בעל העיטור תירצו שב"הבא – התקבל – התקבל", מגורשת בהולכה, ולא חשו כלל לעקירת השליח את שליחותו.¹¹⁸

נמצאנו מעלים שתי תפיסות יסוד לפרש מימרא זו של רב נחמן בר יעקב שאמרה (בבבלי) בשם רבה בר אבא אמר רב. במימרא זו של "הבא – התקבל" אין האשה מגורשת כלל, ויש לפרש למה אינה מתגרשת בהולכה, וכיצד נעקרה שליחות זו. בירושלמי, ובבבלי גיטין לפני שנוספה פ"ס², עקירה זו מצד הבעל היא, והודגש בלשון הירושלמי "שהוא סבור" וכו'. ובגלל שהוא סבור שמתגרשת בקבלה, ייפה כוחו לשליחות זו בלבד, ונעקרה שליחות הולכה, ואין שם עקירת השליח כלל. ואילו בסוגייתנו בב"מ, בשתי הלישנאות (= פ"ס² בגיטין), עקירה זו עקירת השליח היא — "דעקרה שליח לשליחותיה לגמרי, דאמר שליח לקבלה הוינא, להולכה לא הוינא". בשתי המערכות מודגש שבעקירה הנעשית ביטלה שליחות אחת את האחרת: "והיא אינה מתגרשת אלא" וכו'; "להולכה לא הוינא". הוה אומר, אותו מושג מקורי של עקירת הבעל במקורות הקדומים, מופיע בשתי הלישנאות באופן אחר — עקירת השליח.

באותה לישנא מן הסוגיא שהיתה לפני הגאונים, עקירת השליחות ע"י השליח היא הטעם הפשוט והבלעדי שהוזכר במפורש לביטול השליחות, ואילו בלישנא שבתלמודנו (ב"מ וגיטין) משמשות יחד שתי התפיסות (עקירת השליח ועקירת הבעל). ולכן, במימרת רב, שאין האשה מגורשת, לעולם אין אתה יודע אם משום דאדיבורא ידידיה קא סמך, והבעל הוא שעקר את השליחות כי סמך על דבריו ממש, ומייפה כוחו לאותה שליחות בלבד, או שמא משום דעקר שליח לשליחותיה. ובעל הגמרא של סוגיין מודיענו על קיום שתי התפיסות, ובדין של "אינה מגורשת", אפשר שזו גורמת ואפשר שזו גורמת. וצריך לפרש לשיטתו, שכל טעם מספיק בפני עצמו לבטל הגירושין גם בלי הטעם האחר, כגון שעקירת הבעל פועלת גם בלי ענין עקירת השליח.¹¹⁹ וכן, מאידך, עקירת השליח פועלת ומספיקה גם ללא כל עקירה מצד הבעל.

¹¹⁷ ראה הע' 114. וכתב המאירי: "... בהבא לי גיטי ואשתך אמרה התקבל, הוא משיב הולך, ונמצא (ר"ל: הבעל) עוקר שליחותו ועושהו שליח הולכה" (עמ' 292 [277], ועיי"ש ד"ה כבר ביארנו). וכתב בעל העיטור: "... אבל אמר ליה אי איפשי שתקבל לה אלא הולך לך (בד"ו: לה; בכ"י ביהמ"ד וכי"ו ליתא) ותן לה עקר ליה לשליחות האשה" (שלישות גט, מהדר' רמ"י מז' ע"א). ועיי' שו"ת ריב"ש סי' תעב, קמה ע"ב.

¹¹⁸ עי' הע' 92. וכן אפילו מלשון הסוגיא שלפנינו בגיטין: "אי קבלה אהולכה מכי מטי גיטא לידיה לאלתר ליהוי גיטא, שמעת מינה דאדיבורא ידידיה קא סמך". ואמאי — נענה אחריו אנחנו — הא עקר שליח שליחותיה, דאמר שליח להולכה הוינא לקבלה לא הוינא. וכמובן לפירוש רש"י ייאמר אף כאן שהקבלה בכלל הולכה (עיי' רש"י), אלא שראינו מה הקשיים בכך, והוא שלא כשיטת הגאונים. ברם לפירוש התוספות (ר"ה בשלמא, עי' לעיל ובהע' 43), שאמרו "בלא איפכא הוי מצי למימר", ופירשנו בכוונתם, שאילו השמיענו רב נחמן מגורשת, אזי ידענו שאין שם עקירת השליחות ע"י השליח כלל, צריך לפרש גם כך בביריתא שכאן, שאם לא כן, כיצד "שמעת מינה", כנ"ל! ועי' תוס' הרא"ש לגיטין סג ע"א, עמ' רכו ד"ה ש"מ, וראה להלן עמ' 43 והע' 132.

¹¹⁹ ועוד עלינו לברר מהות עקירת השליח, אם היא עקירה בינו לבין עצמו — וכך נראה מן הלישנא שלפנינו (ברש"י ד"ה אלא התם: "השליח לא נתרצה"); או עקירה כלפי הבעל, דהיינו שאומר לבעל מהי שליחותו ורק שליחות זו איפוא העמיד לפניו, ועל ידי כך עקר ממנו שליחות אחרת (וזה הגורמת עקירת הבעל, שאדיבורא ידידיה קא סמך וסבר וקיבל); או עקירה כלפי האשה, במה שהטילה עליו לעשות. ראה להלן עמ' 50 ד"ה הרי אין, והע' 178.

על ענין עקירתו של שליח, שנישנה כטעם היחיד בלישנא הקדומה של סוגייתנו (שעוד מונחת לפני הגאונים), הוסיף בעל הלישנא דידן את היסוד השני במפורש ובשמו — סמיכת הבעל על דיבורא דשליח. ואף שהסמיכה על דברי השליח מושג טבעי הוא, ועצם הלישנא שלפני הגאונים מתאימה לגמרי לטפסה זו, שם אינה מוזכרת במפורש, שכל שעה שלא פיתחת את המושג הנגדי "אדיבורא דידה", הרי "אדיבורא דידה" הוא דבר המובן מאליו, ואין צריך לפרשו. ואפשר שאותם הסממנים שהוסיף בעל הגמרא דידן על הלישנא הקדומה, שאב ניסוחם מסוגיית גיטין (בצורתה המקורית כמובן). ביניהם: א — צורה יסודית של מימרת רב נחמן בה אמרה האשה הבא והשליח התקבל, צורה שמתאימה למה שקבע רב אשי ב"אי איתמר איפכא איתמר" שבלישנת הגאונים; ב — ועוד, אם גרס שם את הקושיא והתירוצ "קבלה אהולכה, כי מטי גיטא לידה אלתר להוי גיטא ... אדיבורא דידה קא סמך", מרביר זה אפשר לפתח שתי שיטות: מן התירוצ (ואף לפי סגנון "ש"מ") את שיטת אדיבורא דידה קא סמך. בגיטין היה הדגש על "דיבורא דידה",¹²⁰ כלומר, נמשך לאחר דיבורו של השליח, ולא ייפה כוחו לשליחות אחרת. וכעת, שם בעל גמרא זה את הדגש על "דידה", ומכאן ניתן לנסח כנגדה שיטה נוספת: אדיבורא דידה קא סמך — שיטה הגלומה אמנם בקושיא של קבלה אהולכה, אבל גלומה רק כהוה אמינא דחווה, שלא אמרוה אלא לתרצה, ושוברה בצידה. ממנה עשה בעל גמרא דידן שיטה שוות ערך לראשונה, ואף ראה לנכון שלא להכריע בין השיטות האלה. והן מתאימות לשני הצדדים של האיבעיא בב"מ — "דיבורא דידה" או "כדאמר בעל הבית" — ונשארה איבעיא דלא איפשטא.

בלישנא שלפנינו נכנסו אותם יסודות שהיו כבר בלישנא הקדומה (ששרדה בדברי הגאונים): "איפכא" ו"עקירה",¹²¹ וכן (בשימוש אחר), הדין החיובי (מגורשת), ועליהם הוסיף בעל סוגיא דידן את היסוד "דיבורא דידה/ידה". בלישנא הקדומה, הסברה שבצירוף אותם יסודות נוחה, ואנו מפרשים שכל אימת ששינה השליח שליחותו, עקר את השליחות הראשונה: "שליח כזה הוינא", פירושו "כהוה לא הוינא". אבל בלישנא שלפנינו אין הסברות מתישבות בנוח, שלאחר שאמרת "התקבל – הבא", ומשיגיע גט לידו מגורשת (דיבורא דידה), אי אפשר לצרף עקירת השליחות ע"י השליח. והיא קושיית רש"י, והוא תירוצ התוספות לומר כעת אין כאן עקירה של שליח. וכן ניסח בעל הגמרא את הלשון "אלא אי אתמר איפכא אתמר", לדפוס חדש "בשלמא אי אתמר איפכא ...".¹²² וע"י כך נוצר בנוסח האחרון הרושם כאילו פנה רב אשי במימרתו לענות על דיון סתם התלמוד,¹²³ תופעה ספרותית תמוהה, החורגת מדרך התלמוד.

¹²⁰ השוה גיטין כג ע"ב (ועיין לעיל, הע' 92).

¹²¹ ובסדר זה, שהוא הכרחי בלישנא הקדומה (נתינת טעם לדין שבאיפכא); ובלישנא שלפנינו נשאר סדר זה ואינו כל כך נוח, שקודם היה ראוי להסביר למה אין להסיק מן המימרא שלפנינו (עקירה) ואח"כ להציע איפכא.
¹²² השוה ב"ק פח ע"ב: "בשלמא אי תני אפכא ... איכא למפשט מינה ... אלא השתא ...". (ועי' דק"ס לשם, עמ' 208, אות פ). הסגנון "הכי השתא (בשלמא)" סגנון קבוע הוא של סתם התלמוד, ועיין אוצר לשון התלמוד, יא, עמ' 756; 758; ע"ז מז ע"א, רש"י ד"ה ומהדר ליה תלמודא הכי השתא התם.

¹²³ עד שניסחו וגרסו: "א"מ ל' רב אשי" (כ"פ) = אמר ליה. והשוה "א"ל פקדון אגול קא רמית ...". (ב"מ לז ע"א ודק"ס לשם, עמ' 107, ועי"ש עמ' 197, אות ח! ועיין מה שכתבתי בסיני עו [תשל"ה], עמ' 50). בהגהותיו של רי"ץ דינער: "ופשטו בהשיבה ... ודחה רב אשי זאת", וכן ר"א ווייס: "הדיון שבמימרא זו: ש"מ אדיבורא דידה קא סמך הוא קדום בהרבה לר"א", כנ"ל, עמ' 3 הע' 9, עמ' 139 שם. (ומה שכתב לעיל שם "מכאן לכאורה שבכירור שלפני הענין פשיטא וכו' קיימין בסתמא קדומה לרב אשי" וכו'), אין הכוונה לסתמא שבכאן וישי לתקן מה שכתבתי בתרביץ מז, עמ' 21, הע' 6 אלא לחלק א' מסוגיין, שלכאורה כל חלק ב', עם דברי רב אשי, ממשיך חלק א'. ואת זה דחה: "איברא ... ברור שסוגייתנו שואבת מגיטין". כלומר, לא נאמרו דברי רב אשי כהמשך לחלק א' בב"מ, אלא בגיטין.)

כאן יש לברר מה היה מקומם הראשוני של הדברים, וכיצד היה סדר העברתם. רי"ץ דיננער כתב בהגהותיו לב"מ: "בגיטין ... מביא הש"ס שתי קושיות על הא דאמר רב אפילו הגיע גט לידה אינה מגורשת ... וחלק זה מהשקלא וטריא ברור וזהיר הוא, אבל קודם שהעתיקו מסדרי הש"ס חלק זה מעתיקים ההוכחה שמעת מינה אדיבורא דידה קא סמיך וכו' והדחייה דרב אשי ממש אות באות כלפנינו. והנה קשה, מאי הא דקאמר הש"ס התם שמעת מינה אדיבורא דידה קא סמיך וכו' והלא לא שמענו התם דאיכא מאן דשקיל וטרי בהא מילתא, ומאי הביא הש"ס להוכיח ולישא וליתן בה. והנה מהשקלא וטריא שלפנינו כאן יוצא לנו המשך ההוכחה ודחייה דרב אשי שמקורן בהאיבעיא שלפנינו ... ומסדרי הש"ס העתיקו בגיטין מן השקלא וטריא שלפנינו רק החלק שעניינו לכד שייך בגיטין, ושיירו"ו וכו'".¹²⁴

וכן כשיטה זו, דהיינו, שהמשא ומתן בענין דיבורא דידה/דידה ראשוני בב"מ ומשם הועבר לגיטין, כתב ר"א ווייס: "מאופי הסוגיות וצביון בגיטין ובב"מ יוצא שב"מ השתמש בגיטין ושאל משם את המקור: איתמר הבא לי גיטי ... אינה מגורשת. ממקור זה רצו לפשוט שם את האיבעיא ורב אשי דחה נסיון זה. ובגיטין היה מקור זה נקודת מוצא של סוגיא שלמה, כי על דברי רב הקשה כבר רב הונא בר חייא ואחריו רבא. אולם אחרי שהשתמשו במקור זה בב"מ ושם הוסיפו עליו בירור, השלים אח"כ בירור זה גם בגיטין והכנס לתוך הסוגיא המקומית עוד לפני קושית רב הונא בר חייא, כי הוא מברר אותו מבחינה פרינציפיונית".¹²⁵ ברם בכתבים אחרים שלו כתב ווייס דעה אחרת, דהיינו שכל החומר המשותף ראשוני בגיטין, ומשם הועבר לב"מ: "... ברור שסוגיותנו שואבת מגיטין, ונראה שהיא שואבת משם לא רק את מימרת ר"נ בשם רב אלא את כל העניין כולו".¹²⁶

והנה, במה שכעת נודע לנו על שתי לישנות של סוגיא זו, נעשית שאלת ההשתלשלות סבוכה אף יותר. כבר קבענו שלישנות הגאונים קודמת ללישנא שלפנינו; אותה לישנא של הגאונים וקודמיהם, לגמרי ענין של גיטין היא, ובודאי גרסו אותה במסכת גיטין שלהם, ונראה שהיתה סוגיא בפני עצמה, בלי קשר לסוגיית גיטין הנידונית לעיל. הסוגיא שלפנינו בגיטין לא רק שהאמוראים המוזכרים בה קודמים לרב אשי, אלא אף סידור הסוגיא בצורתה, ואפשר אפילו עם לשונות הפירוש שבה, היה לפני זמנו של רב אשי, כפי שמראה ההקבלה לסוגיית הירושלמי. פיס' 2 שבאותה סוגיא דהיום, אינה מיושבת עם מהלך הסוגיא. והוא הדין שאין מקום באותה סוגיא שתהא הלישנא של הגאונים מסודרת בה, מכמה סיבות. שהרי אותה סוגיא, כזו שבירושלמי, מסודרת על מימרת רב נחמן, בה אומרת האשה הבא והשליח אומר התקבל, ואילו רב אשי בלישנת הגאונים, לפני שהוא מגיה את המימרא, גורס בה "התקבל – הבא". ואין מקום למסדר לסדר סוגייתו שם, וגם אין דרכו בכך שיסדר סוגיית רב אשי במקום שאינו מתאים לה מבחינת הסברה. שהרי בסוגיית גיטין הטעם שאין הגירושין חלים הוא בזה שהב על נמשך אחר דברי השליח ("שהוא סבור שהיא מתגרשת מדעת השליח", "ודאי טעי"¹²⁷), מעין עקירה דב על, ואילו בסוגיית רב אשי הוא בגלל שהשליח עקר שליחותו.

¹²⁴ עמ' 82.

¹²⁵ התהוות התלמוד בשלמותו, נידיוק תש"ג, עמ' 208.

¹²⁶ כנ"ל (עמ' 3 הע' 9), עמ' 139 (ההדגשה נוספה). והכוונה, שלא תצטרך לומר שדברי רב אשי מוסבים על הסוגיא המאוחרת שבחלק א' (וראה הע' 123). והשווה בחיבורו היצירה של הסבוראים, עמ' 16 הע' 26 (ועי' תרביץ מז, עמ' 22 והע' 8) אפרתי, בראילן ו, עמ' 85.

¹²⁷ עי' רש"י ד"ה אבל הכא טעי. בחידושי הריטב"א המודפסים לשם (= "חי' רבנו קרשקש", עמ' כזיקכח): "אלא ש"מ דדבר פשוט דאדיבורא דידה סמיכין", עיי"ש באורך; ובר"ן ד"ה וכתב: "דבעל אמאי דא"ל שליח סמיך", וראה להלן שם ד"ה התקבל, ועי' מאירי שם עמ' 291 [276], ועוד. ועי' לעיל עמ' 33, והע' 91.

ומשמע מכל זה שבתלמודם של הגאונים היתה סוגיית רב אשי שנויה במסכת גיטין שלפניהם כסוגיא בפני עצמה, ולא עם סוגיית גיטין שלנו, עליה חולקת היא בגירסא ובסברה.¹²⁸

היכן עובדה והוחלפה הלישנא הקדומה ללישנא שלפנינו, במקומה בגיטין שבתלמודם, או בב"מ בסוגייתנו? באין ראיות להכריע בשאלה זו, מכל מקום יש סעד לאפשרות השניה, והם שרידי גירסת לישנא הגאונים בב"מ שבעדי נוסח אחרים.¹²⁹ משמע מכאן שהגיעה הלישנא הקדומה לב"מ, בין שבעל הגמרא שהביאה הוא שעבדה ויצר את הלישנא שלפנינו, בין שעובדה כן אחר-כך.¹³⁰ לישנא זו שלפנינו נוסחה מתחילתה איפוא בסוגיית ב"מ, והיא משולבת בה היטב. אחרי-כן הועברה כמעט אות באות¹³¹ והוחדרה לסוגיית גיטין שלפנינו, במיעוט התאמה, ובלי שתהא משולבת בה מבחינת הסברות. ומכאן היקשו הראשונים על הסתירה שמצאו בסוגיא זו בין סברת "אדיבורא דידה" ו"עקירה דבעל" של הסוגיא המקורית בגיטין, לבין סברת "עקירת השליח", שבהוספה.¹³²

סמך נוסף שהועברה הסוגיא מב"מ לגיטין ולא להפך יוצא מחילוף-גירסא 4 (= "לאילן-היוחסין", עמ' 132 סעיף טו); גירסת "ו' א' י' סל' דע" וכו' הקצרה נראית מקורית¹³³ — סגנונה מיושב, ומה עוד, שאילו "ש"מ" וכו' היתה גירסא מקורית, אין דרך הגרסנים למחוק ולצמצם גירסא מקורית בולא כלום.¹³⁴ בגיטין הסגנון "ש"מ" וכו' נמצא בכל הנסחים, ונראה שבעל הגמרא חידש סגנון זה שם לתאם הוספתו לאותה סוגיא, שהרי שם לא הוזכרה שאלת "אדיבורא דמאן" מקורם לכן. וכתב "ש"מ" של

¹²⁸ והוא מ"ש בתרביץ שם: "בנפרד מאותה סוגיא ... (עמ' 28). ואף שלישנא דידן הועברה והוחדרה לסוגיית גיטין (פיס' 2), ונשאת שם כגוף זר, יש להניח שלישנא הגאונים במקומה הראשון סודרה בדרכי הסידור הרגילות של התלמוד. ברם אין פרטי השחזור אלא דבר המשוער, ובכדי לסבר את האוזן. ובמהדור"ק ממאמרי כתבתי: "איך היה שאר הסוגיא לפני הגאון? להשיב על זאת אי אפשר אלא מתוך ההשערה, הרי לא נמסר על כך בדברי הגאון. ברם רמז הוא שהיתה הסוגיא יותר שלמה, שהרי דברי רב אשי הם 'בסופא', כאילו באו בסוגיא לפני כן בדברי אמוראים אחרים, וכרגיל. שמא אף לפניו היו דברי רב הונא בר חיאי ורבא, ובא רב אשי בשלישית. ואם כן, בודאי בפיהם היתה קושיא המתאימה לגירסה בדברי רב שם, ויש להניח שנמצאת קושיא כזאת במשניות וברייתות הנוגעות לענין (אף ממתניתין האומר התקבל וכו' ניתן להקשות כן, וכן מן הברייתא שבי', אבל אין להאריך בהשערות)". אבל אפשר שאין "בסופא" (= בסיפא) אלא אותה הלכה של רב לאחר שנהפכה.

¹²⁹ עיין לעיל עמ' 30.
¹³⁰ וכגון שמתחילה הביא סוגיית הגאונים כלשונה, והסיק ממנה מעין: "ואי ס'ד אדיבורא דידה קא סמיך, כי מטי גיטא לידה מיהא תיגרש".

¹³¹ מה שיוצא מגדר הרגיל בסוגיות מועברות.
¹³² שלאחר ששנינו בסוגיית רב אשי שהטעם הוא משום עקירת השליח את שליחותו, קשה לשנות המשך הסוגיא ששם אנו מקשים על הבעל "הכא נמי מימר אמר תיגרש כל היכי דמיגרשא", וכיצד אפשר, הרי מ"מ השליח עקר שליחותו! ועי' רש"י, ועי' ה"טב ח' ריטב"א מכ", עמ' קיט ד"ה אמר רב הונא, וראה הע' 118. והיה אפילו מי שרצה לפרש סוגיית רב אשי לא בעקירת שליח, אלא בעקירת בעל ו"הכא אדיבורא דשליח סמיך": ובדאי מתוך שכל שאר הסוגיא כך (עי' ח' ריטב"א המודפסים = "חידושי רבנו קרשקש" לגיטין, עמ' קכב ד"ה וא"נ איכא לפרש, עיי' ש"ש ובעמ' קכד ד"ה ואיכא). לשיטה זו, ראה לעיל, הע' 43, וראה הע' 111. ולהלן שם (עמ' קכג): "אמר רב הונא ... ופרש"י דלמאי דקס"ד מעיקרא ... קפריד, דאלו לרב אשי דמפרש טעמו משום דעקר שליח לשליחותיה לא קשיא מידי ... והיכי פריך ממתנא' דלא עקר להכא דעקר ... וזה יהיה נכון. אלא דהא קשיא, דאי למאי דקס"ד דמעיקרא קא פריך, והוה ליה לפרושי בהדיא [!] ולמימר ולמאי דקס"ד מעיקרא והתנן וכו'", עיי' ש"ש.

¹³³ ועיין הערת גולדשמידט לצילום כ"ה על אתר.

¹³⁴ ועי' "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 307, סי' יד.

קושיא, ¹³⁵ וכסגנון שמופיע להלן באותה סוגיא ממש. ¹³⁶ ושוב העבירו סגנון זה לב"מ, אלא שנעשית העברה זו בענף מסירה אחד בלבד, והיינו שגרסו "ש"מ" וכו' בב"מ בענף פמ בלבד, בהשפעת סוגיית גיטין. ¹³⁷

ר"ף ורמב"ם

אף בסוגיא זו, דברי הפוסקים דורשים עיון מיוחד. לשון הרי"ף בגיטין פ"ו כך הוא: "איתמר התקבל לי גיטי ואשתו אמרה הבא לי גטי והוא אומ' הא לך כמה שאמרה, אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא אפי' הגיע גט לידה, אינה מגורשת, דהא עקרה שליח לשליחותיה לגמרי אמ' ליה ¹³⁸ שליח לקבלה הוינא להולכה לא הוינא. הבא לי גיטי ואשתו אמרה התקבל לי גיטי והוא אומ' הא לך כמה שאמרה, כיון שהגיע גט לידה מגורשת, דהא לא עקר ליה שליח לשליחותיה אלא מעוטי הוא דמעוט שליחותיה, וכן הלכתא".

המעין בספר הלכות גדולות (לעיל עמ' 26), יראה כי כל שון בפסקת "והלכתא" שם, כן כתב הרי"ף כאן בגיטין, ¹³⁹ בשילוב לשון המימרא עצמה, וכסגנון הנמצא בסוגיית הגאונים, "ואשתו". אף הרי"ף אינו מזכיר ספיקא דדינא בענין "אדיבורא דידה/רדה", ולדינא מתאימים דבריו לשיטה הנקראת בלישנא שלפנינו "אדיבורא דידה קא סמך", ומכאן שמה שהושאר כאיבעיא דלא איפשטא בתלמודנו מוכרע מתוך דברי הרי"ף (והוא הדין בה"ג). הרי בסוגייתנו: אי איתמר איפכא התקבל לי גטי ואשתך אמרה הבא לי גטי וכו' ואמ' רב נחמן אמ' רבה בר אבוא אמ' רב משיגיע גט לידו מגורשת דאדיבורא דידה קא סמך, ולידה נמי אדיבורא דידה סמך. וכך פסק הרי"ף: לידה מגורשת, בהבאה.

ואין לפרש את דברי הרי"ף שמגורשת ספק משיגיע גט לידו ספק לידה, וכשיגיע לידה מגורשת ודאי, שהרי הרי"ף קובע שמיצט שליחותו, ¹⁴⁰ ואין שם שליחות קבלת השליח כלל. וכן הציע הרשב"א את שיטת הרי"ף ובה"ג כפשוטה, וכשיטה העומדת בפני עצמה. ¹⁴¹

¹³⁵ כפי שפירשו הראשונים בקצת מקומות: "והאי שמע מינה פירכא היא ולא תיפשוט, כדאמרינן בעלמא" — "תוספות תלמיד ר"ת ורבינו אליעזר", בתוך: שיטת הקדמונים, בבא קמא, עמ' קפד. ולהלן שם: "והשתא אתי שפיר דש"מ הוי תיפשוט, כמו בכולי תלמודא", ועיי"ש עמ' ז. ועי' פחד יצחק, ערך "שמע מינה בלשון קושיא" (כרך ט, עמ' רעה). וראה הליכות עולם לר"י הלוי, סוף שער ב, טז ע"ב, ושם הגזים ואמר: "כל היכא דאמרינן שמעת מינה, קושיא" וכו', עיי"ש. על "ש"מ" זו שבגיטין, עיין רש"י שם, ועיין היטב ריטב"א מכ"י לשם, עמ' קיח ד"ה דאי, וד"ה ודחי, וראה רמב"ן ד"ה אלא אמרינן ותוס' רא"ש לשם ד"ה מימר, ועיין לעיל הע' 118.

¹³⁶ לעיל עמ' 33, שאף היא, לפי ששיערנו, מעשה בעל גמרא אחרון, עיין לעיל הע' 92. הוה אומר, לפי זה, מכיון שנוספה פיס' 2 בגיטין ע"פ סוגייתנו בב"מ, נאמרו שתי ההתאמות שם שבסגנון "ש"מ" של קושיא.

¹³⁷ להשפעת סגנון סוגיית גיטין על סוגייתנו בב"מ, השוה הלשון בדברי הראב"ד כאן: "ת"ש דאמר האשה שאמרה הבא" (במיוחס לריטב"א; ובדבריו בשטמ"ק ליתא "דאיתמר").

¹³⁸ בכ"י ביהמ"ד ל' תיבת "ליה", וכן בהוצאות לפנינו נמחק ע"פ ד"ת (= דרך תמים, בספר תמת ישרים).

¹³⁹ וכן הקביל דבריהם רב"מ לזין באוה"ג לגיטין, התשובות, סי' שמג.

¹⁴⁰ ראה הע' 37.

¹⁴¹ "ולענין פסק הלכה ... כיון שהגיע גט לידה מגורשת, דלא עקר שליחותיה אלא ממצע הוא בשליחותיה, דאיהו (צ"ל: דאיהו) אמר' דכיון דיגיע גט לידה (צ"ל: לידו) תיגרש, והוא ממצע דעד דלימטי גטא לידה לא תגרשי, וכן כתוב בה"ג ובהלכת הרי"ף זכרוננו לברכ" (בחדושי לגיטין שם, וכוה בני' לשם, עמ' קנג).

ואולם, שאר הראשונים שרצו לפרש דברי הרי"ף על פי הלישנא שלפנינו, משקפים בדבריהם את הקושי שבדבר, בין שהקשו כך במפורש, בין שנתאמצו ליישב דברי הרי"ף. וכתב המאירי: "אמרה לו התקבל לי גיטי וכשבא אצל הבעל אמר לו אשתך אמרה הבא לי גיטי והוא אומר הילך כמו שאמרה, כיון שהגיע גט לידה מגורשת, שאין השליח עוקר שליחותו, אדרבה משעבד עצמו לשליחות גדול הימנו ומקבל עליו טירחא דאורחא להיות שליח הולכה, ואם כן אינו עוקר שליחות מעליו ומקבל הוא מיהא אותו שליחות שהוא אומר והוא שליחות הולכה, ואף הבעל אדיבורא דידה קא סמיך ועושהו שליח הולכה, ומכל מקום אין אומרים שתהא מגורשת משעה שהגיע הגט לידי השליח, דהא ודאי לא עקר שליחות קבלה מנפשיה דהא בקבלה ניהא ליה טפי, דמכל מקום לאו אדיבורא דידה קא סמיך, ואינו נותנו אלא על דעת מה שהוא אומר, ואינו גט עד שיגיע לידה, וכן פסקו גדולי הפוסקים" וכו'.¹⁴²

הרי מסמיך המאירי את דברי הרי"ף ללישנא שלפנינו, ובא לפרשם מתוך פירוש רש"י. ומכאן בהכרח "ודאי לא עקר שליחות קבלה", ועליידי כך יוצא לו כאילו פוסק הרי"ף מסוגייתנו, ובוזז מכריע את הספק, וקובע בודאות אדיבורא דידה.¹⁴³ והרבר קשה, שהיא בעיא דלא איפשטא בסוגייתנו. והוסיף המאירי, "יש מפפפקים להעמיד הדבר בספק"¹⁴⁴ ושמו אדיבורא דידה קא סמיך והגט גט משיגיע ליד השליח, ואם מת הבעל קודם שהגיע לידה חולצת ולא מתיבמת, ואף אנו כתבנוה במקומה בענין אומנין בספק!"

אותה קושיא שהקשו הראשונים ברי"ף עפ"י הלישנא שלפנינו, נפתרה ברא"ש בדרך אחרת: "... התקבל לי גיטי ואשתך אמרה הבא לי גיטי והוא אומר הילך כמו שאמרה כיון שהגיע גט לידה מגורשת, דהא לא עקר שליחותיה, דאפי' שליח להולכה בעי למיהוי, הלכך אמרינן לחומרא דאדיבורא דידה קא סמיך ואינו גט עד שהגיע לידה"¹⁴⁵ (גיטין, פ"ז, אות ג). הרא"ש התחיל לכתוב מתוך דברי הרי"ף ("דהא" וכו'), כדרכו תמיד. ברם במקום המשכו ברי"ף ("דמע"ט") עבר לשיטת רש"י ("דאפי'").¹⁴⁶ הרי פסקו של הרי"ף, הנראה מסגנונו כפסק מוחלט (וכפי שהציג אותו המאירי), עשאו הרא"ש פסק לחומרא בלבד, ובהתאם לסוגייתנו שהדין מסופק.¹⁴⁷

¹⁴² לגיטין, עמ' 290 [276].

¹⁴³ וכן קבע מלקט פירוש רש"י על הרי"ף: "מגורשת, דאדיבורא דידה דשליח קסמיך דהימניה דהכי אמרה, ומסרו לו בתורת הולכה", שליטת כן מרש"י ד"ה "ואי נמי הוה אמר רב נחמן ... פשטינן!"

¹⁴⁴ ראה לעיל והע' 66.

¹⁴⁵ "... איבעיא דלא איפשטה ... הלכך לחומרא אמרינן ... ואם מת חולצת ולא מתיבמת" (קרבן נתנאל לשם).

¹⁴⁶ ובפירוש כ"י על דברי הרי"ף מס' גיטין, מ"תלמיד הרא"ש", שוב צורפו השיטות כלשון הרא"ש: "דלא עקר שליחותיה וכו'. דאפי' שליח להולכה בעי למיהוי כ"ש לקבלה שהוא יתר נקל, הילכך אמרי' לחומרא דאדיבורא דידה דידה סמיך, כלומ' שהוא מאמין אותה (צ"ל: אותו) שכך אמרה ועשאו גס שליח להולכה, לכך אינו גט עד שיגיע לידה, ומעוטי הוא דמע"ט בשליחותיה שלא רצה להיות ידו כידה ושתתגרש בקבלתו!" (כ"י ביהמ"ד 721). והנה, לאחר שכתב כלשון הרא"ש, המשיך וצייר שיטת הרי"ף בענין "מעוטי". הרי "קבלה בכלל הבאה" ו"הבאה בכלל קבלה", תוך כדי דיבור!! וראה בהערה הבאה.

¹⁴⁷ והשוה ר"ן ד"ה התקבל (ועי' או"ש שצינתי בהע' 162), ולשון ריא"ז בשלטי הגבורים אות א, ובספר הזכרון, ועי' ב"י אה"ע סי' קמ, ד"ה עשאתו שליח לקבלה. וכלשון הרא"ש במהות השליחות כותב רבינו ירוחם, אלא שמייחס את הדברים במישרין לרי"ף: "כיון שהגיע הגט לידה מגורשת, דהא לא עקר שליח שליחותו דאפי' דהולכה הוא רוצה להיות ואדיבורא דידה סמיך, רוצה לומר הבעל סומך על דבור השליח ועשה אותו שליח להולכה, כך פשוט בגיטין, וכן פסק רי"ף" (נתיב כד, חלק ג, רט ע"ב). אבל אינו מתייחס כלל לתיבת "לחומרא" הכתובה לפנינו ברא"ש, ועליידי כך החזיר סגנון הרא"ש לפשט כוונת הרי"ף.

ואיך שנרצה לומר לגבי גירסת הרי"ף בסוגיית גיטין — ובודאי אפשר שגרס כמות שלפנינו — הנה פסקו של הרי"ף שם נובע במישרין מספר הלכות גדולות, או ממקור אחר כיוצא בו, ובכך משקף פסק זה את הלישנא שלפני הגאונים.¹⁴⁸ ואילו בב"מ כותב הרי"ף: "ולא איפשיט, הילכך לית להו אלא תלתא", וכפי שהיא בעיא דלא איפשטא לפנינו, ולא הקפיד הרי"ף על כך שפסקו בענין פועלים — שבו ענין אדיבורא דמאן אינו מוכרע, ונשאר ספק — אינו מותאם לפסקו בגירושין, שמשמעו, "אדיבורא דידיה קא סמיך".

על רקע זה ניתן להבין את פסקו של הרמב"ם. בפ"ו מהל' גירושין הי"א והי"ב, הביא בדברי בה"ג והרי"ף וכפסקם ממ"ש:¹⁴⁹ "שליח האשה שבא לקבל גט מן הבעל ואמר לו שליח קבלה אני, ואומר לו הבעל הולך גט זה כמו שאמרה, כלומר, אני עוקר שליחותך אלא בין שעשתה אותך שליח קבלה או שליח הבאה¹⁵⁰ הרי אתה כמו שאמרה, והביא את הגט ואמרה לו לא שמתוך אלא שליח הבאה,¹⁵¹ אפילו הגיע לידה אינה מגורשת, שהרי עקר השליח שליחות שאמרה היא, ואמר לבעל מעולם לא נעשיתי שליח הבאה לה. אמר שליח לבעל שליח הבאה אני ואמר לו הבעל הולך כמו שאמרה והביא את הגט, ואמרה לו שליח לקבלה שמתוך, כיון שהגיע גט לידה מגורשת, שהרי לא עקר שליחות שאמרה אלא גרע אותה, שהרי היא אומרת לקבלה, והוא אומר לבעל הבאה בלבד".

לשון הרמב"ם בסוף "שהרי לא עקר...", הוא לשון הרי"ף ממ"ש: "דהא לא עקר ליה שליח לשליחותיה, אלא מעוטי הוא דמעייט בשליחותיה", ובמקום "מעייט" כתב "גרע". גם לענין פסק, דברי הרמב"ם כהרי"ף והגאונים, והוא שכתב המאירי בגיטין שם: "וכן פסקו גדולי הפוסקים והמחברים" (עמ' 290 [276]). ואותו ענין שהיה קשה למפרשים בדברי הרי"ף עולה שוב כאן: "משמע בדברי רבינו דאם הגיע לידה דוקא מגורשת, הא אם לא הגיע אינה מגורשת כלל, ואמאי, הא בעיא דלא אפשיטא..." (לחם משנה לשם).¹⁵² וניסה לתרץ ברוחק, שלדברי הרמב"ם "אפילו שלא הגיע לידה מגורשת מספק". אבל זה דבר שאין ניתן לאומרו, כפי שראינו לעיל, שכן גם הרמב"ם כותב ש"גרע" את השליחות, ובפרט דקדק לכתוב "הוא אומר לבעל להבאה בלבד". כלומר, הטעם הוא בגלל שגרע שליחות קבלה והוציאה, והשאיר שליחות הבאה בלבד. וכן כתב הלחם משנה על פירושו: "ומ"מ היה לו לרבינו לברר".

והנה, בפ"ט מהל' שכירות, ה"ג, כותב הרמב"ם בזה הלשון: "אמר לו בעל הבית בארבעה, והלך השליח ואמר להם בשלשה, ואמרו לו כמה שאמר בעה"ב, אע"פ שמלאכתן שוה ארבעה, אין להם אלא שלשה, שהרי שמעו שלשה וקבלו עליהם". על זה כתב בעל מגיד משנה: "בעיא דלא איפשיטא שם, וכתוב בהלכות הילכך לית להו אלא תלתא".¹⁵³ ואמנם כן, בסוגיין בב"מ היא "בעיא דלא איפשיטא", וכן

¹⁴⁸ באור שמח (להלן הע' 162, בד"ה ולולא דמסתפינא): "האלפסי ורבינו לא הזכירו בעיא זו כלל וסתמו, וטרח להעמיד שיטתם על גירסת הסוגיא שלפנינו, עיי"ש, ועי' ריטב"א בב"מ ובגיטין (= "ח"ר' קרשקש").

¹⁴⁹ ובמגיד משנה להל' יב: "שם, ובהלכות ... וכן כתוב בה"ג, וכן פסקו מן האחרונים". וראה באור שמח.

¹⁵⁰ בכתביהד: ה"ל כה: (מהדור' ר"ש פרנקל, עיי"ש. ועיין בשאר שינויים שם).

¹⁵¹ ונאמנת, ועי' ה"א, ועי' הלשון שנשאר בסוף סי' קלט בס' הישר לר"ת (מהדור' שלזינגר, עמ' 102).

¹⁵² וכן כתב המהרש"ך (והובא ברמב"ם מהדור' פרנקל), והשוה צ"ח לכאן (ירושלים תשמ"א, עמ' רמ), ד"ה בגמ' אלא, ורצה לפרש בקשר לעילויא.

¹⁵³ וכזה בסמ"ג עשין סט, וכן בבית יוסף חו"מ סי' שלב, ומפרשי השו"ע שם, סעיף ד.

פסק ברי"ף לשם, וכתב שאין להם אלא שלשה. ברם מה נעשה, שברור מסגנון הרמב"ם שאין זו משמעות פסקו. הרי"ף כתב בהסבר הבעיא: "מאי, אדיבורא דשליח קא סמכי, דאמרי ליה מהימנת לן דהכי אמר בעל הבית, וסבור וקבול" וכו'. כלומר, לפי הסברה של "אדיבורא דידה", יהיה הדין כמו "סבור וקבול" שלעיל בחלק א' של הסוגיא, שסמכו על דבריו לגמרי והסכימו לשכר של שלשה; והנה, סגנון זה משתקף מפסקו של הרמב"ם: "שהרי שמעו שלשה וקבול עליהם". ומתוך שפוסק הרמב"ם שסומכים על דברי השליח לגמרי, לא כתב שאם תפסו ארבעה אין מוציאים מידם, כדרכו בבעיא דלא איפשטא.¹⁵⁴ וכתב המאירי: "ואף בענין שוכר את האומנין ... פסקו גדולי המחברים דאדיבורא דשליח קא סמכי".¹⁵⁵

מניין לרמב"ם הכרעה זו? הנה הרי"ף הביא בגיטין כדברי בה"ג ובב"מ כסוגיין. ברם בודאי דייק הרמב"ם באותן הלכות גיטין של הגאונים, "התקבל – הבא", ומגורשת בהגיע הגט לידה דוקא, שמכאן הוכרע שלא אדיבורא דידה קא סמך. והיות וסוגיית ב"מ נותנת שתי אפשרויות, דיבורא דשליח או דיבורא דבעל הבית, ומשוה היא דיבורא דבעה"ב לענין דיבורא דידה בגיטין, הרי הוכרע כאן, על סמך אותן הלכות בגיטין, דאדיבורא דידה קא סמך, וגם אם יתפסו יותר, מוציאים מידם, שאין להם אלא שלשה, ש"סבור וקביל". ומפסק הרי"ף בגיטין אפשר להוציא כהכרעת האיבעיא, שהכריע הרמב"ם לגבי סוגיית ב"מ.¹⁵⁶

ברם, לאמיתו של דבר עדיין צריכים אנו עיון ודיון רב בדברי הרמב"ם. וכמה קושיות בדבר. אמנם פסקו של הרמב"ם מתאים ממש לדברי הגאונים והרי"ף בגיטין, שלא עסקו כלל בשאלת אדיבורא דמאן. אולם, הנה, ניסוחו המיוחד של הרמב"ם דומה לשיטת אדיבורא דידה ממש, שמדגיש שסומך הבעל על מה שאמרה האשה!¹⁵⁷ והיות וכן, בהל' י"א, שהאשה אומרת להבאה, וגם הבעל הזכיר הבאה, והשליח הביא את הגט, למה אינה מגורשת? (וראה להלן). ועם כל זאת, בהל' שכירות פסק הרמב"ם דאדיבורא דידה קא סמך. הוה אומר, לכאורה, שלדברי הרמב"ם אינו סומך לא על אדיבורא דידה ולא אדיבורא דידה, וסומך אדיבורא דידה ואדיבורא דידה, הכל ביחד! והדברים האלה, בפירוטם וניתוחם, מחייבים להאריך בדברי הרמב"ם ומפרשיו.

בנוסף על שליח קבלה שעושה האשה, אמר הרמב"ם, "וכן האשה שולחת שליח להביא לה גט מיד בעלה, וזה הוא הנקרא שליח הבאה" (הל' ד). והוא שאומר הרמב"ם כאן: "איני עוקר

¹⁵⁴ כפי שכתבו באמת מחברים אחדים שבאו ליישב את הדברים ע"פ הסוגיא שלפנינו: "ומספק אין מוציאין מבעל הבית אלא שלשה ויראה שאם תפשו אין מוציאין מידן" (מאירי). והשוה רבינו יהונתן ורמ"ך בשטמ"ק, ריטב"א סד"ה אלא, תלמיד הרשב"א עמ' ריא"ד ו"ה אומר, סמ"ג שם, ופסקי ריא"ז, עמ' קמה. ועי' הנוסף לפנינו בסוגריים בהגהות מיימוניות הל' שכירות פ"ט אות ג, והדברים צריכים תקון. ועי' ש"ך סי' שלב, ס"ק יד.

¹⁵⁵ גיטין שם, עמ' 290 [276]. וההמשך (שהבאנו גם לעיל) "ומכל מקום יש מפסקים להעמיד הדבר בספק ...", מוסב על הרי"ף בגיטין, ועל הרמב"ם בהל' גירושין ובהל' שכירות. וכן כתב המאירי בב"מ, "הרבה גאונים מחליטין לפסוק דאדיבורא דשליח סמכי, ולית להו אלא תלתא תלתא" (עמ' 294), והעיר על כך המהדיר: "כן פוסק הרי"ף דף מו ע"א והרמב"ם הל' שכירות פ"ט ה"ג". וכך כתב גם במהדורת רמ"מ גערליץ, ירושלים תשל"ז, עמ' 292. ברם כפי שהוזכר, אי אפשר לומר שהכוונה לרי"ף בב"מ, אלא הרי"ף בגיטין בלבד, שאת דבריו פירש המאירי עצמו (בגיטין) שהם באים באותה שיטה. ואפשר שאף לספר ה"ג התכוין במה שכתב: "הרבה גאונים".

¹⁵⁶ ככתבין מז, עמ' 27 והע' 22.

¹⁵⁷ "דהרמב"ם סוכר דהמסקנא הוא דבודאי אדיבורא דידה קא סמך!" (אבן האזל לפ"ט מהל' שכירות ה"ג, ועיין שם כל דבריו). וראה להלן, הע' 179.

שליחות ה¹⁵⁸ אלא בין שעשתה אותך שליח קבלה או שליח הולך כה¹⁵⁹ הרי אתה כמו שאמרה ... ואמרה לו לא שמתוך אלא שליח הבאה ... (ה"א) ... אמרה לו שליח לקבלה שמתוך ... הרי לא עקר שליחות שאמרה אלא גרע אותה ... (ה"ב). ואילו רש"י כתב: "הבא לי גיטי ... האשה שאמרה לאחר אם תמצא את בעלי אמור לו שישלח לי את גיטי בדרך ותיעשה שלוחו של בעלי לגרשני ... דשליח להולכה על הבעל לעשות" (ב"מ, ד"ה ה"ג).¹⁶⁰ והצביעו ראשונים ואחרונים על שיטת הרמב"ם בזה, ודנו בה.¹⁶¹

ובאור שמח רצה לפרש כל דברי הרמב"ם בענייננו לפי מהות שליחות הבאה שהאשה עושה, ויד שליח זה כידה של האשה, כשיטת הר"ן (ראה הע' 161), והבעל אינו עושה מאומה, ועקירת השליחות דבר שבין השליח לאשה הוא. וכתב: "ומה נעים לשיטת רבינו ... עשאתו לשליח שיהא ידו כידה בקבלת הגט אעפ"י שלא נגמר פעולת הגירושין ע"י שליח בזה ... ולפ"ז א"ש שהוא אומר התקבל לי גיטי והיא אמרה הבא לי גיטי הכל מצדה, רק שהיא עשאתו שליח להבאה והוא אמר שהוא שליח לקבלה, והבעל אינו עושה מאומה, דמכח ידידה לא אתי, וכיון דעקר שליחותיה ... וכן ... בהלכה י"ב ... לא עקר שליחות שאמרה אלא גרע אותה שהרי היא אומרת לקבלה והוא אומר לבעל להבאה בלבד, ולפרש"י שהכל בשליח הולכה מצד הבעל מיירי זה תמהון גדול, שמאי עקר, כי עקר מאי הוי הלא אטו נעשה שלוחה ממנה, הלא מן הבעל הוא נעשה שליח, וע"ז נתרצה ואמר שליח להבאה אני. אולם רבינו מפרש הכל בשליח הבא מן האשה גופא, וכי עקר ואינו רוצה בשליחות שעשאתו האשה, והבעל ג"כ אינו עושה שליח להולכה שלוחא דמאן קא הוי, ע"ז פירש רבינו שבכלל דברי האשה שעשאתו שליח לקבלה הוא נכלל ג"כ שליח הבאה. רק שהיא הוסיפה שיהא חל הגירושין ג"כ בקבלתו הגט, וזה מיעט שאמר להבאה בלבד".¹⁶²

ברם, כמה קושיות באותה שיטה שהבעל אינו עושה מאומה בענין שליחות זו. שלפי מה שדייק האו"ש מן הרמב"ם שהכל בשליח האשה, והבאה בכלל קבלה, הנה למה לא תתגרש ברישא (ה"א)?

¹⁵⁸ כ"ה בכתביהיד (מהר"ו פרנקל); בנר: שליחותך.

¹⁵⁹ ראה הע' 150. הגאונים והראשונים השתמשו בשני המונחים, הבאה והולכה, לאותה שליחות. ועיקר הטעם, שמהות השליחות שוה בשתייהן, רק שנאמרו המונחים בסגנון לפי המדרבך — בפי האשה "הבא לי" ובפי הבעל "הוליד לה". ועי' דברי הרמב"ם בפיה"מ (להלן עמ' 50).

¹⁶⁰ ובירש גיטין כתב רש"י על "המביא גט": ושליח זה הבעל עשאו שליח להולכה.

¹⁶¹ ח' רמב"ן גיטין סה ע"א, ד"ה רש"י ור"ח ז"ל; ח' הריטב"א המודפסים לגיטין (= "חידושי ר' קרשקש") עמ' קכ"קא; מגיד משנה להל' גירושין פ"ו ה"ד; ר"ן על הרי"ף גיטין פ"ו, ד"ה ונחלקו הראשונים ז"ל; שו"ת רשב"ש סי' רסו; ב"י אה"ע סי' קמ, ד"ה ויכולה וב"ח שם; ים של שלמה גיטין, פ"ו סי' א; לבוש הבוץ וארגמן, סי' קמ סעיף ה; בית שמואל על שו"ע אה"ע, סי' קמ ס"ה ס"ק ד; ט"ז שם אות ב ואות ט, וביאור הגר"א אות ו; פני יהושע ד"ה גמרא איתמר; צמח צדק לגיטין שם, ד"ה גמרא בין זכר; אור שמח לגירושין פ"ו ה"ח; תוספתא כפשוטה לגיטין, עמ' 855-856, עיי"ש.
¹⁶² להל' גירושין פ"ו. ועיין לעיל, הע' 67. וכן כתב באור שמח שם: "ואחרי התבוננתי ראיתי שדברי רבינו הם דברי הרי"ף בהלכות אות באות ז"ל ... הכל מכח האשה", ורצה לפרש בשתי הסוגיות כך, וכתב על סוגיות גיטין: "... ומשני התם אדם יודע כו' ומסיק אדעתיה התקבל והילך, הכא מטעי טעי, לכן אינו מכוון לעשותו שליח מצדו כלל רק שיהא שליח של האשה בין אם אדיבורא ידידה סמיד, בין אדיבורא ידידה סמיד", עיי"ש. והשוה בט"ז הנ"ל: "וטעם כל זה שאותה אמירה שאומר הרי כמו שאמרה בדבר זה אין עליו שם שליחות כלל ממנו לגמרי אלא רצונו לו' איני מכניס עצמי בזה ואיני מבטל דבריה וכ"כ הרמב"ם". וראה שו"ת פני יהושע, סי' פה (שם סג סע"א צ"ל: "דידיה", ושם רע"ב צ"ל "שאם היא עשאה"). והשוה הגהות דיננער לגיטין: "דילמא סבר רב רכל היכא דהבעל נותן גט ע"י שעשתה אשתו שליח ברצונה תלה וכיון דשינה השליח שליחותיה היתה נתינת הגט בטעות ... ואדיבורא ידידה או ידידה סמכין" וכו' (עמ' 165-166, עיי"ש). ועי' לעיל הע' 37 (ודברי ליפשיץ שציינתי שם, וכתב מעצמו בדומה לשיטת האור שמח). ומה שפירש האו"ש "ט ע י": "הבעל סבור שהוא שליח האשה", כמוכח אין די בכך, והכוונה, שהוא שליח האשה לקבלה ולא עקר שליחותו, השוה בירושלמי, וזה שייך לאדיבורא ידידה, ראה להלן. ועי' ח' רשב"א לגיטין, ד"ה מימר.

שהרי האשה אמרה הבא, וכן אמר הבעל, וגם השליח לא עקר שליחות הבאה, אלא הוסיף עליה, שאמר שליח קבלה אני, והבאה בכלל קבלה, כפי שמשמע מן הסיפא (ה"ב), ואף "הביא את הגט", ולמה "אפילו לידה אינה מגורשת"¹⁶³!

ונחזי אנן מה מהות שליחות הבאה, ומה פירוש דברי הרמב"ם. לדעת הר"ן באמת אין הבעל עושה מאומה בשליחות זו, ושליחה של האשה הוא זה, והשליחות תקפה, אפילו "אם אומר לו הבעל שאינו רוצה שיהא שלו חול"ל"¹⁶⁴. והר"ן עצמו היקשה על כך דבר זה מנין לנו, ואמר דרך תירוץ "דאפשר דכיון דשלוחו של אדם כמותו הרי הוא כאילו היא קבלתו, אלא שהיא מתנה שאינה רוצה שתתגרש אלא כשיגיע גט לידה", כלומר, דין שליח הבאה כדין שליח קבלה וידו כידה.¹⁶⁵ ברם לא כן כתבו חכמים אחרים. הרמב"ן לא כתב לשיטה זו אלא שהאשה עושה שליח,¹⁶⁶ ולא אמר שהוא אפילו כשהבעל אינו רוצה. וכן כתב רשב"ש (הנוכח בהע' 161): "ואם הבעל רצה ונתן גט להוליו לה הרי נעשה שולחו, אע"פ שמסרו לו סתם ולא א"ל שיהא שלוחו", ולא כתב בדין זה שהוא שליח לגרש אף כשהבעל אומר שאינו רוצה שיהיה שלוחו. ובמיוחד הנאמר בחידושי הריטב"א המודפסים (= "חי' ר' קרשקש") מנוגד לאותה דעה קיצונית שבר"ן: "ומיהו באשה אם עושה שליח הולכה והבאה יש מחלוקת בין הראשונים, שהרמב"ם כתב דאשה עושה שליח הבאה, ורבי' נר"ו כתב בשם אחיו החכם ר' פנחס הלוי דהכא אין מקום לספק דאי אמרה ... שיביא לה גיטה ... ואמר ליה הבעל הולכיהו לה, בכי הא ודאי הבעל עשאו שליח, ואי אמר ליה הבעל בפ' הילך הגט אבל איני רוצה שתהא שלוחי כלל, בכי הא נמי דבר ברור הוא דלא מהני מידי ... ועוד דהיאך אפשר לומר שהיא תעשה שליח במה שאינה יכולה לעשות, שהרי ההולכה אינה בידה".¹⁶⁷

הוי אומר, שהרמב"ן הוא שקבע מחלוקת בשיטות הראשונים (בין רמב"ם לבין רש"י ור"ח, כבהע' 161) בענין שליחות להבאה, אבל לא הגדיר הוא את מהות המחלוקת. בבית מדרשו של הרא"ה (שר' פנחס הנ"ל היה אחיו) היקשו שאי אפשר שיהא שליח להבאה כאשר אומר לו הבעל איני רוצה שתהא שלוחי, שאין שליח הבאה אלא אם כן הבעל עשאו שליח. הר"ן רצה לדחות קושיא זו ולומר שאכן כך

¹⁶³ ונתחבט בזה בעל או"ש, וכתב: "ונמצא שבשעה שקיבל לא קיבל כלל לשם שיהא ידו כידה ... בכ"ז כשקבל הגט לא היה ידו כיד האשה ... ואז בעת קבלה הרי היה גברא אחרינא לאו שליחה", עיי"ש. ולמה, הרי כולם מסכימים שמופה כוחו להביא, שבכלל קבלה הבאה?

¹⁶⁴ ראה הע' 161. והשוה בבית שמואל: "אפי' אם הבעל אומר בפ' שהוא אינו ממנה אותו לשליח", וביש"ש.
¹⁶⁵ וראוי לציין כאן לענין אשה המביאה גיטה שלה, והתפיסות שנאמרו למהות מעשיה, בגיטין כד ע"א. ועי' תוספתא כפשוטה לגיטין, עמ' 808-809. והראשונים שדנו בשליחות הבאה לא הביאו סיוע לשיטת הר"ן מאשה שהביאה גיטה, שלאמיתו של דבר אין דין שליח הבאה כדין האשה שמביאה. וחזק מזה, עיין פ"ז מהל' גירושין הכ"ג, שפוסק כרגיל כשיטת הסוגיא. ורצו הר"ן והמגיד משנה להביא ראיה מ"הבא לי גיטי" בפ"ז מ"ג ומ"ד בדרך קושיית פשיטא ומאי קמ"ל. ברם הלא עצם דבר זה קשה, שכידוע יש במשנה דינים שלדידן לכאורה פשיטא, אלא אותו דין עצמו מלמדתנו. ובנידון, שליח הבאה זה כשליח הבעל הוא, וכפי שכתב ר"ח אלבק שם, "שלא עשאתו שליח לקבלה, והרי הוא כשלוחו של הבעל". ועי' תוספתא כפשוטה לגיטין, עמ' 855. ובאמת הצטרכו הר"ן והמ"מ לתת טעם לאותה משנה לשיטתם, ואמרו "שכיון שאינה מתגרשת בקבלתו ליכא קפידא כשמביאו לה ממקום אחר" (ועי' לשון המגיד משנה, ותפארת ישראל למשנה שם אות יח). ולמה? כשם שמקפידה בשלוחה לקבלה תקפיד בשלוחה להבאה! ובודאי לשאר הראשונים דין זה עצמו מחדשת משנתנו, שאותו שליח ששולחת האשה להביא גיטה כשליח הבעל הוא.

¹⁶⁶ והביא ראיה, "ובהלכות גדולות אמרו באשה ומשויה נמי שליח להולכה", ראה להלן הע' 173 (ולשון המובאה ביש"ש צריך תיקון קצת).

¹⁶⁷ וראה שאר דבריו שם (כבהע' 161). ובהלכות גירושין לא דיבר הרמב"ם בשליח הבאה אלא כשאומר הבעל "הילך כמו שאמרה" בלבד.

דעת הרמב"ם, אף כשאומר הבעל איני רוצה, ברם הרשב"ש יישב את הדבר, שמעולם לא התכוונו הרמב"ם והרמב"ן לומר דבר זה אלא מטעם ששליח האשה נעשה אף שלוחו של בעל כשנותן לו הגט, אבל אם אמר שאינו רוצה שיהיה שלוחו, אין הגט גט, וכל שלא עקר בפירושו, נעשה שלוחו מסתם.¹⁶⁸ וכן רחו חכמים אחרים את שיטת הר"ן.¹⁶⁹ וראיה לדבר מדברי גאון שאמר על שליח הבאה ששלחה האשה: "והיכא דשוייה שליח להולכה ... דהולכה מכח הבעל אתיא, וכאלו הבעל עצמו עשה".¹⁷⁰

ואף מדברי הרמב"ם עצמו יש לדייק כן, שכתב בפיה"מ לגיטין, פ"ב מ"ה: "וכיון שהזכרנו ענין זה בשלימנו. דע כי שלוחי הגט על שלשה דרכים, האחד שיביא הגט ויאמר בפני נכתב ובפני נחתם, וזה אינו אלא שליח להולכה. והשני שיתן לו הבעל גט כתוב¹⁷¹ ויאמר לו הולך גט זה לאשתי, או ששלחתו האשה להביא גט ומסר לו הבעל גט כתוב ואמר לו הולך גט זה לאשתי, או שוין, והרי גם גט זה יתקיים בחותמיו וינתן לה ותתגרש בו אחר שיתקיים כמו שביארנו, וגם שליח זה נקרא שליח הולכה. והשלישי שתמנה האשה שליח לקבל לה הגט ותעשה ידו כידה. הרי זו מתגרשת משעה שגייע גט לידו, וזה נקרא שליח קבלה". ואמר "ידו כידה", בשליח קבלה בלבד;¹⁷² וברור שאין שליח הבאה כשליח קבלה של האשה, אלא כשליח הולכה של הבעל. ואפשר שעל כן דקדק הרמב"ם לכתוב בהל' גירושין "השליח שעושה האשה לקבל לה גיטה מיד בעלה הוא הנקרא שליח קבלה" (פ"ו ה"א), ואילו "האשה שולחת שליח להביא לה גט מיד בעלה, וזה הוא הנקרא שליח הבאה" (ה"ד).

הרי אין הפרש של ממש בין שיטת הרמב"ם לבין שיטת ר"ח ורש"י לענייננו. ומה שהאשה "משויא נמי שליח להולכה",¹⁷³ ש"שולחת שליח להביא לה גט", באמת "היכא דשוייה שליח להולכה ... דהולכה מכח בעל אתיא, וכאלו הבעל עצמו עשה", והוא כאילו אמרה האשה "אמור לו שישלח לי את גיטי בידך ותיעשה שלוחו של בעלי".¹⁷⁴ ופקפקו הראשונים עצמם אם יש כאן מחלוקת

¹⁶⁸ עי' רשב"א לגיטין, ד"ה מימר וד"ה ולענין פסק.

¹⁶⁹ וכן בספר מכתב מאלהו לה"ר אליהו אלפנדארי, קושטנרניא תפ"ג, שער ו' ס' ד (עז ע"א-ע"ד) חלק על שיטת הר"ן באריכות, וכתב: "והדברים תמוהים בעיני ... לע"ד כהלכתא בלא טעמא היא ... נלע"ד דשליח הבאה אין ענינו כלל לשליח קבלה ... כן נמי בשליח הבאה זה צריך שיסכים הבעל ויאמר לו הילך כמו שאמרה היא. ואפי' לא יאמר כן בפ' אלא שיאמר הילך סתם סתמו כפי' ... נמצא דשליחות שהאשה עושה אין בו קיום אם לא בקיום הבעל והכל הולך אחר הקיום ... כח הבעל מעורב בו ומאותו הכח שיש בו מתגרש' בנתנתו כאלו נותנו הבעל בעצמו דשלוחו של אדם כמותו" וכו', עיי"ש. והביא דבריו בספר צמח צדק, והוסיף: "לפ"ז אם אומר הבעל שהוא אינו ממנה אותו לשליח לאו כלום הוא, וכ"מ דעת הרשב"ץ שבב"י סי' ק"מ ולא כהב"ש שלא הרגיש בזה ופסק להקל בפשטות". ועי' בלבושים לשם, וכן כתב הב"ח דממילא משמע שהסכים הבעל שיהא שלוחו להולכה כמו שאמרה, עיי"ש.

¹⁷⁰ עיטור, שלישות גט, מהדר' רמ"י מז ע"ב; טור אה"ע סי' קמא. ועי' תרביץ מח, עמ' 371-372.

¹⁷¹ "כתוב" לא היה במה"ק — הערת ר"י קאפח במהדורות עם הערבית, עמ' רט, וכן להלן. וכוונת "כתוב", שאין הפרש בין שליח זה לראשון אלא שבראשון נכתב הגט בפניו.

¹⁷² השוה בגמ' גיטין סב ע"ב (ושם: "אשה להולכה ... נאמנות להביא" וכו'). ובריי"ף ובראשונים לשם רפ"ו, שתיארו סוגי השליחים. ועי' ירושלמי, פ"ו ה"א, מז ע"ד, ושערי תורת א"י, עמ' 422.

¹⁷³ הלכות גדולות, ורשה, עמ' 158; ירושלים, ב, עמ' 173. ועי' היטב לשון הגליונות בה"ג ברלין עמ' 329 ובהערות = ירושלים, ב, עמ' 171, לשו' 86.

¹⁷⁴ כלשון הגאון ולשון רש"י, לעיל. כמוכן כוונת רש"י שהיא אינה אומרת כן ממש, אלא רק "הבא לי גיטי", והוא אינו אומר אלא "הילך כמה שאמרה", אבל להלכה כאילו אמרו כן בפירושו. רק שלדבר הזה קורא בה"ג "משויא נמי שליח להולכה", למעשה, ולהלכה קבע רש"י שבאמת "שליח להולכה על הבעל לעשות". ומה שכתב רש"י "דאין (כך

של ממש, ואם אמנם לדעת הרמב"ם האשה היא שממנה שליח זה, אותו שליח צריך אישורו של הבעל, ונעשה כשלוcho להולכה. ומכאן שיש חשיבות מכרעת לאותה שעה שנותן לו הגט, אם יסכים לשליחותו זו ואם לאו. ולפירושו דברי הרמב"ם שלפנינו יש לומר שישנן שתי עקרונות שבהן עוקר השליח את שליחותו: אחת כלפי האשה (והיא הנקראת "עקירה" בלשון הרמב"ם), ואחת כלפי הבעל,¹⁷⁵ בשעה שהבעל נותן לו את הגט, שאז צריך שליח הבאה לקבל את הסכמת הבעל וקיומו. וגם העקירה כלפי האשה קשורה לבעל, שהרי היתה הבעל את אישורו בהסכמתה — "הרי אתה כמו שאמרתי".¹⁷⁶ העקירה כלפי האשה נעשית לפי "כמות" השליחויות — הבאה בכלל קבלה, ושליח קבלה שאמר לאשה שעשה עצמו שליח הבאה, שליח הבאה הוא, שגרע קבלה הגדולה והשאיר הבאה המועטת. ואילו עקירתו כלפי הבעל אינה לפי "כמות" השליחות אלא לפי מהותה, וכל מה שיאמר, הוא שליחותו בלבד. לכן ברישא שאמר לבעל שליח קבלה אני, אין אנו אומרים הבאה בכלל קבלה, אלא "שליח לקבלה הוינא, להולכה לא הוינא".¹⁷⁷ ומכיון שהבעל נתן לשם קבלה, ואין זו שליחות שאמרה האשה, שהיא אומרת לו הוספת על שליחותי, אינה מגורשת. ובסיפא שאמר לבעל שליח הבאה אני, עשהו הבעל שליח להולכה, ומגורשת בכך, שלא עקר שליחותו כלפי האשה, שהבאה בכלל קבלה שאמרה היא. ושמה אין כלל דין עקירת שליחות של השליח בינו לבין עצמו בשיטת הרמב"ם.¹⁷⁸

ואף במה שהבעל עוקר את השליחות, יש שני מיני עקירה. האחד שהוא עושה כוונה, שאומר "אי־אפשי לי בכך", או לשון אחר של עקירה, כבמשנת התנאים (ה"י ברמב"ם), והאחר על־כרחו, שהאמין לשליח, ונמשך אחר דבריו, וטעה. בדברי הרמב"ם הנידונים מקפיד רבינו להראות שאין כוונת הבעל

או מעין זה בכתביהיד) עליה לעשות שליח להולכה", קושיא הוא רוצה לתרץ. שאם אין הבעל עושה מאומה, ואין עקירתו של שליח עקירה, תיגרש בהולכה שאמרה היא! ועי' אומה"ת, עמ' תקעו, ע"י הע' 135. וכך מוכרח לומר לרמב"ם ולכל השיטות כנ"ל, שאף הבעל עושה מעשה בשליחות הבאה.

¹⁷⁵ ודייק הרמב"ם לכתוב: "ואמר לבעל", "והוא אומר לבעל להבאה בלבד".
ועי' הע' 169.

¹⁷⁶ עיין לעיל, עמ' 39, ד"ה לפי זה וד"ה בהתאם לפירושו זה.

¹⁷⁷ ראה לעיל, הע' 111. גם בדברי הגאונים אפשר שעקירתו של השליח אינה העקירה שעוקר בינו לבין עצמו, אלא כלפי הבעל והאשה הוא, שגורם לבעל לסמוך על דבריו ונעקרת שליחות האשה. שאילו בינו לבין עצמו, והיא שליחות שאמרה האשה, הרי דיבורו "אשתך אמרה התקבל" אינו אמור בהכרח לעקור הבאה, אם נאמר שהבאה בכלל קבלה. והרי השליח יודע שהיא אמרה הבא, ובעל הוא שטעה, שליח לא טעה. וכן אפשר אפילו שסובר הרמב"ם שכל שתחילתו וסופו בכשרות, לא איכפת לנו אם ביטל השליח ועקר שליחותו לאחר שקיבל את הגט, כל זמן שחזר מביטולו לפני שהביאו לאשה (פ"ו מהל' גירושין ה"ח, ועיין אור שמח שם). ולא עוד אלא דברים שבלב אינם דברים, ומי יאמר לנו שיכול השליח לעקור שליחות בינו לבין עצמו, כל שאח"כ עשה שליחותו. נאבל לגבי בעל הגמרא שעיצב את הלישנא שלפנינו, קרוב שסובר שעקירתו של שליח עוקרת גם בינו לבין עצמו, לאחר שקיבל הגט, שהרי רצה להפריד פסלות הגט מדיבורא דידה לגמרי (אלא התם משום דעקר שליח וכו', ורש"י שם, ועי' אומה"ת עמ' תפט). שאם תפרשו בעקירה שבפני הבעל דוקא, נשאר שם קורטוב של אדיבורא דידה קא סמך, השוה ריטב"א לב"מ ד"ה בשלמא: "דעקר שליח לשליחותיה ... ומיהו זה (= הבעל) ברצון השליח לוי ... ובתוס' פירשו, אלא הכא טעמא משום דעקר וכו' ... והא דסמך הכא אדיבורא דשליח משום דאמר בעל בנפשיה אם איתא דאיתא לא אמרה אלא הבא לי והוא אומר התקבל לי, עוקר הוא שליחותו שאינו רוצה להיות שליח הולכה, וא"כ מה אעשנו שליח הולכה, מוטב שאסמוך על דיבורו ...!! וכן בחי' הריטב"א המודפסים לגיטין: "אלא הכא משום דעקר ... וא"נ איכא לפרש דבעל לא יחביה ניהליה אלא בתורת קבלה, ולא משום דבעל מא לא אמרין דאדיבורא דידה סמך, אלא ... משום דהוא סבור דשליח כיון דהוא עקר לשליחותו לא יוליכנו לה, וכיון שכן הכא אדיבורא דשליח סמך"! עיין שם היטב בהמשכו (= "חי' רבנו קרשקש", עמ' קכא-קכב). ועיין לעיל הע' 132.

לעקור שום שליחות — "הא לך כמו שאמרה", "איני עוקר שליחותך" — וכו' ונתו לסמוך אדיבורה דידה ממש,¹⁷⁹ ולאשר כל שליחות שאמרה היא. ואילו היתה ההלכה ככוונתו של הבעל, תיגרש ברישא בהולכה.¹⁸⁰ אלא ששליח הבאה ששולחת האשה, שליחותו מתבססת ונעשית בין בעל לשליח, כשנותן לו הגט, ואותה שעה אמר השליח שליח קבלה אני, ושלא בטובתו האמין לו הבעל, וטעה. וסימן לדבר — אילו חשש שמשקר, לא היה אומר הא לך כמו שאמרה, אלא הולך גט זה לאשתי (ה"י). ואין הלכות י"א י"ב אלא פסקה של סוגיית גיטין שלפנינו ממש: "... הכי השתא, התם קאמ' ליה הילך כמה שאמרה הכא מי קאמר הילך כמה שאמרה!"¹⁸¹ והוא שכתב הרמב"ם "איני עוקר שליחותה" וכו', שיש בשאר לשונות שמתכוין לעקור, וכאן התכוין שלא לעקור.

ככל שירצה הבעל לעשות את השליחות כדיבורה שלה, הרי מהות השליחות נקבעת בשעת מתן הגט לשליח, ומה שנאמר בין הבעל והשליח באותה שעה קובע. ובעל כרחו, "אדיבורא דידה קסמך", "סבר וקיבל". גם פועלים — ולפחות הפקחים שבהם — רצו לזכות לדיבורו של בעל הבית, במה שיוסיף על דברי השליח. אלא שמן הדין הזה בגירושין למדנו, לשיטת הרמב"ם, שלא יוכלו לשנות מה שנאמר בינם לבין השליח, שבאותה שעה נקבע הסכמם. וכך יאה בכל הקניינים, שיוכרע הדבר על פי מה שנאמר מפורש באותו מעמד, "אדיבורא דידה קא סמך", שמעו וקבלו עליהם, ודברים שבלב אינם דברים.

שיטה זו שדייקנו מלשון הרמב"ם במהות השליחות, יפה היא אף לדברי הגאונים והרי"ף והלישנא הקדומה שעליה מיוסדים דבריהם,¹⁸² רק הרמב"ם הוא שהוסיף ופירש, והוציא דברים מכוסים לאור עולם.

¹⁷⁹ השוה רש"י לגיטין, ד"ה דאי אדיבורא דידה: "והכי קאמר ליה, אנא לא ידענא, אלא כדאמרה איהי מסרנא ליה ניהלך", ובלחם משנה לרמב"ם הנ"ל המשיך לשון רש"י: "בין לקבלה בין להולכה", ועי' להלן שם. ומכאן נתפרשו דברי הרמב"ם דאדיבורא דידה קסמך! (ראה הע' 157). ואין לפרש אלא שמוסר הבעל לסמוך על דיבורה. ועי' ח' ריטב"א לגיטין מכ"י, עמ' קכ, בין הערות 24-25, וריטב"א לב"מ הנ"ל ד"ה אלא: "פירש"י דבעל ור"א יאדיבורא דידה קסמך ודעתו לשליחות הולכה כמו שאמרה". ועיין רש"י ד"ה אלא התם, ולפנינו שם לא נאמר "וראי" אלא "דאנ" (בחי' הריטב"א כ"י קמברידג' 487.1 תיבת "וראי" ליתא, ובשאר כתביהיד שבדקתי איתא). ועי' בפני יהושע, ד"ה גמרא איתמר.

¹⁸⁰ "ואי סל' דע' אדיבורא דידה קא סמך, כי מטי גיטא לידה מיהא תיגרש".

¹⁸¹ ושים לב שהרמב"ם לא פסק הלכות פיס' 5 בסוגיית גיטין ("ת"ש הבא לי גיטי ואשתך אמרה וכו') אלא כאן! וכן בעין משפט ציין רק להל' י"א. וזו כוונת המגיד משנה להלכה זו, שלאחר שהביא דברי העיטור ודחיית הרשב"א בפירוש פסקא זו (עיין לעיל הע' 92), כותב "וזה דעת רבינו שהאריך בבאור הא לך כמו שאמרה וברור הוא" (ונתקשו מאד בדבריו, ועי' לח"מ, ובהערה הנ"ל, ד"ה וממשיך המאריך). ולא מצאתי שהרמב"ם פסק דבר מפורש בענין "הבא — התקבל" — התקבל! ושמה דעתו כסוגיין שאינה מגורשת, אבל גם אפשר שגרס כעיטור, שב"התקבל" מגורשת כפשוטה של ברייתא, ורק ב"הא לך" אינה מגורשת! והשוה לח"מ הנ"ל: "ואולי י"ל בדוחק דעת רבינו כדעת בעל העיטור", עיי"ש.

¹⁸² ראה לעיל, הע' 178.

נספח להערה 17: הרא"ש והטור בענין דעתייהו אעילויה

הרא"ש מקשה כאן על הרי"ף, ועליך לעמוד קצת כדי לברר מה הוא מקשה, וז"ל: "ומה שכתב רב אלפס ז"ל, דעתייהו אעלוייא ואי שויה עבדיתייהו ד' שקלי ד', לא מחזור לי, דאפי' אי לא עבדי עבדיתא אלא כשאר פועלים שקלי ד' כמו שאמר להם השליח, דרעתייהו אעלוייא אי א"ל בעה"ב טפי מד' ואין לפחות ממה שאמר השליח אף אם אמר לו בעה"ב פחות. הלכך אפי' אי לא עבדי אלא כשאר פועלים שקלי ד' דלא בעינן דליעבדו עבדיתא שפירתא אלא אי היכא דאיכא דמיתגרי בתלתא ואיכא דמיתגרי בד' וא"ל בעה"ב בתלתא ואמר להו בד' ואמר להו שכרכם על בעה"ב" (סי' א). על מה מקשה הרא"ש, ולמה אין לפחות ממה שאמר השליח, הרי "ליחוי פועלים היכי מתאגריי! ורק אם תדייק סוף הדיבור הזה (וכן התירוץ להלן), אתה מוכרח לומר שמתחילה מקשה הרא"ש מתוך פירושו שלו, שמדובר כאן בשכרכם על לי, כפירוש שביררו התוספות מתוך דברי רש"י,¹ ומפרש רבינו את דברי הרי"ף במישרין מתוך דברי התוספות. והוסיף: "ומיהו נראה דיפה כתב דע"כ מיירי דאמר ליה שכרכם על בעה"ב, ואיכא דמיתגרי בתלתא ואיכא דמיתגרי בד' ובטלה שליחות כיון דשינה, וס"ד כיון שאמר כמו שאמר בעה"ב הוי כאילו שכרן בעה"ב בתלתא ואפי' אי עבדי עבדיתא שפירתא לא יהיב להו אלא תלתא קמ"ל דרעתייהו אעלוייא והוי כאילו לא אמר כמו שאמר בעה"ב". הרי פתח בשיטת התוספות, ב"שכרכם עלי", ולאותה שיטה אי אפשר היה לפרש בשכרכם על בעה"ב, אבל סיים ב"שכרכם על בעל הבית". ומ"ש "ומיהו" וכו', בזה עוזב שיטת התוספות, ומפרש את הרי"ף מפשוטו שמכורח לשונו אתה חייב לומר ששיטה אחרת כאן. ומה שלא אמר רבינו מפורש שהן שתי שיטות חלוקות מעיקרן, וכאילו רק העלה סברה חדשה, שמא חזר הרא"ש והגיה כן, כשירד לסוף דעתו של הרי"ף, ברם לא טרח להתאים את שאר הלשון, ונשאר סגנונו תמוה.² ועי' במיוחס לריטב"א ד"ה פשיטא, בשם הראב"ד (= שטמ"ק ד"ה פשיטא).

הרמב"ם כתב: "... לפיכך שמינ מה שעשו, אם שוה ארבע נוטלין ארבעה מבעל הבית (פ"ט מהל' שכירות ה"ג), וכתב עליו בהגהות מיימוניות: "וכתב בספר המצות דלעולם נוטל ד', ומדבר כשאמר השליח שכרכם עלי, שאם אמר שכרכם על בעל הבית לא יתנו לעולם כ"א ג', שהרי סוגיית התלמוד בגמר איירי כשאין מלאכתו ניכרת מה היא שוה...". ושמא לחלוק בא. ברם עי' סמ"ג עשין פט, שצרף הדברים לתחילת דברי הרמב"ם, כדרכו. ועי' במהרש"א ובס' תורת חיים ד"ה דעתייהו, ועוד. וברור ששוב צורפו כאן שתי השיטות.

גם דברי הטור בזה מוקשים ביותר, וז"ל: "ואם אמר להם שכרכם על ב"ה נותן להם ד' אם יש שנשתכרו בג' ויש שנשתכר בד' או אם מלאכתן שוה ד' אפילו כולן נשכרין בג' (סי' שלב). וממה שכתב "או אם

¹ וכך בודאי פירש רבינו ירוחם בדברי הרא"ש, שכתב: "ונראה שאם אמ' להם שכרכם עלי ואמרו כמו שאמר בעל הבית נוטלין מן השליח ד' אפילו לא שויה מלאכה אלא שלשה נוטל שליח מבעל הבית ג'." (נתיב כט, חלק א, פ"ע ג, עי' להלן). וקרוב שהוציא רבינו ירוחם דין זה מן הרא"ש במ"ש "דאפילו אי לא עבדו עבדיתא אלא כשאר פועלים", לומר שכן מפרש הוא בדברי הרא"ש שמדבר בשכרכם עלי, ועי' להלן, על דברי הב"ה. ועי' פלפולא חריפתא אות ב, ובביאור למהר"ם שי"ף, אות ה, ובביאור הגר"א, "דס"ד דרא"ש דהרי"ף מפ' לה כפי' תוס' שם ד"ה דעתייהו כו' דאמר שכרכם עלי" (ס"ק ח). מכל מקום, לא העמיד הגר"א על כך ששיטות חלוקות יש כאן, ואדרבה, אף הוא צירפן: "ותי' דרי"ף מפ' דאמר שכרכם על בע"ה, וכ"ד תוס' הנ"ל וכ"ד רש"י שם ד"ה דעתייהו וכ"מ מ"ש המ"מ...!" (ומ"ש "וכ"ד תוס' הנ"ל" קשה, ונראה שנשתרבו כאן בטעות). ועיי"ש.

² בדרישה כתב: "ובדברי הרא"ש צ"ע ... דמאי ע"כ הוא, הלא מתחלה לא ס"ד דהרא"ש לפרש כן ... ואי יש צד הכרח שהכריחו להרא"ש לפרש כן הו"ל לכתבו ולא לסתום דבריו, ע"כ היה נראה לע"ד להגיה"ו וכו' (סוף סי' שלב). ועי' ב"ה, וכתב: "אח"כ אמר ומיהו נראה דיפה כתב ... דהכי מוכחת הסוגיא לפי דעת הרא"ש ...", סתם בזאת ולא פירש, ועיין שם שאר דבריו באורך, ועיין להלן על שאר דברי הב"ח כולם.

מלאכתן שוה ד' וכו', משמע שעד כאן לא דיבר במלאכתם שוה ד', אלא במלאכה כשאר פועלים, ולמה יטלו על זאת ד' ובדרכי משה כתב "דבר תמוה הוא זה" וכו' עיי"ש, ואף המהרש"ל כבר הגיה לשון הטור בזה.³ וכן היקשה מרן בבדק הבית, ואף הוא ז"ל לא מצא דרך אלא "לכן נראה שיש להגיה ולכתוב ונותן להם ג' אפילו יש שנשכרים בג' ויש שנשכרים בד' אבל אם כולם נשכרים בד' או אם מלאכתם שוה ד' נותן להם ד' אפי' כולם נשכרים בג'". ברם אין דרך הסופרים לטעות בכזה ("והנה מפריז להגיה הרבה ויש להגיה בקצרה" — מהר"ם שי"ף), וכן לא אמר מרן שמצא כן בשום כ"י מן הטור, ורגיל היה לברקם.

גם בעל הדרישה היקשה כאן על הטור בארוכה, כדרך קושיית הב"י. בפרישה כתב: "ה"ג מור"ש ז"ל ... ומלאכתו ... ומחק תיבת או אם ... אבל אכתי הל' מגומגם, ול' רבינו בכל מקום צח וזהיר ובהיר ... לכן נ"ל דטעות נפל בספרי רבינו ארבע במקום שלשה ואח"כ חסר תיבת ארבע ... ובדרישה כתבתי דרך ופי' אחר ולפי אותו פי' א"צ להגיה כלום, אבל מ"ש כאן נראה יותר נכון", ועיי"ש. ובדרישה: "מוכח מל' הרי"ף והרא"ש דדוקא אי שווי עבדיתייהו ד' אמרי דשקלי ד', ומזה תימא על כל גירסת ספרי הטור של דפוס ושל הכתבים שבידינו שבכולם כתוב או אם ... משמע דברישיא כשמקצת מהן נשכרין בד' אף שאין שוה מלאכתן ד', והיא דלא דבברי הרי"ף והרא"ש הנ"ל ... כתבתי בפרישה שצריכין להגיה ... ואף כי ק' בעיני למחוק גירסת הספרים הנדפסי' והנכתבים א' מהן לא נעדר גם הב"י ציינו [כן] בתוך דבריו, ואף שלא פי' עליו כלום מ"מ נראה שלא מחקו (אלא אח"כ בבדק הבית הגיה — שי"ף) ... והיה נראה לכאורה ליישב גירסת הספרים ... אמרי כמ"ש הבע"ה ... ור"ל ... ואם לא יתרצה הב"ה ליתן לנו ד' אתה מחוייב ליתן לנו ד', וא"כ אמר ששמע השליח דבריהם ושתק אמרינן קיבל דבריהם, ומש"ה אף אם אין מלאכתן שוה ד' מחוייב השליח ליתן להם ד' ... אך לשון הרא"ש וקיצור פסקי הרא"ש קשה ליישב ... ודוחק גדול לומר שרבינו לקח שיטה לנפשו, ע"כ מוכרחים אנו להגיה בדברי רבינו כמ"ש בפרישה", עיי"ש.

אף הב"ח (ר"ה ואם) עסק בענין זה שבטור, וסבר ליישב כמה קושיות ברא"ש ובטור בחדא מחתא, ובדברי מפולפלים וחריפים, וצריכים לימוד בפני עצמם, עיין שם באורך. ומה שהרא"ש לא פירט שתחילה מקשה הוא על הרי"ף מתוך הנחתו שבשכרם עלי מדובר, כתוספות, ורק תירץ אח"כ "דע"כ מיירי דאמר ליה שכרם על בעה"ב", הנה משמע שהב"ח פירש כל לשון הרא"ש בשכרם על בעה"ב. ואם אמרו הפועלים במפורש "כמו שאמר בעה"ב", ולא רק שהודו משתיקה, או שאמרו "אין" כבסוגיא הראשונה, חזקו ושיפרו שכרם, וע"י כך מקבלים יותר! ומכאן, שמייחס לרא"ש הדעה שבעה"ב שאמר ג' ושליח ד', ויש פועלים שנשכרים בג' ויש בד', ולפי הסוגיא הקודמת מקבלים ג', כאן שאמרו "כמו שאמר בעל הבית", מקבלים ד', גם שלא עשו עבדתא שפירתא. שכך פירש הב"ח קושיית הרא"ש "דאפי' אי לא עבדי עבדתא אלא כשאר פועלים שקלי ד'!" (שבמנהג חלוק צריך עבדתא שפירתא רק כשלא אמרו "כמו שאמר בעה"ב"), ור"ל שהרא"ש תירץ אח"כ שענין שצריכים עבדתא שפירתא שברי"ף הוא כשכל הפועלים נשכרים בג'. ולפי זה הם הם דברי הטור "..." או אם מלאכתן שוה ד' אפילו כולן נשכרין בג'". ברם מה נעשה ועיקרם של הדברים חסר מספר הרא"ש, וקשה לומר שפירש הטור ברא"ש פירוש כה מסובך. וכן חידש הב"ח דין עצום שלא אמרו כן כל הפוסקים: "כיון דאיכא דמיתגרו בג' ואיכא דמיתגרו בד' וא"ל בעה"ב בג' וא"ל בד' וא"ל שכרם על בעה"ב שקלי ד'. דמנהי מאי דאמרי כמ"ש בעה"ב!"

וממשיך הב"ח בזה: "ושיטה זו ישרה וברורה, אבל ה"ר ירוחם ז"ל הבין מדברי הרא"ש ... זאת היא דעת ה"ר ירוחם בהבנת דברי הרא"ש עיין עליו בנכ"ט ... ולא נהירא, אלא כדעת רבינו עיקר", ר"ל כדעה שייחס לטור. וגם זו פרשה שלמה בפני עצמה היא. והנה דברי רבינו ירוחם בנתיב כט ח"א קצרים ביותר, ודייקים והרחיבם הב"ח לפי

³ בבאוריו על הטור. ומהם יצאו לאור מכ"י בטורים הוצאת אליהמקורות, עיי"ש הגהה זו. והלשון מתוקן יותר במה שהביא בפרישה בשם מור"ש = רבו המהרש"ל, ראה להלן בסמוך.

⁴ ראה הע' 3.

שיטתו. והוא, שמ"ש רבינו ירוחם "פי' והוא שנשכרים מהם בג' מהם בד'", הבין הב"ח לנכון שבוזר מוסר רבינו ירוחם את תוכן דברי הרא"ש בדיבור "דלא בעינן ...", ומכאן מחויב לומר (ובודאי שהסברה מורה כן) שאותו דבור מכוון למצב שאמר "כמו שאמר בעל הבית" (ונגר הב"ח עצמו שפירש שלא אמר כן!). ומכאן שאף במצב זה בעינן עבירתא שפירתא (שלא כהב"ח). ומזה בא הב"ח לפרש מהו המצב לדעת רבינו ירוחם שלא בעינן עבירתא שפירתא. ופירש לשיטתו "היכא דליכא דמיתגר בבציר מד' אפי' לא עבדי עבירתא שפירתא ...". אבל הנה כוונת רבינו ירוחם בזה מפורשת מתוך המשך לשונו: "ונראה שאם אמ' להם ש כ ר כ מ ע ל י ... אפילו לא שוייה מלאכה אלא שלשה", כפירושנו ברא"ש, שבתחילת דבריו דיבר בענין שכרכם עלי!

ומוסיף הב"ח: "זה כתבתי קרוב לשלשים שנה, ועתה ראיתי שכתוב מהרו"ך (ר' ולק כהן, בספר מאירת עינים ס"ק ח, עיי"ש) שדעת הרא"ש היא דאין חילוק כלל בין כשא"ל הפועלים כמ"ש בעל הבית או לא אמרו כן ... וכך צריך להגיה בטור עכ"ד, הבין מדברי הרא"ש כמו שהבין הר"ר ירוחם, וחשב שבודאי גם רבינו תופס כך, ונמשך מזה דצריך להגיה בדברי רבינו, ושרי ליה מאריה. שוב ראיתי בספר בדק הבית שהקשה בדברי רבינו ... ומתוך קושיא זו אמר להגיה בדברי רבינו, ואין ספק דשגגה יצאה מלפני השליט, דתקפה עלי משנתו בכבוד היא מנותתו, ואין כאן טעות אלא כדפירשתי הוא האמת". ועי' ש"ך ס"ק יב, ובאור הגר"א ס"ק ח.⁵ הרי אנו רואים שחזן מאותה דרך חריפה וקשה שנקט כאן הב"ח, נאלצו רבותינו להגיה דברי הטור.

ונראה לומר שדברי הטור מתפרשים אף הם בהקשר לספרים שלפניו, והרי הטור כותב מתוך דברי הרא"ש אביו שהבאנו לעיל. וכתב קודם כל "שכרכם עלי", שהיא השיטה בתחילת דברי הרא"ש, במה שהקשה על הרי"ף. אח"כ כתב שיטת "שכרכם על ב"ה", שהיא השיטה השניה ברא"ש, במה ש"תירץ" דברי הרי"ף (ורק ברא"ש בלבד ראינו צירוף זה של שתי השיטות, שאין ניתנות כ"כ להיצטרף, כנזכר לעיל). וכתב ממש כסדר שברא"ש וכסגנונו, שאמר שכרכם על ב"ה ושיש שנשכרים בג' ויש בד'. אלא שהמשך דברי הרא"ש בסגנון שקלא וטריא הוא, ומזכיר שם "עבירתא שפירתא", וקיצר הטור ולא כתבם. אבל כוונתו לאותה שיטה, ולפי זה בודאי רוצה לומר שמלאכתם שוה ד'. וכן כתב בקיצור פסקי הרא"ש: "... ואמרו כמו שאמר בעל הבית ויש נשכרים בשלשה ויש בארבעה נותן להם ארבעה אם מלאכתם שוה ארבעה". אלא שבטור הוסיף אח"כ "או אם מלאכתם שוה ד'" וכו'. וכוונתו לשיטתו שלו, ובה חולק על הרא"ש, שלדעת הטור, כשמלאכתם שוה ד' יש להם ד' אפילו שאר פועלים נשכרים בג', וכפי שכתב לעיל בסימן זה (והן הן אותן שתי שיטות שנחלקו בהן הראשונים לעיל, בגלל ההפרש היסודי בין רש"י והרי"ף בזה).⁶ והלשון "אם מלאכתם שוה ד'" פירושו "כיוון שמלאכתם שוה ד'", והדגיש כן במה שהוסיף, שלשיטתו תנאי זה מספיק שיקבלו ד', ולא התכוין לומר שמה שכתב לפני תיבת "או" היה ללא התנאי ששוה מלאכתם ד'. ואולי התכוין מהר"ם לפירוש זה במה שמוסר דעת הטור בקצרה: "... כתב הטור אפי' היכי דפועלים נשכרים בג' כיון דמלאכתם שוה ד'".

⁵ וז"ל: "וט"ס בטור כמ"ש בבד"ה וכן בד"מ תמה על הטור, והכלל דדין זה שוה לדין דס"א בלא אמרו הרינו כמ"ש בע"ה, ודלא כב"ח שנדחק מאד".

⁶ עיין לעיל, החלק הראשון, עמ' 11 הע' 39.

הסוגיא הראשונה, חלק ג — פועל בטל (עו ע"ב-עז ע"א)

חלק שלישי זה של הסוגיא היה בתלמוד הקדום תחילת הפרק,¹ ובאותה שעה היתה הברייטא הארוכה מוסבת במישרין על משנתנו, כפי שבאה היא בראש ענייני פרקנו בתוספתא (פרק ז), וכן בירושלמי בסמוך לראש הפרק.² בעל סוגיית הפתיחה קישר סוגייתו לברייטא זו בלשון "איבעית אימא...", והכוונה שמדיוקן של הבבות הראשונות של הברייטא יוצא פירוש ל"הטעו" במשנה. ולאחר שהוצעה הברייטא בדרך זו, המשיך בעל הגמרא את הלימוד בברייטא והסוגיות שעליה, במקום שיביא את הענין הראשון לידי סיום ברור ויפתח הענין השני ב"גופא" או כיו"ב, כרגיל.³ ובודאי רציפות זו של אותו משא ומתן עם הברייטא שבראש התלמוד הקדום לפרקנו דבר רצוי ויפה לסוגיית פתיחה.

דברי התלמוד הבאים אחר הברייטא אינם עוסקים במשנתנו, אלא כולם כסוגיות עצמאיות שנקבעו במישרין על הברייטא, או נתקשרו אליה.⁴ וכן הדבר בירושלמי, אלא ששם שולב הדיון לאחר כל בבא ובבא, וכאן לאחר הברייטא כולה, על סדרה.⁵

בחלק שלישי זה שבסוגייתנו עוסקים דברי התלמוד בבבא ב' של הברייטא. הענין הראשון שבו, עובדא דרב והתנא, עוסק בלשון הברייטא ממש, והענין השני, קובץ ארבע הלכות משמו של רבא,⁶ הוסמך לכאן מתוך הענין, שאף קובץ זה עוסק בפועלים שלא יכלו להשלים מלאכתם.⁷ ולאחר שסודר הקובץ כאן, נוספו דברי איחוי בין סוף הענין הראשון לראש הענין השני: "ואלא קשיא הך לא קשיא" וכו'; ודברי רב והברייטא נתפרשו באותו טעם שדיבר בו רבא בהלכתו הראשונה: "הא דסיירה" וכו'. והדבר הזה דחוק קצת בלשון השמועות, שאין ההבדל של "סיירה" ו"לא סיירה" נרמז בלשון התנא ור' חייא.⁸ והעיקר, אין לנו כל צורך לבא וליישב אותה סתירה, שהרי רב גער בתנא על שחלק על רבי חייא,

¹ ראה לעיל חלק ראשון, עמ' 1.

² הבבא הראשונה של הברייטא לא הובאה בירושלמי, ושם דיון על "הטעו" שבמשנתנו, עיין לעיל החלק הראשון, עמ' 8, הע' 28. ועיין להלן, החלק החמישי, עמ' 85, הע' 9.

³ וכפי שנמצא בסוגיות אחרות, שיוצר בעל הגמרא סיום והתחלה חדשים, עי' ר"א ווייס, לקורות התהוות הבבלי, ורשה 1929 (ירושלים תש"ל), עמ' 124-126.

⁴ וראה להלן החלק הרביעי והחלק החמישי, ושם (עמ' 84 ואילך) על יחס בבות הברייטא זו לזו. ועי' הסוגיא השניה. לתופעה של דברי התלמוד על ברייתות, ראה "פרק האשה רבה", עמ' 350, הע' 34; א' ווייס, הצופה לחכמת ישראל ט (תרפ"ה), עמ' 181.

⁵ ושתי הדרכים הללו נמצאות בדרך כלל בבבלי עצמו. בירושלמי כ"א יש שינויי סדר בברייטא ובסוגיות שעליה, וכתב הגר"ש ליברמן ש"נתערבבו ונסתרכו הדברים" (ירושלמי נזיקין, עמ' 163).

⁶ ראה להלן עמ' 64 ואילך.

⁷ ושמא כבר רבא עצמו אמר הלכותיו על ברייתא זו. ועי' להלן עמ' 58, 64.

⁸ מהות ההקבלה לא הוזכרה במפורש בלשון הקישור, ונראה לומר בפשטות שר' חייא שאומר (באיכא דאמרי) "לא הוה יהיבנא ליה כלל", דיבר ב"סיירה", והוא פסידא דפועלים, והתנא "בדלא סיירה" (השוה רש"י). וכן בכ"מ הוסיפו לפרש: "הא דסיירי לארעי מאורת" הא דלא סיירי לארעי מאורת' סייר' לארע' מאורת' פסיד' פועלי' לא סייר' לארע' מאורת' פסיד' דבע' הבי' כי הא" וכו' (ועי' דק"ס, עמ' 215 אות א).

ואם ניישב, קשה על רב? אלא שדחקינן ומוקמינן תרי ענייני בחד טעמא, כדי ללכד הסוגיא, ולא תישאר "מילי מילי קתני".

ועתה, על ידי קישור זה נראה כאילו התכוין בעל הגמרא בעיקר להלכה הראשונה של רבא והביא אותה ממקום אחר לחזק תירוצו, ועמה דרך גררא הביא שאר ההלכות. אבל לפי דרך השתלשלות הסוגיא, כאמור, נראה יותר שסודר כל הקובץ כאן מלכתחילה כנ"ל, ומן ההלכה שבראשו מצא בעל הגמרא סברה שיוכל לאחות בה את הפרשיות (כיוצא בדבר הזה במקומות אחרים).¹⁰ לאחר שהוסיפו את לשון הקישור, משפיע דבר זה אף מבחינת הפרשנות, שמעתה יש לפרש מעשה דר' חייא בפועלים שבאו לעבוד בשדה,¹¹ בדומה להלכה הראשונה של רבא, פרט שאינו יוצא מעצם לשון עובדא דר' חייא, ועוד שבירושלמי כאן¹² מפורש שהיה המעשה בחמרים להביא פשתן.¹³

בחילוף גירסא 7 שרדה גירסא יחודית בענף פמ, על אף הנסיונות למחקה,¹⁴ שמשמעה: אני הייתי באותו מעשה, ועשיתי לפנים משורת הדין, אבל אי לאו דאנא הואי, אלא באדם אחר ידובר, לא הוה

אבל מתוך קוצר הלשון בשאר הנסחים מצאו מקום אף לפרש בהיפוך הסברות הללו, וכתב רבינו ברוך ספרדי (רב"ס): "ועכשיו אם פקד שדהו ומצאה לחה ושיגר שם הפועלים כבוקר, נותן להם שכר פועל, דכיון דידע בה דלא מיתעביר בה עבירתא לא הוה לאוגרינהו, ומתניתא בכי האי גונא, דכי (= וכי) קאמ' ר' חייא היכא דלא פקדה ולא ידע בה, דאנוס הוה, לא ידעה. יש מפרש, כי קאמ' ר' חייא בדסרה מאורתא ואשכחיה למהלאכה, ומתניתא בדלא סרא, דלא הוה ליה לאטררוחינהו על ספיקא, כי הא דרבא דאמ' וכו' (בספר הנר לר"ז אגמאתי, 123 סע"א ורע"ב). הרי שתי שיטות, והשיטה הנ"ל (שבכ"מ) הביא בשם "יש מפרש".

⁹ "וכיון דלא פליגא דחביבי אמתניתא מאי קא מתמה רב אההוא תנא" (ריטב"א, עמ' 170 ד"ה ול"ק, עיי"ש). וכן היקשה מעצמו רי"ט צהלון, וכתב: "... ומשני לא קשיא, והיכי מצית למימר דלא קשיא, והא אמר חביבי אי הוינא אנא וכו' משמע שרוצה לחלוק על הברית, ואם כן כיצד רוצה להשוותו תלמודא? וכקושיא זו היקשה אף בספר עין יהוסף (ד"ה אלא קשיא), ותיירץ בארוכה. וכן מה שיוצא מלשון הקישור בדרך הקבלתם של שני הדינים — "לא הוה יתיבנא להו כלל" כנגד פסידא דפועלים, ו"פועל בטל" כנגד פסידא דבעה"ב — יש להעיר שבעיקר גירסת הלכותיו של רבא, כבכ"ה ודעימיה, ליתא "פועל בטל" בסיום ההלכות (חילוף גירסא 11 ולהלן להלכה ד'), ובודאי קישור זה שבכאן השפיע על הוספת אותן לשונות שם.

¹⁰ עיין המאמר "אחיזי פרשיות סמוכות בסוגיות הבבלי", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, תלמוד הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 251 ואילך, ועמ' 255 שם. וכן בס' הלכות גדולות, שלא הובאו שם הברייתא והגלוה אליה, הוסמכה הלכה ד' של רבא במישרין למשנתנו "... כל המשנה" וכו', מדמיון הענין (ושאר ההלכות אח"כ, עי' דפוס ורשה, צו"ע ג' וע"ד; ברלין, עמ' 388-389; ירושלים, ב, עמ' 409-410).

¹¹ עי' רש"י ד"ה לא הוה יתיבנא כלל, ואילך. ברי"ף צורף ענין פועלים (שהוא המקרה השני בברייתא) לתני תנא: "תני תנא קמיה דרב הלכו פועלים ומצאו שדה כשהיא לחה" וכו' (בכ"י ביהמ"ד ל' "הלכו"), ואפשר שגם זה בהשפעת המשא ומתן שבכאן. בפסקי רי"ד: "פועלין שהלכו ומצאו" וכו' (עמ' רסד, ועיי"ש).

¹² ראה להלן. ועי' מה שרצה לפרש בשדה יהושע, ד"ה אגר.

¹³ רבינו ברוך ספרדי כתב: "תני תנא קמיה דרב השוכר חמרים והלכו ולא מצאו תבואה נותן להן שכרן מושלם" (בספר הנר לר"ז אגמאתי), כמקרה הראשון בברייתא לפנינו, וכזה באו"ז (בתוספתא [פ"ז ה"א] ליתא "תבואה" בלשון הברייתא כאן). ואולי השפיע הקישור גם בענין גירסא, שבכ"ה: "דאמ' רב האי מאן", ואילו בכ"י ג' ושאר הנסחים היא הלכתו של רבא, כדבעי.

¹⁴ לענייני החילוף הזה, ראה "לאילן היוחסין", סעיף ג. כיום נוסף תיעוד חדש לגירסא זו, בכ"י מצ'רטה, ושם ניקוד למחיקת תיבת "לאר" אף באיכא דאמרי. בכ"י פרנקפורט שרדה דל"ת מחוקה, וכן צורת היחיד בפעל: "אי" (אנא הואי לא הוה יהיב להו). ל"לאילן היוחסין" שם, עמ' 111, הע' 101, ראה מבוא התלמוד לר"י אבן עקנין, עמ' 2, שעלה על דעתו לפרש "חביבי" במוכר כללי — "והיה קורא לו רב לר"ח חביבי, כלומר, היקר בעיני" — ולא כשיטת המפרשים במשמעות דוד, "קרוב משפחה".

יהיב להו אלא כפועל בטל, ולפי שורת הדין. ואף שבתחילה כתב בעל דק"ס על לשון גירסא זו "איני יודע לפרשו", חזר ופירשו בלפנים משורת הדין. ואין ספק שפירוש זה פירוש נכון הוא, כפי שיצא ממש מן המקבילה בירושלמי כאן,¹⁵ השנויה על בבא ב' של הברייתא: "במה דברים אמור" שלא הלכו החמרים, אבל הלכו ולא מצאו תבואה, פועלין לנכש ומצאו שדהו זלחה, נותן להן שכר הליכה וחזירה, ולא דומה הבא טעון לבא ריקן, עושה מלאכה ליושב ובטל, היושב בצל ליושב בחמה.¹⁶ ר' חייה רובה אגר חמרין למיתא ליה כיתן, הלכו ומצאוה לחה, אמ' לון רב¹⁷ פוק והב לון אגרן משלם ואמ' להון לא דאנא חייב מיתן לכון אגריכון אלא אנא חייב מסרית¹⁸ לכון". הוה אומר, מעשה שהיה, ועשה ר' חייה לפנים משורת הדין. ומקורב ענף פמ איפוא למסורת הא"י בזה, ואילו בענף גה אין הלשון רומז על מעשה, וניסחו בצורה מופשטת,¹⁹ ור' חייה אומר את ההלכה לפי שורת הדין. ובגירסת גה באמת אין טעם מיוחד שהוא תולה את הדין בר' חייה עצמו: "אי א נ א הואי", וכאילו לא רצה לזכות את הפועלים בשכר רב, וברור שהלשון "אנא" נשאר מן הסגנון המקורי, שהוא עשה מעשה, ושם היה טעם להדגיש: א נ א.

בירושלמי שנוי בברייתא: "נותן להן שכר הליכה וחזירה" וכו',²⁰ שלא כלשון התוספתא והבבלי: "שכר משלם" וכו'. וסגנון זה שבירושלמי מותאם יפה למעשה ר' חייה, שהברייתא בירושלמי שונה מידת הדין, שאין להם שכר משלם אלא שכר הליכה וחזירה, שהרי לא עשו מלאכה, והטעים ר' חייה ש ה ו א נותן להם שכרם משלם, כלומר, מן הדין אין להם.²¹ ואילו לפי המקבילה בבבלי, במימרתו של רב, כשר' חייה עשה לפנים משורת הדין (פמ), אותו שכר שהיתה שורת הדין מחייבתו (ובנוסח גה: ר' חייה פוסק להם) הוא שכר "כפועל בטל",²² ולכן היקשה רב על גירסת הברייתא שבפי התנא,²³ שצריכה להיות מותאמת למעשה דר' חייה, ואל ישנה "שכר משלם" שהוא רק לפנים משורת הדין, וישנה "שכרו כפועל בטל". ובירושלמי, כאמור, כבר הותאם הלשון.²⁴

¹⁵ רפ"ו, י ע"ד. וכבר העיר ר"ח ארנטרובי (עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, ירושלים תשל"ח, עמ' קנחיקנט) על הירושלמי בנידון, ראה "לאילן היוחסין" שם, הע' 102.

¹⁶ דבור זה נוסף מתוך גררא: בטל ← בטלל ← בצל.

¹⁷ צ"ל: אמר ליה לרב, עיין שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 491-492, ועוד. וכך כעת בכ"א: אמ' ליה לרב (ירושלמי נזיקין, עמ' 68).

¹⁸ ברפוסים מאוחרים בשיבוש על דרך מבטא אשכנזי: "מתרית"; ואין צורך להגיה "מוותרית" (שערי תורת א"י הנ"ל, עמ' 492), שהיא גירסא קשה אף מבחינת הלשון. ועי' רא"ש רונטל, ספר חנוך ילון, עמ' 307 בהערה. ועל "מסרית" כתב כעת הגר"ש ליברמן ז"ל: "אני חייב מקלקל, מפנק, מרגיל אתכם לעצלות שאני משלם לכם מושלם בעד פעולה קלה" (ירושלמי נזיקין, עמ' 164, עיין שם).

¹⁹ ומעין הסגנון שבכמה מקומות: "אמר רב אי הואי התם הוה יהיבנא ליה כוליה למשכיר" (ב"מ קב ע"ב = ב"ב קה ע"ב); "אמר שמואל אי הואי התם" (מגילה ז ע"א).

²⁰ בירושלמי נזיקין ע"פ כ"א: "שכר הליכה שכר חזירה" וכו'.

²¹ "לא דאנא חייב מיתן לכון אגריכון", ובכ"א נוסף: משלם, והוא הוא. במראה הפנים כתב על הירושלמי "זה הוא כלישנא קמא", ובנתיבות ירושלים כתב "זהו כלישנא בתרא", וכל אחד פירש ע"פ דרכו. בתוספתא כ"י וינה, במקום "שכרם משלם", איתא: "שכר בטלים", וקרוב שבא בהשפעת "ליושב ובטל" שלהלן. ועיין תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 246 שו' 4, ד"ה נותן להם.

²² שלא כירושלמי, שאין מתפרש שם שכר של מידת הדין אלא בברייתא בלבד. ועיין להלן הע' 26.

²³ בכ"ג: "תנה 'תנא' קמיה דרב", ולא נקט מלשון הברייתא כלום. ור"ל, שנה את הברייתא דלעיל.

²⁴ והשוה לעיל בירושלמי: "רבי חייה רובה הוה ליה כיתן, אתו חמרייא ... אתא שאל לרבי אמר ליה אסור, נ פ ק ק ב ע ה ב מ ת נ י ת א (רמב"ן בשטמ"ק לרף סה ע"א: "מ ת נ י ת א"); ירושלמי נזיקין, עמ' 65: "מתני ותני כן ... אמר רב מודי רבי חייה חביבי ..." (פ"ה ה"ו, י ע"ג). ואפשר שגם ברייתא רידן נקבעה ע"פ מעשה דר' חייה.

והיקשו בסוגיין גם בקשר ללשון הברייתא בבבלי, שכבר מתאימה היא לדינו של ר' חיה, שהרי קובעת ברייתא זו "אינו דומה" וכו', ולמה ועל מה גער רב בתנא זה. ותירצו שלא סיימו את הברייתא לפניו.²⁵ ברם, קשה לומר שכך היה המעשה בין רב לתנא, ושדברי רב נאמרו בתוך דיבורו של התנא על ברייתא קטועה. ואף קשה לומר שסיים לו אחר־כך וביטל רב את קושייתו, שבודאי על כך לא היו קובעים את המעשה בגמרא לדורות. וגם בעל הסוגיא מתכוין להקשות כן, ולזאת ביקש לומר "איכא דאמרי", שלא נצטרך להדחק בכך.²⁶

ואפשר לטעון שהברייתא שאמר התנא לפני רב גרסה "שכרו משלם", ולא יותר, ורק לאחר שגער רב בתנא נוסף שם הלשון "אבל אינו דומה" וכו',²⁷ שהקפידו להתאים הברייתא למעשה דרבי חיה, כפי שעשו בירושלמי, רק שגערותו של רב לא זזה ממקומה, ולכן באו להקשות אח"כ: "הא עלה קתני" וכו'. ואם נמצינו אף אנחנו מתרצים שוב "לא סיימוה קמיה", הרי הכוונה שאז לא היה בברייתא סיום אחרי "שכרו משלם".

ברם לפי האמת, ניתן לפרש אותו מעשה של רב והתנא שלו אפילו נניח שהברייתא כפי התנא לא היתה קצרה מזו שלפניו.²⁸ הרי שנינו בתוספתא: "המושיב את חבריו בחנות למחצית שכר, הרי זה נותן

²⁵ ובספר רגל ישרה לר"ג ליפשיץ (דיהרנפורט תקל"ז) לכאן, טז ע"א מן הספר: "והא עלה קתני וכו' נ"ל דסתם גמ' פריך לה". לגבי הסגנון, יש להעיר מה טעם אמר בעל הגמרא בלשון רבים "סיימו", הרי מדובר על אותו תנא בלבד. אלא שלשון זה קבוע ועומד בדברי בעלי התלמוד בתירוץיהם, ועפ"ר מכוון הוא על עובדא ידועה שאמרו האומרים לפני החכם, וכשהקשו עליו איזו קושיא, תירצו שלא מסרו כל הענין והשמיטו פרט אחד. ולפי זה מוטב שלא לשייך ביטוי זה לפעל סיים במובן "גמר" (אוצר לשון התלמוד, כז, עמ' 168-169) אלא סיים במובן "סמן", ציין, הגדיר (ועי' במילונים); ועיין ר"ש ליברמן, יוונית ויוונית בארץ־ישראל, עמ' 223 ("ציינו"); וראה מ' מורשת, "ערכי", ב, רמת־גן תשל"ד, עמ' 54; הנ"ל, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת־גן תשמ"א, עמ' 51 הע' 74, ועמ' 244 הע' 14, וכגון מו"ק יב ע"ב, ורש"י הנדפס שם: "לא אמרו לו דלא הוה ליה מה יאכל"; שם כה ע"א, וברש"י: "לא סיימוה קמיה דשלדו הוה קיימת"; גיטין ו ע"ב ענין "שלא תיזקק ליבם", ששם הוא באמת "סיומא דמילתיה" (רש"י); ב"ב יא ע"א "דלעניי גויים חלקן רבא" (רש"י), וכתב בעל הערוך: "פי' לא השלימוה לפניו, כלומר אמרו לפניו שיקבלם ולא בירו לפרויו שפירום לגויים" (ערך סיים). בב"מ ע"א: "אהדרוה לקמיה דרבי אמי אמר להו לא סיימוה קמי דקטן הוא". ואפשר שהוא תירוץ התלמוד שם (או שכך נמסר בעצם סיפור העובדא, שר' אמי אמר כן), והמכוון לפרט אחד ולא סוף המעשה. והוא נעשה מטבע לשון, ולכן לא נמנעו בעלי התלמוד לומר כן בלשון רבים בתירוץיהם גם על מעשה יחיד: גיטין לט ע"א, "איכא דאמרי לא סיימוה קמיה", ועי' רש"י ד"ה לא סיימוה, ואף שרש"י פירש "אמר ו קמיה", הוא מוסב על "כי סליק ר' חייא בר יוסף אמר להאי שמעתא"; וכן סנהדרין יז ע"א, בדברי אגדתא, והוא מכוון לנאמר בכתוב "וירץ הנער ויגד למשה" (במד' יא, כז). וכאן לפנינו הוא שימוש מושאל איפוא בשני המובנים, שאין הכוונה כאן לציון פרט מסוים (כפי שהוא ברוב המקומות הנ"ל) אלא אמירת סוף הדברים, וכן לשון רבים על התנא עצמו. ובענין זה (לשון רבים), שמא כבר הוקשה למקצת הגרסנים, וניסחו: "ולא סיימיה קמיה איכא דאמרי סיימיה קמיה" (כ"י מצ'רטה).

²⁶ ומשמע מן הסגנון שהוא "איכא דאמרי" של פירוש, ולא קיבל בעל הסוגיא אלא הלשון הראשון. ועיין ר"א ווייס, לחקר התלמוד, עמ' 247; ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 517-519. ובכ"י פרנקפורט: "ואיב' סיימוה קמיה" = ואיבעיתא (ואי בעית אימא)! וכן "זאת אמרת נותן להן כפועל בטל", שבפי רב לפי איכא דאמרי, אינן זה לשון הברייתא. רק שבעל הסוגיא מפרש את הברייתא כך, ראה להלן, (ואפשר לטעון שגם בלישנא קמא יש תוספת לשון, ושמעיקרא היה רק "לא הוה יהי' להו", ופירושו כבירושלמי "אגרכון משלם", או אפילו כבאיכא דאמרי "כלל", והוסיפו לנסח "אלא כפועל בטל". עי' לעיל הע' 22. וכעת מצאתי כזה בספר מלא רצון לכאן.)
²⁷ וכבר פירש כן צ' קארל, סיני מא (תשי"ז), עמ' שעדישעו. על תוספת פירושי האמוראים בברייתא, עי' ר"ח אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא, עמ' 24 (וראה מבוא לנו"ה, עמ' 352). על תני תנא קמיה דרב, עי' מבוא לנו"ה, עמ' 208-211, 172. ועי' ספר חיים שנים ישלם, ר"ה דתניא.

²⁸ והרי אותו המשך שנוי גם בתוספתא ובירושלמי הנ"ל. אבל מידי ספק לא יצאנו, ראה להלן והע' 31.

לו ש כ ר ו כ פ ו ע ל כ ט ל ד ב ר י ר' מאיר. ר' יהודה אומ' אפילו טיבל עמו פיתו בציר ואפילו אכל עמו שתי גרוגרות, זה הוא שכר בטילה. ר' שמעון אומ' נותן לו ש כ ר ו מ ש ל מ ש א י נ ו²⁹ דומה העושה מלאכה ליושב ובטל ואינו דומה היושב בחמה ליושב בצל. אבל אם אמ' לו בשליש אתה שותף לי והשליש עשוי לך בבטלה, מותר" (פ"ד הי"א, עי' משנתנו פ"ה מ"ד). הרי מה שאמרו במשנה שהמושיב חנוני למחצית שכר נותן לו שכרו כפועל בטל ויש שאמרו "נותן לו שכרו חלקו התנאים מהו שכר זה. ובין הדעות, יש שאמרו שכרו כפועל בטל ויש שאמרו "נותן לו שכרו משלם אבל אינו דומה עושה מלאכה ליושב בטל"³⁰ וכו'. וממילא אין לומר ששני שיעורים אלה שווים! והנראה הוא שהם שני שיעורי שכר ידועים. "שכר כפועל בטל" שכר נמוך הוא, שפועל שבטל ממלאכה ולא נשכר אותו יום יאות לעבוד בשכר קטן. לעומתו "שכר משלם אבל אינו דומה" וכו' שכר

²⁹ כ"ה בהוצ' צוקרמאנרל = כ"י ערפורט. בכ"י וינה והנרפס: "אינו", והיא גירסא יותר מקורית. וכן בברייתא שלנו יש כאותן שינויים ממש (עי' שינויים לתוספתא רפ"ז, ותוספתא כפשוטה לשם עמ' 246, שו" 4 ד"ה שאינו דומה, וירושלמי נויקין, עמ' 67 למטה, ג' פעמים: "לא דומה". בסוגיא: "והא קתני עלה אינו דומה". ועי' הע' 30). ומבחינת המשמעות, היינו הך, ושלא כדעתו של י' היינמן, *HUCA XXV* (1954), pp. 282-283, במה שרצה לחדש לפי כ"י ערפורט בלבד.

³⁰ "אבל אינו" וכו'. כך בתוספות סח ע"א, ד"ה ונותן לו. וגרסו "אינו" בתוספות בכורות כט ע"ב ד"ה כפועל, ורמב"ן לוף סח ע"א. ועיין הע' 42. "ואינו" — ראב"ד בתמים דעים ס' נא, רמב"ן במלחמות פ"ה ס' תכו, ורשב"א סח ע"א ד"ה כמה.

על הלשון "שכרן משלם" המופיע במקורות הנדונים כאן, עיין ח' ילון, תרביץ א (תר"ץ), ספר א, עמ' 153-155; ספר ב, עמ' 139-140; הנ"ל, קונטרסים לעניני הלשון העברית, שנה ב, קונטרס א, עמ' 12-14; רי"נ אפשטיין במה שכתב על דברי ילון, בתרביץ שם ספר א, עמ' 155 (= מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, עמ' 809); הגר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, ב, עמ' 120-121; תוספתא כפשוטה ב"מ פ"ז, עמ' 248 לשו" 20; ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ג, ספר ראשון, עמ' 95; מ"ע פרידמן, לשוננו לד (תש"ל), עמ' 72-74, 237-238; הנ"ל, *Jewish Marriage in Palestine*, I, p. 74. גורדיס, הדואר סג (כ"א אדר א' תשמ"ד), עמ' 246-247. על התייעוד למבטאה של מילה זו אוסיף בזה, הלכות גדולות כ"י פריז, 28 ע"א: "שכר מְשָלֵם". החלקים המנוקדים בכ"י זה בניקוד בבלי עליון הם, אלא שיש שנוסף אף ניקוד טברני לצרכים שונים, וכאן משקף הניקוד שתי מסורות קריאה. [ועיין רי"נ אפשטיין הנ"ל, וציין כבר לניקודים אחרים בכ"י זה בנידון. בתיבה שהצבענו עליה, עולה הניקוד על אלה שהצביע עליהם אפשטיין מבחינת מיקומה ברצף מנוקד וברור, ובכך חזוק שניקודים אלה שתי מסורות ברורות בידי המנקה]. הניקוד הבבלי שם = משולם. תיעוד אחר למבטא זה בחידושי הריטב"א החדשים לב"מ נא ע"ב, עמ' 120 ד"ה והא: "שכבר לקח שכרו משולם". ואילו בכ"י ג. בלשון ברייתא דידן: "נותן להם שכרן משלים", ובודאי י' באה לסמן צירה = מְשָלֵם.

ברי"ף כ"י ביהמ"ד היה כתוב "נותן להן שכרם מושלם", ויד אחרת הרחיבה את הש' לכסות הו' וניקדה משלם. וכזה להלן ברי"ף ס' תסת. ברוב כתביהיד מהלכות הרי"ף כאן "משלם" מופיע רק בכתבייד מתחומי ספרד והמזרח: כ"י ביהמ"ד הנ"ל, כ"י פריז 311 (פעמיים "משלם", ואחר-כך ארבע פעמים "מושלם"; כ"י סן פרנציסקו (פעמיים "משלם", מנוקד, אח"כ "משלם", ובאחרונה "מושלם"). כלומר, באשכנז "משלם", ובודאי ניקודו העיקרי מְשָלֵם. בספרד ובמזרח, הכתיב המקורי "משלם", אלא שסופרי הספרים נטו, במיוחד בהקרויות המאחרות שברצף, לשקף בכתיב את המבטא המקובל אצלם: מושלם. הביטוי "שכרם משלם" מופיע בפסיקתא דרב כהנא, עמ' 146. בשו"ת רשב"ש, ס' צא (יח ע"א): "שכרו מושלם". וכן ויקרא רבה, עמ' תריד: "כדי ליפרע מהם מ שלם לעתיד לבוא" (ולפרשה זו ציין ילון שם), ובחילופי הנוסחאות: משלם, מושלם, וכ"ה (מושלם) בקטע גניזה, מבוא ונספחים לשם, עמ' 82; שם, עמ' תשכד: "היה קילוסו שלהקב"ה עולה מ שלם", ובחילופי הנוסחאות: מושלם, שלם. על בטויים כגון "שכרי משלם", וכיו"ב, המופיעים בקולופונים של כתבייד, עיין מ' שטיינשניידר, הרצאות על כתבייד עבריים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 68 (= ארשת ד [תשכ"ו], עמ' 101), והוא הישוה את הלשון לשו"ת ריב"ש, ונעלם ממנו לפי שעה מוצאו התלמודי של ביטוי זה.

על המעמד הלשוני והתחבירי של הביטויים "משלם", "מז שלם", וכיו"ב, ראה עתה ר' גורדיס הנ"ל, "השימוש במ"ם המצב בעברית ומקראית ובמשנאית", הדואר סג, גליון טז (תשמ"ד), עמ' 246-247.

גבוה הוא, ולכן קוראים לו ש כ ר מ ש ל ם (ועי' דף סח ע"ב בדברי ר' שמעון בר יוחאי),³¹ שכאן אין מדובר בפועל מבוטל משכירות, אלא בפועל שנשכר, ולכן ראוי שיבוא על שכרו, רק בגלל שלא טרח ו י ש ב ו ב ט ל יש לנכות משהו משכרו, שאינו דומה עושה מלאכה ל י ו ש ב ו ב ט ל. ואומר רב שלפי ר' חייה דודו מן הדין אין נותנים לאותם חמרים אלא כפועל בטל, ולכן גער רב בתנא ששנה "שכרן משלם אבל אינו דומה" וכו', שהוא שכר גבוה יותר.

ובענין שכר פועל בטל, פירש ר' חננאל בפירושו לב"מ סח ע"א, לפי התוספות: "ורבינו חננאל פירש שם כפועל בטל, כגון אדם בטל שאינו מוצא מי ישכרנו, והולך ובטל, והיה משתכר בקל, ולא יתן לו כמו שפועלים הולכים עכשיו שהם ביוקר הרבה משכירין, כגון שהיה נשכר עכשיו בב' סלעים, ובאותו שעה היה בטל לא יהיה נוטל אלא סלע" (בכורות כט ע"א, סד"ה כפועל).³² והשוה בספר הלכות גדולות כאן: "וזהב להו כפועל בטל, פירושא פ ל ג ו א ג ר א";³³ "והשיב רש"י בתשובה, אמינ' בפועל בטל פלגא אגרא, וכן מקובלני מרבתי".³⁴ פירוש ר' חננאל, שפועל בטל הוא פועל המבוטל משכירות, מתאים יפה ללשון, ולמציאות, שהיו בשוק פועלים בטלים המוכנים להשכר בפחות.³⁵ ומה שפירש רש"י בפירושו, כגון "כמה אדם רוצה ליטול ולישב בטל" (סח ע"א ד"ה כפועל בטל),³⁶ יותר קשה ליישבו עם המציאות,³⁷ ועם לשון "פועל בטל" בכל מקום.³⁸ וקרוב שרש"י לא פירש כפירוש ר"ח,

³¹ ואכן, כברייאתא זו בב"מ סח ע"ב, בדברי ר' שמעון מסתיימים ב"שכרו משלם", וליתא שם "אבל אינו דומה" וכו'. ומשמע שבעיקר הרברים היינו הך. ועי' לשון רש"י ד"ה נותן להם, וראה השלמותיו של אלבק למשנה, עמ' 425. ובספר עין יהוסף היקשה: "דכיון דאינו נותן לו אלא כפועל בטל איך תני נותן לו שכרו משלם", וראה מה שרצה לתקן. ובתוספתא ב"מ פ"ה, ה"ג וה"ד: "השוכר את הפועל להביא שליחות ממקום למקום, והלך ולא הביא, נותן לו שכרו משלם" וכו', ובהמשכו הלכות נוספות בסגנון זה. ולפי מה שאמרנו, אף שלא אמר "אבל אינו דומה" וכו', בודאי אין כוונת התוספתא לחלוק על זה, ועם שנותן לו שכרו משלם, ראוי לנכות כנגד מה שלא טרח, וכשיטת הראב"ד בהשגתו לפ"ט מהל' שכירות ה"ה, ועיין במגיד משנה שם. ועיין תוספתא כפשוטה לתוספתא הנ"ל, עמ' 248 שו' 19. ועי' תוס' ב"ק קטז ע"ב ד"ה להביא, וראה רבינו יהונתן לב"ק עמ' 370 ומה שציינתי שם בהע' 630. ויש לדון באותו ענין לפי הסגנון שבתוספתא. ועי' רש"י עו ע"ב, ד"ה אבל אינו דומה. ועיין להלן הע' 38, 42, דברי הרשב"א.

³² וכן כתב ר"ח בב"מ, לא ע"ב: "פי' כגון שהיה חייט והניח מלאכתו והלך להשיב את האבידה ונשתתה בהשבתה כשיעור תפירת בגד ששכרו סלע, לא יאמר לו כבר בטלתי ממלאכתי שיעור סלע תנה לי, אלא משערין שכרו כעת (צ"ל: בעת) שאין לו מה יתפור אלא יושב ובטל, אם יבא אדם ויאמר לו הנך יושב ובטל תקח בתפירת בגד חצי סלע או תשאר בטל היום" וכו'. והובאו דבריו ברמב"ן לשם ל ע"ב, ד"ה מתני' היה בטל, וכתב: "וכן פי' רבינו הגדול (=הרי"ף) בתשובה וכן עיקר אע"פ שלא פירש כן רש"י ו"ל", עיי"ש ולדף סח ע"א ד"ה כפועל בטל, עיי"ש (ועיין שו"ת הרי"ף, סי' קעט, מהדר' רי"ו לייטער, עמ' 108 והע' א, ורייק לשון התשובה שם). ועי' חי' רשב"א לשם ד"ה כפועל בטל, ובשמו בשטמ"ק שם, מגיד משנה להל' גולה ואברה פ"ב ה"ד, ועור, ועי' תוס' ב"מ סח ע"א ד"ה ונותן, ובמהרש"ל לשם. והשוה ערוך ערך פעל א (ערה"ש, ו, עמ' 388-389). ועי' פיה"מ לר"מ פ"ב מ"ט, מהדר' ר"י קאפת, מקור עם תרגום, עמ' נו והע' 31, ובבכורות עמ' רמזרמח. ועי' להלן פ"ז מ"ש על הרמב"ם ופירש"י.

³³ ורשה, עמ' 192; ברלין, עמ' 389; ירושלים, ב, עמ' 410 = ספר המקצועות, עמ' נט (שלשונו באותו עמוד ע"פ בה"ג כנראה, ראה מה שצייננו בחילופי הגירסא לסוגיין).

³⁴ מהדר' רי"ש אלפנבין, סי' רלט עמ' 267. ועי' בגמ' סח ע"ב ובמהרש"ל (הנ"ל בהע' 32, ובראשונים שם).
³⁵ "מלאכה הוא דאין לו, פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא", ראה ברכות יז ע"ב (ספ"ב), והמקבילות. ולתקופה העתיקה, ראה מ' אייל, פועלים ואומנים, גבעתיים 1987, עמ' 44 והמובא שם.

³⁶ וכזה בדף לא ע"ב ד"ה כפועל בטל, ובכורות כט רע"ב, וכן בסוגייתנו כאן.
³⁷ ובאמת היו אומרים בדרך זו דבר שאין שוויו קבוע במציאות הכלכלית, כגון: "אומדין כמה אדם רוצה ליטול לקטוע לו יד", ב"ק פה ע"א, עיי"ש בסוגיא.

³⁸ ולפי שיטה זו צריך להכנס לדוחק. רש"י פירש בהשבת אברה "כמה אדם רוצה ליטול ולפחות משכרו ליטול במלאכה זו ככדה שהוא עוסק בה ולעסוק במלאכה קלה כזו", כלומר, השבת אברה (ב"מ לא ע"ב, ד"ה כפועל בטל). ומתוך זה שמחשב לו לפי מלאכת השבת אברה "מטי ליה וזו בשכר השבת אבידה, ואף על גב דאסור ליטול שכר על

בפועל שהיה בטל לפני שנשכר, דוקא בגלל דברי בעל הסוגיא כאן, שמזהה שיעור "פועל בטל" עם שיעור "שכר משלם ואינו דומה", שהרי מקשה: "והא עלה קתני".³⁹ והשיעור "אינו דומה" הוא המקור לפירוש פועל בטל בשיטת רש"י, שאותו פועל נשכר למלאכה קשה ואח"כ יושב בטל ומנכים משכרו משום כך.⁴⁰ ברם ראינו שלדברי התנאים והאמוראים עצמם אין צריך להשוות שני שיעורים אלה, ופועל בטל פשוטו כמשמעו, וכשנשכר שכרו מועט,⁴¹ ולעומת זאת בשכר משלם אבל אינו דומה, נותן לו שכר שלם, רק שמנכה לו בגלל שלא טרח.⁴²

השבת אברה ... (רא"ש שם, פ"ב סי' כד, עיי"ש), והוא שהקשו בתוספות (בכורות הנ"ל): "א"א לומר כן דא"כ היה נוטל שכר על השבת אבידה". ויש שיטה אחרת שפועל בטל הוא פועל שאין מאמץ כרוך במלאכתו, ואף לשיטה זו שכרו מועט מאד: "כפועל בטל היינו כשומר קשואים (כ"ק פה ע"ב) ששכרו ב' פשיטי' ביום" (דברי השואל, שו"ת רשב"א, א, סי' תתקפז). והשיב הרשב"א ע"פ סוגיין: "שהרי שנינו נותן לו שכרו משלם ואמרין בגמרא שפוחתין קצת כפועל בטל, ואם כשומר קשואים קאמר, מאי משלם קאמר". והשוה במיוחדות סי' ע. ועי' להלן הע' 42.

³⁹ ועיין בתוס' בכורות הנ"ל, וברמב"ן לב"מ סח ע"א הנ"ל: "ויש שמכריעין בדברי רש"י ז"ל מהא דאמרין בפרק האומנין ונותן לו שכרו משלם אבל אינו דומה הבא טעון לבא ריקן וכו' ואמרין עלה חביבי אמר אי אנה הואי לא יהיבנא להו אלא כפועל בטל ואת אמרת משלם, והא עלה קתני אינו דומה וכו' אלמא היינו כפועל בטל", עיי"ש. ועי' להלן לקובץ הלכותיו של רבא. וכן, אפשר שרש"י דייק מלשון התלמוד בדף לא ע"ב כפירוש. שם בגירסאות ישנם שלשה סגנונות: א — "והא לאו בטל הוא" (Ox. Bod. Heb 10. fol. 37) ה ס מ ו א א; ב — "מאי כפועל בטל" (ר"ו); ג — "מאי כפועל בטל הא לא בטל הוא" (ו), וזו צירוף של שתי הגירסאות הראשונות (ועי' ומהרש"ל). אם נפרש גירסאות א' ג', "הא לא בטל הוא" — "שהרי טורח בהשבתה" (רש"י), "דהא מתעסק להחזיר האבידה" (ר"ח) — משמע שלא כשיטת ר"ח הנ"ל, שהרי לשיטת ר"ח "בטל" אינו מוסב על זמן עיסוקו באברה. ובגמרא שם: "אמר אביי כפועל בטל של אותה מלאכה ד בטל מ י נ ה" ("דבטל מינה" ליתא בר"ח). ואפשר לפרש, שבעל הגמרא הוסיף "דבטל מינה" לתרץ קושייתו ולומר: אינו בטל כלל אלא ביחס למלאכתו הראשונה, שבטל ממנה, ופירש רש"י שלפי הפרש זה משערים, ובמה ששומר את האברה נקרא "בטל". ולר"ח הכוונה, שבזה חורנו מן הקושיא, שאין "בטל" תיאור הפועל בזמן שמתעסק באברה, אלא ר"ל שמשלמים לו כשכר פועל בטל של אותה מלאכה ראשונה, ומפרש "כגון שהיה חייט וכו'. בדף סח ע"א יש כאותם שלשה סגנונות: א — ה ס מ ו א א; ב — ה ס מ ו א א; ג — א. גירסא ב' (והיא נראית עיקרית בדף סח, ושמה משם הגיהוה בנדרפס בדף לא) מתפרשת בפשטות כפי' ר"ח: מהו השכר כפועל בטל, ואומר אביי כשכר הפועלים הבטלים מאותה מלאכה שעסק בה. ובאמת בבכורות הדברים שנויים בלי מה שהוסיף בעל הגמרא בקושיא ובתירוץ, ושם: "תנא כפועל בטל א' אביי כפועל בטל של אותה מלאכה" (כ"ה בכ"י פ, ו, ובנדרפס, וכ"ה בכ"י הספריה הבריטית, אלא ששם כבר נוסף: דבטל מינה, ועי' פיה"מ הנ"ל בהע' 32.

⁴⁰ השוה לשון רש"י כאן, ד"ה אבל אינו דומה וד"ה עושה מלאכה. ורש"י אינו רוצה לפרש ששכר "אינו דומה" הוא שכר שלם אבל מנכים לו משהו, כי משמע בכל מקום ששכר "פועל בטל" אינו כשכר שלם, אלא שכר מועט הוא. ומה שרש"י מפרש, שמשערים את השכר לפי כל פועל ופועל, אפשר שהסתייע מן התירוץ של בעל הגמרא להלן "באכלושי", כלומר, יש פועל שנוח לו להיות בטל ויש פועל שאין נוח לו בכך. והשוה ראב"ד, תמים דעים סי' נא. ⁴¹ היינו רצו להבהיר מהות "פועל בטל" ולפרשו לפי "יושב ובטל" (לעיל הע' 29, עמ' 281), והוא כרש"י ושאר מפרשים ע"פ סוגיין. רי"צ דיננער בהגהותיו הישוה שני השערים בכיוון הפוך (עמ' 82).

⁴² השוה מ"ש הרי"ף בספן שרינו לקבל כל שכרו אף שבא רק חצי הדרך (להלן סוגיא ז): "... יהיב ליה כוליה אגריה, ומסתבר" לן ד מ כ י ל י ה דמי טרחיה (שתי תיבות אלה ל' בכ"י ביהמ"ד, ובשאר כ"י שברדקתי איתא) כדאמרין התם אינו דומה הבא טעון לבא ריקן ועושה מלאכה ליושב ובטל" (סי' תעח). ודייק לומר ע"פ לשון הברייתא "אינו דומה" וכו', לעומת תוס' עט ע"א ד"ה אלא, ומיוחס לריטב"א רע"מ 193 בשם הראב"ד, שכתבו שם בסגנון "פועל בטל", ולשיטתם שני השיעורים שוים. הרשב"א כתב: "שנינו נותן לו שכרו משלם, ואמרין בגמרא שפוחתין קצת כפועל בטל" (שו"ת ח"א, סי' תתקפז); "ולא משלם לגמרי אלא פוחתין לו קצת מפני שיושב בטל וכמו ששנינו בברייתא השוכר ... , פוחתין קצת מפני שיושב ובטל" (שו"ת רשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' ע). ואם כי דומה סגנונו לפירוש הנ"ל, נוקט הוא בשיטת פירוש רש"י.

קובץ ארבע ההלכות משמו של רבא, שבו כל הלכה פותחת בלשון "האי מאן דאגר אגרי", ⁴³ יש בו כמה חזרות בלשונו, ובמצב כזה תמיד אורבת סכנת ההשמטה ע"י הדומות. השמטת בבות שלמות, והחזרתן שוב, ולפעמים שלא במקומן, הן שגרמו לחילופי סדר הבבות בקובץ זה בין הנסחים. הלכה ב' שבשאר הנסחים, לא נכתבה בגוף כ"ה, כ"י מצ'רטה וכ"י ו⁴⁴, והושלמה בגליון כ"י ו⁴⁵ לאחר הלכה א', ובכ"ה לאחר הלכה ג'. ⁴⁶ ההלכות א"ג באות בסגנון "פסידא דפועלין – פסידא דבעל הבית", ופירשו המפרשים לפי הסברה שבכל מקום שבעל הבית אינו פושע, והוא אנוס כמו פועלים, אנו אומרים פסידא דפועלין, "שבאים להוציא ממנו". ⁴⁷

ה ל כ ה א. בחילוף-גירסא 10, על-פי דרכנו, היה נראה לומר שגירסת "ליתא", ככ"י ג, מקורית, ובשני הענפים הוסיפו פירוש להשלם הענין, כל ענף בסגנון שלו. בענף פמ: "ומלאי ארעא מיא", ⁴⁸ ובכ"ה ודעמיה כאותו פירוש, אלא שהקדימו לו כעין הלשון שבהל' ב' "ואתא מטרא", ⁴⁹ ויש שהוסיפו וגרסו שהדבר היה ב"פלגא דליליא", לאחר שסייר באורתא. ⁵⁰ אלא שבהקשר שלפנינו סגנון ג' קצר, שאינו מפורש בו למה לא יכלו לעסוק בריפקא. ושמא בסדר ובהקשר המקורי היה הענין ברור מאליה, שעוסק הקובץ כולו בפועלים שבאו ונמצא שאין להם מלאכה, או שנשמכה לנאמר בכרייתא: "פועלים ומצאו שדה כשהיא לחה". ⁵¹

חילוק שיטות רש"י ורמב"ם צוין בהגהת הגר"א ⁵² — "אי סיירה לארעיה מאורתא", פירש הרמב"ם כפשוטו, שמדובר בבעל הבית לבר: "אם ביקר בעה"ב מלאכתו מערב" (פ"ט מהל' שכירות

⁴³ "האי מאן ד-...", "זה מי ש-", צירוף גרוש הוא מן "האי ד-", ו"מאן ד-". ועיין T. Nöldeke, *Compendious Syriac*, Grammer, trans. J. A. Crichton, London 1904, par. 236, p. 183. סגנון זה רגיל בהלכה, וכן בנוסח סגולות (כגון "האי מאן ד ע י ...", ואולי משם מקורו), עי' אוצר לשון התלמוד, י, עמ' 143-145. ועי' ספר הלכות גדולות, ירושלים, ב, עמ' 409 שו" 2, ובשינויי גירסאות, ואף בד"ו לשם: האי מאן. ועיין להלן, החלק הששי, "סתם כל מאן" (חילוף-גירסא 9 = "לאילן-היוחסין", עמ' 129 סעיף יג). "אגרא", "אגרא", ראה מ' איילי, אוצר כנויי עובדים, הקבוץ המאוחד, תשמ"ה, עמ' 18. כצירוף "אגרא אגרי" כבר בכתובת ארמית עתיקה, ראה J. C. L. Gibson, *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions*, II, Oxford 1975, pp. 44-46, l. 8.

⁴⁴ וכן חסרה בהלכות גדולות, דפו' ברלין, עמ' 389. ⁴⁵ רשמנו הסדר שבכ"ה במספרים, והסדר לפי שאר הנסחים באותיות. גם ברי"ף מצאנו הסדר א, ג, ב, ד, וכן ברמב"ם פ"ט מהל' שכירות ה", עיי"ש, וכן ברא"ש, ברב"ס, ועוד. ואילו הסדר ב"ג נמצא בס' ה"ג (חוץ מד"ב שהלכה ב' ליתא, כבהע' 44), רש"י, רבינו יהונתן, ועוד.

⁴⁶ עי' תוספות ר' פרץ, עמ' קנ, ד"ה האי מאן; רא"ש סי' ג; ריטב"א סוף עמ' 170 "כללא דמלתא", ושאר ראשונים. הכלל נאמר תחילה בתוס' עט ע"א, ד"ה אלא. ושיטה אחרת בשם ר"ה, בשטמ"ק שציינתי להלן הע' 54. במשפט הרומי, אם לא עבדו פועלים בגלל תקלה בתחום ענייניהם של פועלים (אפילו שלא בפשיעתם), אין להם שכר, ואם בתחום ענייניו של בעל הבית, חייב לשלם שכרם. ועיין: D. 19.2.19.9 et seq; M. Kaser, *Roman Private Law*², London: 1968, p. 186; J. A. Crook, *Law and Life of Rome*, London 1967, pp. 197-198.

⁴⁷ ולפי ענף זה לאו דוקא בימי הגשמים ומפני הגשמים. ונפקא מינה לתיאור סדרי החקלאות בבבל, כגון אם היו עוברים בימות הגשמים, ראה מ' בר, אמוראי בבל, רמת-גן תשל"ה, עמ' 73-74 והע' 139.

⁴⁸ ואפשר ש"אתא מטרא" היתה מלכתחילה הערת גליון, יש ששיבצו אותה בהלכה א', ויש שהרכיבו מסביבה את הלכה ב', ראה להלן ובהע' 55.

⁴⁹ ולכן יש בגירסאות צירופים שונים של מרכיבים אלה, עי' החילוף הנ"ל.

⁵⁰ בירושלמי: "פועלין ל נ כ ש" (בירושלמי נזיקין: "פועלים לעשות עמו בתוך שדה" וכו'), ועי' רש"י ד"ה אבל אם הלכו וד"ה עושה מלאכה.

⁵¹ ועי' ב"י שציינתי בהע' 54. ורש"י והרמב"ם כתבו כן על דין הברייתא עצמה, וע"פ הקישור בין חלקי הסוגיא (והרמב"ם כתב "להשקות", ועי' מה שבקשו לשער על גירסתו בב"ח סי' שלד ובדרישה שם). ועיין הע' 73.

ה"ד), ורש"י פירש "והוליד הפועלים שם וראוה". וכבר בפירוש פרובנסלי כ"י העמיד כאן על שתי השיטות.⁵²

ומשמע שרש"י פירש כן מסברה, מחשש לבעה"ב רמאי, שיאמר שסייר אבל לא סייר, או יאמר שלא היתה לחה והיתה לחה, או שלגמרי חוזר בו ומראה להם שדה אחרת שהיא לחה.⁵³ ובא רש"י ופירש כן אע"פ שלא נזכר בגמרא במפורש. ואפשר שגירסא היא, אם גרס לשון רבים, וכפי שנדפס בפירושו ד"ה לא סיירו מאורתא.⁵⁴ ונפקא מינה בין השיטות כשסייר הוא ולא הם, לרמב"ם פסידא דפועלים ולרש"י פסידא דבעה"ב.

על הלשון "ונותן להן כפועל בטל", ראה להלן להלכה ד'.

ה ל כ ה ב. לענין פירוש, זוהי ההלכה הקשה שבקובץ,⁵⁵ שאי אתה יודע למה כאן יפסידו פועלים וכאן יפסיד בעה"ב, שהרי "ק ש י א, מ"ש נ ה ר מ"ש מ ט ר" (רשב"א בשטמ"ק, עיי"ש).⁵⁶ והעלו הראשונים עניינים שונים כדי לפרשה. והרמב"ם כתב, "שכרן להשקות השדה ובא המטר והשקה, אין להן אלא מה שעשו, בא הנהר והשקה, נותן להן כל שכרן, מן השמיים נסתייעו" (פ"ט מהל' שכירות ה"ו). ואף כאן לא נתפרשו הדברים די צורכנו, מאי שנא בא הנהר שנסתייעו מן השמים, אף בא המטר נסתייעו מן השמים! ושוב פירשו בכדי ליישב, ואילו תלמיד הרשב"א תמה עליו: "ולאחד מגדולי המורים נמצא בענין זה דברים שאינן מכוונין כלל, והוא כטעות ידי סופר".⁵⁷ ושם כוונת הרמב"ם ששכר אותם להשקות מן הנהר, ואם בא הנהר נעשתה מלאכתם, ונסתייעו מן השמים,⁵⁸ שלא כשאר הלכות כאן,

⁵² "ואי (צ"ל: ואי) דמפר' סייריה, דהפועלים ראוה מבערב והיה להם ל'ידע, והם פשעו כשהלכו, וכן 'אי' אתא מיטרא בפלגא דליילא דפשעו כשהלכו לשדה הואיל וידעו שירדו גשמים היה להם לידע שהיא לחה. ואית דמפר' [סייריה לארעא, הבעל הבית ראה השדה ולא מצאה לחה מאורת' פטור דכיון דמאתמל ראה אות { } ה' הבעל הבית' ולא ראה אותה לחה לא פשע הבעל הבית כלל. אבל לא סייריה הפשיעה בבעל הבית כשלא ראה [מ]אתמל ונותן להם כפועל בטל". וכעת יצא הפירוש לאור: "רבינו אשר מלוגיל", שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעא"שעב (והשווה יראה שלא התכוונו המהדירים להעתיק שם אות באות).

⁵³ ד"ה לא סיירא. ועי' מאירי, עמ' 296 ד"ה כבר ביארנו, ונראה שר"ל שהפועלים רואים שבעל הבית הולך לבקר שדהו.

⁵⁴ וכ"ה בכ"י ל ס ק. בכ"י: סייר {א} 'וה'. בכ"א: סיירה, ובכ"י ל: סייריה. וברש"י ברי"ף לעיל: "הא דסיירוה", ושם: "שהוליד"! (בדף עז ע"א ברש"י: לא סיירא). ומכל מקום, קרוב לומר שהצורה עם ו' היתה מלכתחילה סייריה, שאף סיומת ייה שכיחה לנקבה (ראה מ"ש בתרביץ מג [תשל"ד] עמ' 64-69), אלא שלא היו המעתיקים רגילים בה, וכתבו ו'. וקרוב שבספרי אשכנז היו שגרסו בו, הרי ברי"ף כ"י מרצבכר (פרנקפורט 10): "סיירוה לארעא מאורתא פסידא דפועלי' לא סיירוה ...", ושם לעיל "סייריה", פעמיים. ובפירוש ר' יהונתן: "לא סיירוה". בתוס' ד"ה ואתא מיטרא: "דסיירו" (בכ"י דהרוסי "דסיירא"). ועי' "ולא סיירוה" בשטמ"ק לדף עז ע"א, ד"ה וז"ל גליון תוס': "... ובתשובה אחרת מצאתי ... ומביאין ראייה מפר"ח ז"ל", ותוס' ר"פ כאן, הגהות מרדכי, ובריטב"א ושאר מפרשים. ועי' ערכין כא ע"ב רש"י ד"ה סיירוה, בענין אחר, ועי' ב"י ס' שלד סד"ה השוכר הפועל לחפור.

⁵⁵ סממניה של הלכה זו נמצאים, לפי גירסת כ"ה ורעמיה, בין שאר ההלכות: "לדולא" בהל' ג', "ואתא מטרא" בהל' א' (והשוה גיטין עד ע"ב, כמובא להלן), "נהרא" בהל' ג'. ועי' לעיל להל' א', והע' 48. וכן חסרה הלכה זו במקצת נסחים, ובמקצתם באה אחר הל' ג', ראה לעיל ובהע' 45.

⁵⁶ וכן לשיטת הראב"ד אמרו "שאפילו השקה הנהר את שדהו הפסידו הפועלים, שגשמים ורביית הנהר ה כל א ד" (תלמיד הרשב"א, שיטת הקדמונים עמ' ריב, ובדברי הרשב"א בשטמ"ק, ועיין עוד מה שתירצו שם). שיטת הקדמונים, עמ' ריב.

⁵⁷ ועיין תוס' ד"ה דאגר אגורי על פי הגמרא בגיטין עד ע"ב (להלן בסמוך), ובתוס' הרא"ש ד"ה ואתא, ובראב"ד במיוחס לריטב"א. וכתבו התוספות "ומפרש טעמא דרבה מ ש ו מ ד מ י א ר ח י מ י ע ל י ה", ומשמע מן הסגנון

שבהן לא נעשתה מלאכתם כלל; וכך איפוא במטר, מלאכתם לא נעשתה. וכן כתב הרמב"ם לעיל בענין פסק הנהר, "השוכר את הפועל להשקות את השדה מזה הנהר".⁵⁹ ואילו בפירושו של רש"י, בכדי ליישב התמיהה שבכאן, מ"ש מטר מ"ש נהר, העלה תיאור השקיית השדות. עליפי תיאור זה, המתאים אמנם למציאות שהיתה בבבל, ובין העמים הקדומים שם, לא רק שבעל הבית ידע במנהג השקאת שדהו, אלא אף אחראי היה בנוק שנגרם לאדמות שכניו כשנתרשל בסגירת התעלה (narû) הנפתחת לתוך שדהו.⁶⁰ אלא שעדיין קשה קצת להכניס כל זה ללשון ההלכה.⁶¹

בגיטין עד ע"ב: "ההוא גברא דאמר ליה לאריסיה כולי עלמא דלו תלת דלוותא ואכלי ריבעא את דלי ארבעה ואכול תילתא, לסוף אתא מיטרא אמר רב יוסף הא לא דלה, רבה אמר הא לא איצטריכא". וכתב הרי"ף לגיטין שם (פ"ו, סי' תקלו): "... והילכת' כרבה, וקשיא לן ההיא דאמ' רבא בהשוכ' את האומנין האי מאן דאגר אגרי דלולא ואתא מיטר' פסידא דפועלין, ומסתברא לן דשאני אריס מפועל, דאריס כשותף דאמי, דאי איתניסא ההיא ארעא לא הוה שקיל מידי, הילכך כיון דקביל עליה דדלי ארבעה קנא ליה תולתא, וכיון דלא איצטריך לא פקעה מנתא דיליה". ועל זה כתב הראב"ד (בהשגות לשם; תמים דעים סי' רלט): "גם יש מי שאומר שאפי' פועל שהוא כמו זה הענין הכי דיניה, דאי אגריה לדולא ואתא מיטרא והיכי דמי דאתא ליה מיטרא בפלגא דיומא כי הכא אי נמי משהתחיל במלאכה הוי פסידא דבעה"ב ... והא דאמר רבא דאי אתא מיטרא פסידא דפועלים כשלא התחילו במלאכה קאמר, אבל משהתחילו במלאכה משמיה הוא דמסייע בהדיהו". והמאירי לגיטין שם (עמ' 276 (264)) הביא דבריו (בשם "גדולי המפרשים"), והוסיף: "וכן גורסין שם בקצת ספרים אתא מיטרא בפלגא דליליא!" וראה רמב"ן בספר הזכות לשם (= בחידושי כאן), ור"ן על הרי"ף שם. ובתוספות בגיטין שם, ד"ה רבה, היקשו מב"מ כאן, ותירצו: "וי"ל דשאני התם שאינו אלא שכיר יום שלא שכרו בעל הבית אלא לדלות, וכיון שלא הוצרך אינו שכירו, אבל הכא שהוא אריס" וכו', והשוה תוספות כאן, ד"ה דאגר אגורי, וד"ה ואתא מיטרא. ובתוס' הרא"ש לגיטין שם (מהדור' רביץ, עמ' רנז) כתב כשיטת התוספות, והביא שם גירסתו בסוגייתנו: "אתא מיטרא בפלגא דיומא פסידא דפועלים". ושתי גירסאות אלה מבליטות שתי השיטות, שלאחת מהן אף בפלגא דיומא כך הדין, שהדבר תלוי בהיותו שכיר. סגנון "בליליא" הוא בענף פמ, ובודאי הגיהו את הגירסא "בפלגא דיומא" בתגובה לגירסות ענף פמ, ובהתאם לשיטת התוספות, לומר שלשיטתם כך תתפרש הגירסא הקצרה. וראה חילוף גירסא 12 ובראשונים שציינתו שם, ובעיקר בראב"ד במיוחס לריטב"א כאן.

שכך נאמר בגיטין, וליתא לפנינו. והשוה תוס' הרא"ש כאן, ד"ה דאתא. בתוס' כאן ד"ש: ומפ' בכ"י פרמה: ומפרש'. ואיתא ללשון בב"ק צא ע"א: "אמר רבא האי מאן דאמדרוהו לכולי יומא ואיתפת לפלגא דיומא וקא עביד עבירתא יהבינן ליה לכולי יומא מן שמיה הוא דרחמי עליה", והשוה ב"ק קטז ע"א.

⁵⁹ ועכשיו ראיתי שכבר פירש כזה באור שמח, לרמב"ם שם. וברמב"ן בספר הזכות לגיטין (ציינתיו להלן), מפרש שיטת רב יוסף בגיטין עד ע"ב: "דרב יוסף סבר השקאה דוקא ולא גשמים". בספר מרכבת המשנה סבר לפרש דברי הרמב"ם, "כשירד המטר שהוא דבר הרגיל, אין זה סיוע מן השמים, אלא דבר הבא בטבע" וכו'.

⁶⁰ ראה חוקי חמורבי, סעיפים 53-56, ועי' תיאורם של דרייבר ומיילס G. R. Driver and J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, I, Oxford 1952, pp. 150-154. על שטפונות בזמן התלמוד, עי' מ' בר, אמוראי בבב, עמ' 28-30; R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, II, Leiden 1965, p. 22.

⁶¹ ועיין רמב"ן בספר הזכות לגיטין הנ"ל. וצריך עוד ליישב הלשון. "אתא נהרא" לא מצאתי במקום אחר (אוצר לשון התלמוד, כה, עמ' 1114), ויש "אתא בדקא" ומוזק לשדה (עיי"ש, ז, עמ' 39; בר, עמ' 28). בהל' ג' "נהרא" הוא הנהר הגדול של כל העיר, וכנראה כרגיל סתם "נהר" הוא נהר גדול. אבל אין הנהר הגדול משקה שדות, וקשה לומר "בא הנהר והשקה" (רמב"ם), שמנהר גדול צריך להשקות ברדולא, אלא אם כן נפרשה בשדה שהיתה על שפת הנהר ממש (עי' ב"מ קג סע' ביקד רע"א; בר, עמ' 65-67, והע' 120), ולכן הוסיף רש"י מה שהוסיף.

ה ל כ ה ג. ראה חילוף-גירסא 14. גירסת כ"י ג – רי"ף הקצרה ("או = אי] הוה רגיל דפסיק בני מתא פסידא דפועלין, לאו בני מתא פסידא דבעל הבית"). וכמוה בכ"י זב לפני התיקון, היא הגירסא המקורית בענף זה, ונתפרשה בשאר הנסחים ע"י תוספת לשונות, כגון "אי" 62 "אי פועלים", לפני "בני מתא" או בהתאם לשיטת הפירוש של ענף פמ, "מתא אחר ית", במקום "לאו בני מתא", כלומר, אם הפועלים בני אותה העיר הם, או אינם בני אותה העיר אלא בני עיר אחרת. ברם גירסת ג. נתפרשה גם בפירוש אחר. הרמב"ם כתב: "השוכר את הפועל להשקות את השדה מזה הנהר ופסק הנהר בחצי היום, אם אין דרכו להפסיק אין להן אלא שכר מה שעשו, וכן אם דרכו שיפסיקו אותו בני העיר והפסיקוהו בחצי היום, אין להן אלא שכר מה שעשו, שהרי ידעו הפועלים דרכו של נהר, ואם דרכו להפסיק מאיליו נותן להם שכר כל היום" (פ"ט מהל' שכירות ה"ו). ולכאורה מה שנאמר בגמרא לא כתב הרמב"ם, ומה שכתב הרמב"ם לא נאמר בגמרא! אלא בוראי פירש כן באותה גירסא קצרה, ופירש "רגיל למיפסק בני מתא", אם דרכו שיפסיקו אותו בני העיר; "לאו בני מתא", שלא בני העיר הפסיקוהו, אלא שפסק מאיליו. והשיג הראב"ד: "א"א, נראה שכך מפרש אי בני מתא פסידא דפועלים, שבני העיר מפסיקין אותו, ואין לו טעם". 63 ויתכן שלא גרס הרמב"ם "אי", וכך יש בדבר יותר טעם, 64 שהרי באותה גירסא קצרה אין הפירוש מוכח, לא לכאן ולא לכאן. 65

אחרים מן הראשונים פירשו "בני מתא" שבהלכה זו, שההבחנה היא אם הפועלים הם בני אותה העיר אם לאו, וכן כתבו בתוס' ד"ה עבד, במגיד משנה שם, ובתשב"ץ (ח"א סי' סד), וכן משמע כפשוטו בספר הלכות גדולות, שגורס כענף פמ. והנה, כתב רבינו יהונתן: "ופסק נהרא לפלגא דיומא ואינן יכולין להשקות, אי לא הוה רגיל לפסוק מימיו ועכשיו שפסק, אמרי' מזלא דפועלים גרים ולא יהיב להו אלא (תיבה זו מיותרת) שכירות יום. הוה רגיל דפסיק, אמרי' נותן להם שכר של כל היום, דאיהו בעל הבית שהיה יודע, איהו דאפסיד אנפשיה שלא הזכיר להם את זה, ולא שכר כל היום ממש אלא אומ' אינו דומה הבא טעון לבא ריקן וכו'". ופלא הדבר שלא הזכיר ענין "בני ההיא מתא"! ואפשר לומר שלא ירד לפרש בזה כי הדבר מובן מאיליו. ברם כאן קשה לומר כן, שאין הענין ברור די צרכו מן הלשון, בפרט בגירסא הקצרה שברי"ף, ובמיוחד כאן שדברי רבינו יהונתן רצופים ממש, ואין מקום להפסיק דבריו אחר "הוה רגיל", ששם הלומד ישלים ענין "בני מתא". 66 ואף ש"בני מתא" נמצא ברי"ף, יש סימנים שרבינו יהונתן מביא כאן מפירוש שכתוב לפניו, ומשלב הוא עצמו ביאורים לתוך אותו פירוש, שכתב "שכר של כל היום", ואח"כ פירש "ולא שכר כל היום ממש" וכו'. וכתב "דאיהו" ופירש "בעל הבית שהיה יודע", והמשיך "איהו דאפסיד אנפשיה". 67 הפירוש שרגיל רבינו יהונתן לשקע בפירושו

62 "את" בכ"י זא צ"ל "אם" (ולא אחת שתוספת לשון מועדת לשיבושים).

63 ועיין מ"ש בסמ"ג, עשין פט, קעג ע"ג. וראה במרכבת המשנה (אלא שעוד מצרף לשיטת הרמב"ם "הפועל מבני מתא אחריתא", שאינו שייך לכאן).

64 עיין מגיד משנה, וראה במרכבת המשנה (וכבר שם דייק לכתוב "ולפי הנראה דרבנו לא גרס תיב' אי" וכו').

65 ומתוך גירסתו ניסח הרמב"ם פסקו, ומה שהיקשה עליו בעל הגהות מיימוניות מגירסת ענף פמ הוא: "צ"ע דגרסינן התם הא בני מתא אחר ית י [ר"ח: פסידא] דבעל הבית, וכן כתב ספ' המצות". ובמגדל עוז כתב כדרכו לסייע לרמב"ם מכל גירסא שהיא. בתשב"ץ, ח"א סי' סד, כתב בפירוש אם פועלים בני מתא, וסיים "וכן פי' הרמב"ם ז"ל", וצ"ל: הרמב"ן, ראה ספר הזכות לרי"ף גיטין פ"ז, והחידושים כאן ד"ה ואתא מיטרא.

66 וכן לא ראיתי כאן מקום סביר שאפשר לשער השמטת הדומות, ובסוף דבריו הרי לא נרמז שחויב בעל הבית הוא בגלל שאין הפועלים בני מתא, כפי שראוי לבוא, אם היתה השמטה.

67 resumptive repetition, ראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 303. ועי' רא"ש רוזנטל, ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 298.

בסתם הוא פירוש רש"י, ולפעמים לפי מהדורא אחרת שהיתה לפניו,⁶⁸ ורגיל מאד שמביא גירסת הגמרא עם הפירוש, אף כשנמצאת ברי"ף גירסא אחרת.⁶⁹ ועוד, אף מן ההקשר כאן יש קצת סמך לכך שאותו פירוש קשור לפירוש רש"י.⁷⁰

ומכל זה מספיק כדי לשער בדרך שמא, שבפירוש שלפניו משתקפת גירסא אחרת בגמרא, שבה לא הופיע ענין בני מתא כלל, והיה הסגנון כמו בשאר ההלכות של רבא, הבחנה פשוטה בין צד אחד שהוא פסידא דפועלים לבין הצד האחר שהוא פסידא דבעל הבית, והיתה הגירסא מעין: "אי לא הוה רגיל דפסיק, פסידא דפועלין, ואי הוה רגיל דפסיק, פסידא דבעל הבית". ואם הדבר נכון, אפשר שזוהי הגירסא המקורית, "דאיהו בעל הבית שהיה יודע, איהו דאפסידא אנפשיה". אלא כבר בתקופה קדומה היקשו למה יהא בכך פסידא דבה"ב, הרי לכאורה פועלים מכירים בדרך של נהר כמו בעל הבית, ומזלם גרם, וכיצד יוציאו ממנו. ולפי זה הוסיפו לתרץ שדבר זה, שאף הפועלים מכירים דרכו של נהר, בפועלים בני אותה העיר דוקא, ואילו דינו של רבא בפסידא דבה"ב יש להעמיד בפועלים שאינם בני אותה עיר אלא בני עיר אחרת. ועוד יש לומר שבאותה גירסא שהגיהו כן בתחילה (ככ"ג ג. ודעימיה) היה הסגנון קצר מדי להבינו על בוריו, וכפי שקורה לעתים בתוספת פירוש שטרם שוכלל סגנונו, ולכן נשאר מקום לרמב"ם לפרשו כפירושו, ואילו בנסחים יותר מאוחרים הוסיפו מלים להבהיר הפירוש, ופירושו גירסת גה כגירסת פמ.⁷¹ ואשר לרש"י, אם נניח באמת שגרס כאותו סגנון כפול, ולא משולש, מיושב למה בפירושו שלפניו לא פירש דבר בענין זה, וכתב רק "ופסיק נהרא שממנו משקינ", שהרי לאותה גירסא הדברים פשוטים. אבל לפי הגירסא שלפניו אין הדבר מובן כל צרכו, ותמוה למה לא פירש, וחוסר פירוש בזה אף הביא את המדפיס להציב דברי המגיד משנה על הגליון, שלא כמנהגו בכל דבור ודבור. והשוה בספר רגל ישרה לר"ג ליפשיץ, שפירש כאן ע"פ נ"י ומ"מ, בודאי מתוך שאף הוא הרגיש כאן חסרון הענין בפירוש רש"י.

בחילוף גירסא 13 גורס ענף גה בסגנון "הוה רגיל דפסיק", וענף פמ "עביד לאיסתכורי". גירסת ענף גה, שנתקבלה ברוב הנסחים, אינה קובעת כיצד נפסק הנהר, ובתוספות פירושו "דבפלגא דיומא עביד דפסיק טפי על ידי שדולין ממנו להשקות השדות" (ר"ה ופסק). ואילו לגירסת פמ נאמר מפורש שהיו רגילים להפסיק וזימת הנהר ע"י סכר, כלומר, במסגרת הפיקוח הציבורי על רשת הנהרות והתעלות כרגיל בבבל.⁷²

ה ל כ ה ד. כדיני הלכה זו נאמרו בארוכה בתוספתא פ"ז ה"ה וה"ו, וראה בתוספתא כפשוטה לשם שיטות הראשונים.

מחילוף גירסא 11 (= "לאילן היוחסין", עמ' 135-136) ברור שהלשון "ויהיב להו כפועל בטל" בהלכות א"ג של רבא אינו מקורי, והגהה היא המהלכת במקצת נוסחי ענף פמ, ושלא בעקבות שלמה.

⁶⁸ ראה מ"ש בפירוש רבינו יהונתן ב"ק, עמ' כחילט. ועל ענין זה כולו אאריך, אי"ה, במקום אחר. וראה כעת מאמרי בספר רש"י של אוניברסיטת בראילן, העומד לצאת לאור.

⁶⁹ עמ' כט שם.

⁷⁰ שדברי רש"י באים שם לפני אותו דבור ואחריו, וכן כסגנון "שכר של כל היום" נמצא ברש"י, ד"ה נותן להם שכרן ור"ה עושה מלאכה.

⁷¹ ובס' הלכות גדולות אפילו הוסיפו ענין בני מתא בצלע הראשונה, לשם איוון: "אי נהרא דלא עביד לאיסתכורי, בין בני הא מאתא ובין בני מאתא אחריתי פסידא דפועלים" (דפו' ירושלים, ב, עמ' 410).

⁷² עיין ב"מ כד ע"ב, קו ע"ב, גיטין עג ע"א. והשוה F. M. Heichelheim, "Roman Syria", p. 143, in T. Frank (ed.), *An Economic Survey of Ancient Rome*, 4, Baltimore 1938.

ובודאי הגיהו כן מתוך סמיכות הפרשיות, וכפי שכבר הישוו לעיל מידה זו עם "אבל אינו דומה" וכו', ואמרו מעתה שמשלם "כפועל בטל" בזמן שאין הפועלים משלמים את המלאכה. בענף זה אין לשון זה נמצא, וכן הרמב"ם אינו גורס דבור זה בהל' ב"ג, ופוסק "נותן להן שכר כל היום ... נותן להן כל שכרן" (שכירות פ"ט ה"ו), וברור מה"ז שם ש"כל שכרו" מנוגד ל"שכרו כפועל בטל".⁷³ רק שהגורסים כגירסת הדפוס היקשו על הרמב"ם, כגון בלחם משנה: "בגמרא אמרו ויהיב להו כפועל בטל ... וא"כ קשה" וכו', עיי"ש.⁷⁴

רק בהלכה ד' היקשו בגמרא על מה שפסק רבא, שכאן אמר במפורש: "ונותן להן שכרן משלם".⁷⁵ בענף פמ (ראה חילוף-גירסא 16) היקשו "וניתיב להו כפועל בטל", בהתאם לזיהוי המושגים "פועל בטל – יושב ובטל", לעיל בסוגיא. והגורסים "ויהיב" וכו' בהלכות א"ג, אף מצאו כאן מקום לפרש גירסת פמ שמקשה מרבא לרבא: "והא אמר רבא נותן לו כפועל בטל".⁷⁶ ברם בגירסת ענף זה ברור שהקושיא היא מן הברייתא: "והא קתני", ונראה שהגירסא המקורית בענף זה ככ"ג: "והא קתני אינו דומה הבא טעון לבא ריקן, עושה מלאכה ליושב בטל" (ראה חילוף-גירסא 16 והע' 1 שם), ואינו מזכיר "פועל בטל" כלל — ובדין, שהרי נשכר הוא, אלא רק שיושב ובטל חצי היום.⁷⁷ ברם אחר-כך נכנס לשון "פועל בטל" גם בענף זה (בכ"י ג. כגירסא כפולה), שהקדימו ל"הא קאתאני" כלשון הקושיא שבענף פמ, וגרסו: "ונותן (צ"ל: "וניתן" = וניתב) להם כפועל בטל דהא קאתאני אינו דומה הבא טעון לבא ריקן וכול'".⁷⁸ ובכ"ה קיצרו והביאו אותו לשון במקום לשון הברייתא, שהרי כבר נעשה "פועל בטל" לשון קצר ויעיל יותר, במקום הסגנון הארוך שבברייתא, לאחר שהשוו בין שני המושגים. ולפי הגירסא המקורית, שאין גורסים "ויהיב להו כפועל בטל" בהל' א"ג, אפשר לפרש הקושיא "והא קתני" וכו' ותירוצה "באכלושי", על ההלכה האחרונה בלבד,⁷⁹ או⁸⁰ אפילו על ארבע ההלכות כולן.⁸¹

המלה "אכלושי" יחידאה היא בספרות התלמודית, ואינה ידועה ממקום אחר. ואין ספק שהיא מן המלים היחידאות הקשות מבחינת קביעת מוצאה הלשוני, ומכאן, משמעה המדויק, וכבר עסקתי בתיבה זו בפרוטרוט במקום אחר, עם מלים אחרות שנתקשרו אליה ע"י בעלי המילונים, מתוך נסיונם למצוא פתרונה,⁸² עיין שם וצרף לכאן.

⁷³ לגבי הל' א' פסק כפועל בטל "שאינו דומה" וכו', בהתאם ללשון הקישור עם מעשה רב ור' חייה, ואף הוא שילב אותו דין לענייני הברייתא (ה"ד שם). ועיין הע' 51.

⁷⁴ ולמשל, בס' יורו משפטיך ליעקב לר"י אבו חצירא: "אבל יש לתמוה על הרמב"ם והמחבר שהביא דבריו, שכתבו דאי אתא נהרא נותן להם כל שכרן ... הרי גמרא ערוכה דאפילו אתא נהרא אינו נותן להם רק כפועל בטל, ואם כן היכי הרמב"ם כתב בהיפך מן הגמרא" (סי' מה; הביא דבריו ש' ורהפטיג, דיני עבודה, עמ' 728, והוסיף "שהרי זה בניגוד למימרתו של רבא". וכמוכח, אינו אלא לגירסת הדפוסים, ועי' להלן הע' 81). והשוה אומה"ת, עמ' תקצח הע' 6, ודברות משה על ב"מ לר"מ פיינשטיין, עמ' שב.

⁷⁵ במקום: "ונותן להן שכרן משלם", בס' ה"ג כתוב: "ויהיב להו שכרן משלם" (ובד"ב ור"י: להון).

⁷⁶ ראה חילוף-גירסא 16 הע' 3.

⁷⁷ ובמעשה דרבי חייה שרק הלכו וחזרו די בשכר פועל בטל, שעוד יכולים להשכיר עצמם לפחות בשכר חצי יום.

⁷⁸ וראה החילוף הנ"ל.

⁷⁹ כפי שכתב הרמב"ם.

⁸⁰ לפי מה שנפרש בתיבת "אכלושי" (ראה הע' 82).

⁸¹ שאילו לגירסת הדפוסים בהכרח "שאר פועלין כגון דריפקא דלעיל אמר רבא גופי' שם דדינייהו בכפועל בטל, ומסתמא אמר ג"כ אף למחוזאי בני עירו" (רש"ש, עיי"ש).

⁸² ראה מאמרי "אוכלוסא – אוכלוזא – אכלוזא – אכלושי", העומד לצאת לאור.

הסוגיא הראשונה, חלק ד — זל עבדתא (עז ע"א)

שש הפיסקאות שבסוגייתנו מפרשות שש הפיסקאות שבברייתא "במה דברים אמורים, שלא התחיל במלאכה" וכו' (היא הבבא השלישית מן הברייתא הארוכה) — שלש לתנא קמא, ושלוש לר' דוסא, בצורה מקבילה. פיס' 1, 4 מגדירות עיקר המחלוקת. ר' דוסא, האומר "יפה ששה דינרין נותן להם שקל", כמוהו נסתמה משנתנו: "השוכר את האומנים וחזרו בהם ידם על התחונה". וכך פירשו הראשונים: "רבי דוסא סבירא ליה כתנא דידן דאמר החוזר בו ידו על התחונה ויעכב שכר מה שעשו כדי לשכור פועלים ולגמור כפי תנאי הראשון" (רש"י לברייתא).¹ ואין ספק שבעל הסוגיא מפרש "מה שעתידי להעשות" שאמר רבי דוסא בברייתא לדין "יפה ששה דינרין", על פי לשון המשנה, המסכמת שיטה זו: "ידם על התחונה".

ותנא קמא שחולק על ר' דוסא, אמרו בסוגיא לשיטתו (הפך שיטת ר' דוסא) "יד פועל על העליונה". ופירשו בעלי התוספות שאין הכוונה אלא שחולק על ר' דוסא, "כלומר אינה על התחונה כדקאמר רבי דוסא" (תוס' ד"ה יד פועל).² ברם, מתוך הלשון, נשאר מקום לדייק שמי שידו על העליונה, לא רק שאין ידו על התחונה, אלא לפעמים אפילו מרויח. וכן היו מן הראשונים שפירשו בשיטה זו, כפי שנראה להלן (עמ' 77). וכן בלשון "יד פועל על העליונה", אי אתה יודע אם ידו על העליונה באשר פועל הוא, או מטעם אחר. והרי כתב רש"י על הברייתא (החלק השלישי, עז ע"ב) בפירוש דעת תנא קמא: "דלית ליה להאי תנא הא דתנן במתניתין כל החוזר בו ידו על התחונה",³ ולא תלה הדין בכך שפועל הוא. גם מלשוננו זה של רש"י משמע שאין יד הפועל על העליונה ממש לת"ק, אלא אינה על התחונה כדאמר ר' דוסא. אבל בפירוש פיס' 1 בסוגיא כאן, בעקבות לשון הגמרא, תלה רש"י דין זה במפורש בפועל ובמה שרשאי לחזור בו.⁴ ונראה שהם שני טעמים חלוקים. ולפי הטעם

¹ "ושמין להם את מה שעתידי לעשות כר' דוסא, וזו היא בבא תניינא דמתני' השוכר את האומנים וחזרו בהם וכו'" — בס' המאור. ועי' תוס' עז ע"א ד"ה השוכר ("והיינו כר' דוסא"), רבינו יהונתן, ריטב"א עמ' 168, תוס' שאנץ בשטמ"ק לרף עז ע"א. ולפי דרכנו נראה לומר שהמשנה מיוסדת על דברי ר' דוסא בברייתא.

² ועי' במהר"ם שי"ף לשם, ובאומה"ת, עמ' תריב"תריג, ועי' להלן הע' 3, 32. בברייתא עצמה, נמסרת מחלוקת ר' דוסא וחכמים בכיצד שמין, אם לפי מה שעשו, ושומה זו הולכת כפי שקיבלו מראש, או לפי מה שעתידי להעשות, ויד פועלים על התחונה. וראה את הלשון במקבילות.

³ ד"ה היה יפה ו' דינרים. ועי' רא"ש סי' ב ותוספות הנ"ל.

⁴ וכאומר, לעולם כל החוזר בו ידו על התחונה, חוץ מפועל, שפועל יכול לחזור בו לכתחילה. ואשר למחלוקת ר' דוסא וחכמים, רש"י לא פירש בפס' 4 ("ר' דוסא אומ'") אם חלוקים בענין פועל דוקא, שיד פועל צריכה להיות על התחונה לדעת ר' דוסא, או שר' דוסא לית ליה סברת תנא קמא דיכול לחזור בו מן "ולא עבדים לעבדים", ונשאר הוא בדין הכללי כל החוזר בו ידו על התחונה. ולפיס' 5 ("או יגמרו") פירש רש"י "מהו דתימא הואיל ואמר ר' דוסא יד פועל על התחונה טעמיה שום דתפיס בעל הבית הוא, והשתא" וכו'. ונראה שזוהי הוה אמינא בתוך הוה אמינא — כלומר, ש"מא" משום דתפיס" הוא טעמו של "יד פועל על התחונה" (והוא אכן דבר הקשור לפועל במיוחד, שבע"ה תפיס בשכרו), ורק את זה דוחה הסוגיא; ומיושב למה שייך הדבר לפיס' 5 דוקא — בגלל שכאן אי אפשר לפרש משום כל החוזר בו, שהרי בנידון זה אימר בעל הבית, ואם כן, בעה"ב הוא שחזר בו. וצריך

שעל הסוגיא אפשר שסובר רש"י שיד פועל על העליונה ממש, וירויח מחזרתו כשהזולה מלאכת פועלים.⁵

בשאר הפסקאות באה קושיא של "פשיטא", ותירוץ בדרך "לא צריכא". והאמור באותם תירוצים מתרחק ממשמעות הברייתא ונעשה כדבר בפני עצמו, ובמקצת אף במשמעות מנוגדת לאמור בברייתא. שהרי לשון הברייתא בפס' 2, 5 "או יגמרו מלאכתן", המשך הוא לפס' 1, 4 "יפה ששה דינרים". כלומר, בשעה שגמרו חצי המלאכה ("קצרו חציה") ובקשו לחזור בהם ("והניחו חציה"), נתיקרו מחיר חצי המלאכה מן ארבעה דינרים כפי שהיה מתחילה, ועמד על ששה. לזה מתאים מה שנאמר בפס' 2: "דאיקר עבדתיהו", ולכן "ואימרו" פועלים, שעמדו ומרדו, וחזרו בהם מהסכם המלאכה.⁷ ברם, אותו מצב ממש בדין הברייתא שייך אף בפס' 5, וכיצד אפשר לומר עליו "דזל עיבדתא", הרי העתיד להעשות שוה ששה דינרים במקום ארבעה של מעיקרא, כבפס' 2 ממש, ואיזה זול יש בכך, ולמה מרד בעל הבית?

בהנהא אמינה נימוק יותר רחב, שתכלול אף כשבה"ב חוזר בו, כגון שבכל מחלוקת בעל הבית ופועלים, זוכה בעל הבית, שהוא תופס במזונם, והם המוציאים מידו. וכשתדחה טעם זה ב"קמ"ל, נשאר טעם מצומצם יותר, כגון "כל החזור בו", וידם של פועלים על התחנותה רק כשהחזירו בהם. וקרוב לומר לפי זה, שאין רש"י מפרש טעמו של ר' דוסא באשר הוא פועל, אלא מדין כל החזור בו, אולם, עדיין קשה, שהיה לרש"י לפרש את ה"קמ"ל. ומן הסגנון נראה קצת שטעמיה "משום דתפיס בעל הבית הוא" תוספת לשון הוא, מעין הגהות רש"י במהדור"ב שלו. ולפי זה אפשר לפרש ש"תפיס" אמור להיות הטעם הפשוט של שיטת "יד פועל על התחנותה" בכל מקום. וכאילו כתב "וטעמיה", בוא"ו, והוסיף כן כרי שתבין למה שייכת סלקא דעתך זו אף כשבעל הבית חוזר בו. ודחינו, שבכאן אין אנו אומרים כלל שיד פועל על התחנותה אע"פ שאף כאן תפיס. וכשם שברישא (פס' 2) לא פירש רש"י סברה מיוחדת, איך תידחה ההנהא אמינא. ועל מרכזה זו של מהות לשון "משום דתפיס" וכו' כבר ישב המהרש"ל, ורצה לדייק ממה ש"כתב רש"י טעמיה ולא כתב וטעמיה", שכל זה בכלל הס"ד, "אבל לפי האמת טעמא דרבי דוסא משום כל החזור בו". ועיין מהרש"א בד"ה מ"ד הואיל, ובמהדורא בתרא שלו (וכתב שלר' דוסא אין מקור ליד פועל על התחנותה אלא סברת "דתפיס" בלבד ונראה לי שהתיבות "לר' דוסא" צריכות לעמוד אחרי "יד פועל על התחנותה", או שיש לפרש ברוחק). ומשמע שמפרש כאילו כתוב "וטעמיה", בוא"ו! ועיין במהר"ם שי"ף לרש"י הנ"ל ובספר עין יהוסף לשם. ועיין "דתפיס", ר"ל בין שהיה תפוס בכלי הפועלים (להלן הסוגיא השניה), בין שהיה תפוש שכרם שטרם פרע להם. והשוה לדברי הראב"ד, שכתב: "ומאי דתפי' תפי', אבל אם לא עשו כלום ... אינן מפסידין" (במיוחס לריטב"א, ד"ה בר"א שלא התחילו ובשטמ"ק). ועי' טור סי' שלג: "... אין מפסיד אלא טורת הליכתו כיון שאינו תופש משלו" וכו', ועי' ש"ב ב"ד"ה ומ"ש כיון, פרישה ד"ה א"צ לשלם, וב"ד"ה עוד כתב ב". ונראה שדברי הראב"ד הם מקור לטור, ויש סמך להם מרש"י כאן.

⁵ לפי הטעם שפירש על הברייתא (ר"ה היה יפה ו') חלוקת ת"ק גם על דין המשנה שבעה"ב שחוזר בו ידו על התחנותה (ומתני' כולה ר' דוסא), ולדעת ת"ק אין ידו של אף אחד מהם על התחנותה. ואילו לפי מה שפירש רש"י על הסוגיא, פועל ידו על העליונה, ותהא סיפא דמתניתין כולי עלמא, וראה מה שפירש רש"י על המשנה (ר"ה ואם בעל), ושם יד פועל על העליונה ממש! ועיין רא"ש סי' ב. ומ"ש שם "דרבנן ל"ל הך דמתני' כל החזור בו ידו על התחנותה", הנה הריטב"א כתב להפך: "ראם בע"ה חוזר בו והוולו פועלים דיד בע"ה על התחנותה ... דמודו ביה רבנן לר' דוסא" (עמ' 169, ועי' אומה"ת, עמ' תקנט, הע' 2). ודברי רבותינו כשני הטעמים שכתבנו ברש"י, לרא"ש חלוקים רבנן לגמרי על הדין שיד החוזר על התחנותה, ולריטב"א אמורים דבריהם לטובת הפועל (אם כי נימק הוא מטעם דבר האבד, עיין שם). ועי' מהרש"א בד"ה מהו דתימא, ובמהדורא בתרא, ועי' מלאכת שלמה על המשנה (מ"ב, ד"ה וחזרו), שניסה לאחד שני הסגנונות. והיא דרכו של רש"י לפרש קודם לפי פשוטו ואח"כ ע"פ הסוגיא. ועי' להלן עמ' 77 והע' 34. ועיין תוספתא כפשוטה, פ"ז עמ' 246, לשו' 8, ד"ה אם.

⁶ נתקשו המפרשים והמלומדים בתיבה זו. ברם כתיב זה שלפנינו אינו אלא כתיב עממי במקום "ואימרדו", וכן להלן "ואימירד" ← "ואימרי" ← "ואימר" (ראה חילוף-גירסא 2, 6), שבכתיבים העממיים היו מחסרים עיצורים מסוימים בסוף הפעלים, ראה מ"ש על מלה זו בספר עיונים בספרות חז"ל וכו' מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, רמת-גן תשמ"א, עמ' 163-169. ועיין תוספתא כפשוטה לקידושין, עמ' 938 הע' 20.

וצריך לומר שבעל הגמרא פיתח תירוצים אלה כדינים חדשים ועצמאיים מן הדינים שבברייתא,⁸ וכפי שנעמוד להלן על הטעם לכך. ועוד יש זכר לגוון העצמאי של הדינים המחודשים בתירוץ הללו, במעבר מאומן – קבלן, לפועל – שכיר יום.⁹ הברייתא מדברת בקבלן: "קבלו קמה לקצור", "והשתא פריש מירי"¹⁰ דקבלנות (רש"י על הברייתא),¹¹ וסגנון הסוגיא נוטה יותר לשכיר יום, כענין "דטרחנא/דטפינא לכו באכילה ושתיה", ששייך בשכיר יום,¹² וכן עצם לשון "פועל".¹³

⁷ רוב הראשונים פירשו ש"אימרו" חזרה היא, וכפי שמתבקש מרצף הברייתא (תוס' עז ע"א ד"ה השוכר, תוס' שאנץ בשטמ"ק לרף עז ע"א, רבינו יהונתן, מגיד משנה, ועי' במיוחס לריטב"א ד"ה לא צריכא, ומה שהיקשה שם). ואילו הרא"ש (בתוספותיו, עמ' רו, ובשטמ"ק) פירש שאין הכוונה לחזרה, "אלא לא היו עושין מלאכתם בפנים יפות ... וכן אי מרד (צ"ל: אימרד) בעל הבית דלקמן" (והשווה טור סי' שלב). וטעמו עמו, שסובר הרא"ש שאין יכולים לחזור בהם: "לא שיכולין לחזור בהם אם נתייקרה המלאכה". והנה רש"י כתב על הפועלים שבכאן "דיכול לחזור בו" (ר"ה יד פועל על העליונה)!

ואפשר ליישב "מחלוקת" זו בשתי דרכים, ע"פ מה שאפשר לטעון בפירושו של דברי הרא"ש הנ"ל שתי שיטות: א — אינם יכולים לחזור בהם, אפילו נתייקרה המלאכה; ב — יכולים הם לחזור בהם משאר טעמים, אבל אינם יכולים לחזור בהם מטעם שנתייקרה המלאכה. לפי השיטה הראשונה יש לומר שהרא"ש מפרש פסקאות הסוגיא כאילו הן פירוש צמוד לברייתא ולכן בקבלן עסיקין, ורש"י מפרשן אף בדין שכירי יום (ראה להלן בסמוך, ד"ה וצריך לומר; וכשיטת "לא שאני ליה", להלן החלק החמישי), "דלגבי חזרה פסק לקמן פועל יכול לחזור משום דכתיב עבדי הם אבל קבלן משמע משמשך אין יכול לחזור בו" (הגהת אשרי, סד"ה וק"ל, בשם מהרי"ח; ועי' ריטב"א עמ' 170, סד"ה בד"א בשלא התחילו). ועי' הע' 15 שהרא"ש לשיטתו. ועי' דברי הרא"ש בס' ב (על הברייתא), ושם אומר במפורש שקבלנים הם ונתייקרה המלאכה וחזרו בהם. ובודאי הכוונה שם שאין להם רשות ואעפ"כ בדיעבד חזרו (ומפרש שם "אם חזרו בהן מה יהיה העונש שלהן", כלשון הראב"ד במיוחס לריטב"א ובשטמ"ק). וכאן, שאפשר לפרש שלא חזרו, כך פירש הרא"ש.

ולפי השיטה השניה, נראה שמקור הרא"ש בזה מדברי ר"י שהביאן בטור: "ומיהו אומר ר"י דוקא כשחזרו בו סתם, אבל אם חזרו בו מחמת היוקר אין שום עין לו" (סי' שלג, וכמו שכתב בס' אמרי אש, אומה"ת, עמ' תריג, הע' 95). ועי' תוס' שאנץ, שטמ"ק לרף עז ע"א, ד"ה אם בע"ה. ופסק הרמ"א בדברי ר"י בס' שלג סעיף ד, והביא משמו בערוך השלחן (סי' שלג ס"ק יז), והוסיף: "ואין הכוונה דמכיוקר אין ביכולתו לחזור כלל, כמו שעלה על דעת איוזה מהפוסקים, דאין בזה שום טעם כלל". ולא ציין למי הכוונה, ומ"מ הנה ראינו שכן כתב הרא"ש כנ"ל (בתוספותיו ובשטמ"ק). והוסיף בערוך השלחן: "אלא דה"פ דכשחזרו בו מחמת יוקר אין ידו על העליונה, אלא על התחתונה, כקבלן" וכו'.

וכוונת הרא"ש היא שאף בע"ה אינו יכול לחזור בו. ובפירוש על פסקי הרא"ש (כ"י אוכספורד בודלי 19 Opp. Add. fol. [קטלוג נויבאוור: 442]): "ואמראי ב"ה, פי' מרד בהם ורצה לחזור בו", וכן כתב רבינו ירוחם: "ורצה בעל הבית לחזור, ובא פועל לפייסו" (תולדות חוה, נתיב כט ח"ג, פב ע"ב). וכתב מהרש"ל (לרש"י בד"ה מהו דתימא): "ואין להקשות היכי יכול הבעל בית לחזור בהן" וכו', עיי"ש.

⁸ בעל המגיד משנה כתב "ופריך בגמרא פשיטא ומתריך שדין חדש באלה שמיענו כגון שהזלה מלאכה ... " (פ"ט מהל' שכירות ה"ד). אבל סגנון זה לכשעצמו אינו מורה אלא על דין נוסף שלמדנו מיתור לשון, ולא דוקא לדין מנותק מהקשר הברייתא. ועיין עין יהוסף, ד"ה לא צריכא דנתייקר.

⁹ נטיה היא בכמה מקומות בדברי בעל התלמוד לקרב תחומים אלה יותר ממה שהם בדברי התנאים (ראה החלק החמישי), וכאן בולט הענין במיוחד. ועיין עין יהוסף, ד"ה לא צריכא.

¹⁰ כ"ה בכל כתיב"היד, והסגנון מאוזן. בנרפס: מילי.

¹¹ ד"ה בד"א (השני). ועי' עז סע"א ד"ה שאני ליה, ופירושו למשנה, וכן בס' המאור.

¹² בפסקי ריא"ז: "לא פייסתי אתכם אלא לעשות לכם נחת רוח באכילה ושתיה שיש לי ליתן לכם" (עמ' קמח). ובמיוחד בענף פמ: דטפינא. כלומר, פשיטא שפועלים הם, וכבר זכו באכילת פועלים (ראה להלן רפ"ז), ובעת מוסיף להם. ועי' בס' תורת חיים לכאן.

¹³ ראה להלן, עמ' 84 הע' 7. וכתב הראב"ד: "ולת"ק יד פועלים על העליונה דיד (צ"ל כבשטמ"ק: ויד, וכן הגיה בעל כור לזהב) קבלן נמי על העליונה, ונותן להם" וכו' (במיוחס לריטב"א, ד"ה בד"א שלא התחילו

הפרש זה שבין דין הברייטא לדינים הנלמדים ממנה בגמרא, בא לביטוי ברור בפסיקתו של בעל הטורים. בסימנים שבטור חו"מ העוסקים בסוגייתנו, הופרדו שתי המערכות לגמרי, והקדים את הפירוש למתפרש. בס' שלב הביא רבינו הדינים שבפסקאות הסוגיא: "ונזוללה המלאכה ... וכן אם הוקרה המלאכה" וכו', ומקורם "שם בגמרא פ"ר ש על הברייטא" (בית יוסף). והנה, כאן נעשה פירוש זה חי הנושא את עצמו, ואינו קשור לכך שמעיקרא מלאכה זו בארבעה, ועכשיו שוה ששה, כפי שמפורש בברייטא. ואילו בס' שלג הביא דין קבלן על פי לשון הברייטא: "ואם הוא קבלן ... ואם חוזר בו ירו על התחתונה ... ועשה חצייה וחזר בו ונת ייקרה המלאכה שאי אפשר לגומרה אלא בו' דינרים ...". וכאן לא הביא פסק "או יגמרו מלאכתן" ומה שדרשו בו כלל, אף שברור מפשט הברייטא שהוא המשך אותו ענין ושייך עם דין קבלן, כפי שאכן כתב הרמב"ם: "ואם קבלן הוא ... אם היה יפה ששה דינרין נותן לו שקל, או יגמרו את מלאכתו" (פ"ט מהל' שכירות ה"ד).¹⁴ הרי אנו רואים, שבגלל אותו פירוש של הגמרא, פסק הטור כבא זו של הברייטא כדין אחר ועצמאי לגמרי, שהרי אי אפשר לומר בבת אחת "ונתיקרה" "ונזוללה". שאר הראשונים לא רצו להרחיק לכת עד כה בהפרדת שתי המערכות, והביאו דיני הסוגיא כפירוש לנאמר בברייטא ומוסב על אותו ענין,¹⁵ אלא שמקצתם רמזו לקושי

ובשטמ"ק. ובמהדורא בתרא של המהרש"א (לדף ע"ב, תוספות) מקשה מתוך סוגיין על דעתם של התוספות דפועלים לא משמע אלא שכיר יום, "דיר פו על על התחתונה מיירי נמי בקבלן ולחד אוקימתא לא איירי אלא דוקא בקבלן". וכזה היקשה בעל עין יהוסף, ד"ה קא סברי רבנן. אבל לא על התוספות היא קושיא זו, אלא על בעל הגמרא, שסיים בפועל שכיר יום מה שפתחה הברייטא בקבלן. ועי' רש"י ד"ה דאייקר, שפירש ש"עבדתא" אינה אלא מלאכת "פועלים" (ועי' להלן).

וקצת תמוה מ"ש רש"י "יד פועל על העליונה ואפילו הוא חוזר בו ויכול לחזור בו כדרכיב כי עבדי הם ולא עבדים לעבדים" וכו', שהרי סברה זו בשכיר יום נאמרה: "דגבי שכירות איתא להאי טעמא דעבדי הם ולא עבדים לעבדים, אבל בקבלנות אין זה עבד אלא לעצמו, ורבי דוסא בקבלנות מיירי, כדקתני קבלו קמה לקצור" (רש"י עז סע"א), וה"ה לת"ק שלו שדיבר בקבלן. ועי' מאירי, עמ' 295-296. וכתב בעין יהוסף שם: "ויש ליישב מה שהקשיתי דרש"י ק"ל דאיק קאמ' יד פועל וברייטא בקבלן מיירי, ולזה תירץ משום דרבנן ס"ל דבין קבלן ובין פועל ידם ע"ע" וכו'. ועיין להלן, החלק החמישי, עמ' 89. ועיין ברי"ט צהלון שהיקשה כך על רש"י ועל לשון "פועל" בגמרא. ועל מה שכתב רש"י ד"ה יד פועל הנ", "ומהכא יליף לה בפ"ק דקדושין", עי' הגהת הגר"י שם, וכן היקשה בזה בס' עין יהוסף שם, וכתב: "ושמא ט"ס יש ברש"י וצ"ל במקום קדושין במכילתין". יש לציין שבכתבייהדין וצ"ל ליתא "דקדושין" (וכן ליתא בכ"י ל, ששם חסר הדבור כולו מן "דכתב" ואילך). והכוונה למסכתין דף י"ע א. ועי' בגליון הרי"ף בהגהה לנמוקי יוסף. וראה י' פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, עמ' 98 והע' 19.

¹⁴ הרמב"ם יצא ידי דיני פסקאות הסוגיא ברמז בלבד: "בין שהוזלו בעת ששכרן בין לא הוזלו, בין שהוזלה מלאכה אחר כן, בין לא הוזלה, שמין לו מה שעתידי לעשות". ברם אף רמז זה, צריך לומר שהוא מכון לפיס' 3, 6, ולא לפיס' 2, 5, שהרי מדבר הוא בדיון שמין לו מה שעתידי לעשות, ואין דין זה בפיס' 2, 5, ששם הקבלנים משלימים מלאכתם ומשתלמים לחצי השני לפי תנאם הראשון, ולא לפי מה שהיה עתיד להעשות בעת שקצרו חציה. ומה שכתב הרמב"ם "בין שהוזלה המלאכה אחר כן, בין לא הוזלה", יתכן שאין מקורו בלשון הסוגיא כלל, אלא בלשון הברייטא, שבחצי עבודה שוה העתיד להעשות ששה דינרים אם לא הוזלה או "שנים דינרין" אם הוזלה, וכפי שמשמע מהמשך לשונו (וראה להלן הע' 50). וכן מה שהוסיף הרמ"א בחו"מ ס' שלג סעיף ד, "בין הוקרה המלאכה או הוזלה", כסגנון הרמב"ם, כתב הש"ך: "בין הוקר", כגון ששכרו בח' דינרים ליום ועשה עמו חצי היום ואפי' נתייקרו שצריך ליתן לאחר מחצי יום הנשאר ו' דינרים ... או הוזלה", וכן בסמ"ע ס"ק ט"ז, עיי"ש (ושלא לגמרי כג"א אות טז), שהרי את דין פיס' 2, 5 הביא השו"ע בס' שלג סעיף ה. וכן יש כאותו סגנון בדברי המחבר ס' שלג שם לגבי קבלן, וצריך לומר שמכוון לדין הברייטא, לאותה סיבה (ולא כסמ"ע הנ"ל, ס"ק טז). ועיין רש"י ע"ב, ד"ה ידם על התחתונה (ולקמן הע' 28). מן העיון בדברי המחברים הנ"ל שנקטו כסגנון הרמב"ם, חיוק לאפשרות שהעלינו, שהרמב"ם לא פסק דיני "לא צריכא" בפיס' 2, 5, לא בקבלן ולא בפועל (עיי"ש).

¹⁵ ועי' ברא"ש שהביא פיס' 5-6 בלבד, היות והלכה כר' דוסא, ואילו הטור פסק דין פיס' 2-3, כי בפ"ו על הלכה כת"ק! ועי' הע' 7.

שבדבר. והוא שכתב המאירי: "או יגמור ויטול שני סלעים אפילו הוזלה מלאכה הרבה אחר שחזרו, ונתגאה בעל הבית וחזרו ופייסוהו..." (עמ' 298). הרי הקפיד לכתוב "אחר שחזרו" כדי ליצור מועד נוסף, שבשעה שחזרו היה החצי יפה ששה דינרים, היינו שלא הוזלה, אלא "אחר שחזרו" הוזלה מלאכה הרבה.¹⁶ וכדרכו תירץ המאירי בדקות וחריפות, אלא שמבליע תירוצו בנעימה, וכמעט שאינו מורגש.¹⁷

בלשון הברייטא שלפנינו ישנן כמה חזרות על לשונות דומים או זהים. במקרים כאלה, ובמיוחד כשהמדובר הוא במספרים, רגיל ביותר שיהיו שינויי נוסח, הן בין מקבילות הברייטא והן בין נסחיה של אחת המקבילות.¹⁸ ואף-על-פי שקרוב לוודאי ששינויים אלה עיקרם טעויות, וברור שבברייטא אחת לפנינו, דרכם של שינויים עתיקים אפילו תחילתם בטעות, שנעשים מסורת ומתפרשים והולכים במשך הדורות. וראוי איפוא מצד אחד ליחס פירוש כלשהוא לכל אחת מן הגירסאות האלה, ומצד שני לברר יחס הגירסאות ולהציע מה היתה הגירסא המקורית. וראה למשל בפס' 4, שבבבלי "יפה ששה דינרין נותן להן שקל", בתוספתא "חמשה"¹⁹ ובירושלמי "שלשה"²⁰ וגירסת הבבלי נראית נכונה, שהרי שמין להם את מה שעתיד להעשות ומחשבים שכרם על-פי זה, ושומת ששה דינרים עם תשלום שקל עולה לשמונת הדינרים שבתנאם. וכן גירסת "ששה דינרים" מתאימה לסכום זה שבדברי ת"ק ("יפה ששה דינרין"), והיא מחלוקת ישרה בענין אחד (וכ"ה באותה בבא ראשונה גם בתוספתא ובירושלמי). ואם אתה רוצה לפרש גירסת התוספתא בדברי ר' דוסא, אתה צריך לומר, היות ונתייקרה המלאכה וחזר האומן, אף שלא נתייקרה בכדי ששה דינרים, אלא חמישה, נותן לו שכר מועט של שקל וירויח בעל הבית.²¹ ובירושלמי — אף שנזדלזלה מלאכה, האומן שחזר בו אינו מקבל אלא פחות שבשכר (כבפיס' 6 שם: "ואם שקל נותן לו שקל"²² וירויח בעל הבית הרבה, ואינו צריך לעמוד בתנאו הראשון לעשות כל המלאכה בשמונה, היות וחזר בו אומן.²³

ומכאן כלך לך לפס' 6, שרבים בה השינויים אף יותר: בנוסחי הבבלי (חוץ מן ג), הן בברייטא לעיל והן בסוגיא כאן, "סלע נותן להן סלע". ובמקום "סלע", בתוספתא ובירושלמי "שקל, שקל". ובדאי גרס הרמב"ם "שקל, סלע", ובכ"י ג' "סלע, שקל"²⁴.

¹⁶ בנמקי, בהקשר לענין אחר (ד"ה קמ"ל דאמרי ליה): "וכגון שחזרו בהם הקבלנים תחלה כדמשמע מ פ ש ט א ד ב ר י ת א" (ולהלן שם: "א"נ מצינן לאוקמא בשחזר בו בעל הבית ... בלא חזרת הקבלנים", ועי' בגליון שם). ועי' פלפולא חריפתא אות מ (על הרא"ש סי' ה) שמפרש כבמאירי, ובדאי כך הוקשה לו גם כן, ורצה לדייק הדבר מפירוש רש"י, אבל נראה שרש"י פירש פירוש אחר, ראה להלן. ועיין היטב מהר"ם שיק, עמ' רח (בדיונו על המהרש"א), וכתב: "מבואר בברייטא דמיירי דאייקר עבדת' ופועלים חזרו ... אבל לאוקמי בהוולו וחזר בעה"ב זה היפוך מלשון הברייטא" וכו', ורצה להסתייע מנ"י הנ"ל. ועיין לחם אבירים לעיל במשנה, ד"ה השוכר את האומני', ועיין יהוסף לשם, ד"ה כתב עוד דא"ת. ועי' באר היטב, סי' שלב ס"ק טז (ומכוון לחזור ולקרב סי' שלב-שלג).

¹⁷ ועי' היטב הע' 26.

¹⁸ ולהמחיש את הדבר, אציין שעוד בכי"פ לפס' 4: "נותן להן סלע", ונמחק "סלע" ונכתב "שקל" בין השיטין.

¹⁹ פ"ז ה"א.

²⁰ פ"ז ה"א, י ע"ד.

²¹ ובתוספתא כפשוטה לשם: "וכל המפרשים הגיהו ע"פ הבבלי: ששה דינרין. ושמא צ"ל: שקל [ומחצה], כלומר, שלשה דינרין".

²² עי' הע' 36.

²³ ובתוספתא כפשוטה הנ"ל כותב על הירושלמי: "וברור שצ"ל (של) ששה דינרין, כמו שהוא בבבלי". ועיין במרכבת המשנה לרמב"ם כאן.

²⁴ וגירסא ודאית היא שמקוימת גם בגוף הברייטא, ראה חלק שלישי, חילוף-גירסא 3.

נפנה קודם לדברי הרמב"ם: הנה, הנוסח שלפנינו בבבלי "סלע נותן להן סלע" אינו מובא ברמב"ם כלל, ובמקומו: "ואם היה הנשאר יפה שני דינרין אינו נותן להן אלא סלע, שהרי לא עשו אלא חצי מלאכה" (פ"ט מהל' שכירות ה"ד); על כך השיג הראב"ד: "א"א אלא סלע יפה שני דינרין". בודאי מנסה הראב"ד לקרב דברי הרמב"ם לאחת הגירסאות הידועות, והעדיף לרחוק ולהוציא "סלע" ממשמעותו שבהקשר, שהיא ארבעה דינרים, ועליידי כך לפרש דברי הרמב"ם כגירסת התוספתא והירושלמי "ואם שקל נותן לו שקל".²⁵ ברם לפי פשטות הלשון, צריך לומר שלפני הרמב"ם גירסא אחרת ועצמאית: "שקל, סלע". וכתב המאירי בהרצאת הברייתא: "ואם מוצא לגמור בשקל אינו נותן להם אלא סלע", ומסתבר שדייק מן הרמב"ם לנסח כן.²⁶ ובודאי גם הגר"א דייק מדברי הרמב"ם שכך היתה גירסתו, ואף הגיה גירסא זו בגמרא: "ואם סלע, נ"ב שקל כצ"ל",²⁷ שדרכו של הגר"א לציין שינויי שיטה או גירסא ע"פ הרמב"ם, וכמובן קשה מאוד לומר שיש לו מקור אחר לגירסת "שקל נותן להם סלע".²⁸ ולגירסת הרמב"ם צריך לומר שהלשון "שמין להן מה שעתידי להעשות" אמור במקומו

²⁵ וכתב הש"ך: "וכן מצאתי להדיא בתוספתא ובירושלמי פ' האומנין כדברי הראב"ד" (סי' שלג ס"ק כב, עיי"ש). ואפשר שגם בזאת הוקשה לראב"ד, במ"ש הרמב"ם "אינו נותן להן אלא סלע שהרי" וכו', אתמהא, וכי תעלה על דעתנו שיתן יותר וירוחק מחזרתם. והיא הנותנת, שלדעת הרמב"ם סברה זאת אמנם קיימת, ראה להלן, והע' 34. ועי' במגדל עוז שרצה ליישב דברי הרמב"ם, ועל כך כתב הש"ך בחריפות: "וגם המ"ע מבלבל דבריו כדרכו" (שם), וכזה במרכבת המשנה לכאן: "והמ"ע הפליג בדברים כדרכו להעלים כוונתו". ובעל מרכבת המשנה שם סבור שחולק הראב"ד על הרמב"ם, ובמקום "סלע" רוצה הראב"ד לפסוק בתוספתא וירושלמי "שקל", עיי"ש. ולפי זה צריך עוד ליישב סגנון הראב"ד יותר — אמנם בהשגה קצרה כזאת קשה להכריע בודאות. ועל מקורו של הרמב"ם כתב שם הש"ך: "ואפשר ס"ל להרמב"ם והטור כיון דהובאה ברייתא זו בש"ס דילן וליתא בש"ס דילן ואם שקל נותן לו שקל ש"מ דלא ס"ל לש"ס דילן הכי וצ"ע", ולא הציע שמקורם של דברים בשינויי גירסא. ובמרכבת המשנה רצה לומר שמסוגיית הגמרא דייק הרמב"ם כיצד חולק הבבלי על דין התוספתא והירושלמי "שקל נותן לו שקל".

²⁶ דברי המאירי במהד' שלזינגר, עמ' 296; מהד' גערליץ עמ' 254; ולא הוער שם. להלן, על דיני הסוגיא, כתב המאירי: "וכן מה שבארנו שאם החצי שעתידי ליעשות שוה סלע נותן להם סלע אפילו היתה מלאכה בשעת שכירות ביוקר ... אלא נותן להם סלע" (מהד' שלזינגר, עמ' 298, גערליץ עמ' 256), שגרס כרוב הנסחים שלפנינו בסוגיית הגמרא, ופוסק כאן הדין שבפסיקת הסוגיא דוקא. ואף שהפנה רבינו לדבריו הקודמים, לא יישב בין הגירסאות. וכן הביא הטור דין זה שברמב"ם: "הוזלה שיכול לגומרה בב' דינרין אפ"ה אינו נותן לו אלא ארבע דינרין" (סי' שלג), ובב"י רוצה לומר שהוא מסברה, עי' ד"ה ומ"ש הוזלה, ולעיל ד"ה ומה שאמר רבינו וכן אם הוזל; וקרוי לומר שכותב ע"פ הרמב"ם — ותפש אותו לשון "ב' דינרין" — עם תוספת סברה ע"פ רש"י (ראה הע' 28, 34). ולפי זה מיושב שמביא הטור את הדבר כחלק מדיני הברייתא, כפי שגרס שם הרמב"ם. ובאמת על סגנון זה של הטור תמה הפרישה על פי גירסתנו: "ומש"ה כתב וכן אם הוזל כ"א ד"ה מוסיף מדעתו ואמר אע"פ שאינו מפורש בברייתא אלא נתייקר, מ"מ נראה" וכו', עיי"ש באורך. בסמ"ג (עשין פט) ובשו"ע (סי' שלג ס"ד) הביאו כדרכם לשון הרמב"ם ממש.

²⁷ המדפיסים הציבו ציון להגת הגר"א בין בדברי ת"ק ובין בדברי ר' דוסא, ושמא אין ראוי לעשות כן, ולא הגיה הגר"א אלא בדברי ר' דוסא, שהרי מתוך דברי ר' דוסא נפסקה אותה הלכה ברמב"ם. ואולי לא התכוין להגיה דבר בדברי ת"ק, או שיש להגיה שם "ואם שקל נותן להם ששה דינרים", כדי שתסוב מחלוקת החכמים על אותו ענין (הרי שסברה זו אפשר לדייק מן הרמב"ם לשיטת ת"ק, עי' להלן). וגם רי"ף דינער בהגהותיו שיער גירסא זו לרמב"ם: "ולכאורה היה נראה לומר שהיתה לפניו גירסא אחרת בסיפא הנ"ל והיינו אם שקל נותן לו סלע", אבל דחאה, שאפשר לו לתרץ לפי פירושו "ואם כן פירש גם הרמב"ם הסוגיא כמו שפירשנו" (עמ' 83), אלא שהדברים דחוקים.

²⁸ אמנם עצם הדין הזה נמצא גם ברש"י: "אם הוזל פועלים ... ישום להם מה שעשו ויתן להם מה שפסק, עשו חציה יתן להם חצי שכר" וכו' (ע"ה ס"ב); ועיין הע' 34. ושמא ירחוקו של דבור זה מן הסוגיות גורם שהמפרשים לא קשרו בין אותו דין הנ"ל בפוסקים לדברי רש"י אלה; רק טוב עין יבורך, שציין בביאור הגר"א על השיטה הנ"ל: "ערש" במתני' ד"ה יום כו'" (סי' שלג ס"ק יח, ועי' אומה"ת, עמ' תקנו הע' 42). והנה, דומה שהקשר בין פסק הרמב"ם לאותו דיבור ברש"י כבר ניתן בהגהות מיימוניות (פ"ט מהלכות שכירות): "לעיל פירש הקונטרס פ"ה!" (ד"ק; = פירוש ר"מ, ואולי צ"ל: כ"ה), ועיי"ש המשכו. אלא שנשתבש ברפוסים שלפנינו: "לעיל פ"ה מדברי מהר"ם

בלבד (פיס' 4-5), ויד פועל על התחתונה, ולא על הסיפא (פיס' 6), שלא תהא יד בעל הבית על העליונה כל כך.²⁹

ולשיטת הרמב"ם וגירסתו, מה יאמר ת"ק של ר' דוסא בדין זה? מלשון הרמב"ם, "ואם היה הנשאר יפה שני דינרין אינו נותן להן אלא סלע שהרי לא עשו אלא חצי מלא כה", אתה מדייק שיש סברה לתת להם יותר. ושמא לת"ק נותן להם ששה דינרים,³⁰ ויעמוד בתנאו לעשות כל המלאכה בשמונה³¹ (ולכן לר' דוסא שיד אומן על התחתונה, כתב הרמב"ם שאין בעל הבית חייב לעמוד בתנאי זה של עשיית כל המלאכה בשמונה, ואל ירויח האומן מחזרתו אלא ירויח בעל הבית).³² וכך כתב הטור בענין שכיר יום, בו פוסק הוא כת"ק:³³ "וה"ה נמי אם הוזלה שיכול לגמור חצי היום הנשאר בב' דינרין ליתן לו ששה דינרים, ואינו מעכב עליו אלא ב' דינרים כדי שתגמר מלאכת היום כפי מה שהתנה" (סי' שלג). הרי יד פועלים על העליונה ממש!³⁴

בגירסת רוב נוסחי הבבלי בפיס' 6, "סלע נותן להן סלע", זהים דברי ר' דוסא כאן עם דברי ת"ק בפיס' 3. וקצת תמוה הדבר, שהרי אם אין מחלוקת כלל, במקום לחזור על הדבור פעמיים היה ראוי

זצ"ל" (אות ח). והגר"א, שהיטות שיטות רש"י והרמב"ם, יכול להסתייע אף מדברי רש"י בהגהתו הנ"ל. ועיין ר"י פרנצוס, "חזרה מהסכם עבודה במקורות התנאיים — משנה ותוספתא", סיני עה (תשל"ד), עמ' רמג הע' 6 (ורצה לומר שם שהתכוין הגר"א להגיה גירסת התוספתא והירושלמי בדברי ר' דוסא). ועוד על הגהת הגר"א, ראה בספר נחלת ישראל לכאן.

²⁹ וכפי שכתב הסמ"ע על לשון השו"ע: "ומה שכ' המחבר אחרי זה בקבלן דשמין לו מה שעתידי לעשות נראה לי דקאי ג"כ אהוקר"א ח"כ" (סי' שלג, ס"ק טז בסופו), עיי"ש, וכוונתו, אבל לא בהזולה, ששם פסק השו"ע כדברי הרמב"ם. ועי' ביאור הגר"א שם ס"ק טו, לדברי ת"ק. או שפירש הרמב"ם שלר' דוסא לעולם מתחשבים במה שעתידי להעשות, הוקרה כרינה והזולה כרינה, ולת"ק אין מתחשבים במה שעתידי להעשות.

³⁰ ומה שכתב הרמב"ם בענין שכיר יום, "וכיצד דין הפועל שחזר בו אחר שהתחיל, שמין לו מה שעשה ונוטל", אין בכך סתירה כלל, שאין לו יד בעשיית אותה מלאכה כולה או חציה אלא כתנאי שכיר יום הוא, ועוסקת הברייתא בקבלנים בלבד, ראה להלן, החלק החמישי עמ' 89.

³¹ ובאמת היקשה המהרש"א על התוספות שאם יפרשו בחזרת פועלים בהזולה שיתן להם סלע, נתבטלה מחלוקת בין ר' דוסא ות"ק, רק שניסח המהרש"א את קושייתו בסגנון ישוב ותירוץ: "הא לא קשיא להו לפרש בידם על התחתונה בהזולו שאינו נותן להם אלא סלע ... דבהא ת"ק דר' דוסא נמי מודה, ולא שייך בזה לומר ידו על התחתונה" וכו' (לדף עו ע"א בר"ה השוכר, ועיין הע' 34). ולרמב"ם קשה אף יותר לתרץ כן, שגורס שיטת ר' דוסא בהזולו בעצם לשון הברייתא.

³² ובזה שכל הרווח לבעל הבית ולא לאומן נחשב יד פועל על התחתונה, והשוה מראה הפנים ד"ה ואם שקל, ושלא כמהר"ם שי"ף שכתב על סברת תוספות (עו ע"א ד"ה השוכר): "זה לא מקרי על התחתונה כיון שנותן כמו שפסק". הרי ברור לשיטת הרמב"ם שיד אומן על התחתונה בין בהוקרה ובין בהזולה. וכן כתב הריטב"א (בר"ה ואם בע"ה חזר, עמ' 169): "וכשם שיד פועלים על התחתונה בין בהוקרה בין בהזולו ...", והשוה רש"י עה ע"ב, ד"ה ידם על התחתונה. וכתב בב"י על דין זה (ראה הע' 26): "ומ"ש הוזלה שיכול לגמור בשני דינרים אפ"ה אינו נותן לו אלא ר' דינרין מבואר, דכיון דבקבלן החזר בו יד בעל הבית על העליונה בנתיקרה המלאכה, ה"ה בהזולה". וראה דעתו של ר"י פרנצוס (כנ"ל בהע' 28), עמ' רמח.

³³ מכח דברי הגמרא להלן, החלק החמישי, עו ע"ב.

³⁴ והשוה שיטת רש"י בחזרת בעל הבית שידו על התחתונה, וכשהוזלה המלאכה "יתן להם סלע וחצי" (לשון תוס' עו ע"א ד"ה השוכר, בשם "פירש בקונטרס", ועי' רש"י עה ע"ב וראה רש"י עו ע"א, ד"ה ואם; והשוה פיה"מ לר"מ פ"ו ה"ב). אלא שברש"י בודאי היא סברה ואינה גירסא. וכתב הריטב"א: "הקשו בתוס' כי למה יתן להם ו' דינרין שהוא יותר ממה שפסק עמהן ויותר ממה ששאו עכשיו מה שעשו. לכך פרי" דכל היכא שהזולו פועלים אינו נותן להם אלא סלע כפי קצבתו ... ויותר נראין דברי רש"י" וכו' (עמ' 168-169, עיי"ש). ומובאת שיטת ר"י בשם "רבי" בתוס'

שאנץ (שטמ"ק לרף עו ע"א, ד"ה אם בע"ה), ואף שם: "על כן נראה כפירוש הקונטרס". וכן הובאה שיטת ר"י משמו בתוספות רבינו פרץ (עמ' קמט ד"ה השוכר), ובדברי מהרי"ח בהגהת אשרי בסי' ב, ובפסקי תלמיד הרשב"א (עמ' רז בשם יש מי שחולק), וכתב שם על דעת רש"י: "ודבר נכון הוא". ועיין תוס' עו ע"א, ד"ה השוכר.

ויש להעיר על הדעות החלוקות שבדברי הראשונים לגבי פירוש שיטת ר"י. ברוב המקורות הנ"ל כתבו שחלק ר"י על רש"י כשחזר בו בעל הבית בהזול פועלים, שלדברי רש"י נותן להם ששה דינרים ולדברי ר"י נותן להם סלע (ר' פרץ וריטב"א, ועי' להלן על הרא"ש). ברם לפי תוס' שאנץ יוצא שלא חלק בזה הר"י (ועי' במהרי"ח שכותב "ששה דינרים" ואפשר שאינו מתכוין לייחס זה לר"י), ולדעת תוס' שאנץ בהוקרו פועלים אמר ר"י ששה דינרים, ואילו שאר הראשונים אמרו מפורש שבזה גם ר"י פסק סלע. ובפסקי תלמיד הרשב"א הנ"ל אפשר שרומז לדעת ר' דינרים בהוקרה כאילו כך נאמר בדברי רש"י עצמו: "... ידו על התחתונה, ושמין להן מה שעשו אם הוקרה מלאכה, ונותן להם כפי מה שהוקרה. ואם הוזלה מלאכה נותן להן כל שכרן חוץ ממה שצריך להוציא בשכירות מה שנשאר לעשות מן המלאכה, כך כתב אחר מגדולי המפרשים". וכזה בחידושי הריטב"א: "ויותר נראין דברי רש"י, דכולה האי בבא בחדא גוונא היא, וכשם שיד פועלים על התחתונה בין בהוקרו בין בהזול, כן יד בע"ה על התחתונה", עיין שם.

והיו שינויי גירסאות בדברי רש"י כאן, שהרי מביא בפסקי רי"ד: "ואם בעל הבית חוזר בו, ידו על התחתונה, אם הוקרה יתן להם כנגד מה שעשו, ואם הוזלה מלאכת הפועלין, על כרחו יתן להם כמה שפסק חוץ ממה שצריך להוציא בהשלמתה" (עמ' רסב), ועיי"ש הע' 11; ומה שכתב שם "נראה שלא גרסו התוספות כן", אינו מוכרע, ועיין בקונטרס הראיות, עמ' קסה, הע' 3). והנה, גירסא זו נמצאת ברש"י כ"י, שכך כתוב שם: "ואם בעל הבית חוזר בו ידו על התחתונה", ונתלה סימן בין השיטין, ובגליון: "אם הוקרו מלאכת פועלים", וממשיך: "יתן להם כנגד מה שעשו, ואם הוזלה" וכו'! ובדאי הגהה עתיקה היא, והיתה לפני רבותינו הנ"ל. ועדיין נראה לפרשה, יתן מה שעשו, סלע. ואולם, משמע שהגהה זו נתפרשה לריטב"א ותלמיד הרשב"א, שאם הוקרו, ידו על התחתונה ויתן להם ששה דינרים! ואפשר שנכנסה ההגהה לפנינו אף בשינוי מקום, כגון שבאה במקום "יתן להם כנגד מה שעשו", כדרך של הגהות, להתפרש כהוספות, או כמחליפות.

ועי' בתוספות הנ"ל (ד"ה השוכר) הטעם למה פירש רש"י בהוקרו פועלים שנותן להם סלע. וראה לעיל (עמ' 72 והע' 5) שרש"י פירש שתי שיטות למחלוקת ת"ק ור' דוסא, אחת בברייתא ואחת בסוגיא. ולפי מה שפירש על הברייתא, דעת ת"ק שתמיד נותן להן מה שעשו ואין יד מישוהו על העליונה, ומשנתנו ר' דוסא היא, ולעולם אפשר לפרש בהוקרו פועלים, שכשם שבברייתא נותן להם שקל אם חזרו הפועלים, שיר פועלים על התחתונה, כך במשנה נותן להם ששה דינרים, שיר בע"ה על התחתונה. שהרי לא שנינו בברייתא דין הוקרו פועלים כשיר בע"ה על התחתונה, ושיטת ר' דוסא אינה היפוכה של שיטת ת"ק, אולם, לפי מה שפירש רש"י בסוגיא בחזרת פועלים, לת"ק יד פועלים על העליונה ויד בע"ה על התחתונה, ולר' דוסא להפך (ב"י סי' שלג, ד"ה בר"א בשלא התחילו: "ובגמ' רבנן סברי דין על העליונה ורבי דוסא סבר יד בעל הבית על העליונה"), ולכן כשם שבברייתא לדעת ת"ק נותן להם סלע בהוקרו פועלים, שיר פועלים על העליונה, גם במשנה יהא הדין כך, שהיא שנויה אף לדעת ר' דוסא, וכשבעל הבית חוזר בו יד פועלים על העליונה, ולעולם בהוקרת פועלים מי שידו על העליונה ממשיך בעיסקה זו לפי התנאי הראשון, ואינו מפסיד. ואילו בהזולה, שיש רווח לעיסקה זו, מי שידו על העליונה מרויח מן ההזולה, ואם חוזר בו בעל הבית, יד פועלים על העליונה, ויש להם ששה דינרים (עי' רש"י עה סע"ב ודף עו וע"א). ויש לומר, שהוא הדין לתנאי קמא בחזרו פועלים, שידם על העליונה, ויש להם ששה דינרים. וזהו הדין שכתב הטור, והוא מתאים אף לשיטת רש"י (וכן לשיטת ר"י לפי תוס' שאנץ). וכן מיושב בזה מה שהקשו על רש"י מקצת האחרונים, וכן כתבו שיטות אחרות, עי' אומה"ת עמ' תקנה וא'.

על דברי הטור הנ"ל כתב הבי"י: "ומה שאמר רבינו וכן אם הוזל וכו' פשוט הוא דמהוקר נלמוד להזול", כלומר, מסברה. והש"ך (בס"ק יט) כתב: "או הוזלה וכתב הטור ... ו' דינרים ... ולא מצאתי כן בשום פוסק ... למה יהיה יד הפועל על העליונה לענין שיתן לו יותר ממה ששכר עמו ... ולא ידעתי מנ"ל להטו' הא ... שוב מצאתי בטור כ' על קלף ישן נושן דליתא שם להאי דינא". ועי' בקצות החושן ס"ח, שדעתו נלמד הדין מעבר עברי. ועל ענין זה קצר אומר המהר"ם ש"ף להפליא וכתב: "בזה צ"ע" (לדף עו סע"ב, עיי"ש ולעיל הע' 2). ברם בודאי כתב הטור כן ע"פ מה שדייק מדברי הרמב"ם לשיטת ת"ק בפועל, וכן ממה שדייק הסברה מדברי רש"י הנ"ל, ושלא כשיטה שכתבו רוב רבותינו בשם ר"י.

ועד כמה תהיה יד פועל על העליונה ממש, בוא ושמע מדברי ר' ירוחם: "וכן אם שכרן בששה והלכו ומצאו פועלים להשתכר בשלשה, משלים להם עוד שלשה!" (מישרים, נתיב כט, ח"ג, פ"א; ומשמע שם א"ע פ"פ שלא להתחיל במלאכה". וכזה בחידושי הרמב"ן ריש פירקין, קמו ע"ד).

שתשנה הברייתא בסוף מעין: "ושום שאם יפה סלע שנותן להם סלע".³⁵ ואף בנוסח התוספתא והירושלמי קשה, שת"ק מדבר ביפה סלע ור' דוסא ביפה שקל, וכאילו בצורת מחלוקת, רק אין שום מחלוקת מפורשת כאן, שבשני עניינים שונים עסיקנו. והנה,³⁶ בדברי הרמב"ם, אף שגירסתו בדברי ר' דוסא קרובה לודאי, אין לדעת אם חלק על זה ת"ק ובמה חלק, אלא מדיוק וסברה בלבד (כשיטת הטור הנ"ל). מן הבחינה הזאת, גירסת ג' היא המעולה שבגירסאות, שמחלוקת התנאים מפורשת באותו ענין, לת"ק אם סלע נותן לו ס' ע, ולר' דוסא אם סלע נותן לו ש' ק ל.³⁷ ואף על דין זה אפשר לומר סברה, שלר' דוסא ידו על התחתונה גם בלא התייקרות המלאכה, ואין לו אלא המועט שבשכר, שאינו יכול לדרוש קיום התנאי הראשון מאחר שחזר בו בחצי המלאכה.³⁸

ההקבלה בין פסקאות הסוגיא, ואיזון פירושי הגמרא בין בבות ת"ק לבבות ר' דוסא³⁹ כה שלמים הם, עד שדומים ומשתלבים דברי רב הונא בריה דרב נתן בפס' 6 לגמרי עם סוגיית בעל הגמרא ולשון פיס' 3 (ועיין נוסח כ"א בפס' 6, שכתב בתחילה 'פשיט', לא צריכא, לפני שם האמורא). וצריך לברר מה הם דברי רב הונא בריה דרב נתן ועל מה בא ללמד: וכי על קושיית פשיטא בלבד, והרי אינה מן הקושיות החמורות,⁴⁰ ולא נזקקו לה האמוראים תמיד. ועוד, אם כן, למה לא בא לתרץ כך לפס' 3? והנה, עם כל ההקבלה בלשון, ישנם הרבה שינויי גירסא בפס' 6, ואילו בפס' 3 הסגנון אחיד לגמרי בנפחים (ראה חילופי גירסא 4, 7). בכל אחת מפסקאות אלה מדברים אנו על שני אירועים, האחד בקשר למחיר המלאכה מעיקרא, בשעה שנשכרו, והאחר בקשר למחיר השתא, בשעה שחזרו בהם, בחצי המלאכה.⁴¹ בפס' 3 הסדר מיושב, שפותח "דזל עבדתא", והכוונה "מעיקרא" (כפי שכתב רש"י,

³⁵ ראה אוצר לשון התלמוד, לו, עמ' 258-259.

³⁶ בירושלמי, בפס' 4 "היה יפה שלשה דינרים נותן לו שקל", ומרויח בעה"ב, ובפס' 6 ירד עד "שקל נותן לו שקל", ולא נאמר לר' דוסא דין יפה סלע בירושלמי, ולת"ק (פס' 3) נותן לו סלע. ובתוספתא, בין עלה מחירו בין ירד, יד אומן על התחתונה לר' דוסא ומקבל שקל בלבד (פס' 4, 6), וגם שם לא נתפרש לר' דוסא דין יפה סלע. ויש מקום לסברה שגם בזה נותן לו שקל, שבין עלה בין ירד, בין לא היתה נה, ידו על התחתונה, שחזר בו (ש"ך שם בסוף ס"ק כב: "כיון שהוא חוזר וידו על התחתונה א"כ בכל ענין אינו נותן לו רק ב' דינרים"; מרכבת המשנה פ"ט מהל' שכירות ה"ד: "דידם בדיטא תחתונה הואיל ולא גמרו, ויטלו רק שקל"). ולת"ק נותן לו סלע, שאין ידו על התחתונה (אלא שאפשר ליהס דין זה גם לר' דוסא היות ואין הדבר מפורש). ולא נאמר בתוספתא ובירושלמי דעת ת"ק ביפה שקל, אם סלע ואם ששה דינרים. ועיין כעת בתוספתא כפשוטה (פ"ז עמ' 246, לשו' 9) ובמה שרצה לפרש כרי שאף בגירסת התוספתא והירושלמי תהיה מחלוקת בין ת"ק ור' דוסא בזה (ועיי"ש לשו' 11). אלא כאמור, אין מחלוקת ברורה מופיעה בפשוטה אלא בגירסת כ"י ג.

ומ"ש המהרש"א לדרך עז"א בד"ה השוכר, לענין חזרת פועלים שבמשנתנו: "וה"ה נמי דמהאי טעמא גופיה ברישא בידם על התחתונה אין לפרש כשהוזלו פועלים ויתן להם חצי סלע כמו ששוה עכשיו דאין זה סברא", עיי"ש, יש להעיר שבתוספתא ובירושלמי סברה היא; ובהגהות דינער כתב על גירסת התוספתא והירושלמי: "אין להעמיד גירסא זו שאין שום סברה לבאר טעם דר' דוסא והגירסה בברייתא שלפנינו היא לבדה נכונה ונכונה" (עיי"ש עמ' 92-93). אבל שערי סברות אינם נעלים לעולם, ובכגון זו שכל גירסא וגירסא מסורת, בודאי מצוה לפרשן.

³⁷ וסרה קושיית "פשיטא" גם מת"ק, שבא לחלוק על ר' דוסא.

³⁸ עיין היטב בהע' 32, 36.

³⁹ בהתאם לסברות של בעלי המחלוקת. ובכ"א הוסיפו מפורש: "דאיקר עבדתא ... מהו דתימא כיון דיד פועל על על יונה מצו" וכו' (פס' 2) דזל עבדתא ... מהו דתימא כיון דיד פועל על התחתונה מצו" וכו' (פס' 5), ע"פ פירוש רש"י.

⁴⁰ וראה להלן הע' 49 על "לא צריכא".

⁴¹ המהר"ם ש"ף כתב בד"ה לא קים לכו: "ומיירי שאחר ששכרן נתיקרו הפועלים קודם עשיית המלאכה, ולשון רש"י לא נתברר לי". וחלוק על לשון רש"י "והשתא" (וכך מתחיל הדיבור ברש"י), שאינו מתאים לגירסת דפוס

וכן נוסף מפורש בגסחים וא"ש, אח"כ בא תיאור מה נעשה בין בעה"ב לפועלים באותה שעה ("אגרינהו/ אמר להו בטפי זוזא"), ואח"כ "ולסוף איקר עיבדתא", שהוא מכוון לשעת חזרתם בחצי המלאכה ("השתא"). סדר זה אינו קיים בפס' 42.6 אף שם פותח "דזל עבדתא", ברם אין צריך לומר כן לפי ההקבלה הנ"ל, שהוא כדמות ראי, והמצב של מעיקרא צריך להיות: "דאיקר עיבדתא". ומן ההכרח פירשו אותו לשון "דזל עיבדתא" אינו מכוון ל"מעיקרא", אלא "השתא" (רש"י וכ"י וא). ומכאן בגירסא הארוכה בכ"פ ודעימיה יש כפילות, ששוב חוזר ואומר "ולבסוף זל עיבדתא", והוא מכוון לאותו ענין של ראשית הדיבור: זל עיבדתא ("השתא").⁴² והנאמר ביניהם "ואיזילו" וכו' אינו מוסב על הכתוב לפניו, אלא פירושו כבר מתחילה, בשעה דאיקר עבדתא, מעיקרא, אוזילו וכו'. ומכאן מחקו והגיהו בכ"פ וז' "לא צריכא דיקר עבדתא" (במקום: "דזל"). והיא הגירסא המתבקשת מבחינת ההקבלה לפס' 3,4 אלא שברור שאינה גירסא מקורית אלא מעושית. בכתב-ידד וא' ז' כתוב "כו" במקום סוף הדבור ("ולבסוף זל עיבדתא"), ושמא אף הוא נסיון להמנע מאותה כפילות.⁴⁵ ובדפוס (בלבד) נסיון שלישי — השמטת ראש הדבור "דזל עבדתא", הקיים בכל שאר הנסחים. והגיה מהרש"ל להחזירו ע"פ רש"י,⁴⁶ בהעדפתו לפתרון האחר: השמטת סוף הדיבור, אלא שכזה לא בוצעה הגהת המהרש"ל בידי המדפיסים.

בודאי גירסת גה "דזל עיבדתא ואיזילו גביה מעיקרא", בלי "ולבסוף זל עיבדתא", היא מקורית; "ולבסוף זל עיבדתא" הוספה היא, בנסיון לאזן סדר הזמנים, על חשבון גרימת כפילות. כ"מ גורס כמו גה, ומסתבר איפוא שאף הוא שומר על הגירסא המקורית. אמנם אפשר גם לטעון שגירסת כ"מ צמחה על ענף פמ (ודוק שבשניהם: "אינהו"), ובה בוצעה השמטת "ולבסוף" וכו', כפי שביקש המהרש"ל לעשות בהגהת גירסת הדפוסים, וכפי שתיבת "כו" רומזת לגבי וא' ז' (כנ"ל). מכל מקום, ללא הוכחה, אין צורך להוציאה מחזקת הגירסא המקורית, ללא הוספה ומחיקה.

לאחר קביעת גירסת הספרים, שאלתנו הבאה היא מה היתה צורתה המקורית של מימרת רב הונא בריה דרב נתן? גם בענף גה, שאין הלשון "ולבסוף" וכו' כתוב, אין התאמה ברצף הדברים ובזמנים שאליהם מכוונים, שהרי "דזל עיבדתא" מכוון ל"השתא", ואחריו כתוב: "מעיקרא". אשר להמשך הדיבור "מהו דתימא" וכו', מן הסגנון הכרחי לומר שאינו חלק מן המימרא, ובאמת, המשך זה אינו כתוב בכ"י ג. כלל (וכן בכ"י ז' מובא בפנים הגמרא עם הציון המעיד על הכנסתה: "הג"ז").⁴⁷ ובכ"י גה, לאחר "ואיזילו גביה מעיקרה", מיד: "אמ' רב הלכה כרבי דוסא" (החלק החמישי).

התלמוד. ורצה המהר"ם לסייע ההלכה, שהרי כבר סברו וקבלו מזמן. ברם בהגהות הגר"א אות ב פירש "ולסוף" בהתאם ללשון רש"י. ועיין בספר נחלת ישראל לכאן, סד"ה סלע.

⁴² וההקבלה שציין הגר"א (סי' שלג ס"ק טז) אינה מושלמת לפי הסגנון.

⁴³ וכתב בפלפולא חריפתא (על גירסא זו ברא"ש ד"ו): "בגמ' לא גרסינן לא צריכא דזל עבדתא אלא גרסינן לא צריכא דאזולי כו' והכי מסתברא דהא מסיק ולבסוף זל עבדתא, ולמאי קאמר לא צריכא דזל עבדתא שאינו אלא כפ"ל, אבל רש"י גרס הכי" (אות נ).

⁴⁴ וכתב בדק"ס: "והגהה ישרה היא".

⁴⁵ עי' בדק"ס, עמ' 216 אות מ, ושמא כתב דבריו לכ"י וא' קודם, וכתב "ומלת כו' יש למחוק", ואח"כ כתב לכ"י ז'. ויישב אותה כהלכה, ונשארו דבריו הראשונים.

⁴⁶ ועי' בפלפולא חריפתא הנ"ל (הע' 43), ומ"ש "אבל רש"י גרס הכי", הכוונה בעיקר לדבור "לא צריכא דזל עבדתא", ולא כמו שכתב עליו בדק"ס "אבל מ"ש מרש"י אינו כן דרש"י לא הוה גריס ולבסוף כו'" (עמ' 216 אות מ). ומ"ש בדק"ס "דרש"י לא הוה גריס ולבסוף כו'" (ככ"י מ א), יתכן שכך סבר המהרש"ל (והשוה מהר"ם שי"ף), אבל מפירושו אפשר שגרס כן, ככ"פ ודעימיה, ושאר הראשונים שציינו.

⁴⁷ ועי' ריטב"א, עמ' 171, ד"ה כי (לפס' 3).

מכל זה משמע שהדבור "דזל עבדתא" מקורי במימרת רב הונא בריה דרב נתן, שדבור זה כתוב בכל הנסחים אע"פ שאינו משתלב במקום הנכון לפי סוגיית בעל הגמרא. ונראה שרק "דזל עבדתא" היתה המימרא המקורית, אשר מוטל היה על בעל הגמרא לפרשה.⁴⁸ ובאמת, לגירסת רוב הנסחים שלפנינו (סלע נותן להם סלע) קשה לפרשה. ואם גרס רב הונא בריה דרב נתן ככ"י ג' "סלע נותן להם שקל", אין כוונתו לתרץ קושיית פשיטא;⁴⁹ אדרבה, קשה, הרי מחיר חצי המלאכה לא השתנה, ולמה אינו נותן לו אלא שקל? על זאת ניתן להסב המימרא הנ"ל, ומתרץ, שאם קבלו מלאכה בשני סלעים והניחו חציה, בנוהג שבעולם אין ניתן להשלים המלאכה לפי אותו חישוב, אלא יש להוסיף, כגון ששה דינרים לחציה, "שאם היה בא לשכור שכיר לחציה אינו מוצא בפחות משה דינרים" (רש"י עז ע"ב, ד"ה היה יפה),⁵⁰ ואין זה נחשב שינוי שער המלאכה שכל יום ויום.⁵¹ אולם אם העתיד להעשות יפה סלע, נשאר כאן מקום לתרץ שאין זה כי אם "דזל עבדתא", ומכיון שיד אומן על התחתונה, מתורצים דברי הברייתא שאינו נותן לו אלא שקל.⁵² רב הונא הוא שמחדש כאן כל הנושא של שינוי בשער, כדי ליישב לשון הברייתא, והכוונה לשער מלאכת קבלנות, שהיא עניינה של ברייתא זו. ולפי זה "ששה דינרים" או "שקל" שבברייתא, אינם באים מתוך שינוי שער הקבלנות, אלא תנודות במשך שעות היום, לגבי שער רשמי קבוע ועומד.

⁴⁸ אפשר לטעון שהמימרא המקורית היתה "דזל עבדתא ואוזילו אינהו גביה מעיקרא", אבל אין זה סגנון מיושב מבחינת זמני האירועים, כנ"ל.

⁴⁹ ועי' חילוף-גירסא 7 שחסר "לא צריכא" בכ"פ. ובאביו של כ"י ז' כנראה חסר "פשיטא", ושם בסוף שורה "פשיט", כנראה ביד אחרת, ונטשטשה הדיו, ושוב בין השיטין: "פשיטה".

⁵⁰ וכן כתב הרמב"ם: "בין שהזלה מלאכה אחר כן בין לא הזלה" (פ"ט מהל' שכירות ה"ד, כנ"ל). ואם "בין לא הזלה" מכון ל"ששה דינרים" (ראה לעיל, הע' 14), הרי אין הרמב"ם קורא ל"ששה דינרים" הוקרה מלאכה! ואשר לפירש"י, אם כי כתב כן בברייתא, בפירוש המשנה כתב על-פי הסוגיא, שכתב: "ידם על התחתונה, אם הוקרו פועלים, ואינו מוצא מי שיגמרנה בשכר שהיה מגיע לאלו" וכו', והוא על-פי דבריו שכתב בסוגיא: "דאייקר עבדתא, הוקרו פועלים" (ובכמה מקומות ראינו שפירוש רש"י שבמשנה נסמך על פירושו בסוגיית הגמרא — ואף בגלל זאת מרבה רש"י לכתוב "מפרש בגמרא" — ואכמ"ל). וכסגנון זה דברו שאר הראשונים, עי' תוס' עז ע"א, ד"ה השוכר (והגהת הב"ח שם); רא"ש: "היה יפה ו' דינרים, כגון שנתיקרה המלאכה" (ס' ב) בטור: "ועשה חציה וחזר בו ונתיקרה המלאכה שאי אפשר לגומרה אלא בו' דינרים" (ס' שלג), כעין פְּבֹאָה מ"ש ברין של הסוגיא: "ואם הוקרה המלאכה" (ס' שלג); ועי' תלמיד הרשב"א (שיטת הקדמונים עמ' רו), ועוד. והרמ"א סיגנן אותו דיבור של הרמב"ם: "בין הוקרה מלאכה או הזלה" (ס' שלג, סעיף ד). בס' המאור (ד"ה פיסקא) כתב: "ואם חזר בהם בעל הבית, יד בעה"ב על התחתונה ויד פועל על העליונה ושמין להם מה שעשו, יפה ששה דינרין נותן להם סלע, דמעיקרא הכי אוזילו גביה" וכו'. וצריך לי קצת עיון בדבריו, אבל נראה שאינו אלא כמליצה אצלו, שפירושה: בכך נקבע המחיר ביניהם מראש.

⁵¹ על "ואם סלע" פי' רש"י ברף עז ע"ב: "ד' נמצאין פועלין לעשות חציה השני בסלע", וברף עז ע"א: "ואם העתיד להיעשות יכול הוא לגמרו בשכירות סלע" — שעל פי רוב עולה יותר, ולפעמים יכול למצוא בסלע. ואין צריך לומר בהכרח שיש כאן שינוי השער, אלא הן תנודות רגילות של מלאכת הקבלנות, אפילו באותו יום, ו"ששה דינרים" אינו נחשב עליה מוחלטת של שער שכר הפועלים. ובכדי לקרב הדברים כתב תלמיד הרשב"א: "ואם ראוי ליתן בשכרה למחר או ליום אחר ששה דינרין כגון שהוקרו פועלים" (עמ' רו). ועי' להלן.

⁵² ויש לבחון גם את דברי הרמב"ם לפי זה, ובאמת, לפי גירסתו בברייתא "ואם שקל נותן להם סלע", צריך לרחוק בפירוש "פשיטא לא צריכא". ברם, אותה מסורת שברמב"ם מיושבת יותר עם המימרא הקצרה, שאם שקל, זל עבדתא, וכפי שהשתמש בעל פני משה בסגנון הזה: "ואם שקל, כגון דזל עבדתא"! ובאמת, אותו דבור של פשיטא הוא שמנע מבעל מרכבת המשנה לייחס לרמב"ם גירסא אחרת בברייתא, וכתוב על הגירסא שלפנינו: "ונסוחא זו דווקנית היא מדאמרינן דע"ז ע"א סלע נותן להם סלע פשיטא אר"ה" וכו' (על הרמב"ם הנ"ל, ועיין בדבריו, וראה אומה"ת עמ' תקפז ולעיל הע' 26).

ואילו בעל הגמרא גרס "סלע נותן להם סלע", וראה לנכון איפוא לעשות ממימרא זו של רב הונא תירוץ לקושיית פשיטא. ולפי סברה זו של בעל הסוגיא, "דזל עבדתא" אינו מפרש לשון הברייתא — הרי בברייתא אין כל שינוי במחיר — אלא מוסב הוא על עניינים אחרים, והם דברים החסרים מלשון הברייתא, בדרך של אוקימתא. מכאן בנה בעל הגמרא את סוגייתו מסופה לתחילתה לפי שיטה זו ובאיוון הסברות, ועל ידי כך בפס' 3 ניסח כבר בסגנון ישר ומפורש: "דאיקר עבדתא" וכו' (וראה בנסחים, וריטב"א ד"ה כי טפאי). ולאחר ששנה פיסקאות 6, 3 שנה פיסקאות 2, 5 בענין דומה, ושם באה קושיית פשיטא ביתר שאת.⁵³

ואף כאן הסגנון "לא צריכא דאיקר עבדתא הו", אינו יכול להיות מוסב על ששה דינרים שבעצם לשון הברייתא, שעל זה אין שייך כלל לומר "לא צריכא", בדרך אוקימתא. ובהכרח הוא מוסב על דבר אחר, מחוץ לנתונים שנמסרו בברייתא גופה, וכפי שהקשינו לעיל לגבי פס' 5, שאי אפשר להסב "דזל עבדתא" על הענין שמפורש בלשון הברייתא. וגם כאן צריך לומר שמוסב "דאיקר/דזל עבדתא" על שער חדש שיצא לעבודה שלמה, בשוק הקבלנים, עליו מגיבים הפועלים ובעל הבית בטענותיהם. ואף כשזל עבדתא, אריגת חצי בגד עולה יותר מחצי המחיר לבגד שלם, ויש שמשלם ששה דינרים לחציו, כשמחיר אריגת הבגד כולו ירד משמונה לשבעה דינרים.

וקרוב לומר שאמר בעל הגמרא פיסקאות אלה על פי לשון הגמרא להלן ריש פרק ז' (פג ע"א), ששם סממני סגנונו: "פשיטא לא צריכא", "דטפא להו אאגרייהו", "עבדתא שפירתא",⁵⁴ ועצם ענין אכילה ושתיה. ומכל מקום, ברור שיחס הדדי קיים בין שתי הסוגיות.

⁵³ ובאמת בתוספתא ובירושלמי ליתא "ויטלו שני סלעים", שהרי פשיטא! אבל מכל מקום אינה פשיטא של ודאי, לאחר שחזרו בהם. וכן כתב בפני משה: "או יגמור מלאכתו בעד הסלע השני ויתן לו שנים ואע"פ שנתייקר השכירות הולכין אחר התנאי". ועיין היטב בפיה"מ לר"מ פ"ו מ"ב, שפירש דין נוסף לענין יגמור מלאכתם. וכוונת דבריו שאם כבר מתחילה הקדים להם תשלום החצי הראשון (כדומה לסיפא של אותה משנה בענין שדה המובאת שם, עיי"ש), נמצא שתפוסים פועלים בשכרם ואי אפשר לשום להם על העתיד להעשות. וכן רוצים הפועלים לקבל על החצי הראשון כיוקר של עכשיו, שאינו נותן להם אלא כפי מה שעשו לפי הפסיקה הראשונה, ואומר להם "אם תרצו תגמרו כל השדה ונשלם לכם שכרכם" (בתרגום ר"י קאפא עם המקור, עמ' עה). והוא מעין לא צריכא משלו חוץ מן הנאמר בסוגיא.

⁵⁴ ביטוי זה נמצא רק בשתי סוגיות אלה, ולעיל ריש פרקנו, ראה החלק הראשון, עמ' 3 הע' 7.

הסוגיא הראשונה, חלק ה — פועל יכול לחזור בו (עז ע"א-ע"ב)

לפנינו סוגיית "אריגה" מובהקת. כלומר, נראה בעליל שהמימרות ודברי התנאים¹ היו קבועים כאן במקומם בתלמוד הקדום, מבלי שיהיה ביניהם קשר של משא ומתן, ובעל הגמרא הוא שארג סוגיא מסביב למקורות הללו. לאחר שמצא מקום לפרש שתי מימרותיו של רב כסותרות זו לזו, הכניס את שאר דברי הסוגיא במסגרת תירוץ, אם שאני ליה לר' דוסא בין שכירות לקבלנות, ואם לא שאני ליה. ואף אותם שני מושגים, "שכירות" ו"קבלנות" והבחנה ביניהם, שנעשו ציר הסוגיא, הוזכרו כברייתא ובודאי שאבם בעל הגמרא משם.

שתי מימרותיו של רב בסוגייתנו כשעומדות בפני עצמן, אינן סותרות זו לזו בהכרח. ראשית כל, במה שפסק רב כר' דוסא ושללא כתנא קמא בכבא ג' של הברייתא לעיל (החלק השלישי בסוגיין), הרי פוסק הוא לענין קבלן בלבד, שלא דיברו תנא קמא ור' דוסא שם אלא בקבלן ("קיבל קמה..."). אולם קביעתו במימרא השניה שפועל יכול לחזור בו, בשכיר היא אמורה, ואומר "אפלו ב ח צ י ה י ו ס", והוא סגנון ששייך בשכיר יום, ולא בקבלן, ואפילו לסוגיית בעל הגמרא, שקירב ענייניהם של השכיר והקבלן (וראה החלק הרביעי, ולהלן ד"ה לפי פירוש רש"י), הנה "יכול לחזור בו" אינו כרוך בהכרח עם "ידו על העליונה", ואף מי שידו על התחתונה, אפשר לומר עליו שיכול לחזור בו, במובן שיש לו כח ויכולת לחזור בו, וחזרתו חזרה. ניגודו של "יכול לחזור בו" הריהו "אינו יכול לחזור בו", וכדין "שוכר עליהן או מטען", שאין חזרתו חזרה.²

¹ וראה לקמן, עמ' 84, ד"ה אותה בבא.

² וראה רי"ף בסוף סוגיין: "שמעינן מינה דבדבר האבד אפי' פועל אינו יכול לחזור בו"; רש"י סד"ה אמר ר"נ. ועיין לעיל ח"ד, עמ' 73, הע' 7, סד"ה ואפשר ליישב. ועיין שו"ת רשב"ש סי' קיב (כא ע"ב). ומתורץ מה שהקשו בזה, כגון בסיני, שנה ראשונה (תרצ"ח), עמ' שעא, אות ד. וראה להלן והע' 36. וגם מדברי בעלי התוספות בפרק קמא, אנו נרמזים שאין הכרח לקשר "יכול" עם "ידו על העליונה", ואין הכרח לומר שהמימרות חלוקות, וז"ל: "יכול לחזור בו אפי' בחצי היום. וא"ת ומאי קמ"ל, והלא בפרק האומנין לא פליגי רבי דוסא ורבנן אלא דר' דוסא סבר דיד פועל על התחתונה ורבנן סברי דידו על העליונה, אבל לכול הו"ל יכול לחזור בו" (תוס' י ע"א, ד"ה יכול). ועל זה כתב ר"ע איגר: "קשה לי טובא לפי קושייתם האידך מצאו ידיהם ורגליהם באותו סוגיא גופא דהאומני' דפרכי' ומי אמר רב הכי, דהאמר רב פועל יכול לחזור, ומאי פריך, אדרבא הא רבי דוסא סבר ד יכול לחזור רק דידו על התחתונה" (דרוש וחדוש לשם, ותירץ מה שתירץ). ובתשובות ר"ת, סי' לג, ז (עמ' 55): "... והוי כנותן בגד לארוג שיכול לין שניהם לחזור, כדאמרין בהשוכר את האומנין". ובתוס' שם דרך תירוץ: "זי"ל דקמ"ל ד יכול לחזור בו וידו על העליונה כרבנן" וכו', עפ"י סוגיין (עיי"ש, ודיבור זה פירוש ר"י הוא, עי' מרדכי לפרקין, סי' שמו). וראה תוס' מח ע"א ד"ה והא (לעומת תשובת ר"ת הנ"ל), ובגליון הש"ס לשם: "להדיא מחלקים כן לקמן", והשאיר בצע"ק. וכן במיוחס לריטב"א כאן: "ורב ודאי אשמועי' דיכול לחזור בו וידו על העליונה", עיי"ש, וסיים: "ולכך קשי' דרב אדרב". וראה תוס' רא"ש לשם (עמ' לה), ד"ה והא אמר רב (ושם "לרב נחמן", צ"ל: לרב). ועי' תוס' קידושין יז ע"א ד"ה חלה, ושם מכורח הסוגיא, הישוו במפורש בין "ידו על התחתונה" לבין "שוכר עליהן או מטען". כלומר, אינו יכול לחזור בו! וראה מהרש"ל עז ע"א בד"ה מהו דתימא (ותוס' שאנץ בשטמ"ק ריש פירקין). ועי' ערוך השלחן סי' שלג סעיפים ח"א, ומ"ש שם על לשון הפוסקים. וראה להלן, הע' 20. ואשר למושגים שכיר – קבלן, גם בעולם הרומי-הלניסטי הבחינו הבחנה ברורה בין שני סוגי עובדים אלה, ראה הייכלהיים (לעיל ח"ג, עמ' 68 הע' 72), עמ' 147.

וכן באות בירושלמי שתי המימרות האלה של רב, ושם אין שום צורך לומר שחלוקות הן.³ שלאחר בבא ג' מן הברייתא מובא בירושלמי: "רבי זירא בשם רב הונא רבי בינה רבי ירמיה בשם רב הלכה כרבי דוסא" (פ"ו ה"א, י ע"ד). ובהל' ב' שם: "רב אמר כי לי בני ישראל עבדים אין ישראל קונין זה את זה ... על דעת' דרב בין פועל בין בעל הבית יכול לחזור בו ... (יא ע"א), ובודאי מימרא זו, והמימרא השניה בסוגיין, אחת הנה מעיקרן.⁴ ו"יכול לחזור בו" פירושו "אין קונין זה את זה", שאין כאן קנין המונע חזרתו של כל צד. ומענין שמה שנאמר שם ע"י בעל התלמוד לדעת רב שפועל יכול לחזור בו, נעשה כאן עצם המימרא, ואילו הפסוק שהוא מובא בתוך לשון המימרא בירושלמי נעשה טעם ונימוק למימרא בבבלי לעיל בפירקא קמא: "והאמר רב ... טעמא ... דכתיב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים" (י ע"א).⁵ ועוד ראה להלן, לעצם פירוש בירושלמי.

מן הסגנון "והא אמר רב", נראה כאילו מובאת מימרא זו כאן ממקום אחר,⁶ כ"דומיא". אלא אף סגנון זה אינו אלא לשם המשא ומתן, ולאמיתו של דבר מימרא זו כשלעצמה קבועה כאן מראשיתה בתלמוד הקדום. שהרי דרכה של סוגייתנו הארוכה (שלפנינו כאן רק חלק מחלקיה) היא לקבוע דברי התלמוד שעל הברייתא דלעיל כסדרם, לאחר שהובא לשון הברייתא כולה (ראה בחלק השלישי). ולכן לאחר פרשנות בבא ג' של הברייתא (בחלק הקודם), באה כאן מימרא הפוסקת הלכתה של הבבא הזאת. על בבא ד' אין דברי תלמוד. המימרא השניה של רב מוסכת על בבא ה', ולכן מסודרת היא כאן במקומה. בבבא זו נאמר, שאפילו בדבר האבד, כשיש שם פועלים אחרים לשכור, חוזרים בהם הפועלים, ואין לו עליהם אלא תרעומת. על זאת אומר רב שכך דינם של פועלים בישראל מגזרת הכתוב, שאין בני ישראל קונים זה את זה למלאכה, ויכול הפועל לחזור בו אפילו בחצי היום.

אותה בבא ה' שבברייתא עוסקת בשכירים; כך משמעות לשון "פועלים" בדרך כלל.⁷ בתוספתא ובירושלמי נאמר בבבא הזאת: "אם ראה חמרין שממשמשין ובאין", ובבבא ב' של הברייתא, "חמרין" שכירים הם לפירוש רש"י (עי' ד"ה בד"א שלא התחילו). ברם עיקר פרשנותה של בבא ה' ובמה היא עוסקת צריך לבוא מתוך לשונה, שהרי ברייתא דידן חוליות חוליות היא, ודומה שבאו הבבות השונות הללו בעיקר ממשינות קדומות שהיו קיימות בפני עצמן לפני שנחרזו כולן יחד.⁸ ומכאן שאין סגנון מותאם לגמרי, ואין רציפותן פשוטה וחלקה,⁹ וקשה לפעמים לדייק ולברר יחסן ההדדי לפי סידורן של עכשיו, ורבו השיטות.

³ וכבר העיר זאת ר"י פרנצוס בסיני עה (כנ"ל, ח"ד עמ' 77 הע' 28), עמ' רמח.

⁴ וכן כזה פרנצוס שם, הע' 28.

⁵ והניסוח על פועל שרשאי לחזור בו גם במימרתו של ריש לקיש, שעל הברייתא "תני ר' הושעיא השוכר את הפועל לעשות בכל מלאכה, מציאתו לבעל הבית", היקשה: "אמר ר"ל אדם שיש בו רשות לחזור בו תהא מציאתו לרבו" (ירושלמי ב"מ פ"א ה"ה, ח ע"א); "רבי שמעון בן לקיש בעי רצה לחזור חזור בו, ואת אמר מציאה של בעל הבית" (ירושלמי פאה פ"ד ה"ה, יח ע"ב, וכענין ב"מ י ע"א הנ"ל).

⁶ ש' ורהפטיג רצה לומר שהיא תקנה שתיקן רב (דיני עבודה במשפט העברי, עמ' 8, 68 ועוד), וכן כזה כתב י"ש צורי בספרו "רב" עמ' 341. ועי' מ"ש י"א אפרתי, בראילון ו, עמ' 76, על מימרות רב. ולהלן העלינו שאין דברי רב אלא פירוש לדינא דברייתא כאן.

⁷ עי' ש' ורהפטיג, שם, עמ' 75; מ' איילי, אוצר כנויי עובדים, עמ' 17-18 והערות. וכתבו בתוספות, "דפועלים לא משמע אלא שכירי יום" (עה ע"ב), ר"ה השוכר את האומנין. וראה לעיל, עמ' 73 הע' 13.

⁸ "דברייתא זו פיסקי פיסקי קתני" (רשב"א בשטמ"ק לעיל עו ע"ב, ד"ה וכמה שוכר עליהם). ועי' ב' די פריס, תרכ"ז (תרצ"ד), סוף עמ' 253 (= מחקרים בספרות התלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 22-23), וראה להלן הסוגיא הששית.

⁹ למשל, מרצף בבות א"ב' מדייקת הגמרא שהטעו בבבא א' פירוש חזרו, אבל אין הפירוש מוכרח מלשון בבא א'

לפי פירוש רש"י משמע שבבא ה' מוסבת על בבא ד' (ר"ה במה דברים אמורים דשוכר עליהן).¹⁰ ואותה בבא ד' מוסבת על בבא ג' (ר"ה בד"א דאין החוזר נפסד אלא לפי חשבון). והיות ובבא ג' מדברת בקבלנים (ר"ה בד"א שלא התחילו, ועי' החלק הרביעי), יוצא לשיטתו שבבא ה' עוסקת אף היא בקבלנים.¹¹ אבל בספר המאור פירש לפי הענין ולא לפי הרצף, והסב בבות ד"ה' על בבא א' (ולרבותא לבבא ד', כלומר, בדבר האבד, אפילו לא התחילו שוכר עליהם).¹² ופירש קודם כל שאר בבות הברייתא לפני שפירש בבא ג', ופירש אותן בבות לדין שכירות,¹³ וכתב: "וכל זה שאמרנו בחזרה בשכירות, אבל בקבלנות ...", ומפרש דין קבלנות בבבא ג', עיין בלשוננו. הרי לדבריו של בעל המאור עיקרה של בבא ה' מדבר בשכירות.¹⁴ ומשמע, בין שלא התחילו, בין שכבר התחילו, פועל חוזר, ועל זה אומר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, ואין המדובר כאן אם ידו על העליונה או על התחתונה.

גם מן הירושלמי יש להביא סיוע לדברינו; אמנם החוקרים מצאו קשיים גדולים בירושלמי הלכה ב' שבפרקנו, שראו בה דברים הסותרים למשנתנו. וזה הלשון כולו בירושלמי: "הלכה ב', השוכר את האומנין כו' רב אמר כי לי בני ישראל עבדים, אין ישראל קונין זה את זה, אמר רבי יוחנן עבד עברי היא מתניתא. על דעת' דרב בין פועל בין בעל הבית יכול לחזור בו, על דעתיה דרבי יוחנן פועל יכול לחזור בו ולא בעל הבית".¹⁵ וכתב א' גולאק: "דעתו של רב מתאימה להלכה שבנוסח המשנה שלפנינו שבין פועל ובין בעל הבית יכול לחזור בו ... עיין במפרשים שם שנרחקו לפרש דברי ר' יוחנן שנחלקו על המשנה שלפנינו".¹⁶ וקבע: "ההלכה שבמשנה 'אם בעל הבית חוזר בו ידו על התחתונה' אינה בנוסחא שבכ"י מינכן ... נראה ממשמעותם של המקורות שהיא מאוחרת".¹⁷ ועוד הוסיף: "ברמב"ם פ"ט מהל' שכירות ה"ד לא הביא את דין המשנה שבעל הבית שחזר בו ידו על התחתונה".¹⁸ ואף רי"ן אפשטיין

עצמה, וכנראה בירושלמי לא פירשו כן, ראה החלק הראשון. בבא ג' אינה מוסבת על ב', וכבר הצביעו במיוחד שסגנון יוצא דופן הוא כאן (ראה פחד יצחק, ערך במה דברים אמורים, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ל, ג, עמ' שצז).
¹⁰ לדברי רבינו יונה בבא ה' מוסבת במישרין על בבא ג': "ובד"א דקאמר ר' דוסא שאם בא פועל לחזור דליהוי עלייהו פסידא בשאין שם פועלים לשכור, אבל יש שם פועלים לשכור מצי אמרי לבעל הבית צא ושכור מאלו" וכו'.
¹¹ ועי' מהרש"א לרף עו ע"ב.

¹² וכסדר הבבות במשנתנו שדין דבר האבד בא אחרי הרישא, ואח"כ חזרת אומנים שידם על התחתונה. ועי' מה שדייק מסדר הבבות שבמשנה ברא"ש סי' ב בשם הראב"ד.

¹³ ומ"ש "וה"ה להיכא שהתחילו במלאכה בשכיר יום", פירוש, בשכיר יום, שבו מדובר כאן, לא רק כשהלכו ולא מצאו, אלא אפילו התחילו במלאכה, נותן להם שכרם. וכן מובאים דברי המאור בפירוש פרוכנסלי כ"י [שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעא], וכתוב: "ו ב ש כ י ר יום", כלומר, ומדובר בשכיר יום. ומ"ש: "ואם חזרו בהם פועלים אחר שהתחילו במלאכה ו ב ש כ י ר ו ת יום נותן להם שכרם כפי מה שעשו מן היום", גם כאן הכוונה, "ובשכירות יום מדובר", ולא נרמזה כאן מלאכת קבלנות. ומה שהיקשה הראב"ד על המאור בספר כתוב שם (ומובא בשטמ"ק), נראה לפרש דברי המאור ש"הלכו חמרים ולא מצאו תבואה" אינו נקרא "עד שלא התחילו במלאכה", אלא דינו כהתחילו, עי' במאור, ועי' בטור (כהבאת דבריו להלן בהע' 39), ועוד.

¹⁴ וכן בספר ההשלמה הסב בבא ד' על בבא א', עיין שם ריש פירקין. ומ"ש שם: "וכי האי גונא קתני בסיפא ד ב ר התחילו במלאכה", צ"ל בערך: ב ד ל א התחילו וכו'. והשוה מאירי, עמ' 295-296.

¹⁵ בכ"י ליידין התיבות "ולא בעל הבית" נוספו ביד אחרת; בכ"א: "בעל הבית אינו יכול לחזור בו" [= ירושלמי גזיקין, עמ' 68].

¹⁶ ראה הע' 20.

¹⁷ תולדות המשפט בישראל, החיוב ושעבודיו, ירושלים תרצ"ט, עמ' 7-6 והע' 30. וראה פרנצוס הנ"ל בהע' 3, עמ' רמט"ר, והע' 37.

¹⁸ שם עמ' 7 הע' 14. והנה הרמב"ם פירש דין זה בפיה"מ, ופלא שלא הביא בחיבורו דבר בענין. ואף לא ראיתי

כתב: "אם בעל הבית חוזר בו ידו על התחתונה — ליתא בכ"י מ, ולא נתפרש גם בבבלי,¹⁹ ולא היה במשנת הירוש' ... ומדלא הזכיר משנתנו (מתניתא פליגא על רב' וכדומה), משמע שלא היה במשנתם".²⁰

דבר זה קשה מאד, מכמה בחינות: כיצד יעלה על הדעת שגירסא עתיקת יומין עליה מיוסדת סוגיית הירושלמי תישמר בכ"מ בלבד, נגד כל הנסחים של המשנה — קטע גניזה²¹ וכתבי-היד הדווקניים בכלל — ונגד דברי הראשונים, בשעה שאותה גירסא אינה אלא חיסור שעשוי לבוא גם ע"י השמטת הדומות?²² ובמיוחד לדעת ר"ן אפשטיין — הרי קבע את הנידון בתוך המדור "הוספות על פי דברי אמוראים והתלמוד",²³ וכיצד אפשר לומר שמן הלשון "ולא בעל הבית"²⁴ שנאמר לדעתו של ר' יוחנן, היה מי שפירש את הדבר כשיטת הבבלי, ש"אין בעל הבית יכול לחזור בו" שזה "ל"ידו על התחתונה", כלומר, שאם חזר חזרתו חזרה אלא שידו על התחתונה,²⁵ וניסח על פי זה בבא שלמה במשנה "אם בעל הבית חוזר בו ידו על התחתונה"? ואין זה דומה לכל אותם מקומות שהביא אפשטיין שם, שבדברי התלמוד מפורשים: כיני מתניתא, תני, וכיו"ב²⁶ והגיהו.

בראשונים שהקשו על כך במפורש, וכן לא הובאו באומה"ת מן האחרונים שהקשו כן (ואף זה פלא, הרי הגיה הרמ"א דין זה בס' שלג ס"ד), ומהדירי הספר הנ"ל הוסיפו מדעתם: "וצ"ע שביד החזקה לא הובאה הלכה זו" (עמ' תקנט הע' 4). ושמא פסק כר' יוחנן בירושלמי שאין בעל הבית יכול לחזור בו, שרב ר' יוחנן הלכה כר' יוחנן, ולא הבחין בזה בין קבלן לשכיר, עיין להלן. ושמא הושמט דבר מהל' שכירות ע"י הדומות, וצ"ע.ג. והנה, בסמ"ג, לאחר שהביא לשון הרמב"ם, ראה לנכון להוסיף: "ושנינו השוכר את האומנים וחזר בו בעל הבית ידו על התחתונה ופיר' רבינו שלמה" וכו' (עשין פט). אלא שהוסיף: "ואומנין משמע בין שכורין בין קבלנים", והשוה הגהות מיימוניות פ"ט מהל' שכירות בדרוס קושטא, ובשאר הדפוסים, אות ט.

¹⁹ ראה להלן, החלק הששי, עמ' 98 והע' 6.

²⁰ מבוא לנוסח המשנה, עמ' 974. והנה, גולאק כתב שדברי ר' יוחנן הם שחלוקים על המשנה, ולפי אפשטיין "מתניתא קשיא על רב"! ודבר זה קרה כך: גולאק בודאי פירש "יכול לחזור בו", שיש לו כח ויכולת לחזור, ואם חזר חזרתו חזרה, אבל אפשר שבחזרתו תהיה ידו על התחתונה, וזה נראה פשוטו של הירושלמי (ובשרה יהושע: "שיכול לחזור בו אלא שידו על התחתונה", ועי' הע' 2). ולכן דעת רב, שבעל הבית יכול לחזור, אינה סותרת משנתנו שבעל הבית שחזר בו ידו על התחתונה, ואילו דברי ר' יוחנן קשים מן המשנה. אבל אפשטיין פירש כנראה בהתאם לסוגיית הבבלי ש"פועל י כ ו ל לחזור בו", הכוונה לחזור בו ותהיה ידו על העליונה, שהרי מכח דיוק זה לשיטת הסוגיא בבבלי יש סתירה בין שתי מימרותיו של רב (ועי' ההערה הנ"ל). ופירש איפוא שדעת רב בירושלמי שבע"כ יכול לחזור בו סותרת דברי המשנה "אם בעל הבית חוזר בו ידו על התחתונה", ודברי ר' יוחנן, שאין בעל הבית יכול לחזור בו, יתפרשו כמשנתנו ממש (וראה להלן הע' 24). וכשיטה זו כתבו רוב מפרשי הירושלמי, בהתאם לסוגיית הבבלי — בפני משה: "דלרב ... ופליג על מתני'!" ולרב "דפליג על המתני' ... ה"נ ס"ל דגם הבה"כ יכול לחזור בו דמתני' ... אתיא דלא כהלכתא למאי דס"ל לרב", ובמראה הפנים: "וא"כ רב פליג על מתני'", והשוה בנתיבות ירושלים; וכן כבר כתב רי"ץ דינער בהגהותיו על הירושלמי (פג ע"א מן הספר): "אבל קשה אמאי לא הקשו על רב ממשנתנו דקתני בשניהם אם חזרו דין על התחתונה". ולשיטה זו לכאורה גם דעת ר' יוחנן "פועל י כ ו ל לחזור בו", סותרת הרישא במשנה "השוכר את האומנין וחזרו בהן ידו על התחתונה". ועיין להלן.

²¹ T-S NS 392.950. הקטע פגום, אבל חלק מן הדבור הנידון קיים.

²² וכפי שהעמיד פרנצוס על הדומות ועל דברי הראשונים, וכן לא השאיר גירסא זו בלא פקפוק (עמ' רמטרנ,

רנד).

²³ עמ' 970.

²⁴ עיין לעיל הע' 15. דבר זה מודפס בפיוזור אותיות במבוא לנו"ה, ובדאי הכוונה להדגיש שוב שע"פ זה נוסחה

משנתנו, ואילו הדיבור הסותר את המשנה לדעתו, משיטת רב הוא.

²⁵ עיין לעיל הע' 20.

²⁶ בעמ' 970 שם.

אלא נראה לפרש פירוש אחר בירושלמי, והוא שהדבור "הלכה ב' השוכר את האומנין כו'" אינו אלא פיסקא מוטעית²⁷ — הרי הפיסקאות בכלל בירושלמי אינן מעיקרו של תלמוד זה.²⁸ ונראה שאין כאן מקום לפיסקא מן המשנה, ומחלוקת רב ורבי יוחנן אינה אמורה על השוכר את האומנין שבמשנתנו אלא על בבא ה' של הברייתא.²⁹ וכן כזה העיר רז"ו רבינוביץ בספרו שערי תורת ארץ ישראל.³⁰ וכך יש לפרש את הדברים: אפילו בדבר האבד, אם יש פועלים העומדים לעבודה, יכול הפועל לחזור בו. ומה הטעם? רב אמר מגזרת הכתוב "לי בני ישראל עבדים", ואם יהא השכיר משועבד למלאכה ואינו יכול לחזור, דומה הדבר לעבדות. ואמר ר' יוחנן טעם אחר, שלא יהא שכיר גרוע מעבד עברי שיכול לפדות את עצמו בגרעון כסף ולצאת.³¹ ואפשר שאין כאן מחלוקת להלכה, אלא משמעות דורשין איכא ביניהם. מכל מקום, בעל התלמוד³² בירושלמי מדריך מלשונם אף נפקא מינא להלכה:³³ רב שאמר אין בני ישראל קונין זה את זה, אם כי עיקר כוונתו "זה" — בעל הבית, "את זה" — השכיר, שאין אדם קונה רעהו ישראל עבד, אפשר לדרוש בו גם: "זה" שכיר "את זה" בעל הבית, ואף בעל הבית יכול לחזור בו כמוהו.³⁴ ואילו לר' יוחנן, הרי עבד עברי פודה את עצמו בגרעון כסף, אבל בעלי אינו רשאי להוציאו לפני זמנו,³⁵ ואם הוציאו אין במעשיו כלום, וחייב בו לכל מה שהיה חייב בו מקודם מדין עבד עברי. והוא הדין למי ששכר שכיר, שאינו יכול לחזור בו באמצע שכירותו, ואם בא לחזור, עדיין חייב בכל שכרו.³⁶

²⁷ וכבר כתב הגר"ש ליכרמן בכמה מקומות כסגנון הזה: "אלא שהפיסקא שם מוטעית, כרגיל בירושלמי" (וראה בהע' 28).

²⁸ ראה מ"ש מו"ר ז"ל בירושלמי כפשוטו, עמ' כחכט; אפשטיין, מלנו"ה עמ' 932-945; י' זוסמן, "כתבייד ומסורות נוסח של המשנה", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, מחקרים בתלמוד, ירושלים תשמ"א, עמ' 241 (ושם ציין להנ"ל). ועיין עתה: ירושלמי נזיקין, עמ' 114, לשו' 41, וראה תרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 337, הע' 1. והלשון "מתניתא" אינה מכוונת למשנה, אלא לברייתא (השוה מבוא לנוה"מ, עמ' 813). רק מי שהציב כאן את הפיסקא פירשה על המשנה. וכן בנועם ירושלמי: "ונראה לי דאין הפירוש דמתניתין ... אלא דקאמר דמתניתא דהיינו הברייתא רתני בה כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים היא נשנית בעבד עברי!" וכבר ביקש בעל יפה עינים לפרש לשון "מתני" שאין המדובר במשנתנו, אלא שנדחק לומר: "ובענ"ד מש"ש בעבד עברי היא מתני' פי' מתני' והיינו נשנית וקאי על הקרא שנסנית בפרשה פעמים" (לדף י ע"א). וכן כעת דברי הגר"ש ליכרמן ז"ל בירושלמי נזיקין: "בעבד עברי היא מתניתה. 'מתניתה' לא דווקא. והכוונה: בעבד עברי הכתוב מדבר".

²⁹ וז"ל: "השוכר את האומנין כו". נראה לי שיש למחוק פיסקא זו ורב אמר דבריו על הברייתא דלעיל סוף ה"א דאם מצויין פועלים יכול הפועל לחזור בו באמצע היום ואין לבה"ב עליו אלא תרעומת" (עמ' 492). המהר"ם מרוטנבורג קבע: "וכל קולי דעבד עברי יש לשכיר" (מרדכי סי' שמו), וכן: "דכל קולי דעבד עברי יהבינן לפועל מק"ו, השתא ע"ע דעבד איסורא ועבר על כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים וגופו קנוי מקילין ביה, כ"ש פועל, כרפריש' בפ"ק דב"מ" (תשובות מיימוניות לספר קנין, סי' לא, ובהגהות מרדכי סי' תנט"ח. ועי' אומה"ת, עמ' תר"כ, הע' 138). ועי' שו"ת מהרי"ק סי' קפא (קח ע"א), שרצה להקל בדיון פועל יותר מעבד עברי, שעבד עברי אינו יוצא אלא בגרעון כסף, "אבל פועל יכול לחזור בו ואפי' קבל כבר דמי שכירתו, ואין המעות בידו לשלם לבעל הבית, ואפי' הכי יכול לחזור בו והמעות חוב עליו, מה שאין כן בעבד" וכו' (ולא הביא ירושלמי זה בנידון). ועי' רא"ש סי' ו, קצות החושן, סי' שלג, ס"ק ו, ח, ונתיבות משפט שם ס"ק ו.

³² בפני משה: "ומפרש הש"ס". ומכאן כמוכח שאין צורך לומר "ולפי שדן בפועל ולא בבעל הבית נראה שרעתו של רב בכלי מתאימה לדעתו של ר' יוחנן בירושלמי" — גולאק הנ"ל, עמ' 7 הע' 30 (ועוד כמה דברים באותו פרק צריך לתקנם). והשוה נתיבות ירושלים שרצה לראות פלוגתא הזאת בין התלמודים.

³³ עי' פני משה ושרה יהושע.

³⁴ ואין כאן ענין ל"ידם על העליונה".

³⁵ וכן בשרה יהושע: "הוא יוצא ואין רבו מוציאו".

³⁶ בבא ב' בברייתא. והלכותיו של רבא בחלק השלישי. וראה פרנצוס עמ' רמט הע' 29. ודין בעל הבית כדין פועל בזמן שאינו יכול לחזור בו, כגון בדבר האבד, שאין חזרתו חזרה וחייב להשלים עבודתו, ששוכר עליו או מטעה אותו.

וקרוב שלא ראה בעל התלמוד שום סתירה בין ענין חזרתו של בעל הבית לשיטות רב ור' יוחנן כאן, לבין משנתנו. שכאן מדובר בשכיר יום ובעל הבית שלו שדומים לעבד ובעליו, ואילו משנתנו אינה אלא משנת ר' דוסא בקצרה, ואותם אומנים הם הקבלנים שדיבר בהם רבי דוסא,³⁷ ובעל הבית שנזכר במשנה, הוא בעל הבית המוסר מלאכתו לקבלן.³⁸ ואין הדבר דומה לשכיר ובעה"ב שלו (השוה רש"י עז סע"א), ואין כל ההקלות של דיני עבדים חלות בקבלן, שאין זה עבד אלא לעצמו, ולמה יבואו לגזור שאין בעל הבית יכול לחזור בו?³⁹ וכשנפרש שהסוגיא מוסבת על בבא ה' של הברייתא ולא על המשנה, סולקו כל הקושיות. וכן מיושב הסדר, שהירושלמי נהג כברייתא זו לשלב דברי התלמוד אחר כל בבא, ולכן כאן מקומו, ומה שהלכה א' בירושלמי כאילו מסתיימת בלי דברי תלמוד על אותה בבא, אין הדבר כן, והכל המשך אחר. ועוד קושיות אחרות שהועלו מיושבות בזה.

וגם בבבלי הם הם הדברים, אלא שדרך הבבלי כאן, כאמור, לקבוע את כל דברי התלמוד אחרי הברייתא, כסדרם. וכאן המימרא הראשונה של רב, הלכה כר' דוסא, מוסבת על בבא ג', והשניה מוסבת במקומה על בבא ה', וכמו שעשה הירושלמי לפי שיטתו.

ועי' רשב"א, שטמ"ק עז ע"א ד"ה דאמר להו. וכתב המאירי: "אם הוא דבר שאי אפשר לו לעשות אחר האונס אף הוא פטור", עמ' 296, עיי"ש. ור"ל שבמקום שאפשר, חייב. ועי' הע' 39.

³⁷ עי' רש"י עז ע"ב ד"ה השוכר את האומנין, וראה החלק הרביעי.

³⁸ בדברי מהרי"ח בהגהת אשרי סי' ב: "ודין זה בקבלנות". ועי' פני משה. ובנתיבות ירושלים כתב: "מתני' דתנן אם בעה"ב חזר בו ידו על התחנותה ע"כ צ"ל לרב דמיירי בקבלן כמו הרישא". (והם דברי הגר"ש ליברמן בירושלמי נויקין הנ"ל: "ומשנתנו ו:ו) בקבלנים, אבל בפועל אין בעל-הבית יכול לחזור בו, דומיא דעבד עברי. ועיין בנתיבות".) ועי' מ"ש מהר"א פולדא (ד"ה ור"י אמר בעבד עברי) לגבי פירוש רש"י דמתני' (וראה כיצד הביא הפיסקאות), ובנועם ירושלמי לח רע"ד.

³⁹ כבר היקשו (גולאק שם, עמ' 655: פרנצוס, עמ' רמטירג) על סתירה שבין משנה ב', שבה "אם בעל הבית חוזר בו ידו על התחנותה", משמע, ששמיין לו, ואינו משלם אלא על החלק שעשו (אם כי ידו על התחנותה), לבין בבא ב' בברייתא שאם לא מצאו תבואה, אף שהוא אונס, נותן להם כל שכרם שלם (אם כי מתחשב בכך שישבו בטלים). והרי גם בבא זו נקראת "חזרת בעל הבית" (ספר ההשלמה ריש פרקין, סי' א; דרישה סי' שלג, אות ב), והשוה ההלכות של רבא (לעיל, החלק השלישי), ועי' תוספתא פ"ז, ה"ה וה"ו, ועי' נתיבות משפט סי' שלג ס"ק ז. ולפי מה שכתבנו הדבר מיושב, שהמשנה דיברה בבעל הבית של קבלן, ואין צריך להחמיר עליו יותר מכל החוזר בו, ואותה בבא בברייתא מדברת בבעה"ב של שכיר, ואינו רשאי לחזור בו. וכן בטור פסק בברייתא: "ואם הלך הוה ליה כאילו התחיל במלאכה ואין בעל הבית יכול לחזור בו ואם חוזר בו צריך ליתן לו שכרו כפועל בטל ... אם התחילו במלאכה אין ב"ה יכול לחזור ואם חוזר נותן להם שכרם כפועל בטל". ואף פסק כמשנה: "וכן הדין כבעל הבית החוזר בו שידו על התחנותה", והלשון "וכן הדין" מוסב על מ"ש שם: "ואם הוא קבלן" (רק בעין משפט לרף עז ע"א היה לו לציין במשנה לסי' שלג סעיף ד בהג"ה, וכן בעיניי למשפט לא ציין בזה. ועי' גולאק, עמ' 7 הע' 31, ואין צריך לכתוב "אבל", שאין כאן סתירה). ברם כמה ראשונים, בהשפעת הנטיה הכללית של הסוגיא, הישוו בעה"ב של שכיר וקבלן: "כשחוזר בע"ה בלא אונס בין בשכיר בין בקבלן ... (גליון תוס' בשטמ"ק לרף עז ע"א).

אולם יש להעיר על דברי בעל התלמוד בירושלמי, שאמר לדעת רב בין פועל בין בעל הבית יכול לחזור בו, ומדובר בבעל הבית של שכיר. ורוצה לומר, פועל יכול לחזור בו מעבודתו, ובעל הבית יכול לחזור בו משכרו, וחזרתו חזרה, ואינו חייב לתת לו. ברם אם מקשים אנו על בעל התלמוד בירושלמי, אין להקשות אלא מתוך לשון הברייתא שבירושלמי, ושם בבבא ב' לא נאמר שנותן להם שכרם משלם, אלא "נותן להן שכר הליכה וחזירה", ומשאר השכר חוזר בו (ועי' לעיל החלק השלישי, עמ' 59). ולדעת ר' יוחנן שאין בעה"ב של שכיר יכול לחזור בו, יתרץ שלא חזר בו אלא מתוך אונס, שלא מצאו תבואה, ובכגון זאת לא אמרו שאין בעה"ב יכול לחזור בו. ועי' שטמ"ק לרף עז ע"א, ד"ה וז"ל גליון תוס': "שמעינן מהאי שמעתתא דכשחוזר בע"ה בלא אונס" וכו', עיין שם (ועי' הע' 36). וראה מה שאכתוב להלן על הברייתא שבסוגיא.

ומשבאנו לכאן בפרשנות דברי סוגייתנו וסוגיית הירושלמי, הרי יש להטיל ספק של ממש אם, לפי דברי התנאים והאמוראים, יש בכלל מקום לדבר על ידו של שכיר שתהיה על העליונה או על התחתונה לגבי שינויי מחירים ומה שעתיד להעשות במלאכה זו. כשנאמרו דברים אלה לא נאמרו אלא על קבלן שקיבל עליו לעשות מלאכה זו, וכפי שהלשון בברייתא מורה,⁴⁰ ואם חזר בו יד לו בענין. אבל שכיר יום לא קיבל על עצמו אלא עבודת יום, והוא רשאי לחזור בו, ויבא על שכרו לפי תנאי שכירותו, אם חצי יום חצי שכירות, ואין לו יד וענין בסיום המלאכה. וכבר שימש הדין הזה משל ולקח טוב במשנת אבות המפורסמת: "רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק. הוא היה אומר לא על יך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה" (פ"ב מט"ז ומט"ז). אלא שמתוך התירוץ שבסוגיא "שאני ליה לר' דוסא בין שכירות לקבלנות", או מתוך האפשרות האחרת, ש"לא שאני ליה" ור' דוסא תרתי קאמר, נגרמה הפרשנות המקובלת שהמושג של "ידו על התחתונה" שנכלל בדברי ר' דוסא יכול לחול בין בקבלן בין בשכיר יום, וכן לגבי ת"ק החולק עליו, למסקנת הסוגיא שר' דוסא דיבר אף בשכיר.⁴¹ וגברה כאן שוב הנטיה בסוגיות הללו לקרב תחומיהם של קבלן ושכיר זה לזה. ולפיכך מה שר"ב אמר פועל יכול לחזור בו, נתפרש שפוסק לגבי שכיר יום כת"ק החולק על ר' דוסא, וידו על העליונה (ולאותם מפרשים שפירשו עליונות ממש, יקבלו ששה דינרים בהזולה המלאכה — טור סי' שלג, ראה בחלק הרביעי, לעיל, וסוף הע' 32 שם). וכן כמובן, כל דברי המפרשים והמחברים אחר כך, נאמרו על-פי הסוגיא בזה, והמעין יבחון את כוונת דבריהם, לפי הנ"ל. ברם לפשוטם של המקורות, נראה פשוט, ששכיר אין לו ענין עם העתיד להעשות, ולא חלים בו דיני ידו אם על העליונה או התחתונה.

חוט השני האורג את סוגיית בעל הגמרא יחד הוא ענין "שאני ליה לר' דוסא בין שכירות וקבלנות".⁴² ומכיון שהענין נעשה עיקר הסוגיא, אבל חסר הוא מדברי התנאים והאמוראים — שהרי בשעתם לא דיברו בכך — צריך המפרש לעמוד הרבה לפרש את המשא ומתן בענין זה.⁴³ ומסתבר לנו שהברייתא של השוכר את הפועל נקבעה כאן כבר בתלמוד הקדום, שכאן מקומה לפי הענין, והיא ממשיכה את הברייתא דלעיל (החלק השלישי) ברצף אחד, וכפי שהן סמוכות בתוספתא (פ"ה ה"א, ה"ג). הדיוק שבסוגיא מברייתא זו ש"לא שאני ליה לר' דוסא" דיוק מורכב הוא, ולכן נוספו קצת לשונות פירוש בנסחים. ובמקצת כתיב הידיד כתוב: "אלא לאו ר' דוסא הוא וטעמא דאניס הוא, הא לא

⁴⁰ הראב"ד כתב, "והלא קבלנות מלאכה ידועה היא" (כתוב שם, עמ' 111, ומובא בשטמ"ק, ועיי"ש). ובדרישה כתב: "וקי"ל הילכתא כר' דוסא בקבלן, וכמשמעות לשון הברייתא מיידי בהכי, אבל בפועל שכיר יום לא" (סי' שלג), ועי' מהרש"א עז ע"ב, ועי' הע' 55.

⁴¹ לפי שתי הסברות בסוגיא, בין "לא שאני ליה", בין "שאני ליה". עיין נמק"י ד"ה אמר ר"נ בר יצחק, והוסיף "כרבנן" על לשון רש"י, כבתוספות בפרק ראשון (לעיל הע' 2). ועי' במיחוס לריטב"א ד"ה אלא כל החזור בו. המאור כתב בקבלנות "כר' דוסא" (עיי"ש), ועל דבריו הוסיף בפירוש פרוכנסלי כ"י: "דלרבנן בין פועל בין קבלן ידו על העליונה ולא שני להו ואנן שני לן" (שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעב). ומ"ש הרמב"ם בקבלן "שמין לו מה שעתיד לעשות", הוסיף בסמ"ג: "שפוסק רב הלכה כרבי דוסא בקבלן וכרבנן בפועל" (עשין פט). ובכמה מקומות בפרקנו הושוו עניני קבלנות ושכירות, וראה בחלק הרביעי.

⁴² והיה בעל הגמרא יכול לומר, "שאני ליה לר' ב", וכפי שבאמת מתרץ בסוף, אלא שרוצה לשלב את הברייתא במו"מ, ולכן מדבר בשיטות התנאים.

⁴³ ראה רש"י ד"ה אמר ר"נ בר יצחק (וראה "פרק האשה רבה", עמ' 325 והע' 14). ועיין היטב בקידושין יז ע"א תוס' ד"ה חלה, במה שפישטו את המשא ומתן!

אניס לא, ש"מ לא שני ליה" וכו'.⁴⁴ וכן כתב הר"ף, "ודייקנן מינה טעמ' דאניס, הא לא אניס לא מצו הדרי בהו" (ובודאי גרס בגמרא כלשון הנ"ל, הכתוב כבר בכ"ג הקדום). ורש"י פירש: "וש"מ מדרגת אונס בתרתייהו, הא לא אניסי לא, ואפי' שכירות נמי". אך לעולם כשיש דיוק כפול אפשר לדחות: "לא תימא הא לא אניס לא שאני ליה, אלא הא לא אניס שאני ליה, האי כדיניה והאי כדיניה (קבלן ירו על התחתונה ושכיר נותן לו שכרו), ואונסא לקבלן איצטריכא ליה". ברם ברור שבעל הסוגיא רוצה לכלול דברי רב פפא/רב נחמן בר יצחק (חילוף-גירסא 2) כתירוץ לקושיא שהוא מקשה, ועל כן מנסח את הקושיא בהתאם.⁴⁵ ולפי שילוב זה צריכים ליחס לאמורא הנ"ל את הדעה "שאני ליה", דעה שמבחינת הסוגיא אינה נכונה, לא לפי מה שעלה על דעתנו בתחילה, ולא לפי המסקנה (הנאמרת על פי משנתנו).⁴⁶ ומכיון שבממרא זו רוצה בעל הגמרא לפרש "שאני ליה לר' דוסא", הסיק מן הברייתא: "לא שאני ליה".

כעת יש לפרש את המקורות המשובצים בסוגיא, בפני עצמם. כאמור, מקבילתה של הברייתא "השוכר את הפועל" נמצאת בתוספתא, ובמיקום מקביל, בסמוך לאחר הברייתא הארוכה של חלק שלישי לעיל,⁴⁷ ומכאן סמך לתיאור דלעיל שסוגיית "אריגה" לפנינו, שהרי המקורות מונחים כאן מתחילה, מסידור קדום, במקומם הראוי להם. וזה לשון הברייתא בתוספתא: "השוכר את הפועל ומת לו מת או שאחזתו חמה, הרי אילו שמין לו. כיצד שמין לו, אם היה שכיר חודש נותנין לו לפי שכירותו, קבלן נותנין לו לפי קבלנותו". הלשון "הרי אילו שמין לו, כיצד שמין לו" מופיע בתוספתא אף בבבא ג' של הברייתא הארוכה (בבבלי: "שמין להן את מה שעשו, כיצד"). ובאמת, ברייתא זו של השוכר את הפועל מעין מקבילה היא לאותה בבא ג'. ואם כי מדברת בבא ג' בקבלן בלבד, מדברת ברייתא זו אף בשכיר; ונקט התנא בשכיר חודש דוקא. וברור מן הסגנון שמדובר בהפסקה ארוכה בעבודת הפועל, דהיינו שבעת ימי האבל או ימי מחלה ממושכים. והיא הפסקה מאונס, שהפועל לא רצה להניח עבודתו (כפי שאכן רצה בבבא ג'), ועוד רצה לעבוד אילו היה אפשר לו. ומכאן שמבחינתו היה רוצה לחזור לעבודתו לאחר אותם ימים שנאנס, אילו ניתן היה לעשות כן. ומכיון שאין הוא חוזר לעבודתו, אלא שמין לו מה שעשה, אנו מדייקים שבעל הבית שמונע מפועל זה לחזור לעבודתו לאחר ימי אונסו, וקרוב לומר שטיב העבודה הוא שמכריחו לנהוג כך. כלומר, שהוא דבר האבד! ומכיון שמדובר בהפסקה ארוכה, נקט התנא בסגנון "שכיר חודש".⁴⁸ וכן אין הלשון "ולחצי

⁴⁴ כ"א, וכזה בכ"י מצ'רטה. בכ"י ג': "אילא לאו ר' דוסא היא, וטעמה משום דאניס, הא לא אניס לא שני ליה בין שכירות לקבלנות". וקרוב שיש כאן השמטת דומות "לא – לא". וכן הוסיפו להלן בכ"א: "... מאי לאו, לאיתויי פועל, ולא שאני שכירות לקבלנות, ור' דוסא היא".

⁴⁵ ראה הע' 43.

⁴⁶ באו"ז ס' רמב: "וזה תשובת רבני צרפת ... ואשכחנן נמי דשני רב נחמן בדבר האבד ודברי הכל בין על שכיר בין על קבלן, ואפי' ג' דבמסקנא מסיק דלא שני לר' דוסא בין שכירות לקבלנות, ועוד דלשינויא דואי בעית אימא קאי שפיר שינויא דרב נחמן" = שו"ת מהר"ם ב"ב, בודפסט, ס' תעז. ועל לשון "מסקנא", ראה להלן, ובהע' 65. לאחר בבא ה' של הברייתא, באה בתוספתא (ה"ב) השוכר את הספינה וכו' (בבבלי להלן בפרקנו סוגיא ז, ע"י שם).

⁴⁷ בירושלמי (ס"ה, א, יא רע"א) משולבת ברייתא זו עם בבא ה' הנ"ל של הברייתא הארוכה. הלשון "הרי אילו שמין לו" וכו' עד סוף הברייתא חוזר כצורתו ממש להלן בתוספתא פ"ט ה"א, ע"י שם. ושם אמר "אם היה שכיר", ולא שכיר חודש, שאין טעם באותה הלכה להדגיש שכיר חודש (ועל אותה ברייתא, ראה תוספתא כפשוטה לשם).

היו שם שמע" בברייתא שבסוגיא, נמצא כאן בתוספתא, ובאמת לפי מה שאמרנו אינו שייך שם כלל.⁴⁹ ולשון זה הוא כלשון שבמימרתו של רב: "אפילו בחצי היום". ומכאן שקשורים הדברים, ואותו לשון "ולחצי היום" שבו נוסחה מימרתו של רב בבבלי — והוא מתאים לבבא ה': [תוספתא וירושלמי: ראה חמרין ממשמשיין ובאין] ואמ' לו צא ושכור מאלו — בו, בלשון זה, נוסחה הברייתא הנ"ל שבבבלי. ונתקרב סגנון המימרא והברייתא זה לזה, יותר משהיו מתחילה.⁵⁰

עוד יש לברר כמה עניינים בברייתא זו. בהיות הברייתא עוסקת בשכיר חודש, מה יהיה איפוא דינו של שכיר יום שהפסיק את עבודתו מאונס, לפי הברייתא? ובאמת מסגנון הברייתא בתוספתא, אי אתה יודע בודאות כיצד לדייק לשונה לגבי ענין זה, ואפשר לומר שהוא הדין לשכיר יום, ששמין לו לפי שעות. ובאשר לקבלן, אין כל כך מקום במציאות להלכה שכזאת, שהיות ונאנס, ורוצה להמשיך במלאכתו, על פי רוב אין הפסקה של כמה שעות צריכה לבטל קבלנותו כפי שהיתה, שקיבל על עצמו לארוג בגד וכיו"ב. ובאמת הלשון עצמו קשה בבבלי, מה ענין לקבלן ולחצי היום?⁵¹ ואשר לשכיר, אפשר גם לדייק להפך מן הנ"ל, שבשכיר יום (שנאנס), נותן לו שכירותו משלם, ולכן נקט תנא בברייתא בשכיר חודש דוקא.

אותו ניסוח מחודש שבבבלי נוגע ישירות לענין זה, וכעת מדובר בשכיר יום, שהרי "לחצי היום שם שמע" וכו'. ואף בסיפא של הברייתא אין הסגנון כמו בתוספתא, ולא אמרו ששמין לו, או שנותנין לו לפי שכירותו, אלא "נותן לו שכרו" וכו'. וכאן אתה נמשך בשני כיוונים, שהרי משמעו הפשוט של הלשון הוא שנותן לו שכרו מ שלם. ובאמת בנמוקי יוסף לרי"ף כאן, הביא את הברייתא בסגנון זה: "נותן לו שכרו משלם".⁵² ואם כי אפשר לטעון שמן הסוגיא פירוש דברי רבינו יהיה "חצי דמי שכרו" משלם, ואין ידו על התחתונה,⁵³ הרי כבר מצאנו אף שיטה זו מפורשת שהכוונה לכל שכרו. בפסטי תלמיד הרשב"א לכאן כתב: "... הרי זה נותן לו שכרו כפי מה שעשה. כך נראה מסוגיית הגמרא בפרק שם. אבל משמם של גאונים אמרו שנותן שכרו של כל אותו היום"⁵⁴ — הרי שתי שיטות. שיטת ה"גאונים" היא כמשמעה של הברייתא בפני עצמה:⁵⁵ "נותן לו שכרו" (= משלם), והשיטה הראשונה היא מה ש"נראה מסוגיית הגמרא בפירוש". והוא דיונה של הסוגיא כאן מר' דוסא, כגון באוקימתא "לא שני ליה לר' דוסא בין שכירות לקבלנות". ואם מר' דוסא אנו דנים, ומקבלנות שאמר בבבא ג', הרי שמין לו ומשלמין לו רק על מה שעשה, ואין לו כל קבלנותו, והוא הדין לשכירות.⁵⁶

⁴⁹ וראה בתוספתא להלן ה"ו: בחצות היום.

⁵⁰ לענין אחר, ראה Judith Hauptman, "An Alternate Solution to the Redundancy Associated with the Phrase Tanya Nami Hakhi", *PAAR* 51 (1984), pp. 73-104. אגב אורחא אעיר שהעמדה שרצתה המחברת ליחס לי בעה" 2 שם, היא הפך העמדה שנקטתי באותו חיבור.

⁵¹ "ולחצי היום לא שייך למתני אלא אשכיר יום" (תוס' ריש פירקין, ד"ה השוכר, והשוה הגהות מרדכי לריש פירקין, פה ע"ג). ואילו בתוספתא שהוא שכיר חודש, שייך יותר לדבר אף על קבלנות, שאין בעל הבית יכול לעמוד בהפסקה ארוכה.

⁵² הוא הסגנון בכמה ברייתות שהובאו ברי"ף לעיל שם. וכ"ה כאן בכ"י מצ'רטה.

⁵³ כלשון רש"י ד"ה נותן. וראה תוס' קידושין יז ע"א ד"ה חלה, שרצו להוכיח שע"פ סוגיין אי אפשר לפרש כל שכרו: "והשתא אי היכא דאניס נוטל שכירותו מ שלם" וכו'. וראה להלן. ובכ"י פ"פ הגיהו וגרסו (והוא בגליון המשלים השמטה): "חצי שכרו ... חצי קבלנותו."

⁵⁴ שיטת הקדמונים, עמ' רט.

⁵⁵ וראה מ"ש ב"על דרך חקר הסוגיא", עמ' 307, סי' יג.

⁵⁶ ועיין תוס' ר' פרץ, ד"ה אם שכיר הוא.

ברם אשר לגאונים הללו שהביאם בפסקי תלמיד הרשב"א,⁵⁷ נראה לומר ששיטה זו בהקשר זה לא נאמרה במפורש, אלא שכך ייחסו המפרשים שיטה זו לקדמונים, במין השלכה לאחור. המשך לשונו של תלמיד הרשב"א, בהזכירו אותם גאונים, כך הוא: "וסעד מביאין לדבריהן ממה שאמרו בענין עבד עברי שאם חלה מקצת שש יוצא בשש כאילו עבד כל שש", עיי"ש. בודאי הכוונה לשיטה שבתוס' קידושין יז ע"א הנ"ל (בהע' 43, 53), ד"ה חלה, במה שהביאו בשם "יש שהיו רוצים לומר", והיא השיטה הראשונה בתשובתו של מהר"ם מרוטנבורג.⁵⁸ ובאותה תשובה ראשונה של מהר"ם לא הביא ברייתא זו, ולא עסק בסוגייתנו מפורשות, וכל ראייתו היתה מדין עבד עברי שחלה שלש. רק בתשובה השנייה ביטל את הפסק הראשון מכח סוגייתנו, שלפיה נותן לו שכרו רק על הזמן שעבד.⁵⁹ אחר־כך באו המחברים המאוחרים, כגון המרדכי ותלמיד רשב"א הנ"ל, והשליכו על השיטה הראשונה את הפירוש הזה, שלשיטתם יצטרכו לפרש ברייתא זו בשכרם משלם.⁶⁰ ואף שכך היא כוונת סגנון הברייתא בבבלי כנ"ל, טרם שמענו שאותם גאונים, שהם מהר"ם ורבותיו, היו מפרשים כן.

מימרת רנב"י/רב פפא, בהקשרה הנוכחי שבסוגיית האריגה, מתפרשת אך ברוחק רב, ונוצר פער רב בין לשון המימרא, לבין הכוונה שמוטל עלינו ליחס לה לפי הסוגיא. וכל המעיין בפירוש רש"י (ד"ה אמר ר"נ בר יצחק) ברייקנות, מיד יעמוד על מידה מרובה של טורח ומורכבות שנוקט לה רש"י כדי לדייק דיוקי הלשון, ולהפך בה, עד שניתן לו לשלבה בתוך הסוגיא. ומה היה הפירוש הפשוט של מימרא זו לפני שנארגה סוגיית "שאני ליה" סביבה? קשה לקבוע בודאות. היסוד הראשון, "בדבר האבד", מתפרש בפשטות כהגדרת המצב של הברייתא, וכפי שאכן דייקנו בעצמנו מן הסגנון בתוספתא שמדברת ברייתא זו בדבר האבד. אשר ליסוד השני, "ודברי הכל", עלינו להכריע אם הוא חלק מקורי מלשון המימרא ואם לאו. באשר אין בידינו שום סיוע לתלות בו יחס הלשון הזה לבעל הסוגיא, עלינו לפרשו במקומו, בתוך לשון המימרא. ומה גם שהיו האמוראים רגילים לומר "דברי הכל" באוקימתות

⁵⁷ וראה בתוספתא כפשוטה לתוספתא שם, שו' 17.

⁵⁸ תשובות מיימוניות לספר קנין סי' לא, ועי' סי' ל ומרדכי סי' שמו. וראה רא"ש סי' ו. ואשר לתוספות מס' קידושין, עי' רא"א אורבך, בעלי התוספות, תש"מ, עמ' 630-633, וכבר כתב שם שהן מאוחרות. ושמא יש לאחר אותן קצת יותר מן סוף המאה ה"ג (עמ' 633 שם), אם ב"יש שהיו רוצים" המכוון למהר"ם מרוטנבורג. מ"מ, אפשר שהיתה דעה זו בידי בעלי התוספות ממקורות יותר קדומים. בתשובות מיימוניות הנ"ל: "וכדבריו אלה בענין החולי ראיתי בתשובת ה"ר יוסף ב"ר ברוך", וראה להלן, הע' 59. בהע' 24 לפסקי תלמיד הרשב"א, עיי' "גאונים", העיר: לא מצאתי, וציין למהר"ם הנ"ל שבמרדכי.

⁵⁹ בתשובות מיימוניות שם: "שוב חזר בו מהר"ם וצ"ל במקצת וז"ל, אשר כתב במגדל אינו"ג שהי"ם אהא דפרק האומנין דפריך תלמודא כי לא אניס נמי משמע דנותן לו שכרו דקתני היינו חצי שכרו דעד חצי היום ולא כל שכרו דכולי יומא ... חדא מדלא קתני נותן לו שכרו משלם כדקתני לעיל, ועוד מדפריך כי לא אניס נמי, אלמא דאניס אין לו אלא שכר טרחו ותו לא, דומיא דלא אניס, ולא כל שכרו, כדמשמע לעיל דקצרו חציה והניחו חציה נותן להם חצי שכרם שפסק עמהם. וקשיא לן והא פועל יש לו דין עבד עברי ... וי"ל שאני התם כבר קיבל העבד הכסף, אבל הכא עדיין לא נתן לו בעה"ב שכר, הילכך אם נתן לא יטול ואם לא נתן לא יתן אלא שכר פעולתו מפ"י בעל החלו"ם במגדל אינו"ג שהי"ם, וכן נ"ל הלכה למעשה במלמד שחלה וכן פועלים, ואע"פ שלא קבלתי מרבתי שקבלו מרבתיהם חילוק בין הקדים לו שכרו ללא הקדים, וכן דנין בכל צרפת וכן דנתי עד עכשיו כדברי רבותיי, חזורני בי, נראה לי הלכה למעשה כמו שהוכחתי מפי בעל החלו"ם, עכ"ל אשר כתב בחידושי בפרק האומנין במגדל אינו"ג שהי"ם" (על שהותו של מהר"ם באותו מקום, עיי' בעלי התוספות, עמ' 545).

⁶⁰ ולא ראיתי שהביאו רבותינו הראשונים את התוספתא הנ"ל, בכדי להכריע בנידון. וראה מה שדייק מן התוספתא בש"ך סי' שלג, ס"ק כה. ועיי' להלן בתוספתא, ה"ד"ה.

של ב' הפירוש וכדומה,⁶¹ ובמיוחד מצוי סגנון זה משמו של רב פפא,⁶² כגירסת ענף פמ כאן! ועוד, שאין "ודברי הכל" מתפרש בקלות בהקשר סוגיית בעל הגמרא, ואף מזה ניתן להרמוז שהוא מן המימרא המקורית. ונראה שפירוש האמורא את הברייתא לפי יחסה לברייתא הארוכה דלעיל. ואולי הוקשה לחכמינו שאותה ברייתא הציעה לקבלנים שחזרו בהם שתי אפשרויות, ששמין להם או יגמרו מלאכתו, ויבואו על שכרם כתנאי הראשון. וכאן, ומה גם שהוא נאנס, לא אמרו יגמור מלאכתו, אלא שבהכרח אינו רשאי לחזור למלאכתו, ושמין לו על מה שעשה (וכלשון התוספתא, כנ"ל). ואף ר' דוסא שהחמיר בשומא, לא ביטל שם את האפשרות של יגמור מלאכתו, וכל שכן תנא קמא, שהקיל שם. ותירץ רב פפא/רנב"י בדבר האבד, ושמין לו בעל כרחו לדברי הכל.⁶³

סיום הסוגיא, "ר' דוסא תרתי קאמר" וכו', הוא מטבע לשון שכיח בתירוצים.⁶⁴ כמה מן הראשונים ראו בדיבור הזה מסקנה,⁶⁵ ועל פיה המשיכו הפוסקים לדבר על מחלוקת רבי דוסא ורבנן הן בקבלן והן בשכיר.⁶⁶ ונפסק בטור ששכיר שחזר בו כשהוזלה מלאכה, נותן לו ששה דינרים, כרבנן החולקים על ר' דוסא ואומרים שיד פועל על העליונה,⁶⁷ בהתאם לתפיסה השוררת בסוגיא זו. ויש מן הראשונים שפסקם מחזיר את הדבר לפשטותו, וכלשון הקישור עם החלק הששי להלן, שר' דוסא דיבר בקבלן, ורב אמר הלכה כמותו, וכן פסקו אותם פוסקים אף כרב ששכיר יכול לחזור בו.⁶⁸ ועוד, כבר היקשו הראשונים על אוקימתא זו שמשנתנו כר' דוסא ורב חולק עליו, שהרי מן הסתם הלכה כרב, ובאה המשנה איפוא שלא כהלכה, ויהא רב חלוק על מה שאמרו בע"ז ז ע"א (=ב"ק קב ע"א) שבבא זו שבמשנתנו הלכתא פסיקתא היא.⁶⁹

זכותו של הפועל לחזור בו משעבוד מלאכתו, כפי שנקבעה בברייתא ונתפרשה במימרות רב בשני התלמודים,⁷⁰ היא זכות חשובה בפני עצמה, וראויה לכל תשומת הלב שהופנתה אליה בספרות.

⁶¹ אוצר לשון התלמוד, ט, עמ' 57.

⁶² וכן רבא רבו, וכן רבו שלו רב יוסף. אלו האמוראים ומספר המימרות בסגנון זה: ר' אבהו (1), רב נחמן א' רבה בר אבהו (1), רב יוסף (2), רבא (3), רב פפא (4), חוץ מכאן. וכן רבינא (1), רב אשי (1), ופעמים אחדות בדברי סתם התלמוד בסגנונות שונים.

⁶³ ושמין לו לפי קבלנותו, אפילו לר' דוסא, ולא לפי העתיד להעשות, שהרי נאנס. וזה פשוט ולא הוצרך לתרץ על כך. ואפילו לפי שיטת בעל הגמרא בחלק ד', אפשר היה לגרוס סוגיית "מני הא" וכו' עד "אלא לאו ר' דוסא היא", כהקדמה המוליכה למימרא. וגם בסוגיא שלפנינו, לפי המסקנא אלא ר' דוסא וכו', צריך לומר שרב פפא/רנב"י יחזור בו מן הטעם "שאני ליה", ויעמיד פירושו "בדבר האבד ודברי הכל" מטעם אחר.

⁶⁴ אוצר לשון התלמוד, לא, עמ' 145 ערך ופליג.

⁶⁵ אע"פ שכאילו חזרנו מזה ב"איבעית אימא" המקשרת חלק זה לחלק הששי. "פר"ח זצ"ל אסקי' דר' דוסא תרתי קאמר" (או"ז סי' רמ); "ואסיקנא רבי דוסא תרתי קאמר" (ב"י סי' שלג).

⁶⁶ עי' ר"ן ד"ה אמר רב, ועוד. ⁶⁷ סי' שלג, ראה החלק הרביעי, עמ' 77.

⁶⁸ עי' רי"ף ורא"ש. והשווה תשובת רבני צרפת שקבלו על בני אדם אשר "לא ידעו פשט הלכה במה (כצ"ל) מחלקים (שכיר) מקבלן דבר פשוט הוא זה לכל כי בפועל שאינו רשאי להתבטל כגון שכיר יום או שכיר חדש באתן אומר רב שיכול לחזור בו אפי' בחצי היום מטעם עבדיי הם ולא עבדים לעבדים. אבל קבלן שקיבל עליו קמה לקצור בגד לארוג ... באותו אין שייך לומר עבדי" וכו' (או"ז סי' רמב = שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך, בודפסט, סי' תעז, ועיי"ש סי' תשמט).

⁶⁹ תוס' כאן ד"ה רב פליג, תוס' ב"ק שם ד"ה גבי, תוס' ר' אלחנן לע"ז שם, ד"ה איכא למימר, ותוס' ר"ש משאנץ ד"ה משום דקתני (שיטת הקדמונים לע"ז, עמ' מג). ובתוס' ע"ז שם ד"ה משום, הגיהו משום כך את לשון הגמרא.

⁷⁰ וראה לעיל הע' 5, מימרת ריש לקיש.

ומסתבר כשיטת הרבה ראשונים, שתחילת המלאכה אצל הפועל נחשבת כגמירת הסכם השכירות ועשיית קנין,⁷¹ ולכן מפרש רב שמגזרת הכתוב, אין קנין זה תופס לגבי פועל.⁷² ודבר שתחילתו במערכת המוסר והערכים — "עבדי הם ולא עבדים לעבדים" — מכריע כאן אחד הדברים הגדולים שבמערכת המשפטית: קנין מחייב.

ולפי זה יש עוד לעיין בדין פועל שחזר בו, מה דינו לענין תרעומת? הרמב"ם כתב: "השוכר את הפועל והטעו את בעל הבית או בעל הבית הטעה אותן, אין להן זה על זה אלא תרעומת ... בד"א בשלא התחילו במלאכה אבל אם התחיל הפועל במלאכה וחזר בו בחצי היום חוזר שנ' כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים" (פ"ט מהל' שכירות ה"ד). והשאר מקום לדייק שחזרה שבחצי היום אינה נקראת הטעיה, ולא כתב לה דין תרעומת.⁷³ ברם רוב הראשונים והפוסקים כתבו שפועל החוזר בו הרי הוא ממחוסרי אמנה, ויש לו לבעל הבית תרעומת עליו.⁷⁴ ובמה שהסבנו (לעיל) את מימרתו של רב על בבא ה' שבברייתא, שבדבר האבד אף בשיש שם פועלים אחרים לשכור יש לו תרעומת על הראשונים, משמע שלעצם חזרתו של פועל יש לבעל הבית תרעומת עליו.

⁷¹ ראה משנתנו להלן, ריש פ"ו; לעיל מט ע"א: "התחילו במלאכה ודאי סמכי דעתייהו". הרמב"ן כתב: "כיון שהתחילו במלאכה נתחייב מעכשיו ליתן להם שכרן משלם כמו שקבל עליו, שכשם ששאר הדברים נקנין בקנין, כך שכירות פועלים נקנית בהתחלת מלאכה, ובוזה יפה כח פועל מכח בעל הבית שפועל חוזר בו בדבר שאינו אבד אפילו בחצי היום" (ריש פירקין). ואף שכתב שם "וטעמא דמילתא משום דלא מפסיד בע"ה מידר" וכו', עדיין צריכים אנו לטעם של גזרת הכתוב שבירושלמי ולעיל דף י ע"א. וכפי שכתב הריטב"א לשם: "ופרקין, דמאי דמצי הדר ביה טעמא אחרינא הוא, ולא משום דאין קנינו קנין גמור אלא גזרת הכתוב" וכו' (עמ' 21). ועי' תוס' מח ע"א ד"ה והא, הגהת אשרי ד"ה ומכל זה, משם מהרי"ח, מרדכי סי' שמו"שמו. וראה בס' ההשלמה, סי' א, ר"ן ד"ה אמר רב, משנה למלך פ"ט מהל' שכירות ה"ד, טור סי' שלג, ועי' ב"י שם ד"ה כתב הריטב"א בתשובה (תשובותיו סי' קין, ועי' אומה"ת עמ' תרכג), וש"ך ס"ק יד. ויש להוסיף שגם ברש"י נרמז קנין התחלת המלאכה כפשט הברייתא בדף עו ע"ב (החלק השלישי), שכתב בענין תרעומת "ותביעת ממון ליכא דהא דברים בעלמא נינהו", והכוונה בגלל שלא התחילו במלאכה (ד"ה אין להן זה על זה אלא תרעומת), עיי"ש בפירוש הברייתא. וכן דייקו האחרונים (אומה"ת עמ' תקצב, הע' 55). ועי' ד"ה בד"א דהיכא דחזרו בהן. והוא שכתב להלן "אבל התחילו במלאכה יש דין ביניהם" וכו', ר"ל דין תביעת ממון, ולא תרעומת בלבד, מכיון שהתחילו. וכ"ה ברש"י בכל כתביהדי, ובדפוסים הקדומים. ברם בדפוסים המאוחרים: "יש דין אחר ביניהם", שלא נתפרש הלשון כהלכה למי שהגיה כן. ובספר אור החמה פלפל "ולכאורה למה קורא לזה דין אחר" וכו' (עמ' ריא). וכן באו"ז "יש דין ביניהם", אלא שהמ"ל הוסיף: "אחר" (סי' דלט); וברבינו יהונתן: "יש דין ממון ביניהם", וליתא תיבת "אחר" גם במגיד משנה פ"ט ה"ד, ד"ה בד"א שלא התחילו, ועוד. ועי' מחנה אפרים, הל' שכירות, סי' ב, וראה מ"ש ש' אלבק, דיני ממונות, עמ' 125-126. בענין קנין זה. ועי' ירו' שבועות רפ"ח, ב"ק עט סע"א=ב"מ צט רע"ב.

⁷² בשו"ת ריב"ש (סי' תעו, קמז ע"א): "התחלת המלאכה היא הקנין, אלא שהפועל יכול לחזור בו לעולם אפילו התחיל במלאכה ואפילו בקנין משום שכתב כי לי בני ישראל עבדים". קבלן נשאר חייב במלאכה זו לפחות בכך שידו על התחלתה. ובדבר האבד נתנו לו לבעל הבית לעשות דין לעצמו בהטעיה (בין בשכיר, בין בקבלן, עיין ברי"ף ועי' או"ז סי' רמב). ועיין הגהת אשרי ומרדכי כנ"ל הע' 57.

⁷³ ובסוף ההלכה פסק תרעומת "בדבר האבד ואמר לו צא ושכור" כבבא ה' בברייתא. וכן הטור בס' שלג לא כתב שיש תרעומת על שכיר החוזר בחצי היום בדבר שאינו אבד, אלא רק בדין של "לא התחילו" כתב: "יש לו על החוזר תרעומת בשביל הטורח", והשוה מאירי, עמ' 295-296, ותלמיד הרשב"א (שיטת הקדמונים, עמ' רה). והרי"ף כתב בה"ה א"מ י"ג א שבריש פרקין: "אבל חזרו זה בזה ולא באו לעשות מלאכה בדבר שאינו אבד, אפי' תרעומת אין להן זה על זה", ופירש רבינו יהונתן לשם: "דסבירא לן כרב דאמר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום דכתב כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים" (עמ' לא ד"ה חזרו ועי' הע' 60). ומן האחרונים יש שרצו לדייק כן להלכה (אור החמה עמ' ריא, ועי' לעיל הע' 57). ובחזרת בעה"ב ראה מ"ש ברא"ש סי' ב (והובא בטור, סי' שלג).

⁷⁴ ואף רבינו יהונתן כתב כן להלכה (עמ' ל"לא).

אולם בין אם יהיה דין של תרעומת בכאן בין אם לאו, יד המוסר והרחמנות על העליונה בהלכה זו, ויש להבליט את המיוחד שבדברי חז"ל בנידון ע"י השואתם לדין שבחוקי אשנונה מדיני אומות העולם הקדומות. אף שם עסקו המחוקקים בשכיר שרצה לחזור בחצי המלאכה, אלא שבדיניהם אינו יכול לחזור בו, ואם לא עשה מלאכתו נקנס הפועל פי עשרה משכירותו:⁷⁵ "כי יתן איש שקל אחד לשכיר לקצור את קצירו, ואם לא ימלא השכיר את חובתו, ולא יכלה את הקציר כולו בעדו — עשרה שקלים כסף ישלם" (סעיף 9).⁷⁶

⁷⁵ ANET, p. 162; R. Yaron, *The Laws of Eshnuna*, Jerusalem 1969, pp. 24-25; א' לבנון, קבצי חוקים של העמים במזרח הקדמון, חיפה תשכ"ז, עמ' 61. התרגום העברי בספר זה לא נעשה מן המקור, אלא מן התרגום במהדורות המקובלות. מכל מקום, קבענו את הנוסח העברי כאן על פיו (בשינויים קלים ע"פ המהדורות המדעיות), לפי הנוהג שהעוסק במשפט השואתי אל יתרגם בעצמו שמא יכניס לניסוחו יותר מדי.

⁷⁶ ואילו בדינינו, הוזהירו הפוסקים שאפילו ברין ידו על התחתונה, אסור לקנסו שישלם משלו: "נתייקרה הרבה שצריך ליתן עליה יותר ממה שפסק עמו אינו צריך לשלם לו מכיסו", "אין קונסין אותו אלא לפחות משכרו" (טור סי' שלג, ר"ן ו"ה אמר רב, ושאר הראשונים). ועיין להלן הסוגיא השניה.

הסוגיא הראשונה, חלק ו — עייל ונפיק אזווי (עז ע"ב-עז ע"א)

מבנה חלק זה שוה מכמה בחינות למבנה החלק השלישי דלעיל. עיקר הסוגיא כאן שתי ברייתות ("כל החזור בו" וכו', "הנותן ערבון לחברו" וכו')¹, והן, עם המשא ומתן שעליהן, מהוות חטיבה בפני עצמה. אמנם בראש חלק זה "איבעית אימא" ממשיך השקלא וטריא מן החלק הקודם, ורוצה לומר, "שאני ליה לר' דוסא", ברם מכאן ואילך אין שום המשך לאותו ענין, ואף בעל הגמרא לא ראה לנכון לסיים ענין ראשון סיום ברור ולהתחיל ענין שני שעל הברייתא בלשון "גופא". אמור מעתה, לשון "איבעית אימא" כאן אינו אלא קשר כל שהוא עם החלק הקודם, אבל עיקרה של סוגיא ענין בפני עצמו.²

בסוף הסוגיא בא קובץ בן שלש פסקאות מתורתו של רבא, והן שתי הלכות משמו, ודיון בפני רב אשי באותו ענין, בו מובאת דעתו של רבא עלידי שני מוסרים (והמסורות שבפניהם מנוגדות זו לזו). קובץ זה בענין פריעת זוזים הוסמך כולו לברייתא מתוך עניינם המשותף, דהיינו אותם מצבים בהם החייב לשלם לחברו לא נתן לו אלא תשלום חלקי בלבד. ושמא סייע בקישור זה אף הלשון "מוכר שדהו" בפסקא השלישית בקובץ ההלכות, הדומה לסגנון שבברייתות. אבל בעל הסוגיא לא הסתפק בסמיכת פרשיות גרידא, ועשה לאיחוי בזה שהיקשה קושיא בענייני הברייתא, ומצא לה תירוץ בהלכה הראשונה שבקובץ — "הא דקא עייל ונפיק אזווי, והא דלא עייל נפיק אזווי". וכאילו מעתה שאר פסקאות הקובץ באו כאן אגב גררת הראשונה. וכן, בענף גה, חוזר כאן אותו סגנון שנמצא בחלק השלישי לפני התירוץ: "ואלא קשיא הך" (חילוף-גירסא 14).³ בכל הדברים האלה דומות שתי הסוגיות הללו זו לזו.⁴

¹ על כניסת דברי התלמוד בתוך לשון הברייתא השניה כבר העיר בשטמ"ק לרף מח ע"ב, ד"ה רבי יוסי לטעמיה: "וא"ת מאי ס"ל לתלמודא שהכניס בתוך הברייתא טעמיה דר' יוסי" (בשם "מ"ה גר"ו" = מורי הרב, הדרב"ז, ראה לעיל שם). וכתב המהרש"ל: "ר' יוסי לטעמיה כו' נ"ב זהו מדברי סתם גמרא נ"ל". ועי' J. Kaplan, *The Redaction of the Babylonian Talmud*, pp. 301-305 (ויש להוסיף שם סימן ההיכר הברור ביותר על כך שכאן הוספה על הברייתא, דהיינו לשון הארמית של התלמוד); ר"א ווייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 136-138. וציין לדברי ראשונים, עיי"ש. במכות יט ע"ב, רש"י ד"ה ה"ג: "כך היא שנויה בסיפרי, וכשקבעוה כאן לא הספיקו לגמרה עד דאקשי גמרא", וריב"ן שם לאותו דבר (בדאי ע"פ רש"י, ואכמ"ל): "כך הוא לשון הברייתא ... ותלמודא (כ"ה בר"ו) לא שביק ליה לאסוקי מילתיה אלא קדים ופריך ומתמה" וכו'. במיוחס לרש"י תענית כט ע"ב, ד"ה לייט עלה: "ואדקאי בברייתא מפסיק לה למילתא וקאמר" וכו', ועיי"ש ד"ה סיפא. ועי' שערי תורת א"י, עמ' 86, ומה שצוין שם בעמ' 636. ועי' חילוף-גירסא 12-ה' 6.

² וכאילו בסוגיא הקודמת "מאן דקרי (= דקא ארי) לה לא ידע להאי מתניתא" (ריטב"א).

³ ועוד, השוה חילוף-גירסא 15 כאן וחילוף-גירסא 9 שם, דוגמאות לנטייתם של הגרסנים להוסיף מונחי קישור, ד", כד", כי הא ד', שבדאי חסרו בתחילה, כסגנון הירושלמי שעוד קיימת בו סמיכות הפרשיות ללא לשונות קישור. ועיין ר"פ, מבוא הירושלמי יז ע"א: "נפקר דלי"ת החיבור", עיי"ש.

⁴ ועיין המאמר שצוין לעיל (בעמ' 58 הע' 10) עמ' 254-255. וראה מ"ד קאסוטו, ספרות מקראית וספרות כנענית, א, ירושלים תשל"ב, עמ' 200-204. ועיין להלן, הע' 7.

שתי הברייתות הללו, שהן עיקר סוגייתנו, שנויות זו על יד זו בתוספתא ב"מ, פ"א הל' יזיח (אבל בסדר הפוך): הברייתא השניה כבר מובאת לעיל בגמרא ב"מ ע"ב. וכיצד סודרו ברייתות אלה כאן מלכתחילה? בודאי הגורם הברור ביותר לסידורן הוא הקשר הישיר למשנתנו: "וכל החוזר בו ידו על התחתונה", שהוא הלשון המתפרש בראש הברייתא הראשונה.⁵ וכן הוא סידורם של דברים בהלכות הרי"ף. לאחר שהשמיט המשא ומתן של "ואיבעית אימא", כדרכו, לא הביא חלק זה כהמשך החלק החמישי, אלא סידר את הדברים על משנת "ידן על התחתונה" (משנה ב), כסוגיא בפני עצמה.⁶ ברם גישה זו בענין סידורן הראשוני של ברייתות הללו כאן, חייבת להתייחס לסדר המשניות, שהרי חלק זה של הסוגיא אם היה שנוי מלכתחילה על משנה ב', היה צריך לבוא אחרי הסוגיא השניה (דף ע"א), השנויה היום על סיפא של משנה א'.⁷ ויתכן שחל חילוף בסדר הסוגיות במהלך התפתחותן, ואף שאין בידנו לקבוע את מהותו בודאות, עדיף לנו להניח כ⁸ מלהניח שבברייתא זו והדיונים שעליה נקבעו לראשונה מתוך המשא ומתן על דברי ר' דוסא, בצורת "ואיבעית אימא", וכהמשך לחלק החמישי.

הסתירה שבין שתי הברייתות מוכרחת היא לכאורה — "ואקשינן דרבנן שמעון בן גמליאל אדרבן שמעון בן גמליאל" (רי"ף)⁹ — הרי אותו ענין שמדבר בו רשב"ג בברייתא השניה, "מכר לו שדה באלף

⁵ ובמקבילתה בתוספתא: "הנותן עירבון לחבירו על הבית ועל השדה, כל המשנה וכל החוזר בו ידו על התחתונה" (פ"א ה"ח); ושם הוא מלשון ההלכה ממש, ולא בלשון "כיצד", כבבבלי. ובתוספתא כפשוטה לשם (ע"מ' 153 ש' 51): "כל המשנה, וכל החוזר בו ידו על התחתונה. כלומר, משנתנו כאן פ"ו מ"ב". וכך משמע לפי נוסח הברייתא בסוגיין, בלשון "כיצד", שכאילו צמודה למשנתנו ממש (ודומה שסגנון זה שייך לעיבוד שנוסף בבבלי על הברייתא המקורית, כשאר השינויים שם, ראה להלן). ברם אפשר שהלשון "כל החוזר בו" וכו' תחילתו בניסוח שבתוספתא, וכחלק מן ההלכה, ואין בו כל התייחסות למשנתנו. ודיקא, שהרי מקומה של ברייתא זו בתוספתא (פ"א) רחוק ממשנתנו (בחסדי דוד: "והל' שלפנינו בתוס' רחוק בתחלה צ"ל דמ"ש כל המשנה אגב נקטיה ו לאו הכא י אלא אמתני' דריש האומנין"). ונראה שמשנתנו היא הרומזת להלכה ידועה בענין מכירת שדה, כזו השנויה לפנינו בתוספתא. שמכיון ששנינו על אומנים ובעל הבית "ידו על התחתונה", בא התנא לצרף בקצרה, ובצורת כלל, אף הלכות אחרות שנאמרו בלשון זו, ולמרות "דהא לא שייכא" כאן (רש"י ב"ק קב ע"א, ד"ה ואיבעית אימא). ועיין הע' 7.

⁶ והשוה ברא"ש סי' ז, שהביאה בניתוק מן המ"מ, ופסקי רי"ד, ע"מ' רסו והע' 24. המשניות שבהלכות הרי"ף חלק מגוף החיבור הן, וכך התייחסו עליהן הראשונים, ויש שהשמיט הרי"ף משניות, כשאין בהן בכדי פסק הלכה למעשה (עי' המבוא לפירוש רבינו יהונתן על ב"ק, ע"מ' ח"ט והע' 69; מ"צ פוקס, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה עם מבוא והערות, דיסרטציה ירושלים תשל"ט, א, ע"מ' מט"ו, ומה שהביא שם בשמי). ויש להעיר שמשנה זו מובאת לעיל בסמוך (בסוף החלק החמישי), ואולי היא מעין פסיקא קדומה או משנה בראש הסוגיא מסידור קדום. ועיין מבוא לנו"ה, ע"מ' 900 ואילך, ע"מ' 914 ואילך, וראה "שיירי כתבייד קדומים למסכת בבא מציעא", עלי ספר ט (תשמ"א), ע"מ' 12 והע' 10 (להלן: "שיירי כתבייד").

⁷ ועי' בה"ג (דפו' ירושלים, ע"מ' 409). ועי' היטב בספר המקצועות, ע"מ' נט (וכבר הערנו על יחסו לספר ה"ג), ושם, אחר י סוגיא ב', באה פסקת משנתנו, השוכר את האומנין וחוזרו בהן (= מ"ב), ועליה מסודרות ברייתות אלה שבח"ו (ושם באות מימרות רבא שבח"ג עם אלה שבח"ו, והשוה בה"ג). לפנינו בגמרא אין סוגיא נפרדת על משנה ב', רק שבח"א קיימת "סוגיא" שכזאת: "מתני' השוכר את האומנין והטעו. מאי טעמא תנא כל המשנה ידו על התחתונה, משום דקא בעי למיתנא כל החוזר בו ידו על התחתונה!"

⁸ הרצף מ"ב"מ"ג (דבר האבד, קבלנים) מופיע בברייתא (שבחלק השלישי) בסדר ההפוך: בבא ד"בבא ג'. אבל אפשר להעלות על הדעת גם דבר אחר: רגיל בירושלמי שהוכפלו סוגיות על-ידי כך שנמשכה סוגיא (כגון ע"י הציון "גרש") למקום אחר, ויש שנמשכה הסוגיא הקדומה למקום אחר, ואח"כ נמחקת בעיקר מקומה דוקא, כי לא ראו המעתיקים צורך להכפילה. כשפועלת תופעה זו, "זוה" הסוגיא קדימה, וכבר אינה נמצאת בעיקר מקומה (על שתי התופעות — סדר המשניות ומשיכת סוגיות — עי' מ"ש מו"ר בספרו "על הירושלמי", ע"מ' 12).

⁹ וכן ר"ח: "קשיא דרשב"ג אדרשב"ג" (או"ז סי' רמז).

זו ונתן לו מהם חמש מאות זוז", הוא זהה, חוץ מן המספרים,¹⁰ למצב המתואר בדברי תנא קמא בברייתא הראשונה — "מכר לו שדה לחברו באלף זוז ונתן לו מהם מאתיים זוז". ובברייתא השניה אומר רשב"ג לגבי מצב זה ש"קנה", ואילו בברייתא הראשונה מודה הוא לת"ק שלא קנה וכל אחד חוזר בו, שהרי בא הוא לומר שצריכים ללמד להם תיקון אחר כדי שלא יחזרו בהם.

כרם יש מקום לדיוק שסתירה זו אינה מקורית בברייתות האלה. מקבילותיהן של שתי הברייתות בתוספתא באות בשינויים חשובים,¹¹ ובדרך כלל, ברייתא הבאה בתוספתא ובבבלי, ובשינויים, נוסח התוספתא מקורי יותר, ובבבלי הוסיפו לה דברים ושינו בה.¹² הראשונים שאמרו כללים אלה, גם על ברייתא זו שכאן אמרום תחילה. לברייתא השניה, המובאת לעיל דף מח ע"ב, כתב הרמב"ן: "ומצאתי בתוספתא שנים שנתעצמו ... וזו הברייתא היא השניה בכאן, אלא ששינו את לשונה במקצת, שכן דרך בעלי הגמרא לשנות לשון הברייתות כדי להוסיף בהן פ"י או לקצר, ואפילו במשניות זרעים וטהרות תמצא כן" (שטמ"ק וחדושו).¹³ גם חוקרי הלשון הסיקו שיש בלשון הברייתות שבבבלי יסודות שאינם

¹⁰ ועי' תשובות הגאונים, הרכבי, סי' שכא; ספר מקח וממכר שער יג; שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך, בורפסט, סי' תתקד; פסקי רי"ד, עמ' רסז ע"י הע' 27; מאירי לב"ב, מהר"ר ר"א סופר, עמ' 278, והע' י שם, ועוד. ובדרך כלל רבים הם שינויי הגירסא במספרים.

¹¹ ובמקבילה לברייתא השניה כאן (הל' יח שם): "חזר בו המוכר יד הלוקח על העליונה, רצה ליטול רביע בקרקע נוטל, רביע במעות נוטל, והשאר גובה מן העידית. חזר בו לוקח יד מוכר על העליונה, רצה ליתן רביע בקרקע נותן, רביע במעות נותן, והשאר גובה מן הזיבורית". ועיין א' גולאק, לחקר תולדות המשפט העברי, דיני קרקעות, ירושלים תרפ"ט, עמ' 74 בהערה. וציין שם לדין הקונה מסיקריקון בגיטין נח ע"ב, ש"נותן לבעלים רביע בקרקע או רביע במעות", והעיר על התוספתא בב"מ: "ואולי אפשר לומר שהערה בצד הספר שרמזו בה על הדמיון של ההלכה שבדין הערבון, שנוטל או קרקע או מעות, אל ההלכה רביע בקרקע או רביע במעות שבתקנת הסיקריקון, נשתבשה והוכנסה לתוך הספר". ואותו דין בסיקריקון הוא בתוספתא גיטין פ"ג ה"י (עמ' 258, ובמשנה שם פ"ה מ"ו: "הלוקח מן הסיקריקון נותן לבעלים רביע"). ואף בתוספתא כפשוטה לשם (עמ' 843 הע' 67) ציין לתוספתא בב"מ וכתב: "ונרחקו שם המפרשים בפירושו, ובאמת יש שם אשגרה מכאן, עיי"ש היטב". וכן בתוספתא כפשוטה לב"מ פ"א, עמ' 153 שו" 52-51, כתב: "הלשון היא באשגרה מלעיל גיטין ומקבילות ... עיין לעיל שם, עמ' 258 ובמסה"ת שם". והוסיף עוד: "ושמא צ"ל כאן ולהלן בסמוך: ערב (= ערבוננו) וכו'". אותו סגנון של "רביע" וכו' בא אף בב"מ ט ע"א = ב"ב קז ע"א: "איתמר אחין שחלקו ובא בעל חוב נוטל חלקו של אחד מהן, רב אמר בטלה מחלוקת ושמואל אמר ויתר ורב אסי אמר נוטל רביע בקרקע ורביע במעות" (וכן ציין גולאק לב"ב בסוף הערתו). וסיקריקון, בעל חוב שטרף לאחר חלוקה, ומוכר ולוקח שחזרו אחד מהן, כולן דין של תקלה בעיסקה שיש לתקנה אח"כ במידת האפשר, ובכולן קבעו תיקון בחלק מן התביעה ואמרו שנוטל רביע בקרקע או במעות, ונקטו באותו מטבע לשון. וכאן במכירת קרקע, הוסיפו שאף חייב להגבות לו את השאר. ו"עדי"ת ו"זבורית" המוזכרות כאן, ר"ל, משאר נכסיו, כשיטת רב חייא בריה דרב איא, ושונות הן איפוא מן "רביע בקרקע" השנוי לעיל. רק שאח"כ, בהשפעת שיטת בעל הגמרא, גברה השיטה "מעדי"ת דנכסיו ומוזיבורית דנכסיו" (ראה להלן, עמ' 112), ונעשה פירוש הברייתא קשה, ש"עדי"ת חוזרת על הסוג הנאמר מקודם, "רביע בקרקע". ולדברינו שלשה עניינים שונים הם: קרקע זו, מעות, ועידית או זיבורית של שאר נכסיו. ובבבלי כאן תפסו סגנון יותר פשוט, שמתקרב יותר ללשונות אחרים כגון ב"מ נט סע"ב: "יד לוקח על העליונה, רצה אומר תן לי מעותי או תן לי מה שאוניתי", ועוד.

¹² עי' רז"פ, מבוא הירושלמי, כה ע"ב-כו ע"ב; תוספת ראשונים, ב, עמ' 140; תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 154, ד"ה מבו. ועי' א' גייגר, המקרא ותרגומו, ירושלים תש"ט, עמ' 102. וכתבו תלמידיו ר' יונה: "ובקאיין היו בעלי תלמוד ירושלמי בתוספתא שבידנו כי הם מצויות בירושלמי באותו הלשון ב ע ז מ ו" (שטמ"ק לכתובות דף כא ע"א, ד"ה עד ודיין, ראה תוספתא ראשונים, א, עמ' 2; ועי' ר"ח אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, עמ' 137). וכאומר: בירושלמי הן באותו לשון, ובבבלי באות בשינויים.

¹³ ועיין היטב בתוספתא ראשונים הנ"ל (בהע' 12). ועל חידושי הרמב"ן לב"מ קז ע"ב שציין שם, ראה עתה תוספתא כפשוטה לב"מ פ"ט, עמ' 287 שו" 43-41.

לשון ארץ ישראל של תקופת התנאים, ומהם שנוספו בהשפעת ארמית בבלית,¹⁴ וציינו דוגמא מן הברייתא שלפנינו: "מגביהו", בהפעיל, במוכר "גורם לו לגבות", ובתוספתא: "והשאר גובה מן הערית", שהצורה בהפעיל באה בבבלי ולא בספרות התנאית.¹⁵

בנידון שלנו נראה, שיסודות שונים הועברו מן הברייתא השניה אל הראשונה. תהליך זה עדיין פועל בבבלי גם לאחר שנתפרדו ענפי המסירה, בקשר ללשון "קנה ומחזיר את השאר" וכו', שנוסף בסוף הברייתא הראשונה ע"פ השניה רק בענף פמ, ואילו בענף גה ליתא (חילוף-גירסא 2). וכך, הלשון "מכר לו שדה לחברו באלף זוז" וכו' בדברי ת"ק בברייתא הראשונה, ואינו בתוספתא, נראה שנוסח על-פי דברי רשב"ג בברייתא השניה.¹⁶ וכך מעיקרה של הברייתא הראשונה, בדברי ת"ק, לא דובר על המוכר שדה לחברו אלא על הנותן ערבון לחבירו על הבית ועל השדה, כבתוספתא (ראה הע' 5), ושוני הברייתות בבבלי ששינו את הלשון, ספק אם התכוונו לשנות את המשמעות — הרי בדרך כלל לא הקפידו בבבלי לקיים את ההבדל במשמעות בין ערבון לקנין, ונתקדשו שני המושגים זה לזה, ובאו וסגנונו כאן מלשון קנין המקובל יותר.¹⁷ ברם מסורת זו, שברישא של הברייתא הראשונה מדובר בערבון, נשתמרה בר"ף, שכתב בפתיחת הברייתא כעין הלשון בתוספתא: "תניא הנותן ערבון לחברו על הבית ועל השדה כל המשנה וכל החזור בו ידו על התחתונה, כיצד, הרי שמכר" וכו', וההמשך בבבלי.¹⁸ וממילא, כמה שמוסכים בבבלי דברי רבן שמעון בן גמליאל על דברי ת"ק (ואין דברי רשב"ג באים בברייתא זו בתוספתא כלל, אלא רק בברייתא השניה),¹⁹ בעיקר מוסכים הם על ענין ערבון שבדברי ת"ק,^{19*} ויתפרשו דבריו כאן כמו שיש לפרש פשוטם של דבריו בברייתא השניה — רק

¹⁴ מ' מורשת, "הברייתות העבריות בבבלי אינן לשון חכמים א'", ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 275-314; הנ"ל, "פעלים חדשים ומחודשים בברייתות שבבבלי", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 117-162; הנ"ל, "נוספות ללשונן של הברייתות העבריות בבבלי ובירושלמי", ערכי, ב, תשל"ד, עמ' 31-73.

¹⁵ ערכי, ב, עמ' 34-37. ולמה שציין שם בכ"ה "מגביהו" פעמיים בסוגיין, יש להוסיף שגם שם פעם אחת: "מגביהו". ויש לציין שהכתיב "מגביהו" איתא בין בכתב-יד, בין בדפוסים לפנינו, כגון: בתוס' ר"פ; בדברי רב"ס בספרו של ר"א אגמאתי (ושם נ"ק ד: "מגביהו"; שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך, בודפסט, סי' תתקד; בפסקי רי"ד; ברמב"ן במלחמות ד"ה אמר הכותב לא זו הדרך, ובחידושי ד"ה והא דקתני; בפ"י רבינו יהונתן; או"ז סי' רמז; רבינו ירוחם, ואפילו בבית יוסף (סי' קצ). וראה להנ"ל, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, עמ' 116 (ובאמת, בין לפי הכתיב "מגביהו" או "מגביהו", והניגוד הנ"ל, אפשר לגזור צורות אלה בין כהפעיל, ובין כפיעל).

¹⁶ וכן דברי רשב"ג בברייתא הראשונה, שאינם בתוספתא, דומים מאד לדבריו בברייתא השניה, ונראה שנוסחו על פיהם. ובברייתא השניה נאמרו דבריו כסיפור מעשה, ובראשונה כלשון שטר (וכך הקבלתם: מכר לו/ מכרתי, שדה באלף זוז/ שדה ... באלף זוז, ונתן לו וכו'/ ונתן לי וכו', ומחזיר וכו'/ והריני נושה וכו'). אף מבחינת הסגנון, חותם המקוריות על דברי רשב"ג בברייתא השניה ("ערבוני יקון", ראה להלן). וברישב"א, בקשר להערתו שמאיתיים זוז בדברי רשב"ג לאו דוקא, כתב: "והא דקתני ונתן לי מהם מאתים זוז, סרסא דרישא דברייתא נקט דקתני הכי" (ד"ה כיצד). ועי' במיוחס לרישב"א ד"ה והריני. הסגנון "מלמדני", שכיח בכמה מקומות (ראה אוצר לשון התלמוד, כב, עמ' 1086).

¹⁷ עי' ב"מ מח ע"ב, וראה להלן.

¹⁸ ואפשר שהרי"ף סגנון בברייתא כן על-פי התוספתא. אבל אפשר שכך גרס בגמרא, שהרי בתשובתו (שבא לחלוק על שיטת ר"ח, ראה בנספח להע' 22) כותב: "אמרה הברייתא הנותן ערבון לחברו על הבית ועל השדה כל המשנה וכל החזור בו ידו על התחתונה כיצד הרי שמכר ... זהו נוסח הברייתא", כלשון הברייתא שבהלכותיו, וכמי שגורס כן בגמרא, וכן להלן דיבר על "הערבון שזכר פה", עיי"ש.

¹⁹ בתוספתא היא הראשונה, שהן בהיפוך הסדר שם, כנ"ל. וראה הע' 16.

^{19*} רואה אני כעת שכתב הגר"ש ליברמן ז"ל בתוספתא כפשוטה (עמ' 153) לפ"א שו' 50-51: "הנותן ערבון לחבירו על הבית וכו'. הכל הוא מדברי רשב"ג, והוא חוזר לרישא, ומדברים בשלא התחייבו בקנסות, אלא שהלוקח הבטיח שיפרע מיד בעד כל השדה, ועכשיו רוצה אחד מהם לחזור מכל המקח, וכעין שאמרו בבבלי (ע"ז ב') שהמוכר

בערבון שבו דיבר ת"ק חוזרים בהם, אבל אם ימכור לו בקנין ממש,²⁰ גם כשטרם שילם לו כל הרמים, הרי השדה קנויה לו,²¹ ואינם יכולים לחזור בהם.²²

ולפי זה, אין כאן מחלוקת בין ת"ק ורשב"ג בענין פרעון חלקי אם הוא קונה או לא, ורק מן הלשון בבבלי שכאילו דיבר תנא קמא במכר, אפשר לדייק מחלוקת כזאת.

ומכאן, מה שקבעו חוקרי תולדות ההלכה גופי הלכות בהתפתחות קנין קרקע בתקופת התנאים, אין לו על מה שיסמוך מבחינה היסטורית, אם הוא מושתת על דברי הבבלי כאן בלבד.²³ גם הלשון

עייל ונפיק אוזוי וכו' (וראה להלן שם, שו' 54, ד"ה ובבבלי). וכך כתב בחסדי דוד לשם: "הנותן ערבון וכו'. הא נמי ממלתי דרשב"ג היא וסיומא דמלתא דלעיל היא, וה"ק בר"א דאפי' לא פרע אלא מקצת דמים קנה את הכל והשאר נשאר מלוה עליו הי' דלא עייל ונפי' אוזוי, אבל אי עייל ונפיק אוזוי לא, והכי איתא בש"ס פ' האומנין". כלומר, התוספתא כבבבלי. ברם לפי פשוטם של דברים איני רואה טעם לעשות ברייתא זו שבתוספתא המשך דברי רשב"ג. מפאת הסגנון והענין נראית היא כמקבילתה של הברייתא הקודמת שם (השניה כאן), ובתוספתא לפנינו אף פותחות שתי הברייתות בלשון: "הנותן ערבון לחברו על הבית ועל השדה". ובדאי רצה מסדר התוספתא לצרף הי"ח כאן, מתוך שהיא מקבילה לזו שלפניה, ובערבון שניות שניהן. ואין בה כל כך מקום לדינו של רשב"ג, אלא שרשב"ג יחלוף אף עליה, וכפי שבבבלי שנו דברי רשב"ג כמחלוקת אף על ברייתא זו, כאומר, אינו אלא בערבון שחוזרים, ולא בקנין.

²⁰ עי' הע' 26.

²¹ "אין אחר קנין כלום", ירושלמי כתובות פ"ה סה"ב, כט ע"ד, ועי' תוספתא כפשוטה כתובות, עמ' 245, לשורות

28-29.

²² רב האי גאון, בספר המקח והממכר, הביא דין הרישא של הברייתא הראשונה כדין של "מקצת דמים", וכן קרא אף לדינו של רשב"ג (שער יג, כז ע"ב). ולדבריו, ברישא "הנותן מקצת דמים קנה מן השדה כנגד מעותיו", והוא הישוה לזה מימרת רבא בקידושין כז ע"א: "לא שנו אלא שנתן דמי כולן (במור"מ: כולה) אבל לא נתן דמי כולן (במור"מ: כולה) לא קנה אלא כנגד מעותיו", ומשמע מדברי רה"ג שם, שמדובר כש"קעיל ונפיק אוזוי". ושיטת רב האי גאון בזה כדברי רי"ץ גיאת (בספרו של ר' זכריה אגמאתי כאן): "ומתניתין (קידושין פ"א מ"ה) דקתני נקנין בכסף ובשטר האמרבא (= האמ' רבא) לא שנו אלא וכו', וכפי שהביאם הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 209, וכתב על אותו פירוש: "ויש כאן פירוש חדש שרבא אינו מדבר בקניין מטלטלין אגב קרקע, ואינו מפרש את דברי שמואל, אלא מפרש את משנתנו שהוכיח קניין כסף, ועלה אמר רבא שאין קניין כסף אלא בנתן את כל הכסף, אבל אם נתן מקצת כסף אינו קונה אלא כנגד מעותיו" (הע' 49, ועיי"ש עמ' 208-210). ובדברי רב האי גאון במקום "כולן" גרס "כולה", והכוונה, השדה כולה, וכפי שראוי לסגנון בהתאם למשנה שם, שקונה שדה (ואילו לשאר הפירושים מדובר על שדות הרבה, או על מיטלטלין הרבה). [בין נוסחי התלמוד לקידושין שם מצאתי בינתיים אף "כולו ... כולו" (כ"י וטיקן 111), וטרם מצאתי בהם "כולה"]. ובדברי רי"ץ גיאת הנ"ל, אף שבלשון המימרא איתא "כולן", בהמשך הסמוך לה כתב: "ובדעייל ונפיק אוזוי הוא וכדאמרינן אבל בדלא עייל ונאפיק אוזוי קנה כולו" וכו'. וראיתי שכבר עמד על גירסא זו של רב האי גאון בעמק השער לרמ"י ליפקוביץ (ספר המקח והממכר עם עמק השער, ירושלים תש"ט), וכתב "הנה בגירסת רבינו כתוב דמי כולה דמשמע דאיירי מקנין הקרקע עצמה", והוקשה לו מאד בשיטת רה"ג לפי שיטות הראשונים: "וצ"ע עמק דעתו בזה ... וצ"ב", עיי"ש, ובסוף הוסיף: "וראיתי בעיטור מאמר ג' קנין אגב אות צ"ו וז"ל ואית דמפרשי ארישא דמתנא דקתני בכסף ע"ש ולכאור' הם ד"ר כאן", והוא בדף טו ע"א במהדורת רמ"י. ועי' מ"ש ר"ד הלבני, מקורות ומסורות, נשים, עמ' תרמדתרמת, ונ' עמינת, עריכת מסכת קידושין, עמ' 206-207. ועיין להלן עמ' 121, נספח להערה זו.

ועל שיטות ר"ח ובעל העיטור בפירוש הברייתות, ראה להלן בנספח.

²³ החוקרים התבססו בעיקר על כך ששתי הברייתות סותרות זו את זו, על דרך שנאמר בבבלי. א' גולאק כתב: "ההלכה של רשב"ג נמסרה לנו בשתי נוסחאות שקשה לישבן ביחד ... לפי נוסחא שניה בהלכה של רשב"ג אין צורך לכתוב בשטר על זקיפת התשלומים במלוה, ואם נתן מקצת דמים בסתם קנה ... וכבר עמדו בבבלי שם על הסתירה שבין הלכות אלו" (דיני קרקעות, כנ"ל בהע' 11, עמ' 75-76; על זקיפה במלוה, עיין להלן בסמוך), ותיירץ (בשם א' נויבויער, בספר *Beiträge zur Geschichte des Eheschliessungsrecht*, p. 124) ששינוי זמנים גרם: "יש אמנם מקום להשערה ששתי הלכות אלו של רשב"ג נקבעו בזו אחר זו, שקודם הנהיג רשב"ג את התנאי על זקיפת התשלומים

"מלמדין אותן שלא יחזרו" וכו', שרצו להבין ממנו שיש כאן תקנה חדשה, אינו בתוספתא, ואינו בברייתא השניה, ודין מיוחד על זקיפת השאר דרך התנאה מפורשת, אינו נזכר כלל במקורות של דברי התנאים, והוא נובע מתירוצו של בעל הגמרא בסוגיין בלבד.²⁴ כאמור, הסתירה דרשב"ג אדרשב"ג קיימת אמנם בצורתה הנוכחית של הסוגיא בבבלי, במה

במילוח ... ואחר כך כשתנאי זה נעשה רגיל בשטרות חזר ופסק שאף אם לא כתבו תנאי" וכו'. והיקשה עליו, ותירץ הוא עצמו ששינוי מקומות גורם: "יותר נראה שההלכה השניה של רשב"ג ... לא היתה כללית ומקובלת, ואולי היו נוהגים כך במקצת מקומות" וכו' (עמ' 77; ועיין ספרו תולדות המשפט בישראל, החיוב ושעבודיו, עמ' 117. ולפי דברינו הוסר הצורך לראות ענין זה כיצא מן הכלל שאמר שם). לדעת ר"א הלוי הרצוג מחלוקת תנאים יש כאן: "The contradiction between (a) and (b) is evident ... A simple solution would have been that (b) represents R. Shimon's personal opinion, while (a) is advice given by him to the vendor ... so that he may obviate difficulties for himself in view of the opinion of R. Shimon's colleagues ..." (*The Main Institutions of Jewish Law*, I, London 1936, p. 148), ומעלה שם את שתי האפשרויות שמירת רבא נאמרה כתירוץ הסתירה או שנאמרה בפני עצמה, ואח"כ עשו ממנה תירוץ (עמ' 149). ועי' ר"ש אלבק, דיני הממונות בתלמוד, עמ' 170. וכתב גולאק שם (בספרו הנ"ל בהע' 11): "ויש לתמונה מכאן שבימיו של רשב"ג לא היה קנין קרקעות נגמר בשטר בלבד, שאלו היה נגמר המקח בשטר בלבד, לא היה צריך להוסיף בשטר תנאי על זקיפת התשלומים במלוה. רשב"ג הנהיג אפוא שבנתנת מקצת דמים יגמר כל המקח" (עמ' 76-75). ברם גם לנוסח הבבלי אין הכרח לומר כן, שבודאי קשה למוכר להקנות לו בשטר בלבד בלי לקבל מעות, אף שמן הדין רשאי לעשות כן, ונקט רשב"ג תיקון מועיל למוכר, שיקח מקצת דמים, ויכתוב תנאי הזקיפה בשטר המכר, ומיפה כוחו בכך, ויסיכמו המוכרים למכור בדרך זאת, במקום שיקח ערכון ולא ימכור עד שיביא לו הלוקח את הדמים כולם. וכן כתב הרשב"א: "ותקנת ר"ג ה"ה במאריך לו זמן וממתין אלא דאורחא דמילתא נקט דרוב הממתינים כותבין שטר כדי להתחייב לו בשטר לשעבוד נכסים ושיגבה מן הלוקחות" (שטמ"ק, ד"ה וכתב לפי פירוש זה). על מימרת שמואל בקידושין כו ע"א, עיין ירושלמי שם פ"א ה"ה, ס ע"ג. ועיין הע' 27. אשר לשקילת כל הכסף בקנין במקרא, ראה מ"ש גולאק, יסודי המשפט העברי, א, עמ' 105.

²⁴ דין זה מופיע בפוסקים בצורות שונות, מתוך הפרשי גירסא ופירוש בלשון הקישור שבסוגייתנו, ראה להלן. ואילו הרמב"ם לא הביא דין זקיפה במילוח כלל: והרי לכאורה ע"פ הסוגיא, היה לו לפסוק שאם זקף במילוח, אפילו בדעייל ונפיק, קנה הכל. עיין פ"ח מהל' מכירה ה"א וה"ב, ופי"א ה"ד, שלא פסק דינו של "כתב ליה הכי", ולא הביא כלשון רשב"ג שבברייתא הראשונה. וכתב בשלחן ערוך כלשון הרמב"ם, כרגיל (ס"ק קצ ס"י), והוסיף הרמ"א דין זה שם ע"פ הטור. וכבר השאירו בצ"ע בענין זה, בהגהות דינער. והשוה צמח צדק, שכתב: "ותמהני שהסמ"ע והש"ך לא העירו מזה כלום", עיי"ש. גם לא הביא הרמב"ם דינו של רשב"ג בברייתא השניה בראש דבריו "בר"א בזמן שאמר לו ערבוני יקן", עי' לחם משנה להל' מכירה פ"ח ה"א ופי"א ה"ד, וכתב "דרשב"ג פליג עליה דת"ק ולית הלכתא כוותיה" (ובציון לריב"ש שם צ"ל סימן ער"ה). ואף דין זה הוסיף הרמ"א שם. ועי' בכ"מ לשם, וכתב: "ותמהני למה לא הוכיח רבינו דין זה מפורש ... וצ"ע", וכוונתו שם כנראה לעצם דינו של רשב"ג בברייתא השניה, "קנה ומחזיר לו את השאר". אמנם באמת פסק הרמב"ם שלש מתוך ארבע הבבות של שתי הברייתות — בפ"א פסק כרישא של הברייתא השניה, ובפ"ח ה"ב כתב: "ואם לא היה יוצא ונכנס ותובע קנה הלוקח את כולה ואין אחד מהן יכול לחזור בו, ושאר הדמים עליו כשאר החובות", והוא ממש דינו של רשב"ג בברייתא השניה, "מכר לו" וכו', וכאוקימתא דסוגיין, שהברייתא היא בדלא עייל ונפיק (ודומה שמיושבת בזה תמיהת הכסף משנה הנ"ל, ועיין משנה למלך שם, שתמה על תמיהתו). ומכאן שבעניינים האלה בברייתא לא סבר הרמב"ם שרשב"ג חלוק על הרישא לדינא. בה"א ובראש ה"ב פסק כת"ק של הברייתא הראשונה, ולא הביא דינו של רשב"ג כלל, וכאומר, בזה חלוקים הם ואין הדין "מלמדין אותן" של רשב"ג, אלא בדעייל ונפיק אין תקנה לקנות את השדה כולה.

ונראה שלמד הרמב"ם לפסוק כן ממשנתנו, ששינוי שם דין "כל החזר בו ידו על התחתונה", ובסוגיא אמרו שהיא כת"ק בברייתא, וממילא מה שהיו צריכים לתרץ מדרשב"ג אדרשב"ג הוא דרוש ליישב את הסתירה, אבל אינו נצרך אליבא דהלכתא. והשוה מ"ש הסמ"ג: "... המוכר שדה לחברו באלף זוז ... ועל כיצא בזה שנינו סתם שנה כפ' האומנים כל החזר בו ידו על התחתונה" (עשין פב, קנט ע"א), עיי"ש לשונו מול לשון הרמב"ם, ומשמע שמדובר בדברי ת"ק. וכן על סתם זו, ואף על הסיפא, כבר אמרו "הלכה כסתם ... וכל החזר בו ידו על התחתונה" (ב"ק קב ע"א, ע"ז ע"א), וכן אמרו שם שהיא "הלכתא פסיקתא" (ועיין לעיל, עמ' 93). ומכאן סמך שאין שום תקנה לחזרה זו,

שהרישא בברייתא הראשונה דומה ללשון רשב"ג בשניה. ואילו רצה בעל הגמרא, יכול היה ליישב סתירה זו בהתאם לפשוטן של הברייתות הקדומות — "הכא במאי עסיקין, בקמייתא, שנתן לו ערבון,²⁵ ואתא רשב"ג למימר, ערבון אינו קונה, מכר קונה, בין בכסף בין בשטר, ובין בשניהם,²⁶ דתנן נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה" (קידושין פ"א מ"ה).²⁷ ברם אין ספק שלבעל

ומיירי בדעייל ונפיק, ע"פ אוקימתא דסוגיין, ועי' בפיה"מ, ושם על משנתנו כתב דין ת"ק של מגביהו מן העידית. וממשיך שם: "ובתנאי שיאמר לו ערבוני יקנה ואז יקנה כנגד מעותיו, וכל זמן שהיה המוכר תובע מהקונה שאר הדמים והיה מחזר אחריו לא יתקיים בידו המקח עד שישלם לו מעותיו" (סוף מ"ב, עמ' עז במהדר' קאפח עם המקור). ור"ל וכן כל זמן, והוא דבר נוסף. והוא כאותו פסק במשנה תורה שאין הלכה כרשב"ג, ולא תועיל שם תקנה לחזור בו בדעייל ונפיק. ורק מה שפירש בפיה"מ לת"ק דברייתא דוקא שאומר ערבוני יקנה, שרק בכך קונה נגד מעותיו, לא כתב כן בהל' מכירה, וסובר כעת בהל' מכירה שאותו דין של יד החזר על התחתונה נוהג בכל מקרה שהוא, ואינו צריך לומר "ערבוני יקנה".

²⁵ ודבר זה, שיכול היה לתרץ לפי ענין ערבון, ואין צורך בענין "עייל ונפיק", כבר נרמז בדברי בעל העיטור (מכירת קרקעות, סד ע"ג), במה שהיקשה על ר"ח ורב האי גאון (ואמנם יש והראשונים בקושי יתירו מכריעים מרכיבי הסוגיא כפשוטם ושלא כשיטת הסוגיא). וז"ל: "ואוקימנא בדעייל ונפיק אזוי, וטעמא דכתב ליה הכי קנה הכל הא לא כתב ליה לא קנה ולא כלום, ויכול לחזור בו. ור"ח ורבינו האיי פרשו לא קנה אלא כנגד מעותיו, כדאמר רצה אומר לו תן לי קרקע כנגד מעותי, ולא מסתברא. חדא דהוה ליה לאוקומיה הא דאמר קנה כשאמר לו ערבוני יקנה, ולא צריך לאוקומה בדנפיק ועייל אזוי". ולענין הלשון, רמ"י הגיה "הא דאמר לא קנה", וז"ל: "חדא דהוה לאוקמה הא דאמר לא קנה כשאמר לו ערבוני יקנה כצ"ל, ור"ל ולכן נגד מעותיו קנה ולא יותר, אבל התם דלא אמר ערבוני יקנה רק נתן לו סתם חמש מאות וזו לכן קנה הכל, וכמו שמחלק רשב"ג בעצמו בכך בברייתא השנייה, יעו"ש! (אות לה). והנה, דברי העיטור האלה מובאים בהגהות מיימוניות, פ"ח מהל' מכירה ה"א, אות א, ואף שם: "חדא דהוה ליה לאוקומי' הא דאמר מ' דקנה בדא"ל עירבוני יקון" וכו'. ואף בעיטור כ"ו שם: "הא דאמר דקנה" (הלכות אלו אינן כלולות בכ"י ביה"מ). ונראה לפרש הלשון "הא דאמר דקנה", שהכוונה לרישא של הברייתא הראשונה, וכפי שהבין רמ"י לנכון, אלא שקורא לה "דקנה" לפי שיטת ר"ח עליה מוסב, שסובר בזה שקנה נגד מעותיו. לעומת שיטת העיטור, שסובר שלא קנה כלל, אלא חוב יש לו אצלו כנגד מעותיו (ראה לעיל הע' 22). (ובראש הדבור בהג"מ ר"ח ור' האלפסי, בדפוס קושטא "ורב האי ור"ח, ברומה לעיטור). ועי' להלן הע' 90. ובעל לחם אבירים היקשה על הרומיא שבגמרא: "ק"ק לי דמאי קושיא, דילמא ההיא דלעיל ... באומ' ערבוני יקון ונתן המאתים בתורת ערבון!"

²⁶ וכן פירש רש"י בברייתא שהדבר שמלמדים להם הוא "לעשות ביניהם תחלה דבר קיום" (ר"ה מלמדיו), כלומר קנין, אלא שמתוך הסוגיא היה מוכרח לקשור קנין זה בכך "שעשאם מלוה" (ר"ה והרי אני), עיין להלן, ועי' דברי הרשב"א (להלן הע' 52).

²⁷ "בכסף", לא הוברר בתוך המשנה שם אם הוא כל הכסף או חלק ממנו. רשב"ג כאן דיבר בקנין שבו ניתן חלק הגון מן הכסף כולו; בברייתות בבבלי, וכן מימרות ר' יוחנן בירושלמי, עסקו בשוה פרוטה או פחות (ראה להלן). וקשה להוכיח מן המקורות שלפנינו מה היתה ההתפתחות ההיסטורית של דרכי הקניה. תלמיד הרשב"א כתב: "כבר כתבנו בקידושין פרק ראשון שקרקע נקנה בפרוטה או בשוה פרוטה דבר תורה, אלא שהם ז"ל עמדו על דעתן של בריות שאין דעתו של מקנה גומרת להקנות עד שיקבל את כל דמיו, ולפיכך אמרו שלא קנה הלוקח עד שיתן כל כסף השדה" (שיטת הקדמונים, עמ' רטו, ועי' קידושין יג ע"א). גולאק תיאר את ההתפתחות בכיוון ההפוך, ש"רשב"ג הנהיג אפוא שבנתינת מקצת דמים יגמר כל המקח" (כנ"ל בהע' 23, עמ' 76, ובעמ' 73, ועי"ש בד"כ בעמ' 69-77), וכפי שהסיק בודאי מדברי רש"י בסוגיין (ראה להלן עמ' 106, ד"ה הרי הלשון), ורש"י לא כתב דבר זה אלא בכורה צורת הברייתא שבבבלי, שלא הוזכר שם ערבון.

ברור הדבר שלמעשה רשאי המוכר לדרוש את הדמים כולם טרם יעביר בעלות רכשו ללוקח, ואין צורך להאריך בנתינת טעם למה יצאה להקפיד בזאת. ברם אין בידנו הוכחה שבתקופה הקדומה לא היה המכר נגמר במקצת הדמים אם הסכים המוכר בכך, ואפילו בשוה פרוטה. וכך כתב הרי"ף בתשובתו (כנ"ל בנספח להע' 22): "כשהיה המוכר הזה בעת שקבל קצת הדמים ממתין על השאר ואינו דוחק, הנה הורה שנתרצה למכור לו השדה במה שקבל ממנו אותו המקצת והניח עליו השאר חוב, וכבר ידעת שהקרקעות נקנים בקבלת הדמים כמו שאמרו בכסף בשטר ובחזקה,

הגמרא עדיף ממנו התירוצ' "הא דקא עייל" וכו', שעל-ידי כך נתחברה הסוגיא יחדיו בקישור הבריייתות להלכתו של רבא, ולא תישאר פיסקי פיסקי.²⁸

אכן, מהות הסתירה אינה ברורה לגמרי בסוגיא, ואין כוונת לשון הקישור "טעמא דכתב ליה הכי" וכו', מבוררת כל צרכה. ובאמת, סגנון זה אינו מקורי כאן, ולשון כיוצא בו מופיע בכמה סוגיות בש"ס,²⁹ ובעל הגמרא מביא נוסח שגור זה כאן כדי להציע בו את קושייתו שיקשה בין שתי הבריייתות. כיצד ראוי לדייק באותו לשון בכדי להבין במה אקשינן דרשב"ג אדרשב"ג? מתוך חילוף-גירסא 10 נראה ברור שתיבת "הכי" לא היתה בגירסא המקורית של לשון הקושיא ("טעמא" וכו'). ועל-פי הנוסח ההוא (ללא "הכי") אפשר לפרש שהסתירה בענין כ ת י ב ה היא ("טעמא ד כ ת ב ליה"), שבבריייתא הראשונה אינו קונה בלא כתיבה, ובשניה קונה אף בלא כתיבה.³⁰ ואם תפרש כן, בודאי אין הדבר נוח, שאם עשה

ואפילו בקבלת קצת הדמים כמו שמתבאר מדברי רשב"ג. וכן שנינו במשנתנו, ב"מ פ"ה מ"ג: "מכר לו את השדה ונתן לו מקצת דמים ואמר לו אימתי שתצא הבא מעות וטול את שלך, אסור". ועי' בסוגיא לשם דף סה ע"ב אוקימתות שונות לדין רבית, ולפי לשונה משמע שהמשנה עוסקת כאוקימתא זו: "פעמים שהלוקח מותר ומוכר אסור, דאמר ליה קני מעכשיו וזוזאי ליהוה הלוואה גבך", וכרשב"ג כאן, שראוי למוכר למסור את השדה ללוקח מיד לפי הדין, אף בתשלום מקצת דמים, ואם המשיך המוכר לאכול פירות, אסור משום רבית. וכך פירש רבינו יהונתן לסוגיא: "רבן גמליאל אומר מלמדיו אותן וכו' והרי אני נושה בו שמונה מאות זוז וכו', וה פירות הלוקח יאכלם או מוכר אכיל להו בנכיתא" וכו'. ולדין של קרקע נקנה בכסף שוה פרוטה עי' בקידושין שם, ובירושלמי מעשר שני פ"ד ה"ב, נד ע"ד; עירובין פ"ו ה"ג, כג ע"ג; קידושין פ"א רה"ב, נט ע"ד; שם פ"א ה"ה, ס ע"ג. ובודאי אין לומר שמדובר רק במכר שכולו שוה רק פרוטה, אלא הפרוטה תחילת פרעון לשם קנין היא, והשאר חוב עליו. וזהו הדין הפשוט במקורות הקדומים. וביר' כתובות רפ"ה, כט ע"ג: "שכן אדם קונה שתי קרקעות בשוה פרוטה". ועי' חו"מ ס' קצ, פרישה אות ב. וכתב בערוך השלחן: "מכר לו בית או שדה באלף זוז ונתן לו פרוטה ... קנה" (חו"מ ס' קצ ס"ב, ועיין שם ס"ג, ולא ידעתי מה חשב להקשות מתשובת הרי"ף שם, ואדרבה משם נראית ראייה, כפי שכתבנו לעיל). ועי' קידושין כו ע"א, ותוספתא כתובות פ"ב ה"א (עמ' 60), ותוספתא כפשוטה לשם, עמ' 208-210. וראה הע' 23.

²⁸ ועל פי דרכנו אנו אומרים שתירוצו של בעל הגמרא נוסף בסוף התפתחות הסוגיא. אלא שלפעמים היו הראשונים מתייחסים לרברי התלמוד שבתחילת הסוגיא כאילו שנויים וקבועים כבר לפני האמוראים שמדברים מסוף הסוגיא, וכתב כאן הרמב"ן על הלכה ג' שבקובץ בסוף הסוגיא: "ורב אשי משמע שמיע ליה דרבא דלעיל ותרצתא דמתניתא ת"ה" (מלחמות, מח ע"ב ברפוס ראם). על קשיי התירוצ' עי' קונטרס הראיות לריא"ז, עמ' קעא, וראה להלן. ²⁹ ב"ב עו ע"ב: "האי מאן דמוכין ליה שטרא לחבריה צריך למיכתב ליה קני הוא וכל שיעבורא דביה, אמר רב אשי אמריתא לשמעטא קמיה דרב כהנא ואמרית ליה טעמא דכתב ליה הכי הא לא כתב ליה הכי לא קני, וכי לצור על פי צלוחיתו הוא צריך" וכו' (ועי' דק"ס לשם, עמ' 243 אות ה. ואפשר ששם הוא תוספת בעל הגמרא, ומתאים למשא ומתן האמוראים); ב"מ קד ע"א: "שכך כותב לו וכו' טעמא דכתב ליה הכי הא לא כתב ליה הכי לא קניא" (וברק"ס עמ' 304 אות א); ב"ב קסט ע"ב: "אמר רב נחמן דכתב הכי שטרא דנן וכו' אמר רפרם זאת אומרת אחריות טעות סופר הוא, טעמא דכתב ליה הכי הא לא כתב ליה הכי לא גבי, רב אשי אמר" וכו'. וראה כתובות נו ע"א.

³⁰ רב האי גאון כתב בס' המקח והממכר: "הא דנפיק ועייל אוזוי התם הוא ד ב ע י כ ת י ב ה, הא לא נפיק ועייל אוזוי לא ב ע י כ ת י ב ". אבל לעיל בפירוש ההלכה דיבר על כך ש"התנו ביניהם", ולא הזכיר כתיבה במפורש: "ובשעת מעשה התנה עמו ... ובשעת מעשה לא התנו ביניה" שימתין עליהם במחצית הממון או שלא ימתין אלא שעשה המעשה סתם" (שער יג, כז ע"ב, והשוה בליקוטים מדיני מקח וממכר בספר משפטי שבועות לרבינו האי גאון, ויניציאה שס"ב, מהדורת צילום ירושלים תשכ"ז, כה ע"א). וכן כתב רמ"י ליפקוביץ בעמק השער לשם: "מסתמת לשון רבינו ה' משמע דאופן הוקיפה יכול להיות אפילו באומר לו בע"פ ולא בעינן שיכתוב לו בשטר" (וזה נכון בדבריו באותו מקום, אבל לא ראיתי שציין הסגנון "דבעי כתיבה" להלן שם. ועי' מה שרצה המחבר לחלק שם, עמ' ט הע' ד). והרי"ף כתב בתשובתו (בשטמ"ק, להלן בנספח להע' 22): "ואין התנאי שמתנים ביניהם מספיק בזה מבלי כתיבה וקנין" (ועי' חילוף-גירסא 10). וכן בעיטור: "עאיל ונפיק אוזוי ב ע י נ א כ ת י ב " (מאמר שלישי, אגב, טו ע"ג).

מעשה קנין תקין, והתנה על פריעת שאר הדמים בזמן יותר מאוחר, ואפילו ב ע ל פ ה, מה חסר במעשי, ומדוע לא יהיה קניינו קנין?³¹ וכן, כמובן, על פי פשט לשון הברייתות אין הכרח לומר שבכתיבה הן חולקות, שאפשר לפרש שגם כאן וגם כאן עושה קנין, ואם ירצה אף כותב לו שטר.³² וכשהוסיפו "הכי", ברור יותר שאין תיקונו של רשב"ג תלוי בכתיבה, אלא בכך ש"כתב ליה הכי" (ועיין הע' 29); ועדיין אינו מפורש בתוך הלשון מה כוונת "הכי", ובמה תלוי תיקון זה. ופירש רש"י: "שזקפו עליו³³ במלוה" (ד"ה דכתב), "דאי לא זקפו עליו³⁴ במלוה חוזר" (ד"ה הא דעייל, ועי' ד"ה והרי אני³⁵).³⁶ וכן כמה ראשונים דיברו על זקיפה בלבד, ולא דיברו על כתיבה כלל.³⁷ ברם, גם בזה קשה לומר שזקיפה במלוה בצורה מפורשת היא ההפרש בין דברי רשב"ג בשתי הברייתות, הרי גם בברייתא השניה "מחזיר את השאר ואפלו לאחר כמה שנים", ומה בין זה לזקיפה במלוה?³⁸ וכן כתב הרמב"ם: "ואם לא היה יוצא ונכנס ותובע, קנה הלוקח את כולה ואין אחד מהן יכול לחזור בו, ושארה דמים עליו כשאר החובות" (פ"ח מהל' מכירה ה"ב). הוה אומר, שאין המהות המדויקת של הסתירה ברורה מן הלשון שבסוגיא.³⁹

³¹ וכך היקשה הרי"ף בתשובתו (כנ"ל): "וא"ת ולמה הצריכה ההלכה הכתיבה ולא יספיק בהיותם מתרצים (= מתרצים) בזה בפירוש ... ראוי שנצריך שיתרצה בפירושו להניח שאר המעות אצל הקונה בתורת חוב ולא נצריך עם זה שיכתוב, זו ודאי קושיא היא", עיי"ש (וחלק מדיבור זה הושמט משטמ"ק, עי' חילוף-גירסא 15 הע' 4). וראה להלן הע' 49.

³² בכי"פ: "כיצד, אני פלוני בר' פלוני", ואין שם "כותב לו", והיא היא, שפירושו כותב לו. וכן בתוספתא כ"י ערפורט: "בזמן שכתב לו ערבוני יקון", ובכ"י וינה ורפוס: "שאמר לו", ואפשר לפרש הכל בכונה אחת, שנוסחה קבועה היא, ואמר לו בשטר. השוה: "האומר וכו' א"ר יוחנן וכולן בשטר", גיטין מ ע"ב (וראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, א, עמ' 717 ד"ה אמר/כתבו; מ"ע פרידמן, Jewish Marriage in Palestine, א, עמ' 112 הע' 17). וראה תוספתא כפשוטה (שו' 45) לרישא של הברייתא (והלה כותב).

³³ בכתביהיד ליתא תיבה זו.

³⁴ בכתביהיד ליתא תיבה זו (ובכ"י לו ס חסר הדיבור כולו).

³⁵ אף בדיבור זה ליתא תיבת "עליו" בכי"ס, ובכ"י ל א הסדר הפוך: "מלוה עליו", לומר כנראה שהתיבה נוספה. עיין הע' 26. וכן ר"ח: "ופרקין לא קשי" הא דקתני זקפן עליו במלוה וכתב ל' הכי הוא דלא מצי הדרי, הא לא

כתב הכי מצי הדר, דעייל וכו' (או"ז סי' רמז).

³⁷ כגון ברא"ש: "מדקא רבן שמעון בן גמליאל מלמדין אותו שזקוף עליו השאר במלוה" (תוספותיו ופסקיו). לדברי הראב"ן זקיפה היא ש"פירש בשעת המכירה דוחקו" (לדף מח ע"ב). אלא שפשוט מדבריהם שמה שכותב לו "והריני נושה" וכו', זהו זקיפה במלוה. רק בדברי הראב"ד נראה שכתבה זו אינה נחשבת זקיפה במלוה, ועל הקונה לזקוף בדרך אחרת! עי' במיוחס לריטב"א סד"ה עתה אכתוב. ובתלמיד הרשב"א כנראה רוצה לומר שהזקיפה אפשרית בין בכתיבה ובין שלא בכתיבה: "הלכך לאחר שכתב לו כן או אפילו לא כתב לו אלא שקבע לו זמן או יום או יומים" (שיטת הקדמונים, עמ' רטו).

³⁸ ובאמת רש"י כתב: "הוה להו השאר מלוה עליו" (ד"ה אבל; גם כאן בכי"ו ליתא תיבת "עליו"). והשוה רש"י מח ע"ב, ד"ה בד"א. וכן כותב ר"ח (ואף שם מדובר בדלא זקף): "וזהו מקבל בתר הכי דנעשו עליו כמלוה" (או"ז שם, עיי"ש, ומדובר אפי' בדעייל ונפיק, רק לא הודיעו שזקוק לכסף). בכתובות צב ע"א (= פסחים לא ע"א): "אמר רמי בר חמא ראובן שמכר שדה לשמעון באחריות וזקף עליו ב מ ל ו ה" וכו', אך גם מכאן אין מקום לומר שצריך לזקוף בזקיפה שהיא מפורשת, וכפי שכתב בחידושי רבינו קרשקש לשם: "אפשר דלאו דוקא נקט זקפן שהיא עליו במלוה, אלא אפילו לא זקפן נמי, אלא כלומר שעדיין חייב לו הדמים". ואח"כ בא להוסיף שיטה נוספת שצריך לזקוף במפורש, ע"פ סוגיין. וכן כתבו שאר הראשונים שם שתי הדעות, ובשניה העלו כמה וכמה שיטות, בכדי ליישב את הדבר, ראה תוס' בכתובות ד"ה ראובן ריטב"א לשם, ד"ה ואמר רמי בר חמא, ועיין מאירי לשם, עמ' 420, ועוד.

³⁹ אפשר שהרמב"ם גרס "דכתב ליה", בלי "הכי". וגם לרש"י אפשר לתרץ שחייב הקונה לומר מפורש שזקפו במלוה. בין בכתיבה ובין שלא בכתיבה; אבל עיקר חסר מן הספר, ורש"י לא קבע מסמרות. והפוסקים כתבו רק "זקף עליו השאר בהלוואה" (טור סי' קצ), ולא דיברו על כתיבה או זקיפה מפורשת. והשוה הגהת הרמ"א בסימן הנ"ל, סעיף י.

הרי הלשון "טעמא דכתב ליה הכי" הביא את רש"י לפרש שהזקיפה במילוא חלק עקרוני היא בקנין, ובלי הזקיפה אין הקנין חל, ופירש איפוא: "דכיון שעשאם עליו מלוה"⁴⁰ הוה כאילו נטלם והלווה, וקרקע נקנית בכסף (ר"ה מלמדין ור"ה והרי אני). כלומר, קנין כסף יש כאן, ולפי עיקר הדין צריך לתת כל הכסף, ועל ידי זקיפה נחשב כאילו עשה כן.⁴¹ גם הנוסח שכותב לו ("אני פלוני" וכו'), נראה לכאורה שהוא שטר מילוא על המעות, שמזכיר המכר כדבר שכבר היה ("מכרתי"), והנעשה עכשיו הוא זקיפת החוב ("והריני נושה בו"). וכן אומר המאירי: "אם כתב לו שטר על המעות",⁴² כלומר, שטר מילוא הוא בברייתא. אולם הוא פירוש שנאמר מתוך צורכי הסוגיא, כאמור. לפי הברייתא כפשוטה הוא שטר מכר! וכן הוא סגנון טופסי השטרות, שהיו מזכירים עיקר הדבר שעליו חל השטר, בלשון עבר (ובגוף ראשון בעיקר): "אני פלוני מיהודה נשאתי אשה מגליל" (תוספתא כתובות, פי"ב ה"ה);⁴³ "סדר מכירה כך הוא, אני פלוני מכרתי בתי לפלוני, סדר קידושין כך הוא אני פלוני קידשתי בתי לפלוני ... אני פלוני לקחתי בתו של פלוני, אני פלוני קידשתי בתו של פלוני" (יר' קידושין פ"א ה"ב, נט ע"א);⁴⁴ "בין שכתוב בו ליוה פלוני מפלוני, בין שכתוב בו אני פלוני בן פלוני לויתי מפלוני והעדים למטה כשר (תוספתא ב"ב, פי"א ה"ד); "נתתי שדה פלונית לפלוני".⁴⁵ וכן בשטר מכר ממדבר יהודה, שנת 134 לסה"נ: "אנה מן רעותי יומא דנה זבנת לך ימה דנה לבתה דיילי" = "אני מרצוני היום מכרתי לך היום את הבית שלי".⁴⁶ וכבר רשם א' גולאק את הלשון

⁴⁰ עי' הע' 35.

⁴¹ ועי' הע' 27.

⁴² עמ' 298. ועייין שם לשונו שבכוונתו ליישב למה נאמר תמיד שקרקע נקנית במקצת רמים ואפילו בפרטה, וכאן כאילו צריך כל הרמים, ומתוך בנות. ועייין מאירי לב"ב, מהדר' ר"א סופר, עמ' 278. ולעצם הענין, כן פירשו רוב הראשונים שהוא שטר חוב דוקא, וכגון בדברי הרשב"א (לעיל, הע' 23). ובכתובות צב ע"א (ראה לעיל הע' 38) כתב רש"י בד"ה וזקפן עליו במלוה: "שלא נתן לו שמעון דמי השדה אלא כתב לו שטר חוב עליהם", והשוה פסחים לא ע"א, ד"ה וזקפן.

⁴³ עמ' 98, עיי"ש בפירוש הקצר, ובתוספתא כפשוטה, עמ' 384.

⁴⁴ וכן בגיטי נשים, עי' גולאק, אוצר השטרות, עמ' 70 ואילך, ובגיטין פז ע"א: "אנו פלוני ופלוני גירשנו נשותינו".

⁴⁵ עי' הע' 48.

⁴⁶ כתובות מספרות, ירושלים תשל"ג, עמ' 204, מס' 192, ועמ' 277 (= J. T. Milik, *RB* 61 [1954], p. 183). ועייין כעת M. Broshi, E. Qimron, "A House Sale Deed from Kefar Baru from the Time of Bar Kokhba", *IEJ* 36 (1986), (בעמ' 206, שר' 5, נוסח השטר: "דרך זבנת לך". ולמרות מה שכתבו בעמ' 205 שם על עיקר זמני הפעלים בקטע זה, כמובן פעל זה בזמן עבר הוא וכשר' 2). וכן נזכרה עיקר הפעולה המשפטית בלשון עבר בשטרות מיב: "אנחן יהבן לכי" (קאולי 1) = "אנחנו נתנו לך" (ב' פורטן בהשתתפות י' גרינפלד, יהודים מיב וארמים מסון – תעודות ארמיות עם תרגום, ירושלים תשל"ד, עמ' 107); "נתנת לי כסף" (קאולי 11) = "נתת לי כסף" (פורטן – גרינפלד, עמ' 109); "יהבת לי זפת כסף" (קאולי 10) = "נתת לי הלוואת כסף" (פורטן – גרינפלד, עמ' 111). ובספרו של קראלינג (E. M. Kraeling, *The Brooklyn Museum Aramaic Papyri*, New Haven 1953): "אנחן זבן ויהבן לך ביתה ... אנחן זבנה לך ויהבת לך דמוה" (3, עמ' 154); "אנה יהבת לכי פלג תרי רבתא ותונה זי ביתא זי זבנת" (4, עמ' 168); "זבן ויהבן לך ביתן זי זבן בכסף" (12, עמ' 270), ועוד. וראה גם B. Porten, *Archives from Elephantine*, Berkeley and Los Angeles 1968, pp. 335 III, 341 IV. ור' ירון כתב: "שהצר האחר כבר מילא אחר מה שקיבל על עצמו, המלווה כבר נתן את הכסף ... הקונה כבר שילם את המחיר (ואף קיבל את הנכס ...)". (המשפט של מסמכי יב, ירושלים תשכ"ב, עמ' 15). ואפשר שכך היה באותו מעשה, אבל לשון זה נופל בעיקר על המעשה העומד להתרחש עם חתימת השטר, כפי שראינו, ר' יהבת לך" יתפרש "הנני נותן לך", כפי שיאה לשטרי עיסקאות; הרי "נתתי כסף השדה קח ממני" – נותן אני לך כסף השדה" (רש"י בראשית יד, כב, עיי"ש). וראה H. Z. Szubin, B. Porten, "A Life Estate of Usufruct: A New Interpretation of Kraeling 6", *BASOR* 269 (1988), pp. 30-31, l. 3.

בברייתא דידן כהבאה משטר מכר.⁴⁷ וברוב סוגי השטרות האלה, יש טפסים בזמן הווה, ויש בזמן עבר.⁴⁸ ואין זמן עבר כאן אלא כזמן הווה רשמי ופורמלי, כלומר, מ כ ר ת י = "הנני מוכר", נ ת י = "הנני נותן, וכיוצא בזה (ראה הע' 46).

וכן יש מן הראשונים שפירשו שכתובה זו שבברייתא שטר מכר היא, כפשוטה של ברייתא לשיטת הרי"ף בתשובתו.⁴⁹ ויש מן הראשונים שאמרו שהוא שטר מכר, אלא שבקבות הסוגיא אמרו שגם כתב שטר חוב, כפי שפירש ר' ברוך ספרדי: "רשב"ג אומ' בכי האי גונא כי מקרי, עבדינן להו תקנתא כי היכי דלא לימצי חר מיניהו למיהדר, מאי היא, היכא דמכר לו שדה באלף זוז וגבה מהן מאתים כותב לו ב ש ד ה ש ט ר, ו ב ת " ת ש ט ר ח ו ב, והכי קא כתיב אני פלוני ... דיקינן טעמא דלא מצי הדר משום דכתב, הא לא כתב מצי למיהדר".⁵⁰ שאר הראשונים לא הזכירו בזה שטר מכר, ומדברי מקצתם ברור שפירשו כאן שמדובר בשטר חוב.⁵¹ ויש שפירשו, בהשפעת מהלך הסוגיא, שאפילו כתב שטר מכר, אם לא "כתב ליה הכי", כלומר, זקיפה במילוה, לא קנה.⁵² ושיטות הראשונים בהלכות סוגייתנו נעשו ארוכות וסבוכות.

לכ"י, ויש לתרגם משמעותו איפוא hereby give. וראה Y. Muffs, *Studies in the Aramaic Legal Papyri from Elephantine*, Leiden 1969, pp. 32 and n. 2, 36 M. Weinfeld, *Mélanges biblique et orientale en l'honneur de M. Mathias Delcor*, 1985, p. 435 and n. 22. ועל זמן עבר בשטרות אשוריים (ואף הנוהג לכתוב בלשוננו של מוכר או של לוקח, בתקופות שונות), עיי' J. N. Postgate, *Fifty Neo-Assyrian Legal Documents* Warminster 1976, pp. 7, 13 D. Weisberg, *HUCA* 39 (1968), p. 75. ועל לשון עבר בשטר מכר, עי' ב"י סי' קצ ד"ה בר"א שקונה בכסף, ועי' סמ"ע סי' קצא סק"ו (וצריך לי ביורר בהפנייתו שם).

⁴⁷ אוצר השטרות, עמ' 162, ועיי"ש עמ' XXXIII; דיני קרקעות (כנ"ל, הע' 23), עמ' 75.

⁴⁸ עיי' גיטין מ ע"ב, תוספתא ב"ב פ"ט הי"ד, ירושלמי ב"ב פ"ח ה"ח, טז ע"ג.

⁴⁹ על מה שהיקשה שם (ראה לעיל הע' 31), תירץ שבאמת קבלת מקצת דמים קונה בקנין כסף (שלא כרש"י הנ"ל שכתב "כאילו נטלם" וכו'), אלא שבשעת קבלת הכסף לא נתרצה עדיין לגמור המקח והיה שאר הדמים חוב, ועל זה נתרצו אחר כך, ועד אותה שעה אותם מקצת דמים היו מלוה בידי המוכר, ו"מלוה אינה קונה הקרקעות" מדין קנין כסף, ולכן צריך לכתוב את השטר, והוא שטר מכר, והקרקע נקנית בו: "ולפי שהיתה המלוה בלתי קונה במכר הנה נסתלק הדרך האחד מהשלשה דרכים שנקנים באחד מהם הקרקעות והם כסף ושטר וחזקה כמו שזכרנו, והואיל ונסתלק הכסף להיותו מלוה הוצרכנו אל השטר שיהיה תמורת הכסף הניתן לגמור המקח, והוא אמרם מלמדים אותם שלא יחזירו כיצד כותב לו אני פלוני וכו'". וכך נראית כוונת התוספות ד"ה עייל, שהשטר המוזכר בברייתא שטר מכר הוא, ועי' אומה"ת, עמ' תרנט.

⁵⁰ בספרו של ר"ז אגמאתי. ולא גרס "הכי" (חילוף גירסא 10).

⁵¹ כדברי המאירי לעיל.

⁵² היתה דעה ש"אפילו החזיק בקרקע וכתב לו את השטר ואפילו קנו מידו, שניהם יכולים לחזור בהם" (בדברי תלמיד הרשב"א, שיטת הקרמונים, עמ' רטז). ולא כן סבר הרשב"א, ואמר שדברי רשב"ג אינם התקנה הבלעדית, אלא "דה"אם א"ל לך חזק וקנה א"נ משוך וקני, שוב אין יכולים לחזור בהם ואפילו עייל ונפיק אוזוי, דהא א"ל שיקנה בכך לגמרי ... ורבן גמליאל דלא נקט הכי ל ה ר ח י ב ב ק נ י ו ת ל ק ח (בגליון: צ"ל נקט) ולא לקצר" (כנ"ל, ד"ה והריני). והשוה שטמ"ק ד"ה מהא דאמר, משם הרשב"א; חידושי הרשב"א לקידושין כו ע"א ד"ה והא דאמר, עיי"ש, והוסיף: "ואי נמי רשב"ג לארווחי קניות הוא דאתא, ולא לגרועי מקניות"; תשובות הרשב"א, א, סי' תתקטז = שם סי' אלף קסא, והשוה ח"ב סוף סי' ק; ועי' ח"ג סי' יח, והדברים נראים כסותרים (ועי' חילוף גירסא 2 הע' 1 שאף הגירסאות שבאותן תשובות אינן דומות זו לזו). ועיי' עין יהוסף כאן, ד"ה ותו קשיא לי דהרשב"א סותר דבריו. ועי' אומה"ת, עמ' תרמב הע' 35, וההפניה שם צ"ל להע' 31, ואותה תשובה המובאת בב"י היא בח"ג הנ"ל. ולכן "כל שכתב לו את השטר או קנו מידו שוב אין אחד מהם יכול לחזור בו" (בתלמיד הרשב"א שם, בשם "רבנות"). ועי' הע' 62 שם, וראה מ"ש לעיל הע' 24, לדברי הרמב"ם פ"ח מהל' מכירה ה"א. ועי' ב"י סי' קצ ד"ה אפילו אם החזיק, וכך נפסק להלכה. ואף נאמרה שיטה המעמידה סוגייתנו ב"מ קום שאין כותב ב"מ את השטר", עי' נ"ד ד"ה דאמר רבא, ושטמ"ק ד"ה וכתב הרמב"ן, ועי' חידושי הרמב"ן, ד"ה וה"מ בנותן מקצת דמים.

פרטי דיני ערבון בתקופת התנאים והאמוראים לוטים בערפל, ובמיוחד סבוכה השאלה של מהות הערבון ויחסו לקנין ולתשלום מקצת דמים. מן הלשון ומן הענין עולה על הדעת לומר שערבון דבר בפני עצמו הוא, ואינו קונה את הנכס או מקצתו, אלא מבטיח שנותן הערבון יקיים דברו, ואם לא עשה כן נקנס ומפסיד את ערבונו (ובדומה לשימוש של מוסד זה במקרא). וכן, בדרך זו, התחיל רש"י בפירושו לסוגיית ערבון שברף מח ע"ב: "הנותן ערבון, לא דמי לההיא דלעיל, דזה אינו פריעת מקצת מעות שקורים אייר"ש⁵³ אלא ערבון ומשכון לקנס את החוזר בו פרמנינ"ן⁵⁴ בלע"ז" (והשוה בסוגיין ד"ה בזמן). ברם אין ניתן לקיים פירוש פשוט זה לפי המשך הסוגיא, ששם נתקרב המושגים ערבון וקנין זה לזה.⁵⁵ ופירש הריב"ש ללשון ר' יוסי שבברייתא: "קונה הוא כנגד ערבון, ואע"פ שלא נתן בתורת פרעון ולא בתורת קנין אלא בתורת קנס כדי לקיים המקח, אפ"ה קונה הוא כנגדו, ורשב"ג ס"ל דכיון דלא נתן בתורת קנין ולא בתורת פרעון אלא בתורת קנס, לא קנה כלל אא"כ אמר לו ערבוני יקון, שפ"י לו שגם בתורת קנין הוא נותנו".⁵⁶ והאריכו הראשונים מאד בפרשה זו שם וכאן.⁵⁷

בקשר לנתינת ערבון או מקצת דמים במטלטלין, נמסרו כמה מעשים (עובדות) ע"י דעותיהם של ראשוני האמוראים: "חד בר נש אפקיד ערבון על מילחא"; "חד בר נש ערבונא יהיב לחבריה"; "חד בר נש יהב דינרין למטכסא"; "רב כהנא יהבו ליה זוזי אכיתנא", ועוד.⁵⁸ מהקבלת הסגנון והתוכן במקורות הללו היה נראה לומר שנתנת ערבון או מעות בדינים האלה, הכל אחר. ברם מצאנו שחולקים האמוראים במהות עיסקא מסוימת, אם עירבון היתה, או מקצת דמים, ולכאורה מדבריהם שני דינים הם: "חד בר נש יהב דינרין למטכסה ... רבי לא אמר ערבון היה, רבי זירא אמר מקצת דמים נתן לו",⁵⁹ וחלקו הראשונים בפירוש מחלוקתם.⁶⁰ ולולא דמסתפינא, היה נראה לומר שאף "מקצת דמים" במטלטלין ניתנו בתורת ערבון,⁶¹ ואין הפרש בדין בין אם נתנו ערבון של מקצת דמים בין נתנו ערבון אחר,⁶² ולא בקשו החכמים אלא לסיים את העובדא במה היה בדיוק, ואין בדבר נפקא מינא להלכה. והוא כמו

Eres, "arrhes" (A. Darmesteter et D. S. Blondheim, *Les gloses françaises dans les commentaires* 53

talmudique de Raschi, Paris 1929, num. 364 } מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, ירושלים שד"מ"ת, עמ' 100.

Fernance, "caution, gage" (*ibid.*, num. 475) וראה מ' קטן, מס' 1514. 54

עיי"ש רש"י ד"ה ערבון בד"א וד"ה אבל מוכר, ובסוגיא כולה, ולהלן עמ' 109 ואילך. ובפתיחת הענין ביקש רש"י לפרש כפשוטו, כדרכו תמיד. 55

דברי הריב"ש בשטמ"ק דף מח ע"ב, ד"ה וז"ל הריצב"ש, ועיין היטב בתשובותיו סי' ערה. 56

והמהר"ם ש"ף כתב כאן: "בשמעתא זו יש מחלוקת בין הפוסקים בפירושם, ויש הרבה לדבר בה, ותעמוד על שורש בעיונך", ולאחר ציוניו לכמה דברי הראשונים: "ונלאיתי לכתוב הכל". 57

ב"מ מח ע"ב; מט ע"א; ירושלמי שם, פ"ד ה"ב, ט ע"ג, ומקבילות: ירו' קידושין פ"ב ה"א, סב ע"ג; שביעית פ"י ה"ט, לט ע"ד; ועי' יפה עינים לבבלי מט ע"א, והסתירות שהעיד עליהן. וראה תלמודה של קיסרין, עמ' 53-54. 58

ירושלמי ב"מ הנ"ל. 59

עיין בתשובת הרי"ף (כנ"ל כנספח להע' 22), ועיין סיכום כמה שיטות בנתיבות ירושלים, ועי' הע' 85 בתלמודה של קיסרין שם. 60

וכגון "האי מאן דיהיב מקצת דמי אמטלטלי בתורת ערבון" (רב האי גאון בספר המקח והממכר, שער יג, כח ע"ב). 61

וכבר הרי"ף (שם) הטיל ספק אם יש כאן מחלוקת בין תורת ערבון לתורת מקצת דמים, וכתב: "ולי נראה שזה המאמר בלתי ברור לפי שלא מצאנו שום מאמר לחכמי ישראל שיבדילו בו בין תורת ערבון ובין נתינת מקצת דמים", ולדעתו דנו בענין דינרים שלא היו ככספים רגילים, ובוה רצה לפרש מחלוקתם, עיין שם. והשוה ברמב"ן שם בחידושו ובשטמ"ק. ועי' דף מח ע"ב הנ"ל, בעובדת "יהבו ליה זוזי אמלחא", שתירצו "ערבון הוא דיהבו ליה". ואולי מתחילה, כשהסמיכו יחד עובדא זו ושמועת ערבון שם, הכוונה לא היתה להבחין ביניהם, אלא לדמותם. 62

שנאמר בירושלמי קידושין הנ"ל: "רבי בא ורבי הילא ורבי יעקב בר אחא תלתייהו אמרין זרע פשתן היה ומקצת דמים נתן לה", והם כמעידים על פרטי המעשה, על איזה מכר נתן ערבונא, ומה היה אותו ערבונא. אלא שמידר ספק לא יצאנו.

ועוד, מהקבלת הלשונות באותם מקורות משמע שיש שויון בין הלשונות "במאי דנקיטת זוזי הב להו" (ב"מ מט ע"א), "יתן לו כדי עירבונו" (יר' ב"מ, ראה בהע' 58 וכן במקורות האחרים כאן), "יתן לו בכל ערבונו" (יר' קידושין), "יתן לו כל ערבונו" (יר' שביעית). ולפי זה לגבי לשון הברייתא שלפנינו "דיו שיקנה כנגד עירבונו", והלשון בתוספתא "נותן לו ערבון שלו", אפשר שלשיתת בעל התלמוד בירושלמי יתפרש בשניהם שנותן לו קרקע בערבונו,⁶³ אע"פ שאי אתה מוצא בפשט הלשון בשניה אלא שיחזיר לו עצם ערבונו.

כל העובדות הנ"ל במטלטלין הן.⁶⁴ ואף שחייבו החכמים למוכר לתת לקונה כנגד ערבונו, או את המקח כולו, אין הכוונה שערבון קונה כקנין, אלא שחייב לתת, ואם לא יתן נמסר לדין מי שפרע: "יתן לו כל עירבונו או ימסור לו למי שפרע" (יר' שביעית).⁶⁵ הוה אומר, אין בערבון תורת קנין, אלא תורת קנס, והנותן ערבון, כמי שנושא ונותן בדברים, חייב לקיים דיבורו, או להימסר למי שפרע.

בסוגיא שבדף מח ע"ב נתקברו מושגי ערבון במטלטלין וערבון בקרקע זה לזה, ונתקברו שניהם לתורת קנין ממש. ואמרו שם על ערבון לשיטת רב: "קרקע ... קני ליה לכולה, מטלטלי ... לא קני ליה כוליה", וכאילו הלשון אומר שערבון קונה בקרקע. וכן אמרו הראשונים, כגון בדברי המאירי: "נתן ערבון ... אף זו כנגד כלו הוא קונה, ובקרקע קנה כלו לגמרי",⁶⁶ ובפסקי רי"ד כאן: "דיו שיקנה כנגד ערבונו, פי' אם הוא קרקע קונה כנגד ערבונו קנין גמור, ואם הוא מטלטל קונה לקבל עליו מי שפרע".⁶⁷

ועוד נתקשרו ענייני ערבון לענייני קנין מתוך אותה תיבה סתומה ועמומה: "יקון". הראשונים נתלבטו ביותר בפירושה, ובדלית ברירה גזרוה מלשון קנין, ונעשה הפירוש הזה רגיל ומקובל, וכך פירשו המחברים בפרשה זו מבלי לברר את הענין יותר. אלא שאי אפשר להעלות דברי פירוש נהירים וברורים לפי גזרון זה. רש"י פירש "יקון, יקנה", כאן ולעיל,⁶⁸ ונאלץ מיד להוסיף ולפרש שבאמת אינו יכול לקנות, עיין שם. ובתוספות כתבו: "י"ל שלשון ערבוני יקון משמע שערבוני יהיה קנין לך אם אחזור בי, וגם משמע יקון שיהא קונה לו במקח" וכו' (שם ד"ה בזמן).⁶⁹ ואין פירוש הענין עולה

⁶³ בכ"ה בדף מח ע"ב הלשון בברייתא הוא: "כנגד מעותיו". ובמרדכי סי' שנא בלשון עצמו: "דיו אם יקנה בעל כרחו מן המקח כנגד מעותיו שנתן". וכן הלשון "אכפיל לך ערבונך" אפשר לפרשו כן, וכתב המרדכי: "אכפול לך ערבונך, אינו אומר שיחזיר בכפלים מן המעות דא"כ מאי מהדר ר' יהודה לומר דיו שיקנה כנגד ערבונו אלא ה"פ אכפול לך ליתן מן המקח בכפלים ממעותיך שנתת ליי" (שם). ועי' גולאק (כנ"ל בהע' 23, עמ' 73).

⁶⁴ השוה גולאק שם, עמ' 75, הע' 1.

⁶⁵ השוה רש"י מח ע"ב, ד"ה מאי לאו וד"ה לא קני וד"ה ומאי שנא, ור"ח בסוף דבריו שם. ברם עפ"י סגנון הסוגיא שם, נראה כאילו רוצה בעל הגמרא לומר שערבון קונה קנין גמור, ועי' ר"ח שם לסוגיא כולה (ובסוף דבריו חסרה תיבה, עיי"ש, ועי' דק"ס לשם עמ' 136 אותו, וכתב גולדשמידט על נוסח כ"ה שאינו מחזור, וכנראה חלו שם הוספות ושינויים).

⁶⁶ עמ' 179, ונזקק להבחין בין ערבון זה שהוא "לכונת גמר מכירה" לבין "שלא לגמר מכירה אלא דרך קנס".

⁶⁷ עמ' רסו, ועי' לעיל שם עמ' קסה והע' 45.

⁶⁸ בנרפס כאן: "יקנה הכל", אבל תיבת "הכל" לי' בכל כתיב־היד, ועי' בדף מח ע"ב, ד"ה בזמן.

⁶⁹ ר"ח שם: "בזמן שאמר לו ערבוני יקון, התם אמרינן דיו שיקנה כנגד ערבונו", ואפשר שגם מה שניסחו לשון הברייתא בבבלי "דיו שיקנה" (עי' לעיל), בא בהשפעת אותה תיבה. וכן הביא הרי"ף את הלשון בסגנון "ערבוני יקנה", ופירש שר"ל ש"גמרו ביניהם שיקנה מן המקח כנגד מה שקבל" (בתשובתו, עיין שם). ראב"ד: "ערבוני יקון ... מקצת מעות דיהב ליה בעי דליקנו ליה, ט פ י לא ... דהוה ליה כמאן דפריש בכספא אקנה, וכשעור האי כספא" (ספר

יפה.⁷⁰ ואין צריך לומר שתיבה זו קשה מאד מבחינה לשונית, שלא מצאנו בפעלי ל"י צורה כיוצאת בצורת "יקון"⁷¹ (ואף לגרסת המעוט "יקן", קשה מאד לומר שצורת עתיד מקוצרת, המשמשת במקרא עם ו' ההיפוך, תופיע כאן, אפילו בלשון שטר). ומבחינת הענין, ברור מאד שביטוי זה צריך להדגיש המהות של תורת ערבון, שהיא מעיקרה ניגודה וזיפוכה של תורת קנין! ונראה לומר שלפנינו ביטוי עתיק, ששייך לנוסח השטרות,⁷² ומתוך חשיבותו וקיצורו נמסר בדיוק רב, כפי שהיה כתוב בספרים עתיקים בעוד שרר בהם הכתיב העממי הקדום של לשון חז"ל.⁷³ באותו כתיב היתה מ' סופית נכתבת נ', על דרך "אדן" = אדם,⁷⁴ ואף בפעלים הדברים אמורים. והעמיד הרמב"ן על לשון ירושלמי: "איפרסן כמו איפרסם, כמו שאומר שם אדן במקום אדם".⁷⁵ לפי זה אפשר לומר שאין כאן אלא: ערבוני יקום,⁷⁶ כלומר, ערבוני יעמוד לי. וסביר שהוא ביטוי מלשון השטרות והעיסקאות לקביעת ערבון והעמדתו (ומצאנו לשון "קימה" בענייני ערבות גם בשפה הסורית; באכדית לשון "עמידה" קשור באופן יסודי ובולט במינוח הטכני לענייני משכון וערבון⁷⁷). ושיעור הלשון איפוא: במה דברים אמורים, כשנתן מעותיו בתורת ערבון, אבל אם נתן בתורת מכר וקנין, כבר קנה וכו', וכפי שמתבקש בפשטות מן ההקשר.

כתוב שם, ובשטמ"ק. ועיין מרדכי סי' שנא. רשב"א: "... בודאי תחלת פרעון משמע ולא ערבון, ועוד אי בתורת ערבון היאך אחד מהם יכול לחזור בו ואיך אחד מהם יכול לומר תן לי מעותי או הילך מעותיך, והלא אמר לו ערבוני יקן, וכבר גמרו זה לקנות וזה להקנות כנגד ערבוננו, ועל כרחנו קנה" (שטמ"ק ד"ה ל"ק). נמצא רוב הפירושים האלה מפרשים: ערבוני לא יקנה, היפוכו של לשון. אבל ההקשר הפשוט מחייב שיהא פירושו מעין: יהא כמשכון, וכפי שכתב בחסדי דוד לתוספתא שם: "שא"ל ערבוני יקון, כלומ' יהא כמשכון ובטחון" וכו', ראה להלן.⁷⁰ שהרי סוף סוף "אם בתורת משכון נתנו למה יקנה ואפילו כנגד ערבוננו" (ריטב"א, עמ' 113), ועי' שאר ראשונים ברף מח ע"ב.

⁷¹ מ"צ סגל כתב: "הוא כנראה מן פעל קון = קנה" (רקדוק לשון המשנה, תל"אביב תרצ"ו, עמ' 152 הע' 2) ברם פעל כזה אינו נמצא בשום מקום.

⁷² עיין לעיל הע' 16.

⁷³ עי' מאמרי "ואימרו פועלים" (כנ"ל, עמ' 72 הע' 6), ובהע' 12 שם.

⁷⁴ כפי שכתוב בתוספתא ריש ברכות, עי' תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 1; ירושלמי כפשוטו, עמ' 22; רי"ן אפשטיין, מבוא לנ"ח"מ, עמ' 1230-1232 (ועיי"ש עמ' 466); י' קוטשר, "מחקרים בארמית גלילית", תרביץ כב (תשי"א), עמ' 43[38] מן התרפ"ס (= מחקרים בעברית ובארמית, עמ' רדרט = E. Y. Kutcher, *Studies in Galilean Aramaic*, ed. M. Sokoloff, Ramat-Gan 1976, pp. 58-67), והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו, עמ' 409; הנ"ל, ערכי המילון החדש, א, 39; ר"ש ליכרמן, ערכי הנ"ל, עמ' 106. ועיין ויק"ר עמ' קכו, לשו' 5: "דורש איתם = איתן".

⁷⁵ שו"ת, מהר"ן ח"ד שעוועל סי' נד = ש' אסף, ספרן של ראשונים, עמ' 94, והע' 3 שם. ועיין הגר"ש ליכרמן, יוונית ויוונית בארץ ישראל, עמ' 40 הע' 136. בכ"י משנה עם ניקוד בבלי "המקסן" במקום "המקסם" (שבת פ"ב מ"ב; מהר"ן ר"א גולדברג, עמ' 240), והשוה א' פורת, לשון חכמים, עמ' 12 הע' 4. ומענין לברר אם נטיה מיוחדת לכך בפעלים שיש ס' לפני מ' סופית, ושמא במצב זה שמרו על נ' סופית יותר כדי להבחין בכתיבה בין שתי האותיות האחרונות בתיבה. וראה מה שכתב רא"א פינקלשטיין, ספרא, ב, עמ' 4, פירוש קצר לשו' 8, ושינויי-נוסחאות לשו' 10⁸.

⁷⁶ העליתי הסבר זה בהרצאתי שבקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, תשל"ז (וראה דיוני בסוגיא רידן בדברי הקונגרס, עמ' 254-255). לאחר שהסבר זה עלה על דעתי, שוחחתי על תיבה זו עם ידידי פרופ' יונה גרינפלד, ואף הוא הציע כך מרעתו, ונתחזק הדבר אצלי יותר.

⁷⁷ בספר החוקים הסוריריים: "לא יחבין לה שולטנא נמוסא אלא אן נתל ערבא דקאם ומקטרג ומקים" K. G. — Bruns & E. Sachau, *Syrisch-Römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*, Leipzig 1880, p. 18 (הובא ע"י ז' ברחיים, לשוננו מה [תשמ"א], עמ' 309, ותירגם שם: "אין החוקים נתנים לו שליטה אלא אם נתן [ערב"א] שיעמוד ויתבע ויקיים", ודן שם אם "ערב"א" פירושו ערבון או ערב). ועוד צריך לעיין אם המקורות הרומיים משפיעים

מן הנ"ל משמע שערכו אינו קנין אלא משמש קנס הקונס את מי שחוזר בו. במטלטלין, שיש לגבם דין מי שפרע, האיום של מסירה למי שפרע מחזק תוקף נתינת ערכו, והדיינים חייבו את הצדדים לקיים דבריהם, אף שלכלל קנין של ממש לא הגיעו.⁷⁸ גם בקרקעות אין הערכו קונה בקנין, ואפילו אין בהן דין מי שפרע,⁷⁹ ומי שידו על העליונה יכול לבחור אם יוחזר הערכו במעות או בקרקע. ובמטלטלין, שאינם נקנים בכסף, ערכו ומקצת דמים דבר אחד הם, ויכולים לקנות למי שפרע בלבר. בקרקעות, שנקנות בכסף, יש הפרש בדיניהם — מקצת דמים קונה לגמרי, ואילו ערכו אינו קונה כלל.

על פי הדברים האלה, שתי הברייתות שבסוגייתנו מקבילות זו לזו, ואין סתירה ביניהן. ברישא של שתי הברייתות נעשתה העיסקה דרך ערכו, והצדדים יכולים לחזור בהם. בסיפא של שתייהן בא רשב"ג לומר שרק בערכו יכולים לחזור, אבל אם יעשו קנין, גם כשמקצת הדמים לא נתן לו, הקנין חל מיד, ואינם יכולים לחזור, ושאר הדמים חוב על הלוקח. בברייתא השניה נקטו בדבריו קנין כסף, ואילו בראשונה, קנין ע"י שטר, ובודאי הוא הדין בחזקה.

ומה שאמרו בברייתא, "מהיכן מגביהו, מן העדית", סבר רב חייא בריה דרב אויא שהוא מעידית דנכסיו, כלומר, בתורת קנס, שאילו משום שקונה הערכו חלק בגוף הקרקע, פשיטא שנותן לו מעידית ש ב ה, ולא מעידית דנכסיו.⁸⁰ גם רב נחמן בר יצחק, שאמר "מעידית שבה", אף הוא לא התכוין לדין קנין, שאם קנה, פשיטא משדה זו קנה, אלא בא לומר שחייב לתת לו מאותה קרקע היות ואותה קרקע היתה ראויה להמכר לו,⁸¹ כשם שבמטלטלין נותן לו מתוך אותם פירות שעמד לקנות.⁸² ובעלי הגמרא שהקשו: "מעידית דנכסיו, ולא יהא אלא בעל חוב", ראו במימרת רב נחמן בר יצחק, "מעידית שבה",

בוה. לאכדית ראה Driver & Miles, *The Babylonian Laws*, I. p. 213, n. 1; B. L. Eichler, *Indenture at Nuzi*, New Haven and London, 1973, pp. 50-53: "the Sumerian equivalent of *mazzazanu* is *ku-ta-gub-ba* 'one who stands against the money.' Thus both the Akkadian and Sumerian terms may be rendered as 'stand-in' or 'pledge.' The corresponding verb, which describes the surrender of the pledge, is *gub: suzuzzu* 'to station'"

ועיין ויק"ר עמ' קכה, "איזיל ו קו ם לי מה דאית לי גבך" = "לך ועמוד לי גבך" (פרע לי) מה שיש לי אצלך.⁷⁸ ומחלוקת רב ורבי יוחנן (דף מח ע"ב) על ערכו, אם כנגדו הוא קונה או כנגד כולו הוא קונה, נאמרה על מטלטלין, בהתאם לעובדות הנ"ל, ושלא כפירוש רש"י שפירש אף "בקרקע לקנין אמור" (ר"ה הוא סבר ור"ה ור' יוחנן), ראה גולאק (כנ"ל, הע' 23). והיו שפירשו לשון "קונה" גם כשאינו קנין ממש, השהו דף עד ע"א: "האי סיטומתא קניא, למאי הלכתא, רב חביבא אמר למקניא ממש, רבנן אמרי לקבולי עליה מי שפרע".

רק היו מן הראשונים שרצו להחילו אף על קרקעות, עי' דרכי משה בטור סי' קצ, אות א.⁷⁹ בעיטור (כנ"ל הע' 25): "מרקס"ד מעיקרא שמגביהו משאר נכסים ש"מ דלא קנה כלום! עיי"ש שחולק על ר"ח. ועי' להלן הע' 90. על מימרת רב חייא בריה דרב אויא, ראה חילוף גירסא 8.

עיין בדברי הראשונים: "מן השדה שקנה, דכך תקנו חכמים לקנסו כדי שלא יחזור בו" (תוס' ר"פ, והשוה תוס' ד"ה מעידית שבה); "ואין זה תימא אם קנסוהו חכמים ליתן לו מעידית השדה שקנה" (תוס' רא"ש); "פי' דרבנן שויה ניהליה כאילו היא אפותיקי אצלו" (ריטב"א).

ומשמע מן הלשון ששני האמוראים חולקים, וכן פירשו רוב הראשונים. רק בעל המאור, שניסה במיוחד להשליט סדר בדיני סוגייתנו, כתב: "ורב נחמן בר יצחק דאמר מעידית שבה ורב חייא דאמר מעידית דנכסי לא פליגי; אלא דרב נחמן מפרש לה אתן לי קרקע כנגד מעותי ... ור' חייא מפרש לה אתן לי מעותי ... והלכתא כתריויהו" (ד"ה ודינא, ועי' במלחמות שם. וכדברי בעל המאור, בס' ההשלמה ובקונטרס הראיות לרי"ז, עמ' קע"קא. ואף הראב"ד יישב שיטת המאור שאינם חולקים, בדרך אחרת: "אני אומר כיון דלא פליגי אלא רב נחמן מוקי לה במכירה מועטת, ומאי עדיית, מעידית שבה, ורב חייא מוקים לה במכירה מרובה, דה"ל מויק, הילכך מעידית דנכסים מגבה ליה" (ספר כתוב שם, ובשטמ"ק). ועי' ב"י סי' קצ, ד"ה ומ"ש רבינו וצריך ליתנו מעידית, ואפשר שתוספת הלשון הארוכה בגמרא ("האי מויק הוא - סתם מאן דובין", חילוף גירסא 9 = "לאילן היוחסין", עמ' 129 סעיף יג) השפיעה לפסוק כר' חייא בריה דרב אויא. ואילו הרמב"ם פ"ח מהל' מכירה ה"ב פסק "שבה", והשוה פסקי רי"ד, עמ' רסו. ועי' הגהת הגר"א.

תירוץ לקושיא זו. אלא שכרגיל, לא צירפו בעלי הגמרא תוספת פירוש כיצד יש לפרש המימרא כתירוץ על הקושיא שהקדימו לה.⁸³ ואפשר לפרש בכמה דרכים: א — לעולם נותן לו מבינונית ולא מעידית, וקורא לה עידית כי היא העידית שבה, שהיא כבינונית שבשאר נכסיו, ומה שהקשינו בקושיא אמת; ב — היות ונותן מן השדה ההיא, אף שאין לו בה זכות קנין, ראוי לקנוס את החוזר בו ביותר ממה שהיינו קונסים בו אם היה משלם משאר נכסיו (שיטת הראשונים);⁸⁴ ג — התירוץ דוחה הקושיא: מי סברת דינו כבעל חוב, שחייב הוא שמוטל על המוכר? לא כי, אלא תורת קנין יש לו בשדה זו, והוא חמור מדין בעל חוב, שיכול הלוקח לטעון, קנו לי מעותי חלק בשדך,⁸⁵ ואני אומר שקנו את העידית, ואם חזרת כך משאר המקח ירך על התחתונה. ופירוש א' נראה עיקר פירוש בעלי הסוגיא, שהוא קרוב ללשון, בהדגשת "שבה", וכן נוח "אפילו תימא" וכו' שבהמשך, מה שאין כן אם תירוצו של רב נחמן בר יצחק מכוון כלפי קניה בגוף הקרקע. ולפירוש זה השוה ב"ק ו ע"ב: "אמר רב אחא בר יעקב (ראה דק"ס שם, עמ' 8 אות ו) כגון שהיתה עידית דניזק זביבורית דמזיק". ועוד, להלן שם: "לא יהא אלא בעל חוב, ובעל חוב כבינונית", כלשון כאן. ונראה שבעל הגמרא כאן אמר את הדברים מתוך אותה סוגיא. הוה אומר, שבין בדברי האמוראים, בין בדברי סתם התלמוד (לפי א' או ב'), אין הכוונה ברישא של הברייתא הראשונה לדין קניה בגוף הקרקע, אלא להחזיר מעותיו שחייב לו, כפי שמתאים יותר לענין ערבון וכפי שפירש רש"י על הברייתא עצמה, ד"ה מהיכן. והנה, מי שצירף את ההוספה המאוחרת "ועוד הא ארעא דיהיב זוזי" (ראה חילוף־גירסא 4), כבר פירש שזוכה הלוקח בקרקע מדין קנין, ולכן ראה צורך להוסיף קושיא נוספת שהיתה ראויה להיות העיקר לשיטה זו, ומבחינתו כיצד בכלל "קא סל' דעתין מעדיית דנכסיו"?⁸⁶ ומכאן ששינוי בתפיסה של מהות העיסקה הזאת הוא שגרם לו להוסיף כן, וזהו השלב האחרון של התפתחות הדרגתית שראינו כאן מערבון לקנין.⁸⁷

קובץ הלכות רבא

כבר אמרנו לעיל, שהקובץ הכולל הלכותיו של רבא היה מעיקרא פרשה בפני עצמה ללא קשר של משא ומתן עם שתי הברייתות, וסודר כאן מרמיון הענין של תשלום חלקי.

⁸³ עיין "פרק האשה רבה", עמ' 325 והע' 14. בתוס' רבינו פרץ כאן: "מעדיית שבה ומזבורית שבה, וא"ת א כ ת י מ"ש הא מ"מ יש להקשות לא יהא אלא כ בעל חוב ולא יגבה אלא מן הבינונית!"

⁸⁴ עיין היטב תוס' ר"פ ד"ה מעידית, ולעיל הע' 81.

⁸⁵ והשוה בתשובת הרי"ף הנ"ל, שפירש שיטת "מעדיית שבאותה שדה ... מזיבורית שבה". ועי' ריטב"א ד"ה בזמן שהלוקח. ושיטה מיוחדת לרמב"ן, ואף הוא סבור שקנה כנגד מעותיו, אלא רוצה לקרב את החלוקה לדיני מכר אחרים שלוקח נוטל כחוש (ב"ב קז ע"ב), ופירש זיבורית על תן לי קרקע. ועידית על תן לי מעות (ראה מלחמות, חידושי, ריטב"א ד"ה מהיכן, ועוד). ועי' הע' 80, 82.

⁸⁶ וכפי שכתוב במהרש"א במהדורא בתרא: "נראה דר"ל כיון דאם רצה לוקח אומר תן לי קרקע, שיתקיים המקח נגד מעותיו, אם כן מההוא ארעא דיהיב זוזי יתן לו, ולא מעדיית דנכסיו", ועיין היטב תוס' סד"ה לא יהא. והאחרונים שנזכר הדפוס לפנייהם, נתעוררו להקשות מתוך לשון זה על דברי הראשונים, ראה חידושי מהר"ם שיק, עמ' רט, ד"ה תוס', גאון צבי ד"ה לא יהא (עיי"ש), אלא שלאמיתו של דבר לא גרסו הראשונים לשון זה. וכן היקשו על עצם לשון זה שבגמרא, כבספר כוס הישועות (ד"ה אמר מר) שכתב: "יש לדקדק מאי ס"ד דידר' דקאמר הא ארעא דיהיב זוזי, הלא הואיל דהמקח חוזר, למה נכוף אותו ליטול התשלומין מאותה קרקע. גם מאי ויעוד דקאמר, וכי לא ה"ל די בקושיא ה"ה! ועיין תירוצו. על הגירסא המורחבת שברוב הנסחים, במקום "האי מזיק הוא" שבענף גה, ראה חילוף־גירסא 9, וראה "לאילן־היוחסין", עמ' 129–131. וראה מה שהיקשה רי"ט צהלון על לשון זה לפי פירש"י.

⁸⁷ ועיין לעיל, עמ' 99 הע' 11.

ה ל כ ה א. לפי המשמעות הפשוטה של גירסת שני הענפים: "מידי/ זכנתא", נראה שמדובר במטלטלין, וכן כתבו בעל הלכות גדולות⁹⁵ ורב האי גאון בתשובה,⁹⁶ שבמטלטלין אנו עסוקים. והכוונה, שקנה במשיכה, אלא שיכול לבטל את הקנין אם עייל ונפיק,⁹⁷ שבזה מגלה הוא את דעתו שמלכתחילה לא היקנה אלא על מנת לקבל את המעות כולן בתוך זמן מסוים.⁹⁸ אולם מתוך שהסוגיא מקשרת בין הקובץ לבין הברייתות, ולומדת מכאן לשם, רצו מן הראשונים לפרש שרבא דיבר אף בקרקעות.⁹⁹ גם בקנין שטר מצינו מן חכמים שצמצמו את כוחו, שלא יקנה עד שיתן לו דמים, ויש מן החכמים שחלקו עליהם, עי' קידושין כו ע"א, ומחלוקת האמוראים בירושלמי שם, פ"א ה"ה, ס ע"ג.

ה ל כ ה ב. הפתגם שבב"ק מו ע"א (ומקבילות) "ממרי רשוותך פארי אפרע", נתפרש באחד מפירושי הגאונים בדרך המקרבת אותו להלכה שבכאן, ראה אוצר הגאונים לב"ק שם, עמ' 35, סי' צא, וראה הגר"ש ליברמן, יוונית ויוונית בא"י, עמ' 119-120.

ה ל כ ה ג. אין לתמוה שאמר רב אשי "תתרגם"¹⁰⁰ שמעתיך במוכר ש ד ה ו מפני רעתה", אף שכאן בחמור מדובר, שהרי אין רב אשי מחדש לשון זה כאן, והוא כציטוט של רעיון ידוע על-פי מימרת רב

⁹⁵ ירושלים תש"ס, עמ' 383 (ורמו לו הרמב"ן במלחמות בשם "בעל הלכות ראשונות ז"ל", וכפי שציין שם בהע' 40).

⁹⁶ "והרי הלכה ידועה כי נכסים שאין להן אחריות נקנין במשיכה, וכיון שמשך קנה אין לנו לבטל את זאת אלא בראיה ובזמן שמוצאין ראיה, כגון אמ' רבא האיי מאן דמזבין מידי לחבריה וקא עייל ונאפק אזוי לא קאני או כיוצא בו, עושין אנו לפי האמור" (תשובות הגאונים הרכבי, סי' שכ, עיי"ש לשונו, ועיי"ש עמ' 149). ונראה שלזו כיון הרמב"ן במלחמות כמה שכתב: "שוב מצאתי לרבינו האי גאון ז"ל תשובה מפורשת בענין הזה".

⁹⁷ בה"ג שם, והשוה תוס' ד"ה עייל, ועוד. ועי' ריטב"א ד"ה כי הא, ושלם כבעל המאור שכתב: "דאי במשיכה ליכא ספיקא דודאי קנה לגמרי הכל ל"ש עייל ונפיק אזוי ל"ש לא עייל ונפיק" (ד"ה ודינא, עיי"ש). וחלקו עליו בספר כתוב שם (ד"ה וכל קנה) ובמלחמות. וכתב הראב"ד שם: "חס ושלום שאמר רב חננאל ז"ל כך כאשר תלה אותם בעל החבור הזה בו, אלא אפילו משך וקא עייל ונפיק אזויה לא קנה ולא כלום ... ודבר זה ערך בפינו מפי רבותינו". ותמוה שהביא הריטב"א כשיטת בעל המאור בשמו של הראב"ד (ד"ה כי הא). וכנראה שכתב הראב"ד כאותה דעה בפירושו, עיין במיוחס לריטב"א ד"ה עתה אכתוב לשון הראב"ד ... הא רתניא וכו', בסופו, שבאמת כותב על כגון זה: "עוד צריך לברר ... ומסתברא דלא מצי הדר ביה" וכו'. ונראה שדבריו בספר כתוב שם לשון אחרון הם. ועי' בנמק"י בשם הרשב"א.

⁹⁸ עיין בהע' 96. ובאותה תשובה הישוה הדבר לענין "זכין ולא איצטריכו ליה זוזי הדרי זכין" שבכתובות צו ע"א, שמתוך גילוי דעת של המוכר שאינו צריך למעות מתבטל המקח. ולפי הלשון בגמרא כאן משמע שאפילו המוכר סתם ועייל ונפיק לא קנה, וכך פירשו הראשונים (ועי' בספרו של ר"ז אגמאתי). ובס' הלכות גדולות נאמר: "ושדרו ממתיבתא כי קא אמרינן לא קאני היכא דאתני לוקח בשעת לקיחה דלא הוי זכין וזכין עד דמשלימנא לדמי לא קאני, אבל לא אתני וזכין סתם אף על גב דנפק ועל אזוי קאני" (דפו' ירושלים, עמ' 383, ועי' בלשון בה"ג לעיל שם). וכתב ר"ע הילדעסהיימער: "וקאי על מוכר שדהו מפני רעתו" וכו' (ברלין, עמ' 376, הע' ב, עיין שם = ירושלים, עמ' 383, הע' 42). אבל מן הענין נראה שאינו מוסב על מוכר שדהו מפני רעתה, אלא ברין הרגיל של עייל ונפיק, עיי"ש. וכתב באותה הערה, "ליתא בנדרפס וגם לא מצאתיו בשום מקום", והוא בספר העיטור, מכירת קרקעות, סד ע"ד-סה ע"א, עיי"ש (ושם משמע יותר כפירושי): "שדרי ממתיבתא כי אמר נפיק ועייל אזוי לא קני" וכו'. ונראה שע"פ מה ששדרו ממתיבתא כתב ר' חננאל: "הא דלא קני בדגלי דעתיה דלא מזבין האי מידי אלא משום דצריך לדמי" וכו' (באו"ו, בשטמ"ק, ובתוס' הרא"ש ד"ה הא, ופסקי הרא"ש סי' ז, נמק"י ועוד, ועיי"ש).

⁹⁹ ראה דברי בעל המאור (לעיל הע' 91). וכן בס' העיטור: "ולכא למישמע פלוגתא בין מקרקע למטלטלי, דהאי דאמר רבא מאן דמזבין מידי לחבריה קאמר לכל מילי משמע" (מכירת קרקעות, סד ע"ג, ובכ"ו: וכל. ועיין שם בעמ' ד, ע"י אות נג), ראב"ד: "דזבן מידי ... לא שנא מטלטלי ולא שנא קרקע" (ספר כתוב שם, עמ' 112).

¹⁰⁰ במובן "פרש", והוא אחד המובנים בשורש האכדי המקורי. ועיין קאופמן The Akkadian Influences on Aramaic, עמ' 107.

המנונא בקידושין כו ע"א (ומובאת הסוגיא בפי האמוראים בב"ב נא ע"א). שם תירץ רב המנונא, שיש שקונה (בשטר) אף שלא נתן את הדמים, במוכר שדהו מפני רעתה. ושם דחה רב אשי אותו תירוצו, ואמר מעצמו תירוצו אחר, אלא שכאן יישם את התירוצו ההוא כדי ליישב את המחלוקת בין מוסרי הלכתו של רבא.¹⁰¹

פ ש י ט א. בקובץ שמועותיו של רבא נאמר דין "עייל ונפיק", המבטל מעשה הקנין, וכן דין "מוכר שדהו מפני רעתה" החוזר ומבטל מה שהיה "עייל ונפיק", והקנין תקף.¹⁰² ובסיום הקובץ ביקשו בעלי הגמרא להוסיף ולחקור מה גררי דין זה, ומתי נחשבים מעשי המוכר "מוכר שדהו מפני רעתה". ושאלו דבר זה בבעיא שלא ניתנה עליה תשובה, והעמידוהו בתיקו, ולפניה העמידו מקרה שדינו מוכרע בלשון "פשיטא". והנה אנו מוצאים שקטע זה של פשיטא ובעיא, המשווה סיום נאה לסוגיא, חלוק בגירסאותיו¹⁰³ ופירושו, ועלינו להאריך בדבר כדי לבררו. נציג כאן את הטיפוסים הבולטים בגירסת הקטע, לפי הנסחים והראשונים.

א. גירסת נוסחי התלמוד חוץ מכ"י ג.¹⁰⁴ (כאן מובא ע"פ כ"י ג.)¹⁰⁵

פשיט בעי לזבונ' במאה
ולא אשכח זבין במאתי
וקא עייל ונפיק אוזוי לא קני

אלא בעי לזבונ' במאה
ואי טרח הוה מזבין במאה ולא טרח

¹⁰¹ והשוה ב"ב קסח ע"א.

¹⁰² ואדרבה, נכנס ויוצא הוא אצלו כדי שלא יחזור בו הלוקח.

¹⁰³ וכבר כתב התשב"ץ: "ואיכא חלוק גרסא' באותה בעיא" (ח"ב סי' רעב).

¹⁰⁴ עיין נוסח כ"ה (בפנים הסוגיא ובהשוואת הנסחים). בין גירסאות הנסחים, רק בכ"ה מצאתי "מני", "מאני" = מאה, והיא בודאי המלה "מנה", שאחת ממשמעויותיה "מאה זוז" (כתובות פ"א מ"ב). בדברי רב האי גאון בלשון עצמו: "כיון שהיה יכול למכור חלק למנה" (מרעי היהדות, ב, עמ' 110). ובדברי הראשונים מצאתי צורה זו בתוך הבאת לשון הגמרא בס' מישרים לרבינו ירוחם, בין בפשיטא ובין בבעיא: "לזבונ' במנה ... לזבונ' במנה" (נתיב ט, ח"ב, ל ע"א), ובטור סי' קצ בניסוח של עצמו. הצורה "מאתי", מאתיים, לא שררה כנראה בדפוסים, ונמצאת הרבה בכתביהיד (ורשמוה בספרי הדקדוק מפסחים סד ע"ב, ע"פ כ"י קולומביה, ראה ק' לויאס, דקדוק ארמית בבליית, עמ' 106; J. Rosenberg, *MGWJ*, 54 [1910], p. 403; רי"ן אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, עמ' 128). הצורה הזוגית המקורית היתה כבסורית *an ← ayn*, עי' "שיירי כתבייד", עמ' 29, והציונים בהע' 133 שם. וכן נמצאת צורה זו בתרגום אונקלוס; ועיין ע' דודי, לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 199. ועיין "שיירי כתבייד", עמ' 27 והע' 122, עמ' 28-30 והע' 134, בדבר הקול o שהיו מבטאים במקום הדריגוע ay בנסיבות האלה, ויתכן אף בתיבת "מאתן", והשמיעו ה' עם כעין חולם. ומכאן לשון נופל על לשון במה שאמרו: "א"ל מה שמך אמרה ליה מתון אמר לה מתון מתון ד' מאה זוזי שוה" (ברכות כ ע"א, וברש"י: "מתון מתון לשון מאתן"; וללשון הזה השוה ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ז, פג ע"ב: "רבי מתון בעא קומי רבי יוחנן ומאלישע אנו למידין תורה, א"ל מתון מתון" וכו').

¹⁰⁵ עיין נסחים, לגבי אותיות קשות לקריאה. כ"י ג קרוע, ושלש שורות חסרות, ותחילת הגירסא בקטע זה: "במאה ואיטרח הוה מזבין" וכו', והגירסא כבשאר הנסחים. ומובאת גירסת הספרים בשו"ת רשב"ש סי' תקמ, ושם אחרי "אלא בעי לזבונ' במאה", נוסף: "ולא אשכח", וליתא "קני או לא קני".

וזבין במאתי וקא עייל ונפיק אזוזי מאי, קני או לא קני
כמוכר שדהו מפני רעתה דמן או לא
תיקו.

ב. גירסת כ"י ג:2:

פשיטא בעי לזבונה במאה
ואזל זבין במאתן
וקא עייל ונפיק אזוזי לא קאני

בעי לזבונה במאה
ולא אשכח לזבוני במאה
וזבין במאתן [וקא] עייל ונפיק אזוזי מאי
כמוכר שדהו מפני רעתה [דמי או לא]
תיקו.

ג. גירסת הראב"ד (ע"פ שטמ"ק ד"ה פשיטא, בהשוואה להמיוחס לריטב"א ד"ה פשיטא, בשניהם
בשם הראב"ד):¹⁰⁶

פשיטא בעא לזבוני ... במאתן
ולא אשכח לזבוני ... במאתן, ולבסוף ... זבין במאתן¹⁰⁷
ועייל נפיק אזוזי לא קני ...

אלא בעא לזבוני ... במאה
ולא אשכח ואי טרח הוה משכח ...
וזבין במאתן ועייל ונפיק אזוזי
מי הוי (במיוחס לריטב"א: מהו) כמוכר שדהו מפני רעתה ... או לא
תיקו.

ד. גירסת הרמב"ם. הרמב"ם פסק דינה של בעיא זו כך: "לקח שוה מאה במאתים והמוכר יוצא ונכנס
לתבוע שאר הדמים, הרי זה ספק אם הוא כמוכר שדהו מפני רעתה ואינו תובע אלא מפני שמכר ביותר,
או אינו כמוכר שדהו מפני רעתה¹⁰⁸ וזה שתובע מפני שעדיין לא גמר להקנותו עד שיקח כל הדמים,
לפיכך הרוצה לחזור משניהם אינו יכול לחזור, ואם תפס המוכר ממקח שמכר כנגד המעות שנשארו לו
אין מוציאין מידו" (פ"ח מהל' מכירה ה"ה). וכתב במגיד משנה לשם: "מן הדומה שגרסתו אינה שוה

¹⁰⁶ ובמיוחס לריטב"א מסיים: "ור"ש פי' בע"א". השמטתי כאן דיבורי הפירוש שהובלעו בין לשונות הגירסא,
ובמקומם הצבתי שלש נקודות, ועל המעיין להשוות למוכר שם (ומקצת לשונו הובא להלן בהערות). לשיטת הראב"ד
עיין להלן עמ' 119.

¹⁰⁷ בשטמ"ק: "ולבסוף אודמן לי' זבין במאתן"; במיוחס לריטב"א: "ולבסוף זבנה במאתים".

¹⁰⁸ "ואינו תובע" וכו'. כל זה חסר בדפוס רומי, ועוד בדפוס קושטא חסר הוא, ובודאי הושמט עליידי הדומות, ועי'
בכ"מ שציוה להגיה כן. והוא כתב: "שמכר ב י ו ק ר". וכ"ה, כל הדיבור הזה, בהבאת דברי הרמב"ם בשו"ת רשב"ש סי'
תקמ (ואף שם: ביוקר), וראה הע' 110.

לגרסתנו והוא גורס זבין שוה מאה במאתים וקא עייל ... "וכו", עיין שם.¹⁰⁹ ברם רצוי לקרב יותר את שחזור גירסת הרמב"ם לסגנון שלפנינו, ונראה לומר שהוא פירש "בעא לזבוני במאה", שלא כפירוש רש"י "שדה קטנה במאה זו ... גדולה במאתים", שמדובר בשתי שדות — ובאמת סגנון זה אינו נוח — אלא בשדה אחת, וב' התמורה יש כאן, כסגנון המקובל. "בעא לזבוני במאה וזבין במאתן", פירוש, שדה זו סבר למכור אותה במאה, ומכרה במאתיים (וראה להלן לשון ספר העיטור ושיטת הראב"ד).¹¹⁰ ואם נניח שגם בנוסח שלפניו גרס בבא של פשיטא,¹¹¹ יש לשחזר גירסתו בגמרא בערך כך:

פשיטא בעי לזבוני במאתן
ולא אשכח זבין במאה
וקא עייל ונפיק אווזי לא קני

אלא בעי לזבוני במאה
וטרח זבין במאתן
וקא עייל ונפיק אווזי מאי
כמוכר שדהו מפני רעתה דמי או לא
תיקו.¹¹²

ה. גירסת ס' העיטור (מכירת קרקעות, סד ע"ד). בעל העיטור הביא כגירסא שלפנינו,¹¹³ ומסיים: "הדין נוסחא דרבינו שלמה, והכי איתה בספר הישר,¹¹⁴ ופי' במאה שדה קטנה, וזבין במאתן שדה אחרת גדולה, וגמ' דילן:¹¹⁵

פשיטא בעי לזבוני במאה
וטרח זבין במאתן ...¹¹⁶
וקא עייל ונפיק אווזי קני ...¹¹⁷

¹⁰⁹ וכן בהגהות הגר"א רשם שזוהי "גירסת הרמב"ם", והוא ע"פ המגיד משנה, ועי' ביאור הגר"א סי' קצ אות כג. וכן כתב תלמיד הרשב"א בשם אחד מגדולי המורים = הרמב"ם (שיטת הקדמונים, עמ' ריח). ובשו"ת רשב"ש הנ"ל, לאחר שכתב שבעל הטורים "מפרשה על דרך רש"י ז"ל", הוסיף: "ואעפ"י שהרמב"ם ז"ל אינו תופסה ביש לו שתי שדות אלא בשדה אחת ומכרה ביוקר ואינו תובע אלא מחמת שמכרה ביוקר וכו' הכל עולה לסגנון אחד ואלו ואלו דברי אלהים חיים". אבל כמוכן, אי אפשר שהרמב"ם גרס "ואי טרח הוה מזבין במאה ולא טרח", אלא לשון המתאים לשיטתו.

¹¹¹ הגר"א לא רצה להניח כן, וניסח: "איבעיא להו זבין וכו'. והשוה לחם משנה: "ולגירסתו אין שום חלוק מפשיטת הגמ'", והכל ע"פ המגיד משנה. בשו"ת רשב"ש שם: "... וזו היא פשיטא ליה לתלמודא ולא כתבה הרמב"ם ז"ל, לפי שהיא נכללת במה שכתב קודם זה". והכוונה לדין הכללי של עייל ונפיק.

¹¹² וקרוב לזה שיחזור הב"ח, סי' קצ ד"ה ביקש למכור, עיי"ש.

¹¹³ בנדרס נקטעה תחילתה של גירסא זו, בשל השמטה הכוללת גם סיום הענין הקודם, ובכ"ו זה לשונו: "ודינ' דמטלטלי כדינא דמקרקעין לכל הני מלי, אלא דכי אמ' בקרקע קנה הכל, קנה ממש, ובמטלטלין קנה הכל לענין מי שפרע. פשיט' בעי לזבוני במאה ולא אשכח" וכו'. (כ"י ביהמ"ד אינו כולל הלכות הללו). ותיבת "וטרח" להלן לפנינו (אחרי אות נד) מיותרת, וכנראה אשגרה היא מגירסת העיטור להלן, ורמ"י מחקה כראוי, ובכ"ו ליתא.

¹¹⁴ לא מצאתי בספר הישר לפנינו.

¹¹⁵ ראה הע' 118.

¹¹⁶ "במאתן" הושמטה בכ"ו בטעות (ואיתא שם להלן בלשון הפירוש). במקום שהצבתי שלש נקודות בא פירוש של בעל העיטור: "כלומר, אותה השדה זבין במאתן" (בכ"ו במקום "זבין", בטעות: עצמה).

¹¹⁷ "דבמוכר (כ"ה בר", וצ"ל: דכמוכר, ככד"ח וכ"ו) שדהו מפני רעתה דמי, וכ"ש לא עייל".

אלא בעי לזבונה כו' ¹¹⁸ (במאתן
ולא אשכח
וזבין במאה וקא עייל ונפיק אזוזי מאי,
כמוכר שדהו מפני רעתה דמי או לא
תיקו.)

והנה אנו רואים שהדיבור "במאה, במאתן" בגירסאות הרמב"ם ובעל העיטור מתפרש בב' התמורה — שוה מאה, ואילו בשאר הגירסאות ¹¹⁹ הוא כפירוש רש"י — גודל, שטח, שדה קטנה או גדולה. ואותו מצב שכתב הרמב"ם בבעיא, גרס העיטור בפשיטא, ¹²⁰ ומה ששיחזרנו בפשיטא לרמב"ם, הוא כמצב ששיחזרנו בבעיא לעיטור. ובפשיטא של הרמב"ם כשאר הנסחים: "לא קני", ובעיטור: קני. ויש כמה יתרונות בסגנון שבמב"ם ובעיטור, שברור הדבר שב' התמורה סגנון טוב ונוח הוא, ¹²¹ ואילו הסגנון לפי פירש"י קשה. וכן נוח שההפרש בין הפשיטא והבעיא מתבטא בשינוי המספרים, וזהו סגנון פשוט וישר. ¹²² ועוד יתרון, שבנוסחם חסר המשפט: "ואי טרח הוה מזבין ולא טרח", וחזקה על גירסא קצרה שהיא יותר מקורית, ועוד שבאותו דיבור נמצאים שינויים רבים (חילוף-גירסא 23), ונראה שהוסיפו דיבור זה אחר-כך כדי ליישב את הענין. ואילו בגירסאות הרמב"ם והעיטור מצבו ותגובותיו של המוכר נובעים במישרין משינויי המחירים, והבטויים "וטרח", "ולא אשכח", אינם אלא תיאורים של אותם מצבים: "בעי לזבונה במאתן וזבין במאה", ברור ש"לא אשכח"; "בעי לזבונה במאה וזבין במאתן", ברור ש"טרח".

את ה"בעיא" בגירסאות האלה יש לפרש כך. בעיטור, רצה למכור במאתיים ולא מצא והסכים למכור במאה ונכנס ויוצא, שמא הוא ככל נכנס ויוצא, שלא גמר להקנות עד שישולם הכל, ומה גם שלא רצה למכור במאה, ולא קנה, וכמו שהוא בפשיטא של הרמב"ם. או שמא היות והסכים להוזיל המחיר בהרבה, שמא היא שדה רעה בעיניו, וקנה, כמוכר שדהו מפני רעתה. ומשמעות הבעיא היא: אם לא ידענו בודאות שהיא שדה רעה אלא שמהתנהגות המוכר יש מקום לחשוש כן, מה הדין. ב"בעיא" של הרמב"ם, רצה למכור במאה, וטרח והצליח למכור במאתיים, האם דומה הוא לכל נכנס ויוצא שלא גמר בלבו להקנותה, ושמא חושש הוא שאם קיבל מאתיים יקבל אף שלש מאות, ולא קנה. או שמא ממחר הוא לזכות במאתיים לפני שיחזור בו הקונה, וכך נראה יותר, לפי המחירים, וכפשיטא של העיטור. ¹²³

¹¹⁸ ע"כ בעיטור. תיבת "כו'" שבנדפס ליתא בכ"ו, וממשיך: "ומסקנא (כ"ו: ואסיק)" בתיקו ולקולא דנתבע והוא הלוקח". ומתקנת הנדפס והכ"י, וכן מלשון הסיכום "ואסיקנא", משמע שבעל העיטור לא כתב סוף הסוגיא. ועי' בדברי רמ"י אות נה שהשלים את הגירסא. והשלמתו קשה מאד, שעבר לשיטת רש"י, וכתבנו כאן מה שנראה להשלים לפי שיטת העיטור.

¹¹⁹ ראה להלן עמ' 119, לגבי הראב"ד.

¹²⁰ הוה הערות רמ"י לעיטור שם.

¹²¹ הוה ב"ק קטו ע"א: "שוה מאתן במאה עשו בו תקנת השוק ... שוה מאה במאתן רב ששת אמר לא עשו בו תקנת השוק רבא אמר עשו בו תקנת השוק". ב"מ קח ע"א: "זבן במאה ושוו מאתן ... זבן במאתן ושוו מאה", ועיין שם. ושמא אותו דיבור במיוחד היה לנגד עיני בעל הגמרא כאן (ועיין דק"ס לשם, עמ' 318 אות ת).

¹²² ראה לעיל החלק השני, עו ע"א, ועוד.

¹²³ וכזה, וכקושיא על גירסת הרמב"ם, כתב הב"ח, שהטור סי' קצ כתב רק סוף דברי הרמב"ם, לפיכך הרוצה לחזור וכו'; ובב"י: "ותמיהני על רבינו שכתב סוף דבריו ולא כתב תחילתם", וכתב הב"ח: "ולפענ"ד שלא נתקבלה לרבינו גירסת הרמב"ם דהא ודאי מסתברא דבמוכר ק' בר' עדיף טפי ממוכר שדהו מפני רעתה, ופשיטא דקנה כל השדה ואין אחד מהם יכול לחזור בו ומוציאין נמי מידו ואפילו עייל ונפיק אזוזי". ולא העיר שכ"ה בעיטור בלשון פשיטא.

ואע"פ שאינה שדה רעה, לגבי מחיר זה כשדה רעה היא, שמכר ביוקר (והפך הביטוי "שדה רעה" להיות יותר כמליצה).

והנה ברור שקטע זה של פשיטא ובעיא נוסף לאותו קובץ הלכות של רבא, ועבר כמה שינויים ושכלולים בידי גרסנים ומפרשים. ואם אין ניתן להוכיח מה היה הסגנון המקורי, מכל מקום רצוי לשער דגם קרוב וסביר כל שהוא, שעל פיו ניתן להסביר את השתלשלות כל הצורות. משני הסגנונות: "בעי ולא אשכח/ בעי וטרח", נראה הראשון יותר טבעי — אדם רוצה למכור ביוקר ואינו מוצא. ואפשר לשער התפתחות הדברים בדרך זו: בתחילה לא היה דיבור של פשיטא, אלא רק בעיא, שהוא העיקר, והפשיטא נוספה אחר־כך. והיתה הגירסה המקורית בבעיא, כזו ששיחזרנו לעיטור:

בעי לזבני במאתי
ולא אשכח זבין במאה
וקא עייל ונפיק אזווי, מאי
כמוכר שדהו מפני רעתה דמי או לא,
תיקו.

ואחר כך הוסיפו בגליון את התיבה: "פשיטא". יש שראו בכך הוראה לנסח דבור של פשיטא לפני הדבור של הבעיא (ועיין לעיל, לחלק ב, עמ' 15, ד"ה חילקנו, בסופו), ועשו זאת בהיפוך המספרים, וניסחו "וטרח" במקום "ולא אשכח" ופשיטא שקנה, וכגירסת העיטור. אולם, יש שראו בכך הגהה האומרת שאותו דיבור אינו בעיא אלא דינו פשיטא, ועשו דיבור זה של "לא אשכח" לדיבור של פשיטא שלא קנה, והם חזרו וניסחו דיבור אחר בהיפוך המספרים שיהא דיבור הבעיא, וגירסא זו היתה לפני הרמב"ם. אלה שעיצבו לראשונה את הטיפוס שמתפרש בב' הכמות, ומוסבת על שטח הקרקעות, גרסו לפניכן כנראה כגירסת הרמב"ם. בפשיטא נאמר "לא אשכח" ו"לא קאני", ובבעיא "טרח". ומשום שהקשו קושיא באותה גירסא¹²⁴ (או מאיזו סיבה אחרת), שינו את השיטה, ופירשו שמדובר בשדה גדולה ושדה קטנה;¹²⁵ בהתאם לכך במקום "וטרח" ניסחו את המשפט המורכב "ואי טרח הוה מזבין במאה ולא טרח".¹²⁶ בדיבור של פשיטא הפכו את המספרים, וגם שם גרסו "במאה ... במאתי", ולפי גירסתם אין שום ניגוד במספרים בין שני הדיבורים.

גירסת הראב"ד היא כגירסת רש"י ממש, חוץ ממילה אחת, שהראב"ד גרס "פשיטא בעי לזבני ב מאת נ" במקום "במאה" שלפנינו. ונראה שתיבה זו שריד היא מגירסת היסוד, ולא הוחלפה, שכן הוא בגירסת הרמב"ם ששחזרנו: "בעי לזבני ב מאת נ", ואילו השאר עובר כבר. מכאן נובע דוחק בפשיטא: "בעי לזבני במאת נ ... זבין במאת נ"!¹²⁷ ואף הראב"ד מתחבט בפירושו. והואיל וגירסא זו זהה כמעט לגירסת רש"י, ואותו שינוי הנזכר אינו קשור לשיטת פרשנותו של הראב"ד, שפירש בב' התמורה, נראה להפריד בין גירסת הראב"ד לבין פירושו. פירושו נובע מן המסורת הקדומה,

¹²⁴ עיין הע' 123.

¹²⁵ ובכ"א אף הוגה: "זבין שדה אחר במאת נ ... ולא טרח זבין אחר במאתים".

¹²⁶ ועי' חילוף־גירסא 23.

¹²⁷ ולשיטת רש"י יש לפרש בדוחק שכאן הוא מכר רגיל, שרצה למכור שדה גדולה, וכן עשה, ואם עייל ונפיק לא קנה.

ב' התמורה,¹²⁸ ולפיו אין גירסתו מתפרשת אלא בדוחק.¹²⁹ הגירסא שלפניו מתפרשת כפירוש רש"י, ב' הכמות, טוב יותר מבפירוש הראב"ד עצמו (ואותו שינוי הנזכר לא יתפרש בנוח באף אחת מן השיטות). הרי גירסת הראב"ד כעין גירסת מעבר היא, שהיא מקיימת מילה מן הגירסא הקודמת. יתכן שאף כ"י ג' מייצג שלב מעבר בתהליך זה,¹³⁰ ודומה שגירסת היסוד שלו היתה לא כגירסת הרמב"ם, אלא כגירסת העיטור. "ולא אשכח" נמצא בבעיא דוקא, ולא בפשיטא. הדיבור המורכב "ואי טרח" וכו' ליתא, וכן חסר בפשיטא נימוק למעשיו של המוכר. המספרים "במאה, במאתן" נמצאים כבר בשתי הבבות, כגירסת רש"י. אין גירסא זו מתפרשת כב' התמורה, שכן בבעיא אי־אפשר לומר על מה שמכר במאתיים "לא אשכח". אם נפרשה בב' הכמות, יש טעם שלא כתב "וטרח" בפשיטא, וכתב "ואזל". מכל מקום, אין עוד בידנו שיטה פרשנית לקטע כולו לשיטה זו, שבחיסור הנימוק "ואי טרח" בבעיא, אינו מובן למה דומה המוכר כמי שמכר שדה מפני רעתה. ואדרבה, הענין הפוך מן המצב שבגירסא שלפנינו, שבבעיא "לא אשכח", כמו בפשיטא שלפנינו, ולפי זה, דומה "אזל" בפשיטא יותר למצב "ואי טרח" שבבעיא שלפנינו.¹³¹ כלומר, לא בגלל שלא מצא, אלא מעצמו הלך ומכר במאתיים. ושמה היתה שיטה פרשנית אחרת לגירסא זו.

חמש גירסאות שונות לקטע כולו, ועימן שינויי הסברות והעניינים. מצאנו בנוסחי הבבלי בדרך כלל, שדיבור שכל עיקרו הוספה מאוחרת לגוף הסוגיא, עשוי להופיע במספר רב של שינויי גירסא.¹³² וכאן, שהדיבור ארוך יותר ודומה לתת־סוגיא בפני עצמה, גורמים שינויי הגירסא אף לשיטות פרשניות עצמאיות.

בכל הגירסאות עלתה הבעיא בתיקו, ובהתאם לזה נפסקה ההלכה על ידי הפוסקים. וכתב רב האי גאון: "ועלתה בתיקו, והכין חזינא דלאו כמוכר שדהו מפני רעתה דמי"¹³³ — והנה מה שכתב "והכין חזינא" וכו', הוא הכרעה לדינא משל עצמו לתיקו שבגמרא. ועי' הע' 135. ובשטמ"ק משמו: "לרבינו"¹³⁴ ז"ל הילכך אי בעי חד מינייהו למהדר מצי הדר כל כמה דלא יהב כלהו זוזי, ע"כ מיסוד הרב רבינו האי זצ"ל.¹³⁵ אף בפירוש הראב"ד מצאנו הכרעה בדבר, ולצד השני, שכתב: "ומסתברא דקני, שהרי קונסים אותו בחזרתו, כדאמרינן לעיל,¹³⁶ וכיון דאיכא מקצת מעות וחזקה קנה, דבחזקתו דהאיך קנה".¹³⁷

¹²⁸ שכן המשמעות הפשוטה של "במאה".

¹²⁹ הראב"ד פירש שמדובר בשדה אחת — "בעא לזבונא להאי ארעא" — והוא שכתב במיוחס לריטב"א: "ור"ש פי' בע"א". ופירושו קשה מאד, מבחינת הלשון והסברות.

¹³⁰ או שנכנס בו רק חלק מן העיבוד הנ"ל.

¹³¹ בדברי רב האי גאון: "אלא אי בעי לזבונא בק' ואי טרח הוי מזבין בק' ואזיל וזבין במאתי" וכו' (מדעי היהדות, ב, עמ' 110).

¹³² מדעי היהדות, ב, עמ' 110, סי' קיט, מתוך לקוטי ספר הדין לר' יהודה אלברצלוני ז"ל, ובסוף הסימן: "זה פי' רב האי ז"ל". ועיין שם פירושו בצדרי הבעיא.

¹³³ נראה שצ"ל: לרבינו האי.

¹³⁴ ומובא שם בתוך דברי הרמ"ך, והוסמכו דברי רב האי שם לדברי הרמ"ך "ולא איפשטא". אולם מדבריו בתשובות הגאונים הנ"ל ברור שרב האי גאון הכריע בבעיא, כאמור. והשוה ברמב"ם הנ"ל (פ"ח מהל' מכירה ה"ה) שכדי לציין שהיא בעיא דלא איפשטא הוסיף: "ואם תפס" וכו'. ועי' מ"ש ר"צ גרונר על כללי רב האי גאון בתיקו, רב האי גאון ודרכו בהלכה, דיסרטיציה ירושלים תשל"ד, עמ' 81-82, והביא הנדון שם.

¹³⁵ ר"ל שידו על התחונה.

¹³⁶ שטמ"ק ומיוחס לריטב"א כנ"ל. ובתשב"ץ (כבהע' 103) כתב על בעיא זו: "כלהו סבירא להו דהיכא דסלקא בתיקו לא עבדי בה עובדא כלל, אלא שהראב"ד ז"ל כ' דקני משום דקנסי' ל' בחזרתו כדמוכח התם".

נספח להערה 22:

שיטות הגאונים בפירוש הברייתות בענין ערבות או מקצת דמים

כשיטה זו של רב האי גאון בפירוש הברייתות בכ"מ כאן הביא ר' חננאל בשם "רבותינו הגאונים", וכתב: "וראינו רבותינו הגאונים שאומרי' שאפי' הנותן מקצת בתור' דמים וחזר בו המוכר, קנה לוקח בקרקע כנגד מעותיו כפ ש ט א דהא מתני' " (או"ז כאן, סי' רמז). ובחי' רמב"ן כאן (ד"ה האי מאן) קראם "הגאונים הראשונים", ובמלחמות: "פי' הגאונים ז"ל", ובמיוחס לריטב"א (ד"ה הא דעייל) קראם "גאונים אחרים".

ר' חננאל עצמו חלק על פירוש הגאונים ופירש שבשתי הברייתות מדובר בערבון: "ש"מ דהני תרתי מתני' (כצ"ל ע"פ העיטור) עירבון ניהו מדרמינן דא על דא" (או"ז סי' רמז; שטמ"ק ד"ה וכתב ר"ח ז"ל; עיטור, מכירת קרקעות סד ע"ג, ומאמר שלישי, אגב, טו ע"ג וע"ד; חי' רמב"ן ד"ה האי מאן; שטמ"ק ד"ה ל"ק הא דעייל, בדברי הרשב"א; מיוחס לריטב"א ד"ה הא דעייל, ועיין אות ש ואת א שם בהערות כור לזוהב. ועי' תלמיד הרשב"א, שיטת הקדמונים עמ' ריו ע"י הע' 69). והשוה ר"ח לרף מח ע"ב: "מדאותבנין מינה לרב ש"מ דהני ת"ק וזוי ערבון ניהו", ועי' בסוגיא שם. ואף שבדבריו הנ"ל מדבר ר"ח על דברי רשב"ג ("קשיא דרשב"ג אדרשב"ג") לומר שהם ערבון, הכוונה גם לדברי תנאי קמאי, ובאמת מדבריהם עיקר ראיתו, שלת"ק בברייתא השניה מדובר בערבון, ומכאן יוצא שאף רשב"ג, הממשיך את הדברים, בערבון מדבר. (ויפרש שלת"ק לא קנה בגלל שאמר "ערבוני יקון", ולרשב"ג אף ערבון קונה, כשאינו אומר "ערבוני יקון". כך משמע מן הלשון באו"ז, ושם נשתבשו הדברים קצת, וצריך להשלימם ולתקנם בתיקונים קלים, מקצתם הצענו להלן. לכאורה כוונת הרי"ף בתשובתו בשטמ"ק [ראה להלן], לומר שבשיטת "מי שסובר", והיא כשיטת ר"ח, מורה שרשב"ג מדבר במקצת דמים, וצ"ע. ומ"מ גם מייחס הרי"ף לדעת "מי שסובר" שהרישא בערבון). וכן כותב הרמב"ן בשיטת ר"ח לגבי הרישא של הברייתא הראשונה: "ויש מחלוקת בדבר זה שהגאונים הראשונים ז"ל פירשו ברייתא קמייתא כפודע מקצת דמים סתם ואפ"ה קונה כנגד מעותיו ור"ח ז"ל חלק ... ומפרש לה כשאמר ערבוני יקון (יחידושי כאן, ד"ה האי מאן). וחילק ר"ח בין דין ערבון לדין מקצת דמים, שבערבון ב"דלא עייל ונפיק" קנה הכל (ובאו"ז במקום "ואי עייל" צ"ל: "ואי לא עייל"), וב"דעייל ונפיק" קנה כנגד מעותיו (ומ"ש באו"ז "לא קנה" ר"ל לא קנה אלא כנגד מעותיו, השוה בעיטור: "והיכא דנפיק ועייל אוזוי קנה כנגד מעותיו"). ואילו בדין מקצת דמים אם "עייל ונפיק אוזוי" לא קנה כלום (וראה להלן). ואף ר"ח התייחס למימרת רבא בקידושין לענין זה, ושם ראה בה קושיא, שהרי שם מקצת דמים הוא, וקונה כנגד מעותיו (ומן הסתם מפרש ששם מדובר אף ב"דעייל ונפיק אוזוי", כרב האי גאון, ועי' רמב"ן לקידושין דף כז ע"א, שבררך כלל "המוכר עייל ונפיק אוזוי", אלא אם כן נאמר אחרת. ועי' במיוחס לריטב"א הנ"ל, ועי' להלן ד"ה במסקנתו כתב הר"ח, ועי' מאור ד"ה והי"א). ואפשר שקושיא זו גרמה לו לחלק באותו דין של לא קנה כלום, ולומר: "וזה"מ בשרה אחת אבל בשתי קנה כנגד מעותיו", ומימרת רבא ביותר משרה אחת, ויגרוס "כולן". (וכתב הר"ח "כדתניא מכר לו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק ... וכן אמר רבא ...", ויפרש שאף רבא מדבר בהחזיק אחת מהן, וכשיטת הרי"ף שהביא מימרת רבא אחר מימרת שמואל. והישוה הר"ח את מידותיו, ופירש אף סוגיין בב"מ שהחזיק: "והך דתניא קנה אע"ג דלא כתב ליה הכי ולא זקף עליו במלוה בדלא עייל ונפיק אוזוי ואין יכולין לחזור בהן כלל, וכיון דאחזיק בה קנאה" וכו'). במסקנתו כתב הר"ח כנ"ל שערבון קונה הכל, ואם "עייל ונפיק" קונה כנגד מעותיו, ובמקצת דמים ב"דעייל ונפיק" לא קנה כלום, "לא עייל ונפיק" קונה רק כנגד מעותיו (וכך באו"ז ובעיטור בענין "עייל ונפיק"; וכן ברשב"א ותלמיד הרשב"א ובמיוחס לריטב"א, אלא שהם כתבו לשיטתו ב"דלא עייל ונפיק אוזוי" במקצת דמים קנה הכל). ועל שיטת הגאונים כתב ר"ח: "ולא עמדו על אלה הדברים היטב כי יש עליהם כמה תשו' וצריכים לפני ולפנים כדי שיתבררו לעשות בהם מעשה". ועיקר ראייתו "מדרמינן דא על דא", ולא פירט שאר הקושיות שיש להקשות על שיטת הגאונים.

ועי' תשובת הרי"ף לענין סוגייתנו (בשטמ"ק כאן; ובס' תמים דעים סי' רכא, ומשם בסוף הלכות הרי"ף ב"מ בדפוס ראם, לאחר המדרכי). וכתב: "ראיתי הפרש נפל בין החכמים ... והנה ראיתי מי שסובר שתורת ערבון

אינו תורת דמים ועשה ביניהם הפרש לענין הדין, ויש מי שאינו סובר כן אלא שלא פירש ההלכה על נכון". ובודאי כוונתו בראשונה לר' חננאל, והשיטה השניה כשיטת רב האי גאון. ופירט הרי"ף שתי סיבות שגרמו לר' חננאל לפרש כן, והן דברי הירושלמי (לעיל הע' 59) שלפיהם לכאורה יש הפרש בין תורת ערבון ותורת מקצת דמים, וכן הסתירה בין הרישא של הברייתא הראשונה, שקנה כנגד מעותיו ב"דעייל ונפיק", לבין לשונו של רבא, שמשמע שלא קנה כלל ב"דעייל ונפיק". וכתב הרי"ף על שיטת הר"ח: "והלך בכל השמועה על זה הדרך עד שנתבלבל עליו הפירוש ויצא מזה אל זולת האמת, ואנחנו בעזה"י נגלה זה הספק ונברר האמת והדרך הנכון וה' אלהים יעזר לי". ולשיטת הרי"ף "מקצת דמים הוא הנקרא ערבון", ועיין שם כל דבריו. ועיין שו"ת הרי"ף מהדור' רד"צ רוטשטיין, סי' א, ועיי"ש הע' יב.

וכן ברשב"א הנ"ל כתב על שיטת ר"ח: "והזקיקו לומר כן מה שאמר רבא לא קני דמשמע כלל לא קני והוא סבר דבשנתן מקצת דמים הוא, וכבר פירשתי הדבר לדעת הגאונים ז"ל יפה הכי ומסתבר טפ"י". וכן "איני חושש למחלוקתו של ר"ח ז"ל בדבר זה דאזלה לטעמיה שחלק עם הגאונים בנותן מקצת דמים סתם בתורת פרעון" (חידושי לקידושין כו ע"א ד"ה לא שנו, עיין שם). ועי' בס' המאור לסוגיין סד"ה וההיא. ושוב היקשה הרמב"ן, על מ"ש הר"ח שהברייתא הראשונה מדברת בערבון: "דקתני לה סתם ולא מפרש בערבוני יקון", ויותר מפורש בדברי הרשב"א: "וזה מן התימה דאי בנותן ערבון היכי סתים תנא לישניה ותני ונתן לו מהם מאתים זוז, ועוד מדקתני קנה באלף ונתן לו מהם, בודאי תחלת פרעון משמע ולא ערבון", ועיין שם היטב. ולדברינו באמת התנא הראשון לא סתם לשונו כן, ורק בבבלי שינו הלשון במקצת, והרי"ף הקפיד לפרש בלשונו שהוא ערבון.

וכן כשיטת ר"ח שברייתא הראשונה (בתוספתא היא השניה) עוסקת בערבון, כתב בעל העיטור: "והא דאמר מלמדין אותן בתורת ערבון נתן לו הדמים כדמוכח בפרק השוכר" (מאמר שלישי, אגב, יג ע"ד ע"י אות מט, ועיי"ש ע"ב ע"י אות כא). ולהלן כותב: "ועשר שדות ... אבל שדה אחת ונתן בתורת פירעון קנה הכל במקצת דמים, ל"ש עייל ונפיק ול"ש לא עייל ונפיק אוזוי, הוא הדין בחזקה ובקניין, והיינו מתניתין דתנן בכסף ובשטר ובחזקה, אבל בתורת ערבון אמרינן בפרק המוכר (צ"ל: השוכר) נתן מקצת דמים קנה הכל ודעייל ונפיק אוזוי קנה הכל ואי לא לא קנה כלום" (טו ע"ב). והדברים סתומים. וכ"ה כנוסח הדפוס בכ"י בית המדרש לרבנים באמריקה Rab. 696. (ושם כתובים הדברים בגליון, שהושמט בנוסח הפנים ע"י הדומות, וליתא "הכל" בפעם הראשונה, והוא סגנון יותר יפה. ברם למרות הסכמת הנוסחאות הללו, יש בהן השמטת הדומות, ובכ"י 143 כתוב: "... אבל בתורת ערבון אירי' בפרק השוכר שאם נתן מקצת דמים ולא עייל ונפיק אוזוי קנה הכל, עייל ונפיק אוזוי בעינן כתיבה כדאית' התם, רשב"ג אומ' מלמדין אותן שלא יחזור, כיצד, כותב לו אני פלו' בן פלו' מכרתי שדה פלו' פלו' ופרעתי מהן חמש מאות זוז והריני נוש' בו חמש מאות זוז, ואי לא קנה כלום" ונהתיבות "אירי'", "השוכר", כתובות בגליון כ"י ביהמ"ד הנ"ל. ואף בכ"י כמה השמטות בפרשה זו, בשל הדומות הרבות, והושלמו שם בגליון, ואחת מהן כוללת כל שיטת ר"ח שבסמוך. ומפרש רבינו "מהיכן מגביהו" ברישא שלא קנה כלום, רק שמגביהו חובו, והשוה במכירת קרקעות כנ"ל (והלשון בדפוסים "ועוד הא ארעא דיהיב זוזי" הוספה מאוחרת היא, ראה לעיל עמ' 112 וחילוף גירסא 4). ובהגהת רמ"י אות קג שיחזר את הסברא לנכון, וחלק מן הגירסא (ואף אותה הערה צריכה תיקון, וצ"ל: לא מיירי אלא מעירבון). ושונה סברת רבינו משיטת ר"ח שמביא בסמוך, שלפי הר"ח קנה כנגד מעותיו בערבון כדעייל ונפיק. ועיין לעיל שם יג ע"ב וע"ד. ועיין להלן טו ע"ג "וצריך עיון" וכו' סמוך לאות קז, וכ"ה בכ"י ביהמ"ד הנ"ל. והדברים מוקשים ביותר, שמחלק בתורת פרעון וקניה בין "עייל ונפיק" ל"לא עייל ונפיק", וסותר שיטתו המפורשת לעיל ובמכירת קרקעות (ראה להלן) שאין חילוק זה אלא בערבון. וכן באות קז הגיה רמ"י ביד חזקה להתאים את הדברים להנ"ל. והנה, בכ"י ליתא כל הדיבור "עאיל ונפיק אוזוי ... והריני נושה בה חמש מאות זוז". ובאמת, אין זה אלא הלשון שהושמט לעיל סע"ב — ואכן בערבון מדובר שם — ונכנס כאן שלא במקומו, בין בנדרס, ובין בכ"י ביהמ"ד (שהיה ראוי להכנס אחר התיבות "קנה הכל", רק שהסופר מצא אותן שתי תיבות כמה שורות אחרי מקומן הראוי). ובמכירת קרקעות הנ"ל (סד ע"ג וע"ד) חזר רבינו על כל העניינים האלה בפרוטרוט, עיין שם בארוכה. ולשיטתו יש להעמיד את שתי הברייתות

בערבון, אבל הקונה בדרכי הקנין ופרע מקצת דמים, אין כאן ענין לעייל ונפיק, וזוהי מחלוקתו על ר"ח, שלשיטת רבינו "מסתברא דבתורת פירעון קנה הכל, והיינו קרקע שנקנה בכסף, דליכא פלוגתא בין עייל בין לא עייל". (ואף שכתב שם ע"י אות מז חילוק "עייל ונפיק" בענין מכר עשר שדות שבקידושין, ומן הסתם הוא בקנין ולא בערבון וכן נדחק רמ"י שם להגיה הפך הדבר), הרי כל הלשון "כיון דשתי שדות ... כנגד מעותיו" ליתא בכ"ו, והוא כעין הכפלה מוטעית ממה שלפניו ולאחריו. לשם הבנת דברי העיטור שם יש להעיר עוד, שהלשון "אבל לא עייל ונפיק אזוזי" וכו' שבדף סד רע"ד, אינו מוסב על שלפניו — שעניינו תורת פרעון! — אלא על שלפני פניו, והוא ממשיך פירוש הברייתא מן ע"ג שם, סמוך לפני אות לר, והכתוב בינתיים מעין מאמר מוסגר, שהביא שיטות רה"ג ור"ח. ובאמת, הדיון השני על שיטת ר"ח, מן אות לח עד רע"ד "בין לא עייל", נמצא בכ"ו להלן באמצע ע"ד, סמוך לאחר אות מח, אחרי המלים "לא קנה ולא כלום". ואפשר שבחלק של השינויים יש כאן מעין מהדורות רבינו, שהוסיף דברים. ואולי אף יד המעתיקים בגו, שיש מעין דומות, ואין כאן מקומו להאריך. וראה מ' גלצר, עטור סופרים [ספר העיטור] לרב יצחק בן רב אבא מארי, א, דיסרטציה ירושלים תשמ"ד, עמ' 40-44, 99, 122-129). ובדף טו ע"ג הנ"ל כתב: "ומנהגא דתגרי בתורת פירעון קנה הכל ובתורת עירבון לא קנה וכופל במנהג (צ"ל כמנהג, ככתב"היד, וכן רמ"י)". והוא מנהג טוב, שמתאימה שיטה זו לפשט דברי התנאים, ראה להלן.

גם בעל המאור פירש רישא דברייתא ראשונה בערבון, ולשיטתו הוא "בשאר ערבוני יקון", ע"י ד"ה ואי אמר ליה. ואילו הרבה ראשונים כתבו כשיטת רב האי גאון שהרישא שבברייתא הראשונה מדברת במקצת פרעון, ולא יחדו דין מיוחד לערבון בקרקעות.

ולפי מה שכתבנו, אין להעמיד ברייתות אלו כולן בערבון או כולן במקצת פרעון, אלא בשתייהן הרישא ערבון, ובדברי רשב"ג בסיפא מקצת דמים לשם קנין. ואם כי במטלטלין אין הפרש להלכה בין ערבון לבין מקצת דמים (ראה להלן), הוא מטעם שאין מטלטלין נקנין בכסף, ושניהם ערבון הם, ואילו בקרקעות יש הפרש, שהקרקע נקנית בכסף, ואינה נקנית בערבון.

הסוגיא השניה — שוכר עליהן (עז ע"א)

סוגיא זו קצרה ופשוטה, אבל מתוך שאין בה משא ומתן ארוך או לשונות פירוש הרבה, מוטל היה על המפרשים להגדיר מונחי היסוד שבה, ולפעמים פירשוה בשיטות שונות ורחוקות זו מזו, כפי שנראה להלן.

מימרתו של רב נחמן נראית לכאורה תמוהה, שהרי למה לו לסתור את הנאמר מפורש בדברי הברייתא ("עד ארבעים וחמשים זוז"), עד שצריך רבא (כ"ה בכ"י ג: ראבא) להקשות לו מברייתא זו (והיא שנויה לעיל, סוגיא א ח"ג), ואח"כ צריך ר'נ לבוא ולפרשה במה שלא נאמר בה (וכמובן דוחק לומר "ברייתא לא שמיצא ליה"). והנה, מימרא זו נאמרת גם בירושלמי כאן: "אמר ר' אילא ובלבד עד כדי שכרו" (יא רע"א), ואף צמודה היא ללשון הברייתא (וכפי שכבר ראינו שבירושלמי סודרו דברי האמוראים השייכים לברייתא זו לאחר כל בבא ובבא שבה).¹ ברם, בירושלמי אין להקשות על מימרא זו דבר, שהרי הפיסקא "עד ארבעים וחמשים זוז" אינה נמצאת בנוסח ברייתא זו לא בירושלמי ולא בתוספתא, אלא בבבלי בלבד.² ולשון הברייתא בירושלמי: "נוטל מזה ונותן לזה" (וכזה בתוספתא),³

¹ ראה לעיל עמ' 57.

² ופיסקא זו אף קשה בפני עצמה. בשטמ"ק לרף עו ע"ב, ד"ה וז"ל הרמב"ן: "אבל עד ארבעים וחמשים דרך בעלי בתים לשכור כן בדבר האבד" (אבל אין כתוב כן בחידושי לשם). והרשב"א היקשה: "ואני תמה מה שיעור מ' ונ' שלא כל המלאכות שוות ... ויש מלאכה ששכרה יותר מנ' זוז ואם כן פעמים שהחבילה לגרע שכלא חבלה שוכר עליהם עד כדי שכרן שהוא כפל מה שהתנה להן בשכרן" וכו' (שטמ"ק לשם, עיי"ש באריכות). ואילו הריטב"א כתב: "וארבעים וחמשים לאו דוקא אלא עד כדי חבילה" (בחידושי ובשטמ"ק לשם), והשוה שיטה בשטמ"ק שם: "בלשון גוזמא", ועי' מגיד משנה, פ"ט מהל' שכירות ה"ד. ואמנם, הנה "ארבעים וחמשים" הוא לשון מקובל וביטוי רגיל הוא במובן "כ מ ה ו כ מ ה", ראה אוצר לשון התלמוד, לה, עמ' 333-334, ועוד. וכגון במדרש איכה רבה פ"א (בוכר עמ' 45): "ואין פסח שלא היה עליו מנויין יותר מעשרה, תני ר' חייא אפילו ארבעים ואפילו חמשים". וכן בציון של יחידות משמש במובן זה הביטוי "ארבעה וחמישה", אוצר שם, עמ' 329. וכגון תוספתא ב"ק רפ"י, ועוד. ועיין במשנת שבת ריש פ"ה, ובסוגיית הבבלי לשם (זשמואל אמר ד' וה' כדאמרי אינשי). ועיין בתו"ט לשם, וכתב: "שכן מצינו דאורחא דתנא למתני הכי". ונשתבש הלשון כאן בב"מ בכמה מקומות שהביאו מלשון סוגיין, כרגיל במספרים, שגירסתם מיועדת לשיבושים. כגון: תוס' קידושין ח ע"ב ד"ה מנה (דפ"ו ונציה): ארבעים, והמהרש"ל הגיה; ספר המקצועות עמ' נט: ארבעין וחמשה, ועיי"ש עמ' סח, וכן בפסקי ריא"ז, עמ' קמו; וא"ז סי' רלט (בברייתא): ארבעה ושמונה, ועיי"ש סי' רמח. ובשו"ת הגאונים, ירושלים תש"כ, סי' א, בלשון עצמו: "אפילו במאה וחמשים זוז". ברמב"ם פ"ט מהל' שכירות ה"ד: "ואם היה להם ממון תחת ידו שוכר להשלים המלאכה עד ארבעים וחמשים זוז בכל יום לכל פועל, אף על פי ששכר הפועל שלשה או ארבעה", אבל ברפוס רומי: "עד ארבעים וחמשים זוז". ובפסקי תלמיד הרשב"א (עמ' רח): "ואחר מגדולי המורים (ר"ל, הרמב"ם) כתב עד ארבעה וחמשים זוזים, כלומר שאע"פ שלא היה שכרן של אלו אלא שלשה זוזים או ארבעה בכל יום, מתיקר הוא בשכירות אחרים ונותן להם ארבעה וחמשים זוזים בכל יום". וכן במאירי (לקידושין, עמ' 55): "והתניא עד ארבעה וחמשה זוז". ועיין לעיל ח"ג של סוגיא א, חילוף-גירסא 4.

³ ובתוספתא נוספו קצת לשונות פירוש על הברייתא, וכן בבבלי, וחסרים בירושלמי. ומלשונות אלה בבבלי הוברר שבשני עניינים עסיקין, "מטען" ו"שוכר עליהם". ובירושלמי לשון קצר, וקורב שהוא סגנון יותר מקורי. וברא"ש סי' ו גורס בירושלמי "או" לחלק לשני עניינים (ואין נראה איפוא להגיה ככהגהות דינער לירושלמי וכבשערי תורת א"י עמ' 492). ועיין הע' 16. ואחר הלשונות האלה, זה שבא בברייתא בבבלי: ועד כמה שוכר עליהם, העמיד בעל הגמרא כפתיחה לסוגייתנו.

והמימרא אינה סותרת אותו נוסח של הברייתא אלא מתאימה לו יפה, שנוטל מזה עד כדי שכרו ונותן לזה. ומכאן שדברי רב נחמן יש להם על מה שיסמוכו במסורת ארץ ישראל של נוסח ברייתא זו ופירושה.⁴ ואף שהברייתא הבבליית "שמיצא ליה" לרב נחמן, בכגון זה עדיף לו לקיים שתי המסורות הללו, למרות שחייב להמציא אוקימתא חדשה לברייתא הבבליית.

"עד כדי שכרן" — כמה שיטות כאן. לפי רש"י אפשר לשכור עליהם רק "אם עשו אצלו קצת מלאכה ולא קיבלו כלום", שאז "כל מה שהוא חייב להן יוסיף לאחרים", ומכאן, שאם לא עשו אצלו כלום אינו שוכר עליהם כלל. ומפרש "עד כדי שכרן" — עד כדי שכרן שחייב להם. ולפי זה צריך לפרש המשנה שכבר עשו אצלו מקצת מלאכה, אף שלפי הסגנון משמע שבמשנה מדובר בפועלים שלא התחילו לעבוד.⁵ ולא נכנס רש"י לפירוש דחוק זה מבלי שיש טעם לדבר. ונראה שרש"י רוצה לתת טעם למה הגבילו תשלומים אלה בכעד כדי שכרן, ולגבי הברייתא עד ארבעים וחמשים וזו כשבאה חבילה לידו — הרי אם דין הוא לשלם כמה שהזיקו לו, "למה אינו שוכר עליהם אלא כדי כפל שכרן בלבד או עד כדי חבילה" (הריטב"א).⁶ ובאמת, מאיזה דין יחויב הפועל להשלים מלאכתו של בעל הבית? ואם הפסיד בעל הבית הרבה מחזרתו של הפועל, האם נאמר שחייב מדין מזיק? והנה, להלן בענין חבילה פירש רש"י טעם "שבאתה חבילה לידו", שאין בעל הבית גובה אלא ממה שיש לו משלהם תחת ידו. ואותה סברה היא שפירש רש"י כאן: "פרש"י עד מה שבעה"ב תפיס משכרן" (רא"ש סי' ו);⁷ "אבל ביותר לא, שהרי אינו יכול להוציא מידים בדין, דהא אינו אלא גרמא בעלמא" (ריבנו והנותן).⁸ ונראה שנמצאת כשיטה זו אף בתשובות הגאונים.⁹ והיקשו הראשונים על פירוש רש"י; וכתב

⁴ וקשה לומר איפוא שזו תקנה שהתקין רב נחמן, עי' ש' ורהפטיג, דיני עבודה, עמ' 708 והע' 297 שם.

⁵ ולעיל, החלק החמישי (עמ' 85), צידדנו שאף בברייתא מוסבת בבא ד' על בבא א', כלומר, בפועלים שלא התחילו. ועיין להלן והע' 10. אכן רש"י עצמו הסב בבא ד' של הברייתא על בבא ג', כלומר, שהתחילו במלאכה. ועיין 'פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד בבלי, ירושלים תשל"ה, עמ' 301.

⁶ עמ' 168, ד"ה השוכר את החמר. ולשיטתו דינא הוא: "והאי ממון גמור הוא ולא קנס" (עמ' 173); "והטעם בתשלומין אלו הוא ממה שאמרנו למעלה (לדף עג ע"ב ד"ה האי מאן, עיי"ש) דכל שהבטיח לחברו וסמך חברו עליו, ואלמלא הבטחתו לא היה בא לו שום הפסד, חייב לשלם לו אם פשע בדבר" (עמ' 168). ותיירץ בקושיא הנ"ל: "י"ל דמסתמא היינו דאסיקו אדעתיהו שאם לא יוכלו לעשות שימצא להם פועלים בכפל שכרן, ועל זה בלבד הבטיחוהו וכו'. על "כפל שכרן", ראה להלן.

⁷ "משמע לפר"ש ז"ל אם עשו קצת המלאכה הוה ליה באותו מקצת כאלו באת חבילה לידו כיון שהוא תחת ידו" וכו' (ספר ההשלמה, ריש פירקין).

⁸ עמ' לב ד"ה עד, והשווה שם עמ' לא ד"ה שכר, וד"ה בד"א. וכתב המאירי: "וגדולי הצרפתים פרשו שאם עשו מקצת המלאכה ולא נתן להם כלום, מרבה בשכר הנשאר מה שהוא חייב להם, ויראה מדבריהם שאם לא עשו כלל או שעשו וקבלו, הוא ילוי לו מהם תחת ידו כלום אינו שוכר עליהם, ולא יראה כן" (עמ' 296, עיי"ש).

⁹ גאונים, ב, עמ' 164-165: "... וכי מטא פלגיה דיומא אמ' ליה לא בעינא למחצד ... אנא שקילנא אגרא דילי ואנת אי בעית למיגר מאן דמחצד לך אגר לחיי ... או (=אי) חצד ליה שמעון כוליה יומא מוטב, ואילא (=ואי לא) אגר עליה ראובן עד כדי שכרו דמשמעון ולא יהיב ליה לשמעון מן אגריה שום מידע"ם. ואולי אינה אלא דוגמא שתפס בעל התשובה, ברם אפשר שניסח בסגנון זה במכוון, שמפרש "כדי שכרו" — אותו שכר שחייב לראשון על מה שעשה. ותשובה זו גם בשערי צדק (חלק ד שער ה, אות כ, ירושלים תשכ"ו עמ' ריח), לרב נחשון גאון, ונפלו שם כמה שיבושים, שכתוב "שביקנא לך" במקום "לא שביקנא לך", "דשכיחי פועלים" במקום "דלא שכיחי פועלים", וכיו"ב; ומובאת התשובה בספר המקצועות, עמ' סח, עיי"ש הע' 1, ועי' "לאילן-היוחסין", סעיף ב, עמ' 110. על התשובות הללו ומחבריהן, ראה עתה ר"ש אברמסון, שנתון המשפט העברי י"ב (תשמ"ד-תשמ"ו), עמ' 41-4, והביא שם תיקון לשון הסיום ע"פ כ"י. שוב העיר לי רמ"ע אחי על תשובה בנידון זה בכ"י קמברידג' T-S NS 252.8, ואני מניח שזהו המקור ממנו העתיק אברמסון שם. וראה להלן הע' 34.

הריטב"א: "ול"ג, חדא דלישנא דשוכר עליהם עד כדי שכרן משמע דלעולם שוכר עליהם ועל ממונם כדי כל שכרם, ואפילו לא התחילו במלאכה כלל".¹⁰

הרמב"ם פירש כפשוטו: "כל שיוסיף לאלו הפועלין האחרים על מה שפסק לראשונים נוטל מן הראשונים, עד כמה, עד כדי שכרן של ראשונים" (פ"ט מהל' שכירות ה"ד).¹¹ משמע לשונו, אף שהראשונים לא עשו דבר, שוכר אחרים בכפליים, ומוציא מן הראשונים עד כדי שכרם ש פ ס ק עמהם, והשאר משלם מכיסו.

ויש שיטה האומרת "עד כדי שכרם, שנים מכדי שכרם" (ר' תם);¹² "עד כדי שכרן פי' כפלים בשכרן כדאמרי' בעלמא גבי אונאה עד כדי דמיהן שהוא כפלים בדמיהן" (ראב"ד).¹³ ואי אתה יודע בודאות כיצד לפרש שיטה זו — האם שוכר עליהם שנים מכדי שכרם, ואף שלא עשו מלאכה נקנסים הראשונים בכפל שכרם, שלא היה להם לחזור בהם בדבר האבד (וכך כאילו מורה פשט הלשון, במיוחד בדברי ר"ת)? או שמא הפירוש כשיטת הרמב"ם, ש שוכר בכפליים ועליהם לשלם בכדי שכרם? וכך פירשו מן הראשונים לשיטה זו,¹⁴ אף שאינו מיושב די צרכו בלשון ר"ת,¹⁵ שהרי למה אמר "שנים מכדי שכרם" אם כוונתו כפירוש הפשוט כעין שברמב"ם? וכן באמת יש לדייק בדברי מקצת הראשונים, שהכוונה שגובה כפליים מן הפועלים שחזרו בהם.¹⁶ ובין לשיטת הרמב"ם ובין לשיטת ר"ת משמע שהתשלום שבכאן דין ממש, וגובה בבית דין.¹⁷

¹⁰ עיי"ש, וראב"ד במיוחס לריטב"א לרף עז ע"ב, ד"ה שם בד"א, בסופו. ועי' מאירי (כבהע' 8), ומה שהיקשה בתוס' רבינו פרץ, ועי' בדיבורי רבינו יהונתן הנ"ל, בהע' 8. ועי' רמב"ן לרף עז ע"ב, ד"ה והוי יודע, ותלמיד הרשב"א עמ' רז. ועי' לעיל ס"א ח"ה, ואומה"ת עמ' תקנ"ג, והע' 23. וראה רא"ש סי' ו שמביא ראיה מן הירושלמי שלא כשיטת רש"י, ועיין פלפולא חריפתא לשם אות ת. ומכיוון שבירושלמי דיברו על שכר יום ושכר שעה, נראה משם שלא כשיטת רש"י, שאילו לרש"י הכל לפי מה שיש לו משלו תחת ידו, ואין מקום לדבר על יום או שעה. וראה להלן הע' 16, ולהלן ד"ה גם בענין "חבילה". ודומה שהרא"ש מוכיח שני דברים מן הירושלמי שלא כרש"י, ששוכר עליהן בכפליים, וכן שמוציא מירי הפועלים הראשונים.

¹¹ והשוה לדבריו בפירוש המשניות.

¹² תוס' רבינו פרץ עמ' קנב; ריטב"א עמ' 173. וכמה ראשונים הביאוה בסתם.

¹³ שטמ"ק. וראה ב"מ נח ע"ב: "אין להם אונאה וכו' ועד כמה אמר אמימר עד כדי דמיהם". וברש"י שם: "כפליים", ר"ל, המחיר בכפליים והתוספת בכדי דמיהם. ובס' ההשלמה: "והראב"ד פי' כפלים בשכרן" (בריש פירקין). והשוה ברא"ש סי' ו משם ויש מפרשים, והמאירי בשם גדולי המפרשים.

¹⁴ "ששוכר ומתיקך בהן אפילו בכפלים משכרן של אלו, ומשלמין אלו מכיסן כפי מה שהיה שכרן" (תלמיד הרשב"א, שיטת הקדמונים עמ' רח), ועוד.

¹⁵ השוה מה שהאריך הריטב"א לישבו: "והנכון כמו שפר"ת ששוכר עליהם לתת לאחרים כדי שכרן של אלו תוספת על שכרן, ואם כבר פרע לאלו גובה מהם הכפל לתת לפועלים אחרים" (עמ' 173).

¹⁶ עיין בדברי הרשב"א (לעיל, הע' 2), ובשטמ"ק שם ד"ה כללא דנקטינן. הרא"ש (בסי' ו) כתב: "פרש"י ... וי"מ בכפל שכרו כדאמרינן במקח טעות עד כדי דמיהן, וכן משמע בירושלמי דקאמר בדבר האבד כיצד אומר להן סלע קצצתי לכם באו וטלו שנים או נוטל מזה ונותן לזה". וגם בסיפא דומה שרוצה לומר נוטל שנים מזה ונותן לזה, ולכן הקפיד להביא גם "באו וטלו שנים" (כלומר, "שנים" אמור לא רק על "מטען", אלא אף על "שוכר עליהן"). אף שאינו מוכרח לפרש כן בדבריו, ועי' פילפולא חריפתא אות ת. ועי' נתיבות ירושלים על הירושלמי (וראה לעיל הע' 3 והע' 10). והנה, הדבר יותר מבורר בטור: "וכל מה שמוסיף לאלו יתר על מה שפסק עם הראשונים נוטל מהראשונים" (אפי' עד כדי הכפל משכר כ"ה בדפוסים ישנים) הראשונים" (סי' שלג אות ג) — הרי הכפל עליהם. ובדברי ב"י שם קשים, שרצה להסב פירוש רש"י על שיטת הטור: "ופרש"י ... עכ"ל, ביאור דבריו כל מה שהוא חייב להם יוסיף לאחרים על שכרם והיינו כפל שכר הראשונים, ותוספת זה נוטל מפועלים הראשונים, וכ"כ הרמב"ן וכן מבואר בדברי הרמב"ם ו"ל וכו'. אבל שיטות אלה נראות מנוגדות, שהרי לרש"י אינו יכול להוציא מידם, וכ"ש לא כפל שכרם. ועי' להם משנה, פ"ט מהל' שכירות ה"ד, וש"ך סי' שלג ס"ק לב.

¹⁷ עי' הע' 6.

גם בענין "חבילה" רבו השיטות, וכולן באות ליישב כיצד ראוי להטיל תשלומים כה גבוהים על הפועלים עד כדי ארבעים וחמשים זון. וסובר רש"י כאמור, שבאמת אין כח לבעל הבית להוציא תשלום זה מידם בבית דין,¹⁸ אלא גובה רק "אם יש בידו משלהן הרבה". וכן כותב הרמב"ם: "ואם היה להם ממון תחת ידו" וכו' (פ"ט מהל' שכירות ה"ד, ועיין לעיל עמ' 127). ומתוך סברה זו מפרש רש"י "חבילה": "כדרך האומנים מקבלים עליהן מלאכה מביאים כלי אומנות לבית בעל הבית". ויש כאן שני דברים שראוי לעיין בהם. לשיטת רש"י בדף ע"ב ד"ה בד"א, אמנם מדובר כאן באומנים קבלנים ולא בפועלים שכירי יום, אבל רש"י פירש בדף פ ע"ב: "כל האומנין, קבלנין המקבלין עליהן לעשות המלאכה בבית ה"ם" — הרי נאלץ לצמצם הפירוש כאן לנוהג שאינו כדרך רוב פועלים לפי דבריו (ועיין תוס' פ ע"ב, ד"ה דקא תפיס). ועוד, הרי בשיטת הרבה ראשונים אין מדובר בהלכה זו באומן קבלן דוקא,¹⁹ אלא בפועל שכיר יום. ובאמת בירושלמי הנ"ל: "עד כדון ובלבד עד כדי שכר אותו היום, עד כדי שכרו לשעה", הרי מוכח שאינו קבלן אלא שכיר יום, ואין דרך שכיר יום להביא כלי אומנות לביתו של בעל הבית.

ולגבי משמעותה של התיבה "חבילה", הנה משמעות זו שבפירוש רש"י ושאר מפרשים — אגודה קטנה מחפציו של יחיד — אמנם נתקבלה בלשון אחר-כך, אלא שבמקורות חז"ל "חבילה" מוסתת בעיקר על עצים, קוצים, זירין, זרדים, וכיוצא בהם.²⁰

והנה, לפי שיטה אחרת, אין חבילה אלא משכון וערבון, מלשון "אם חבל תחבל שלמת רעך" (שמות כב, כה).²¹ בתשובת מהר"ם מרוטנבורג הובא פירוש רבינו חננאל: "כגון שהביא פועל חבילתו וכלי אומנותו ונתן לבעה"ב, וא"ל הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בך, וקבל בעה"ב החבילה וסמכה דעתיה שזה עושה מלאכתו, ופטר פועלים אחרים" (מרדכי סי' שמט, ועיי"ש בלשון השאלה: "היה ספרו של המלמד ממושכן ביד ראובן" וכו').²² אף כאן חבילה מתפרשת כאגודה של חפצים, אבל מעורב ונרמז עם פירוש זה פירוש שני, שעיקרה של חבילה אינה אלא ערבון ומשכון.²³ ביאור זה נאמר מפורש בתוך פירוש בערבית, המובא בספרו של ר"ז אגמאתי, וזה תרגומו: "פירוש אחר בלשון ישמעאל, פירוש חבילה אגודה, והכוונה בזה שבגדי השכיר שפושטם וקושרם ומוסרם לבעל המלאכה, כאשר הוא חוזר בו הוא גובה ממנה. ויש הגורסים אותה חבל וגוזרים אותה מן אס חבל

¹⁸ עי' לעיל.

¹⁹ עי' לעיל בחלק החמישי, עמ' 85 והע' 13.

²⁰ ראה מלון בן יהודה, ג, עמ' 1421-1422; אוצר לשון התלמוד, יג, עמ' 14-15. ועיין מאירי לפרק ד עמ' 179, לדיני קבלן, והוסיף שם: "ולדעת זה אין לפרש מה שאמרו שם בשבאת חבילה לידו, מחבלת כלי אומנותו, כמו שפירשוה שם גדולי הצרפתים, אלא מענינים אחרים".

²¹ משמעות זו של שורש "חבל", כמו משמעות חבילה = אגודה, נובעת מן המשמעות היסודית: קשר, עיין היכל הקדש של מאנדלקרן בערכו, וראה J. Greenfield, JAOS 82 (1962), p. 29. ועיין ו' בן-חיים, ספר יצחק אריה וליגמן, החלק העברי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 32, הע' 22. וראה להלן, עמ' 319.

²² וכן ע"פ לשון ר"ח פירש הערוך, ערך חבל (ערוך השלם, ג, עמ' 333), עיי"ש. ושם כתוב: "חבילתו של בגדיו ושל כלי אומנתו". וכן, בדומה לפירוש ר"ח ולשונו, הובא בשאלות ותשובות הגאונים (הקצרות). ירושלים תש"כ, סי' א, ושם: "ואם הביא הפועל חבילתו", ולא כתב "וכלי אומנותו" או "של בגדיו". ובשיטה הזאת האריכו לפרט "ופטר פועלים אחרים", כדי לנמק עוד במה הזיקו הפועלים לבעה"ב שיצדיק תשלום כה גבוה. ועל תשובה זו ראה כעת ר"ש אברמסון (כבהע' 9 לעיל, ועמ' 4 שם).

²³ וצריך ברור אם בפירוש ר"ח עצמו היה כתוב רק "חבילתו" כבתשובות הגאונים (ראה בהערה הקודמת), והוסיפו אותם לשונות על פי השיטה השניה.

ת ח ב ל, כלומר אם הגיע אליו בתור עירבון.²⁴ הנראה שמתכוין הגאון כאן לשני פירושים²⁵ לפי שינויי הכתיב. ח ב י ל ה ביו"ד במובן הרגיל "אגודה", ולגירסא בלי יו"ד²⁶ במובן ערבון ומשכון. במלונים נרשמו שני שמות משרש חבל בענין משכון מלשון מקרא: חָבַל, חֲבִילָה,²⁷ ומלשון חו"ל חבולה וחבילה, כל אחת מקרה יחיד,²⁸ ויש להוסיף תיבה זו המקוימת בלשון חו"ל כאן, לפי אותם מפרשים.

ובוראי עומדת שיטה זו, שמדובר במשכון, אחורי קושיית התוספות, שהקשו: "כגון שבאת חבילה לידו, וא"ת א"כ פשיטא", ואין כאן "פשיטא" אלא אם כן החבילה היא משכון, ולשם כך לקחה. ומפורש הרבר בתוס' הרא"ש: "חבילה לידו, פירוש משכון בא לידו שנתנו לו הפועלים, ותימא, פשיטא" וכו'.²⁹ שיטה שלישית בענין זה נמצאת בפירושו של רב האי גאון, כמובא בספרו של ר"ז אגמאתי: "כי תניא ההיא שבאת חבילה לידו, רבי' האי ז'ל פיר' חבילה, אגודה של כלים ושל חפצים שהן מתוקנים לשאת על גבי החמור, וכי תותר האגודה אומ' נתפרדה חבילה.³⁰ וכך היה אדוננו יהודה גאון זקננו אומ' משום הראשונים, כגון ששכר את החמר³¹ לשאת חבילתו ממקום למקום ובאת חבילה ליד חמר ונשאה מקצת הדרך, וחור בו החמר במקום שאין בעליה מוצא חמר³² אחר לשאת אותה, וישב אותו חמר לאחוריו כלומר יוסיף לי שכר, או שמהג אותו מקום בזמן שתבוא חבילה ליד חמר אין חמר אחר רוצה להשכיר עד שמוסיפין לו שכר הרבה, הרי בעל החבילה שוכר אחר עד ארבעין וחמשין וזו אם אינו מוצא לשכור בפחות מיכן, וחוזר וגובה מן החמר בבי' דינ'". הרי באה החבילה לידו של הפועל.³³ וכן כפירוש זה נרמז בתשובות הגאונים: "וכגון

²⁴ 123 ע"ב, בהמשך לדברי רב האי גאון (ע"י להלן). טיבותא לר' מרדכי עקיבא אחי על תרגומו לדברי הגאון שבכאן, וכן לתרגום בהע' 25. המלים המובלטות כתובות כן במקור.

²⁵ ולהלן בספרו של ר"ז אגמאתי שם, בדברי רב"ס, הובא פירוש ערבי, ותרגומו: "הקמיע של האומן וכליו". ויפה אמר קמיע בתפקיד ערבון, על דרך הכתוב בבראשית לח, יח. ושם הביא רז"א פירוש רש"י, וכתוב שם "אם יש בידו מנלהם חב"א", ושמה הוא בהשפעת הקודם, ולפנינו: "הרבה".

²⁶ אין נראה שהכוונה לאל"ף בסוף התיבה במקום ה"א, שהרי הקשר עברי כאן, ויש שהטילו א' במקום ה' בעברית, ואין הדבר עושה הפרש במשמעות. עיין "שיירי כתבייד", עמ' 14 והע' 17.

²⁷ ע"י מלון בן יהודה, ג, עמ' 1425, 1427; ובעמ' 1422 "חבילה", שם הפעל, מפירוש ראב"ע. יאסטרוב, עמ' 416, ממכילתא מסכתא דויסע [בשלח] פ"א, עמ' 158; תוספתא כתובות, פ"א ה"ח, שבענין משכון הוא, ראה מ"ש מו"ר בתוספתא כפשוטה לשם, עמ' 369. ובמהדורתו, במקום "חבילה" שבשאר הנסחים, כתוב: "המלוה את חבירו על גבי חב"ל ה", ואברה חב"ל ה", בלא יו"ד, כדברי בעל הפירוש הערבי. ועיין תוספתא כפשוטה לב"מ פ"ד, עמ' 204 שו" 62, והע' 27. ועיין הלכות פסוקות, עמ' קג"ק, חבילה/חבלה; שו"ת ריטב"א סי' קיז; מגיד משנה פ"ט מהל' שכירות ה"ד, ועוד הרבה.

²⁹ וכן בתוס' רבינו פרץ. ועי' פסקי הרא"ש קידושין פ"א סי' י, ושאר ראשונים לקידושין ח ע"ב, ע"פ תוס' שם ד"ה מנה. ושם היקשו מדין "משכון אין כאן", ותיצרו "שאינן החבילה בתורת משכון" וכו'. ובסמ"ג עשין מח, קכד ע"ג: "לשם אינו מדבר בלשון משכון כלל!" ולשון הסמ"ג שם צריך תיקון, שכתוב שם: "כתב מורי ... והא דאמרינן בפרק השוכר את האומנין שאם באתה חבילת פועל לידו, כלומר כלי אומנותו, שוכר עליהם אחרים עד כדי שכרן, שקנה המשכיר את החבילה!" והוא שלא כסוגיא, שהרי עד כדי שכרן הוא אף בלא חבילה, ובחבילה עד מו"נ זו! וצריך להיות כסגנון ר"י בר יצחק, כמובא באו"ז סי' רמט: עד כדי דמי ה', ראה הע' 33.

³⁰ גיטין נט ע"ב; ע"ז י ע"ב, יא ע"א.

³¹ אולי צ"ל כאן: החמור.

³² חמור ?

³³ 123 ע"ב. באו"ז סי' רנ: "מיהו מה שפי' מו' הרב האי דשמעתין כשקונה מהם חבילתם לא משמע הכי מלשון רבי' ש"י צ"ל" וכו'. אין זה מתאים לפירוש רה"ג כאן ובוראי הכוונה לנאמר לעיל שם (סי' רמט), "בפ"ק דקידושין ... וכתב לשם מורי רבינו יהודה בר יצחק צ"ל מפריש ... וההיא דהאומנין איירי כשקנה מהם חבילתם בקנין גמור." ור"ל

שבאת חבילה לידו. הכין פירושה, הדין חבילה כלים חשובים, ושבקה פועל בחצי הדרך, ואתא פועל אחר ואיתניהו לביתה, ולא הוה האי אגרא דפועל קמא תרי (ר"ל, אלא תרי) תלת זוזי, וכד איתיה לחבילה פועל שני לביתה נעשת אצלו כמציאה ונותן מידה לפועל עד מ' ונ' זוז ומטעה את פועל ראשון ונוטל ממנו ונותן לפועל שני, משום הכי מפרק רב נחמן כגון שבאת חבילה לידו.³⁴ לפנינו פירוש קדום, מאת רב יהודה בר רב שמואל, גאון פומבדיתא מתחילת המאה העשירית. בתוך לשונו של גאון זה לא נאמר מה בחבילה — אבל ברור שהיא כסתם חבילה בלשון המקורות: אגודה גדולה של תוצר חקלאי או אחר שמוכילים ממקום למקום לשם עבודה או מסחר.³⁵ לפירוש היחודי, שהמדובר בחבילתו של בעל הבית שבאה לידו של פועל, יש לציין שיטת הראשונים³⁶ שבבא ד' בברייתא, שבה נמצא דין ארבעים וחמשים זוז, ממשיכה בבות א'ב', ובשכיר יום מדובר, ובמפורש הוזכרו שם חמרים שלא מצאו תבואה; כאן מפרש שהתחילו לעבוד, ובאה החבילה ליד החמר, ובפרטי הפירוש נימק כיצד אירע שראוי חמר זה לשלם עד ארבעים וחמשים זוז.

"האי דשמעתין" — דין זה שבסוגייתנו. ובתשובות מהר"ח או"ז סי' נג, טז ע"א: "שבאת חבילה לידו, כתב אבא מרי זצ"ל שרבינו יהודה שירליאון זצ"ל כתב בתוספותיו פ"ק דקידושין דמיירי שקנה מהם חבילתם בקנין גמור, ולא מיירי מידי במשכון".

³⁴ גאוןיקה, ב, עמ' 165 (בהמשך לנ"ל הע' 9): "וכגון שבאת חבילה לידו, והכי פירושה (צ"ל: פירושה), הדא חבילה כלים חשובין אינן ושבקה פועל בחצי הדרך ואתא חוצל א ... ואתיה לביתה ולאחיה דאוי אגרא דפסול". השורה האחרונה משובשת, כפי שציין ר"ל גינצבורג שם, וראה הגהתו בהע' 5. וציין בעמ' 157 שהוא פירוש חדש לחבילה, ונראה שהוא דומה לפירוש רב האי גאון הנ"ל. ובספר המקצועות, עמ' סח: "וכיון (בהע': וכגון) [שבאת חבילה לידו והכי פירושה] הדא חבילה כלים חשובין ושבקה פועל בחצי הדרך ואתא פועל אחר [ואתיה לביתה ולא הוה שאוי אגרא דפסיק לפועל קמא] תרין תלתא זוזי וכד אתיוה לחבילה פועל שני ... שני עד ארבעים וחמשים זוז, ומטעה את פועל ראשון ונוטל] פריק רב נחמן כגון שבאת חבילה לידו". ועכשיו בא ליד כ"י והוספתי והעתקתי אותו בפנים. ועיין לעיל הע' 9.

³⁵ השוה ב"מ עב ע"ב (כלומר, לעיל בסמוך = תוספתא פ"ד ה"ז): "המוליך חבילה ממקום למקום" וכו'. ובערוך ערך חבל (ערה"ש, ג, עמ' 333): "פירוש אדם שמוליך סחורה ממקום הוול למקום היוקר". ועי' רש"י עט ע"ב ד"ה רפסתא, ואותו לשון ממש בערוך ערך רפס 2 (ערה"ש, ז, עמ' 293).

³⁶ בעל המאור ועוד (ראה הע' 19).

הסוגיא השלישית — המשנה מדעת בעל הבית (עז"א-ע"ב)

סדר הבבות שבמשנתנו בא בחילופים רבים בין נוסחי המשניות השונים.¹ כדי להקל בהפניות, נכנה את הבבות כדלהלן: "עשרת מילין" (= השוכר את החמור ... עשרת מילין ... חייב); "החליקה" (= השוכר את החמור ... החליקה ... מחמת המעלה חייב); "הבריקה" (= השוכר את החמור והבריקה ... להעמיד לו חמור). לגבי סדרן של הבבות הללו, אנו מוצאים שלשה טיפוסים מובהקים בין הנסחים:²

א. עשרת מילין, הבריקה, החליקה: T-S NS 329.950, קויפמן, לו, פרמה – המגיה,³ נ"ר, ד"נ; ליידן; ג' (מ"ש), ג' (מ"ש), ה (ר"פ); רי"ף (מ"ש), משנה בפסקי הרי"ד — ספר המקצועות,⁴ ר' יהונתן, רא"ש, ריטב"א, נמק"י.

ב. עשרת מילין, החליקה, הבריקה: ה (פיסקאות, ואינן מוכרעות, עיין במבוא), פ (ר"פ), צ (ר"פ), א (ר"פ), ז (ר"פ) בגליון,⁵ ש (מ"ש), משנה במאירי — רש"י.
ג. החליקה, עשרת מילין, הבריקה: פרמה, זא (מ"ש), זב (ר"פ), זב (פיס').

מלבד שלשה טיפוסים עיקריים אלה יש עוד שלש גירסאות שיש לציין:

ד. החליקה (מ"ש), הבריקה (פיס'): ג.⁶

ה. עשרת מילין, החליקה: מ (ר"פ).

ו. עשרת מילין: בה"ג.

משלושת הטיפוסים הראשונים,⁹ טיפוס א' נראה מקורי יותר — זוהי גירסת רוב הנסחים הדווקניים, שנקראו "נוסחי ארץ-ישראל". ועוד, להלן נעלה את האפשרות שהסדר בטיפוס גירסא

¹ ראה להלן הע' 76 לענין סדר המשניות.

² להלן יבואו הקיצורים הללו: ר"פ = משנת כל הפרק בראשו (בכ"מ הוא במקביל ללשון התלמוד); מ"ש = משנה שלמה בראש כל סוגיא; פיס' = פסקא מן המשנה בראש הסוגיא (כשאין בפיסקא די מילים לקבוע סדר הבבות כפי שנצרך לענין הנידון, לא רשמנו דבר); נ"ר = נוסח המשנה שעם פירוש המשניות לרמב"ם, מהדורת קאפה; ד"נ = דפוס נאפולי. הציונים יובאו לפי הסדר: טופסי משנה, ירושלמי, בבלי, ראשונים.

³ המגיה רשם "א" ע"י עשרת מילין, "ב" ע"י החליקה. וראה להלן ג.

⁴ עמ' סב.

⁵ עלייד החליקה כתוב בגליון "סיפא", ועלייד עשרת מילין כתוב בגליון: "רישא".

⁶ ובבבתי' מילין שם כתב מתחילה "השוכר את החמור והבריקה", ומחק תיבת "והבריקה", והמשיך "להוליכה" וכו'.

⁷ משנת "הבריקה" מקוצרת קצת, עיין בנסחים.

⁸ הסוגיא השלישית באה שם לאחר בבת "החליקה".

⁹ שינויים כזה הובאו במבוא לנו"ה, עמ' 1004. וכתב שם: "אבל פ ... והוגה ונסמן ע"א: ב – א (כלומר להפוך)", והכוונה לכ"י פרמה. ובהמשכו המידי שם, "... וכסדר כ"י פ אף מב"ב דפו" וכו'. אבל אין הסדר בכ"י פרמה כמשנת דפוסי הבבלי, לא בגוף כתביד פרמה, ולא בסדרו של המגיה (ואין לומר שהכוונה שהבבות עשרת מילין – החליקה, בסדר שונה אמנם, באות לפני הבריקה, וע"י לשונו של רי"ן אפשייין שם). גם לא צוינה שם גירסת כ"י פירנצה. ובודאי

אחרים הוגה במכוון להתאימו לסוגיית הבבלי, ואילו הסדר כאן, שלא הוסמכו בו ה"רישא" וה"סיפא", סימן היכר בכך למקוריותו, מעין *lectio difficilior*.¹⁰ וסביר לומר שטיפוסים ב' וג' נוצרו מתוך התאמה שכזאת, שהרי סוגייתנו נושאת נותנת בבבות "עשרת מילין", ו"החליקה", והן ה"רישא" וה"סיפא" הנ"ל. ומכאן סברו הגרסנים שראוי לגורסן זו ליד זו, ולפני "הבריקה", שעליה מוסבות הסוגיות דלהלן. ואנו עדים לשני סגנונות של התאמה — טיפוס ב' הגורס "החליקה" אחרי "עשרת מילין", וטיפוס ג', בו באה "החליקה" ראשונה. נמצאנו אומרים שהיחס "עשרת מילין" לפני "הבריקה", קיים בכל הטיפוסים; ומקום "החליקה" נודד — היא נעקרה מן המקום השלישי — יש שהכניסו אותה למקום השני (טיפוס ב') ויש למקום הראשון (טיפוס ג').¹¹

בכתבי־היד וא' התאימו לשון הסוגיא לגירסת כתבי־יד אלו במשנה, שבבת "החליקה" ברישא (טיפוס ג'), ואמורה הסוגיא בסגנון: "מ"ש רישא דמפליג ומאי שנא סיפא דלא מפליג, אמרי דבי ר' ינאי סיפא כגון וכו'. אח"כ הוגה כ"י וז', הן במשנה והן בסוגיא, בהתאם לשאר נוסחי הבבלי, הגורסים סדר טיפוס ב' במשנה, וניסחו בסוגיא: "מאי שנא (ריש') [סיפ'] דמפליג" (ראה חילופי־גירסא 1, 2).

וכתב הרי"ן אפשטיין (לאחר שציין הגירסא וההגהה הנ"ל), "וזו היתה נו' רש"י שפירש 'דמפליג'".¹² וכוונתו לומר שיש ראייה שרש"י גרס "מ"ש ... דמפליג ומ"ש ... דלא קא מפליג", מתוך כך שרש"י פותח פירוש הסוגיא בלשון "ד קא מפליג בין הוחלקה להוחמה", ואילו גרס רש"י כשאר הנסחים לא היה לו לדלג עד "דקא מפליג", והיה פותח פירושו: "מ"ש רישא דלא קא מפליג". וכן כנראה שכוונת אפשטיין לומר שרש"י גרס כהגהה בכ"י וז' "מאי שנא סיפ' דמפליג", שהרי כלל אפשטיין את ההערה על גירסת רש"י בתוך הסוגריים עם הגהת וז' (וכן קבע לעיל שגירסת רש"י בסדר בבות המשנה היתה כמו דפוסי הבבלי). ברם כל זה קשה, שבפירוש המשנה כתב רש"י: "בגמ' מפרש מאי שנא רישא הכא דלא מפליג בין הוחלקה להוחמה ובסיפא מפליג" (בכל כתבי־היד מפירושו חיבת "רישא" ליתא), ולשיטה הנ"ל צריך להידחק ולומר שרש"י שינה כאן דברי הגמרא וסדרם בסדר אחר ממה שהיו בגירסתו, לצורך פרשנות המשנה.¹³ אבל לעצם הענין, קשה לייחס לרש"י את הגירסא בקדימת "דמפליג", שכל עיקרה אינו אלא בכתבי־יד וא' בהתאם לגירסתם במשנה המיוחדת להם (טיפוס ג'), וזו לא היתה גירסת רש"י (שגרס כטיפוס ב'). ובמיוחד קשה לומר שאותה גירסת כ"י וז', המוגהת בכפליים להחזירה לרוב הנסחים, היתה גירסא עתיקה ומונחת לפני רש"י. ובכלל, לפי אפיון נוסחי פרקנו, יצא לנו שכתבי־יד הוטיקן מייצגים הטיפוס המאוחר ביותר. ובאמת, אין

באותו המשך, כוונתו של אפשטיין (במ"ש פ"), לכ"י פ' רנצה, שאמנם גירסתו כרפוסי הבבלי. הקיצור "פ" משמש אצל אפשטיין עפ"ר לכ"י פרמה, וכאן, היות וציין לכ"י פירנצה באותו קיצור, נתחברו בטעות ההערות כאילו הכוונה לאותו כ"י. ועוד יש לתקן את לשונו שם (שנפלו בו כנראה כמה שיבושים).

¹⁰ ואילו הר"ח אלבק כתב: "השוכר את החמור והבריקה וכו' — בבבלי בבא זו סדורה בסוף, וכן נכון, לפי ששתי הבבות המדברות בהולכה בהר ובבקעה צריכות להיות סמוכות זו לזו" (השלמות למשנה, עמ' 426). והשוה תוס' יו"ט ד"ה השוכר. במלאכת שלמה: "אין הכרח מן התלמוד".

¹¹ מכל מקום, בלשונות דומים, תמיד יש גם אפשרות של השמטת הדומות, והשלמה שלא במקום. וראה להלן הע' 33. ועיין תלמידי הרשב"א, עמ' רכז, שהביא דיני החליקה לפני משנת השוכר את הפרה (הסוגיא השמינית), הדומה לה בהבחנת הר ובקעה. ועיין ספר המקצועות, עמ' סב (ונשנתה סדרם של עניינים אחרים באותו קטע).

¹² מבוא לנו"ה, עמ' 1004.

¹³ ואפשטיין לא ציין לפירוש המשנה כאן.

קושיא במה שרש"י מפרש "דמפליג", שהוא הסגנון החיובי שבין שני הלשונות, וכך דרכו של רש"י לצרף פירושו ללשון החיובי, אפילו נמצא הוא בסיפא.¹⁴ וכן מדויק יותר, שהרי ברישא לא קא מפליג כלל, ובסיפא הוא דקא מפליג "בין הוחלקה להוחמה".

החלק הראשון של סוגייתנו סוגיית אמוראים היא המפרשת את משנתנו, והחלק השני "הי ר' מאיר" סוגיית התלמוד היא, המפרשת מימרתו של ר' יוחנן שבחלק הראשון. ארבע דעות בחלק הראשון, שהן שלש דעות בשיטה אחת בפרוש משנתנו, לומר שגם בבבא "עשרת מילין" אפשר לייחס מיתת החמור לדבר שנובע מהשינוי שעשה השוכר במסלול הליכת החמור, ואין היא סותרת איפוא את בבת "החליקה",¹⁵ ודעה רביעית החולקת עליה, לפיה אין צורך להדחק בכך, ומשנתנו ר' מאיר, האומר ששינוי כל שהוא מחייב את השוכר באונסין.¹⁶ וכן בכ"ג באה מימרא זו עם ו' המחלוקת:¹⁷ "ורב חייא (בר אבא) א"ר יוחנן".¹⁸ וכבר תיאר רב האי גאון את המבנה הזה: "רב האי גאון ז"ל, מאי שנא רישא כול'. כך הן אומ', בודאי פשוטו של סופה דקא מפליג בין החליקה להוחמה קשי על רישה דלא קא מפליג, אלא מיהו יש לפרק את רישה מסופה לומר כי גם רישה תלוי בדבר שהוא משונה בין הר לבקעה ... כל אלו התוספות הועמד בהן רישא דמתניתין כדי להשוות בינו ובין סופה ולאוקמה אליבא דהילכתא ול הוציא מדי פשוטו דלא קא מפליג, ולשווי ביה פלוגתא בין שני המקומות כדי פליג בסיפה בין הוחמה להוחלקה. ופירוק אחר חוץ משלשה הללו דקאמ' ר' חייא בר אבא אמ' ר' יוחנן יש לנו לומר כי מי ששנה רישה לא הוא ששנה את סיפה, לפיכך אין להקשות זו על זו, ואין צריכות פירוק, כי סיפא ודאי רבנן, ורישא כפשוטו דלא קא מפליג, אבל אליבא דר' מאיר¹⁹ דאמ' כל המשנה על דעת בעל הבית נקרא גזלן, וגם הוא חלוק בסופה ... (ספר הנר לר' זכריה אגמאתי). ועוד, החלק הראשון שבסוגייתנו, שאנו עוסקים בה כאן, סוגיא ארץ-ישראלית היא, וכך גורסים אנו בירושלמי כאן: "השוכר את החמור כו'. נחא בהר והוליכה בבקעה בבקעה והוליכה בהר,²⁰ רבי שמעון בן יקים אמר בשמתה מחמת אור, רבי דוסתי בן ינאי²¹ אמר שהכיתה נחש, רבי יוחנן אמר רבי מאיר היא דאמר²² כל המשנה על דעת בעל הבית²³ נקרא גזלן". במקצת נשתנו כאן שמות המוסרים ויחוס המימרות אליהם, כפי שמזדמן בין הירושלמי והבבלי, ולפעמים יש דמיון לצילי השמות בחילופים אלה. עיקר הסוגיא משם תלמידי ר' יוחנן, כר' חייא בר אבא שמוסר בבבלי מימרת רבו, ובירושלמי משמו של ר' יוחנן עצמו. ועוד שני אמוראים שהוזכרו כאן, ר' שמעון בן יקים בירושלמי ור'

¹⁴ ויש שרש"י מפרש שלא כסדר הגירסא, כדי להציע את המושגים לפי סדרם ההגיוני. וראה להלן.

¹⁵ ראה הע' 32.

¹⁶ בכ"י וא: "סימן יוני סמפא דרכיא לחייא", ובכ"י זב: "סימ' יוני דרכיא לדכיא". בתיבה האחרונה, העתיק ברק"ס "לרביא", וכן במקום דרכיא צ"ל דרביא, כפי שהגיה דק"ס (אות ר). וכתב שם: "ומילת סיפא איני יודע להגיהה", ובאמת כתוב "סמפא" כנ"ל, אלא שקושיית בעל דק"ס היא לגבי התאמת הסימן ללשון המימרות. וב"סמפא" הכוונה לסמ"ך שבשם יוסי (וכזה היה לומר גם לפי העתקתו "סיפא"). ואף שהמכוון בשמות האמוראים כאן ברור (ינאי, יוסי, רבה, חייא), משמעות לשון הסימן ("סמפא") סתום.

¹⁷ והשוה "פרק האשה רבה", עמ' 360, הע' 1.

¹⁸ אם כי מצאנו ו' במימרות אחרות, כגון: "ור' יוסי בר חנינא" (ג), זו שבכאן ראויה לשמש סימן למחלוקת.

¹⁹ שיעורו: אלא שהיא אליבא דר"מ. ובשיטת הקדמונים הקיפו תיבת "אבל".

²⁰ בירושלמי נזיקין: "ניחה בבקעה והוליכה בהר והוליכה בבקעה", ועיין להלן.

²¹ רבי וכו'. בירושלמי נזיקין: "ר' יוסטה בן יהודה", וראה להלן.

²² דאמר. בירושלמי נזיקין: "דר' מאיר אמ'".

²³ על וכו'. בירושלמי נזיקין: "שלא מדרת הבעלים".

יוסי ב'ר' חנינא בבבלי, תלמידיו ר' יוחנן הם. ברם תמוה למצוא כמתרץ משנתנו ר' דוסתאי בן ינאי, שהרי בשם זה לא נרשם אמורא, והוא תנא, תלמידו של ר' מאיר,²⁴ וצריך לבוא כאן שם אמורא. וכעת ב"ירושלמי נזיקין" מצינו כאן הגירסא: "ר' יוסטה בן יהודה". וכתב הגר"ש ליברמן לשם: "ור' יוסטה בן יהודה הוא, כנראה, ר' יוסטה תלמידו של ריש לקיש".²⁵ בנוסף לר' יוסטה סתם שאמר משמו של ריש לקיש, מצינו גם ר' יוסטה בר' מתון שאמר משמו של ר' יוחנן.²⁶ ולעצם לשון המימרות, בקבוצה הראשונה שבירושלמי מצינו רק "אור" ו"נחש", ואין שם מקבילה ל"אובצנא"²⁷ שבבבלי, הבא משמו של ר' יוסי בר' חנינא.

לגבי סדר האמוראים בסוגיית הבבלי היקשה בעל נתיבות ירושלים: "קשה אמאי קבעה הש"ס דברי רבה קודם ר"י".²⁸ ויש להעיר שלפי מבנה הסוגיא הנזכר לעיל, וכתאיורו של רב האי גאון, אין להקשות כן, שצורת המחלוקת לפנינו, ולאחר שנקבעו שלש הדעות שהן שיטה אחת, נקבעה הדעה החולקת. ואם יש להקשות דבר על הסדר כאן, יש מקום לשאול למה באים דברי רבה לאחר שתי הדעות הקודמות, ר' ינאי ור' יוסי בר' חנינא, הרי "רגילות התלמוד כך להקדים בני בבל לבני א"י".²⁹ מכל מקום, סוגיא קדומה ארץ-ישראלית לפנינו, וסביר לומר לפי זה שרבה/רבא (ראה חילוף-גירסא 6) אינו אלא ר' אבא³⁰ ארץ-ישראלי, ואתא שפיר.³¹

ויש לברר בסוגיא זו, על מה היא נאמרת ועל מה היא מוסבת. מתוך דברי האמוראים עצמם יש כמה אפשרויות לפרש כוונתם, ואין סגנון לשונם מכריע איוז קושיא היקשו במשנה³² ומה היא

²⁴ עי' תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 326.

²⁵ עמ' 164. וכתב שם: "ומסתבר כגירסה שבכתב-היד, משום שר' דוסתאי בן ינאי הוא תנא, תלמידו של ר' מאיר".
²⁶ עיין תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 704. המימרא "שמתה מחמת אור", שבאה בירושלמי משמו של ר' שמעון בן יקים, מופיע בבבלי בשם דבי ר' ינאי. ושואל מקרי הדבר, או אולי כבר לפני מסדרי הבבלי הראשונים היה השם "ינאי" בסוגיא, כפי שהוא בירושלמי לפנינו בטעות: "ר' דוסתאי בן ינאי". ועיין הגר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, עמ' 6 (על "דבית ר' ינאי" בירושלמי מסכת נזיקין).

²⁷ ראה להלן הע' 41.

²⁸ לח רע"ב. וכן רי"א אפרתי רצה לתרץ מה "שדברי רבא הבבלי ... נכנסו בין דברי אמוראי א"י שלא לפי סדר הדרות" (בראילן ו, עמ' 77 הע' 17).

²⁹ יחסי תנאים ואמוראים, ערך בר פרא, מהדר' רי"ל מימון, ירושלים תשכ"ג, עמ' רז. ועי' "פרק האשה רבה", עמ' 393 והע' 67.

³⁰ בענף גה רבא/רבה, בה"א. ודומה שבכתיב שבספרים המדויקים מופיע השם ר' אבא בה' דוקא ("רבה"), ולא "רבא".

³¹ וכבר שיער כן י' פרנקל, תרכיץ מב (תשל"ג), עמ' 287 הע' 91. על רבה/רבא — ר' אבא, עי' ר"י וויינברג, מחקרים בתלמוד, עמ' 158-165 (= שרידי אש, ד, עמ' קיא-קטו); רי"ן אפשטיין, מבוא לנו"ה, עמ' 61-62; י' זוסמן, סוגיות בבלי לחדשים זרעים וטהרות, דיס' ירושלים תשכ"ט, עמ' 266-268, הע' 95. ועי' להלן הסוגיא הרביעית, חילוף-גירסא 2. חכמים שנקראו בשם "ר' אבא" היו בכל דורות האמוראים, ועי' ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 178 (ר' אבא). בעלי התוספות (תוס' ד"ה רבי יוסי בר חנינא) סברו שכאן רבה דוקא, ופירשו דבריו לאור דברי רבה במקומות אחרים, אלא שאף הם העירו (על יחס דבריו כאן ובכ"ק נו"ע"א) שהוא בתנאי "אי גרס בתרווייהו רבה" (ובמקום אחר עסקתי בתולדות כתיבי השמות הללו, והדברים עומדים לצאת לאור בקרוב, אי"ה). וראה להלן עמ' 279 ואילך.

³² אפשר היה להקשות בכבת "החליקה" בפני עצמה, לומר שהיא גופה קשיא, לגבי מקרה הביניים של מתה מעצמה, בלי החליקה ובלי הוחמה, וכאילו דיוקי הדינים שבמשנה זו סותרים זה לזה (וכן לקשר קושיא זו עם הדיון בכבת עשרת מילין). והשוה תוס' ד"ה רבי יוסי: "הא דנקט בסיפא הוחמה בחר והוחמה בבקעה חייב ה"ה מתה כדרכה ... אמאי תני בסיפא הוחמה בחר והוחמה בבקעה דפטור ה"ל לאשמעינן טפי מתה כדרכה דפטור ... ויש לומר רמזם דבחיובא דה"ה וכו'". ועי' ריטב"א עמ' 174, ד"ה ואם הוחלקה. והעיר פרנקל (כבה"ע) 31 שסוגיות אמוראי ארץ ישראל אינן נוהגות להתייחס לקושיא מעין זו במישרין.

תשובתם. והיות ודברי בעל התלמוד קצרים מאד בסוגיא זו, גם בהם כמה אפשרויות בשאלה זו, ואף בראשונים דעות רחוקות מאד זו מזו, כפי שנראה להלן.

בירושלמי לא הוזכרה בבת "החליקה" בתוך לשון הסוגיא כלל,³³ וכל הדיון הוסב על בבת "עשרת מילין": "ניחא בהר והוליקה בבקעה, בבקעה והוליקה בהר". לפי הצעה זו שבירושלמי, נאמרו התירוצים על "בבקעה והוליקה בהר" — כגון שמתה מחמת אויר וכו'. ולפי זה אפשר להבין ענין האויר, שבהר אויר יותר דליל וכו פחות חמצן, ובמיוחד לאחר המאמץ לעלות אל ההר, שמא מתה החמור בגלל מיעוט יחסי של חמצן באויר ההררי.³⁴ ברם עצם השאלה ששאל הירושלמי לעיל קשה, למה נוח להבין שיהא השוכר חייב על להוליקה בהר והוליקה בבקעה? אדרבה, קל יותר ללכת בבקעה,³⁵ ומה הקושיא שמקשה לגבי להוליקה בבקעה והוליקה בהר? הרי ראוי שיהא חייב, שקשה יותר ללכת בהר? ואם נניח, שסכנת "החליקה" בהר יותר מזומנת מסכנת "הוחמה" בבקעה, היה ראוי להפוך ולהקשות: "ניחא בבקעה והוליקה בהר, בהר והוליקה בבקעה?" ואי בעית אימא סברא אי בעית אימא גירסא, שהכי באמת כתוב בכ"א (= ירושלמי נזיקין):³⁶ "ניחא בבקעה והוליקה בהר, [בהר] והוליקה בבקעה".³⁷

לפי נוסח זה יש לפרש אויר על הבקעה דוקא. ונראה שהוא כמו "הבלא דאגמא קטלה", לעיל לו ע"ב, או ענין הבל שבבור המזיק לבעל חיים שנופל לתוכו (ב"ק נ ע"ב ומקבילות), ואותו הבל בא "מאויר העולם שמתקבץ שם" (רבינו יהונתן שם), כלומר, כינוס גזים בשטח נמוך.

ואילו בבבלי ניסחו את הקושיא שלפני המימרות האלה בענין הסתירה שבין שתי הבבות, שרק ב"החליקה" חילק התנא בין שינוי הגורם נזק לשינוי שאינו מזיק, וב"עשרת מילין" לא חילק כן.³⁸ למעשה היה אפשר לפרש את התירוצים שבבבלי "אויר" – אובצנא³⁹ – נחש", על "להוליקה בהר והוליקה בבקעה" בלבד, שכרגיל ההליכה בבקעה נוחה,⁴⁰ וצריך לתרץ כיצד הזיק השינוי⁴¹ (ואילו

³³ אפשר שיטען הטוען שאין הירושלמי גורס בבת "החליקה", ועוד, שתוספת היא על משנתנו, ולכן מקומה נודר, וכן בטיפוס א' הקדום, אינה במקום הראוי לה, שמדמיון הענין מתבקש לומר שיסדרה המסדר הראשון ע"י "עשרת מילין", ומכאן הכפילות והסתירה שבמשנה כיום. ברם אין בעובדות בכדי הוכחה לטענה זאת, ואפשר להסביר את הנתונים בלעדית. וברור שרמיון התחליות בשלש בבות אלה עשוי לגרום להשמטות, וכפי שמוכרחים לומר לפחות לגבי אחדים מטיפוסים ד"ו. ורגיל שקטע שהושמט והושלם אח"כ יכול להכנס במקומות שונים ולא באותו מקום בכל הנסחים. מכל מקום, הבבות "עשרת מילין" ו"החליקה" נראות כשתי משניות משני תנאים, משניות הסותרות זו לזו במקצת, וגם משלימות זו לזו, ונשנו שתיהן אצל המסדר הראשון (ועיין להלן, הסוגיא התשיעית). ורק ב"עשרת מילין" נאמר "מתה", ונתפרשה "החליקה" שמדברת גם כן במתה.

³⁴ טרחתי ושאלתי ממומחית ווטרינרית, ד"ר טיבר, שאישרה לי על מקרים כאלה, בעליה של חמש מאות מטר, מבקעה להר בא"י היום, במיוחד בתנאי שרב. רש"י פירש על דברי הגמרא לעיל, דף לו ע"ב, "לימא ליה אוירא דהר קטלה": "אוירא, צינה", והוא מקביל ל"הוחמה" בבקעה.

³⁵ מ"מ, לגבי דיור אמרו שההר הוא נוח היפה לעומת הבקעה, ראה ירושלמי סוף כתובות, פ"ג ה"י, לו ע"ב; ב"ר עמ' 530.

³⁶ ונוסח כ"י לידן נהפך ע"פ הסדר בדברי המשנה.

³⁷ עי' הגר"ש ליברמן לשם, עמ' 164.

³⁸ וניסוח הקושיא בדומה לנאמר לעיל בסמוך בדף עד ע"ב, "מאי שנא תנא דידן דלא קא מפליג" וכו' וכן בנידה סא ע"א כמו כאן ממש, והשוה מעילה יא ע"א.

³⁹ ראה הע' 41.

⁴⁰ אלא אם כן מוכח שהוחמה.

⁴¹ וגם התירוץ "אובצנא" היינו מפרשים לענין בקעה. ואף לפירוש הראשונים (ראה להלן) צריך לפרש "אובצנא" בין על הוליקה בהר ובין על הוליקה בבקעה. בשבת קו ע"ב באה "אובצנא" כגורם לחולי (בענין הצד צבי): "אמר רב ששת לא קשיא הא בחולה מחמת אישתא, הא בחולה מחמת אובצנא". אין משמעות התיבה ומוצאה נהירים די הצורך. כמה נסחים, ביניהם קדומים, גורסים "אובצנא", בכ"ף (ראה חילוף-גירסא 5). וכן גרס בעל הערוך (ערך אכצן, ערוך

"להוליכה בבקעה והוליכה בהר", פשיטא שחייב). אבל לפי לשון הפירוש שנוסף ברוב הנסחים: "דאמרינן אורא דהר קטלה ואמרינן אורא דבקעה קטלה" (ראה חילוף גירסא 3), פירשו המפרשים תירוצים אלה הן לגבי הר והן לגבי בקעה.⁴² ואפשר שניסוח הקושיא עצמו כבר רומז שהכוונה להקשות כן בשני הכיוונים, מהר לבקעה, וכן מבקעה להר.

אותו לשון פירוש קשור לסוגיא דלעיל בדף לו ע"ב, ודומה שעל פי אותה סוגיא נוסד לשון זה כאן בחלק מן הנסחים. באותה סוגיא "מתיב רמי בר חמא העלה לראשי צוקין" וכו', וקשה לאביי שם שסובר דאמרינן הבלא דאגמא קטלה, שאף בזה: "לימא ליה אורא דהר קטלה אי נמי אובצנא דהר" קטלה". וברור שקושיא זו שם מבוססת על התירוץ במימרות האמוראים שבסוגייתנו בפ"ו, "אורא ואובצנא", והכוונה היא, שאם לגבי אגם אומר אביי "הבלא דאגמא קטלה", לגבי ראשי צוקין אפשר גם כן לומר "אורא דהר קטלה ואובצנא קטלה". שם, אותם פרטי גירסא, שנתערערה ודאותן בסוגייתנו (בחילוף הנ"ל), ברורים בלי ספק — לא "קשי לה" אלא "קטלה", כסגנון הסוגיא שם לפני זה כמה

השלם, א, עמ' 83 וזכר גיל בספר הערוך, הסדר לפי א"ב מעיד על גירסתו ואין לנו ענין בהבחנות ב"ת – כ"ף בכתב יד ורפוסים קדומים, וראה לסוגיא ט"ז, עמ' 404, וערך אש, שם עמ' 306). ופירש בעל הערוך "פי' עייפות" (ע' אכצנא); "מחמת אובצנא משום עייפות אינו יכול לרוץ, פ"א מחמת אישתא שחולה ממש הוא דלא יכול למירהט, מחמת אובצנא שנטרחה הרבה ונצטנן רהיט" (ע' אש, לגבי שבת קו ע"ב). בר"ח לשבת שם: "מחמת אובצנא". במגיד משנה לפי' מהל' שבת הכ"ב: "כאן בחולה מחמת אובצנא, ופירש ר"ח ז"ל אובצנא כגון שהיו עייפים מחמת כלב או מחמת דבר אחר". ובפסקי רי"ד לשבת שם: "מחמת אובצנא ... אם היה עייף שרדפו אחרי ציידין". ועיי' תוספתא כפשוטה שבת, עמ' 185 הע' 5. במילון הסורי הגדול של פיינרסמית, עמ' 190, ערך *ܐܒܥܝܢ* (אכצנא), רצה להעזר מן המלה התלמודית, כדי לבאר את הסורית, שאותה הסביר *moleste, aegre tulit* — "מי שמציק לו דבר, חולה בגופו או בנפשו", ראה מקורו שם. כך גם הגדירה קאהוט, וכתב ר"ל גינצבורג עליו בתוספות הערוך השלם: "בסורית לא נמצא, ונראה שעיקר הגרסא אבצן בב', מן אבץ = חבץ, לחץ". והשוה רי"ן אפשטיין, תרכ"ז, ג (תר"ץ), עמ' 135 (= מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, עמ' 825). בסורית *ܐܒܥܝܢ* (חבצא) = *a press, throng, crowd, pressure*. והשוה רב האי גאון: "שמחמת קניטות דעתה באותו המקום ששינה והוליכה בו מתה כי הוליכה במקום שאינה רגילה כד' יוסי בר חנינה" (בספר הנר לר"י אגמאתי). וברברי רב"ס שם: "אובצנא, פיר' יגיעה ... דרך הבהמה להלך בהר בנחת ובכל מקום עומדת להתרויח, כיון שהולכתה בבקעה הלכה בנחיצה ולא נתרועה יגיעה ממנה". בספר הנר, "למקצת" (126 ע"א): "אובצנא, כלומר, מצוקת הנפש (= נשימה), מפני שנעצרה הנשימה ממנה והיא מתה" (רמ"ע פרידמן תירגם מערבית).

בתרגום יונתן לבמדבר יט, ב: "ויסבון לך מאפרשות לישכתא תורתא סומקתא ברת תרתין שנין שלימתא, דלית בה מומא ושומא משער חורן, דלא סליק עלה דכר, ולא אטרחא באובצן עיבדתא ואפסרא וקטרבא ולא אידעצא בוקתא וסול וסירתא וכל דרמי לנירא" (ובמהדר' ד' רידר העיר לתיבה דידן: "בכ"י בלי ו"). אין דברי התרגום בנידון מבוררים די צרכם. לכאורה הכוונה תהיה "ולא טרחה ב"א מ"א העבודה" (כקביעת ההלכה שכל עבודה פוסלת, עי' ספרי במדבר, עמ' 152; יר' סוטה פ"ט ה"ה, כג ע"ד; בבלי שם מו ע"א). ברם אין תחביר המשפט מיושב כך, שחסר פעל להלן. ואפשר שבעל התרגום מבין "אובצן" ככלי עבודה מסוגי העול, שבו מושכת הפרה. ואולי לקט תיבה זו מדברי התלמוד, וכן לגבי שאר הכלים שם (ראה ציונים אצל רמ"מ כשר, תורה שלמה, כד, עמ' 75). וראה קאופמן, עמ' 162.

ויש מן האחרונים שתפסו לשון הפירוש כחלק מן לשון רבי ר' ינאי, והקשו כקושיית "קיצור". וכך כתב רי"ט צהלון (על התוספות): "אפשר דרייקו לישנא דר' ינאי דקאמר רישא שמתה מחמת אורא, שהוא לשון מיותר, והיה די שיאמר רישא דאמרינן אורא דהר קטלה, אורא דבקעה קטלה!" ראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 308, הע' 88.

תיבה זו ליתא בכ"ה ובערוך ערך אכצנא.⁴³

פעמים (ויש להוסיף גירסת כ"ה שם: "מלאך המות הוא דקטלה מה לי התם" וכו').⁴⁴ וכן "אורא דהר", שמדובר בראשי צוקין, ולא "דהך ... דהך".⁴⁵ והיא סברה הנאמרת כטענה אפשרית ע"י השומר: "ל"מ א"ליה", וככוננת הסוגיא שם לעיל שמדובר בטענת אפשר.⁴⁶

נראה איפוא שעל פי אותה סוגיא נאמר לשון הפירוש שנוסף במקצת הנסחים בסוגייתנו. ובנסחים נפלו כמה שיבושים בלשון זה, וכדרך הוספות מאוחרות שלשונן מועד לשיבושים, מתוך שכתובות הן בגליונות הספרים בכתב שלפעמים צפוף ובלתי ברור, וכן אינן מוכרות למעתיקים והמגיחים מגירסתם שלפני כן, ואינם יודעים תמיד לתקנן כהלכה.⁴⁷ ונעשה "דהך" ← "דהך".⁴⁸ וכן מדמיון האותיות נעשה "קטלה" ל"קשי לה", ברוב הנסחים,⁴⁹ ומצינו אף גירסא כפולה "קטלה קשי" (ג², עיין חילוף-גירסא 3).

כעת עלינו לבחון שיטות המפרשים לאור לשון פירוש זה. פירוש רש"י מתאים למושג "טענת שמא" הגלום בלשון "דאמרין" ⁵⁰ — לשון הנחה קרובה לשכל ואפשרות סבירה. ופירש: "יכול לומר לו לא מתה זו אלא מחמת אויר ... אובצנא ... י"ל" וכו',⁵¹ שתולה לומר כך, אף שאין לו ידיעה ודאית בדבר,⁵² וכזה כתב גם הר"ף.⁵³ ברם התוספות פירשו בשיטה אחרת, והדגישו "שמתה מחמת אויר, פי' שידוע שאותו יום היה אויר משונה בהרים יותר מבקעה או איפכא משלג או ממטר" (ד"ה כגון); "אם ידוע שנמצא נחשים היום בבקעה ששינה להוליכה שם" (ד"ה רבי יוסי). ואפשר שלא גרסו הדבור "דאמרין" וכו', שהרי לסגנון אותו דיבור נראה לומר שאין כאן ידיעה אלא טענת שמא.⁵⁴ בפירוש רב האי גאון: "לא חייב אלא במקום שנודע שמחמת האויר מתה"

⁴⁴ ולא מצאתי שינוי בזה. וראה להלן הע' 55.

⁴⁵ הסגנון "אורא דהך" בכל הנסחים (וראה הע' 43), חוץ מכ"מ, הגורס: "דהך ... דהך", ושובש כן, או שהושגר מהנסחים שגורסים כן בסוגייתנו.

⁴⁶ ומקצת הנסחים אף אמרו מפורש: "דאמרין הבלא וכו', דאמרין מלאך המות וכו' וליכא למימר הבלא" וכו', ועיין בדק"ס לשם עמ' 106 אות פ, ובכ"ה.

⁴⁷ שאילו אותם קטעי נוסח שפורסמו יותר דרך לימוד ושינון, פירסומם מצילים משיבושים, ואם נופל בהם שיבוש, יודעים הלומדים להגיה ולתקנו. ועל ידי כך, בקשר לשיבושים מן הסוג הזה, כל שפורסם יותר תקין יותר, משנה יותר מברייתא, ברייתא ממימרא, מימרא מדברי התלמוד, דברי התלמוד מהוספות מאוחרות. ואם כי כל אלה כונסו בספר התלמוד, כל אחד נשאר כספר בפני עצמו לענין זה. וראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 306 אות יא.

⁴⁸ ומכאן "דהך ... דבקעה" נעשה "דהך ... דהך".

⁴⁹ על חילוף ט – ש, השוה רא"ש רוזנטל, ספר זכרון ליעקב פרידמן ז"ל, עמ' 243 למטן.

⁵⁰ בין אם גרס דיבור זה בספרי התלמוד שעליהם ערך פירוש, בין אם לא גרס כן שם, אלא שראה את הדיבור בספרים אחרים, בפנים או בגליון. שכן דרכו של רש"י לאסוף לתוך פירושו אפילו שיטות מלשונות פירוש שלא הופיעו בנוסח התלמוד שפירש אותו, אלא בנסחים אחרים. וראה להלן לפרק ז'.

⁵¹ בש, וכן בכתביהד, במקום הקיצור כתוב: יש לומר.

⁵² הריטב"א הביא פירוש רש"י (עמ' 174 ד"ה מ"ש, עיין שם), והוסיף: "זו שטת רש"י ז"ל כי אע"פ שאין אנו מכירין שמתה מחמת אויר או מחמת אובצנא אנו תולין בדבר, כדי לחייב זה שפשע, ואע"פ שלא ראינו אלא שמתה כדרכה" (ועיין להלן הע' 55). והשוה הרמב"ן, להלן, לדף פ ע"א, ד"ה השוכ' את החמור, מה שכתב לשיטת רש"י כאן. וכן הגדיר המהרי"ק את שיטת רש"י: "תלינן שהאונס בא מחמתו ואפי' היכ' דליכא שום אמתלא כגון באורא דהך או דבקעה" (שורש טו).

⁵³ "דאמ' ליה אי לאו דשנית בה לא הוה מאטי לה האי היוקא". וכן רב"ס: "ויכול לטעון ולומר אויר המקום הרגה". ועי' תוס' ד"ה ר' יוסי, במה שרצה לומר לשיטת אב"י (וראה בהערה שלאחר זו). ובודאי רש"י יפרש שגם לסוברים כאב"י ראוי שיתרצו משנתנו, ואין די להסתמך על דברי אב"י שבדף לו ע"ב, וכך ברור לפי הפשט, מה גם שתאמוראים הללו קדומים לאב"י הם.

⁵⁴ ואפשר לומר שגרסו דיבור זה, ופירשו שאין לטעון טענת שמא האויר הרגה אלא אם כן יש לדבר בסוס כל שהוא ("שאנו מצריכים שתהא שם קצת אמתלא", מהרי"ק שורש טו) בשינוי האויר של אותו היום, ולעולם סוברים

(ר"ז אגמאטי), ואין שיטה זו מתאימה ללשון הפירוש כלל, ולא גרסו. וכן כשיטה זו כתבו הרמב"ן והבאים אחריו.⁵⁵

מלבד אותה תוספת מאוחרת של "דאמרינן" וכו', לא נמסרו פירושים או מו"מ של התלמוד על סוגיית האמוראים, והיא נשארת קצרה כבירושלמי, ובמידה מסוימת אף סתומה. ואם כי מבנה הסוגיא ברור (כלעיל עמ' 133), חלקו הראשונים בדבר יחס המימרות אלו לאלו לענין הלכה. במחלוקת האמוראים פסקו הפוסקים כר' יוחנן, ומכאן שמשנתנו ר' מאיר היא, וחכמים חולקים עליו, ופסקו הלכה כחכמים, ושלא כמשנתנו איפוא (ראה רי"ף ושאר הפוסקים).⁵⁶ ברם כיצד יש להתייחס לשלושת התירושים "אור" – אובצנא – נחש? האם חולק עליהם ר' יוחנן רק לגבי אוקימתת המשנה, או אף להלכה? ובליט דיון על כך בסוגיא, נאמרו דעות שונות. לפי רב האי גאון: "... לפיכך במקום שנודע כי מחמת⁵⁷ השינוי מתה חייב, נמצאו פירוקן דבי ר' ינאי ודר' יוסי בר חנינא ודרכא נכונים הן, ומקום שאין המיתה מחמת מקום השינוי אליבא דר' מאיר חייב, ואליבא דרבנן אינו חייב, ונמצאו גם דברי ר' יוחנן

כרש"י, ועי' ברא"ש. ברם אין נראה לומר שגרסו את הדיבור הנ"ל, שהרי לשיטת רש"י מתה כדרכה חייב (ועי' רש"י ד"ה שמתה מחמת אור וש וכו'": "ומתה מעתה הואיל"; רבינו יהונתן: "ומתה מעצמה מעתה הואיל"; פסקי רי"ד: "ומתה מעצמה והואיל", וראה אומה"ת עמ' תרפג), שתולה שמחמת האויר מתה, ובהתאם ללשון "דאמרינן" וכו'. ואילו התוספות אמרו: "כל אלו אמוראים שבאין לתרץ סוברים כרבא דאמר מלאך המות מ"ל הכא כו' דלאביי דאמר הבלא דאגמא קטלה א"ש מתניתין בלאו הני שנויי וחייב אפילו מתה כדרכה דאמר הווא אורא שהולכה שם קטלה אע"פ שאין ידוע שיהא אותו אור רע כלל יותר מאויר אחר דלאו דוקא נקט הבלא דאגמא, ה"ה כל שינוי אור כדמוכא בשמעתין דהתם" (ד"ה רבי יוסי בר חנינא). וכיצד אפשר לומר כן למי שגורס הדיבור דאמרינן, הרי אותו דיבור מתאים לשיטה זו של אביי ממש. ועי' מה שכתבו האחרונים על שיטת רש"י (אומה"ת, עמ' תרעו, הע' 59), וכן אמרו לתלות שיטת התוספות בפרטי גירסא אחרים חוץ מהדיבור "דאמרינן" (שם עמ' תרפ, הע' 81).

⁵⁵ הריטב"א הביא פירוש רש"י וביאור שיטתו (ראה הע' 52), והוסיף: "ואין זה הפירוש נכון ... ועוד דלישנא דתלמודא דאמר שמתה מחמת אור לא משמע הכי, לפיכך הנכון דהכא ב ש נ י כ ר ב ה שמתה מחמת אור ו ד א י או מחמת אובצנא". ולפי כל זה יש לומר שלא גרס לשון הפירוש כלל, ופירש בניגוד לה (וכן נראה לפי הקושיא שמקשה, עיין שם). ואע"פ שמסיים דבריו על ודאות הידיעה כך: "ואז יכול לומר אור דהר קשה לה או אובצנא דהר קשה לה, א"נ איפכא", ולכאורה גרס כך, קשה לומר כן לאור דבריו דלעיל. ונראה שמנסח כן ע"פ הנאמר בדף לו ע"ב: "לימא ליה אורא דהר" וכו', שלזאת מתאים הסגנון יותר, וכן ע"פ הניסוח בדברי רש"י, ולא גרס כאן "דאמרינן" וכו', שפירושו שאנו תולים ואומרים כן, מבלי שנדע בודאות. והשווה בריטב"א שם ד"ה ואם הוחלקה פטור, ומזכיר שם שיטת אביי מפרק המפקיד, ולשיטה זו "תלינן בכל מאי דאפשר לתלות ולא אמרי' מלאך המות קטלה" (לשונו שם), ולדעת הריטב"א אין לומר כן על ענייני משנתנו, משמע שוב שלא גרס הדיבור הנזכר.

ובפירוש תלמיד הרשב"א: "בשהדבר ידוע ב ב י ר ו ר שמתה מחמת האויר, כגון שנצטננה ומתה או כיוצא בדברים אלו, אבל אם מתה מאליה פטור, ואין בעל הבהמה יכול לטעון מחמת האויר מתה" (שיטת הקדמונים, עמ' ריחדיט, עיי"ש). ומביא שיטת רש"י בשם "אחר מגדולי המפרשים", ואח"כ: "ההלשון הראשון נראה עיקר לפי הסוגיא". והשווה ר"ן לסוגיין ד"ה אמרי, וביתר הרגשה להלן לדף פ ע"א. וכן נמוקי יוסף לשם (סי' תפב). ובאמת כבר כתב הרמב"ן שתי השיטות בחידושו לדף פ ע"א ד"ה השוכר (ובשטמ"ק): "אפשר שמחמת אורא מתה ... וכן פרש"י יכול לומר לו, א"נ ... התם כגון שמתה ודאי מחמת אור" וכו', עיי"ש. ואפשר לטעון שכך פירשו "אמרינן", אבל יותר פשוט שיאמרו כן אם לא גרסו אותו לשון פירוש. ועל "לישנא דגמרא" שלפנינו כתוב אף במהדורה בתרא של המהרש"א (בקשר לדברי התוספות): "וצריך לומר דלישנא דגמרא כגון שמתה מחמת אור משמע שידוע לנו שמתה מכח זה ולא דתלינן לומר שמתה מחמת אור".

⁵⁶ וראה ספר הלכות קצובות, מהר"ם מרגליות, עמ' 130-131, והע' ס; שו"ת מהר"ם ב"ב, דפוס בודפסט, סי' תתקסג (בשאלה). ועיין תוס' רא"ש לדף לה ע"א (עמ' צח). ד"ה אין רצוני.

⁵⁷ בכתב-היד: {במקום} 'מחמת'.

נכונים".⁵⁸ וכן בפירוש המיוחס לריטב"א⁵⁹ על דברי ר' יוחנן: "נ"ל דלא פליג בהדיה הני, דאיהו מיירי היכא דליכא משום אויר ... אלא דבעי לשנויי מתני' בכל עניין אליבא דר' מאיר, דסתם מתניתין כוותיה. וכן נראה מהרב אלפסי ז"ל שהביא כל הני שנויי, אך הרב רבי משה ז"ל לא הזכירם כלל ולא הביא אלא סיפא דהחלק' וצ"ע".⁶⁰

והנה המאירי כתב: "מאחר שביארנו בפסקא ראשונה במשנה זו שאינה הלכה, כל שלא מתה מחמת סבה המצויה במקום שהלך יותר ממה שאינה מצויה⁶¹ במקום שהתנה, אעפ"י שאפשר שאירע אונס זה במקום שהלך ולא יארע במקום שהתנה, הואיל ואין לעלות על הדעת כן פטור. מעתה הכישה נחש או ארעוה ליסטים וכיוצא באלו פטור אע"פ ששינה, הואיל ואין מקום זה מועד לכך יותר מן האחר".⁶² ועיין לעיל שם⁶³ בפירושו למשנה, והגדרתו לשיטות ר' מאיר וחכמים. הנה, דחה המאירי את שלשת התירושים הראשונים מהיות הלכה, "מאחר שביארנו בפסקא ראשונה במשנה זו, שאינה הלכה". ודומה שהוא מפרש שנאמרו התירושים אויר וכו', אליבא דסברת משנתנו, וכעת שהכרענו שמשנה זו ר' מאיר היא, ממילא נדחו אותם תירושים מהלכה. והמאירי מפרשם כעת אליבא דר' מאיר,⁶⁴ לומר שאע"פ שאויר או אובצנא או נחש אינם תלויים בהר יותר מבבקה או להפך,⁶⁵ לדעת ר' מאיר חייב אם שינה, שהרי אפשר לתלות בכך, וכל שכן הפירוש, ולדעת חכמים פטור;⁶⁶ וכל זה מפני שאין סוגיית התלמוד גופה מפרשת את הסגנון הסתום: "שמתה מחמת אויר" וכו'.

אותה דעה שמייחס ר' יוחנן לר' מאיר, הן בירושלמי והן בבבלי, "דאמר כל המשנה/המעביר מדעת בעל הבית נקרא גזול" (ראה חילוף-גירסא 8) — אמנם דברו התנאים בסגנון זה, כגון: "ר' יוסי או' כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכה לא יצא" (תוספתא ברכות פ"ד ה"ה, עמ' 19, ומקבילות). ברם אין לומר כאן שאלו הם דברי ר' מאיר עצמו,⁶⁷ אלא זוהי שיטה שהסיק ר' יוחנן על שמו, ובהתאם ללשון

⁵⁸ בספרו של ר"ז אגמאטי.

⁵⁹ ובסוף הדיבור נכתב: "הראב"ד ז"ל", אבל מן הסגנון ספק אם הוא לו, ואולי שייך הציון לדיבור הבא (ושם להלן הצטרך המהדיר להוסיף: "הראב"ד ז"ל").

⁶⁰ ועי' פ"ד מהל' שכירות ה"א, ובמגיד משנה, ושם: "ואפשר שרבי יוחנן חולק על האוקימתות האחרונות ולומר דלרבנן כל זמן שאין פשיעתו ניכרת פטור, דאי לא לא הוה מוקי לה דלא כהלכתא, ויש מי שפסק כאוקימתות אלו". ועי' סמ"ע סי' שט ס"ק א, שכתב שאולי טעם אחר לרמב"ם.

⁶¹ ממה וכו', ר"ל ממה שמצויה.

⁶² עמ' 302, עיי"ש בהמשכו.

⁶³ עמ' 301-302.

⁶⁴ בשמעתין טו (תשל"ח), עמ' 30, סבר א' זילברמן לומר ששלושת האמוראים ייחסו הרישא לר' מאיר, ושמה הגיע לסברה זו מדברי המאירי, שהביא שם.

⁶⁵ והוא בניגוד למה שכתבו שאר הראשונים בפירוש בסוגיא.

⁶⁶ ושמה מדברי הרמב"ם הנ"ל (הע' 60), למד לדייק כן. וכתב במהדורה בתרא של המהרש"א, על דברי התוספות: "פשוטו של דבריהם שקשה להם דבתם קשה למה לנו לתלות שיותר מתה במקום זה מכח אויר יותר מבמקום אחר". ועי' הע' 55. וגם אפשר לומר שהמאירי מפרש כדברי המגיד משנה (לעיל הע' 60) שר' יוחנן חולק וכו', ותהיה כוונתו, מאחר שהכרענו שמשנה זו אינה חכמים אלא ר"מ, חזרנו מאותם שינויי דחיקי שנאמרו להעמיד את המשנה כחכמים, ואל נאמר כעת שחייב אף במקום שאינו מועד לכך, הואיל ולפי האמת אין לו להעלות על הדעת כן. וכך הוא פשוט הגמרא, שתירצו מקודם אליבא דרבנן. אבל קשה להכניס זאת לסגנון המאירי, שכתב "מאחר שביארנו ... שאינה הלכה", ולא כתב שאותם תירושים להעמיד משנתנו כחכמים, שינויי דחיקי נינהו. ועי' תוס' יו"ט ד"ה חייב.

⁶⁷ כפי שהעלו כמה מחברים בפשוטות, עי' ב' כהן, *Jewish and Roman Law*, p. 528; ש' אלבק, דיני הממונות בתלמוד, עמ' 534; ש' ורפהטיג, דיני עבודה, עמ' 9.

"דאמר", הבא עם הגדרת שיטה או סיכומה שהיו האמוראים אומרים על שם התנאים.⁶⁸ ומכאן שבא התלמוד לברר ביסוסו ומקורו — "הי ר' מאיר".

בחלק השני של הסוגיא הובאה תחילה משנת ר' מאיר דצבע,⁶⁹ כמקורו של ר' יוחנן בדעת ר' מאיר. אחר־כך רחצו שאין לשמוע את הכלל הזה מכאן, והובאה הברייתא של "מגבית פורים", נדחתה, והובאה ברייתת "חלוק". ואם כי גם עליה היקשו קושיא, הסיקו שממנה נילמד אותו כלל. ברם, קרוב לומר ששלושת המקורות הללו לא סודרו כאן זה אחר דיווחיו של זה, כלומר שלאחר שנדחה האחד הביאו האחר, אלא כרגיל סודרו כולם מתחילה במקום הזה, שכולם דברי ר' מאיר הדומים לכלל שכלל ר' יוחנן (והם משנת ב"ק, וברייתות פורים וחלוק שנשנו מקבילותיהן זו אחר זו כאחת בתוספתא מגילה, הרי שלשה מקורות שהם שנים).⁷⁰ אחר־כך, בכדי לשוות משא ומתן של עיון למתניתות אלה הוסיפו בעלי התלמוד לרחות בזו ולהציע בזו,⁷¹ עד שזו שסודרה באחרונה נשארה כמסקנת הסוגיא לתלמוד ממנה עיקר דינו של רבי מאיר, וכדרך הסוגיא בכמה מקומות להסיק מסקנתה לפי המקור שסודר אחרון.⁷² ברם לפי פשוטם של דברים, משנת צבע, שסודרה ראשונה, היא המקור המעולה מכולם לבסס עליו אותו כלל שאמר ר' יוחנן משמו של ר' מאיר.⁷³

בכלל הנידון שכלל ר' יוחנן אליבא דר' מאיר, בנוסחת הירושלמי, גאונים, ומקצת נוסחי הבבלי (ונרמזו באחרים; חילופי־גירסא 8, 13), במקום "כל המעביר" נאמר "כל המשנה".⁷⁴ וכבר העירו שהמלה הארץ־ישראלית "משנה" באה בבבלי בלשון "מעביר".⁷⁵ אף שאותה משנת צבע אינה כוללת מלת "המשנה", רגילים היו בעלי התלמוד לרמוז למשנה זו בכינוי זה. וכך אמרו לעיל: "תנן כל המשנה וכו'".

⁶⁸ ראה "פרק האשה רכה", עמ' 387-388, והע' 44; י' זוטמן, סוגיות בבביות, עמ' 92, הע' 58. בהלכות גדולות לשבת פכ"ד (כב ע"א; דפו' ירושלים, א, עמ' 241): "והא דאמרין בכל דוכתא רבי יהודה היא דאמ' מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, לא אשכחן לה עיקרא אלא מהא" וכו' (השוה ספר המפתח לר' נסים לשבת יב ע"א, כח ע"ב מן הספר; ספר הישר לר"ת סי' רמה, עמ' 149). וכן באו לשונות סיכום כאלה בירושלמי (וגם כסגנון שבכ"א, ראה לעיל הע' 22), וארשום דוגמאות על שם ר' מאיר בלבד: "רב יהודה אמר רב דרבי מאיר היא דר' מאיר אמר במלוה הרבר תלו" (שבועית פ"ה ה"א, לט ע"ג); "אמר רבי יודן רבי שמעון בן לקיש דו אמר כרבי מאיר דו אמר לוקה ומשלם" (תרומות פ"ז ה"א, מד ע"ד, והשוה לעיל שם ע"ג, ע"פ מכות פ"א מ"ב, וברור שאינו לשון המשנה אלא סיכום שיטה). ועיין להלן הע' 76.

⁶⁹ על הרמיזה להלכות התנאים דרך כינויים, ראה "לאילן־היוחסין", עמ' 115 והע' 121. לכינויי הלכות ר' מאיר בירושלמי, ראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, השמות, בערכו, עמ' 513. וכן שם רמזות ללא כינוי וללא הבאת מקור, כבירושלמי שבועית רפ"י, לט ע"ב: "א"ר יוחנן תיפטר בשטר שאין בו אחריות נכסים וכו' מאיר".

⁷⁰ פ"א ה"ה, עמ' 344-345. נוסח התוספתא דומה לנוסח הברייתא שבענף פמ, ראה חילופי־גירסא 10, 11. ועיין תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 1130-1131. ברברי רב"ס: "... אלא הא ר' מאיר דתניא סיפא ר' שמעון בן אלעזר אומ' "וכו' (ספר הנר).

⁷¹ והיקשו על כמה סברות באותם דיווחים שאינם מכריעים כלל, עי' להלן הע' 77, ובמהרש"א במהדורא בתרא. בתשובות מהר"ש הלוי סי' יח: "דלמא התם נמי אדעתא דפורים הוא דיהיב ליה, אדעתא דמידי אחרינא לא יהיב ליה וכו'. וקשה טובה, רמה דחיה היא זו, והלא במתניתין נמי אימא דאדעתא להוליכו בהר יהב ליה, אדעתא דבקעה לא יהיב ליה". וכזה בעין יהוסף, נחלת ישראל, תורת חיים, ועוד. ומה שאמרו "דילמא ... אדעתא דפורים" וכו', בודאי גם כך עלה על דעתנו לראשונה, שמאד הקפידו על מעות פורים לפורים דוקא, ראה מ"ש הגר"ש ליברמן, ספר היוכל לכבוד שלום בארון, חלק עברי, ירושלים תשל"ה, עמ' רכ.

⁷² ראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 299 והע' 56.

⁷³ והשוה מה שכתב דינער בהגהותיו.

⁷⁴ בסוף הסוגיא בנוסח פמ (ועוד יותר בנדרס) מתבקשת גירסת "כל המשנה" במימרת ר' יוחנן, ראה חילוף 13.

⁷⁵ א' בנדור, לשון מקרא ולשון חכמים, א, עמ' 212. ויש לציין שאף בבבלי היו שגרסו "המשנה", כבחילוף הנזכר.

בשלמא כל המשנה סתם לן כר' יהודה" (סוגיא א ח"ה, עז ע"ב), והכוונה למשנת צבע.⁷⁶ ועוד, הלשון "נקרא גזלן" (רש"י: "וקמה ליה ברשותיה להתחייב בכל אונסיה") מתאים ממש למשנת צבע, והיא שנויה בפרק הגזול עצים מטעם דבר זה,⁷⁷ שקנה את הצמר להתחייב באונסין כגזלן. וכן פירשו הראשונים דעתו של ר' מאיר באותו דין בב"ק כלשון הכלל הנה שאמר ר' יוחנן כאן, כרבינו יהונתן לשם: "דס"ל לר' מאיר כל מי שמשנה מדעת בעל הבית נקרא גזלן באותה שעה".⁷⁸

ברייטא דחלוק, שהיא המקור לכללו של ר' יוחנן אליבא דר' מאיר לפי מסקנת הסוגיא, אכן נוקטת לשון דומה: "מפני שמעביר על דעתו של בעל הבית". ברייתא זו, עם ברייתא דמגבית פורים, שנויות כאמור בתוספתא מגילה.⁷⁹ בברייתא דמגבית פורים שם, אותו דין של "רצועה לסנדלו" אינו שנוי על שמו של ר' מאיר כלל, ושם איתא: "ר' מאיר או' הלוה מעות מחבירו ליקח בהן פירות, אל יקח בהן כלים, כלים אל יקח בהן פירות, מפני שגונב דעת מלוה". ובברייתא דחלוק שם, כך לשונו: "ר' שמעון בן לעזר או' משם ר' מאיר הלוה מעות מחבירו ליקח בהן חלוק, אל יקח בהן טלת, טלת, אל יקח בהן חלוק, מפני שגונב דעת מלוה".⁸⁰ ברם, למרות דמיון זה של לשון "מעביר" וכו' בבבלי, ו"גונב" בתוספתא, הלכות אלה איסורים הן, ובלשון "אל יקח", ו"אסור",⁸¹ ומשום גנבת דעת, ואין בהן אותם סממנים הלכתיים של חיוב באונסין, בכדי דין "נקרא גזלן".⁸²

אותן הלכות דלעיל דומות לברייתא אחרת שבענין מקח: "הנותן מעות לחבירו ליקח לו חטים ולקח לו שעורים אם פחתו פחתו לו, ואם הותירו הותירו לו". ברייתא זו באה בירושלמי ובבבלי בב"ק פ"ט, בסוגיא שעל משנת ר"מ דצבע.⁸³ שם, בשתי הסוגיות, היקשו ברומיא מברייתא אחרת הגורסת "אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לשניהן/לאמצע".⁸⁴ את הסתירה יישבו בכך ש"פחתו לו" ר' מאיר היא, ולא אמרו "ר"מ דמגבית פורים" או "ר"מ דחלוק", הדומות לה בלשון, אלא העמידו את הדבר על מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בצבע, שלר"מ השינוי שעשה השליח בשליחותו בניגוד לדעת⁸⁵ בעל הבית ורצונו, קונה לו, כאותו שינוי מצבע אדום לשחור, שעשה בניגוד לשליחותו של בעה"ב, שקונה בזה

⁷⁶ ועי' ב"ק קב ע"א וע"ז ז ע"א. ההתייחסות למשנתנו שם, בדברי סתם התלמוד היא, ואפשר שהאמוראים עצמם התכוונו לר' יהודה במשנה ריש ע"ז, ראה ד' רוזנטל, בראילן יחיט (תשמ"א), עמ' 162-169. ושם בגמרא העמידו אחת כר' יהודה ואחת כר' מאיר. לפשוטם של דברים במשנתנו, הרי מ"גמ"ד עוסקות במשנה מדעת בעל הבית, והוסמכו למ"א ומ"ב ע"י לשון הפתיחה "השוכר", ואפשר אף מסיפא זו של "כל המשנה". ועיין רש"י בע"ז שם, ד"ה ואיבעית אימא. וקשה לי במקצת הדברים לפי הנ"ל, וצריך לדחוק בלשוננו שהכוונה לראש הפרק. ועיין שו"ת רשב"ש, סוף סי' שצא.

⁷⁷ והשוה רש"י כאן ד"ה נותן לו, ועי' רמב"ן ד"ה דילמא שאני התם, מה שהיקשה בדיחוי של הגמרא, ובריטב"א "תמיה מלת" וכו' (ר"ה ודילמא), והשוה בר"ן.

⁷⁸ עמ' 279 והע' 120 שם. בספר המכריע לרי"ד, סי' עט: "ומתניתין נמי כי אמר רבי מאיר נותן לו דמי צמרו, דכל המשנה דעתו של בעל הבית נקרא גזלן" וכו'. ואמרו "נקרא גזלן" ולא גזלן ממש. ועיין ספר ראבי"ה, בני ברק תשמ"ט, תשובות, סי' תתקנז, עמ' קנח. וראה להלן.

⁷⁹ ראה לעיל, הע' 70.

⁸⁰ כזה ("מפני שגונב דעת בעל הבית") כתב רב"ס בשם ס"א (חילוף־גירסא 13 הע' 3).

⁸¹ ראה גם הלשונות שהביא בתוספתא כפשוטה לשם.

⁸² ראה י"א אפרתי, בראילן ו, עמ' 87-88, ומה שרצה לומר שם. וכזה היקשה בדרכי דוד, בלשון "אינו מוכן". ועיין

כעת א"א אורבך, ההלכה, גבעתיים 1984, עמ' 277, הע' 1.

⁸³ ירושלמי ה"ו, ז ע"א, בבלי קב סע"א.

⁸⁴ תוספתא ב"מ, פ"ד ה"ב.

⁸⁵ דעת = רצון בשליחות. וראה לעיל סוגיא א ח"ב, הע' 94.

להתחייב באונסין כגולן.⁸⁶ והוא שנקרא בבבלי שם: "הא ר"מ דאמר שינוי קונה" (ועיין להלן). ובאמת, כשהתייחסו להלכה זו ("ליקח לו חטים"), וטעמה, במקום אחר בירושלמי, הזכירו את הטעם הנ"ל בדיבור שלם ומפורש, כבירושלמי קידושין פ"ב ה"א, סב ע"ב: "... רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר מלווה כפיקדון (ראה במשנה שם), אם נשתייר שם שוה פרוטה מקודשת, ואם לאו אינה מקודשת. אמר רבי לעזר אתיא דרבי שמעון בן אלעזר כרבי מאיר, כמה דרבי מאיר אמר כל המ שנה מדעת הבעלים נקרא גולן, כן ר' שמעון בן אלעזר אמר הכא כל המשנה מדעת הבעלים נקרא גולן, דהוא פתר לה במלוה שהלווה אמ' לו קח לי חטים ולקח לו שעורים".⁸⁷ הוה אומר, קח לי חטין וכו', שעניינה נתפרש עם ר"מ דצבע — זוהי השיטה הנקראת "כל המשנה מדעת בעל הבית". ואף לפי בעל הסוגיא שלנו, יש לומר שהכוונה באותם דיחויים לא היתה כדיחוי מוחלט, ולאחר שקיבלנו מקור אחרון כראיה, חוזרים אנו ומסירים את הדיחויים הקודמים, ומקבלים לראיה גם המקורות הראשונים, ובעיקר איפוא גם "ר"מ דצבע".⁸⁸ וכך דרכו של תלמוד.

לפי מה שראינו לעיל מהקבלת הסוגיות, פירשו האמוראים את מחלוקתם של ר' מאיר ור' יהודה בלצבוע אדום וצבעו שחור מענין שינוי משליחותו של בעל הבית, ובלשון "כל המעביר (המשנה) מדעת בעל הבית נקרא גולן". בבבלי ב"ק קב ע"ב הנ"ל, בתירוץ סתירת שתי הברייתות בענין חטין ושעורין גרסינן: "אמר רבי יוחנן לא קשיא, הא ר"מ והא רבי יהודה", ופירש בעל הגמרא: "הא ר"מ דאמר שינוי קונה והא רבי יהודה דאמר שינוי אינו קונה",⁸⁹ כלומר, היא מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה במשנתנו שם בלצבוע לו אדום וצבעו שחור. ולפי האמור לעיל צריך לפרש, שהכוונה ב"שינוי" היא למי שמשנה מדעת בעל הבית. ובכדי לכנות דין זה בשם קצר ופשוט, משעבד בעל הגמרא לצורך זה את הלשון "שינוי קונה" וכיו"ב, המופיע הרבה באותו פרק. ואע"פ שאותו לשון שכח מאד באותו פרק (ב"ק פ"ט), הרי הוא מופיע בשאר הסוגיות שם במובן אחר, דהיינו "שינוי מעשה".⁹⁰ ובאמת, כך דרכו של התלמוד לנקוט לשון שטבעו יצא לנו כבר, אף במשמעות אחרת, במקום לטבוע לשון חדש או מקובל פחות. וכך חייבים אנו לפרש (כלומר, במובן שינוי משליחותו של בעל הבית) באותה סוגיא, אף מפאת התוכן, בזה שאמרו שם לר' יהודה "שינוי אינו קונה". וכי היכן מצאנו לר' יהודה שיאמר "שינוי מעשה" אינו קונה? אדרבה לפי כל הסוגיות משמע לר' יהודה ששינוי מעשה קונה.⁹¹ ובמיוחד, שאמרו דבר זה

⁸⁶ הירושלמי שבדפוסים שובש בחיסורים, ראה תלמודה של קיסרין, עמ' 39. וראה עתה ירושלמי נזיקין עמ' 35, ופירוש הגר"ש ליברמן בעמ' 124. וכעת הקבלת הבבלי והירושלמי מובנת, ומאירים זה לזה.

⁸⁷ ולירושלמי שם, ראה מ"ש בסיני עו (תשל"ה), עמ' נא הע' 26, ועמ' ע.

⁸⁸ וכתב הריטב"א: "ונראין דברי האומרי' דכיון דאכרח תלמודא להאי סברא דר"מ מהכא, דה"ה בהנהו דלעיל דטעמא דר"מ משום דמעביר ע"ד בע"ה נקרא גולן, וכל הני שינוין דשנינן לעיל בל' דילמא אמרינהו תלמודא, משום דלא הוה משכח הכרחא דהאי סברא דר"מ, אבל השתא דאשכחנן ליה להאי טעמא קמו להו מתני' כל הו כפ ש ט י ה ו" (עמ' 175).

⁸⁹ בכי"ה שם: "הא ר' מאיר דאמ' קני להו בשנוי הא ר' יהודה דאמר לא קני להו בשנוי", והוגה (בסיפא בלבד): "שנוי אינו קונה". ועי' דק"ס לשם, עמ' 246, אות ר.

⁹⁰ רבינו יהונתן עמ' 274: "דקני ליה בשנוי מעשה", ודינו לקנות החפץ להיות ברשותו ולזכות בשבה; ושינוי מעשה שקונה אצל גולן, הוא כל ששינהו מברייתו, בין לשבח ובין לקלקול. וראה פירוש רבינו יהונתן לב"ק, עמ' 275, ד"ה זה הכלל: מאירי לשם, מהדורה שניה, עמ' 272, ד"ה אמר המאירי. ועיין תוספתא ב"ק פ"ה ה"ב וסה"ד, ובמקבילות.

⁹¹ ראה ב"ק צה ע"א "תנו רבנן הגול רחל" וכו'. ובפירוש רבינו יהונתן: "ר' יהודה אומ' ... וכל השבח לגולן דקני לה בשנוי" (עמ' 290). והשוה קושיית התוספות "קשיא דרבי יהודה אדרבי יהודה" (ע"ז ע"א, ד"ה רבי מאיר), ועיין הע' 99. ברשב"א לב"ק צה ע"א, ד"ה אלא: "וטעמיה דר' יהודה אע"ג דסבירא ליה שינוי קונה" וכו' (וראה להלן). וברף סו ע"ב: "מי איכא למ"ד שינוי מעשה לא קני?", ולפי זה מיושבת שיטת רב יוסף על פי דברי בעלי הגמרא.

(מחלוקת של שינוי קונה) על ליקח חייטין ולקח שעורין, שאין כאן שום שינוי מעשה, אלא שינוי בשליחות שאמר בעל הבית. ונראה לומר לפי זה, שבדין צבעו שחור מחייב ר' מאיר מתוך שהמשנה בשליחותו חייב בכל אונסין והפסדים כגזלן, וצבע שחור במקום אדום, אף ששבח הוא בצמר, הפסד הוא לבעל הבית,⁹² שאינו רוצה בצבע זה.⁹³ ופירוש זה מספיק לדברי התנאים והאמוראים, ואפשר שלא ראו הם בשינוי הצבע שום שינוי מעשה בגוף הצמר,⁹⁴ והצמר קיים, אלא שהעביר מדרעת בעל הבית. ומה עוד שבעה"ב רצה בצבע כל שהוא, אלא שהוא רצה גוון אחר. ואכן ניתן לפרש כן בדברי רש"י למשנת צמר.⁹⁵

והנה, בב"ק דף צה ע"א היקשו בסוגיית שינוי מעשה ממשנת צמר לצבוע לדעתו של ר' מאיר שם בסוגיא, והסיקו: "אלא לאו ש"מ קסבר ר"מ שינוי קונה". ושם הוא אמור על שינוי מעשה! וצריך לומר לדעת בעל הגמרא שם שהוא חלוק על הסוגיא בדף קב ע"ב, או שהוא מפרש שיטת ר' מאיר לפי שתי המשמעויות של "שינוי קונה" גם יחד, שלאחר ששינה מדרעת בעה"ב ונקרא גזלן, קונה את השבח ככל גזלן הקונה בשינוי מעשה.⁹⁶ והם הם דברי הראב"ד לשם: "ת"ש לצבע (כצ"ל) לו שחור וכו', והא צבע אע"ג דחשבינן ליה גזלן מפני שמעביר על דעתו של בעל הבית, אפילו הכי גזלן שוגג הוא, שאינו יודע אם גזלה זו היא אם לאו, ומשום הכי לא קניס, ושבחה לנפשיה דקני ליה בשינוי".⁹⁷ הרי שני שינויים כאן.⁹⁸ ולאותה סוגיא צריך לפרש לשיטת ר' יהודה, שבצבעו שחור אינו

שאף רב יוסף סבור שינוי מעשה קונה (עיין שם), ולפי בעל הגמרא בע"ז ו ע"א (=ב"ק קב ע"א) אליבא דרב יוסף פשיטא שהלכה כר' יהודה דצבע. וראה בראילין יח (כבה"ע 76), עמ' 166. אלא כאמור אף שאמרו לר' יהודה שינוי אינו קונה, הוא שינוי מדרעת בעה"ב, ואילו שינוי מעשה קונה.

⁹² ראה ריטב"א ע"ז (להלן הע' 98), עמ' יט.

⁹³ ואומן שלא שינה משליחות בעל הבית אין לו דין גזלן, ואם עשה שינוי מעשה לשבח, לא קנה, לפי מה שאנו פוסקים שאין האומן קונה בשבח כלי, עיין רבינו יהונתן שם עמ' 277 ד"ה נתן לאומנין, והע' 77, ועמ' 308 ד"ה לא שאנו והע' 770. לשתי המשמעויות שמצאנו ללשון "שינוי קונה", עיין היטב תמורה ו ע"ב, במיוחד לרש"י ד"ה בשינוי קונה, שפירש את הגמרא שם ע"פ המשמעות "שינה ועבר על דעת המקום", ואח"כ הובא "ונ"ב", ומפרש ע"פ המשמעות הרגילה "שינוי מעשה" שברוב סוגיות ב"ק פ"ט!

⁹⁴ בב"ק צג ע"ב הציעו שיטות ואוקימתות בענין צבע, אם נחשב שינוי מעשה, ואמרו שם: "צבע לרבי שמעון לא הוי שינוי", ובתוס' ד"ה רבי שמעון: "דלא חשיב ליה שינוי לפי שלא נשתנה גוף הצמר". ועיין תוספתא חולין פ"ו ה"ו (עמ' 511). ובדף סו ע"א למימרת רבה "שינוי קונה כתיבה ותנינא", הביאו משנת רפ"ט, והוסיפו ב"א נמי" מענין צבע (ע"פ חולין פ"א, מ"ב). ועיין ר"ח לשם, באוה"ג, עמ' 67. ושמא לא גרס הר"ח "א"נ" זה (כך נראה לפי מידת החיסור בכ"י הר"ח שציין שם).

⁹⁵ בדף צה ע"ב ד"ה צבעו: "לשנות בדור של בעל הבית". ובדף ק ע"ב, בענין צבעו כאור (=כעור), בד"ה נותן לו, פירש: "דהא צבעו שהתנה עמו צבע, וליכא שנויא דנקניי ה", ר"ל, ליכא שינוי מדרעת בעה"ב. ובענין צבעו שחור, בד"ה ר' יהודה: "דקניס ליה להאי דשינה", ר"ל ששינה מדרעת הבעלים. ולכן, מ"ש בד"ה לצבוע לו (העומד בין שני הדיבורים הנ"ל): "קני בשינוי לר"מ", יש לומר שאף הוא מכוון לשינוי מדרעת בעלים, ולא שינוי מעשה. וסיים רש"י: "או זה יתן שכרו משלם ויקח הצמר". ונראה שר"ל, אין כאן שינוי מעשה, ולכן לא קנאו קנין ממש, אלא שחייב לפצות הפסדו של בעה"ב, ואם בעה"ב רוצה לקחת צמרו, חייב לתת לו. וראה היטב להלן הע' 98.

⁹⁶ באמור בב"ק צט ע"ב "התם בידים קלאו מיניה", ודף ק ע"א "התם קא עביד בידים", הוא מבחינת מעשהו של האומן, שעשה ככוונה ובידים.

⁹⁷ עמ' רלא.

⁹⁸ וכן בחידושי הריטב"א לע"ז ו סע"ב (עמ' יח): "לצבוע לו אדום כו' טעמא דרבי מאיר דסבר כל המעביר על דעתו של בעל הבית נקרא גזלן, כדאיתא בבבא מציעא (שלא כדיוחי שבסוגיין!), וסבירא ליה נמי דשינוי כזה

נקרא גזלן כלל, רק ידו על התחתונה במה ששינה מדרעת בעל הבית, ולכן אינו קונה את השבח בשינוי מעשה, שאין לו דין גזלן, והשבח לבעל הבית, ונותן לו את היציאה בלבד.⁹⁹

בסוגייתנו, כשבאו לדחות את הטעם של כל המעביר ממשנת צבע, אמרו "דיל' שאני התם דקנייה בשנוי". וכמובן אי אפשר לומר שהיא אותה "קנייה בשינוי" שבב"ק קב ע"ב, שהרי שם הוא שינוי מדרעת בעה"ב, ואין בזה בכדי דיחוי כלל, שאכן זוהי השיטה שאנו מחפשים כאן. וצריך לפרש שר"ל, דקנייה בשינוי מ ע ש ה, והוא שפירש רש"י "ששינהו מכמות שהיה" = שינוי מעשה.¹⁰⁰ (וכן היו גרסנים שהוסיפו וגרסו בגמרא "בשינוי מ ע ש ה", כדי להבהיר כן, ראה חילוף-גירסא 9). ואם סבר בעל הגמרא כאן כפי שהעלינו לעיל, ש"כל המעביר" הוא טעם בפני עצמו, שנקרא גזלן ומשלים הפסדו של בעה"ב, הדברים מיושבים, שאמר "אילימא ר"מ דצבע", ודחה שאין זה טעמו של ר"מ דצבע כלל, אלא ששם הוא משום ששינוי צבע נחשב שינוי מעשה, ובוהו הזיק והפסיד צמרו של בעה"ב וחייב כגזלן.¹⁰¹ אולם לפי שיטת בעל הגמרא בב"ק צה ע"א כפי שפירשה הראשונים, שלדעת ר"מ חייב משום שעשה שני השינויים, ששינה מדרעת בעה"ב, ועשה שינוי מעשה, קשה כאן, שאין כאן דחיה, שזה וזה בו!

קונה בגזלן, ולפיכך נותן לו דמי צמרו, דכל הגזלנין משלמין כשעת הגזילה". ומכאן שהוא נקנה לאומן קנין גמור, וחולק הריטב"א איפוא על שיטת רש"י הנ"ל (בהע' 95), וכתב: "וזה אפילו בעל כרחן של בעלים, ולא כמ' שפירש רש"י י"ל דמיירי בשאין בעלים רוצים לתת לו שכירותו" וכו'. ועל שני סוגי השינויים, עיין פסקי רי"ד לב"ק ק ע"ב (עמ' דה), ד"ה לצבוע (וראה הע' 112 שם).

⁹⁹ ועי' תוס' הנ"ל ד"ה בשבת, ורבינו יהונתן עמ' 279; תוס' ב"מ מג ע"ב ד"ה משלם, קיז ע"ב ד"ה בשלושה, ע"ז ז ע"א ד"ה רבי מאיר. ועיין רש"י ב"ק צט ע"ב, ד"ה בידים. ועיין היטב בחידושי הרשב"א לב"ק צה ע"א, ד"ה אלא ש"מ קסבר ר' מאיר שנוי קונה. ולאחר שפירש, עוד היקשה: "ק"ל אחתי מנא ליה ממתניתין דלצבוע לו אדום דס"ל לר' מאיר שנוי קונה, דלמא לעולם שינוי אינו קונה בעלמא, והכא שאני ליה משום דקסבר אומן קונה בשבח כלי, דכל שנה מדרעת בעל הבית לא על דעת להשביח לבעל הבית צבעו, אלא להשביח לעצמו". ועיין היטב מה שרצה לתרץ שם ע"פ סוגיין (וראה עתה מהדר' ליכטנשטיין, והע' 73 שם).

¹⁰⁰ ועיין המשך לשונו! וכזה תירץ הריטב"א שם, שהוא "שינוי גמור" = שינוי מעשה.

¹⁰¹ ואם נפרש שסוגיית בב"ק צה ע"א חולקת על הסוגיא הארץ-ישראלית ברך קב ע"ב, הרי בפסקת אילימא פשט כשנייה, ובדילמא שאני התם דחה כראשונה. ועיין מה שהיקשה הריטב"א: "תמיה מלת' מאי קאמר, דהא ודאי להכי קנייה בשנוי משום דחשבי' ליה גזלן, וגזלן קונה בשינוי, וא"כ היא הנותנת, דמעביר על דעת בעלים נקרא גזלן לר"מ כראמר' מעקרא! ותירץ "שאני התם שעשה שינוי גמור" (ראה הע' 100).

הסוגיא הרביעית — אבזקת (עז ע"ב)

סוגיא קטנה זו עוסקת במילים,¹ ואף עלינו מוטל עיסוק זה כדי לפרשה. חלקה הראשון מוסב, לא על המשנה ולא על פיסקא ממנה, אלא על מילה אחת ממנה: "והבריקה". פעל זה במובן "לקתה בעיניה", "נתעורה", כפי שפירשו המפרשים על-פי "נהורתא" שבגמרא,² לא מצאתי לו חבר, ואולי התיבה יחידאית. אכן שם העצם "ברקית" וכד' — "מחלת עיניים" — מצוי, וממנו סיוע לפרש כיצא בענין זה כאן.³ ואמנם עירון או נזק העיניים, הוזכר בחוקי המזרח הקדום בין הפגעים הפוקדים בהמה שכורה — אם כי שם הוא בזדונו של השוכר — כגון: "וכי ישכור איש מעם רעהו שור, ושיחת את עינו, מחצית כספו ישלם" (לפיתא-ישתר, סעיף 35).⁴ מכל מקום, נשאת "והבריקה" תיבה סתומה, ונאמרו עליה פירושים שונים ע"פ "אבזקת" שבגמרא,⁵ שלמעשה סתומה וקשה היא אף יותר.⁶

¹ המפרשים כאן אף בקשו לדייק בלשון המשנה, ולהבחין באותיותיה, שאינן מובחנות לגמרי בכתב-יד אלא מתוך הקשרן, ואילו בצורתן כמעט זהות הן. ובדבריהם נידונו: "הבריקה/הבריקה"; "נהריתא/נחרייתא" (חילוף-גירסא 1), וכן "מילתא/מולתא" (ראה תוס' ד"ה במילתא, ולהלן הע' 52). (והנה, אף באותו ריבור של התוספות נפל שיבוש מעין זה של שתי אותיות, שבדפוס וילנא הודפס "פרדס", בהתאם למבטא אשכנזי, במקום "פרדות"). על חילופי אותיות, ראה להלן, סוגיא טז, עמ' 403 וא'. והשוה "אוכצנא/אוכצנא" (סוגיא ג, חילוף-גירסא 5).

² עי' רש"י ד"ה נהוריתא (בפירוש המשנה עז ע"א), אף שבד"ה והבריקה כתב "בגמרא מפרש". בד"ה הרי שלך לפניך מפרש: "כמו שהיא סמויה"; ושאר הראשונים, כגון רב"ס: "ניטל מאורה"; רבינו יהונתן: "שהוכתה בסגורים"; מאירי: "שנסתמית"; ריטב"א: "שנסתמית קצת". ובמהרש"ל: "על דרך סגי נהור, וזהו והבריקה מלשון ברק וק"ל" (והשוה בס' עין יהוסף). והראב"ד פירש כן הן ל"נהוריתא" והן ל"אבזקת" (שטמ"ק), ולומר שלשני הלשונות של התלמוד פגע בעיניים היא, שלא נחלקו עד כדי שני עניינים שונים.

³ רש"י בכורות לח ע"ב, ד"ה וסימניך ברקא: "ברקא כגון (שטמ"ק: כמו) השוכר את החמור והבריקה". וראה שם תוס' ד"ה וסימניך. וכבר בתפסיר אלפאט' (פירושי המלים), מי שאחזו, לרב שריא: "ברוקתי, אדא אקמרת על עין מתל הבריקה" = ברוקתי, אם הועמה עין, כמו הבריקה (רי"ן אפשטיין, גנזי קדם ה'תרצ"ד, עמ' 7). ועי' ערוך, ערך ברק ובעה"ש שם, ב, עמ' 199. עי' מלון בן-יהודה, ב, עמ' 636, הע' 1 (ופירש כן כסיוע ללשון "נהורתא", כאילו הלשונות חלוקים בזה, ראה בהערה הקודמת). ועי' דברי מו"ר הגר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה שבת, עמ' 115 והע' 53 שם. ושם: "וכנראה שצדק פרויס ... שהכוונה למחלה *παράλαμψις* כלומר נקורות נוצצות בקרנית העין", ראה F. Rosner (ed.), *Julius Preuss' Biblical and Talmudic Medicine*, New York & London, 1978, p. 265. ועיין עתה בתוספתא כפשוטה לב"מ פ"ז, עמ' 251 שו' 39-41, ד"ה ובטעם (ומ"ש בהע' 20 מכוון להע' 53 באותה הפניה. וראה להלן הע' 18). ולענין "ארכביה אתרין ריכשי ברק" בירושלמי קידושין, פ"א ה"א, ס ע"ג, עיין מה שרצה לפרש בשערי תורת ארץ ישראל, עמ' 454 (וראה תוספתא כפשוטה שבת, עמ' 116 ד"ה ובמכילתא, ומ"ש על דבריו בירושלמי נזיקין, עמ' 215-216).

⁴ א' לבנון, קבצי חוקים של העמים במזרח הקדמון, עמ' 54 (בתיקון קל); ANET, p. 161. ועי' חוקי חמורבי, סעיף 247; 437; Driver & Miles, *The Babylonian Laws*, I. p. 437. והוא חצי נזק שבדניהם.

⁵ ראה רש"י ד"ה אבזקא. פירוש ד"ר נתן אב הישיבה: "והבריקה, נתחלקה ... וי"א פי' והבריקה לזמאה אלאכיל". והובא פירוש בערבית בספר הנר, 126 ע"א בגליון (ראה הע' 13), שתרגומו: "ויש אומרים פירוש הבריקה, לקתה בשיתוק הרגלים עד שמנעה מללכת". בפיה"מ לר"מ: "הבריקה, הוא שנתבטל הלוכה במחלה ממחלות הבהמות".

⁶ ואולי "הבריקה", "אבזקת", ר"ל, לקתה ממכת ברק, ראה להלן.

וכבר היתה תיבת "הבריקה" סתומה בפני הקדמונים, ומכאן ששנו עליה האמוראים סוגיא מילונאית זו, "הכא תרגימו" — בבבלי⁷ — ועל ידי ר' אבא (כגירסת כל כתביהיד) בארץ ישראל.⁸ אבל דא עקא, שאותן מלים שאמרו בפירושה, מובנות לנו פחות לגבי משמעותן (הרפואית?) המדויקת מאשר "הבריקה" (וכפי שהוא כך גם בסוגיות מילונאיות אחרות), אם כי בודאי היו מלים אלה ברורות במינוח המקצועי דאז.⁹

כמובן, אינו רחוק לשער ש"נהורתא" קרובה למשמעויות השרש בר"ק,¹⁰ ברם "אבוקת", חידה סתומה היא כולה, וחוז מענייננו וסוגייתנו לא נמצא חבר לתיבה זו בשום מקום בספרות התלמודית. גם צורתה הרקדוקית אינה מחוורת. כל המילונים (מן הערוך ואילך) רושמים אותה כשם עצם,¹¹ והרבר קשה, שסיומת ת' בשמות משמשת רק בנסמך, והיה צריך להיות: אבוקתא, או אבוקא.¹²

מתוך הפירושים השונים שנאמרו על תיבת אבוקת, בולט אחד מהם בפשטותו, וכפי שכבר הובא בספרו של ר"ז אגמאטי: "פיר' הבריקה, אבוקת, מן הבזק, שהוא ברק".¹³ וכן ר' בנימין מוספיה: "א"ב ברק ובזק שמות נרדפים הם, א"כ הבריקה אבוקת".¹⁴ ואפשר להוסיף על דבריו (או להרמז מהם) שאם פתרת "אבוקת" כפעל¹⁵ תהיה היא מקבילה מדויקת ל"הבריקה", הן מבחינת המשמעות והן מבחינת

⁷ "הכא פיר' בבבלי" (רב"ס בס' ר' זכריה אגמאטי, 125 ע"א). המהרש"ל רצה כנראה להגיה "הכ", ואינו נראה. ועי' הע' 8. על "תרגימו", ראה יוונית ויוונית, עמ' 186; ו' בכר, ערכי מדרש, עמ' 320-322. ועי' ר"ב דהפריס, מחקרים בספרות התלמוד, עמ' 225. על הפעל "תרגם", ראה S. Kaufman, *The Akkadian Influences on Aramaic*, p. 107.
⁸ ראה חילוף-גירסא 2, דק"ס עמ' 221 אות י, ובכ"י וא"ב: רבבא, ועיין לעיל הסוגיא השלישית, עמ' 134 והע' 31; י"א אפרתי, בראילן ו, עמ' 78. ועיין להלן, הע' 72. על סמך הגירסא "רבא", רצה ר"י לוי לומר ש"הכא" אינו כרגיל: בבלי, אלא מקום אחר בבבלי: סורא (מבוא לירושלמי ב"ק, עמ' 4, בהערה), וכעת אתי שפיר, וכפי שאמרו לשון זה גם בירושלמי (ראה להלן). ל"הכא תרגימו", ראה אוצר לשון התלמוד, מא, עמ' 525. ועי' בכר הנ"ל, עמ' 322.
⁹ והשוה הערת בריהודה (כלהלן הע' 11).

¹⁰ והשוה מה שאמרו בירושלמי: "מהו ברקי ברקת, תמן אמרין ברוק בורקי אנהר מנהרא" (יומא רפ"ג, מ ע"ב; ר"ה פ"ב ה"א, נז ע"ד). ועי' L. Ginzberg, "Tamid", *Journal of Jewish Lore and Philology*, I (1919), pp. 203-204, n. 45. ופירוש הירושלמי, יש מקום שאומרים ברוק בורקי כשם שאנו אומרים בבוקר אנהר מנהרא, "האיר המאיר", ראה הפירוש הקצר של הגר"ש ליברמן לתוספתא יומא, פ"א ה"ט"ו (עמ' 226), ובתוספתא כפשוטה לשם, עמ' 747.
¹¹ וכן במלון בן יהודה, ב, עמ' 636 בהערה ("השם אבוקת"; ועי' ש"ש שהעמיד על קשיי "הבריקה"). ועיין יאסטרוב,

עמ' 4.

¹² שדרך הבבלי לנקוט שם במיודע. ואף ה"שרידים" ללא יידוע שייכים לסוגי ספרות פורמליים כפתגמים וכדומה, ראה מ"ש בתרביץ מג (תשל"ד), עמ' 62, 63. על שרידים בביטויים שגתיים, עי' דקדוקו של מרגוליס, סעיף 43 (M. Margolis, *A Manual of the Aramaic Language of the Babylonian Talmud*, München 1910, p. 63). ועי' בלאו, ספר זיכרון לחנוך ילון, ירושלים 1974, עמ' 30-31. על "אבוקא" ברש"י, עי' חילוף-גירסא 2 והערה שם.
¹³ 126 ע"א. לפני אותו דיבור נוסף הכינוי "למקצת" (כפי שנוסף בהרבה מקומות בספר, ויש לברר טיב הדבר הזה, ויחס הדיבורים למלקט). דיבור זה, שחלקו עברית וחלקו ארמית, עוסק בפירוש מלים קשות מן הסוגיות הללו, כמעט בצורה מילונאית. להלן שם הושלמה השמטה בגליון, ובסוף אותה השלמה: "רחול (כך) השוכר את החמור והבריקה מאי", ואין סיום זה מתקשר יפה עם המשך הנוסח בפנים, ואין ברור מה פירש ר"ה, ויחס פירושו לפירוש הנ"ל. הרלב"ד כתב: "משורש בזק" (שטמ"ק, עיי"ש).

¹⁴ והשוה בספר עין יהוסף; ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א"א, עמ' 175, הע' 1.

¹⁵ בנין אפעל. לצורה זו, ת' סופית בארמית מערבית של ארץ ישראל ובניבים אחרים, ראה דלמן, דקדוק, עמ' 260; ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית, עמ' 86 (ושם הביא ב"רקה משרידי ירושלמי עמ' 148, לר"ה, עיין לעיל הע' 10). וכן בלשון שטרוט בבבלי, ראה לויאס, דקדוק ארמית בבבלי, עמ' 155, ואפשטיין, דקדוק ארמית בבבלי, עמ' 47. ושמא לשם קביעת צורה זו, כפעל, ניקד בכ"י ג: אבוקת.

הצורה, ואין צורך להניח מציאותו של שם בתצורה יוצאת דופן. ואף במקבילה בירושלמי כאן, שהיא סוגיא של מילה אחת, איתא: "דבזק",¹⁶ ובגלל ה' יש לראות תיבה זו כפעל, וגם כאן אפשר לקיים בנין אפעל: דְּבִזְק, וכפי שהוא באמת בכ"א שם: דאבזק.¹⁷ והנה, בכ"י לידן בא סימן קיצור: דבזק. ובודאי ר"ל: דבזק!¹⁸ כלומר, נמצא בירושלמי כ"אבזק" ממש.

ברם עם כל פשטותו של פירוש זה, ראוי לציין שהמילה היחידאית "הבזק", ביחזקאל א, יד, שרגילים לפרש "הברק", ואלה נקשרו השימושים השונים בשרש זה, לאמיתו של דבר פירושה עמום ואין משמעותה ידועה, ואף יש שנסתייעו בתיבת "אבזק" שבסוגייתנו בכדי לפרש "הבזק" שבאותו פסוק!¹⁹ מכל מקום, ההסבר המקשר "בזק" עם "ברק" בוראי עתיק הוא, והוא פירוש סביר אף לתקופת האמוראים. ולא עוד, אלא שגם בלי להסתמך על "כמראה הבזק" שביחזקאל, דומה שאפשר להעלות השערה סבירה ש"אבזק" פירושה "זרחה". השורש בז"ק בארמית פירושו "פזר". בסורית ܒܙܟ, בין פֶּעַל ובין פִּעֵל, כמובן to scatter, sow; השם ܒܙܟ, small pebble, ובריבוי chips, וכן מובנו של שורש זה במקורות שלנו, בין הפעל ובין שם העצם.²⁰ ודומה שהדימוי של זריקת גרגרים או זרעים טבעי הוא לרעיון של זריחת אור והפצתו, וכך מצינו בכמה שפות.²¹ ומכאן יש לראות זר"ק – זר"ע – זר"ח כחבילה פונטית, אשר לה קשת משמעויות מ"זריקה" ועד ל"זריחה",²² שחלקה נרמז בפסוק "אור זרע לצדיק" (תהלים צו, יא).²³ ולפי זה, אבזק = "זרחה". ויש סיוע מענין לזה מן הערבית, בה מצאנו ܒܙܩ ܐܠܪܥܝ =

¹⁶ כ"ה בר"ו, ועיין להלן בסמוך.

¹⁷ כגון "דמר" בירושלמי = דאמר. בהגהות דינער לירושלמי: "התיבה דבזק נמחקת". ש' קרויס העיר שביירושלמי "משובש דבזק ויש לתקן אבזק" (כנ"ל בהע' 14). יאסטרוב רצה להגיה בירושלמי ולגרסו שם: הבזק (עמ' 154). ואין צורך אף לתקן, כנ"ל. והשוה הגר"ש ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 164, לשו' 28. וכן העתיק הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה (כנ"ל בהע' 3), הע' 19, וכך כוונתו, רק שיש לתקן שם לגבי רישום גירסת כ"ל בדיוק (וכן יש לתקן בח"נ לירושלמי נזיקין, עמ' 68, לשו' 28).

¹⁹ עיין בדברי המפרשים, וראה בראשית רבה, פ"ג (עמ' 516). ועיין G. A. Cooke, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Ezekiel*, pp. 16, 25-26, והמילונים למקרא; מ' מורשת, לקסיקון הפועל, עמ' 111. ואפשר שהפירוש "נתחלקה" שבדברי ר' נתן אב הישיבה (לעיל הע' 5) תואם לנאמר בב"ר שם: "ש ב ו ז ק גפת בכירה". ועי' חגיגה יג ע"ב רש"י ד"ה הכבשן, יומא כב רע"ב, וראה חידושי רש"י כאן, וציין לגמרא שם.
²⁰ עיין ערוך, ערך בזק, ערוך השלם, ב, עמ' 33-34, תוספות הערוך השלם, עמ' 81; ארמית נוצרית של א"י, שולטייט, עמ' 24; ד' בויארי, "ללקסיקון התלמודי II", תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 113-118.

²¹ ועיין רי"ן אפשטיין 344-345, 383-384 JQR, n.s. 12 (1921-1922), (= מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, עמ' 112-113). ושם בהגדרת בר"ר (= פזר) כתב: "לבעור בהיר, להעלות אור", והביא מתשובות הגאונים כ"י: "כדירת המאור" (על בר"ר = בז"ק, עיין בויאריין שם). ועיין מה שכתב בויאריין שם (עמ' 113, הע' 2) על "אבזק" שבסוגיין (וצ"ל שם: עח), ורצה לפטור מלה זו מתוך שקשה היא, חשכה ועמומה. ודומה שהדימוי שהוכרנו חוזר ומקרב בפשטות את המושג "פיוור" ל"זריחה", והדברים מאירים. ולענין "כי מרבעתיה דכוכבא" בב"ב עג ע"א, שעסק בו שם (ועיין שם עמ' 115), אפשר שבית מרבצו ומקום מושבו של כוכב הוא דוקא הזוהר והברק הנראה מסביב לכוכב מבריק, כיהלום במשבצת. וכשהרים הגל את הספינה לגובה גדול, ראו אותו נוגה לו סביב לכוכב כשטח עצום, "ואי דלינן טפי הוה מקלינן בהכליה". ומה יפה איפוא לדמות זוהר זה לזריעה עצומה של גרעיני חרדל.

²² במקבילות משפות אחרות שנרשמו במלון BDB נמצאת ז' אף בערבית, אכרית וארמית. ודומה שאף שרש זר"ה מתייחס לקבוצה זו, אלא שז' שבעברי כאן אינה מייצגת z מקורית כי אם d, ע"פ ܕܙܐ, דרא; ܕܙܐ. ואם כי הוא עיצור אחר, אף הוא עיצור קרוב מבחינת חבילות מלים במשמעויות דומות. וראה ליונשטם (ככהע' 23).

²³ לקשר זרע – זרח בפסוק ההוא, ראה בתנ"ך של קיטל, מלון BDB עמ' 281, ICC לתהלים שם, עמ' 312. חילופי ח' – ע' מן המקרא ומלשון חז"ל ידועים, עיין פירוש רמב"ן לדברים ב, כג; A. Sperber, "Hebrew in Parallel Transmission", HUCA 14 (1939), p. 162 (ולאו דוקא שהן טעויות סופר בגלל קרבת ההגאים, כדבריי בעמ' 161 שם); י' קוטשר, "מחקרים בארמית הגלילית" (בתוך: מחקרים בעברית ובארמית, עמ' 45-50, 54, והספרות שם); E. Y.

ששניהם ממש לשון "סג' נהור"²⁵ המוסב על עיוורון.²⁶ *he sowed the land* = *הָרָקַת הַשֶּׁשׁ*²⁴ ותהיה "אבזקת" אפוא פירוש דומה ל"נהורתא",

תיבת "אבזקת" נמצאת גם בחלק השני של הסוגיא, ועלינו לבאר חלק זה בכדי להשלים הדיון על אותה מלה. בסיפור זה מזדמנות בפנינו שוב מילים שאין משמעותן מובנת: "אבזקת", "מילתא דמלכא", "טלי". יתר על כן, מהות הסיפור, כוונתו ומקומו כאן, תעלומות כבדות הן שפיענוחן ופתרוןן מכוסים מן העין. וראוי להקדים כאן תמיהה כללית, על עצם קיומה של פרשה כה סתומה במסכת כה נלמדת ומפורשת. וכל מה שתעיין כאן בפירושים נעשים הדברים קשים יותר: מי הוא זה שאמר אבזקת, ומי הוא המלך, ומהו מילתא שלו, ומה פשר השאלות והדיונים, ועל הכל תמוה משום מה הרגוהו על כך?

קודם כל, יש לומר שסיפור זה נראה כקטע קטוע מתוך אגדה יותר ארוכה,²⁷ בה היתה העלילה מפותחת יותר. ברור גם שבעל הסוגיא הביא קטע זה מתוך אותם מקורות של דברי אגדה שלפניו²⁸ בזכות "אבזקת" שבו (וכפי שבעלי התלמוד רגילים לצרף קטעי אגדה בכדי להסמיק דברים דומים, או לפרש מלה קשה במשנה וכד'),²⁹ אלא שכאן אין לנו ישועה מכך, ששניהם סתומים כאחד. נראה לי שניתן לזהות את האגדה הארוכה, או לפחות אחת מצורותיה, שממנה נשאב הקטע שלפנינו. בתשיעי של ברכות נאמרו דברי אגדה בענין פתרון חלומות, שמפאת תוכנם ולשונם הם חטיבה בפני עצמם, מעין מסכת חלומות.³⁰ שם, כרפ' נו ע"א, מסופר בדבר בר הדיא³¹ פותר חלומות, שפתר לטובה רק למי שהריץ לו מעות.³² לאחר שפתר חלומותיהם של רבא ואבבי, גילה רבא שהפתרון

Kutscher, *Studies in Galilean Aramaic*, ed. M. Sokoloff, pp. 103-104 ואין כל אלה תופעה אחת. בנידון שלנו, פעלים מוחלפים בין אותיות דומות, עם קשת משמעויות, הנמצאים בתהליך הכרעה איוו משמעות תיגבר לאיזה פעל. ומה עוד, שאף השרש זר"ע כולל את המשמע "פזר" (ראה S. E. Loewenstamm, *IEJ* XII [1962], pp. 87-88) המתאים לזריחת אור, ראה לעיל. לשיטה אחרת, המפרשת "אור זרע" בהסבר סמנטי, ע"פ הקירבה בין לשונות שנאמרו בענייני האור ללשונות שנאמרו בענייני צמיחה, עיין ש' מורג, "אור זרע", תרביץ לג (תשכ"ד), עמ' 140-148, וע' חכם לתהלים שם (ספר תהלים מפורש בידי עמוס חכם, ב, ירושלים תשמ"א).

²⁴ כלומר, זרח השמש; עיין מילונו של Lane, עמ' 199-200. וכתב על האחרונה (בזקת) שהיא הגירסה המועדפת. מ"מ הצעתנו דלעיל נאמרת אף ללא סיוע זה.

²⁵ "לסמא צווחין סגיא נהוריא", ירושלמי פאה פ"ה ה"ה, יט ע"א, ויק"ר, עמ' תת, ועוד. ועיין ב"ר, עמ' 275; ר"ש ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 120.

²⁶ וראה פירוש הראב"ד (מובא במיוחס לריטב"א), שהסב ליקוי ראייה אף על לשון "אבזקת" (ר"ה "מברקת" שם צ"ל: אבזקת), וכתב: "בשחרו כי זה מאורו (בכור לזהב: וכיהה מאורה) ומשורש בזק", וראה לעיל הע' 2. למחברים שהעלו משמעות אחרת, ראה לעיל הע' 5.

²⁷ הגר"ש ליברמן העיר על אגדות שנעקרו ממקורן, ראה קובץ מדעי לזכר משה שור, ניוירוק תש"ה, עמ' 185. ראה מאמרי, "לאגדה ההיסטורית בתלמוד הבבלי", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, עמ' 2 מן התרפים.

²⁸ עי' ש"ר, ערך מלין, עמ' 13-15.

²⁹ ראה א' שפאניער, ספר היוכל לכבוד א' מארכס במלאת ארבעים שנה לכהונתו בתור ספרן בישראל, ניוירוק תש"ג, עמ' 136; ר"א וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 264-270; תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 61-62. ועל פתרון חלומות, ראה ר"ש ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 204-205.

³⁰ למעשים אחרים כבר הדיא, ראה אוצר השמות, א, עמ' 362-363. ואכמ"ל. לנסיון לפתור שם זה, עיין M. Sachs, *Beitrage zur Sprach-und Altertumsforschung*, II, Berlin 1854, p. 89 (ועי' יאסטרוב, עמ' 333).

³¹ ומקבילתם במעשה דר' ישמעאל בר' יוסי (לאחר מעשה דר' יוסי בר חלפתא), בירושלמי מעשר שני פ"ד ה"ו, נה ע"ב וע"ג; איכה רבה, פ"א, יר"ה, מהדו' בובר, עמ' 51-55. וכרגיל, המקבילה שבירושלמי מציגה צורה מקורית יותר מן הדברים הבאים בבבלי (וראה בהע' 28). ושם (בירושלמי): "אמר ליה הב לי אגריא ואנא אמר לך". באיכה רבה: "חד כותא י עבד נפשיה מפשר חלמי".

לרעה שפתר לו זה, נובע מכך שלא הקדים לו רבא תשלומים, והכל הולך אחר הפה. קללו רבא לבר הדיא, והוא "קם גלי לבי רומאי, אזל יתיב אפתחא דריש טורזינא דמלכא (רש"י: טורזינא דמלכא, שומר אוצר המלך), ריש טורזינא חזא חלמא ... א"ל חזאי דנפל תכלא (רש"י: תולע) בתרתין אצבעת³³ ... א"ל נפל תכלא בכולהו שיראי, שמעי בי מלכא ואתיוה לריש טורזינא קא קטלי ליה, א"ל אנא אמאי אייתו להאי" וכו', ולבסוף הרגוהו לבר הדיא במיתה משונה,³⁴ עיין שם בדברי אגדה נפלאים אלה.³⁵ בכתביהיד באים הדברים בשינויי-גירסא מרובים,³⁶ שבמקום המלה הקשה "ריש טורזינא"³⁷ יש בכתביהיד הסגנון: "ההוא גברא דהוה מיפקד עלויה שיראי דמלכא".³⁸ וכן בדרישי שבינו לבין בר הדיא, בהקשר לפתרון החלום: "א"ל עילוי מאי מ"י פקדת א"ל עילוי שיראי דמלכא",³⁹ והשיב לו: "נפל תכלא בכולהו שיראי", ובין הגירסאות נמצא: "בשיראי דמלכא".⁴⁰

הרי הסיפור שבסוגייתנו בב"מ משתלב ממש למסופר שבברכות, וקרוב שהוא קטע מאותה אגדה, בנוסח שונה במקצת, ובענין הנידון, ביתר פיתוח. ומתוך אותו הקשר בברכות מתברר למה "קטלוה",⁴¹ שמדובר בפותר חלומות מרושע, שידע מתחילה על הנזק שפקד שיראי המלך, ונמנע מלהודיע דבר עד שהושחתו כל שיראי המלך, ועל כך הרגוהו אנשי המלך. ובוה שמצאנו מוצאו של סיפור נדע כיצד לפרש דיבור הפתיחה שבכאן "ההוא דאמר להו" וכו', ולשלבם בהקשרו הנכון. לפי שינויי-הגירסא הדברים אף תואמים יותר — שם בברכות: "נפל תכלא בשיראי דמלכא", וכאן ובכ"י: "אבזקת נפל במילתא דמלכא".⁴²

בפירוש רש"י כאן: "אבזקת" במלתא דמלכא, ראיתי עש שאוכל שיראים של אוצר⁴³ המלך". מסגנון זה ("ראיתי", "שיראים", "אוצר"⁴⁴), אפשר לומר שרש"י עצמו מסתייע באותו ענין שבברכות לשם הצעת הדברים כאן,⁴⁵ אבל לא השלים כאן פרטים נוספים מן הסיפור. ברם ב"פירוש

³³ כמה ענייני "אצבע" בירושלמי ובמדרש איכה שם. ועיין דברי מו"ר ז"ל, עלי ע"ז, מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תש"ח, עמ' 78.

³⁴ "כפיתו תרין ארוי" וכו'. ובירושלמי שם: חר כותיי אמר וכו' חמית בחילמאי ארבעה ארוי וכו' דערסא וכו' וההוא גברא רביע בגויה לא חיי ולא מיית.

³⁵ ובאיכה רבה הנ"ל (בבב"ב, עמ' 53): "אוצר דחיטא אית ליה וכו' דלפא נחית עליהו וכו', אזל ובדק ואשכחן".

³⁶ עיין בדק"ס ובכתביהיד לשם. וראה ספר המעשיות, מהר"ו גסטר, עמ' 142-143; מדרש הגדול לבראשית, מהר"ו מרגליות, עמ' תשרית-שז.

³⁷ עיין J. Perles, *Etymologische Studien*, Breslau 1871, pp. 124-125; תוספות הערוך השלם, עמ' 207; ש' קרויס, פרס ורומי בתלמוד ובמדרשים, עמ' 253 והע' 16, ומה שציין שם (ובתוספות הערוך השלם צ"ל כנ"ל); קדמוניות התלמוד, כ"ב, עמ' 24.

³⁸ ע"י בהערה הקודמת, והשוה כי"מ וכ"י אוכספורד, קט' נויבאוור 366 (= בית נתן).

³⁹ כ"י אוכספורד, ועוד.

⁴⁰ כבכ"י אוכספורד.

⁴¹ כאן מקום לציין גירסא יחידאה, בכ"ס, במקום "ושבקה", בסוף, כתוב: "ולא קטלון".

⁴² וכן גירסת כ"י ג. "אבזקת במילתי, נראה כסגנון שבברכות "חזאי דנפל תכלא בתרתין אצב עת י" וכיו"ב שם, שהרואה מספר תחילה בדברי עצמו מה שראה בחלום. ועי' חילוף-גירסא 3 ובהערה שם.

⁴³ כ"ה (בת' בסוף התיבה) בד"ש ובכתביהיד.

⁴⁴ בכ"י לו וכי"א ליתא "אוצר", ובשניהם: "של מלך". וצ"ע אם נוספה תיבת "אוצר" כעין מהר"ו.

⁴⁵ ר"א שולזינגר, יד אליהו, נזיקין (ירושלים תשכ"ו), לכאן, הסתייע מפירוש רש"י בברכות נו ע"א, כדי להסביר למה פירש רש"י כאן את המילה "מילתא" "שיראי", ולא צמר, כבשאר מקומות (השוה רש"י, וראה הע' 60). ור"מ לייטר, בשוליי גליוני, ירושלים תשכ"ז, עמ' תמב, הסמיך פירש"י כאן כמה שכתב "שיראי" לברכות הנ"ל. בספר עין יהוסף דייק בדברי רש"י כך: "רש"י ז"ל לא פי' ראיה זאת היא שראם אמר דראה בעיניו דכן הוא אמאי קטלו ליה ... ומהיכן נכנס וראה כן, לכן נראה דזה האיש היה משים עצמו כחזה או ע"י נחוש אמר כן דראה במחזה או ע"י

אחר" שבפרק ערך טלי, הוצגו נסיבות האמורות להשלים את רקע הסיפור, לא ממעשה בר הריא, אלא כאילו סיפור ידוע בפני עצמו: "אחד שהתנה עם חברו, אני אקלל משי של מלך ותן לי כך וכך, ועשה כן. שאלוהו עבדי המלך, בכמה דמים אמרת"⁴⁷ זה הדבר, אמר להן בטלי כסף ... אמר הואיל ובדבר מועט זילול משי של מלך חייב מיתה וקטל, איכא דאמר בטלי דהב ... ובשקוה"⁴⁸ ויש שפירשו שהרגוהו משום "שפשע בהם", ובסגנון המתאים לשומר אוצר בגדי המלך עצמו, שפשע בתפקידו.⁴⁹ לפי הנ"ל, תיבת "מילתא" באה איפוא במשמעותה הרגילה, "אריג של צמר",⁵⁰ וכפירוש רש"י (רק שהוא פירש: שיראים)⁵¹ ואחרים, שפירשו הענין באריגי ערך של המלך.⁵²

הצרוף "בטלי כסף או בטלי זהב" קשה וסתום. הצרוף כולו, ובלשון שאלה ככאן, נמצא גם בכתובות סז ע"ב ס"ח ע"א: "שמעי דהוה קאמרי ליה⁵³ במה אתה סועד, בטלי כסף או בטלי זהב". ונראה שבעל האגדה שבכאן שאל ביטוי זה משם (כפי שרגילים בעלי האגדה לשאוב סממני לשון וסגנון מאגדות אחרות),⁵⁴ ופירש שהמדובר במפות, כפירוש המפרשים שם, וכן פירשו כאן: "וז"ל ר"ח בטלי כסף, כלומר בטלת שיש בה חוטי כסף או בטלת שיש בה חוטי זהב" (שטמ"ק),⁵⁵ ופירש הראב"ד: "בטלי, כמו בטליתות".⁵⁶ והשתמש בעל האגדה בצירוף זה כדי להרחיב בו את השאלות על שיראים של המלך. ברם ספק אם זהו הפירוש המקורי בכתובות שם, שהרי קשה על פירוש זה הלשון ב מ ה א ת ה ס ו ע ד, שאין משמעותו על איזו מפה אתה סועד, אלא באיזה כלי אתה סועד.⁵⁷ ועוד, לאותה אגדה

ניחוש אבוקת לכן שאלו במה, וכשאמר בטלי כסף אמרו שקר אתה חוזה ואתה מוציא (כצ"ל) דבה רעה על בעל האו' שומר בגדי המלך, וחייב מיתה השומר על זאת וקטלוהו. וכשאמר בבגדי צבעונים שבקוה דאפשר להיות ולא היה חייב מיתה, דאדרבה אם היה יודע ולא היה אומר חייב מיתה, כענין בר הריא כדאיתא בפ' הרואה ואפשר שהאמ' אתו או שמצאו שכן היה ושבקוה כנ"ל". וכעת שבא לירי ספר רגל ישרה, ראיתי שהביא דברי תורת חיים (שפירש ע"פ הערוך, ראה הע' 59), והוסיף: "ולולא מסתפינא אמינא דלא כת"ה, דלא בשומר מיירי, אלא בפותר חלמא כעובדא דבר הריא בפ' הרואה".

⁴⁷ = היסכמת, או שצ"ל: אמר.

⁴⁸ ערוך השלם, ד, עמ' 33. ועיין להלן הע' 65.

⁴⁹ בפירוש הראשון בערוך, ערך טלי הנ"ל: "פי' טלי כסף בגדי פשתן, כלומר, טליתות לבנות ככסף שאין דרכן להרקב, וקטלוהו מפני שבפשעו אירע לו", ולא השלים פרטים נוספים, ולא אמר במפורש שהוא שומר אוצר הבגדים. והשוה בתורת חיים על פי הערוך: "נראה דשומר בגדים של מלך הוה" וכו'. וראה ראב"ד בשטמ"ק, ובמיוחס לריטב"א, וכתב: "וקטלוהו מפני שפשע בהם". ובמיוחס לריטב"א שם הביא בסמוך דברי רש"י ("ור"ש פי'") בהרחבה קצת, ולאחר שהציע כלשון רש"י בר"ה וקטלוהו, הוסיף: "ואית דאמרי בטלי כסף אמר להו וקטלוהו לשומר הבגדים שפשע בהם, שאין דרכם לאוכלם עש, ובטלי זהב שבקוה מפני שלא פשע בהם שדרכם בכך". וכפירוש ראב"ד הנ"ל, אלא שכאן הזכיר תפקידו במפורש (ומה שכתוב בהמשך מכוון לדיבור שלאחריו, וראה להלן, עמ' 158, הע' 28).

⁵⁰ עי' יאסטרוב, עמ' 775; L. Levysohn, *Die Zoölogie des Talmuds*, pp. 335-336; S. Krauss, *Lehnwörter*, pp. 335-336.

⁵¹ עיין לעיל הע' 56. Frankfurt a.M. 1858, pp. 122-123, 321. ועי' חידושי הרש"ש כאן, ובחידושי מהריע"ץ.

⁵² והגורסים מולתא וכדומה ("י"מ" בערוך ערך אבוקת; תוס' ד"ה במילתא, וראה חילוף-גירסא 3), רצו בודאי לקרב את הענין לח מור שהבריקה.

⁵³ ראה דק"ס השלם.

⁵⁴ והושאל גם בסגנון העברי, רק שמקצת הגרסנים ניסו להתאימו להקשר, ארמית, וכתבו "דהב", שאינו מתאים לארמית שבבבלי. ראה חילוף-גירסא 4.

⁵⁵ והשוה ערוך, ערך טלי, ופירוש הראב"ד הנ"ל.

⁵⁶ במיוחס לריטב"א ובשטמ"ק, עיי"ש.

⁵⁷ ועי' בן-יהודה באוצרו, ערך טלי, עמ' 1878. והוסיף עליו ש' קרויס, "אך לא נתברר מקום מלת טלים" (= טלי), קדמוניות התלמוד, כ"ב, עמ' 82. ואותו מוצא פרסי שהציע קאהוט בערך טלי, כבר נדחה בתוספות הערוך השלם לשם.

נמצאת מקבילה מדויקת בירושלמי פאה פ"ח ה"ח, כא ע"ב, ושם נאמר: "שמע קלחון אמרין בהדין אגנטין אנן אכלין יומא דין, בארגנטורין דהבא בארגנטורין כספא".⁵⁸ ואין ספק שהוא ענין אחר.⁵⁹ "ארגנטורין" הוא "כלי של כסף", ובהשאלה: כלי.⁶⁰ "כסף וזהב" איפוא במקבילה זו שכירושלמי אינם בדרך כינוי ומליצה, אלא המדובר בכלי מתכת ממש. ובאמת, מצאנו לר' חננאל, שפירש בכתובות: "טלי כסף וכו'". קערות של כסף וזהב,⁶¹ אף שבכ"מ פירש הוא מלשון "טלית", כנ"ל. קל היה ליישב את המשמעות הדרושה מתוך ההשוואה לירושלמי על פי גירסת המיעוט בבבלי "בכלי כסף" וכו', אלא שזהו מיעוט זעום (בשני כתבייד אשכנזיים בלבד, אחד בכתובות ואחד בב"מ),⁶² ובודאי כאן המקום הנכון להשתמש בכלל של *lectio difficilior*. האם אפשר לפרש "טלי" כחפץ עשוי מתכת? באמת בסורית באה "טלח" במובן "רקע", לרקוע מתכת.⁶³ וכן מצאנו בירושלמי "יעשה כמין מטלית הרקיע היך מה דאת אמר וירקעו את פחי הזהב" (ברכות פ"א ה"א, ב ע"ג),⁶⁴ וצריך לומר שהכוונה שם לטס של מתכת.⁶⁵ וקרוב לומר שאף "טלי" שבכתובות שם הוא צלחת שנרקעה ממתכת, והוא מונח שבחר בו בעל האגדה בבבלי במקום "ארגנטורין" שלפנינו בירושלמי, וההקשר מחייב לומר שהוא כלי לאכילה. אח"כ בא בעל האגדה שבכ"מ והציע את סיפור בר הדיא וריש טורזינא דמלכא באותו לשון שכבר מוטבע ועומד בכתובות, כדרכם של בעלי הגמרא בהרבה מקומות. ואם אכן כוונתו היתה לאותם שיראי שבברכות, הרי שיעבר את המונח הזה לאריגים, וכעין לשון

⁵⁸ בערוך השלם, א, עמ' 272, הוסיף אחר דהבא: [או], וכ"ה בר"ש סיריליא "בארגנטין דהבא או בארגנטין דכספא", וכך הכוונה. ובכ"י ליידין היתה השמטה, עיי"ש, ומבואות לספרות האמוראים, עמ' 393, וראה בכ"י רומי (עמ' 129).

⁵⁹ עי' ר"ז פרנקל, מבוא הירושלמי, נ ע"ב, וכתב: "וקשה להאמין שהיו שני מעשים מכוונים וכאשר קרה לר' חנינא קרה לשמואל". ועי' יפה עינים לכתובות שם. ורז"פ שם רצה לומר "המעשה דבבלי הוא עיקר", ולא דוקא, ועי' מ"ש במאמר הנ"ל בהע' 28.

⁶⁰ עי' ערוך השלם שם (ובתוספות הערוך השלם, עמ' 64); S. Krauss, *Lehnwörter*, pp. 126-127. ועי' פסיקתא דרב כהנא, בחדש השלישי, מהר"ו בובר קו ע"ב, הע' קכו, מהר"ו מגרלבוים, עמ' 217 בהערה. ועיין תוספתא כפשוטה פאה, עמ' 186, לשו' 38.

⁶¹ בתוס' ר"ש משאנץ לכתובות שם (עמ' קפג): "טלי זהב, מפה צבועה בתולעת שני אדומה כזהב, דומיא דההוא דהשוכר האומנין גבי אנקת (!) כמילתא דמלכא, ולא כפר"ח דמפרש טלי כסף, קערות של כסף וזהב". משמע, שפירש כך לכתובות. ב"פ"א בערוך (ערך טלי) פירש: "בטלי כסף שהן קערות כסף" וכו'. ובאותו הקשר פירוש זה נראה שעולה על ב"מ בלבד, ולכתובות נשאר הפירוש הראשון: "בגדי פשתן ... צמר". ברם בפ"ר"ח עצמו, הוא לכתובות, כנ"ל. וכנראה פירושו השני של הראב"ד בב"מ מכון לומר ש"טלי" כלי של מתכת הוא: "וי"א בטלי כמו בכלי וגורסי' במלת דמלכא, כלומר בסגול' המלך" (שטמ"ק, וכ"ה במיוחס לריטב"א, ושם: "וגורסי' במלתא דמלכא"). ומכיון שבפירושו הראשון פירש משי, עיי"ש, כאן הכוונה לכלי מתכת המונח באוצר המלך, כפי שמורה לשונו. ולא ידעתי כיצד ראה שגירסת "במלת דמלכא" שייכת לפירוש זה, ומה פירש בה.

⁶² בכ"מ בכתובות (דק"ס השלם, עמ' קל; ושם בכתובות להלן: היה משתמש בכלי זהב וכו') ובכ"מ בכ"ס, בכל סוגיין: בכלי. בב"מ בכ"י והגיהו (ר' פעמים) בטלי — בכלי. ועי' הע' 61.

⁶³ מלון פיירסמית הקטן, עמ' 174; ברוקלמן, עמ' 276; אוצר פיירסמית הגדול, עמ' 1475.

⁶⁴ וכתב ר"ל גינצבורג: "מטלית או מטלת הוא משורש טלי שהוא כמו טלח בסורית, עשה טס דק מן מתכת" (פירושים וחרושים בירושלמי, א, עמ' 56).

⁶⁵ ונמצא בסורית אף ܬܠܬܐ, טולתא, מחבת לטיגון, ראה אוצר פיירסמית, עמ' 1483, ובנייהודה הנ"ל (ועי' קאהוט בערה"ש ערך אבוקת הנ"ל, ורצה אף להגיה טולתא במקום מילתא!). וראה ד' שפרבר, לשוננו לו (תשל"ב), עמ' 261-262. אך ראה מ"ש א' טל, "תרקיה", עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, מוקדש לכבוד פרופ' עזרא ציון מלמד, עמ' 256-260, והשאיר את הענין בצריך עיון. וכעת יש להתחשב אף ב"טלי" (וב"טולתא" הנ"ל) בנידון הזה.

ט ל י ת. ורוצה לומר ששאלו ממנו, כגון לראות אם באמת פתר פְּלִיָּה לאותו מין אריג שאמנם הושמד. ויש כמה מקומות שראוי לקבוע שני ערכים מילונאים לתיבות הבאות ממקורות שונים בגמרא, שאילו במילונים שלפנינו נתפרשו כדבר אחד מתוך הדמיון הקיים בין שניהם או סמיכות הפרשיות שבגמרא, שמתוך השתים נעשו אחת.⁶⁶

יוצא איפוא ש"אבזקת" דבר קלקול והשחתה הוא, שנופל באריגים, והתיבה בסיפור זה שם עצם היא ולא פעל.

לפי פירוש רש"י, והפירוש הראשון בערוך, "תולעת הנקרא עש", גזר קאהוט בערוך השלם תיבה זו ממלה בלשון פרסית המורה על חרק ידוע. דוב גייגר, בתוספות הערוך, דוחה על פי רוב את הגזירות של קאהוט מפרסית,⁶⁷ ויש איפוא משקל לכך שכאן לא רחה דבריו, ואף מוכן לפתחם. וכך העמיד על vawzaka "בריה מעולם המזיקים", שאינו זר לרקע סיפורו של בר הריא — ומענין שמוסיף להעיר "הת"ו ב'אבזקת' אינה מפורשת" (שם, עמ' 2).⁶⁸

המשתמע לנו מכל זה הוא ש"אבזקת" בחלק הראשון של הסוגיא פעל היא ולא שם עצם, וכפי ששנינו בירושלמי, ואילו בחלק השני היא שם עצם. וכשהסמיכו הסיפור לסוגייתנו עשו כן מתוך דמיון התיבות, שאמנם דומות הן, אבל ללא זהות לשונית.⁶⁹ אלא שבדרך כלל יש נטיה לגזור זהות בין יסודות שהוסמכו זה לזה בסוגיות מפאת הדמיון שביניהם,⁷⁰ ועל אחת כמה וכמה במילה קשה וסתומה. ואף אם בספור היה כתוב בתחלה "אבזקא", מתוך אותה נטיה לאיחוד הושוו הכתיבים, וכתבו הסופרים גם בסיפור: א ב ז ק ת (כשם שהושוו הפירושים של שני המקומות אצל המפרשים),⁷¹ שהרי רק שלש תיבות מפרידות ביניהן, וקשה לשמור על יחודה של זו ושל זו.⁷² והנה, כעת מצאנו הגירסא א ב ז ק א — בהיקרות השניה דוקא, וכדבעי — במסורת הקריאה התלמודית של יהודי תימן.⁷³

⁶⁶ ראה להלן על אבזקת, ועי' להלן הסוגיא החמישית, עמ' 163.

⁶⁷ כפי שהוא עושה כאן לגבי הפירוש השני.

⁶⁸ ומסר לי תלמידי הרב בנימין ברינזה, על bazaqa בלהג ארמי של יהודי כורדיסטן, שפירושו "נִמְקָ" (ואיננה רשומה במילוננו של מקלין, A. J. Maclean, *Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac*, Amsterdam 1972).
⁶⁹ הרי בספרות המדרשית הסמיכו דברים שונים ממש, כעין "כמראה הבזק ... כרוחא לזיקא" (ב"ר הנ"ל בהע' 19).
⁷⁰ ראה מאמרי, "איחוי פרשיות סמוכות בסוגיות הבבלי", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, מחקרים בתלמוד וכו', ירושלים תשמ"א, עמ' 251-255.

⁷¹ וסמיכות פרשיות זו בלבד, כך דומה, הביאה את רש"י לפרש בלשון המוסב על משנתנו: "ה ת ו ל ע י ם התליעו רגליה". וראה בנמוקי יוסף, והביא דבריו בספר רגל ישרה, וע"פ פירושו הוסיף: "ונ"ל דלפ"ז צ"ל כההיא דא"ל וכו' בכ"ף או אפשר דאיירי דאיירי בבזקת נקט לה הכא".

⁷² בערוך ערך אבזקת, הפירוש הראשון: "אבזקת. מאי הבריקה ר' אבא אמר אבזקת בגמר' דהשוכר את החמור בפר' השוכר את האומנים, פי' אבזקת תולעת הנקרא עש ואוכל הבגדים שהן מילתא". ואין הרברים מובנים, שאין פירוש זה שייך לחמור שהבריקה. ושמא לאחר "אמר אבזקת" צ"ל "וכו'", או רווח להפסיק בין שני העניינים וזהו בודאי הכוונה בספר הגהות הערוך לר"א פולד שכתב: "אבזקת (ההוא דא"ל אבזקת במלתא דמלכא וכו')", שזה כל לשונו שם. ולאחר התיבות "ר' אבא", כתב קאהוט בעה"ש לשם: "בנו"ג רבא ובהיות המלה מל"פ מחצבה נ"ל גי' הש"ס יותר קרוב כי רבא אמורא של בבל ור' אבא של א"י היה כנודע". וראה לעיל הע' 8. אלא כפי שציננו, יש להשלים דברי הערוך, והפירוש מוסב על הסיפור ולא על דברי ר' אבא, ואין לפרש שני המקומות בפירוש זהה ממש.

⁷³ בש"ס עם ניקוד תימני של הרב עמר, בצורת קרי וכתוב, להיקרות השניה בלבד; ועיין חילוף-גירסא 2 וצורה זו שרשמתי שם ע"פ פי' הראב"ד במיוחס לריטב"א (וראה הערה שם). ברש"י בדפוסים החדשים בשתי הפעמים "אבזקא". אבל בכל כתבי-היד, וכן בדפ' ש ושאר דפוסים קדומים, ואף בדפוס אמשטרדם שנת ב'קל"ש (ת"ו): "אבזקת".

הסוגיא החמישית — אנגריא (עח ע"ביעט ע"א)

בחלק הראשון של סוגייתנו מחלוקת רב ושמואל בענין אנגריא שבמשנתנו, ובחלק השני קושיא ומשא ומתן בענין זה על פי ברייתא (= תוספתא פ"ז ה"ז, בשינויים).

במשנה, בחמור שנישאת אנגריא, "אומר לו הרי שלך לפניך", ופירש רש"י: "משכיר לשוכר". וכן טרחו כל גדולי רבותינו לומר כן מפורשות.¹ לשון זה של "הרי שלך לפניך", נמצא במקומות רבים במקורותינו, ויש שהוא בא אף כשיטה מנוגדת של "חייב להעמיד לו". ובענין החזרת הגזלה שנינו: "הגזול שדה מחברו ונטלוה מסיקין, אם מכת מדינה היא, אומר לו הרי שלך לפניך, ואם מחמת הגזול, חייב להעמיד לו שדה אחרת" וכו' (ב"ק פ"י מ"ה). ולשונות אלה רגילים הרבה בענין גזל,² ושם המשמע מדויק, שהגזול מחזיר את הגזלה (אף שנשתנתה במקצת) אצל בעלים, ואומר לו "הרי שלך לפניך", שלך ממש. והשתמשו בלשונות האלה גם בחיובים אחרים, וענייני פקדון ושכירות בכלל. והנה, בפקדון מצאנו שמי שהופקד אצלו אומר כן למפקיד כשמחזיר לו פקדונו: "המפקיד פירות אצל חבירו הרי זה יוציא לו חסרונו. כמה דברים אמורים, בזמן שעירבן עם פירותיו, אבל אם היו מונחין בפני עצמן יאמר לו הרי שלך לפניך" (תוספתא ב"מ פ"ג ה"ט, בבלי מ"ע"א). ואף כאן המשמע מדויק, שהמפקיד הוא הבעלים, ואומר לו הנפקד: "הרי שלך לפניך".

אבל השתמשו בלשון הזה גם בכיוון ההפוך, כשאין המשמע כה מדויק. על חיובו של המשכיר כלפי השוכר אמרו הרבה פעמים "חייב להעמיד לו", כגון ב"מ פ"ח מ"ט: "המשכיר בית לחברו ונפל, חייב להעמיד לו בית", והוא לשון נאה לשכירות, שמעמיד לו משכיר לשוכר לזמן מסוים. ובמקרים שהמשכיר אינו חייב להעמיד לו, לא נמנעו מלומר בלשון "אומר לו הרי שלך לפניך", אם כי "שלך" אינה מילולית כאן, שהוא של המשכיר, אבל מועמד לפני השוכר לשימושו. ואמרו, "המשכיר בית לחבירו ונתנגע, או' לו הרי שלך לפניך" וכו' (תוספתא ב"מ, פ"ח ה"ל). ובבבלי ערכין כ"סע"ב: "המשכיר בית לחברו ונתנגע אף על פי שחולטו כהן אומר לו הרי שלך לפניך, נתצו חייב להעמיד לו בית".³ הרי אומר משכיר לשוכר כן.⁴ והוא הדין שכך משמעו במשנתנו

¹ וכן ברי"ף: "אמ' רב לא שאנו שהמשכיר אומ' לשוכר הרי שלך לפניך" וכו'. ובא"ז משם ר"ח: "לפיכך חייב המשכיר להעמיד החמור לשוכר" (ר"ה וזה לשון פר"ח), ועי' פיה"מ לר"מ, ובהל' שכירות רפ"ה (להלן עמ' 168). ובפירוש הראב"ד: "פירוש המשכיר אומר לשוכר הרי שלך לפניך" (שטמ"ק).

² ראה אוצר לשון התלמוד, לא, עמ' 272-273, וכן כמה פעמים בירושלמי ב"ק פ"ט. וכעת ראיתי שדן בזה ר"ח אלבק, השלמות ותוספות למשנה, עמ' 426, וציין למקצת המקורות שיבואו להלן.

³ ושם בהמשכו העלו ספק כל-שהוא במי מדובר! שם כא ע"א: "הקדישו הדר בו מעלה שכן להקדש, הקדישו הדר בו, היכי מצי מקדש לה איש כי יקדיש ביתו קדש אמר רחמנא, מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו, הכי קאמר, הקדישו משכיר, הדר בו מעלה שכן להקדש"! ועיין להלן שם, ותוספתא הנ"ל, ותוספתא ב"מ ספ"ט הל"ג, ותוספתא כפשוטה לשם, עמ' 296 שו' 86-87. ומה שהעמידו האמוראים בבבלי שם דין זה כר' מאיר, קרוב לומר שאף הם מוסכים על הקדישו משכיר, שקשה, שאינה ברשותו. ומה שאמרו לר"מ אדם מקדיש דבר שלא באלו, הוא כמו "שלא בא לרשותו", ראה מ"ש בשנתון המשפט העברי ה (תשל"ח), עמ' 209-218, והע' 18.

⁴ ועיין תוס' בערכין שם ד"ה אע"פ, שלא נתקררה דעתם בסגנון זה לגמרי, עד שהביאו ראיה ממשנתנו בב"מ!

(ובברייתא שבסוגיא), ומכל מקום טרחו הראשונים להבהיר דבר זה מפורשות, כדי שלא נטעה בו. ואילו במקבילה שבתוספתא (פ"ז ה"ו) אמרו: "השוכר את החמור והבריקה או נשתתה, אינו חייב להעמיד לו חמור" (במקום: "הרי שלך לפניך") עד סוף ההלכה, כולה בסגנון זה. והוא הוא. ושמה הסגנון שבתוספתא מקורי יותר, אלא שרצו התנאים לייפות את הלשון, ולהעמיד שני ביטויים מובהקים זה כנגד זה אם אפשר,⁵ ולא שיבא אותו לשון פעמיים, פעם בחיוב ופעם בשלילה.⁶

והנה, בפירוש רב"ס לסוגיא כאן: "אם בדרך הליכתה ניטלה, פיר' שדרך אחד הוא שהיה השוכר הולך ושיוליכוה⁷ האנסין, אומ' לו הרי שלך לפניך, ואם לאו, אלא דרכו של שוכר למזרח והוליכוה האנסין למערב, חייב השוכר להעמיד לו חמור". ובדאי טעות סופר היא או אשרה, וצריך להיות: "המשכיר".⁸ עוד כיוצא בלשון "הרי שלך לפניך" בענין אנגריא נמצא בתוספתא פ"ז ה"ה, ואף שם, לפי פירוש המפרשים, הוא לשונו של משכיר.⁹

וכבר מצאנו לשון זה בענין הדומה לנידון שלנו קצת, שיצא לשני פנים בידי המפרשים, אם כי פירושו העיקרי ברור בהחלט. בירושלמי ב"ב פ"ז ה"ג, טו ע"ד: "תני רבי חייה, המוכר עבד לחבירו ונמצא גנב או קוביטוס הגיעו, נמצא ליסטס או מוכתב למלכות לא הגיעו"; בתוספתא ב"ב, פ"ד ה"ו: "המוכר עבד לחבירו ונמצא גנב או קוביטוס הגיעו, ליסטס או שהיה מוכתב למלכות, הרי זה

⁵ ומה גם שהדיבור "הרי שלך" וכו' הוא חזק יותר מן "אינו חייב", ובא אף בסגנון טענה משפטית.

⁶ ועיין להלן בענין "לא הגיעו".

⁷ תיבה זו ע"פ תיקון שבגליון שם.

⁸ כפי שמתבקש מתוכן פירושו (במהדורת בלוי, שיטת הקדמונים על שלש כבות, לא העירו כאן). וראינו שבאמת פירש ר"ב כהן את משנתנו: "א"ל שוכר למשכיר! שכתב: 'If one hires a donkey and it was pressed into the postal service ... he may say to the owner: 'Here is yours, before you'' (Jewish and Roman Law, p. 656) ושם אף פירש את הירושלמי כן (ומתוך פירוש זה, לא הוקשה לו גירסתנו בירושלמי, ראה להלן עמ' 164 והע' 67). מכל מקום, פירוש המפרשים מוכרח לפי סוגייתנו וסוגיא ו' ומקבילתה בירושלמי. והעיקר, אין שוכר חייב במתה (פ"ג מ"ב). ולא ציין ר"ב כהן שפירושו המפרשים בהיפוך. וראיתי שפירוש מוטעה זה נמצא כבר בתרגום המשניות לאנגלית ע"י דנבי, ושמה משם נשתרבו לדברי מחברים אחרים.

⁹ וז"ל התוספתא: "השוכר את הפועל ונידמן לו אנגריא לא יאמר לו הרי זה לפניך, אלא נותן לו שכרו במה שעשה". ברי"ף ובבאים אחריו: "הריני לפניך", ראה תוספת ראשונים לשם (ח"ב, עמ' 121). ושם העיר שבמ"מ פ"ה מהל' שכירות ה"א מעתיק מן הרי"ף: "הרי שלך לפניך". וכן בפירוש פרוכנסלי כ"י (שיטת הקדמונים על שלש כבות): "הרי שלך לפניך" (ובדאי מעתיק הוא מן הרי"ף, וראה להלן הע' 101). ברוב ספרי הרי"ף "הריני", אבל במקצתם "הרי שלך לפניך" (כ"י לונדון 477.1; פריז 311 ופריז 316). "הרי זה לפניך" שבנוסחי התוספתא נראה סגנון מגומגם. וכן כעת כותב הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה לשם (עמ' 253 שו' 45-46) שלשון זה סתום. ומ"מ, בכדי שלא לזוז מגירסת התוספתא שבכל הנוסחאות, ניסה הגר"ש ליברמן לפרש עליפי הלשון, ואפילו פירוש רחוק, ואמר שבאנגרובטיס יהודי עסיקין, ושכר פועל יהודי, ובדרך גזרמן לו גוי וכו', עיין שם, והשאר בצ"ע. ולא עשה כן אלא להתאים סגנון "הרי זה". ושמה ניתן להטות לצד השני, ובכל זאת לקיים עיקר כוונתו ז"ל, דהיינו שמצד אחד סגנון המפרשים עדיף, ומאידך גירסת התוספתא מקוימת בכל הנסחים. ויש מקום לשער שהיא ט"ס זעירה והועתקה בכל הנסחים, וכגון שהכתיב המקורי היה "הריני", וטעו הסופרים וכתבו "הרי זה". ולשיטת הראשונים, הפועל הוא שאומר הריני לפניך, שהוא המשכיר, וכסגנון משנתנו. ואם בכל אופן יש להעלות פירוש לגירסת "זה", נראה תחילה להקדים שלא כל פועל שנאחז לאנגריא ירצה בפשטות לומר הריני לפניך, ושמה יש פועלים שמוטב להם לקבל שכרם במה שעשו, ואחרי"כ יהיה מה שיהיה, אבל יש בעל הבית שאינו רוצה לשלם מיד, כטבע הדברים מעולם. ולכן אל יאמר לו בע"ב לפועל הרי זה לפניך להשלים מלאכתך אח"כ, אלא נותן לו שכרו וכו'. ועיין מ"ש לעיל סוגיא א ח"ה, על הברייתא (עמ' 90). ועיין בחסדי דוד שפירש מעין פירוש זה (ואח"כ הביא שיטת הראשונים, ועיין מצפה שמואל אות ע). והרמ"ך בשטמ"ק, ד"ה כתוב בהלכות, פירש כזה אף לגירסת הרי"ף (ומוכח לשונו בתוכ"פ הנ"ל). או אפילו כלך בדרך זו, שבע"ב הוא שנודמן לו אנגריא וכו'! ברם עדיין סגנון "זה" מגומגם, והלשון ברי"ף יותר נוח.

מקח טעות, בבלי ב"ב צב ע"ב: "המוכר עבד לחברו ונמצא גנב או קוביוסטוס הגיעו, לסטים מזויין או מוכתב למלכות או מר לו הרי שלך לפניך". ובודאי פירושו אומר לו לוקח למוכר, כאותו דין שבמקבילות, שהוא מקח טעות. וכפי שכתב רבינו תם: "אומר לו הרי שלך לפניך והרי זביני", וכן בתוספות לשם (ד"ה לסטים), "דבהדיא אמר הכא דהוא מקח טעות". והנה, בענין ברייתא זו אמרו בכתובות נח ע"א (= קידושין יא ע"א): "לסטים מזויין או מוכתב למלכות הנהו קלא אית להו!" ופירש רש"י: וסבר וקביל, כלומר, שאומר כן מוכר ללוקח! ובהשגת הראב"ד לפט"ו מהל' מכירה הי"ג, חלק על הרמב"ם¹⁰ וכתב: "והלא אמרו פ"ק דקדושין בגמ'¹¹ הנהו קלא אית להו, ומה שאמרה ... אומר לו הרי שלך לפניך, לא שיאמר לוקח אל המוכר אלא המוכר אומר לו לוקח כמו ברישא דאמר הגיעו המוכר ללוקח, וה"ק הרי שלך לפניך, שאתה היית יודע" וכו'. ופירש כן ע"פ הגמרא, אף שצריך לדרוך לפי שיטה זו לגבי מבנה ההלכה ויחס הבכות.¹² ושמא המצב הדומה של אנגריא¹³ שבמשנתנו, ודרך לשון "הרי שלך לפניך" שבה, שאומר כן משכיר לשוכר, סייעו בידי מי שרצה לפרש אותה ברייתא של ב"ב שלא כפשוטה.

בפתח הסוגיא מחלוקת רב ושמואל. בצורת המחלוקת ("ו ש מ ו א ל אמר", בו' המחלוקת), עונים דברי שמואל במישורין על דברי רב ("בין ... בין"), לומר ששמואל אינו סובר אותו חילוק שאמר רב, אלא חילוק אחר.¹⁴ דברי שניהם מוסכים על משנתנו, לצמצם דברי תנא דמתניתין, שאמר שבשנעשית אנגריא אומר לו "הרי שלך לפניך". מבחינת תוכנו, יפות דעותיהם של רב ושמואל גם לתרץ את הסתירה שבין המשנה לבין הברייתא בענין אנגריא, שבמשנה אומר לו "הרי שלך לפניך", ובברייתא

¹⁰ שפסק: "... וכן אם נמצא מוכתב למלכות הרי זה מום ומחזירו מפני שהמלך תופשו למלאכתו בכל עת שירצה".

¹¹ בודאי חסר כאן מעין: "דארוסה בת ישראל", או: "דסמפון".

¹² ועיין שם שכתב אף את הפירוש השני. ואמר: "ועכשיו שיש בזה שני דרכים הללו" וכו'. ואילו ר"ת, שקיים את פשט הברייתא, נדחק בדברי הגמרא: "הנהו קלא אית להו ולא שכיחא מילתא למיזבינהו, ומשום מילתא דלא שכיחא לא חיישנן" (ספר הישר, סי' ה במהר"ר שלינגר; תוס' טוך לקידושין שם, עמ' לט, ד"ה הנהו; תוס' ב"מ פ"פ ע"א, ד"ה שפחה; ובנ"י לגיטין פו ע"א, עמ' רכז, ע"י הע' 67 קיצור או השמטה, וצ"ל כתוס' טוך ותוספות הנ"ל. ועיין תוספתא כפשוטה לתוספתא ב"ב הנ"ל, עמ' 374 שו' 21, וירושלמי נזיקין, עמ' 211-212.

¹³ וראה הע' 10.

¹⁴ וכך, בהצעת נוסח הסוגיא, אנו כוללים עם מימרת שמואל גם הלשון "בין אנגריא חוזרת, בין אנגריא שאינה חוזרת". בהרבה מחלוקות של רב ושמואל, ניסוח דברי שמואל מתאים ללשונו של רב, ומכאן סיוע לומר שניסוחה לא עוצב באופן עצמאי. הלשון "בין ... בין", באותו תפקיד שהוא ממלא כאן, דהיינו בפתח דברי החכם החולק, כסיכום של שני הצדדים של אותו ענין שדיבר בו בעל מחלקתו, אינו רגיל כלל, לא בירושלמי ולא בבבלי. אלא מצאנו שעם דברי רב ושמואל מופיע סגנון זה כמה פעמים, לומר לך שהוא מעצם לשון ניסוח מחלוקתם, ולא כהרחבה של בעלי התלמוד (שהרי לא היו רגילים להוסיף כן בדברי חכמים אחרים). לנידון, השוה שבת קטז ע"ב: "אמר רב ... ושמואל אמר בין במקום ביה"מ בין שלא במקום ביה"מ, בזמן ... (והוא בלשון "אלא אי אתמר הכי אתמר", ועיקר המימרא לפנינו בסגנון: "אפילו"; וראה דק"ס לשם, עמ' 261 אות ג, שבספר העתים העתיק עיקר המימרא בסגנון "בין"; ב"ק נב ע"ב-נב ע"א: "אמר רב לפניו ממשי לאחריי לאחריי ממשי וזה בבור ... ושמואל אמר בבור בין מלפניו בין מלאחריי חייב"; שם קיח ע"א: "אמר רב לדעת צריך דעת, שלא לדעת מנין פוטר ... ושמואל אמר בין לדעת בין שלא לדעת מנין פוטר"; חולין עו ע"ב: "אמר רב למעלה מן הארכובה ... למטה ... ושמואל אמר בין למעלה בין למטה, אם רוב הכשר קיים" וכו'. ומצאנו שריבור כזה הוא כל המימרא כולה של שמואל, כבעירובין צא ע"א (= עד ע"א): "אמר רב הלכה כר"ש והוא שלא עירבו ... ושמואל אמר בין עירבו בין שלא עירבו" (ועיין מימרת ר' יוחנן שם, ודק"ס עמ' 356). ועיין פסחים כט ע"ב.

ומצאנו את הסגנון הנידון זעיר שם בדברי התנאים. בתוספתא תרומות פ"ה הי"ב (עמ' 134), ל ש נ י צ ד ר י ם: "תרומת מעשר של דמיי שחורה למקומה, מרמעת, למקום אחר אינה מרמעת, דברי ר' אליעזר. וחכמים או' בין למקומה בין למקום אחר מרמעת. ר' שמעון או' בין למקומה בין למקום אחר אינה מרמעת". הנטיה לנסח בסגנון הנ"ל

לדברי ת"ק חייב להעמיד לו חמור. וכן בסוגיא ("לרב לא קשיא") יישמו אותן סברות גם לתרץ סתירה זו,¹⁵ ואף הראשונים קישרו בין דברי רב לבין הסברה שבירושלמי, הנאמרת לתרץ הסתירה בין המשנה והברייתא.¹⁶ ואשר לדברי שמואל, זהים הם לדברי ר' שמעון בן אלעזר בברייתא, ואף מדבריהם אלה יוצא ישוב ותירוצ לאותה סתירה.

עלינו לפרש כעת "אנגריא חוזרת" שאמר רב, מה היא. בפירושי המפרשים הושם הדגש כולו על העובדה שהבהמה חוזרת, ומהם שפירשו את הלשון "אנגריא חוזרת" כאילו במובן בנין הפעיל,¹⁷ כלומר, שאנשי האנגריא¹⁸ מחזירין את הבהמה לבעליה,¹⁹ והעיקר, שבסופו של דבר חוזרת הבהמה לבעליה.²⁰

הלכה וגברה בסוף ימי התנאים ותחילת ימי האמוראים. בתוספתא שביעית פ"א ה"ה (עמ' 166): "משקין את הנטיעות עד ראש השנה. ר' יוסה בן כיפר או' משם ר' ליעזר, בית שמיי או' משקה (את) על הנוף ויורד על העיקר. בית הלל או' על הנוף ועל העיקר", ובירושלמי שם, פ"ב ה"ד, לג ע"ד: "תני רבי יוסי בן כופר (= כיפר) אמר משום רבי לעזר בן שמוע בית שמאי אומרים משקה כל הנוף ויורד על העיקר, ובית הלל אומרים, משקה, בין הנוף בין על העיקר" (וראה משנתנו, פ"ב מ"ד). וסגנון כזה, כשלשון ההלכה (משקה), או מקצתו, בא לאחר שם האומרים, ולפני "בין" וכו', מצאנו עוד בספרות הארץ-ישראלית. במשנתנו, תרומות פ"ב מ"ב: "אין תורמין מן הטמא על הטהור, ואם תרם, שוגג — תרומתו תרומה, ומזיד — לא עשה כלום". ועליה שנויה בתוספתא (שם פ"ג ה"ט, עמ' 121): "ר' יוסה או' התורם מן הטמא על הטהור, בין בשוגג בין במזיד, תרומתו תרומה". ואילו בבבלי צורפו אלה, ובסגנון הרגיל: "תניא, אין תורמין מן הטמא על הטהור, ואם תרם בשוגג תרומתו תרומה במזיד אין תרומתו תרומה, ר' יוסי אומר בין בשוגג בין במזיד תרומתו תרומה" (ועיי"ש בגליון). ובברייתא שבבבלי, שאין לה מקבילה בסגנון זה במקורות הארץ-ישראלים, שנוי: "בשכר שעשיתי עמך אינה מקודשת, בשכר שאעשה עמך מקודשת, ר' נתן אומר בשכר שאעשה עמך אינה מקודשת, וכל שכן בשכר שעשיתי עמך, רבי יהודה הנשיא אומר, באמת אמרו, בין בשכר שעשיתי, בין בשכר שאעשה עמך, אינה מקודשת" וכו' (קידושין מח ע"ב, ב"ק צט ע"ב). וכן במחלוקת האמוראים בירושלמי, אנו מוצאים ש"מאן דאמר" שני, המבטל חילוק שעשה הראשון, מנוסחים דבריו באותו סגנון של "בין...", כבשקלים פ"א ה"ד, מו ע"ב: "אמר רבי יוחנן כתחילה אין מקבלין מהן לא דבר מסויים ולא דבר שאינו מסויים, ובסוף מקבלין מהן דבר מסויים ואין מקבלין מהן דבר שאינו מסויים". ועיין אצור לשון תלמוד ירושלמי, ב, עמ' 400-406, וְלָקַט מתוך הערך הגדול מה ששייך לנידון. ועיין דמאי פ"א ה"ב, כא ע"ד. וכן בבבלי, חולין עז ע"ב: "א"א אלעזר לא שנו אלא שאין עמה ולד, אבל יש עמה ולד אין חוששין לולד אחר, ורבי יוחנן אמר בין אין עמה ולד בין יש עמה ולד, חוששין לולד אחר". דומה שזהו סגנון שבו נוסחו מחלוקות כבר מדברי התנאים, והמשיכו בו, במקום שמתאים לכך, בדברי אמוראי א". ובזה, כדברים אחרים (ראה י' זוסמן, סוגיות בבלי לחדשים וטהרות) דומות מימרות רב ושמואל שבבבלי למקורות הארץ-ישראלים. ובאמת לא מצאתי סגנון זה בתלמודנו, על שמו של שום אמורא בבלי אחר.

¹⁵ ראה לעיל, הע' 14. ¹⁶ ראה להלן עמ' 163, ד"ה הרמב"ן.

¹⁷ ראה לשון התוספות בהע' 20. לחילופי בנין קל והפעיל בשני הכיוונים בשרש חז"ר, ראה מ' מורשת, סיני פב (תשל"ח), עמ' סדסח (ובהע' 33 שם צ"ל: יחזיר). וראה פירוש רבינו יהונתן לב"ק, עמ' 338, והע' 100 (וכעת יפורש שם אף קל כהפעיל). וכן בדרך כלל הפעיל במובן קל, עיין הנ"ל, "הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל", בראילן יג (תשל"ו), עמ' 249-281. הפעיל במובן קל בשרש זכ"ר, ראה פסיקתא דרב כהנא, עמ' 148 שו' 3, ועוד (וראה בראשית מא, ט); קל במובן הפעיל בשרש זה, עי' ב' ליפשיץ, תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 403 ומה שציין בהע' 25 (ושם צ"ל בציון ללשונו כג: עמ' 188) שני המובנים בפעל זה בשני הבניינים נובעים משני פעלים נפרדים, עיין CAD, עמ' 22-15. ובשרש יצ"א עיין במילונים, ומ' מישור, לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 276-277. וכיו"ב בלשון הראשונים קל במקום הפעיל: "אם ש כ ר סוס לחבירו" (תוס' ר"פ, עמ' קנר), ועוד. וכן בלשון האחרונים: "דאינם חוזרים אותו עד שימצאו אחר" (עין יהוסף כאן). ברש"י עז ע"א בסוף פירוש המשנה: "י ח ז ו ר לו שכרו", הוא לשון מדפיסים יותר מאשר לשון ראשונים, שהרי בכל כתביהדי: יחזיר.

¹⁸ אנגריא = "תשחורת", והשוה "שחזור", ממוצא פרסי. במסכת כלה רבתי: "ינוח לתשחורת, אנגריא, כדר" אלעזר בן חרסם" (מהד' היגער, עמ' 257; ושם מפרש משנת אבות פ"ג מ"ב, וע"פ המעשה ביומא לה ע"ב). ועי'

ואפשר גם לפרש פירוש אחר. האנגריא מעיקרה היתה עבודת דואר והובלה, ודומה שהיו לה מסלולים קבועים, בהם קיימו את השרות הנ"ל ע"י החרמת בהמות משא. ושמא "אנגריא חוזרת" היא אנגריא שמסלולה רצוף, וחוזרת חלילה לאחר תקופה מסוימת לאותו מקום.²² ולפי פירוש זה, אין לנו

21. התקופה יג' (תרפ"ב), עמ' 509-510 (= מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, עמ' 913-914); מבוא לנ"ה, עמ' 119, כנ"ל.

22 "La corvée était à la fois un service régulier et périodique (אנגריא חוזרת) et un service exceptionnel (אנגריא שאינה חוזרת), L. Goldschmid, "Les impôts et droits de douane en Judée sous les

שום ידיעות על אנגריא שהיו לוקחים בהמות בנהל רשמי על מנת שלא להחזירן.²³ ואם כי על פי המציאות סביר לחשוב שפעמים רבות לא חזרה הבהמה לבעליה לאחר שנישאת אנגריא,²⁴ אין זו ממהותה של אנגריא שאינה חוזרת, ואין מקורותינו מוסרים לנו שום תיעוד על אי-החזרת הבהמות בדרך קבועה ורשמית. ושמענו רק על מצב שאפשר לפייס את בעלי האנגריא לא לקחת את הבהמה כלל (ירושלמי); או אנגריא שחוזרת למקומה ומחזירים את הבהמה; או אנגריא שאינה חוזרת למקומה, וכל מקום שמוצאים בהמה אחרת ורוצים להחליף בה את הבהמה שעבדה, משחררים אותה במקום, ובעלי הבהמה צריך לחשב לעצמו אם כדאי לו להימצא שם כשמשחררים אותה, כגון אם הוא הולך בדרך זו, או אם אין כדאי לו להתעכב בשל כך, ומוותר הוא איפוא על החזרת הבהמה. עיקר סגנון דברי התנאים היה "נישאת (ניטלה)" ²⁵, ו"נישאת אנגריא" שבמשנתנו יכול להיות כפשוטו "אנגריא חוזרת", שהיא בודאי האנגריא הרגילה והסדירה. בבבלי בכמה מקומות²⁶ נתקבל הסגנון "עשה אנגריא, בעיקר באנשי, והיו שגרסו את דברי התנאים גם בסגנון זה, אבל אין בו משום "זמניות" יותר מן הסגנונות האחרים.

יש יתרון לפירוש הזה — הרי לפירוש המפרשים קשה מימרת שמואל: "בין אנגריא חוזרת בין אנגריא שאינה חוזרת, אם כדרך הליכתה ניטלה אומ' לו הרי שלך לפניך", ופירש רש"י ל"דרך הליכתה": "דרך אנגריא נוטל חמורו של זה ומהלך בעליה אחריה, וכל חמור שפוגע תחילה²⁷ נוטלו ומחזיר לו את שלו", וכיצד אפשר לומר כן אף ב"אנגריא שאינה חוזרת", אם נפרש הכוונה שאינם מחזירים לו את החמור²⁸? וכך היקשו הרמב"ן ושאר הראשונים,²⁹ ואף מן האחרונים היקשו כן.³⁰ ולפירוש השני אין קושיא כלל, ושמא כך היה סבור רש"י עצמו, ולכן לא האריך יותר.³¹

208. REJ 34 (1897), p. 208, Romains, עיין שם. וכתב, שלפי משמעות המלים זהו הפירוש האפשרי היחיד. אלון (כנ"ל בהע' 20, עמ' 41 הע' 25) רחה פירושו בלי נתינת טעם. וכתב מ' יאסטרוב: "A distinction is drawn between an angaria which comes back to the place whence it started, and an angaria which does not come back" ("The History and the Future of the Text of the Talmud", Publications of the Gratz College I (1897), p. 86; MGWJ (1882), p. 184. 31. ואילו במילוננו, כתב כפירוש המפרשים (ראה להלן הע' 59). אבל ראה להלן, והערך שצוין בהע' 39. ובענין "דוור" במובן שירות של דואר, עיין תוספות הערך השלם, עמ' 139, ערך דוור = "חזר חלילה, סב".
23. כפי שהסיקו ההיסטוריונים מתוך סוגייתנו, השוה ג' אלון: "ולאמצע המאה הג' שמענו על אנגריא שאינה חוזרת" (כוונתו, שאין מחזירים כלל, עי' ציונים בהע' 20, וההבאה בעמ' 190 הנזכר שם).
24. וכן כתב גולדשמיד עצמו (לעיל הע' 22) על אנגריא שאינה חוזרת: "Dans ce dernier cas, sans doute en temps de guerre, il arrivait souvent que les animeaux empruntés aux propriétaires ne leur étaient pas rendus".

25. ראה חילוף-גירסא 1. ש' קרויס, Lehnwörter, ב, עמ' 63, רצה להעדיף "עשה", וחזר מדעה זו בספרו פרס ורומי, עמ' 164. הסגנון "שנישאת אנגריא" בלי ב' או ל' (ראה חילוף-גירסאות 1, 2) מתפרש שנישאת בתור אנגריא. בפסיקתא רבתי פמ"ד, מהד' רמא"ש קעז ע"א: "לאוהבו של מלך (שהיה ספינו) (שהיתה ספינתו) תפוסה כל זמן אנגריא שנים הרבה" — D. Sperber, Nautica Talmudica, whose ship was constantly requisitioned as angareia, Ramat-Gan – Leiden 1986, p. 114.

26. באגדות שונות, ראה אצל אפשטיין כנ"ל.

27. שפוגע וכו'. סגנון זה בכתביהיד (והשוה ברמב"ן, כבהע' 29).

28. במיוחד לריטב"א הכיאי בשם "מצאתי כתב שכתב הרב רבינו שלמיה ז"ל" (וראה מבוא לחידושי הריטב"א החדשים על ב"מ, מהד' ר"א האלפערן, עמ' x). ובתוך הדברים על מחלוקת רב ושמואל: "ובחדא פליגי באנגריא שאינה חוזרת אבל באנגריא חוזרת שו"י! ועולה על דעתך לומר שלא גרס "בין אנגריא חוזרת בין אנגריא שאינה

חזרת" שעם מימרת שמואל (וכן הסיק ר"א אפרתי מכאן, שדיבור זה לא היה בגירסתם של רש"י ור' שלמיה, בראילן ו, עמ' 96-95). ברם יש לפרש דברי ר' שלמיה אלה על פי מה שכתב לעיל שם ב"יש לומר", "דרך מודה לשמואל כשלא בדרך הליכת", וע"פ שאר דבריו שם (וצריך לתקן שיבוש נוסחם, ותיקון הכור לזוב שם נראה נכון מפאת תוכנו). ולפי אותם דברים, ב"אנגריא חזרת", שו"ר ושמואל שברך הליכתה אינו חייב להעמיד לו חמור, ובשלא בדרך הליכתה שו"ר שחייב. ואילו ב"אנגריא שאינה חזרת", רב מחייב, ושמואל מחייב שלא בדרך הליכתה וברך הליכתה פוטר. יוצא שאותו דיבור ב"חדא פליגי" וכו' מקוים אף לפי גירסתנו, ששמואל אומר לרב בין באנגריא חזרת בין באנגריא שאינה חזרת, יש הפרש בין בדרך הליכתה לשלא בדרך הליכתה, ורב אומר, אמנם באנגריא חזרת קיים הפרש כזה (שרב מודה לשמואל), אבל באנגריא שאינה חזרת אין הפרש כזה, ובין בדרך הליכתה, בין שלא בדרך הליכתה, חייב. וגם לר' שלמיה סובר שמואל שבאנגריא שאינה חזרת שלא בדרך הליכתה מחזירים לו את החמור. ובפירוש פרוכנסלי כ"י כתוב: "השוכר את החמור והבריקה עד (צ"ל: או) שנעשת אנגריא אומ' לו עד (התיבה מיותרת) הרי שלך לפניך, והני מלי באנגריא חזרת כגון שיש מנהג שלוקחין בהמות מיהא (אולי: ממה) שמצאו עד שימצאו אחרת כמותה, אבל באנגריא שאינה חזרת אם בדרך הליכתה נטלה אומ' לו הרי שלך לפניך, ואם לאו חייב המשכיר להעמיד לו (שו"ר) חמור. והלכת' כשמו' דקיימ' לן הלכ' [כשמואל בדינ'"] (= שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעד, ושם לא העיר). והדברים קשים, שמצד דברי רב ושמואל! ואם אין כאן חיסור, הרי מתאימים הדברים ממש לדברי ר' שלמיה הנ"ל "ובחדא פליגי" וכו', וכפי שהיה שמואל מוסר דעתו, ופירש "אנגריא חזרת" בדומה לתיאור הכללי שמסר רש"י לדברי שמואל, עליו הציע רש"י ענין בדרך הליכתה. ועיין להלן הע' 29 ובדברי הטור שהובאו שם.

29 "וכתב רש"י ... נר' מזה שהוא אינו מפר' אנגריא שאינ' חזרת שאין המלך מחזירה לעולם, אלא שאין המלך מחזירה לשנים ושלשה ימים עד שיפג' בחמור אחר" (רמב"ן סד"ה פי' אנגריא). ולשיטה זו נתקברה "אנגריא שאינה חזרת" למשמעות "אנגריא חזרת" שלפי המפרשים, ועי' הע' 28. והשוה פסקי תלמיד הרשב"א, עמ' רכ, ד"ה השוכר ובסופה, וד"ה כמה דברים אמורים. ועיין מ"ש הגר"ש ליברמן, כמובא לעיל, סוף הע' 20. והראב"ד כתב: "... ועוד, אנגריא שאינה חזרת לשמואל והוא שיש למלך מלאכה ארוכה שאינה חזרת לכמה שנים" וכו' (שטמ"ק לרף ע"א, ד"ה אומר לו). ועיין פירוש רב"ס, לעיל הע' 20. ועי' מאירי, עמ' 303, ד"ה נתפשה (והשוה ריטב"א), וחידושי הר"ן. ואם שהיא קושיא אחת שהקשו ראשונים הרבה, הרי תירצו בדרכים שונות. והטור יישב כך: "אם בדרך הליכתו ניטל א"צ ליתן לו חמור אחר אפילו באנגריא שאינה חזרת, פי' שאין מחזירין מעצמן אם לא שילכו אחרים ... ודרך הליכתו פי' רש"י שיש לו לילך באותו דרך שילכו אנשי המלך, הילכך כיון שיש לו לילך באותו דרך, אע"פ שאין דרכן להחזיר הבהמה עד שיחזרו אחריה, אומר לו לך עמהם" וכו' (סי' שי, עיי"ש, ועיין לעיל הע' 28 ועי' פרישה לשם, ס"ק א: "ומש"ר ז"ל פי' שאין מחזירין מעצמן אם לא שילכו אחריהן כן פי' ג"כ רש"י"; וכן בסמ"ע ס"ק ב, ישוב זה בשם "רש"י והטור"). וכתב בעל חסדי דוד (לתוספתא פ"ו ה"ו, ד"ה השוכר את החמור והבריקה), לשיטת רש"י: "נר' מזה שהוא ז"ל מפ' דאנגריא חזרת הינו שמחזירין מעצמן בלא שילך בעליה אחריה, ושאנה חזרת היינו שאינה חזרת ממילא אא"כ ילך בעליה אחריה עד שימצא חמור אחר". ועיין מה שהיקשה. והוסיף שם: "אבל לדעת התו' (= תוספות) שם, חזרת ואינה חזרת הוי כפשטה דאינה חזרת כלל". וראה לחם אבירים. ובלבוש עיר שושן, סי' שי סעיף א, כתב: "אם בדרך הליכתו ניטל אין צריך ליתן לו חמור אחר אפילו באנגריא שאינה חזרת, פירוש שאין מחזירין מעצמן אם לא שילכו אחריהם, ואם אין מחזירין אותו כלל צריך ליתן לו חמור אחר" (ועי' סמ"ע ס"ק א). ור"ש אלבק כתב שיכול השוכר להשתמש בבהמה זו כשהיא באנגריא, שרותמים אל החמור את הקרון הנושא את שליח המלך ואת השוכר כאחד, עי' דיני הממונות בתלמוד, עמ' 627 והע' 99. ולשיטת ר"ח בענין "בדרך הליכתה" (ראה להלן הע' 73), אין להקשות קושיא זו כלל (ועי' תוס' הרא"ש ד"ה אם בדרך הליכתה). והשוה ברמב"ם: "... נלקחה לעבודת המלך אע"פ שאין סופה לחזור, אם נלקחה דרך הליכה (דפוס רומא: הליכ') וכו' (פ"ה מהל' שכירות ה"א), וכן פירש דבריו במגיד משנה משיטת ר"ח, ועי' כ"מ ובי' ריש סי' שי, ובפרישה שם אות א, ובמראה הפנים על הירושלמי, ד"ה תני. וראה להלן, הע' 71.

30 מהרי"ט צהלון: "אמנם קשה לי על פי' הקונטרס" קושיא עצומה, ותמיהה מלתא למה התוס' לא הקשו אותה" וכו'.

31 ועי' בפירושו למשנה, ד"ה הרי שלך לפניך, ואין להוכיח מכאן, שאפשר שמפרש כן לשיטת רב, "לא שנו" וכו'. ועיין ברש"י שבר"ף ד"ה באנגריא חזרת, ועי' בד"ה אבל אנגריא שאינה חזרת, ושמא כוונתו, שאין חזרים הנה, ובודאי לא יטרח אחריהם לקבלה כשיחליפוה, וזו כמתה, או שפירש כשאר מפרשים. וכן בעל הלכות גדולות והרי"ף הביאו דברי שמואל ולא הוסיפו פירוש לדבריו. בפסקי ריא"ז כתב (לשיטת שמואל): "ואפילו אם היתה אינגריא החזרת, אין לו להתעכב שם עד שיחזרוה לו" (עמ' קנ), וכזה בס' האגודה.

ושמא המפרשים שפירשו "שמחזירים לו את החמור" נשענו במקצת על דברי הגמרא בגיטין דף מד ע"א, ומכל מקום אפשר שבעל הגמרא שם פירש כן. ועלינו לעיין בדבר זה לגופו. על משנת "המוכר עבדו לגוי או לחוצה לארץ יצא בן חורין", אנו גורסים שם (לפי דפוס וילנא): "ת"ר גבאו בחובו או שלקחו סיקריקון לא יצא לחירות ... תא שמע דאמר רב המוכר עבדו לפרהנג עובד כוכבים יצא לחירות, התם הוה ליה לפייס ולא פייס. גופא אמר רב המוכר עבדו לפרהנג עובד כוכבים יצא לחירות, מאי הוה ליה למעבד, הוה ליה לפייס ולא פייס. בעי ר' ירמיה מכרו לשלשים יום מהו, תא שמע דאמר רב המוכר עבדו לפרהנג עובד כוכבים יצא לחירות, התם בפרהנג עובד כוכבים שאינה חוזרת!"³⁴ "פרהנג", כשם פקיד או שלטון, בודאי פרסית הוא, כפי שכבר הראו ילינק³², שי"ר³³, יה"ש³⁴, פרלס³⁵, לוי³⁶, פליישר³⁷ וקאהוט³⁸. והנה, על תיבה זו כתב מ' יאסטרוב:

Another more interesting corruption owing to migration from Palestine to Babylonia is the following: There was an institution in the Roman empire called *angaria* ... there was a similar institution known in the Roman empire, which bore the name of *parangaria*. It was the extra service which Roman officials had a right to demand, but for which they had to pay remuneration or indemnities ... he who sells his slave for the *parangaria* has forfeited his ownership ... (Gittin 44a). Again³⁹ the distinction is drawn between the *parangaria* which returns and that which does not. But through some mistake the word *parangaria* appears as *parhang goy*, which is "a gentile *parhang*", and the commentators, interpreting according to the sense, explain *parhang* to mean a man of power, an oppressor, ignoring the grammatical difficulty that our word is used in the feminine gender. To add to the confusion, later editions have changed the somewhat odious *goy* into the more refined *nokhri*, and thus, in place of the plain *parangaria*, arose the monster *parhang nokhri*, a female, and a puzzle to the linguistic student.⁴⁰

גם ש' קרויס פירש כיוצא בזה. לאחר שדן ב"אנגריא חוזרת" שבסוגייתנו, כתב: "וכן פירושו של 'פרהנג נכרי' (כן ב' גטין מד, א בערוך: 'לפרהנג גוי' וצ"ל: לפרהנגריא), דהיינו אנגריא למעלה

³² שפת חכמים, בתוך: דברים עתיקים, ב, לייפציג 1846, עמ' 36. ועם שציין הוראת המלה בפרסית, ביקש להגיה למלה פרסית אחרת.

³³ ערך מלין, א, עמ' 356, ערך אפרהנג.

³⁴ החלוץ ח (תרכ"ט), עמ' 117.

³⁵ *Etymologische Studien*, p. 116

³⁶ במילוננו, כרך א, עמ' 149, ערך אפרהנג.

³⁷ הוספות למילוננו של לוי, עמ' 282.

³⁸ ערוך השלם, א, עמ' 237, ערך אפרהנג, עיין שם; ובתוספות הערוך השלם, עמ' 59, לא נרשמה שום התנגדות מאת ד' גייגר לגזירה מפרסית. והשוה Newman (כבהע' 20), עמ' 73. לא מצאתי תיבה זו במאמרו של S. Telegdi (*Journal asiatique* 226, 1935), ועל עירובין לו ע"ב, ב"ק קיז ע"א וב"מ פג ע"ב: "פרהנגריא", ראה פרלס שם, טלגרי, עמ' 251, ומה שאכתוב בס"ד לב"מ שם (וראה להלן הע' 42).

³⁹ הכוונה, בנוסף על אנגריא, שלעיל בסמוך שם (בהבאתי השמטתי ע"י שלש נקודות) הביא המחבר הבחנה זו ע"פ סוגייתנו, וראה לעיל הע' 22.

⁴⁰ כנ"ל (בהע' 22), גרץ קוליג', עמ' 85-87. וכבר במונטשריפט הנ"ל, עמ' 183-185. וכן במילוננו, עמ' 1217, כתב על פי אותה סברה, ערך בפני עצמו — "פרהנגריא" (על פי הגהתו הנ"ל) — ואף רשם את התיבה בהקדמתו למלון, עמ' xi.

משיעורה החוקי, המס המבוצע באופן שרירותי על ידי איזה עושק, ובכן נאמר בשם רב: 'המוכר עבדו לפרהנגריא יצא לחרות', 'התם בפרהנגריא שאינה חוזרת' ... לפי תיקוננו אין כאן פקיד מיוחד, גם המושג אינו עומד בפני עצמו, כי אם 'התפתחותה' של האנגריא.⁴¹

אמנם פירושם של יאסטרוב וקרויס לתיבת "פרהנג", יש בו מן ההכרקה היפה, אבל מבחינת ברירת הפירוש הפילולוגי הנכון, פשיטא שעלינו לדחות פירוש זה בשתי ידיים. מוצאה הפרסי של תיבה זו מוכח מתוכה, ואינו מוטל בספק.⁴² ויש לקבוע מפורשות, שבהיות נוסח הבבלי בידינו כיום על פי עדי נוסח רבים ומסורת הראשונים, איאפשר להגיה בו בזרוע כאילו לא שרד לנו אלא עותק אחד בלבד. ומה גם שבמיתרנו של רב, בתלמוד הבבלי, אין שום זרות במלה פרסית, ואילו להמציא בבבלי דרך הגהה מלה רומית בכלל, ובפרט כזו שאינה ידועה במקום אחר בספרות התלמודית כולה,⁴³ בודאי אין זו הדרך לפרשנות מהימנה. אשר לצירוף "פרהנג גוי", אין בזה שום קושי,⁴⁴ שהגרסנים עשויים היו להוסיף "גוי" לשם פירוש⁴⁵ עבור לומד שאין מהות המשרה נהירה לו, ובעיקר כדי שלא תפרש שאף לפרהנג יהודי הדין כן,⁴⁶ אלא דוקא כעיקר ההלכה שם שהוא "המוכר עבדו ל ג ו י". וחיסור תיבת "גוי" במקצת כתבי־היד בהמשך הסוגיא מורה על כך שתיבה זו הוספה היא.⁴⁷ וכזה ממש, בעבודה זרה נח ע"א, בענין יין נסך, שהביאו לשון ברייתא: "... מתניתא, ד א ג ר ד מ י ס ג ו י שקדח במינקת"⁴⁸ וכו'. ואף כאן (במסכת ע"ז) עיקר הגירסא הוא ללא תיבת "גוי", אלא שלדיני יין נסך, ראוי הוא להוסיף כן בפירוש — הרי היו גם יהודים שהחזיקו משרה זו — ואף "רב מנייה ריש גלותא אנגרמיס (= אגרנומיס)".⁴⁹

⁴¹ פרס ורומי, עמ' 152 (וראה לעיל הע' 20). ואם כי לא ציין למאמרו של יאסטרוב, ציין הוא לערכו במילונו כנ"ל, וכתב איפוא על פיו.

⁴² במילונו של Steingass (לפרסית חדשה), עמ' 926: *Farhang, good-breeding, greatness, excellence*; וזהו יכול להיות כינוי כבוד לבעל משרה, וכן שם: *Farhang-dar, a* — *gravity, wisdom, science, jurisprudence* — במונטשריפט שם, עמ' 183, ציין יאסטרוב עצמו לגוורים תיבה זו מפרסית, וטען הוא (חוץ מקושיותיו שהבאנו לעיל), שהקשר הדיון בגיטין הוא ענייני א", ואין בסיס למלה פרסית. ואינה טענה, כמובן (גם אינה לגמרי נכונה). וביקש יאסטרוב (שם, עמ' 185-187), לומר כיוצא בזה לתאר פרסי אחר ("פרהגונא") שהיא יוונית! ועיין הע' 38.

⁴³ לא מצאתי שום רישום לתיבה כזו. וכן מודיע לי ידידי פרופ' דניאל שפרבר, ע"פ מה שעמו בכתובים על מלים יווניות ורומיות בספרות חז"ל.

⁴⁴ בתוספות הערוך השלם, עמ' 59 (בערך אפרהנג הנידון), כתב: "גוי" יצא לחרות, 'גוי' צריך למחוק! ואין צריך למחוק אלא הצעתו, שכך גורס רבינו בגמרא, ופשוט (וההפסקה בסוגריים מרובעים הטעתו, כנראה). ומה שכתב שם עוד על מה שהוסיף קאהוט [המוכר עבדו], מובן שאין להוסיפה זו ענין לתיבת "את", אלא שרצה קאהוט להשלים לשון ההבאה על יד שם ה"גמרא", וכנהוג בערוך. בכ"י ביהמ"ד 2870: "אפרהנג. בפר' השולח גט בגמ' דהמוכר את עבדו, המכר לפרהנג גוי יצא לחירות" וכו'.

⁴⁵ כפי שפירש רש"י לעיל שם על "שלקחו סי ק ר י ק ו נ": בשעה שישאל מופקדין להריגה ואמר ל ג ו י שא קרקע זו או עבד זה" וכו'. ועי' הע' 53.

⁴⁶ עי' ב"מ פג ע"ב, ולעיל עמ' 154 הע' 9.

⁴⁷ הצירוף הנידון מופיע באותה סוגיא בגיטין ארבע פעמים, והמקום השני, שהוא בסגנון "גופא", הושמט בכ"י 130, כ"י 140 וכו', בודאי בהשמטת הדומות. תיבת "גוי" ליתא בכ"י 130 בשני המקומות האחרונים בסוגיא (שורות 13-14 בדפוס וילנא, וכן במקום האחרון בכ"י Ox. Opp. 38 (368), ושם: "באפרהנג שאינה חוזרת" (ועל א' בראש תיבה, ראה במאמר שצינתי לעיל, סוגיא א ח"ג, הע' 82). כ"י לנינגרד 187 לקוי כאן, וחסר הענין כולו.

⁴⁸ ד"ו. וכ"ה בכ"י ביהמ"ד, מהדור' אברמסון (אגרמיס גוי); כ"י פריז (אגרדמיס גוי). בכ"מ בהיפוך הסדר: גוי אגרדמיס! וקרוב שהיפוך זה מעיד על תוספת תיבת "גוי". בדפוסים מאוחרים: אגרדמיס נכרי, ובד' וילנא: אגרדמיס עובר כוכבים.

⁴⁹ ירושלמי ב"ב ספ"ה, טו סע"א. ועיין ירושלמי נזיקין, עמ' 205-206; תוספתא כפשוטה ב"מ פ"ו, עמ' 240 לשו' 36-37; ועיין ש' קרויס, פרס ורומי, עמ' 144; ש' קליין, מאמרים שונים לחקירת ארץ־ישראל, וינה תרפ"ד, עמ' 38-40.

ויש שהירושלמי עצמו אומר כן בדרך תירוץ: "תפתר שהיה אגרונימוס גוי" (דמאי פ"ב ה"א, כב ע"ג).⁵⁰ והברייתא הנ"ל בע"ז הובאה בירושלמי בלי תיבת גוי (ע"ז פ"ד ה"ח, מד ע"ב): "אגרוניסוס שטעם" וכו',⁵¹ ללמדך שתיבה זו שלפנינו הוספה היא. וכן שנויה הברייתא בתוספתא בע"ז פ"ח (צוקרמאנדל, פ"ז) ה"ו, ונשנית שם ללא תיבת "גוי" בכ"י ערפורט ובד"ר. אבל אף בכ"י וינא הוסיפו ופירשו: "אגרונין גוי".⁵² ולכל זה הושווה ב"ק צח ע"א: "דרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע עבדי עובדא בזווי דאגרוניס טייא" וכמו שהוסיפו אחר "אגרוניס", "גוי" וכדומה, כן עשו בפרהנג, וסמי מכאן "פרהנגריא".⁵³

ברם אשר לדיבור "בפרהנג גוי שאינה חוזרת", נראה ודאי שקשור הוא לסוגייתנו, ואף יותר ממה שיאסטרוב רצה לומר. על שאלתו של ר' ירמיה "מכרו לשלשים יום", הביאו דינו של רב במכירה לפרהנג, וכאומר בזה שהמכירה לפרהנג אינה אלא מכירה זמנית.⁵⁴ הדיחוי "התם בפרהנג גוי שאינה חוזרת" נאמר על פי סוגייתנו, וכבבואה לדברי רב שבסוגייתנו ממש. סגנון זה, אם כי דומה לדרך הגמרא בכל מקום לנקוט לענין חדש ביטוי מקובל ממקום אחר, מ"מ עובר את גבול הפירוש הרגיל, ומוזהה מבחינה תפקודית את "פרהנג גוי" ל"אנגריא" לגמרי.⁵⁵ (ואף תירוץ בעל הגמרא לעיל שם: "הוה ליה לפייס ולא פייס", דומה לנאמר בירושלמי בסוגיין, "שיכול לפשר",⁵⁶ וכבר בזה אפשר שמדמה לפרהנג לאנגריא.)

ונראה שדמיון סגנון הסוגיא בגיטין לסוגיית בבא מציעא הוא שהביא את הראשונים להמשיך ולפרש בגיטין בענייני אנגריא נוספים, ואף לשאוב סממנים מסוגייתנו. בפסקי הרא"ש שם, היקשה על פירוש רש"י, וכתב: "ונראה דאפרנהג היינו כשעבדי המלך היו צריכין בהמות לעבודת המלך, לוקחין בהמות באשר ימצאו, ונותנין הדמים לבעלים, ופעמים אחר שהשלימו עבודת המלך

⁵⁰ תיבת "גוי" בכ"י, לפנינו שם: "גרול". והביא הגר"ש ליברמן גירסא זו בתוספתא כפשוטה שם, וכן הכריע. ועיין בירושלמי שם.

⁵¹ בכ"י לידן: "אגרוניסוס שטעם מן הגוי", ונמחקה תיבה זו ותוקנה בגליון: "הכוס" (וצוין במבואות לספרות האמוראים, עמ' 601). ואפשר שתיבת "גוי" שם היתה מתחילתה גליון, המיועדת לבוא אחרי "אגרוניסוס", ובטעות הכניסה במקום "כוס".

⁵² קצת אותיות שם בשינוי צורה. וכן בתוספתא כפשוטה ח"ז (נדרים), עמ' 419, העתיק לשון התוספתא בע"ז: "אגרונימון גוי". כיוצא בזה, בבבלי עבודה זרה שם: "חרם גוי שהושיט ידו לחבית" וכו', ואילו בתוספתא ע"ז פ"ז (ח) ה"ו (עמ' 471): "חרם שפשט ידו ועו', ללא תיבת "גוי" (וכמה שיבושים נפלו בתיבת "חרם" בנסחים, ובמהד' צוקרמאנדל הודפס "חרם", אבל בכ"י ערפורט: "חרם"). ועיין ש' ליברמן וי' קוטשר, "חרגין, חרמין ותגרין", לשוננו כז (תשכ"ג), עמ' 34-39. וכתוב בלשוננו שם עמ' 35 (ע"פ בן-יהודה, ערך חרם): "ואכן פירש רב נחשון גאון, 'גוי שממונה על מכס של מלך', והוא ע"פ תשובות גאונים קדמונים מ'ע"א, והשוה תוספתא כפשוטה לנדרים, כנ"ל (עמ' 419). ויש להעיר שכתוב שם: "חרים גוי שממונה" וכו'. וקרוב שתיבת גוי אינה לשון ההגדרה, אלא מגירסת הגמרא, וכפי שכתב שם: "אגרוניס גוי שקדח" וכו'.

⁵³ וכן את הגדרתה ה"חדשה", שכן הוסיף יאסטרוב (ראה בערך הנ"ל), שעבור שרות לפרהנגריא היו משלמין. ואין זה אלא כדי להתאים סוגיית גיטין, והשוה תוס' שם ד"ה המוכר, כנ"ל. אשר לתוספת "גוי" לשמות תפקידים או אישים, לשם פירוש, המשיך רש"י בדרך זו, כגון ע"ז מד רע"ב: "פרקלוס, מין גוי היה" (ד"ו). מאידך, יש שפטר ספק זה לצד השני, שם מב רע"א: "מציק, גברא אלמא, וישראל הוה". ואכמ"ל.

⁵⁴ ועי' תוס' שם ד"ה המוכר, ושם: "דמדמי למוכרו לשלשים יום".

⁵⁵ ורק כאן איפוא, לגבי בעל גמרא זה, יש מקום לשאול אם הוא גרס "פרהנגרי", ומתוך זה קירב את הדברים. אבל באמת אין שום יסוד לומר שגרס כן, או שקישר את הדבר למלה הרומית. ובודאי עיקר גירסת התלמוד דלעיל מנייה: "פרהנג".

⁵⁶ וראה להלן, והע' 64.

מחזירין הבהמות ונוטלין הדמים, לכך בעי לדמוייה למכרו לשלשים יום" (פ"ד סי' לח).⁵⁷ וכבר קשה כאן לראות מה ענין שלוקחין בהמות למוכר עבדו לפרהנג. וכן בחידושי הריטב"א מכ"י: "לאפרהנג גוי יצא לחרות, והוא הממונה על מלאכת המלך, ונוטל עבדים ובהמות באנגריא"⁵⁸ מעתה, עלינו לקבוע שתי הגדרות מילוניות לתיבת פרהנג, ע"פ השינוי במקורותינו: (1) שם בעל משרה בפרסית, כבמימרת רב; (2) "כמו אנגריא", שכך נתפסה מלה זו על ידי בעל הגמרא, וכן משתמש הוא בה.

סוגיית גיטין איפוא, היא הפירוש הקדום ביותר שבידינו לענין "אנגריא חוזרת" שבסוגייתנו, ובגיטין המובן הפשוט בסוף הסוגיא הוא שמה שנמכר לפרהנג אינו מוחזר לבעלים.⁵⁹ ועל פי זה באו לפרש בב"מ: אין מחזירים את החמור, אין החמור עומדת לחזור לבעלים, שלא כפשוטו.

הרמב"ן הסמך ענין "אנגריא חוזרת" לדברי הירושלמי כאן (ה"ג, יא ע"א), וכתב: "פי' אנגריא חוזרת, כדברי הירושלמי, דגרסי התם אית תניי תני אנגרי' כמיתה ואית תניי תני אנגריא אומר לו הרי שלך לפניך, מן דמר אנגרי' כמתה באותו שאינו יכול לפשר, ומן דמר אומר לו הרי שלך לפניך באותו שהוא יכול לפשר ע"כ".⁶⁰ ולפנינו בירושלמי הגירסא הפוכה היא: "שיכול לפשר, שאין יכול לפשר", וראה להלן.

ואם כוונת הרמב"ן לומר ששיטת רב בענין "אנגריא חוזרת" שנויה אף בירושלמי, נראה לפרש דבריו כך: באותו שאינו יכול לפשר אנגריא כמיתה, שהרי הבהמה אינה חוזרת אליו לעולם. ובאותו שהוא יכול לפשר, מדובר שאמנם פירש עמו להחזיר לו חמורו אחר כך, וזה כאנגריא חוזרת, ואומר לו הרי שלך לפניך.⁶¹ ומי שמבקש למצוא "אנגריא שאינה חוזרת" בירושלמי, בעקבות הרמב"ן הוא הולך.⁶² ונראה שבא הרמב"ן לפרש כן מתוך שרצה לקרב דברי רב לנאמר בירושלמי כמה שאפשר.⁶³ (כפי שהעדיף להלן להשוות פירוש רבינו חננאל למימרא בירושלמי אע"פ שיש לו פירוש יותר פשוט בירושלמי, ראה להלן ד"ה מחשיבות). וקשה קצת הן בבבלי והן בירושלמי להכניס זהות זו ביניהם, שהרי בבבלי חוזרת בלי שיפשר, ובירושלמי לא נאמר במפורש שמפשר הוא בכדי שיחזירו לו את החמור אחר-כך. אבל נראה שיש לפרש את עצם הגירסא שמביא הרמב"ן בירושלמי בדרך פשוטה: החמור ניטלה מידי השוכר, ובאותו שאינו יכול לפשר, לא פשע כלום במה שלא התפייס⁶⁴ עמו על

⁵⁷ וכ"ה בתוספותיו לשם (מהדו' רביץ, עמ' קסד), ושם מפרט הרא"ש עוד: "ויכול לפייסו בדבר מועט ... וגם ימצא בהמות במקום אחר".

⁵⁸ מהדו' ליכטנשטיין, ירושלים תש"מ, עמ' שלד.

⁵⁹ והשוה בתוספות הנ"ל. יאסטרוב רצה לומר גם בגיטין, כתב כשיטת המפרשים: "בא' חוזרת. in the place, back to the same place, ואילו בערך אנגריא (עמ' 81), שלא כבמאמרו, כתב כשיטת המפרשים: "בא' חוזרת. in the case that the animal pressed into service is sent back again". ולדעתנו צריך להיות להפך — בב"מ חוזרת על מסלולה, בגיטין שהנמכר מוחזר, ואף זה בהפך שבין דברי האמוראים ובעלי התלמוד.

⁶⁰ וראה להלן, הע' 70.

⁶¹ זה פירוש מספיק. במראה הפנים פירש גירסת הרמב"ן כשיטת רב באריכות, בתוספת סברות.

⁶² וכן כתב רי"ן אפשטיין בסתם: "את הסתירה הזאת ממשנה לתוס' מתרץ הירוש' כדברי הבבלי שם לרב, כאן באנגריא חוזרת כאן באנגריא שאינה חוזרת": שהכרייתא מדברת באנגריא כזו 'שאיין יכול לפשר' עמהם, 'אנגריא שאינה חוזרת', והמשנה 'באותו שהוא יכול לפשר', 'אנגריא חוזרת' (מבוא לנו"ה, עמ' 119).

⁶³ ונמצא מפרש את הבבלי כירושלמי ממש, וכשיטה שלישית ל"אנגריא חוזרת", כלומר, זו שאפשר לפשר אותה. והשוה רי"ח דייקעס בנתיבות ירושלים. ברם קשה בבבלי מבחינת הלשון, ראה להלן ובהע' 66.

⁶⁴ "פשר" כפעל במובן לפייס ולהציל אינו בבבלי. ועיין תוספתא כפשוטה דמאי, עמ' 266-267, לשו' 119 (צוין בתוספתא כפשוטה כאן); קוה"ר ח, א: "ולא ימלט רשע את בעליו. אילו עשו תשובה פשוטו; איכ"ר א, מ: "יום אחד

וכאן המקום לברר מהו "כדרך הליכתה".⁷² בתוספות כתבו: "ונראה כפי ר"ח דמפרש אם בדרך הליכה, שהאנגריא אין מחפשין בבתיים אלא כשפוגעים בדרך ... ואם שלא בדרך הליכתה ניטלת דהיינו שמחפשין גם בבתיים" וכו' (ר"ה אס).⁷³ והרמב"ן כתב בחידושו: "פרש"י שהאנגריא מוליכתה בדרך שהיה זה רוצה להלך. ור"ח פי' אם פגעו בה דרך הליכתה ואלו לא פגעו בה לא היה מחפשין אחריה ואמר לו המשכיר ממך נטלוה, אבל אם היו מחפשין אחריה ומצאוה ואנסוה מחמת המשכיר שאפי' היתה בביתו משם היו נוטלין אותה, לפיכך חייב המשכיר להעמיד לו חמור אחר. ומצאתי בירושלמי⁷⁴ כדברי שניה' והכי איתא התם, תני רבי שמעון בן אלעזר אומר ... ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא בקפנדריא אינו חייב להעמיד לו חמור, בסילקי חייב להעמיד לו חמור אחר. רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא אגרה מיניה (צ"ל "מיכה", לפנינו: מיכא) ללוד ואינסבת אנגריא ללוד אינו חייב להעמיד לו חמור אחר, מכאן ללוד ואנסיבת אנגריא לצור חייב להעמיד לו חמור אחר, משמ' דתרי לישני נינהו דא"ר אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא ותרויה' לפרושא דר"ש בן אלעזר, ולישנא בתרא מפורש כפרש"י ולישנא קמא כדברי ר"ח. וכך פירושה, אם המלך לא היה תופ' לאנגריא אלא הבהמות שהוא מוצא בקפנדריא, כלומר בשדות וכרמים, אינו חייב וכו', בסילקי, כלומר בבית, כדתנן התם (עבודה זרה פ"א מ"ז) אין בונין עמהם בסילקי, כלומר, שהי' המלך מחפש אחריה אפי' בבית, חייב המשכיר להעמיד לו חמור, וא"ע פ"י לפרש ה' ב' ל' ש' ו' א' ח' ר' ת' לומר שאם שכרה לצור והוליכה בדרך קפנדריא ומצאה המלך ותפשה אין המשכיר חייב להעמיד לו חמור, דשוכר גרם לעצמו, ואם הלך בסלקי, כלומר בדרך צור, שהוא דרך אשור, ואשור זה סליק, חייב להעמיד לו. אבל מאח' שראינו לרבנן אמוראי דפליגו בה ולרבנן דבת' הורא' דפרישו בה תרין פירושי, מוקמי לפירושיהו בפלוגת' דאמורא י".

מחשיבות דברי הרמב"ן לכמה עניינים כאן, הביאונם במילואם תחילה ואח"כ נפרשם. כאן יצא הרמב"ן מגדרו להעמיד מחלוקת ראשונים כמחלוקת אמוראים, והראה שבכגון זה עדיף לו לפרש כך אעפ"י שפירוש אחר בירושלמי פשוט יותר.⁷⁵ אמנם השיטה השניה בירושלמי, "מכאן ללוד" וכו', בודאי כפירוש רש"י היא⁷⁶ (ומירושלמי זה הראה הגר"ש ליברמן שהמדברים בתלמוד מס' נזיקין באמרום

⁷² וכבר דרשו: "והלך (עזרא ד, יג) זו אנגריא" (אסתר רבה, פתיחתא, ה).

⁷³ והקדימו קושיא על פירוש רש"י לפני הצעת פיר"ח, והריטב"א כתב על זאת: "לפי דעתי אין זו קושיא" (ר"ה ושמאל). ופירוש ר"ח הובא בתוס' ר' פרץ (ד"ה אס בדרך הולכה, עיי"ש), ראב"ד (במיוחס לריטב"א, ועי' שטמ"ק ד"ה והראב"ד), תוס' הרא"ש (ד"ה אס בדרך), ס' האגודה, הגהת אשר"י מא"ז, מאירי, ריטב"א, תלמיד הרשב"א (בשם יש מי שכתב, עמ' רכ), מגיד משנה, טור, ר"ן, נ"י, ושטמ"ק (ד"ה אס דרך הליכתה, ומסיים: "זה פר"ח, והעתקתי אותו מתוס' הר"י", ועי' בדבור שלאחריו). ורבינו יהונתן פירש כשיטת ר"ח בסתם, ולשון הר"ח עצמו נמצא כנראה באור זרוע, ד"ה וזה לשון פר"ח, ועיי' שם (ולא הזכיר שם ענין "מזליה ידידיה").

⁷⁴ כאן, יא ע"א.

⁷⁵ והשוה מ"ש במראה הפנים, ד"ה תני, ולעומת זאת בנתיבות ירושלים ד"ה תני, ובסופו. וכן אצל חכמי התלמוד יש שהעדיפו פירוש שאינו הפשוט, מטעמים שונים, כגון: "אמר ריש לקיש ש"מ לדרכי ינאי דחקינן ומוקמינן מתני' בתרי טעמא (= טעמי) ואליבא דחד תנא ולא מוקמינן בתרי תנאי ובחד טעמא" (קידושין סג ע"ב, והשוה מנחות נה ע"א, משמיה דרב פפא).

⁷⁶ "תלמוד המערב מוכיח כפירוש ראשון" (מאירי, עמ' 304), ור"ל כפירוש רש"י. וכן מן הלשון בתוספתא "כדרך הליכתה ... שלא כדרך הליכתה ניטלה" נראה שזהו הפירוש הפשוט. ושיטת רש"י כבר נאמרה ע"י הגאונים. ומצאנו בספר המקצועות (עמ' ס): "הכי א' מרב נחשון גאון הא דאמ' שמואל [בין] באנגריא חזרת כול' פי' כגון דאזל שוכר למזרח ושקל מלכא חמרא באנגריה הם (כלומר, גם) למזרח, כיון דאידי ואידי [תדא] אורחא היא זו דרך הליכתה, וא"ל הרי שלך לפניך, דמקרבא ליה. אבל כיון דקא אויל ראובן ושמעון (!) למזרח ושקלה מלכה למערב דהתם ודאי מרחקינן

"הכא" סתם, מתייחסים לקיסרין, העומדת בדרך בין לוד לצור⁷⁷). ומה שפירש בסילקי — ע"פ "אשור זה סליק/סליקא", יומא י ע"א וכתובות י ע"ב — Sleukeia, והב' היא של בכל"מ, מכל מקום לפי פשוטו ברור שמבחין בין קפנרריא לדרך הראשית, ὁδὸς βασιλική, דרך המלך.⁷⁸

בחלק השני של הסוגיא באים פרקי המשא ומתן משולבים בתוך בבות הברייתא, עד שנראה ללומד שכשהקשו מן הרישא הביאו לכאן בבא זו בלבד, ותירצוה. ושוב הביאו המציעתא משמו של ר' שמעון בן אלעזר⁷⁹ להקשות ממנה קושיא אחרת, תירצוה, והביאו אף את הסיפא כדי להקשות שוב. אולם מכיון שששלש בבות אלה רצף שלם של ברייתא אחת הן, וכפי שהיא בתוספתא,⁸⁰ נראה לומר שבתחילה נקבעה הברייתא בתלמוד בשלימותה, ואחר כך הוסיפו פרקי משא ומתן בין הבבות. וכן מסתבר בדרך כלל, שבתלמוד הקדום היו בעיקר מתניתות ומימרות האמוראים, וביניהן נוסף משא ומתן של בעלי הגמרא. ובודאי לפי זה, עדיף היה לו לבעל הגמרא לתרץ בארוכה "לאו מי איכא" וכו',⁸¹ ולהוסיף "אבעית אימא וכו' כולה ר"ש בן אלעזר היא וחסורי מיחסרא" וכו',⁸² כדי ללכד את הסוגיא כולה במשא ומתן אחד, רצוף ומפולפל, מן שמואל שבסמוך לפני הברייתא הארוכה, ועד ר"ש בן אלעזר

מן הדרי, וזו היא שלא כדרך הליכתה דכל פרסא דמסגן הוי ביניהו תרי פרסי ומסחי דעתיהו מינה ולא הדרא הילכ' חייב להעמיד לו חמור". וכסגנון זה ("מזרח – מערב") הובא בספר הנר 125 ע"ב. ועיין כעת בספר עלי תמר, שרצה לפרש פירוש אחר בירושלמי, מעין שיטת ר"ח.

⁷⁷ תלמודה של קיסרין, עמ' 11. וראה תלמודה של קיסרין II, שעם ספר ספרי זוטא (מדרשה של לוד), עמ' 131, ובמפתח שם עמ' 158. וכעת "מכא פירוש מקסרי", בספר עלי תמר, בסתם.

⁷⁸ תלמודה של קיסרין, עמ' 14. וכל הענין כעת בתוספתא כפשוטה לב"מ פ"ז, עמ' 252 שו' 41-42, עיין שם.

⁷⁹ ש' קרויס כתב: "וביחוד מענין שר' שמעון בן אלעזר, האיש שראינו אותו מתמנה לפקיד א. (= אנגריא) מחוזה דעתו בנדרון והוא חולק גם על החכמים ואומר" וכו' (פרס ורומי, עמ' 164). אבל כאן נשתרבה טעות בדבריו, שהחליף ר' שמעון ב"ר אלעזר בר' אלעזר ב"ר שמעון! גם בעמ' 253, דבריו בענין סוגייתנו צריכים תיקון.

⁸⁰ ועיין להלן והע' 95.

⁸¹ כלשון הזה בב"ק עה ע"א: "איתיביה רב לשמואל ... א"ל ... והא מדתני סיפא רבי אלעזר בר' שמעון אומר ... מכלל דתנא קמא סבר לא, אמר ליה שמואל (ראה דק"ס לשם, אמ' 167 אות ה, ובהגהותיו) לא איכא ר' אלעזר בר' שמעון דקאי כוותי (בכ"ה) דקאי כוותי" בין השיטין, ובגוף כה"ל, והשוה חילוף-גירסא 2) א נ א ד א מ ר י כ ר' אלעזר בר' שמעון, לשמואל ודאי תנאי היא" וכו'; עירובין ד ע"א (אביי ורבא): "אמר לך אביי, ולא מי איכא רשב"ג דקאי כוותי, אנה דאמרי כרשב"ג, לאביי ודאי תנאי היא" וכו'; ע"ז ע"ב (רב ור' יוחנן): "אמר לך רב לאו איכא ר"ש בן גמליאל דקאי כוותי, אנה דאמרי כר"ש בן גמליאל". וסגנון כזה בדברי רב יהודה בדיונו הארוך עם רב נחמן (קידושין ע"ב): "אמר ליה הא איכא רב מתנה דקאי כוותי" וכו', עיי"ש. ואפשר ששם הוטבע מתחלה, וצירפו לה הסגנון "אנה דאמרי" וכו' (ראה אוצר לשון התלמוד, ה, עמ' 2329-2340).

⁸² בכ"ז ג' הסדר בדיבור זה נהפך בטעות, וכתוב: "במה דברים אמורים כדרך הליכתה, אבל שלא כדרך הליכתה אומר לו הרי שלך לפניך". כאן גברה הנטיה להקדים את החיובי על ההקפדה לשמור את הגירסא הנכונה. בנדרס בסוף לשון חסורי מחסרא: אם בדרך הליכה, והשוה בכ"ז וא"כ"י, והיא אשגרה ממשנת ב"ק רפ"ב. וכן לעיל בלשון הסוגיא, בכ"ז וא"כ"י, ופעם אחת בכ"פ. וכן לעיל במימרת שמואל, בכ"ז וב.

בברכות טו ע"ב, תוס' ד"ה דילמא: "תימה דאין זה בשום מקום דקאמר חסורי מחסרא ולאוקמי אליבא דחד תנא". וקשה, שהוא הוא עצם "חסורי מחסרא" בהרבה מקומות. ועיין יד אליהו לשם שציין להרבה מקומות, עם ב"מ דהכא (וציין כאן לדבריו בברכות). וצריך לומר שכך עלה על דעתם לנסח קושיא כדי להסב עליה מה שתייצו בקובצי התוספות הקדומים. ופשוט יותר כקושיא השניה בתוספות: "לוקמא כר' יוסי בלא חסורא מחסרא". וכבר תירץ הרשב"ם בענין זה, וראה בתוס' רבינו יהודה, עמ' קפז, ובתוס' הרא"ש. ושם מציע התירוץ: "הלכך דוחק (כלומר, בעל הגמ') להגיה המשנה". כלומר, היקש, למה דחקו להגיה ב"חסורי מחסרא". ועיין מהרש"א לתוס' ברכות שם. וראה א"א אורבך, בעלי התוספות, תש"מ, עמ' 600-601.

בתרא, ועד לרבה בר רב הונא שבסמוך לאחריה. אף מימרות האמוראים נאמרו מתחילתן במישרין על הברייתא,⁸³ ולא על משא ומתן התלמוד, וכפי שמוכרח במימרת רב פפא. גם דברי רבה בר רב הונא מתפרשים כמימרא על הברייתא. כנראה בא רבה בר רב הונא ליישב שאין סתירה בין תנא קמא ור' שמעון בן אלעזר בענין "נשתטה",⁸⁴ ומה שתנא קמא אומר הרי שלך לפניך הוא ב"למשאוי" דוקא, ור"ש בן אלעזר שאומר חייב להעמיד לו חמור, הוא ב"לרכוב".⁸⁵ ברם עכשיו שנוספו דברי המשא ומתן כנ"ל, נעשו דברי רבה בר רב הונא עונים גם על הקושיא "ומי מצית" וכו', שהיא עצמה מקשה על התירוך "חסורי מיחסרא". וכאילו רבה בר רב הונא בא לומר שסיפא זו אינה עוסקת במה שהרישא עוסקת, ולכן אפשר ואפשר לומר "כולה ר"ש בן אלעזר וחסורי מיחסרא" וכו', כדי לתרץ את משנתנו אליבא דשמואל. ואף שהדברים נעשים קצת מסובכים,⁸⁶ כך כוונתם של דברי הסוגיא, וכדרך בעלי התלמוד בכל מקום להסב מימרות האמוראים בתירוצם על הקושיות שהוסיפו בסמוך לפניהן.⁸⁷

כאן המקום לעיין בלשון פירוש שנמצא בכ"י ג. בלבד,⁸⁸ שכך נאמר שם: "... ואילו ר' שמעון בן אלעזר תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר השוכר את החמור לרכב עליה ומתה או נשטיתה חייב להעמיד לו חמור, ולא קשיא אנגריא על אנגריא, אילא הבריקה על הבריקה קשיא, אמ' ראבה בר רב חונא לרכוב שאני". וקשה לפרש את הדברים, הן לפי גירסת כ"י ג. בברייתא, הן לגבי שילוב הדברים בתוך הסוגיא. שהרי כ"י זה גורס "מתה" ולא "הבריקה" בדברי ר"ש בן אלעזר, ולאיוז קושיית "הבריקה על הבריקה" מכוון כאן? ושמה ראשיתו של גליון פירוש זה בענף גירסאות אחר, שגרס "והבריקה", כמו בנדרפס ודעימיה.⁸⁹ והקשו משיטת תנא קמא (שהיא כשיטת משנתנו) על דברי ר"ש בן אלעזר בהבריקה, ועל זאת אמורים דברי רבה בר רב הונא לענות.⁹⁰ והעבר הפירוש לאבי כ"י ג. והוחדר לתוכו, בלי התאמת הגירסא. ואינו ידוע מה גרסו בעלי אותו לשון פירוש מסוגיית המשא ומתן שלפנינו. ובמיוחד צריך לברר מה היא "אנגריא על אנגריא", שאומר הוא "לא קשיא". אמנם יש סתירה בענין זה, והיא בין משנתנו לבין תנא קמא בברייתא, וכפי שהקשו לעיל: "מיתיבי השוכר" וכו'.⁹¹ ואף שם, בכ"י ג., הוסיפו לשון פירוש: "מותיבי ... מתה או שנעשת אנגריא חייב להעמיד לו חמור, קשיא אנגריא על אנגריא, בשלמא לרב" וכו'. ואפשר לטעון שכאן רומז לאותה רומיאה בין

⁸³ עי' "פרק האשה רבה", עמ' 350 והע' 34.

⁸⁴ כן לגירסת כ"ה ודעימיה (חילוץ-גירסא 3, עיי"ש ובהערה). שהסתירה ב"נשתטה" בלבד. לגירסת הדפוס ודעימיה (וכן לפי התוספתא) הסתירה היא אף ב"הבריקה". ועיין "לאילן-היוחסין", עמ' 136.

⁸⁵ והבחנה זו באה אף בב"ב עז ע"א. רי"א אפרתי רצה להציע שהמו"מ הסתמי בסוגיא זו, מן "מיתיבי" עד "שאני", מבית מדרשו של רבה בר רב הונא יצא והסוגיא סוראית, מכח העובדה שחכם זה מתרץ את הקושיות (בראילון ו, עמ' 78-79). ולפי דברינו נתפרדה החבילה ואין ראייה. וראה להלן.

⁸⁶ וכן כעת צריך הלומד לשוות מעבר מסוים בין מימרת רבה בר רב הונא, שעוד קשורה למו"מ, לבין מימרת רב פפא, שאינה קשורה לו.

⁸⁷ ראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 296-299, ועי' הע' 83.

⁸⁸ ראה "שיירי כתיביר", עמ' 32; ובלשון הפירוש "על" במקום "א"י" הרגיל, ראה עמ' 23 שם.

⁸⁹ עי' הע' 84.

⁹⁰ ובסוגייתנו, אמנם הדיון בדברי שמואל, אבל תוכן קושיא זו נכלל בו, וכתב בבית יוסף: "ובגמרא רמי ברייתא דקתני השוכר את החמור והבריקה או שנשתטה אומר לו הרי שלך לפניך אידך דתניא השוכר את החמור והבריקה או שנשתטה חייב להעמיד לו חמור, אמר רבה בר רב הונא" וכו'! ועי' הע' 94.

⁹¹ וזוהי "רומיאה דמתניתא אהרדי" (רש"י ד"ה בשלמא לרבי, כ"ה ברש"י בכ"י ג.; הוספתי את הניקוד).

המשנה והברייתא, שהיא כעת "לא קשיא", שכבר תירצנו, או כרב או כשמואל (שאמר כלשון ר"ש בן אלעזר עצמו), אם כי מפאת הסגנון, דחוק לומר כן. ואפשר שבעל לשון הפירוש אינו גורס סוגיית "חסורי מיחסרא",⁹² ולפניו סמוכה בבא זו של ר"ש בן אלעזר לבבא הקודמת שלו בענין אנגריא ("אם כדרך הליכתה" וכו').⁹³ ואומר שאין שום קושיא על ר"ש בן אלעזר באנגריא מתנא דברייתא ותנא דמתניתין (רק שר"ש בן אלעזר חילק: "אם כדרך הליכתה"), ובהבריקה קשה הן על תנא דמתניתין והן על ת"ק דברייתא.⁹⁴ מכל מקום, אפשר שאף שינויי גירסא נוספים בגו.⁹⁵ דיוקו של רבה בר רב הונא "לרכוב שאני", יוצא בפשטות מנוסח בבא שניה של ר"ש בן אלעזר בבבלי: "השוכר את החמור לרכוב עליה" וכו'. גם בתוספתא (סה"ז) בא ניסוח מעין זה בדברי ר' שמעון בן אלעזר ("שכור לי חמור וארכב עליו מכאן ועד מקום פלני"), ושם יש לו טעם מיוחד, שהוא עומד בניגוד למצב שבסיפא של דבריו: "חמורך זו" וכו'.⁹⁶

פסק ההלכה לסוגייתנו בדברי הרמב"ם כך הוא: "השוכר את הבהמה וחלתה או נשתתית או נלקחה לעבודת המלך, אע"פ שאין סופה לחזור, אם נלקחה דרך הליכה, הרי המשכיר אומר לשוכר הרי שלך לפניך, וחייב ליתן לו שכרו משלם, בד"א בששכרה לשאת עליה משוי שאפשר להשליכו בלא הקפדה, אבל אם שכרה לרכוב עליה או לשאת עליה כלי זכוכית וכיוצא בהן חייב להעמיד לו חמור אחר" וכו' (פ"ה מהל' שכירות ה"א). הראב"ד הוסיף: "אנשתתית קאי".⁹⁷ ובמגיד משנה כתב על זה: "פירוש דבנשתתית איכא לאיפלוגי בין משאוי לרכיבה, לפי שהמשאוי אם תשליכנהו בשטותה או תפול באחת הפחתים אין המשאוי ניזק בכלום, אחר שהוא משאוי שאין קפידא בהשליכתו, אבל לרכוב אם תפול תזיקנו, וכן בכלי זכוכית אם תפול תשברם, אבל בחלתה או באנגריא אין חילוק בין רכיבה למשאוי. וכן נראה בדבריו בגמרא, שלא הזכירו חילוק זה אלא בנשתתית, וזה לשון הגמרא (דף עט) השוכר את החמור לרכוב עליה והבריך או נשתתית חייב להעמיד לו חמור וכו' אמר רב פפא וכלי זכוכית כלרכוב דמי ע"כ". כך בדפוסים שלפנינו, ואין לדברים שום מובן, שהרי כתב המ"מ "אבל בחלתה ... אין חילוק", ו"חלתה" היא "הבריקה", הכתובה כאן עם "נשתתית"! אבל

⁹² על דיבור שלם בכ"י של התלמוד, הסותר את הסוגיא כפי שהיא לפנינו, עיין מ"ש בתרכיץ נא (תשמ"ב), עמ'

41-40.

⁹³ במקבילה שבתוספתא הנ"ל, בא ענין אנגריא אף בהמשך הסמוך לאחר "הבריקה או נשתתית", ראה הע' 95.

⁹⁴ אבל בסגנון שלפנינו "והא קתני רישא כו' משמ' דלא פריך הכא אלא אשינוי בתרא" (תורת חיים, לענין אחר, עיי"ש). ולפי האמור בלשון הפירוש, אף רבה בר רב הונא מוסב במישרין על דברי התנאים, ולא על סוגיית "חסורי מיחסרא".

⁹⁵ בתוספתא פ"ז סה"ז (כ"י וינא וערפורט) באה ברייתא שניה של ר"ש בן אלעזר בשתי בבות, ובה כל העניינים שאמר תנא קמא (ואף באותו סדר): "וכן היה ר' שמעון בן לעזר או' האומ' לחבירו שכור לי חמור וארכב עליו מיכן ועד מקום פלני, הבריך או נשתתית חייב להעמיד לו חמור. חמורך זו, אפי' מתה אפי' נטלתו אנגריא, חייב להעמי' לו חמור" (וסיפא זו קשה בפני עצמה, והגיה הגר"ש ליברמן: "אין חייב", ראה תוספתא ראשונים, ב, עמ' 121, וכעת תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 253 לשו' 44-45. ובנדרס ליתא, ויש דומות). בבבלי, שיטתה רק בבא אחת דברייתא זו, מצויות הגירסאות: "ומתה או נשתתית", "והבריקה או נשתתית". ואם גרס בעל לשון הפירוש: "הבריקה או שנעשית אנגריא", יכול להשוותה לדברי תנא קמא ולומר: "ולא קשיא אנגריא על אנגריא" וכו'. ועיין פ"ה מהל' שכירות ה"א, וראה להלן ד"ה הראב"ד. אלא עד שתזדמן גירסא לידך, אין למעיין אלא מה שענינו רואות.

⁹⁶ עיין שם, וראה הסוגיא הששית, ועמ' 175 שם, ד"ה רשמים לשיטה, והע' 43.

⁹⁷ והשוה רב"ס (ר"ז אגמאתי, 125 ע"ב).

בד"ק כתוב במ"מ "ומתה או נשתתה"⁹⁸ בהבאתו מן התלמוד (ראה חילוף גירסא 3), והדברים ברורים.⁹⁹

הראב"ד גרס כגירסת "ומתה או נשתתה", ולכן השיג על עשיית חילוק משאוי – רכיבה בקשר ל"הבריקה" (= חלתה),¹⁰⁰ והרמב"ם פסק על פי גירסת "ומתה או נשתתה", כבהלכות הרי"ף, כפי שכותב בעל מגיד משנה בהמשך.¹⁰¹ ולא הזכיר הראב"ד "אנגריא", וכתב המגיד משנה שבאנגריא אין שייך לחלק חילוק זה, ולפי זה גם בדברי הרמב"ם ענין אנגריא כדיבור המוסגר, ומ"ש "בד"א" וכו' חוזר על "חלתה או נשתתה" בלבד, וכלשון הרי"ף: "השוכר את החמור והבריקה או נשתתה אומ' לו הרי שלך לפניך, בד"א ששכרה למשוי" וכו'. ברם אפשר שכוונת הרמב"ם גם על אנגריא,¹⁰² כסגנונו הפשוט,¹⁰³ שהרי בפירוש המשניות, כותב על רישא דמתניתין: "אין המשכיר יכול לומר לשוכר הרי שלך לפניך אלא אם השכיר לו למשא, ויחד לו את הבהמה, אבל אם השכיר לו לרכוב עליה הוא עצמו, או לשאת עליה משא אלא שאמר לו חמור סתם ולא ייחד לו בהמה, חייב להעמיד בהמה אחרת", ולא הגביל את הדברים להבריקה ונשתתה בלבד. והשוה פירוש ר' עובדיה מברטניורה.¹⁰⁴

⁹⁸ וכן הביא הלחם משנה (בהל' ב שם) את לשון המ"מ, והזכיר "הגירסא שבגמרא כפי דברי ה"ה ז"ל", והשוה מרכבת המשנה.

⁹⁹ שהיו המדפיסים מגיהים הבאות התלמוד בדברי המגיד משנה ע"פ תלמוד דפוס אמשטרדם, ואף שלא כהלכה, ראה מ"ש בנידון ב"לאילן היוחסין", עמ' 136-138, ובהע' 234 שם.

¹⁰⁰ ואילו במגדל עוז כתב "ופירוש זה סברא היא". ועיין מאירי, עמ' 304, סד"ה שכן בהמה.

¹⁰¹ והביאו המגיד משנה בשם "הנמצא בהלכות תוספתא השוכר את הפועל" וכו'. ומשמע מסגנונו שסובר שכל הלשון ברי"ף מן התוספתא, ואף ההלכה השניה "השוכר את החמור" וכו'. ולכן כתב להלן "וזהו שלא נזכר בתוספתא דין האנגריא" וכו', וכוונתו לאותה הלכה "השוכר את החמור ... בד"א" וכו'. וכן בפירוש פרובנסלי כ"י (עמ' שעד), בשם "תוספ", כל הלשון כמו ברי"ף, ובודאי שאב מן הרי"ף. אבל אין זה לפנינו בתוספתא, והנראה שהציון "תוספתא" מכון מעיקרו רק להלכה הראשונה, וההלכה השניה סוגגנה על פי סוגיין, כלשון תנאים. ושם שאב הרי"ף את הדברים מאחד מספרי ההלכה שלפניו, והביא את כל הלשון, עם דינו של פועל שנאחו באנגריא (או לחילופין שכך נשתרבב לספרי התוספתא שלפניו). אבל עדיין אפשר לומר שלאחר שהביא הרי"ף דיני חמור ואנגריא, הביא מן התוספתא פועל שנאחו באנגריא (עד: במה שעשה), ואח"כ עוסק בהבריקה או נשתתה בסגנון "במה דברים אמורים" (ב"לאילן היוחסין", עמ' 138, הע' 235, כתבתי רק דעה זו). ועיין תוספת ראשונים, ב, עמ' 124-125, לשו' 13-14, כיוצא בזה בענין אחר.

¹⁰² וכן כתב במגדל עוז, עיין שם.

¹⁰³ ועיין מרכבת המשנה.

¹⁰⁴ רק שרצה בעל תוס' יו"ט לקרב דבריו לדברי המגיד משנה.

הסוגיא הששית — לא מכלינן קרנא (עט ע"א)

אף שלא מצאנו כאן פיסקא מן המשנה, לאמיתו של דבר זוהי סוגיא נפרדת (מן: "אמ' רבה בר רב הונא השוכר את החמור ומתה לו בחצי הדרך" וכו'), והיא מוסבת על סיפא דמתניתין, "מתה או נשברה". וכן בסוגיא שבירושלמי, שמקצת ענייניה דומים לשלפנינו, הועמדה לפני פיסקא זו ממשנתנו. העובדא שסוגיא זו פותחת במימרא מפי רבה בר רב הונא, ומימרא מפי חכם זה באה לקראת סוף הסוגיא הקודמת, ודמיון לשון פתיחת המימרא שבכאן לברייתות שבסוגיא הקודמת ("השוכר את החמור ומתה"), הם בודאי שגרמו לגרסני הבבלי שלא להציב כאן פיסקא מפרידה.¹ נטיה זו של איחוד אף פעלה להוסיף "לרכוב עליה" על לשון המימרא, כבנדרפס ודעימיה,² כפי שבא לשון זה בברייתא בסוף הסוגיא החמישית.

נפתח דיונונו במימרא הנ"ל. מהו היחס של מימרת רבה בר רב הונא כאן, "שנותן לו שכרו של חצי הדרך" וכו', לדין משנתנו "חייב להעמיד לו חמור"? על פי פיסקת "היכי דמי" השניה דלהלן בסוגיא,³ עולה על הדעת לומר שהמשנה מדברת במי שהשכיר "חמור סתם",⁴ ולכן חייב להעמיד לו חמור אחר, ורבה בר רב הונא משמו של רב דיבר בשאמר לו "חמור זה", ורק חמור זה חייב לו, ולא חמור אחר. וכן היא שיטת הרבה ראשונים.⁵ אבל רש"י לא פירש כן, ואכן אין לשון פיסקת "היכי דמי" הנ"ל מתייחס במפורש למשנתנו (וראה להלן). ובמיוחד קשה לומר כן לפי פשט מימרתו של רב, שאינו עושה שום הבחנה בענין, ואומר "השוכר את החמור", כלשון המשנה ממש.

מאידך, גם לפירוש רש"י קשה. רש"י פירש שמדובר ב"חמור זה", הן במשנה, והן במימרתו של רב.⁶ אבל לשיטה זו, ראוי היה שיקשו בגמרא במפורש על רב שאמר "אין לו עליו אלא תרעומת", ממשנתנו הקובעת, באותו ענין, "חייב להעמיד לו חמור". וכן היקשו הראשונים על פירש"י מה שהקשו.⁷ מכל מקום, נראה שראה רש"י כורח לפרש כך, שהרי מחד, אוקימתת הגמרא למימרת רב היא

¹ וראה להלן, הע' 35 (רשב"ש).

² ראה חילוף גירסא 1.

³ התיבות "היכי דמי" ליתא בגוף כ"ה וכ"י ג, ואיתא בכ"י ג: "ואו דאמ' ליה" וכו'.

⁴ בפסקי תלמיד הרשב"א: "חמור סתם אני משכיר לך, כלומר שלא אמר לו חמור זה" (שיטת הקדמונים, עמ' ריט).

⁵ הראב"ד כתב: "מתה או נשברה חייב להעמיד לו חמור אחר, אלא מאי בחמור סתם קאי" (שטמ"ק לרף עז ע"א ד"ה וז"ל הראב"ד, ועיי"ש ד"ה מה שכתב הרב, בשם הרשב"א). וכן פירשו כמה ראשונים עם מה שהקשו על פירוש רש"י, ראה להלן.

⁶ ד"ה חייב (במשנה), ד"ה יקח, ד"ה ופרכינן (וראה הע' 23), וד"ה לא מכלינן. ומ"ש בד"ה חייב, "או ישכור" וכו', מפרש שם כרב או כשמואל (עי' ד"ה לא מכלינן), ועי' רשב"א בשטמ"ק. והשוה אומה"ת, עמ' תרעב, ד"ה אמנם. במהדורא בתרא של המהרש"א לרף עז ע"א ד"ה חייב (השני), פירש "או" ברש"י פירוש אחר, והשוה רש"ש, וחי' רעק"א, ועוד. ועי' בפיה"מ לר"מ.

⁷ בתוספות ר"פ: "כשאין בדמיה ליקח. ומתניתין דקתני חייב להעמיד לו חמור אחר, מייירי בחמור סתם (אלא) (ולא) כדפרי' בקו', דלפי' משמע דמייירי בחמור זה, וזה אינו, דא"כ קשה מאנגריא". וכוונת קושייתו, איך אמרו

ב"חמור זה", ומאידך, אין הגמרא מבחינה בין רב למשנתנו באשר לאמירתו של משכיר, ואם כן יש לפרש הכל בענין אחד וב"חמור זה".

ברם, אשר ללשון המקורות הללו כפשוטם, אין שם מה שיביאנו לפרש "חמור זה", לא במשנה ולא במימרת רב. ובאמת בירושלמי על משנתנו: "רבי יוחנן אמ' בשאמר לו חמור סתם,⁸ אבל אם אמר לו חמור זה וכו' (ה"ג, יא ע"א, וראה להלן). הרי המשנה ב"חמור סתם".

והנה בירושלמי שם: "רב הונא אמר חייב ליטפל בו באותו מקום",⁹ ו"ליטפל בו", נראה לפי ההמשך שם, שמשמעו כולל "להעמיד לו חמור".¹⁰ כלומר, לפי רב הונא חייב המשכיר להעמיד לו חמור אפילו באותו מקום שמת חמורו, בחצי הדרך.¹¹ ונראה שעל דין זה חולק רב, שאם מתה בחצי הדרך, אינו חייב להעמיד לו חמור, אלא השוכר נותן לו שכרו וכו', ואין לו עליו אלא תרעומת, ואין מוטל על המשכיר לטרוח ולהגיע לאותו מקום.¹² והשלים רב דיני חצי הדרך כשמתה החמור, כפי שנשנו דינים כאלה בברייתות לענין ספינה (ראה הסוגיא השביעית). וכבר מודגש בלשוננו של רב במה שונה המצב בהלכתו ממה ששנו במשנה, שרב דיבר בענין חצי הדרך דוקא, והמשנה אינה מדברת בכך, ושניהם — לפי הלשון¹³ — דיברו ב"חמור סתם".¹⁴

לפי זה יש לומר, שרב יפרש דין המשנה בעיר דוקא, שטרם יצא לדרך,¹⁵ וחייב להעמיד לו חמור

באנגריא שאינה חוזרת, או באנגריא שלא כדרך הליכתה, שחייב להעמיד לו חמור, הרי לא שיעבד לו אלא "חמור זה", וחמור זה אינו לפניו שישכיר לו חמור זה, או אחר מתוך דמי נבלתו. והשוה בתוס' הרא"ש ד"ה רב לטעמיה, שהיקשה אף הוא מאנגריא, ובפסקיו (ס"י) כתב על פירוש רש"י "הוא מגומגם", ועיין שם, ובטור ריש סי' שי. הרמב"ן היקשה על רש"י, וכתב: "שכיון שאין בדמי חמור זה ליקח אינו חייב להוסיף ... אלא מתניתין כשיש בדמיה ליקח ... א"נ מתני' בחמור סתם". והשוה שטמ"ק לרף עז ע"א בשם רמ"ך, ריטב"א עמ' 173, ר"ן ד"ה מתניתין, נ"י, ומגיד משנה פ"ה מהל' שכירות ה"ב. והרשב"א כתב: "ואפשר היה להעמיד משנתנו בחמור זה וכן פרש"י ז"ל ... אלא שאף זה אינו מחוור בעיני דכיון דהכל תלוי בנבלה ... ואם אותה ששטפה נהר או שאכלה ארי ... וכן ... היה לו לחלק בין שמתה בחצי הדרך או קודם שהלך ... ע"כ נ"ל דמתני' ודאי בחמור סתם" וכו' (שטמ"ק לרף עז ע"א). בפסקי הרי"ד כתב שני הפירושים: "וכן תנן במתני' ... בשדה או בבית הבעלים ... אי נמי מתני' דאמ' ליה חמור סתם" (עמ' רסט). ועי' במהדורא בתרא למהרש"א לרף עז ע"א (שני דיבורים). ועי' מהר"ם שי"ף שרצה לסמוך פירש"י מענין אנגריא.

⁸ "חמור סתם". בכ"א (ירושלמי נזיקין, עמ' 68): "חמור", והיא היא. ועי' תוספ' פ"ו ה"ז: "חמורך — חמורך זה".
⁹ "באותו מקום". בירושלמי נזיקין: "עד אותו היום", והוא נראה כשיבוש. ורצה הגר"ש ליברמן להוציא גירסא מבין שתי הגירסאות, וכתב: "וכנראה צ"ל שם: עד אותו מקום" (עמ' 165, ועיי"ש).

¹⁰ והוא טורח ומוכר את הנבלה, וקונה חמור אחר או שוכרו, ומעמידו לשוכר, ראה להלן הע' 12.
¹¹ השוה שדה יהושע. ולענין נזיקין נאמר "בעלים מטפלין בנבילה" (תוספתא ריש ב"ק ומקבילות), במשמעות המתאימה להקשר ההוא.

¹² ועי' רש"י ד"ה ופרכינן. וכן מ"ש רב"ס "אי דלא משכח, אפילו שכר חצי הדרך לא יתן לו אלא הוא ילך ויטרח ויביא לו חמור, ואחר כך יטול כל שכרו", כלומר, הוא הוא אמינא שנדחתה, דהיינו, דינו של רב מחדש שאין המשכיר צריך לטרוח לאותו מקום. וכן בדין השני של רב "ליקח יקח", "ומיהו שוכר חייב ליטפל בנבל" ולמכור ולשכור ולא משכיר" (רמב"ן סד"ה הא דאמרי). ומ"ש בטור סי' שי "צריך המשכיר לשכור לו", לאו דוקא, עיי"ש, ובפרישה סוף הסימן.

¹³ לגבי המשנה, כתב הר"ן "דכיון דתנן סתם מא חייב להעמיד לו חמור, משמע לעולם".
¹⁴ ודינו של רב, "נותן לו שכרו של חצי הדרך", דומה איפוא להלכה של רב פפא בסוגיא השביעית: "בספינה סתם ויין סתם חולקים", שאילו ב"חמור זה" (לפי סברת הסוגיא שם), אפילו אם נתן יטול, שהוא דומה ל"ספינה זו ויין סתם", שהרי בעל התבואה יכול להמשיך. ואשר לשיטת ר' יוחנן בירושלמי, ב"חמור זה", אומר לו הרי שלך לפניך, ראה להלן.

¹⁵ ראה בסוגיא החמישית (עמ' 60), שבירושלמי לפנינו נתפרש שעל המשכיר לפשר כשגישאת באנגריא. בירושלמי שם, נאמר שהיה החמור כבר בדרך, בקפנדיא או [ב]בסילקי, כפי שמתבקש מפשטות הענין.

אחר, וכפי שפירש רש"י (לשיטתו ב"חמור זה"): "כי תנן במתני' חייב להעמיד לו חמור, היכא דמתה בעורה בבית הבעלים" (ד"ה לא מכלינן, עיי"ש).

ארם שהשכיר בלשון "חמור זה", היקל על עצמו וצמצם חיובו — "זה" בלבד. והם דברי ר' יוחנן בירושלמי, שהעמיד משנתנו "בשאר לו חמור סתם, אבל אם אמר לו חמור זה, יכיל מימר ליה לדין בעית אייתי ליה קומין". וכתב הגר"ש ליברמן מכבר: "וצ"ל אידי ליה קומין", כמו: הרי הוא לפניך.¹⁷ ובאמת, ממש כזה כעת בכ"א: "יכיל הוא מימר להין בעת הידי ליה קומין".¹⁸ ואף בעל התלמוד בסוגיין עוסק בהבחנת "זה/סתם", בקשר למימרת רב, והיא כבבואה של מסורת ארץ-ישראלית כזו ששנויה לפנינו בירושלמי.¹⁹ והשוה להלן דף קג ע"א, ודף קטז ע"ב.²⁰

פירשנו מימרתו של רב ב"חמור סתם", והוא הדין להלן בפיסקת "דאמור", וכמשמעו הפשוט של הלשון,²¹ ופוסק שם רב "אם יש בדמיה ליקח, יקח". בסוגייתנו מתפרשת הלכה זו ב"חמור זה" בלבד, שהרי לשיטת בעל הסוגיא ב"חמור סתם" תמיד חייב להעמיד לו חמור,²² ואין לנו ענין בדמיה. וכן הוסיף רש"י לפרש כדרך הסוגיא שעיקרו של אותו דין למכור את הנבלה ולקנות חמור אחר קשור להסכם "חמור זה", על פי הסברה: "דהא שיעבד לו חמור זה" (ד"ה יקח וד"ה ופרכינן).²³ הרי לפירוש הלשון "חמור זה" גם להחמיר יצא; כל שוויו של "חמור זה" משועבד לשוכר. אבל אין פירוש זה הכרחי בלשון המימרא, וגם בחמור סתם שייך לומר "אם יש בדמיה ליקח, יקח". וכן אמרו בירושלמי: "אמר רבי זירא אם יש בטפילה (כנר' שצ"ל: בנבילה)²⁴ כדי לשכור לו גידור קטן²⁵ אינו חייב להעמיד לו חמור אחר, ואם לאו חייב להעמיד לו חמור אחר. אמ' רבי הונא²⁶ אם יש בנבילה כדי ליקח גידור קטן אין

¹⁶ "בעורה" וכו'. בכ"א א"ס: "בעור בעלה עמה", וכן הביא הרמב"ן בלשון רש"י, ושם זה מעין "מהדורא בתרא" (ראה לעיל סוג' ד' הע' 45 ולהלן סוג' ז' הע' 16 בנספח, עמ' 195, וסוג' יד עמ' 353, סוג' טז הע' 38, 282). וכפירוש רש"י כתב רבינו יהונתן (ואף שם: "בעור שבעלה עמה"). והשוה מ"ש בפני משה ד"ה ואם לאו, לפרש המשך הסוגיא בירושלמי. ועי' אור שמח לפ"ה מהל' שכירות ה"ב, ותשובותיו, ח"א, סי' יז. בפיה"מ לר"מ משמע מדבריו, שמפרש גם את המשנה "במקצת הדרך".

¹⁷ תרביץ ב (תרצ"א), עמ' 112-113. ועיין "לאילן-היוחסין", עמ' 119 הע' 134.

¹⁸ ירושלמי נזיקין, עמ' 68, 165. וכן דין זה בתוספתא ב"מ פ"ז ה"ז לפי ההגהה, ראה תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 253, שו' 44-45.

¹⁹ ועי' "פרק האשה רבה", עמ' 342.

²⁰ והסגנון באלה דומה לכאן: "היכי דמי אי דא"ל" וכו'. ועי' טז ע"ב, עג ע"ב, ב"ב מו ע"א, מח ע"ב, ולהלן הסוגיא השביעית.

²¹ ואכן, לשיטת המפרשים, שתי ההלכות משלימות זו את זו בכל, כברי"ף: "ואם אין בדמיה לא ליקח ולא לשכור נותן לו שכרו של חצי הדרך ... ואין לו על המשכיר אלא תרעומת". אבל מבחינת הלשון, אפשר לפרש מימרת רבה בר רב הונא בשם רב שאין לו עליו אלא תרעומת, ואף ליקח אינו רשאי.

²² והיקשה הרמב"ן באומר חמור סתם, "במאי קני דליחייב ליה", וממנו בשאר מפרשים, ועי' מ"ש הרשב"א על פי' הראב"ד בשטמ"ק לרף עז ע"א, ד"ה מה שכתב הרב. וכתב רבינו יהונתן: "חייב להעמיד לו חמור אחר משום שהוא עצמו שעבד נפשיה להוליך לו משאו שם באותו שכר שהתנה לו" (והוא מה שמציין המגיד משנה, פ"ה מהל' שכירות ה"ב, סד"ה מתה הבהמה).

²³ ברפוסים מופיע המשפט כולו פעמיים, בשני הדיבורים, אבל בכתביהיד הוא בד"ה יקח, בלבד. וכן כתב הרמב"ן: "פי' דשעבודי משתעבד ליה חמור זה" (ד"ה הא דאמרי'). ובפירוש רבינו יהונתן: "כיון דשעבד לו חמור זה, ב"ן בחיים ב"ן במוותו שעבדו לו". וראה להלן.

²⁴ ראה להלן, הע' 27.

²⁵ והוא "חמור כל שהוא" שהזכיר רש"י, ד"ה ליקח. בעל הערוך כתב: "חמור בלשון יון גיידרו" (ערך גיידר), ועיין מ"ש הגר"ש ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 159.

²⁶ בכ"א: "ר' אילא" (ירושלמי נזיקין, עמ' 168), וכצ"ל. וכך גרס בס' אור שמח הנ"ל, מעצמו.

חייב להעמיד לו חמור אחר ואם לאו חייב להעמיד לו חמור אחר.²⁷ וזה ממשיך מימרות ר' יוחנן ורב הונא לעיל שם, לומר שב"חמור סתם" חייב להעמיד לו חמור אחר באותו מקום בחצי הדרך,²⁸ ורק בכך באו להקל, שאם יש בדמי הנבלה כדי ליקח על ידי השוכר (ולמאן דאמר לשכור, לשכור) אפילו גידור קטן, אין המשכיר חייב לטרוח לשם, ברם אם אין כדי כך אזי חייב לטרוח לאותו מקום ולהעמיד לו חמור אחר.²⁹ וזה דינו של "חמור סתם" דוקא,³⁰ ואילו ב"חמור זה", אומר לו הרי שלך לפניך, ותו לא מיד.

וכן צירף הרמב"ם ענין מכירת הנבלה גם בדין "חמור סתם", אף שלפי סוגיית בעל הגמרא הוזכר דין זה ב"חמור זה" בלבד, וז"ל: "אם אמר לו חמור סתם אני משכיר לך חייב להעמיד לו חמור אחר מכל מקום, ואם לא העמיד יש לשוכר למכור הבהמה³¹ וליקח בה בהמה אחרת או שוכר בהמה בדמיה אם אין בדמיה ליקח עד שיגיע למקום שפסק בו" (פ"ה מהל' שכירות ה"ב).

ובדאי אמר הרמב"ם דין זה ב"חמור סתם" מכל שכן, שכאן גדול יותר חיובו להעמיד לו חמור מב"חמור זה",³² ויוצא לנו שמתאים דין זה לירושלמי, ולמה שפירשנו בפשוטה של מחלוקת רב ושמואל שב"חמור סתם" מוכר את הנבלה. את ענין "חמור זה", חילק הרמב"ם לשני דינים — ב"לרכוב", לוקח או שוכר חמור אחר בדמי הנבלה, שכך פירש הרמב"ם את כל סוגייתנו ב"לרכוב"

²⁷ שתי ההלכות לכל היותר חולקות בענין "לשכור – ליקח", וקשה לומר שיש אף מחלוקת בענין "בטפילה – בנבילה". ולא מצאתי "טפילה" במובן זה במקום אחר, ונראה שהוא אשגרה ע"פ "ליטפל" לעיל בסמוך (והשוה: "שהבעלים מטפלין בנבילה", לעיל הע' 11). וצ"ל כאן בשתייה: "בנבילה". וכן הגיה בשערי תורת ארץ ישראל, עמ' 492. מכל מקום, הגר"ש ליברמן כתב: "אם יש בטפילה (העור והנבילה) ... אין הברדל בין טפילה לבין נבילה ... אלא שר' זעורה נקט לשון טפילה, ור' אילא תפס לשון נבילה" (ירושלמי נזיקין, עמ' 165). ובדאי לא רצה להגיה כשכ"א מסכים לכ"י לידן. ונראה שפירש מלשון עיקר וטפילה, והנבילה לעומת חמור חי נקרא "טפילה". ובספר האגור, מהר"ר בובר, עמ' 37, ההערות רעידעא צריכות תיקון (ששם מתאים למימרת ר' הילא). בירושלמי כתובות פ"ח ה"ו, לב ע"ב: "מתניתא בשאינן עושין כדי טפילתן", וכמוכן אין טפלה בנבלה. ועיין ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א"א, עמ' 175. ודומה שרצה לפרש "טפילה", עלות הטיפול בו (ליטפל בה) בכדי להעמיד לו חמור אחר. ואינו נראה. ועיין להלן, סוגיא יד והע' 18.

²⁸ השהו אור שמח לפ"ה מהל' שכירות ה"ב, שפירש כל סוגיית הירושלמי (אחרי מימרת ר' יוחנן) ב"חמור סתם". ועיין בפני משה.

²⁹ ועיקר המשמעות של "אם יש בנבילה" או "אם יש בדמיה" הוא שהשוכר מטפל בעצמו, ואין המשכיר צריך לטפל בו בחצי הדרך, שאילו נמצא המשכיר שם, מה לי בדמי נבלה זו, יעמיד לו איך שיעמיד. והפרש יש בין רב הונא לבין ר' זירא ור' אילא. אבל לפי א"ש שם, דעת רב הונא עצמו קרובה מאד לאחד מן הזוג הזה, וכתב "רב הונא אמר חייב ליטפל בו באותו מקום, שאם אין לו מעות להעמיד חמור אחר, מחויב למכור הנבילה ליקח גידור קטן", עיי"ש. ועיין שערי תורת א"י, עמ' 492; ירושלמי נזיקין, עמ' 165, לשו' 37.

³⁰ בעל שערי תורת א"י כתב למימרת רב הונא, "פי' באומר חמור זה". וסביר שכתב כן כנסברת רש"י עפ"י הבבלי, הסובר שכל ענין "אם יש בדמיה" שייך רק בחמור זה. ולפי סברה זו צריך לומר שאם אין בדמיה לשכור, פטור לגמרי, שהרי "חמור זה" שיעבד לו, ולא יותר! ובדאי בגלל זאת נאלץ להגיה בירושלמי כפי שהגיה בשתי המימרות: "אם יש בנבילה כדי לשכור גידור קטן" חייב להעמיד לו חמור אחר ואם לאו אין חיוב וכו' (והיפנה לבבלי). וכך פירש והגיה בנתיבות ירושלים. ועיין פני משה, ד"ה רב הונא ור"ה אינו חייב.

³¹ צ"ל: "הנבילה", כמוכא בפסקי תלמיד הרשב"א, עמ' רכא.

³² והרי"ף כתב: "ודוקא דאמ' ליה חמור זה אני משכיר לך, אבל אמ' ליה חמור סתם חייב להעמיד לו חמור אחר, ואע"פ שאין בדמיה לא ליקח ולא לשכור". ועיין פיה"מ. ועי' מה שהקשו על הרמב"ם בלחם משנה, דרישה סי' שי וסמ"ע שם ס"ק ט, ונתיבות משפט ס"ק ז. ועי' ערוך השלחן במ"ש בחמור סתם "דחמור הראשון נשתעבד לו" (סי' שי ס"ק ה, לשיטתו, עיי"ש). ועי' היטב באו"ש, והביא את הירושלמי הנ"ל.

דוקא;³³ בדין "חמור זה למשא", היקל יותר למשכיר, ופסק לשוכר: "נותן לו שכרו של חצי הדרך ומניח לו נבלתו". והוא הפך סברתו של רש"י ממש. כלומר, לפי הרמב"ם, אע"פ שאמר "חמור זה", לא שיעבד לו מנבלתו דבר, ו"הרי הוא לפניך" מחיים בלבד.³⁴ והשיגו הראשונים על הרמב"ם, לומר שאין הכוונה בסוגייתנו לדייק "לר כוב ולא למשוי", לא בגמרא ולא ברי"ף.³⁵

וכך איפוא סיכומם של דברים: ההלכה הקדומה מחמירה במי שהשכיר חמור ומתה, שחייב להעמיד לו חמור אחר (משנתנו), ואף בחצי הדרך (ירושלמי, בשם רב הונא). האמוראים באו למתן הלכה זו, כבאמירת "חמור זה", שאומר לו "הרי שלך לפניך" (ר' יוחנן בירושלמי),³⁶ או שיסתפק בגיידור קטן (ר' זעורא ור' הילא בירושלמי, רב ושמואל בבבלי) או שלגמרי פטור המשכיר במתה בחצי הדרך, ואין לו עליו אלא תרעומת, רק שיסתפק המשכיר (בודאי ברצון) בחצי השכר (רבה בר רב הונא אמר רב, בבבלי).

בעל הגמרא שאמר פסקת "היכי דמי" בתרא, קישר וגישר בין שני המקורות המונחים לפניו בסוגיא, מימרת רבה בר רב הונא בשם רב ומחלוקת רב ושמואל, והשאלה ששאל בקשר לזו מוליכה לזו. כבר בקושיותיו משתמש הוא במינוח של פסקת "איתמר" דלהלן (ליקח, לשכור). ואע"פ שלעולם "ה"מ לשנויי דאין בדמיה לשכור" (תוס' ד"ה ואם),³⁷ ברור שעדיף לו לחבר את הסוגיא יחדיו, וכך לפרש שתי דעותיו של רב כמקשה אחת. כן השתמש בהבחנת "זה/סתם" הקשורה מכבר בסוגיית משנה זו מתורת א"י (כנ"ל), ובאה גם בסוגיא הסמוכה להלן משמו של רב פפא; על ידי כך חידש אוקימתא חדשה של "חמור זה" לשני המקורות הללו.³⁸ ברם, מתוך שפיסקא זו מיועדת לקשר פרקי הסוגיא, ולא לתרץ את הסתירה (שהקשינו לכאורה) בין שמועת רבה בר רב הונא משם רב לבין משנתנו, לא הוכרח בה במפורש כיצד תתפרש משנתנו. רוב הראשונים הכריעו ופירשו את משנתנו במה שדייקו מפסקא זו כפשוטה, ב"חמור סתם",³⁹ ורש"י פירשה ב"חמור זה" (כנ"ל).

רשמים לשיטה דומה לזו של רש"י מצאנו אצל חכמים שפירשו רישא דמתניתין — בדין אנגריא והבריקה — ב"חמור זה" דוקא, ואילו ב"חמור סתם", חייב להעמיד לו חמור. ודומה שאין מקור

³³ ברי"ף: "איתמר השוכר את החמור לר כוב עליה ומתה לה בחצי הדרך, אמ' רב אם יש בדמיה" וכו', עיין כל לשונו. וראה חילוף-גירסא 1.

³⁴ ובערוך השלחן כתב על פסק הרמב"ם: "ונ"ל הטעם דוודאי כשא"ל חמור זה יש גם לפרש דרך כמות שהוא השכיר לו ולא נבלתו" (סי' שי סעיף ב), וכפי שכתבו תוספות שם בענין בית: "בית זה כמו שהוא השכיר לו" (ועי' ריטב"א סד"ה אף לשכור, ועור). ועיין גולאק, יסודי המשפט העברי, א, עמ' 144 הע' 7 (והיוצא מן הכלל הוחזר לכללו לפי הנ"ל). ויש לומר לשיטת הרמב"ם שבכאן, שזכות מכירת הנבלה נובעת ממה ששיעבד לו חמור לר כובה ולא משיעבד לשון "זה", ואדרבה, לשון "זה" מצמצם חיובו, כפי שאנו אומרים בדרך כלל.

³⁵ ראה השגת הראב"ד (והשוה תלמיד הרשב"א, עמ' רכא, מאירי עמ' 304, טור סי' שי). ובפירוש פרוכנסלי כ"י: "והרב אלפסי כתב השוכר את החמור לר כוב ולא ידענו למה הוסיף כי אינו מן הגירס', והרב ר' משה אבן מיימון כתב" דרוק' לרכוב, ונראה שתלה זה בהלכות הרב אלפסי, ולא ידענו מה הפרש בדבר" (= "רבינו אשר מלוניל", שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעה). ועי' "לאילן-היוחסין", עמ' 133-134. ובתשובות הרשב"ש סי' עב (יד ע"ד), רצה לסייע לפסק הרמב"ם מן "לרכוב" שבסוגיא הקודמת, ובודאי שרוצה להמשיך סוגייתנו ממנה.

³⁶ וכפי שהוא כבר בבריתא של ר"ש בן אלעזר, בתוספתא פ"ז סה"ו (וראה תוספתא כפשוטה, עמ' 253 שו" 44-45).

³⁷ כפי שצריך לומר לדינא בפשטות, וכמו שכתב הרי"ף: "ואם אין בדמיה לא ליקח ולא לשכור נותן לו שכרו של חצי הדרך" וכו'. ועי' מה שהקשו האחרונים, אומה"ת, עמ' תשג, ד"ה מדברי התוס'.

³⁸ ובס' המקצועות אף גורס בסגנון מסקנה: "ואי דאמ' ליה חמור סתם ניגר ליה חמור אחר, דא"ל חמור זה" (עמ' ס). וכן כסגנון זה באו"ז: "לא צריכ' דא"ל חמור זה". ועי' ביאור הגר"א סי' שי ס"ק ז.

³⁹ המהרש"ל, וכן בדפוסי התלמוד הקדומים, הגיהו את נוסח הפסקא כדי לקרבה יותר להיות אוקימתא של משנתנו, ראה חילוף-גירסא 7.

לחילוק כזה בגמרא שם, אלא ממה שהוציאו מסוגיותנו, להעמיד את המשנה ב"חמור זה". וכך כתוב בספר המקצועות, בפסק דיני הסוגיא החמישית: "והילכ' כשמואל. והני מילי דאוגר חמור זה, אבל חמור סתם חייב להעמיד לו חמור, בין באנגריא חוזרת בן באנגריא שאינה חוזרת, בין דרך הליכתה בין שלא בדרך הליכתה".⁴⁰ וכדברים האלה בפירוש המשניות לרמב"ם. ויש שתמהו על פירוש זה לרישא מהיכן הוא.⁴¹ ושוא אף במהדורא קמא של המשנה תורה כתב כן.⁴² והנראה שהוא דיוק מסוגיותנו כאן כנ"ל, שלפחות בענין אוקימתא של המשנה ב"חמור זה" פירשו כרש"י, ואף ברישא. ושאר הראשונים כשיטתם הם, שמפיסקא זו בסוגיין דייקו שהמשנה מדברת ב"חמור סתם", ופירשו אף דין אנגריא ברישא ב"חמור סתם" דוקא.⁴³

לפי המסקנה שבפיסקת "היכי דמי" הראשונה, נותן השוכר שכרו של חצי הדרך אע"ג "דלא קא משתרשי ליה/דלא שכיח לאגורי" (ראה חילוף-גירסא 3).⁴⁴ נמצא לפי פשוטה של פיסקא זו — וכן הוא

⁴⁰ שם (וסמוך לפניו דברי רב נחשון גאון).

⁴¹ לשון הרמב"ם בפירוש המשניות: "אין המשכיר יכול לומר לשוכר הרי שלך לפניך אלא אם השכיר לו למשא, ויחד לו את הבהמה" (= חמור זה). והוא לדין הרישא, כלומר, לדין אנגריא. ברם בפ"ה מהל' שכירות לא כתב הרמב"ם הבחנת "זה/סתם" אלא בה"ב, ולא ראינו הבחנה זו בה"א בענין הבריקה ואנגריא. ועיי' הע' 42. וכדבריו כתב ר' עובדיה מברטנורא. ועיי' במרכבת המשנה, ורצה לפרש את החיבור מתוך הפירוש. ובתוספות רעק"א על הברטנורא: "וכ"כ הרמב"ם בפירושו, אבל בחבורו לא חילק, גם כל הראשונים סתמו דגם בחמור סתם אומר לו הש"ל". ועי' ביאור הגר"א סי' שי סס"ק ט.

⁴² יש לעיין ולבחון בלשונו של הרמב"ם בה"א (בענין אנגריא וכיו"ב): "... אבל אם שכרה לרכוב עליה או לשאת עליה כלי זכוכית וכיוצא בהן, חייב להעמיד לו חמור אחר אם שכר ממנו חמור, ואם לא העמיד, יחזיר השכר ויחשוב עמו על שכר כמה שהלך בה" — מה מקום יש לומר כאן "אם שכר ממנו חמור"? בודאי שכר ממנו חמור! ונראה שהסגנון המקורי היה: "אם שכר ממנו חמור סתם", והוא שריד משיטתו שבפסח"מ, שאף ברישא חילק בין "זה" ו"סתם", ואינו חייב אלא אם כן השכיר לו חמור סתם! ובאמת יש שינויים בכתביהיד של המשנה תורה ללשון שבכאן. בהרבה כתביידי בא הסגנון: "חייב להעמיד לו חמור אם שכר ממנו חמור", ללא תיבת "אחר". בכתביידי אחרים, סימנים לכך שהוסיפו והיגיהו "אחר" או כיו"ב, לשפר את הסגנון. בכ"י מוסיוף 191, תיבת "אחר" בין השיטין. והנה, בכמה כתביידי חסר הדיבור "אם שכר ממנו חמור", ובמקומו הרחבה לתיבת "אחר": "... חייב להעמיד לו חמור אחר או בהמה אחרת כאותה ששכר, ואם לא העמיד" וכו'. וכאן נתפרשה הגהה כתוספת לשון, שלא כהלכה, ולא כמחליף את הדיבור המקורי (כרגילות בהכנסת הגהות). והנה, בכ"י סן פרנציסקו סוטרו 132.1: "חייב להעמיד לו חמור ואם שכר ממנו חמור סתם, ואם לא העמיד לו" וכו'. ונראה שכאן (חוץ מתיבת "ואם", שצ"ל: "אם") ניתנת לנו מהדורה קמא, בה הבחין הרמב"ם בין "זה" ו"סתם". ההגהה הנ"ל החליפה לשון זה ברוב הנסחים, ואילו בדפוסים נשאר שריד ממהדור"ק, ללא תיבת "סתם", ושריד זה נשאר מגומגם ומוקשה בלשון ההלכה.

⁴³ ראב"ד (שטמ"ק לרף עז ע"א ד"ה אומר לו, ור"ה וז"ל הראב"ד, עיי"ש, ובדברי הרשב"א שם ד"ה מה שכתב הרב). ועיי' לעיל הע' 7. בריטב"א: "ודוקא שהשכיר לו חמור סתם, אבל אם השכיר לו חמור זה לא עדיף הא מבית דכיון דנפל אינו חייב לתת לו אחר (כ"ש) כשאין בדמיה ליקח ולא לשכור" (עמ' 175 סד"ה לא שנו, ובשטמ"ק, ועיי"ש). ונראה שפירוש דבריו לומר שדין המשנה שפטור דרך הליכתה, וחייב שלא בדרך הליכתה, בחמור סתם הוא, אבל בחמור זה ואין בדמיה, פטור לגמרי (ועי' לעיל שם, עמ' 173 ד"ה והא דקתני, תוס' ד"ה ואם, ושיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעד). ועי' טור ריש סי' שי, ועיי' ב"י שם. ויש שכתבו מפורש שאין דין הרישא תלוי כלל ב"זה" או "סתם": "השוכר חמור מחבירו בין שאמר לו חמור סתם בין שאמר לך חמורך זה, ונסמית או נשטית או שנעשית אנגריא" וכו' (תלמיד הרשב"א, עמ' רכ).

⁴⁴ יש שפירשו "משתרשי ליה" בפירוש הרגיל: מרויח (ראה ריטב"א ד"ה לא לעולם). ויש שפירשו בדרך המקרבת משמעותה לגירסא האחרת: "ואי דלא משתרש ליה שלא ימצא חמור אחר כאן" (בשטמ"ק ד"ה וז"ל הרשב"א, בתירוצו,

פשוטה של הלכתו של רב — שנותן לו שכרו אע"פ שהשוכר מפסיד רווחו בגלל תקלה זו, ואין לו חמור אחר לשכור. ואף לא רצה לבוא לכאן, רק שאומר לו המשכיר "א י ל ו בעית" וכו'.

דין זה היה תמוה בחומרתו בעיני הראשונים: "תמיה לי, הגע עצמך שמתה בדרך במדבר מקום גדודי ליסטים וחיות, מי א"ל אלו בעית למיתי עד הכא" וכו',⁴⁵ ולכן הוציאוהו מירי פשוטו, לומר שמכל מקום בודאי היתה כאן תועלת כל שהיא, ואם אין לו תועלת כל שהיא, אינו נותן שכרו כלל. וכך נפסק להלכה: "אבל אם אינו מוצא לשכור חמור אחר וגם אינו יכול למכור סחורתו כאן בשום ריוח, אינו נותן לו כלום משכרו" (טור סי' שי, ועל פיו ברמ"א שם, סעיף ב,⁴⁶ ועוד).

וכאן חילוף-הגירסא 3 עמד לראשונים לפרש כן, שכמה ראשונים העלו תועלת כל שהיא גם לפי המסקנה, על פי אותו ענין (לאגורי או משתרשי) שאינו מוזכר בגירסתם, אלא בגירסא האחרת. כגון בתוספות: "דהא דקאמר לעולם דלא שכיח לאגורי ... כגון שיוכל למכור סחורתו במקום שמת החמור ו י ר ו י ח ב ה (ר"ה אילו);⁴⁷ ולהפך: "לעולם דלא נשתרשי ליה למכרה בכאן, ומ"מ י כ ו ל ל מ צ ו א ב כ א נ ב ה מ ה ל ש כ ו ר" וכו' (ריטב"א, ר"ה לא לעולם, בשם תוס')! ברם לפי פשוטם של דברים צריך לומר ששתי גירסאות מקבילות הן והכוונה אחת בשתייהן, שאין לו לשוכר שום תועלת כלל באותו מקום, לא רווח ולא חמור אחר.⁴⁸ וכן כתב הגר"א על ההלכה בנידון שבטור (כשיטת הראשונים הנ"ל): "אבל הרמב"ם מפ' כפשטא דגמ' לכן השמיטה". ואם כי תמהו על החומרא לשוכר שבאוקימתא זו, הרי עיקר הדין הנ"ל בא למתן חומרת דין המשכיר (כפי שהוא במשנתנו), ואין לך קולא לזה ללא חומרא לזה.

פיסקת "היכי דמי" זו דומה בסגנונה לזו שבסוגיא השביעית (עלייד הברייתא השניה), ובמיוחד לענף פב, הגורס כאן "דשכיח לאוגורי". ושם הלשון מדויק יותר, שמדובר במשכיר שיכול להשכיר (רש"י: לאגורה, להשכירה לאחרים), ואילו כאן, במקום "לאוגורי" שבנסחים, ראוי יותר היה לגרוס כבפירוש רש"י: "דשכיח למיגר, מוצא חמור אחר כאן לשכור". גם דין תרעומת מיושב יותר בסוגיא זו, שמשכיר שיכול להשכיר לאחר, אין לו כל כך תרעומת על השינוי, ואילו שוכר, שצריך לשכור מאחר, באמת כרוכה בכך טירחה, ולמה אין לו תרעומת על כך, וכפי שהקשו האחרונים (כגון רי"ט צהלון, כוס ישועות, מהר"ם שיק כאן, במהדור"ב של המהרש"א, לדף עט ע"ב). ובכלל מסורבלות כאן שתי פיסקות (לגירסת שני הענפים, ראה הע' 3), על מימרת רב, ו"היכי דמי" בתרא היא זו שמתבקשת כאן ממבנה הסוגיא. ושמא ניסחו והוסיפו פיסקת "היכי דמי" קמא כאן, על פי סוגיא זו. בכ"י ג נוסף בפיסקא זו לשון פירוש, והוא כשיטת המפרשים הנ"ל (בר"ה דין זה). וזה לשון הפיסקא שם:

היכי דאמי או דקא משתרשי ליה, אגר בחמשה והשתא משכח בתלתה, אמאי אית ליה תרעימת, ואו דלא קא משתרשי ליה ולא יהבי ליה אילא בחמשה אגריה דמאי דיהיב ליה, לעולם דלאקא משתרשי ליה, ומישום דאמליה אילו בעית מיתא להכא לאו אגרא הוה בעית למיתב.

ואילו בקושיא במשמע הרגיל). והשווה המובן בסורית settle, make smooth, facilitate, כלומר, שהוא "מסתרר" (וראה בריטב"א להלן, ר"ה ת"ר השוכר את הספינה).

⁴⁵ רשב"א, כבהע' 44, ועי' תוס' ד"ה אילו ולהלן ד"ה אילימא, ושאר הראשונים.

⁴⁶ ועי' בטור שם להלן. וראה דברי הרשב"א (כבהע' 44). ובערוך השלחן ס"ק ד, צימצם דין זה, ושאר פוסקים לא הגבילוהו כן, עי' קונטרס הראיות לריא"ז, עמ' קעג.

⁴⁷ השוה ר' אלחנן בשם ר' יצחק אביו (בא"ז).

⁴⁸ וכן יש לומר בפשיטא לגבי מ"ש בס' תורת חיים: "מדלא קאמר אי דלא מצי לאוגורי וקאמר אי דלא שכיח לאוגורי משמע דמצי לאוגורי אלא דלא שכיח לאוגורי", וכל כיו"ב, עי' חילוף-גירסא 3, ומשמעות כל גירסאות הענף אחת, ו"מצי" ו"שכיח", היינו הך, וראה להלן.

"דמאי דיהיב", צ"ל: "אמאי קיהיב".⁴⁹ ונראה שכך פירושו: אם הדבר נוח לו,⁵⁰ שפסק עם המשכיר חמשה לדרך כולה, וכעת מוצא לשכור חמור אחר לחציה השני של הדרך בשלשה, ואם ישלם למשכיר שנים וחצי (או שנים)⁵¹ על חצי הדרך הראשון, עולה לו הדרך כולה חמשה וחצי (או חמשה), נחא,⁵² ולמה תהיה לו תרעומת? ואם אינו נוח לו, שאין נותנים לו חמור אחר אלא בחמשה, למה צריך לתת למשכיר שכר כלל?⁵³ והוא כשיטת אותם ראשונים, שפירשו שמכל מקום מוצא חמור. ודומה שבשל לשון הפירוש הכיר הגירסא השניה ("דשכיח לאגורי"), ורצה לשלב אותה בגירסתו, ולקרב שני הסגנונות זה לזה.

בברייתא "יבש האילן או נקצץ, שניהם אסורין בו", פירש רש"י "מי שמישכן אילן לחבירו" וכו'. וכן להלן קט ע"ב, "ההוא גברא דמשכין פרדיסא לחבירה לעשר שנין וקש לחמש שנין, אביי אמר פירא הוי, רבא אמר קרנא הוי וילקח בו קרקע והוא אוכל פירות", והיקשו על אביי מברייתא זו: "מיתיבי יבש האילן" וכו'. ופירש רש"י: "במשכנתא קאי".⁵⁴ וכן מפורש בסוגייתנו להלן: "זמנין דשלמא שני מ ש כ נ ת י ה" וכו'. וכן לפי מסקנת הסוגיא מדברת ברייתא זו "בזמן שאין היובל נוהג". והדברים קשים מאד, שהרי ברייתא זו תוספתא היא במס' ערכין (פ"ה, ה"א-ה"ב, עמ' 549), ועניינה המפורש שם הוא במכירת קרקע והמחוכר לה בזמן שהיובל נוהג. וזה לשונה: "המוכר שדהו בשעת היובל" ...⁵⁵ הקנים והזמירות ופירות שקמה בתוכה הרי הן כפירות, אילן שנקצץ או שיבש, שניהן אסורין בו, כיצד יעשה ימכר וילקח⁵⁶ בהן קרקע ויאכל פירות" וכו'. וברור שתוספתא זו היא הברייתא שבסוגייתנו, אלא שבשעלי הציונים בב"מ לא ציינו לתוספתא שם, שהרי מתוך האוקימתא בסוגיין שמדובר בזמן שאין היובל נוהג, כאילו "ברייתא אחרת" היא.⁵⁷ ואף מפרשי התוספתא שמכבר לא ציינו שם לב"מ, כפי שהעמיד בתוספת ראשונים, במקומו.⁵⁸

ברייתא זו סודרה בסוגייתנו מתחילה מתוך שעוסקת היא בקיום קרנו של בעל הבית, וכשם שרוב הקפיד "לשכור, אל ישכור", כן מקפידה הברייתא "ילקח בו קרקע", וכו', ולקחת קרקע היא העצה בכל מקום להנצל מכילוי הקרן, ולקיים נכס ושארית לבעל הבית. ומי שסידר ברייתא זו כאן, סידר אף את המימרא משם רב חסדא אמר רב קטינא, שאינה נמצאת לפנינו בשום מקום אחר (ובוראי היתה שנויה כבר מימרא זו על-יד הברייתא, בצמוד לתוספתא שלפניהם או בקובץ אחר כיו"ב), והביא המסדר

⁴⁹ ראה חילוף-גירסא 5 הע' 1. וראה הע' 53.

⁵⁰ ראה הע' 44.

⁵¹ שאינו חצי הדרך ממש, או שלא רצו לנקוט בשכרים, כרגיל בדברי התלמוד.

⁵² עי' תוס' ד"ה אילו.

⁵³ לגבי תיבת "אגריה", אפשר לפרשה כמוסבת לפנייה: ואין נותנים לו אלא בחמשה שכרו, ואפשר לאחריה: שכרו למה נותן לו, וכך סביר. ואם בעל הגליון עצמו פירש כפי שכתוב "דמאי דיהיב", יהיה פירושו: ואין נותנים לו אלא בחמשה, והוא שכרו של מה שנותן לו לשוכר הראשון. והסגנון מגומגם, אבל אף כאן שיעורו (וכהשלמת מלים שאינן כתובות על המלים הכתובות): "אמאי קיהיב ליה". ועדיף כפירוש שבפנים.

⁵⁴ וכו"ה בכ"ו א' 112. ובשאר כה"י: "במשכנתא דסורא קאי". והשוה רש"י לעיל שם על העובדא, ד"ה ההוא גברא. ועי' להלן הע' 68.

⁵⁵ "בשעת היובל, בזמן שהיובל נוהג" (רש"י ערכין, כט רע"ב).

⁵⁶ בכ"ה בסוגיין: "ילקחו", אבל בשאר הנסחים כאן "ילקח", וכצ"ל, וכ"ה אף בכ"ה ברף קט ע"ב: "וילקח".

⁵⁷ וכן באוצר הברייתות, ט, עמ' 336 (לב"מ כאן). לא ציינו לתוספתא.

⁵⁸ ח"ב, עמ' 282-283. ותלה את הדבר במה שמפורש בפירוש רש"י, וז"ל: "ונעלם מעיני כל המפרשים שברייתא זו בלשונה ממש הובאה בב"מ ע"ט א' (ובהקבלה), אלא שרש"י שם פירשה לעניין משכנתא", ועיי"ש. וראה להלן, הע' 84.

את שתייהן כאחת.⁵⁹ שהרי אף הקושיא שלפנינו, שהקשו "והא הכא" וכו', ראוי היה להקשותה על הברייתא בפני עצמה — מה הועלנו למוכר זה, הרי אותה קרקע שנקנתה חוזרת לבעליה הראשונים, באותה "שעת יובל" עצמה שהיה האילן אמור לחזור לבעליו הראשונים. נמצא בעלים ללא אילן וללא קרקע הבאה במקום אילן. ועל קושיא זו מוצע תירוצו מתאים במימרא הנזכרת של רב קטינא. אם יבש האילן בסמוך לפני היובל, או אף בזמן אחר, אותה קרקע שנקנתה לששים שנה תעמוד עוד שנים רבות לשימוש המוכר, ודי בכך לפצותו על האילן, אע"פ שבתום ששים שנה חוזרת הקרקע לבעליה. וכך כתבו התוספות: "קס"ד כיון דלזמן ארוך כ"כ מכר לו לא חשיב כליא קרנא" (ו"ה במוכר). וכל המו"מ הזה, שעמד בשעתו כיחידה בפני עצמה, יפה להביאו על יד דעתו של מי שחושש לכילוי הקרן, כעין דעת רב בסוגייתנו, והוא המקום הנאות שמצא המסדר לסדר בו שמועות הללו.

כעת, לאחר שהובאה פיסקא זו לכאן, באו ושנו את עצם הקושיא לא על הברייתא, כי אם על רב, הסובר אף הוא "לא מכלינן קרנא".⁶⁰ ובאמת, בכדי להבהיר דבר זה, ראוי להציע את הקושיא על רב בצורה מפורשת, כפי שעשו בלשון פירוש שבכ"י ג' כאן: "והא הכא דכי מטי יובל קא הדרא ארעא למארה וקא כליא קרנא, תיובתיה דרב". וכן ר"ח: "ומותבי עליה דרב" (ראה להלן). ומתוך שמימרת רב קטינא מזומנת עם הברייתא, נעשו כעת הברייתא יחד עם הקושיא שעליה קושיא על רב, והמימרא תירוצה. אבל אילו פתח בעל הגמרא את השקלא וטריא שלו במישרין מן הברייתא בפני עצמה, היה ראוי להקשות ממנה על שמואל ולא על רב,⁶¹ שהרי הברייתא כפשוטה שנויה אליבא דמאן דאמר "לא מכלינן קרנא", יותר משהיא שנויה אליבא דמאן דאמר "מכלינן קרנא".⁶² ואילו היתה ברייתא זו באה כאן ללא מימרת האמוראים שעליה,⁶³ שמא היה בעל הגמרא מקשה ממנה לשמואל, שלפי ברייתא זו לוקחין קרקע, ואין נותנים לקונה לכלות קרנו של מוכר, הרי ש"לא מכלינן קרנא". ושמואל יתרץ שאף הוא סבור, שעד כמה שאפשר, לא מכלינן קרנא, רק ששיעבודו של חמור לצרכי שוכר קודם לחשש כילוי קרנו של בעל הבית. וכן אמרו בלשון פירוש שבכ"י ג' לדברי שמואל שבפיסקת איתמר: "ושמואל אמ' אף לשכר ישכר, דהא אשת עבד ליה לטעונא".⁶⁴ אבל ללא שיעבוד זה, וברוך כלל, לא מכלינן קרנא.

אותו בעל גמרא שתירץ "דזבין ליה לשתיני שנין", קשה להבין למה ידחה מיד את תירוצו ויקשה "סוף סוף כי מטו שתיני שנין קא הדרא ארעא למרה וקא כליא קרנא"! הרי כשתירץ בראשונה,

⁵⁹ ראה "פרק האשה רבה", עמ' 350 והע' 34.

⁶⁰ וכן בתוס' ד"ה והא הכא, כוונתם להקשות: למה באה קושיית הגמרא על רב ולא על הברייתא, ועיי' ש"ב ותוס' הרא"ש ד"ה והא הכא. ועי' מהרש"ל בד"ה והא הכא, וכדי ליישב מה שהקשו על רב דוקא, כתב "דבודאי רב סבר דדינא הוא דלא מכלינן קרנא ללוה, כאלו הוא הלכה למשה בסיני", עיי' ש"ב. ובלשון הסוגיא, "רב סבר לא מכלינן וקרנא, ושמואל סבר" וכו', עיי' בנסחים, מהם שגורסים בסגנון מרסרסר, והפכו את הסדר לגרוס את הסגנון החיובי (מכלינן) בראשונה, כדרך התלמוד, ובגירסא דידן, הסדר יוצא משמות החכמים (רב – שמואל).

⁶¹ ובקונטרס הראיות לריא"ז: "ואי' לומ' אדרבה נידוק מרישא דקת' שניהן אסורין אלא לא מכלי' קרנא ונקשה מינה לשמואל" (עמ' קעג). ובמהרי"ט צהלון: "מאי מקשה לרב מהך ברייתא, אדרבא מהא קשה לשמואל". והשוה ס' חיים שנים ישרם, ד"ה מיתבי, הגהות דיננער לכאן, ד"ה אי משום, ואפרתי, בראילן ו, עמ' 97. ובאמת הלשון "ילקח בו קרקע" וכו' מוסב כפשוטו על המאמץ שלא לכלות את הקרן. ועיי' כתובות עט ע"ב. רק ד"ה שתיני שנין דליקח קרקע קרי כליא קרנא" (תוס' כאן, ד"ה והא הכא). ועיי' הגהות דיננער, ד"ה אי משום הא (ודבריו שם צריכים כמה תיקונים). ועיי' עיטור, פותיק, סו ע"א ובהע' כג, ודברי העיטור עוד צריכים הכרע.

⁶³ ועיי' תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 43-44, ד"ה ואף.

⁶⁴ וראה להלן, ד"ה בעל גמרא שני זה.

בודאי יישב וסבר ששמוש בקרקע ההיא לשישים שנה אינו נחשב כילוי הקרן, ומדוע יחזור מסברה זו ללא ראייה מפורשת וללא קושיא חדשה?⁶⁵ וקרוב לומר, על פי הענין והסגנון, ששני בעלי גמרא כאן, ובעל גמרא שני בא לכאן והיקשה את קושייתו אליבא דידיה: "סוף סוף קא כליא קרנא".

ואם כן הדבר, הרי הוא בעל גמרא שבא לכאן לאחר שנקבע המשא ומתן בסוגייתנו, ואף ברייתא של "יבש האילן" כבר קבועה כאן, ומנותקת איפוא מהקשרה הראשוני בתוספתא ערכין, ששם מוכח שהיא מדברת בזמן שהיובל נוהג. ומתוך לשונה כמות שהיא כאן עסק בה, ובא איפוא להציעה כברייתא בפני עצמה ולתרגמה במשכנתא, "בזמן שאין היובל נוהג".

בעל גמרא שני זה, שבא לתפוס את הברייתא בשיטת "קא כליא קרנא" ממש (הפך פשוטה), גם בא הוא עצמו (או בעל גמרא שלישי?) להקשות על תפיסה קיצונית זו. שהרי אי סלקא דעתך דמכליין קרנא (ואף את הניסוח הזה תופס הוא כמשמעו ממש), למה ילקח בו קרקע, "נצלחי לציבי ונישקליה"! אמור איפוא שאף למאן דאמר מכליין קרנא, מכל מקום, עד כמה שאפשר שלא לכולות קרנו של בעל הבית ולא יהיה הפסד למי שנשתעבר לו הנכס (שוכר או מלוה), פשיטא שלא מכליין קרנא (כאמור לעיל). וזה הוא שמתרץ "ומנין דשלמא שני משכנתיה" וכו'. ועל זה הוסיפו בגליון כ"ה, בסוף הסוגיא: "פ' ואותן שנים יאכל הלוח אותו קרקע, ולא יהא נפסד המלוה בכך. אבל אם יהא נפסד, כגון השוכר את החמור ומתה לו, מכליין קרנא".⁶⁶ בכך הצליחו למתן עמדת "מכליין קרנא" שמייחסת הסוגיא לעיל לשמואל.

לא מצאנו שעסקו הראשונים במפורש בקושי של העמדת הברייתא שלא כמשמעותה בתוספתא. מכל מקום פירושו של ר' חננאל מקרבנו לקושיא זו, שכתב: "ומותבי עליה דרב מהא דתני בתוספתא בסוף ערכין המוכר שדהו בשעת היובל וכו' אילן שנכמש או יבש, שניה' אסורין בו, הקונה והמוכר, כיצד יעשה ימכר וילקח בו קרקע והוא אוכל פירות. והא הכא דכד מטא יובל הדר קרקע זה שנקנ' בדמי האילן למריה וקא כליא קרנא דאילן. ופריק כגון דזבניה להאי קרקע לשישים שנה. ודחינן להאי פירוק' הכי סוף סוף כי מטו שנין"⁶⁷ הדר קרקע זה לבעליו. ומשני רב, הב"ע בזמן שאין היובל נוהג. ואשינויי לא סמכי. ר"ח" (שטמ"ק).⁶⁸ ונראה שכתב כאן "ואשינויי לא סמכינן", לרמוז שזהו שינויא דחיקא,⁶⁹ וכפי שכבר פירש, שהיא תוספתא בערכין, ומדברת הברייתא בקונה ומוכר, "ובשעת היובל".

ואילו רש"י הלך בפירושו בכיוון השני, שפירש כשיטת התירוף כבר מתחילת הענין (ד"ה יבש האילן),⁷⁰ שבכגון זה בודאי לא רצה לומר (כשיטת ר"ח) שבתוך מהלך הסוגיא שינו עצם תפיסת הברייתא, ללא לשון מפורש על כך.⁷¹

⁶⁵ ומכורח הסוגיא נאלצו התוספות (ד"ה במוכר, כנ"ל) לומר שלא היה אלא "קס"ד". והאחרונים היקשו "דמאי קארי לה, דמי לא ידע דיקשה דסוף סוף כליא קרנא" (אומה"ת, עמ' תשב, ד"ה ויש לבאר).

⁶⁶ כלומר, זוהי שיטת מכליין קרנא של שמואל, שאף הוא אומר ע"כ מה שאפשר, שלא מכליין קרנא. ועיין להלן, ד"ה אף המאירי.

⁶⁷ צ"ל: "שתיין שנין".

⁶⁸ וכן לרף קט ע"ב פירש ר"ח ע"פ התוספתא בערכין, עי' תוספתא ראשונים הנ"ל. ושם נוח לפרש את עצם הסוגיא כן בפשטות, שלא אמרו בגמרא שם על ברייתא זו שהיא עוסקת במשכנתא, או בזמן שאין היובל נוהג.

⁶⁹ ראה "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 292, ד"ה כבר הגאונים, ומה שצוין שם.

⁷⁰ רש"י כתב בד"ה שניהם אסורין בו: "דאי שריף ליה לוח כליא קרנא דמלוה, ואי שריף ליה מלוה כליה קרנא דלוה". ואשר למינוח זה, הנה קרנו של לוח, שהוא בעל העץ, קרן של ממש הוא, ו"קרנו" של מלוה הוא שעבוד לזמן המשכנתא (וראה לשון הראב"ד להלן). והנה, מפרש רש"י לקושיא "והא הכא דכי מאטי יובל" וכו': "הדרא ארעא דשרה זו שהן לוקחין בדמי העצים, ושמא יפגע יובל בתוך שני המשכונא וקא כליא קרנא".

בפסקו של הרמב"ם, הופרד דין הברייטא שבסוגיות הללו מדין התוספתא, וכפי שבאמת מעמידה סוגיינתנו לברייטא זו בדבר אחר. בפ"א מהל' שמיטה ויובל ה"ז כתב ע"פ התוספתא: "הקנים והזמורות ופירות שקמה בתוכה הרי הן של לוקח כשאר הפירות שלה, אבל אילן שנכסח או שיבש שניהן אסורין בו, כיצד יעשה ימכר וילקח ברמיו קרקע והלוקח אוכל פירותיה עד שתגאל השרה מידו". בפ"ז מהל' שכירות ה"ה פסק דין הסוגיא שבדף קט ע"ב:⁷² "השוכר פרדס או שהיה משכון בידו" וכו', וכתב: "וגוף"⁷³ האילנות שיבשו או שנקצצו שניהן אסורין בהן משום רבית, המלוה והלוה". וכתב כך היות והסוגיא כאן קוראת לענין זה משכון, ובמלוה ולווה עסקינן איפוא, וקבע הרמב"ם איסור איסור ריבית. והשיג עליה הראב"ד: "א"א אין כאן רבית, אלא המלוה אסור משום דקא כליא קרנא והלוה אסור משום דמשתעבדי למלוה".⁷⁴

אף המאירי, כר' חננאל, העמיד על כך שברייטא זו שבסוגיין מקורה מתוספתא ערכין, ושם אין המדובר במשכנתא. והפליא כדרכו בטוב טעם ובדקות ליישב את הדבר אף לפי בעל הסוגיא לפנינו: "יתבאר במקומו"⁷⁵ שהמוכר שדה אחזה אינו יכול לגאול בפחות משתי שנים ... וכל הפירות שבה ללוקח וקנים וזמורות ופירות שקמה שבתוכה דינן כשאר הפירות והרי הן ללוקח. אילן שיבש או שנקצץ שניהם אסורים לבקע אותם העצים וליהנות בהם, שהרי אין זה אלא כעין משכון, ואם יאכלנו בעל קרקע הרי הוא משכונתו של זה, ואם יאכלנו בעל המשכון הרי אכל קרן של נכסי לוה, ולא נשתעבד לו אלא לפירותיו, כיצד יעשו ילקח בהם קרקע ולוקח יאכל פירותיו עד שתגאל השרה מידו. וכן הדין בכל

דלוה". והלשון "דלוה", היא הגהת המהרש"ל והמהר"ם, ובד"ש וד"ו: "דמלוה". ובאמת, מן הסגנון "בתוך שני המשכונא" משמע שחושש רש"י לקרנו של מלוה, שהיא ראויה להיות קיימת בתוך שני המשכונא בלבד. וזה קשה מאד, שעיקר הקרן של לוה, והיא תכלה מכל שכן, ועל זה היקשו האחרונים על סגנון רש"י שכדפוסים הראשונים. ועיין במהרש"א, וכתב: "ויש לקיים נוסחת פרש"י שלפנינו", כלומר, "דמלוה". והשוה עין יהוסף. בחי' רי"ט צהלון: "וקא כליא קרנא דמלוה, ראיתי ספרים שכתוב וקא כליא קרנא דלוה, ובודאי דטעות הוא בידם", ועיין שם. ברם זה קשה כנ"ל, ואף המהרש"א סיגנן בפירושו: "וכליא קרנא נמי דמלוה ודלוה". מכל מקום, הנה כל כתיביהיד גורסים כהגהת המהרש"ל: "דלוה". ובודאי פירש רש"י את התירוצ' דלהלן "דזבין ליה לשתינ שנין", שר"ל שתבוא קרקע זו לידי הלוה ואין קרנו כלה. ואח"כ הקשינו "סוף סוף כי מוטו" וכו'. כלומר, שדוחה, ששימוש לזמן מוגבל עדיין נקרא כילוי הקרן. ומכאן יש לדייק שבקושיא עצמה של "והא הכא", טרם תירצנו שתבוא ליד לוה אף לזמן מוגבל, והקשינו שיש שהוא מפסיד לגמרי כל שימוש בקרקע זו, ומכאן פירש רש"י "בתוך שני המשכונא", ואכן לגמרי "כליא קרנא דלוה". ועיין תוס' ד"ה והא הכא, והם פירשו שכבר כאן מקשה לפי מה שלא תישאר קרקע זו ביד הלוה לעולם, אלא רק לזמן מוגבל. ולפי הג"ל דברי רש"י מדויקים יותר, שאין הגמרא מקשה כן עד לפיסקת "סוף סוף". והשוה מהרש"ל בד"ה הדרא. וכתב לדברי רש"י, "כלומר לאפוקי שאם כלה היובל אחר שני המשכונא", עיי"ש. והוסיף וכתב: "ולא ירד לדקדק כמו שדקדקו התוס', דאפי' הכי קשה לרב". ולפי הג"ל דיוקו של רש"י עמו, שמפרש את הסוגיא כסדרה, והתוספות כשיטתם בכמה מקומות, שמבקשים לפרש שכבר יודע המקשה אותן סברות שתאמר הגמרא להלן.

⁷¹ במגיד משנה לפ"ז מהל' שכירות ה"ה, הביא ברייתא זו ע"פ הגמרא בפרק המקבל (דף קט ע"ב), וכתב: "ובגמרא אין שם טעם, אלא שניהם אסורין, ורש"י ז"ל פירש בקונה שדה בזמן שהיובל נוהג, ור"א ז"ל (ראב"ד בהשגה שם) ורבינו (רמב"ם; בד"ק: ורבותי) מפרשים אותה במלוה ולוה! ובלחם משנה לשם: "אבל בגמרא דידן ליתא הך לישנא דרש"י ז"ל ... ונראה דלרב המגיד ז"ל היה לו נוסחא אחרת בדברי רש"י ז"ל". והיקשה מסוגיין, עיי"ש. וכתב: "בין מקשה ובין מתרץ כולוהו אית להו דאירי במשכנתא, דהמתרץ מוקי לה בזמן שאין היובל נוהג, וא"כ איך אפשר דאירי בקונה ביובל".

⁷² הציון נשמט מעין משפט לדף עט ע"א, והביאו בספר עיניים למשפט (ושם צ"ל: ה"ה).

⁷³ כ"ה בדפוס רומא וד"ק. בדפוסים המאוחרים שובש: "ונוף".

⁷⁴ ועי' מ"מ ולח"מ.

⁷⁵ בשתי המהדורות ציינו כאן לערכין כט ע"ב, ובמהר' רמ"מ גערליץ הוסיף אף: לקמן קו ע"א. אבל לשונו של המאירי אינו מתאים אלא לתוספתא ערכין פ"ה הנ"ל.

משכונה הן משכנתא דסורא הן משכונה בנכיתא. שמא תאמר יבקע מקבל המשכון לעצים מיד, שהרי לא חששו לכלוי הקרן, אין זה כלום שהרי אמרנו שכל שאפשר לו⁷⁶ לכלות הקרן עושיין. ושמא תאמר, והלא אף קרקע זה שהוא לוקח בדמיהן חוזר לבעלים ביוכל ונמצא מכל מקום קרן כלה, שמא יודמנו ללוה מעות קודם היובל ויגאל, וחוזר קרקע זה הלקוח ללוה עם הקרקע שלו, ונמצא שאין הקרן כלה לו כל כך, שכבר נהנה ממנו. ואם הוא משכונה ישלמו ימי המשכונה קודם היובל או יודמנו לו מעות ויגאל. וכשתתבונן בדברינו אין ראייה מכאן למשכנתא דסורא אם יכול לפדותה תוך זמן אם לאו, שמה שאמר זימנין דמטו ליה זוזי ופריק, אם תרצה אתה מפרשה על משכנתא דסורא, ואם תרצה תפרשנה על שדה אחזה שנמכר או על משכונה בנכיתא וכו'.⁷⁷

והנה המאירי הפך את כיוון פרשנותו של רש"י, ופירש את הסוגיא בהתאם לפשט הברייתא, במוכר ולוקח, ובשעת היובל. את לשון הסוגיא הוא תופס כמליצה: "כעין משכון", וקורא למוכר "לוה" (שקרקעו "לקוח"). הקושיא שעל הברייתא "והא הכא דכי מאטי יובל הדרא ארעא" וכו' מתורצת בדבריו, שמא יודמנו מעות, ועל ידי כך אין הוא מזכיר כלל את התירוץ של מכירה לששים שנה בסיכום המשא ומתן, אבל מביא הוא את ההלכה להלן בנפרד.⁷⁸ וכן מתעלם הוא לגמרי מן התירוץ השני "בזמן שאין היובל נוהג". ולפי דבריו, התירוץ זימנין דשלמא וכו', א"נ דמטו ליה זוזי, מתרץ את הקושיא הראשונה "והא הכא דכי מאטי יובל"! ושמא ע"פ דברי הר"ח ראה לנכון לעשות כן, ולהמנע מאותו שינוי דחיקא. בסוף מזכיר המאירי ענין משכון ממש, אבל זה נשאר בסגנונו דבר מקביל או משני לתוכן הסוגיא העיקרי (שדה אחוזה). ובמיוחד בסיום, דרך "אם תרצה תפרשנה", בא לשלב פירושו כפשוטו ע"פ הברייתא, עם סגנון בעל הסוגיא שהמדובר הוא במשכנתא.

על רקע דברי המאירי האלה, אפשר לבחון שני עניינים בנוסח סוגייתנו. רש"י כתב בפירושו: "ה"ג אלא הכא במאי עסקינן, בזמן שאין היובל נוהג". דברי רש"י מתאימים לנוסח שלפנינו, וטרם מציאנו נוסח אחר שהיה בספרים לפניו.⁷⁹ ואפשר לשער מצב, כדברי המאירי, ש"ומנין" וכו' היה תירוץ לקושיית "סוף סוף", בלי הלשון "אלא הכא במאי עסקינן" עד "אי משום הא".⁸⁰ ברם אפשר ואפשר שלא הגיה רש"י אלא בכדי להוסיף תיבת "אלא", החסרה בכ"ג גו ועוד, ודברי המאירי אין להם ענין לשינויי גירסא, אלא שהמאירי ביקש דרך להציע את המקורות לפי פשוטם.

⁷⁶ צ"ל: "לא", (או: לו שלא). במהדורות הנ"ל לא העירו כלל! בפירוש פרובנסלי כ"י: "וכל כמה דמצינן לאהדורינן" דלא ליכל קרנא מהדרינן" (שיטת קדמונים על שלש בבות, עמ' שעה), ע"פ הרי"ף, עיין דבריו. ועי' ריטב"א ד"ה אף לשכור.

⁷⁷ עמ' 305, עיין שם מה שכתב על פי הראב"ד.

⁷⁸ עמ' 306.

⁷⁹ בדק"ס, עמ' 222 אות ח, כתב על גירסת כ"מ: "ונשמט בט"ס מן נוהג עד נוהג וכמו שהגיה רש"י". אבל אין "ה"ג של רש"י מתאים לאותה השלמה (ועפ"ר אין ה"ג שלו מיועד להשמטות ע"י דומות). ועיין הע' 84.

⁸⁰ והנה, כזה היקשה בחריפות בספר חיים שנים ישלם, ותירץ כדרך האחרונים. וזה לשונו (לסוגיין, ד"ה אלא הכא): "נ"ל דרוחק הוא לאוקמי דאיירי ברוקא בזמן שאין היובל נוהג, ועוד אם יהיה בזמן שנוהג מה יהיה דינו ... ועוד דאחר כך אמר דאי משום הא לא קשיא זמנין וכו' ואם כן איך עתה חזר בו ואמר אלא וכו' והרי יוכל לתרץ זמנין וכו' כי רוב דרובא דזמנין דסליק משכנתא מקמי יובל שהרי לא שכיח שימשכנו השרה חמשים שנים או אפשר שיודמנו לו מעות ויפדהו, ואם כן לא מקרי כליא קרנא! ומפני אלו הקושיות היינו מוחקים תירוץ אלא וכו' והיינו גורסין וכו' ולזה אמר רש"י ו"ל ע"ה ה"ג וכו' (כלומר, שאין מוחקים), ואם מפני הקושיות שאמרת יש להם תירוץ" וכו', ועיין שם ומה שתירץ.

המאירי מביא מסוגייתנו את הלשון "זימנין דמטו ליה זוזי ופריק", ולפי הגירסא שלפנינו צריך לומר שהוא קיצור לשון, שהרי לפנינו ובכל הנסחים באים שני עניינים, בסגנון "אי נמי".⁸¹ ומציע המאירי לפרש "פריק" זה, או במשכנתא דסורא, או בשדה אחוזה, או במשכנתא דנכיתא, בהסתמכו על דברי הראב"ד. הראב"ד הציע ריבוי זה של אפשרויות (בדבריו, שתים), מסביב ללשון "אי נמי" שבגמרא: "דזמנין דשלמו שני משכנתא דסורא מקמי יובל ... א"נ דמתרמו ליה זוזי במשכנתא בנכיתא ופריק לה מקמי יובל ד' או ה' שנין".⁸² ואם באנו לכך, אפשר גם להציע מסביב ל"אי נמי" שתי התפיסות של הברייתא, ולפרש: דשלמא שני משכנתא, הרי משכנתא אמורה, אי נמי דמטו ליה זוזי ופריק להו ... מקמי יובל, הרי מכירת שדה אחוזה אמורה.⁸³ ואותו תירוץ על משכנתא כאפשרות לברייתא זו היה נחוץ לאחר שהציעו את התירוץ "בזמן שאין היובל נוהג".⁸⁴

ומכל הנ"ל ברור, שהפרוש הפשוט של הברייתא אינו נוגע למשכנתא, ואין איפוא לבסס עליה תיאור היסטורי של מוסד זה בתקופת התנאים.⁸⁵

⁸¹ והשוה בבית הבחירה לעיל, עמ' 247.

⁸² שטמ"ק, והשוה במאירי שם.

⁸³ והלשון "ופריק" מתאים יותר לשדה אחוזה (ויקרא כה, כה"כ) מאשר משכנתא (ראה ב"מ סז ע"א, ראב"ד ומאירי הנ"ל, וטור יורה דעה, סי' קעב). ועי' ספר ההשלמה, מיוחס לריטב"א ד"ה א"נ, ריטב"א ד"ה יבש האילן וד"ה א"נ, ובשו"ת הרשב"א ח"ג סי' מג, לקראת סופו.

⁸⁴ דבר שתי השיטות בפירוש הברייתא, והשלכות לענייני גירסא ומהלך הסוגיא, הוזכרו בדברי י"א אפרתי, בר"אילן ו, עמ' 96-99, עיין שם. ויש להעיר על דבריו הערות אחדות. עיסוקו בסוגיא זו היה במסגרת גירסאות שנוספו בתלמוד ע"פ פירוש רש"י ובהשפעתו, וכתב: "הפיסקה זמנין דשלמו ליה ימי משכנתא נוספה על-פי פירוש רש"י, שסבר שהלכה ריבש האילן עוסקת במשכנתא דסורא". ברם אי אפשר לומר כן, וגם אפרתי עצמו מציין "שגירסת הספרים השתבשה הרבה שנים לפני רש"י", והלשון היה כבר לפני ר' חננאל. ואפרתי, שציין לתוספתא בערכין, שמא כתב כן מתוך תוספת ראשונים לשם, שהעיר על כך שלא ציינו מפרשי התוספתא לב"מ כאן שהובאה ברייתא זו בסוגיא. והוסיף אפרתי: "אלא שרש"י שם פירשה לעניין משכנתא, אבל בר"ח שם" וכו', ורצה להסיק כאילו עצם השיטה לפרש כאן במשכון, מפירוש רש"י יצא. את שיחזורו לגירסת הסוגיא ביסס אפרתי על כך ש"כל הקטע מ'הכי נמי מסתברא – ארבע וחמש' לא נמצא בכי"מ", וכן על "ה"ג" ברש"י, וציין לדק"ס, והעיר: "ובהגהות שם מניח שנשמט בטעות סופרים, אבל בכי"מ שם במפורש גירסה שונה". להלן נוסח כי"מ (והחסר שם יצוין בתוך סוגריים, על-פי כי"מ): "... הכ' במאי עסי' בזמ' שאינ' ביובל נוהג (הכי נמי מסתבר' דאי סל' דע' בזמן שהיובל נוהג) ולכלוי קרנ' לא חיישי' ניצלחי' לציבי משו' דא"ל זימנין דשלמ' ליה שני משכנת' יובל אינמי זימני' דמתרמו לי' זוזי ופריקנ' לי' ואכילנ' ליה תרתי תלת שני מקמי דלימטי יובל". וצריך לומר שהשמטת הדומות היא ולא גירסא אחרת, ויש בכי"מ תירוץ "בזמן שאין היובל נוהג", וכן נמצא שם ענין משכנתא (ובכי"מ, אחר "משכנת' " חסרה: "מקמי", אע"פ שהעתיקה בדק"ס, עמ' 223). גם בכי"פ יש השמטת הדומות (ונשלים את החסר שם בתוך סוגריים, על פי כי"מ): "אלא הכא במאי עסיק' בזמן שאין יובל נוהג הכי נמי מסתבר' דאי סל' דע' בזמן שהיובל נוהג ולכלוי קרנא לא חיישי' ניצלחי' לציבי משו' דאמ' ליה (משו') זימנין (דשלמ' ליה שני משכנת' יובל אינמי זימני') דמיתרמי ליה זוזי ופריקנא לה ואכילנא לה תרתי תלת שני מקמי דלימטי יובל", והושמט ע"י הדומות "זימנין – זימנין". ואף בגליון כי"פ הושלם, אלא שבפעל הגליון גרס שלא כגירסת פ"מ, ולכן הציב ציון השלמתו אחר תיבת "לציבי", וכתב בגליון: "ונישקליה אי משום הא לא קשיא זימנין דשלימו ליה משכנתא קמיה יובל אינמ' א"ל". ועיין לעיל הע' 62.

⁸⁵ כפי שעשה ר"א גולאק, "משכנתא של קרקעות בדיני התלמוד", תרכ"ז, א, ספר ג (תר"ץ), עמ' 80-81; הנ"ל, ותולדות המשפט בישראל, א, החיוב ושעבודיו, עמ' 72.

הסוגיא השביעית — השוכר את הספינה (עט ע"א-ע"ב)

קובץ ברייתות לפנינו, וברייתות אלה שנויות אף בתוספתא כאן, חוץ מן הברייתא הראשונה, משמו של ר' נתן¹ — ברייתא בבבלי? — הדומה בלשונה ועניינה לברייתא השניה.² על ברייתות א', ג', ד' באות מימרתיו של רב פפא, ובאחרונה: "אמ' אביי ש"מ" וכו'. גם לעיל בסוגיא החמישית, בברייתא של ת"ק ור"ש בן אלעזר — ואף היא בתוספתא שם — שנינו מימרתו של רב פפא (לאחר מימרת רבה בר רב הונא), וקרוב לומר שהיו מעיקרן קובץ אחד. וראה מסדר התלמוד לנכון לשנות בין אותה ברייתא שבסוגיא החמישית לבין הקובץ שלפנינו, את הסוגיא הששית העוסקת עוד במשנתנו, כסוגיא החמישית, ואילו המשך הקובץ, שאינו קשור למשנה במישרין (ודומה הלשון בברייתא ב' למימרת רב בסוג' ו'), יבוא אחרי הסוגיא הששית. יש איפוא בסוגיות הללו, הבנויות על ברייתות, כמין המשך לח"ג שבסוגיא הראשונה, בו שנינו ברייתא דריש פרקין כפי שהיא בתוספתא ובירושלמי. ברם צריך הכרע אם אף הקובץ שלפנינו נקבע כאן מן הסידור הקדום של התלמוד, כפי שנראה, או שנקבע קובץ זה כאן רק לאחר שנתפרש ע"י רב פפא.³

א. בהלכתו של ר' נתן, "אם נתן לא יטול" וכו', כל אחד דוחה את חברו כשבא להוציא מידו. הלכה זו פירש רב פפא "בספינה זו ויין זה", וכן פירש מהו הדין "בספינה סתם ויין סתם". שני המקרים האחרים לא נתפרשו בעצם מימרתו של רב פפא, והקדימם והוסיפם בעל הגמרא בשאלת "היכי דמי/ במאי עסקינן?", עליה תהא מימרת רב פפא מזומנת לבוא כתשובה. ומתחילה באה מימרא זו בסגנון "בספינה" וכו' — ב' הפירוש — אלא שלאחר מכן הוסיפו את הלשונות "לא משכחת לה אלא/ אי אתה מוצא אלא", כדי לקשר דבריו לשאלה זו, ברצף משא ומתן מלוכד.⁴

השלמה זו שהשלים בעל הגמרא למימרת רב פפא, אפשר שיש בה גם משום שיטה עצמאית בעצם תפיסת המושגים שבכאן. הרי לסברת הסוגיא, בעל אותו חפץ הנשכר בלשון "זה", ידו על התחתונה, והיות ואין בכחו להמשיך בדרך כפי שנקבע, דינו להפסיד,⁵ ואם משכיר הוא מחזיר כל השכר, ואם שוכר יתן הכל.⁶ ואילו בסוגיא הקודמת ראינו שמלת "זה" מצמצמת אחריותו של הבעלים, וכפי שאמר ר' יוחנן בירושלמי בענין המשכיר "חמור זה": "לדין בעית היידי ליה קומיד", יאמר בדומה לכך

¹ והיא מן ההלכות של "שמא גרים" [= השם גורם].

² ועצם הלשון "אם נתן לא יטול, ואם לא נתן לא יתן", נמצא במשנת ר' עקיבא לענין בכורות (בכורות פ"ח מ"ו).

³ עיין להלן, הסוגיא התשיעית, הע' 49; וראה אפרתי, בראילן ו, עמ' 81, הע' 50.

⁴ ראה חילוף-גירסא 3.

⁵ ואילו לשון שהוא מקורי במימרא, אינו רגיל שיופיע בשתי גירסאות מובהקות. וראה "לאילך-היוחסין" סעיף ה, עמ' 118-119 (והשוה שם סעיף ב, עמ' 108-110).

⁶ "כיון שמשכיר יכול לקיים תנאו ושוכר אינו יכול לקיים א"כ מזלו גרם והוי כחוזר בו" (תוס' ד"ה אלא); "התם יפה כח האומר סתם כיון שחבירו פירש זה" (ר"ש משאנץ בתשובות מיימוניות לס' משפטים, סי' כו, עיי"ש). וזו דומה לסברה הנמצאת בכמה סוגיות, שהמעכב מפסיד. בכתובות ב ע"א: "אנא הא קאימנא". וראה להלן, הע' 20 בנספח, שתפסו בלשון זה לפרש סוגייתנו. ועיין בספר יד אליהו לכאן.

⁷ עיין ברי"ף.

בעל הספינה כאן בספינה זו ויין סתם, "לדא בעית אידי לה קומיד" — הרי היא לפניך — ויטול כל שכרו. ואשר לספינה זו ויין זה, כבר היקשו הראשונים שאין ראוי להקפיד על השוכר כל כך, שלא יוכל לשנות ולהביא יין אחר.⁸

ועוד, הנה מבחינה אחרת, מי שהתחייב בלשון "זה" ואין ביכולתו להמשיך בדרך, ראוי היה שלא יפסיד, שהרי אנוס הוא, ומה פשע.⁹ ובאמת אנו גורסים בירושלמי: "חד בר נש אקדם פריטין לאילפא ונגב נהרא, אתא עובדא קומי רב נחמן בר יעקב הא אילפא אייתי נהרא" (גיטין פ"ו ה"ו, מט ע"א), הוי אומר אנוס הוא, ואם נתן לא יטול.¹⁰ וכאן הוא דומה ל"יין סתם" וספינה זו, שהשוכר מזומן

⁸ וכתב הרמב"ן: "והא דא"ל הב לי חמרא לאו למימרא דמעיקרא לא מצי לשנויי ליה חמרא, אלא דהתם כיון דליכא קפידא במילתא מה לי האי חמרא מה לי אחרינא. אבל כיון שהוטבע ויש לו ריוח בקפידא מצא מקום לתבוע תנאו!"

⁹ שהרי טביעת הספינה עם היין אנוס היא, וכפי שהקשו בתוספות שם לגבי בעל היין: "וקשה דאמאי יתן לו כלל מחצי הדרך שלא הלך אפילו כפועל בטל כיון שאירעו אונס", וכן בתוס' ר"פ: "דהא היינו אנוס שלא היה לו לבעל היין לידע שטבעה הספינה דהוי אנוס". ועי' מהרש"א בד"ה אלא בספינה, שהיקשה כן אף ברישא. ועי' בתוספות מה שתייצו. והשוה בריטב"א: "והלא אנוס זה שוה הוא בבעל הבית ובבעל הספינה דלא ה"ל לחד מיניהו [למידע] טפי מחבריה", ולהלן: "ונחי דמפטר בע"ה על העתיד משום דאניס הוא ולא ה"ל למידע" (עמ' 176 ובשטמ"ק). ברם אין סוגייתנו פוטרת המתחייב בלשון "זה", כאמור, ובכדי לפרש הסוגיא שלפנינו הוטל על המפרשים ליישב דבר זה. וכתב ר"ש אלבק: "ספינה שטובעת בנהר היא אנוס שכית, שהיה לשניהם להעלותו על דעתם", ועל אנוס כזה כתב "הרי זו פשיעה" (דיני הממונות בתלמוד, עמ' 606-607, עיי"ש).

ומתוך קושיא זו פירש הריב"ם: "בספינה זו ויין זה ... לא פריך אלא אמאי לא יתן שכר חצי הדרך שכבר הלך, אבל שכר חצי הדרך שלא הלך פשיטא שלא יתן כיון שהוא אנוס" (תוס' ד"ה אי אתה מוצא: תוס' רבינו פריץ, עמ' קנר, ד"ה הא ספינה: "לפיכך פ"ר בר מרדכי דמייירי הכא מחצי הדרך שהלך", ובשאר הראשונים כשמו, ובתוס' שאנץ בשטמ"ק בסתם). והיקשו הראשונים על שיטת ריב"ם, וכתב הריטב"א: "ועדיין לא היתה דעת מרי ז"ל נוחה בפירוש זה דכיון דסתמא קתני לה" וכו' (עמ' 176). וראה להלן, הע' 21 בנספח. (בהגהת אשר"י, סי' יא, כתוב "הריב"ן" במקום "הריב"ם", ובדברי מהר"ם בחידושי אנשי שם בהגהות מרדכי פה ע"ג: "ריב"א", ובהמשך: "ופירש ריב"ם דמספקא לפירושו". ובמרדכי "צ"ע ל"ר י"ב" ו"ב" דפי" וכו', בד"ק שם: "לפי ריב"ם").

ורוב הראשונים פירשו הסוגיא בשכר כולו, כפשטות הלשון (עי' רי"ף, רב"ס בספר ר"ז אגמאתי, ר' יהונתן, רמב"ם פ"ה מהל' שכירות ה"ג, או"ח, פסקי ריא"ז עמ' קנא, ועוד). וכן כתב רש"י ד"ה אם נתן וד"ה נימא ליה, והשוה ד"ה חולקין. וראה להלן עמ' 194, נספח להערה זו.

¹⁰ ולפי הירושלמי שם, הדבר מחלוקת: "אבא בר הונא בשם רבי אבא הוה מצלי דייגב נהרא בגין דניסב פריטוי" (ועי' שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 422; וראה להלן בסוף ההערה). ופירש בפני משה: "כשהקדים זווי לאילפא ורצה לחזור היה מתפלל שיתייבש הנהר, ואמר להספן החזר לי מעותי, שהרי אין אתה יכול להעבירני". וכן אומר הירושלמי שריש לקיש ורבי יוחנן חלוקים במחלוקת זו, שהרי חלקו הם לענין קידושין: "אירע לו אנוס, רבי יוחנן אמר אונסא כמאן דלא עבד, ריש לקיש אמר אונסא כמאן דעבד". והוסמך זה למשנתנו: "כלל אמר רבן שמעון בן גמליאל כל עכבה שאינה ממנה הרי זה גט". ואומר הירושלמי: "אשכחא אמר רבי יוחנן ורבי בא לא סברין כרבן שמעון בן גמליאל, ר"ל רוב נחמן בר יעקב סברין כרשב"ג" (כך הגיהו המפרשים ע"פ הרשב"א לגיטין עו ע"א ד"ה ובירושלמי, וגם את ההבאה שבדבריו הגיהו, וראה פירוש הירושלמי כרשב"א שם). ופסקו הפוסקים בכמה דברים שיש טענת אנוס בתורת התנאים שבדיני ממונות, עי' רמב"ם פ"ז מהל' סנהדרין ה"י, והל' מכירה פ"א הי"ד, ובסמ"ג עשין סוף צו (קפו ע"ד), ע"פ ירושלמי המקביל להג"ל: "וכן ראיתי בירושלמי דקדושין (פ"ג ה"ב, סג ע"ד) בענין המתנה אם לא אעשה לך כך וכך ביום פלוני יהא כך, אירע לו אנוס רבי יוחנן אומר אונסא כמאן דלא עבד וריש לקיש אמר אונסא כמאן דעבד, והלכה כרבי יוחנן לגבי ריש לקיש" (והביאו דבריו בהגהות מיימוניות ובמגיד משנה להל' סנהדרין שם). וקשה, שפירוש הירושלמי נראה שריש לקיש הוא שסובר שיש טענת אנוס, השוה כרשב"א שם, וכיצד מביא ראייה ממה שאנו פוסקים כר' יוחנן? וכן היקשה הב"ח, חו"מ סי' כא, וכתב: "ונלפע"ד דטעות סופר הוא בסמ"ג וצריך להיות במקום מלות (=מלת) וכן מלת אכן", עיי"ש באריכות, ועי' ש"ך ס"ק ג, וחרושי הגהות בטור.

להמשיך, ומשכיר הספינה הוא שנאנס. ואף ששם ספינתו קיימת ויכול לומר "הרי שלך לפניך", אין הדבר תלוי בכך, ואפילו טבעה יכול לומר כן, כב"חמור זה" שמתה בחצי הדרך, שאומר לו "הרי שלך לפניך", לדעת ר' יוחנן. אף כאן, אומר בעל הספינה שנאנס, ואינו יכול לקיים תנאו: "הא אילפא". ולפי הסברות הללו, אפשר לומר "בספינה זו ויין סתם" שיהיה הדין שנותן בעל היין את שכר הספינה כולה, שבעל הספינה נאנס, ואונסא כמאן דעביד. וכן "בספינה סתם ויין זה" לא יתן כלל, שאומר בעל היין, הרי יין זה לפניך, ואף אם טבע וירד לקרקעית הים, העלהו משם, והביאהו למקום שאמרת להביאו לשם, ואתן שכרך.¹¹

ושמא אף רב פפא עצמו יסבור כן, ש"זה" למעליותא, ומי שהתחייב בלשון "זה" אינו חייב להביא אחר, ואם נאנס, אין האונס מוטל עליו. וגם במימרת רב פפא אפשר לפרש כן בפשטות, ש"בספינה זו ויין זה" אף אחד מהם אינו יכול להוציא מחברו, שכל אחד התחייב בלשון "זה", וידו של נתבע על העליונה לגבי הבא להוציא ממנו. אבל הפירוש על פי הסוגיא, ש"זה" לגרועותא, מורכב יותר. ורש"י פירש: "דלא" ביד זה וזה להשלים. הלכך יד תובע על התחתונה דאמר ליה האיך אנא לא מעכבנא מכי מייתית דידך".¹² יוצא שאין כל טענה בפי הנתבע לגבי עצמו כפי שראוי לנתבע שידבר על חיוביו, ויטען שהוא פטור, שהרי לפי סברת הסוגיא יד הנתבע שבכאן על התחתונה, שהתחייב בלשון "זה". ומכאן נאלץ רש"י לפרש שרק הופך הנתבע את הדבר על התובע ואומר אף אתה אין ירך על העליונה יותר ממני.¹⁴ אבל לגבי עצם התביעה, משמע לפי שיטת הסוגיא שיד תובע על העליונה. וכן לפי הפירוש שפירשנו ללשון "זה", שידו על העליונה, ואי אפשר להוציא ממנו, הרי כשאמר שניהם "סתם", אין אף אחד נאנס, ואין יד אחד מהם על העליונה, ויחלוקו.¹⁵

הלשון שבאותו ירושלמי, "הא אילפא אייתי נהרא", טענה היא המנוסחת לפטור מי שנאנס מלקיים חיובו. ואפשר ששמועה כיוצאת בזה היתה בין סממני הלשון והענין לפני בעל סוגייתנו,

ולענין הלכה, כתב הר"ן: "ומדאצרכינן לטעמא דאין אונס שמעינן דברני ממונות דיש אונס, האומר שדי נתונה לך אי לא מפייסנא לפלוני ופייסיה בכל מה שבידו לעשות ולא איפייס, פטור, דאנוס הוא" (לר"ף גיטין ספ"ג ד"ה ואתא, ועי' שם ד"ה ושמע' מינה).

בענין לשון הירושלמי לעיל, "דניסב", נראה כאילו צורה בבבליה כאן, "דניסב" = שיטול, וקשה, שאין כך לשון ארמית של ארץ ישראל. ועיין דקדוקו של דלמן, עמ' 264-265, מ"ש לגבי התחילית נ"א ל- בלשון הירושלמי. וראה לויאס, דקדוק הארמית הגלילית, עמ' 86, 94. ושם שיעורו, שהיה אומר, בשביל שאקח פרוטותי, ע"פ צירוף שתי תופעות: נ" במקום א'; זי במקום יי (ראה מאמרי "אנא מן יומי" בספר אבא בנרוד, מחקרים בלשון ביג, ירושלים תשמ"ז, ועמ' 211 הע' 17 שם).

¹¹ ואילו לפי סוגיית הגמרא, שחייב בעל היין לתת שכר הספינה כולו, קשה, לפחות יאמר לו לכשתביא ספינה אחרת אתן שכרה. ועי' תוס' ד"ה אלא, וכתבו שנותן לו כל שכרו "כיון שמומן לקיים תנאו". רק צמצמו את השכר במשהו, שנותן לו כפועל בטל. והשוה ברי"ף: "יהיב ליה כוליה אגריה, ומסתבר" לן דמנכי ליה" וכו', עיין שם.

¹² כן הסגנון בכתביהיד, ואף תיבת "האיך", כ"ה בש ורוב כה"י.

¹³ מכי וכו'. בכ"ס וכו' ל: "מאי דאתניתי בהךך"!

¹⁴ השוה תוס' ד"ה אי אתה מוצא. וגם מה שהקשו שם יותר מיושב לפירוש הנ"ל, שהטענה "אני נאנסתי" יותר חזקה מן הטענה "קיים תנאך", למי שמוחזק. הראב"ד פירש: "הילכך מאן דתפיס תפיס, שכל אחד מוחזק בטענתו ותפיסתו יתרה על חזקתם של טענתם" (במיוחס לריטב"א), ואף זה אינו פירוש מרווח, ועיי"ש ובהע' 15. בתשב"ץ (ח"ב, סי' רעב, מא ע"א): "ר' נתן אומר ... דמספקא ליה מילתא ואוקי ממונא בחזקת מאריה".

¹⁵ ועיין ברי"ף. ולשיטת המפרשים יש שהוקשה להבחין בין דין "זה" ו"סתם", עי' ראב"ד כנ"ל. ועיין "לאילך היוחסין", עמ' 118-119, והע' 134.

ובמיוחד בענף פמ: "הא ספינתא הב חמרך" (חילוף-גירסא 5, והשוה חילוף-גירסא 7). אלא שכאן הופכת טענה זו להיות בפי מי שלא נאנס, ויכול להמשיך, ותובע את מי שנאנס — והוא יין חדש בקנקן ישן. דיבור זה בענף פמ, הדומה ללשון הירושלמי, עשוי להיות קשה לפי פירושו החדש, שהרי "הא ספינתא", אין הכוונה "הנה הספינה", שהרי טבעה, אלא ר"ל אני אביא לך ספינה, ולכן ניסחו שוב: "אנא מיית ינא ספינתא והב לי חמרא".¹⁶ ובענף גה: "הב לי ספינתא דאנא מיתנא לך חמרא", וכיו"ב בטענה השניה, דיבורים המותאמים לסוגייתנו אף מבחינת סדר הזמנים, ורחוק יותר מאותו לשון טענה הנ"ל הקולע בקיצורו.

קשרים בין ספן הספינה לבין שוכרים בעלי סחורה הוזכרו כבר בחוקי חמורבי, ונידון שם אף מקרה טביעת הספינה וחיובי תשלומים.¹⁷ ושם חמור דינו של הספן יותר מן הדין החמור ביותר שבסוגייתנו, שבעל הבית אינו נותן שכרו או אף נוטל שוב את השכר שנתן, לפי דינינו. ואילו בדיניהם, חייב הספן, שברשלנותו טבעה הספינה, לפצות את בעל הבית שווי כל סחורתו שאבדה (סעיף 237).

ב. לפי סוגיית הגמרא מתפרשת ברייתא זו בשוכר שפרק מטענו מן הספינה, ועל כך יש לו לבעל הספינה תרעומת עליו. ואילו מלשון הברייתא עצמה אפשר לפרש להיפך, שבעל הספינה פירקה, והשוכר נותן חצי השכר ויש לו תרעומת על בעל הספינה, כמימרת רב בסוגיא הקודמת בשוכר את החמור, שהסגנון דומה ממש. והוא הדין לברייתא בתוספתא, "השוכר את הספינה ופרקה עליו באמצע הנמל אין לו עליו אלא תרעומת" (פ"ז ה"ב), שהפירוש הפשוט הוא שהספן פירק.¹⁸ ואף תיבת "עליו" מיושבת יותר לפי משמעות זו, וכסגנון שבתוספתא בסוף ה"א (הסמוכה לפנייה): "במה דברים אמורים, בזמן שפורק עליו במקום שאינו מוצא לשכור" וכו'.¹⁹ וכן מן הירושלמי יוצא שמדברת הברייתא במשכיר שפירק, ששם ריש פירקין צורפה ברייתא זו עם אותה ברייתא ארוכה (שבאה מקבילתה לעיל בחלק השלישי של הסוגיא הראשונה, ובתוספתא סה"א הנ"ל). וז"ל הירושלמי: "... במה דברי' אמורי' במקום שאינו מוצא לשכור פועלים, אבל אם ראה חמרין שמשמשין ובאין או שפרק ספינתו בלמן, אמ' לו צא ושכו' לך אחת מכל אילו, אין לו עליו אלא תרעומת" — "אחת" מוסבת על ספינה, והספן המשכיר אומר כן, כיוצא בענין החמרין שחזרו בבעל הבית.²⁰

הלשון בתוספתא "באמצע הנמל" מדויק, הנמלים בים התיכון בתקופת התנאים היו שטח מוקף רציפים, בצורת חצי עיגול, ומקומות עגינה היו בכל הקיפו הפנימי, ושם אף שטחים לפריקת הספינה

¹⁶ או אף סגנון ביניים: "הא אנא מייתנא" וכו' (חילוף-גירסא 5, במקצת נוסחי בה"ג).

¹⁷ ועיין Driver & Miles, II, pp. 427-435.

¹⁸ והשוה ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א"א, עמ' 211 והע' 8, וב' דהפריס, בראילן א (תשכ"ג), עמ' 157. וכתב שבעל הספינה פרק את הסחורה עוד בנמל לפני ההפלה, ובודאי כתב כן לפי שבתוספתא ליתא "נותן לו שכרו של חצי הדרך".

¹⁹ כסגנון הזה בכל הנסחים. במהדו' צוקרמאנדל: "שפוסק" (כלעיל: סלע פסקתי), אבל בכ"י ערפורט: שפורק. והשוה במהדו' ליברמן, ובפירוש הארוך, עמ' 274 שו' 16.

²⁰ ומהרי"ט צהלון כיון לפירוש זה בקושייתו: "במאי דתני רבנן השוכר את הספינה ופרקה לו בחצי הדרך וכו'. צריך להבין אמאי לא אשמעינן אם בעל הספינה חזר בו בחצי הדרך ופירק משא של השוכר, ואמר לו הרי ספינה אחרת לפניך, שכור אותה והניח ספינתי, שאני צריך לה!" והשוה ספר כוס ישועות, ד"ה ה"ד. ועיין מפרשי הירושלמי, וראה קרויס שם, ור"ש אלבק שם, עמ' 605. ועי' ב' די פריס, תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 254 (= מחקרים בספרות התלמוד, עמ' 25).

ומחסנים לאיכסון המטען. פרק המשכיר איפוא את הספינה כשעודה בנמל טרם הפליגה, ונשאר השוכר באחד המקומות שבאמצע היקף הרציפים מהם מורכב הנמל.²¹

בבבלי (ברוב הנסחים), נעשה "אמצע הנמל" "חצי הדרך", בדומה לסגנון בברייתא א', ואם כבר בחצי הדרך הוא, הרי "נותן לו שכרו של חצי הדרך". ומשבאנו לכאן אפשר גם לפרש ש"פירקה" מוסבת על "השוכר", ואין עוד מקום לומר "עליו" (כפי שהוא בסגנון התוספתא). בכי"פ ודעימיה²² (ראה חילוף-גירסא 10) הסגנון כבתוספתא: "בחצי הנמל", אבל גם בהמשך שם נאמר הדין כבשאר נוסחי בבבלי, ואינו בתוספתא, ואף שם הסגנון: "נותן לו שכרו של חצי נמל".²³

וצריך בירור אם גירסת "חצי נמל" בנסחים כאן גירסא מקורית היא, או שמא הגהה ע"פ ברייתא ארץ-ישראלית היא. וכך נראה, שהרי במיוחד קשה "שכרו של חצי נמל". ואפשר לומר לפי זה ש"נמל" הגהה מהלכת היא בענף פמ, ונכנסה לכי"פ כאן, ולכי"מ בברייתא א' (או שכך היתה גירסת הענף בשני המקומות, והוגהו במקצת ע"פ גירסת הענף השני).

ושמא כבר הרגיש המאירי בשינויי הגירסאות כאן, ובא לשלבן ולקרבן בנחת, כדרכו: "השוכר את הספינה לילך בה למקום שיש ממנו עד כאן אלף מילין, וכשהגיע למחוז אחר שבתוך הים שהוא לתחום חמש מאות מילין, והוא חצי הדרך וכו'. ונקט לשון "מחוז" בדוקא (כי הוא נמל הוא מחוז),²⁴ ועל-ידי כך יישב ענין "נמל" עם גירסת "חצי הדרך".

רפסתא דספינתא. יאסטרוב הגדיר רפסתא — shaking (עמ' 1491), וזו ע"פ "ריעוע" ברש"י (שכן יאסטרוב מייחס משמעות זו לשורש רע"ע, עמ' 1488).²⁵ ברם מוטב להגדיר רפסתא מתוך המובן הרגיל של רפ"ס — "דרס", "דרך" (שורש זה בא כתרגום ל"רקע", יחזקאל כה, ו). וכתב רבינו יהונתן: "רפסתא דספינתא, כלומר דריסת הרגל, מלשון 'ושארה ברגלה רפסה'²⁶ (דניאל ז, יט).²⁷ וכבר מובא פסוק זה בתוך הסבר בערבית בפירוש ר' ברוך ספרדי.²⁸ קשת המשמעויות של רפ"ס דומה למשמעויות

²¹ L. Casson, *Ships and SeamanSHIP in the Ancient World*, Princeton 1971, pp. 366, 369; Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, p. 1266 and plate CXII. על הנמל בקיסרין וצורתו ראה L. I. Levine, *Roman Caesarea (= Qedem 2)* Jerusalem 1975, p. 16; D. Sperber, *Nautica Talmudica*, pp. 82-85 ושם בהע' 5 הביא שפרבר ברייתא זו מן התוספתא, ורצה לפרשה בספינה שעגנה באמצע מי הנמל, ופרקה בהעברה דרך אניות קטנות. ועיין ב"ר, עמ' 282.

²² מקצת נוסחי הלכות גדולות.

²³ וכן לעיל בברייתא הראשונה, בכי"מ ומקצת נוסחי הלכות גדולות: "וטבעה לה בחצי נמל"!

²⁴ בן יהודה בערכו (עמ' 2902-2903); י' קוטשר, לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 163-145 (= מחקרים בעברית ובארמית, עמ' שסד"ש; הנ"ל, מלים ותולדותיהן, עמ' 41-45, 116; מחקרים בעברית ובארמית, עמ' סח; לשוננו לד (תש"ל), עמ' 18-5 (= מחקרים הנ"ל, עמ' שעד"ש); ר' קוטשר, לשוננו שם, עמ' 267-269; ועיין ר' פטאי, הספנות העברית, ירושלים 1938, עמ' 143.

²⁵ במאירי: "שכר פחת הספינה וקלקולה שמתנועעת בהתמדת הוצאת חבלותיו והכנסתן", והוא ספק פירוש ספק חילוף אות (ג' במקום ר'). וכוה כתב הריטב"א (והוסיף: "והוא מלשון מוחו של תינוק רופס", וראה להלן), וכ"ה בנמוקי יוסף. בפירוש רש"י בכל כתביהיד כבנרפס: "מתרועעת", וכ"ה בערוך ערך רפס (ערה"ש, ז, עמ' 293, ושם כלשון פירש"י כולו). ורוב הראשונים סגנו ריעוע, לשון פחת וזק, כגון במגיד משנה: "מרעי ליה לספינתא ומפסרי לה", ועוד.

²⁶ בשטמ"ק ובפירוש.

²⁷ ועיין מגיד משנה.

²⁸ בספר ר"ז אגמתי 126 ע"א (שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' רכח). בויק"ר לו, ב (עמ' תתמא): "הגפן הזאת ... נרפסת ברגל".

פע"ם, שאין "פעם" אלא ע"פ תנועת הרגל, מלשון "מה יפו פעמך בנעלים". ואף רג"ל במשמעות "פעם", כגון "שלוש רגלים". ולכן אמרו: "מקום שמוחו של תינוק רופס" (מנחות לו ע"א), לשון פעימה.²⁹

הסגנון של דיבור זה, מן "היכי דמי" עד "רפסתא דספינתא", דומה לסגנון הדיבור "היכי דמי" שבסוגיא הששית,³⁰ ושם הוא דיבור שלם בפני עצמו, ואין לו המשך. ואפשר שהמשך כאן "אי הכי" וכו' נאמר ע"י בעל גמרא אחר, ומי שתירץ "רפסתא דספינתא" לא ראה בה טענת ממון, אלא תרעומת בלבד.³¹ וכן בדיבור "אי הכי טענתא מעליתא" וכו' אין הגירסא קבועה, והשינויים רבים, שהוא הוספה מאוחרת לסוגיא דלעיל מיניה. ומתוך קושייתו הדקה והחודרת שמקשה על דברי התלמוד שלפניו, שגם ב"רפסתא דספינתא" תהיה טענת ממון, מעמיד בעל גמרא זה את התרעומת בשינוי דעת בלבד, והוא דבר שונה איפוא מרוב ענייני תרעומת בפירקין, שבהם הדבר כרוך בהפסד או טורח כלשהו. ושמא מטעם זה הוסיפו: "א"נ לאושלא"³² יתירא, בכדי להמציא הפסד כל שהוא שהפסיד בעל הספינה. ואילו אמר בעל גמרא אחר את כל לשון הפיסקא, בוראי היה מקצר ואומר: משום שינוי הדעת,³³ ולא יזכיר "רפסתא דספינתא" או "דאפריקיה בגוה" כלל.³⁴

²⁹ בירושלמי עירובין פ"י ה"א, כו ע"א: "מקום שמוחו של תינוק רופס ... תרנגול שנסקל בירושלים ... ראה ראשו של תינוק רופס, הלך וניקרו" (בספר התרומה, הל' תפילין סי' ריא, עה ע"ג, ומובא בירושלמי כפשוטו עמ' 356, אף בהבאה מן הירושלמי כתוב: "רופס", וקרוב לומר שהיא אשגרה מלשון הבבלי). ויש שצינו גם לבבלי גירסת "רופף", ראה דק"ס לשם, עמ' 90, אות א. והוא שורש מוכר ושגור יותר. ברם עם כל הדמיון, אין להגיה או להכריע בזה בין הבבלי והירושלמי, שאף שורש רפ"ף מתאים למובן הנדרש כאן. ובאמת בסורית ܪܦܦܬܐ, a vibration, a twitch, quivering; a blink, twinkling of the eye, a second vertex, palpitans, הלא הוא מקום שמוחו של תינוק רופס. ראה J. Preuss, *Biblical and Talmudic Medicine*, trans. F. Rosner, p. 45 (אלא ששם הפריד בין המשמעויות בבבלי וירושלמי, אבל הן זהות). וראה ז' בן-חיים, "ערכי מלים", ספר שמואל ייבין, ירושלים תש"ט, עמ' 430-432. לא זו אף זו, שבסורית ישנו שורש שלישי, רפ"ת, במובן זה: to throb, a: throb, palpitation ܪܦܦܬܐ; pulsate, palpitate, vibrate. ובסורית חדשה נמצא שם עצם מסוים משורש זה למשמעות המדויקת "מקום שמוחו של תינוק רופף/רופס": ܪܦܦܬܐ ..., the soft part of an infant's skull (Maclean, p. 295). וכבר העמיד ע' לעף על מלה סורית זו (MGWJ 72 [1928], p. 552), אלא שביקש הוא להגיה כן במנחות: רופת! וכן ציין לו ש' קרויס בתוספות הערוך השלם, עמ' שפו, והוסיף: "ובכן גם רפסתא דספינתא בע' הקודם מלשון זה". ולא הבהיר לגמרי אם מקבל הוא הגהה זו, או שרוצה לגזור רפ"ס כמו רפ"ת. ואם כי אין כאן אלא הגהה של אות אחת בגמרא, כיום ברור לנו שאי אפשר להגיה גירסא המקוימת בכתב-יד, ומובאת אצל הראשונים (ספר והזיהר, א, עמ' 12; ערוך ערך רפס, ועוד הרבה). וכן כעת מצינו דומה לה "הרפסת העין" (בן-חיים שם, והעמיד על דמיון זה, עמ' 431, והע' 14, שם רחה הגהת לעף), וגם ביטוי זה ראוי שיתפרש במשמעות "פעימה", תנועה בקצב, ולא "נרנוד ונענוע" בלבד. וצריך לומר איפוא ששלשה שרשים הם: רפ"ף, רפ"ס, רפ"ת (סורית), ובתוך קשת משמעויותיהם: פעימת הלב, העין, ומוחו של תינוק. וקרוב לומר שכולם פיתוח של משמעות יסודית העומדת מאחורי השרשים המתחילים באותיות ר"פ. ולחילוף רפ"ת, רפס, רפת, עיין אהלות פ"ג מ"א, ושינויים במהדר' ר"א גולדברג, עמ' 96; פירוש הגאונים לשם, מהדר' אפשטיין, עמ' 89 והע' 15 (וראה תוספתא כפשוטה, ב, כלאים, סוף עמ' 368).

³⁰ ובמיוחד לענף פמ שם. ועיין לעיל, עמ' 175.

³¹ השהו בסוגיא הקודמת, לדבור: "סוף סוף" (עמ' 179). על "תרי מקשנים" אצל הראשונים ובעלי הכללים, ראה כללי התלמוד לר' בצלאל אשכנזי, מהדר' א' שוחטמן, סי' קפב, שנתון המשפט העברי ח (תשמ"א), עמ' 298-299.

³² ל"אושלא", tow rope, ראה קאופמן עמ' 39; CAD, I, II, pp. 447-448.

³³ עיין לעיל, לסוגיא הראשונה, ח"ב, עמ' 33, הע' 92.

³⁴ "ואמאי מוקי לה הכי לימא לעולם דשכיח לאוגורי וכ"ת מאי תרעומת איכא משום שינוי הדעת. וי"ל כיון דמסיק טעמא דרפסא דספינתא תו לא מצי למימר הכי דטענתא מעלייתא הוא! (תוס' ד"ה דפריקיה, ועי' תוס' הרא"ש ד"ה דפריקיה). וכקושיית התוספות שמוטב היה שלא להזכיר ענין "רפסתא דספינתא" כלל, פסק הרמב"ם למעשה: "ואם מצא השוכר מי שישכיר אותה לו עד המקום שפסק, שוכר, ויש לבעל הספינה עליו

ולדעת בעל גמרא האחר אין כאן "רפסתא דספינתא". והוא בשתי דרכים, לפי חילוף־הגירסאות "לא צריכא/אלא מאי פירקה", וחילוף זה מקביל לחילוק שבפירושים. בגירסת "לא צריכא" אנו נשואים באותו ענין, כלומר, שפרק את הספינה, אלא שעשה זאת בלי "רפסתא". כגון: "ריב"ם פי' דהכי קאמר לעולם דשכיח לאוגורי, וליכא רפסא דספינה דאיירי דפרקיה לטועניה בגויה. כלומר, שהתיר חבילה בתוך הספינה והוציא על יד על יד" וכו' (תוס' ד"ה דפרקיה). ובגירסת "אלא מאי פירקה", לא פרק את הספינה, אלא הוא ענין אחר, כגון בפירוש רש"י,³⁵ שפירש שפרק והכניס מטענו הנוסף אל תוכה, וכגון: "ור"ח פירש דפרקיה לטועניה שמוכר סחורה שבספינה לאחר, היינו שינוי דעת, כי שמא זה אדם הקונה הוא אדם קשה, א"נ לאשלא יתירא, שצריך חבלים להוציא כלים של ראשונים ולהכניס של אחרונים" (תוס' שם).

וברור שמסר תורתו לשומרים, הרי נשתמר לשון ר' חננאל לכאן בכ"י ביהמ"ד (ראה במבוא):³⁶ "ואין לו לבעל הספינה על השוכר אלא תרעומת. והני מילי דמשכח לאוגורי, וכיון דאפרקה ב ט ו נ א'³⁷ בגויה, כגון שמוכר סחורתו"³⁸ שיש לו הספינה"³⁹ לאדם אחר, ויצא המוכר ונכנס הקונה ויש לו תרעומת שעדיין לא נתקרב דעתם"⁴⁰ עם דעת הקונה. א"נ עד שיצא זה ונכנס זה צריך להוסיף חבל בקשירת הספינה". והגירסא "בטונא" שכתב ר"ח מכוונת עם מה שדייק הרי"ף לכתוב בשיטה זו (ואף הסגנון דומה, ובוראי ע"פ פירוש הר"ח כתב): "אוקימנא דפרקא ו ט ע ו נ ה"⁴¹ בגויה, כיון⁴² דזכניה לטועניה לאיניש אחרינא ונחת אידך וסליק אידך בדוכתיה ... אבל היכא דפריק ליה ל ט ע ו נ ה"⁴³ דבגויה כוליה

תרעומת", ולא פסק שיוסיף לו על "רפסתא דספינתא" (פ"ה מהל' שכירות ה"ד. והשוה חוקות הדיינים לר' אברהם ב"ר שלמה, סי' ריב, כרך ב עמ' שעד). והשיג הראב"ד: "לפי הגמ' בזה טענת ממון יש לו עליו", ועי' מ"מ ומגדל עוז. וכתב בבאור הגר"א: "והרמב"ם סובר דהא שאמרו שטענת רפסא טענה הוא למאי דקס"ד, אבל למסקנא א"צ לו זה, ונראה שג"י א"ה דטענתא כו' ר"ל אלא ע"כ לאו טענה היא כלל" וכו' (סי' שיא ס"ק ו). ברם אין גירסא כזאת בין הגירסאות, ועי' מרכבת המשנה לשם, וראה אומה"ת עמ' תשיז. והמאירי כתב: "וגדולי הפוסקים והמחברים פסקו שאין לו עליו אלא תרעומת, ולא יראה כן". אבל לפנינו ברי"ף דין זה בא מפורש: "ואי משכח לאוגורי לאיניש אחרינא בדוכתיה מוגר, ו ב א ע י ל מ י ת ב א ג ר ר פ י ס ת א ד ס פ י נ ת א ואפי' הכי אית ליה נמי תרעומת עליה משום שינוי דעתא ואשלא יתירא! ואף במגיד משנה כתב בזה: "ומבואר זה בגמרא ו ב ה ל כ ו ת". ואולי לא היה אותו דיבור כתוב בהל' הרי"ף שלפני המאירי. וכעת מצאתי ברי"ף כ"י פריז 315: "ובעי למיתב אגר ס פ י נ ת א, ואפי' הכי" וכו', ומוסב על השוכר השני, וליתא שם תיבת "רפיסתא". ואף שאפשר לתלות גירסא זו בהשמטת תיבה אחת, בדמיון הסיומות (ככ"י פריז 317 רק: "אגר רפסתא", ללא תיבת "ספינתא"), מכל מקום, בכ"י פרמה 134 באה פיסקא זו בעברית, ונכנסה כ"י פריז 315, ללא ענין רפסתא: "ואם מצא להשכ"י אחר תחתיו משכר, ו נ ו ת נ ל ו ש כ ר ה ס פ י נ ה, ואפי' הכי יש לו תרעומת עליו משום שינוי דעת דאשלא יתירה". ובשאר הנסחים שבדקתי, וביניהם ספרים מדויקים, כנוסח שלפנינו. וגם בדיבור הקודם ברי"ף אפשר שלא היו לשונות הפירוש לפני מקצת הראשונים, עי' דרישה סי' שיא ס"ק ב, וראה ב"ח שם. ועי' סמ"ג והגהת הרמ"א, סי' שיא סעיף ו.

³⁵ וכתב ריא"ז בקונטרס הראיות: "לפי פתרו' המורה צריך לגרוס אלא לא צריכא! ועיי"ש הע' 24, וביקש רבינו להתאים סגנון "לא צריכא" ע"י תוספת "אלא" בלבד, וכפי שנמצא במקצת הנסחים.

³⁶ וכן הובאו רוב הדברים האלה באו"ז סי' רנה בשם פר"ח ז"ל. וכן סופם בשטמ"ק משמו. ויש דברים שבהם נוסח כ"ה יתר שלם ויותר מדויק (ובמקצת יש להגיהו, ראה בהערות הבאות, וכן השלמתי חסורים במרובעים).

³⁷ באו"ז "לטועניה", אבל גירסת ר"ח כבכ"י, ראה להלן.

³⁸ צ"ל: סחורתו. באו"ז: סחורה.

³⁹ צ"ל: בספינה, וכ"ה באו"ז.

⁴⁰ דעתו.

⁴¹ כ"ה בנסחים שבדקתי, רק שבכ"י ברלין 6: לטעונה, וראה להלן הע' 44.

⁴² צ"ל: כגון, כבד"ח.

⁴³ כ"ה בנסחים, רק שבכ"י ברלין: אטעונה.

אגריה בעי למיתב ליה".⁴⁴ ועיין הגהות מא"י (= מאלפסי ישן), אות ג. ומצאנו חילופי ב' ו אף בכגון זה.⁴⁵ וכפירוש ר"ח וגירסתו כתב רב"ס: "דאפרקה בטו ענה בגוה, פיר' מכר סחורתו לאחר ורצה לצאת גם הוא דהוואי כפירוקה",⁴⁶ וכן פירש ראב"ד.⁴⁷ בתוס' ר"פ פירש לשיטה זו: "ולשון פרקי' כמו פדייה, שהוא פודה סחורה שלוקח הדמים ממנה",⁴⁸ אבל הריטב"א כתב: "ולשון פרקה יש שפירשו לשון פדיון כמו מכירה, ואין צורך, אלא כל מי שמוכר סחורתו ונותן משאו על אחרים נראה כאלו פרקה מעליו".⁴⁹

ומקשיי הלשון בדיבור "דאפרקה" וכו', שהוא מעין מדרש לשון הברייתא ("ופירקה"), נתרבו הפירושים. וכוונת פירוש רש"י שפירק מטענו האחר אל תוך הספינה, אלא שהאריך בפירושו, והיקשו עליו הראשונים,⁵⁰ והביאו הרבה ראשונים פירוש ר"ח ורי"ף.

ג. במקבילה שבתוספתא, במקום "שו כר מניח", איתא: "בעל הבית", וראה תוספתא כפשוטה לשם. ובמקום "מעכב עליו", איתא "על ידיו", וראה תוספתא כפשוטה לב"ב פ"ה, הע' 57. "אוונא" ממוצא פרסי היא, עי' ספר המליצה לר' שלמה ב"ר שמואל, מהדו' רב"ז באכער, בודפשט 1900, עמ' 42; Telegdi, עמ' 226.⁵¹ במשמע "מקום לינה" או "מקום חניה",⁵² ידועה המלה "אוונא" בסורית ובמנדעית. בדיון מפורט ומסכם בתיבה זו,⁵³ הוצע שאגב ההתפתחות באיראנית מוזגו יחד שתי מלים, שמשמעותה של האחת station ושל האחרת village. אף במקורות שלנו מצאנו משמעות שניה זו, וכן כתב ר' ברוך ספרדי: "פיר' מאוונא לאונא, מכפר לכפר".⁵⁴ והנה, במיחוס לרש"י, תענית יא רע"א, אף כצירוף שתי המשמעות: "מאוונא לאונא, מקום מלון התגרים, מכפר לכפר" וכו'.

שוכר לאו דרכיה למטרות. פירש רבינו יהונתן, "שוכר הבהמה שהוא איש נכבד אין דרכו לטרוח בכל לילה ולילה, ומשום הכי יש לו לישא עמו מזונות של כל אותו הדרך".⁵⁵

ד. לא תרכב עליה אשה. בספר בן יהוידע (לר' יוסף חיים ב"ר אליהו מבגדאד) לכאן, רצה לפרש ענין זה שמפאת הפחד שהאשה תפחד מרכיבה על החמור, תכבד עצמה יותר (והשוה תוספתא

⁴⁴ בפ' רש"י כי"א, אחר התיבות "דפרק' לטעינ' בגוה", כתוב: "תוספת' דפרק' וטעונה בגוה כגון דוכנ' לטעוני' לאיניש אח[ר]ינא ונחית יתירא, פיר' גאון", והוא לשון הרי"ף במעט שינוי וקיצור.

⁴⁵ ראה "חופה בקידושין בברכת אירוסין ודפוס ספר אבודרהם", סיני עו (תשל"ה), עמ' רס ואילך, ובהע' 16, 17 שם. ברש"י שכרי"ף: "גירסת רש"י דפרק' וטעונה בגוה", ורצה המלקט ליישב פירוש רש"י לפי גירסא זו, אבל פירושו מתישב אף לפי הגירסא שבפירש"י ("לטעוניה"), וגירסת "וטעונה" גירסת הרי"ף היא.

⁴⁶ ספר ר"ז אגמאתי, 126 ע"א.

⁴⁷ במיחוס לריטב"א ושטמ"ק.

⁴⁸ ועי' רש"ש.

⁴⁹ ועי' ר"ן ונ"י.

⁵⁰ ראה תוס' ד"ה דפרקיה, תוס' הרא"ש ד"ה דפרקיה, מיחוס לריטב"א, ריטב"א ועוד.

⁵¹ Journal asiatique 226 (1935), וראה במילון למנדעית של Drower – Macuch, עמ' 9. ושלא כרי"ן אפשטיין,

MGWJ 65 (1921), p. 363, n. 1 (= מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, עמ' 9, הע' 16).

⁵² רש"י, רמב"ם (פ"ה מהל' שכירות ה"ח), ועוד. ועיין רש"י בע"ז סה סע"א.

⁵³ J. C. Greenfield, F. Rundgren, "Aramaica I", *Orientalia Suecana* 14-15 (1965-66), pp. 75-89, וראה

Irano Judaica, Jerusalem 1982, pp. 10-11, וציין שם למאמר הנ"ל.

⁵⁴ ספר הנר לר"ז אגמאתי 126 ע"א (שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' רכח).

⁵⁵ וכזה במאירי.

כפשוטה לפ"ז ה"י, עמ' 254 שו' 51-52). והוסיף טעם אחר ע"פ מנהג רכיבת הנשים בימיו, עיין שם. ובתוספתא שם הלשון הוא "ב ין מעוברת, ב ין מניקה". ועיין חילופי-גירסא 23, 24, ותוס' ד"ה השתא. אכן עפ"ר מניקה עם ולדה כבדה ממעוברת, ובמיוחד בזמן חכמינו, שהמיניקות היניקו יותר מ"ב חודש. ויש שבועות אחדים שהיחס הזה הפוך, שהרי מעוברת בסמוך לפני לידתה כבדה יותר ממשקלה שלה עצמה עם ולדה בסמוך לאחר הלידה.

מימרתו של אב"י סתומה, ורבו בה הפירושים, ואף שינויי לשון יש כאן.⁵⁶ המפרשים פירשו דברי אב"י על ביניתא, "דג". אבל רבינו שלמיה ביקש לפרשם על ביניתא, "שיער"⁵⁷ וכן בחנו אם הדיוק שבדברי אב"י מוסב על לשון הגמרא, או על דברי רב פפא (מן הדור שאחריו).⁵⁸ אלא כמובן, הדבר הפשוט הוא (כפירוש רש"י, ד"ה ש"מ), שמוסב על הברייתא עצמה. וגם בלשון שהוסיפו בנסחים המאוחרים (ראה חילוף-גירסא 25) הכוונה להקשות על דברי אב"י למאי נפקא מינה. אבל לאמיתו של דבר אין כאן מימרת הלכה, אלא פתגם של חכמה מעשית, וכפי שהיה אב"י רגיל בעצות מעשיות ורפואות ודרך ארץ, הן בלשון "אמרה לי אם", והן בלשון עצמו,⁵⁹ ואף לדייק חכמת הפתגם מדברי הלכה.⁶⁰ ומדברי אגדה,⁶¹ ומהם בדרך "שמע מינה".⁶² ויש כאן חכמה של מקח וממכר ממש: קניית דג, דאג לכרסו לפני משקלו.

⁵⁶ בה"ג כ"י פריז: "ביניתא כרסא תלת ה" וכו' בכ"י 136 שם.

⁵⁷ במיוחס לריטב"א (ראה לעיל, עמ' 158 הע' 28): "ומצאתי פירוש אחר שפירש הרב רבי שלמיה ז"ל ש"מ ביניתא אכרסא תקלא אפי' שער בבטן שהוא דבר מועט אפי' הכי שוקלת יותר מחמת אותו בניתא, דהא הכא וראי מדחיה מניקה עדיין אינה מעוברת מג' חדשים, דהא מכאן ואילך אסור, ואפי' הכי אצטריך למיתני ואפי' מעוברת דמשמע דמחמת העובר שבמעיה כבדה יותר, ואע"פ שהוא דבר מועט". והשווה בפירוש הפרובנסלי, שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעה. ועיין תוס' ד"ה השתא, ועוד.

⁵⁸ ריטב"א: "והאי דאמרינן ש"מ היינו מקושיא דאקשינן מעוברת אמרת מניקה מיבעיא, ואין זה מחוור כל הצורך, לכך פירש ה"ר פנחס ז"ל ... והשתא דייקנן מדרב פפא וכו' (ולעיל שם בדברי הריטב"א " ... ואר"פ ש"מ" וכו', ועיין מה שרצה לומר בהע' 74 לשם). ועי' תורת חיים. וכתב רי"א אפרתי: "שהרי אב"י קדם לרב פפא, ויש לבאר מדוע סודרו דברי אב"י אחרי דברי רב פפא" (בר"אילן ו, עמ' 81). ובודאי נוח למסדר לשנות דברי פירוש לפני דברי דיוק, או שהגיעו דברי אב"י למסדר הקובץ לאחר שדברי רב פפא קבועים היו ע"י הברייתות. ועי' "פרק האשה רבה", עמ' 350 והע' 35, ותרביץ מא (תשמ"ב), עמ' 43 והע' 40.

⁵⁹ ראה הלשונות שהובאו בתולדות תנאים ואמוראים, עמ' 84-85, וכמה מהם פתגמים (ובמקצתם יש להעיר דברים לפי הקשרם, וכרגיל); רי"ל מימון, אב"י ורבא, עמ' קפו, רטזדריט.

⁶⁰ ראה שבת לב ע"א.

⁶¹ ב"ב טז ע"ב.

⁶² בתוך הלשונות שרשם רי"ל מימון שם, עמ' רטזריב. ורגיל שמסיק בנוגע לאותו דבר עצמו שהוזכר בשמועה, כגון "אמר אב"י ש"מ האי ניניא מעליא לתחל" (שבת קמ ע"א); "אמר אב"י ש"מ חרגא דיומא מסי" (נדרים ח ע"ב); "אמר אב"י שמע מינה צורבא מרבנן דאיכא במתא" וכו' (מו"ק ו ע"א); "אמר אב"י שמע מינה כליא דתנור טפח, נפקא מינה למקח וממכר" (ב"ב כ ע"ב). והיה הרב יותר קרוב לנידון אילו דיבר כאן לא על ביניתא אלא על מניקתא.

נספח להערה 9: שיטות רש"י ובעלי התוספות בברייתא דר' נתן

כתוב בספר מרדכי (סוף סי' שנד): "אילימא ביין סתם וספינה זו כו', רש"י וריב"ן וריב"ם פירשו מה שפירשו".¹ ובודאי שלגדולים די בכך, אבל ראיתי צורך לעצמי לברר את המקורות שלפנינו בענין זה, ולפרט יותר.

בתוספות רבינו פרץ:² "וטבעה בחצי הדרך, אם לא נתן לא יטול".⁴ פ"ה לא יטול אותו חצי שלא הלך. אבל לא רצה לפרש ולא יטול כלום מן הדרך, אפי' ממה שהלך, דאמר' לעיל גבי חמור שמת בחצי הדרך דנותן לו שכרו של חצי הדרך, משום דאמ' ליה איבעי' עד הכא לאו אגרא בעית למיתב.⁶ הא ספינה הבא חמור. פי' ותשלם לו כל השכר, אבל ביין סתם וספינה סתם חולקין, פי' אותו חצי שלא הלך. ול"נ, חדא הא דפירש' אם נתן לא יטול כלום מאותו החצי שלא הלך, זה דוחק כדפרי',⁸ דאמאי יטול ממה שלא השלים. ועוד קשה הא דקאמ' הא ספינה הב לי חמור, פי' ותשלם לי כל השכר אפי' ממה שלא הלך. זה לא נהירא ... לכך פי' ר"י בר מרדכי דמיירי הכא מחצי הדרך שהלך, וה"פ וכו'.

והנה, דבר פלא הוא. בסוגיא שלפנינו מוסב "לא יטול" על נטילתו של השוכר, שאינו רשאי לקחת מעותיו בחזרה מן המשכיר אם כבר נתן,⁹ ואילו בסגנון תוס' רבינו פרץ נראה שהוא מוסב על נטילת המשכיר! וכתב: "אבל לא רצה לפרש ולא יטול כלום מן הדרך" וכו', כלומר, ולא יטול המשכיר כלום; "דאמאי יטול ממה שלא השלים", כלומר, אמאי יטול המשכיר. ומן הסגנון¹⁰ משמע לכאורה שכך מפרש הוא אף את לשון פירוש הקונטרס: "פ"ה לא יטול", כלומר, המשכיר, "אותו חצי שלא הלך", אלא יטול אותו השוכר בחזרה. אבל להלן אין משמע כן ממה שכתב "הא דפירש אם נתן לא יטול כלום מאותו חצי שלא הלך", כלומר, לא יטול שו"כ בחזרה כלום, "זה דוחק ... דאמאי יטול" כלומר, משכיר, "ממה שלא השלים". ולעיל, "לא רצה לפרש ולא יטול כלום", ר"ל: שלא יטול. הרי בלשון עצמו של רבינו פרץ הסגנון הנ"ל מוסב על המשכיר, אבל בלשון פירוש הקונטרס מפרש רבינו לשון זה שמוסב על השוכר, כבסוגיא.

רבינו פרץ הציע את פירוש הקונטרס: "לא יטול אותו חצי שלא הלך". אבל לפי דברינו שלשון נטילה מוסב על השוכר, יהיה יותר נוח להציע שיטה זו כך: "אם נתן אותו חצי שלא הלך, לא יטול".¹¹ ועיקר

1 כד"ק במקום "רש"י" איתא: פרש"י.

2 עמ' קנר, ד"ה וטבעה.

3 התיבה מיותרת, ראה בהערה הבאה.

4 בהע' 58 שבמהדור' הרש"ל שם: "צ"ל: אם נתן לא יטול, ואם לא נתן לא יתן". אבל פשוט יותר למחוק תיבת "לא", והרי מפרש כאן רק את הרישא. גם בגליון תוספות שהביא בשטמ"ק כתוב: "דקאמר אם לא נתן לא יטול", ונראה שאף שם טעונה תיבה זו מחיקה.

5 תיבה זו הוקפה, והוגה: "אילון". אבל אין להגיה, ור"ל: אי בעית (ועיין סוגיא ששית בחילוף-גירסא 6).

6 במהדורה הנ"ל פתח כאן דיבור חדש. מ"מ יש להדגיש שהוא המושך פירוש הקונטרס, עליו מגיב המחבר להלן: ול"נ.

7 צ"ל: דפירש.

8 לפנינו לעיל אין לשון מפורש של המחבר בענין זה.

9 רש"י ד"ה אם נתן לא יטול: "בתמיה"; תוס' ד"ה אילימא: "אמאי לא יטול" (כבגמ' בנדרפס), "יחזור ויטול"; ד"ה אי: "אמאי לא יטול השוכר". וראה לעיל עמ' 185 הע' 2.

10 בכלל, ובמיוחד, "ולא יטול", בו.

11 ועיין רש"י ד"ה אם נתן. ובאמת, אפשר שבאותה שעה פירש מסדר התוספות הללו לשון נטילה על המשכיר, ולכן הציע כפי שהציע.

קושייתו של ר"פ כאן הוא שבפירוש רש"י שלפנינו משמע שמדובר בדברי ר' נתן בשכר כל הדרך ולא חציה.¹² וכתב הריטב"א בחידושו לכאן: "ת"ר השוכר את הספינה וכו'. רבי נתן אומר אם נתן לא יטול, ואם לא נתן לא יתן. פירש"י אם נתן את השכר ואפילו כלו לא יטול, וכן פירש לקמן, הב לי חמרא ואנא מייתינא ספינתא, ואמאי לא יתן כל השכר. ואומר ר"פ בתוס' ¹³ ש נ ר א ה ד ע ת ר ש " י דלא איירי רבי נתן אלא לענין שכר חצי הדרך הנשאר, דאלו בשכר חצי הדרך שכבר הלך, פשיטא שנותן לו. ואולי טעם רש"י מההיא דאמרינן בפרק הגזול ... אי נמי מההיא דאמרינן לעיל אלו בעית למיתן עד הכא לאו אגרא בעית למיתן ליה. והקשו בתוספות דאמאי פשיטא לנו שיפרענו על מה שעבר ... ל כ כ פ י ר ש ו ד רבי נתן ... ובחצי הדרך שעבר הוא דקאמר" וכו'.¹⁴

הריטב"א איפוא הוא שפתח בחקם של דברים. פירוש רש"י שלפנינו כאותו פירוש שלפנינו, ומדובר בשכר הדרך כולה, ובתוספות שלפנינו מובא אותו פירוש שמביא תוס' רבינו פרץ בשם פ"ה. וכבר ראינו כמה פעמים שהתוספות שלפני הריטב"א כעין תוס' רבינו פרץ הן (וכשיתברר לגמרי מהותו של אותו חיבור, אפשר שיתוספו ידיעות על פירוש הקונטרס המוזכר שם). הריטב"א ניסח את הדברים: "ואמרינן בתוס' ש נ ר א ה ד ע ת ר ש " י, כאילו פירוש הוא שפירשו בתוספות לגבי נוסח פירוש רש"י שהוא כזה המונח לפנינו.¹⁵ אבל מסגנון הדברים בתוס' רבינו פרץ ברור שנוסח פירוש הקונטרס שלפנינו שונה מפירוש רש"י שלפנינו.¹⁶ מאותו קונטרס שרדו לנו כזה שלשה דיבורים במובא בתוס' ר"פ, ואפשר לכנותם: ד"ה אם נתן, ד"ה הא ספינתא, וד"ה חולקין. הלשון בד"ה הא ספינתא, "ותשלם לו כל השכר", דומה ללשון שלפנינו ברש"י ד"ה נימא ליה: "ישלם כל השכר". חלוקות איפוא שתי שיטות הללו אם המדובר בדברי ר' נתן הוא בשכר הדרך כולה, או אותו חצי שלא הלך. בענין "הב לי חמרא" קובעת הגמרא שאף שלא נתן יעמוד ויתן, הרי לשתי השיטות נותן אף החצי השני, כלומר, שכר הדרך כולה, ונשאר הלשון וזה בשתי השיטות. ובענין "הב לי ספינתא", שדין הגמרא אם נתן אף יחזור ויטול, לאותו "פירוש הקונטרס" המדובר הוא שכר החצי השני, ואותו חוזר ונוטל, ואילו החצי הראשון אינו נוטל, וכדין "אילו בעית למיתן עד הכא". ברם לפירוש רש"י שלפנינו, שחוזר ונוטל כל שכרו, צריך לפרש שאי אפשר לומר בספינה שטבעה "אילו בעית" וכו'.

המענין הוא שגם התוספות שלפנינו נראים כעיוור של תוספות שכללו פירוש הקונטרס כפי שהובא בתוס' ר"פ. בד"ה אילימא: "אבל אין לפרש דהכי פריך אמאי לא יטול שכר חצי הדרך שלא הלך עדיין, אבל שכר חצי הדרך שכבר הלך נחיא ליה שלא יטול". הרי שיטה זו ש"אין לפרש" היא פירוש הקונטרס שבתוס' רבינו פרץ. מתוס' ר"פ, וכן מדברי הריטב"א, משמע שריב"ם אמר את פירושו, "דמיירי הכא מחצי הדרך שהלך", בניגוד לאותו פירוש הקונטרס, "אותו חצי שלא הלך". התוספות שלנו מושתתות כבר על פירוש רש"י שלפנינו, ולשיטת פירוש זה באים פירושי הגמרא שבראשי דיבורי התוספות, ובשיטה שבספינה "לא דמי להא דאמר לעיל אילו עד הכא". אלא שלא הזכירו שמו של רש"י על הפירוש הזה, היות וההתייחסות לפירוש זה מעשה עריכה היא, שהרי שיטת הריב"ם באה בשעתה, לא כתגובה על פירוש רש"י שלפנינו, אלא על פירוש "הקונטרס", שאינו נזכר בתוספות אלא ב"אין לפרש".

¹² ראה לעיל, עמ' 186 הע' 9.

¹³ בשטמ"ק לפנינו נשתבש: בתוספתא, אבל בד"ר שם: בתוספ' = בתוספות. וראה הגר"ש ליברמן, תשלום תוספתא, עמ' 10.

¹⁴ עמ' קעו, ד"ה תנו רבנן. ובמהדורות תוס' ר"פ הנ"ל הביא ראשית הדיבור, אבל אין בכדי ישוב הדבר ע"י הבאת דברי הריטב"א, ראה להלן.

¹⁵ וקצת דחוק, שאין רמז לזה ברש"י שלפנינו. ובכ"י Camb. 487.1 מחידושי הריטב"א, הושמטה תיבת "רש"י" שלאחר תיבת "רעת".

¹⁶ ואפשר שלפנינו מהדורות, כלומר חזרה של רש"י עצמו בקונטרסו, אם אינן מהדורות שעשו תלמידי בקונטרסו (במקצת מתורה ששמעו מפיו). ואי"ה אאריך יותר במקום אחר.

ונראה פשטות שלש השיטות כך. בפירוש ה"קונטרס" מדובר תמיד באותו חצי שלא הלך,¹⁷ אבל החצי שהלך משלם בכל מקרה, כבסוגיא הששית, "אילו בעית למיתי עד הכא" וכו'. ועל שיטה זו קשה, למה ישלם בעל היין על אותו חצי שלא הלך, והרי אנוס הוא, וכן למה יקח בעל הספינה שכר זה, והרי לא השלים את החצי השני של הדרך.

לפי פירוש ריב"ם נראה לומר לפשוטם של דברים שהמדובר תמיד בכל המקרים שבסוגיא בחצי הדרך שכבר הלך,¹⁸ אבל אותו חצי שלא הלך לעולם אינו נותן, ואם נתן יחזור ויטול. שלדעת ריב"ם טביעת הספינה אנוס, וכל ששניהם אנוסים בשוה, אין השוכר משלם למשכיר על מה שלא עשה כלל. ולגבי החצי שהלכו, שכל אחד דוחה את החברו, ויש שאינו משלם כלום אף על חצי זה, אין אנו אומרים בספינה שטבעה "אילו בעית למיתי עד הכא" וכו'. ומיושבת שיטת ריב"ם מבחינת הסברות.

אבל מבחינת הלשון, קשה לשתי שיטות הללו, שאינו מוזכר בכל הסוגיא שמדובר בחצי השכר בלבד (בין החצי הראשון ובין השני), ומפשטות הלשון מדובר בכל השכר. וכן מפסקת "היכי דמי" קשה מאד לריב"ם, שבשני המקרים ("הב לי ספינתא", או "הב לי חמרא") הסגנון מורה על כך שמדובר על העתיד,¹⁹ וקשה לפרש כל זה על העבר. ועוד, אם לחצי השני אינו נותן בכל מקרה, מה כח "הב לי חמרא" לחייבו על העבר?

ובפירוש רש"י שלפנינו פירש כל המקרים על שכר כל הדרך כולה, בהתאם לפשטות הלשון. ואף לשיטה זו נוח מענין "אילו בעית", שאין אנו אומרים כן באופן מוחלט לגבי ספינה. ברם הקושיא שהקשו על "פירוש הקונטרס", שיש שמשלם השוכר על החצי השני, אף שלא הלכו, והוא אנוס, גם על פירוש רש"י שלפנינו אפשר להקשות כן. אבל אף זה נוח מבחינת פשט הלשון, שסגנון הטענות מוסב על כל השכר, כפי שקבעו משכיר ושוכר ביניהם מתחילה על דרך זו. ואף בא הריב"ן לתרץ קושיא זו, וחילק בין דין פועלים שלא השלימו מלאכתם, לבין המצב כאן, שהמשכיר הפסיד ספינתו (תוס' ד"ה אלא).

אף שכך נראה פשטות השיטות הללו, נתפרשו שתי השיטות הראשונות בדברי רבותינו בשינויים אחרים. בתוס' ד"ה אילימא, כתבו כקושיא על שיטת "אין לפרש" (= "פירוש הקונטרס"): "דא"כ הא דקתני אם לא נתן לא יתן, דמשמע ש ל א י ת נ כ ל ל אפילו שכר חצי הדרך, ה"ל לאקשווי אמאי לא יתן כלל". וקשה, למה לנו לומר דמשמע שלא יתן כלל, הרי הכל מוסב על חציה השני של הדרך בלבד, והוא שלא יטול אם נתן, ואם לא נתן לא יתן! אבל חציה הראשון יתן. ושמא אירע הדבר כך. הרי בתוספות רבינו פרץ, הובא לשון פירוש הקונטרס על "ל א י ט ו ל", ואפשר לפרש על שתי דרכים. כפירוש שכתבנו לעיל, שכל הענין מוסב על החצי השני, והחצי הראשון תמיד משלם — "אם נתן" איפוא, מוסב על נתינת אף החצי השני. כלומר, אם נתן כ ל ה ש כ ר. ולהלן לפי זה, "אם לא נתן" מוסב אף הוא על החצי השני. אבל מתוך זה שפירוש "אם נתן" ברישא מוסב למעשה על תשלום כל השכר, אפשר לבוא ולפרש "אם לא נתן" שבסיפא אף על כל השכר, שלא כעיקר השיטה שחלק

¹⁷ ובדברי ר' נתן, "אם נתן" מוסב על החצי השני, ואותו לא יטול, ואם לא נתן לא יתן, אבל החצי הראשון אם לא נתן, יקום ויתן. וכשחולקין, הוא החצי השני שחולקין, ומשלם רביעית השכר כולו. ו"בספינה זו ויין סתם" אם נתן החצי השני חוזר ונוטל, אבל החצי הראשון נותן. ו"בספינה סתם ויין זה" יתן אף החצי השני, כלומר, משלם "כל השכר".
¹⁸ ואם נתן לא יטול חצי הדרך שהלך, אבל החצי שלא הלך אף יטול. וכשחולקין, אין חולקין אלא החצי שהלך. ו"בספינה זו ויין סתם" יטול אף את החצי שהלך, ולא ישלם כלום. ו"בספינה סתם ויין זה" יתן החצי שהלך, ולא יתן כלל מן החצי שלא הלך. ובתוס' ד"ה אי, נראה שעיקר שיטת ריב"ם נאמרה על "ספינה סתם ויין זה". וכן בתוס' שאנץ שבשטמ"ק: "ובספינה סתם ויין זה דפריך לא נתן לא יתן, אמאי, לימא ליה הב לי ספינתא אייתי חמרא, נראא דלענין שכר חצי הדרך שעבר קאמר" וכו' (ובסוף הדיבור: "בע"ה מ"ר" = בעל התוספות מרבו? והלשון שם: "הא קאימנא וחמורך מתה", כ"ה בתוס' הרא"ש, עמ' רי, ד"ה ולימא ליה הב לי ספינתך). ועיין לעיל הע' 6. ועיין כוס ישועות, ומה שהיקשה בספר גאון צבי, ד"ה אי אתה.

¹⁹ "לא משמע דאמרינן האי טענה אלא משום השכר העתיד" (ריטב"א משם רבו).

ראשון תמיד משלם. ומכאן לקושיית התוספות. וכבר תחילתו של פירוש זה בתוס' ר"פ, במה שהסב ואף פירש שיטת הקונטרס על הנטילה, ולא על הנתינה.²⁰

ובאמת, דבר דומה קרה בתוספות לגבי שיטת ריב"ם, וכאילו המשיכו באותו סגנון דלעיל, שהרי כתבו לשיטתו (ר"ה א'): "מ"מ אהא דקתני אם נתן לא יטול, דמשמע דלא יטול כלל, אפילו שחר חצי הדרך שלא ה"ל ד"ך וכו'. ולמה משמע כן, הרי פשוט שיטת ריב"ם מוסבת על נתינת החצי שהלך, והוא שלא יטול, אבל החצי השני אינו בכלל הזה, ואם נתן, יטול.²¹ בתוס' ר"פ לשיטת ריב"ם, "אם נתן לא יטול, פי' אותו החצי". וצריך לפרש שנתן רק החצי שהלך, ולא יטול. אבל התוספות פירשו שוב על נתינת הכל, ולכן "לא יטול כלל".²² ובגליון התוספות שבשטמ"ק היקשה על דבר זה שבתוספות, והוסיף: "אבל מלשון ריב"ם שהיה בפני היה משמע שרוצה לפרש אם נתן לא יטול שכר חצי הדרך שכבר הלך דוקא, ואז אתאי שינויא בפשיטות דחצי שכר שכבר הלך תלוי במוחזק, אבל חצי האחר לעולם יחזיר". וכן כתב הריטב"א לשיטה זו (ריב"ם) בפשטות: "דרכי נתן פשיטא ליה שאפילו נתן יטול ממשיכיר שכר הדרך שנשאר, ובחצי הדרך שעבר הוא דקאמר דזווי היכא דקיימי לוקמי" וכו'.

גם מה שכתבו בתוספות, "ספינה סתם ויין סתם חולקין, בהא מספקא ליה לריב"ם אם חולקין שכר חצי הדרך שהלך דוקא ונותן רביעית, או חולקין כל השכירות" וכו',²³ בעצם מקרבים הם שיטת ריב"ם לשיטת רש"י שלפנינו (כל השכירות).²⁴ אבל בתוס' רבינו פרץ בפשטות: "בספינה סתם ויין סתם חולקין, פי' אותו חצי שהלך".²⁵

עוד בזאת מצאנו קשיים בתוספות הנובעים כנראה מהעריכה שהטילו בקבצים. שהרי בסוף ד"ה אלא, כבר תירץ ריב"ן את הקושיא שנותן השכירות גם על העתיד, אף שאירעו אונס, ותירץ שכן הדין כשמשיכיר הפסיד ספינתו.²⁶ ואין שום מקום איפוא להקשות שוב קושיא כזאת בד"ה א, שהקשו שם למה לא יחזור ויטול על החצי השני שהרי נאנס, שקושיא זו השניה מתורצת מכל שכן בתירוץ הריב"ן לעיל. אלא שתירוץ הריב"ן נכנס לקובץ קיים שכל הקושיות שבו מוליכות לשיטת הריב"ם, ונשארה הקושיא הזאת איפוא, על כנה. תוספות הרא"ש, סגנונו ובניינן כתוספות שלפנינו, כרגיל. ואף נשאר בתוס' הרא"ש רמז לאותו "פירוש הקונטרס", במה שכתב "ואין לפרש ... חצי הדרך שלא הלך".²⁷ ועם זאת הרא"ש ערך תוספותיו לגמרי כשיטת

²⁰ וניכר מדברי הרא"ש בתוספותיו שלפירוש הקונטרס ("אין לפרש") מוטב לפרש כנ"ל, וניסה לחזק טענת התוספות ולומר שהלשון והסגנון מסייעים לפירושם. וכתב: "ואין לפרש ואם לא נתן שכר חצי הדרך האחרון לא יתן, דבשלמא לא יטול מצינא לפרושי אפלגא בתרא, אבל אם לא נתן לא יתן [לגמרי] משמע, דלשון נתינה אכולי עלמא קאי" (עמ' רי, ד"ה ולימא ליה הב לי ספינתך, וראה סד"ה ולימא ליה הב לי חמרא).

²¹ ועוד, מתחילת הדיבור משמע שאותה קושיא היא היא שעליה הביאו שיטת ריב"ם. ועיין כוס ישועות, ד"ה אילימא, ובדבור שאחר זה.

²² ומתוך שלש השיטות, כך יש לפרש בפשטות לשיטת פירוש רש"י שלפנינו, וכפי שכתבו התוספות כבר בד"ה אלא: "אם נתן לא יטול, דמשמע אם נתן כל שכו' לא יטול כלל". והמשיכו כאן באותו סגנון.

²³ והשוה בספר האגודה, סי' קכג.

²⁴ וכן בחידושי הריטב"א בפשטות: "חולקין שכר כל הדרך".

²⁵ עמ' קנה, ובודאי הוא המשך שיטת ריב"ם שם. ואעיר שבאותו דיבור יש השמטת לשון שלא סומנה, שכתוב שם: "רכשהבעל הבית אנוס, פסידא דמלמד, היינו לענין דוקא שלא יטול כל שכירותו, אבל כפי מה שעשה מיהא אי אתה מוצא אלא ביין זה" וכו'. בין שתי התיבות המודגשות הושמט וחסר.

²⁶ ומובא בשלמות בהגהות מרדכי, פה ע"ד. ועיין שו"ת מהר"ם ב"ב, בודפסט, סי' תרכ. ומה שכתוב בתחילת הדיבור, בענין משיכת השוכר את הספינה, מובא בשו"ת או"ז, סי' רכה, עו סע"א, בשם רבינו שמשון זצ"ל.

²⁷ עמ' רי, ד"ה ולימא ליה הב לי ספינתך. ושם "דא"כ ניחא ליה שיתן", שלש התיבות האחרונות יש למחוק, והוכפלו בטעות מלעיל.

הריב"ם²⁸, וזוהי השיטה השוררת כאן בסתם בתוספותיו, ולא כשיטה הבאה לתרץ קושיות בשיטה אחרת. ובד"ה ולימא ליה הב לי ספינתך, השאיר סגנון התוספות שלפנינו ממש, שהרי גם לשיטת רש"י וגם לשיטת ריב"ם אפשר לפרש אם נתן הכל יחזור ויטול הכל. בד"ה ולימא ליה הב לי חמרא, הכניס שיטת ריב"ם ("אבל אין לפרש אמאי לא יתן הכל אפילו שכר חצי הדרך"), ושם כתב: "אבל אם נתן לא יטול נחא ליה, והכי פירושא, אבל אם נתן הכל לא יטול שכר חצי הדרך האחרון". והוא סגנון קשה, שהרי אין לדייק ששכר החצי הראשון יטול. ואם אין להגיה, יש לפרש כתוספות ממש — לא יטול אותו חצי אחרון שהקשינו עליו, וכמובן לא יטול חלק ראשון, הרי "לא יטול כלל". בדיון "חולקין", לא כתב הרא"ש בכלל אותו פירוש שהוא פשט שיטת הריב"ם, שחולקין שכר חצי הדרך שהלך, ומן הסגנון הסתמי יבין הקורא שחולקין השכר כולו, כאותה דעה שכתבו התוספות בין הדעות של "מספקא ליה לריב"ם", והיא מתאימה יותר לשיטת פירוש רש"י שלפנינו.

²⁸ וכפי שהראה במקצת בהערה ל"א לשם.

הסוגיא השמינית — פרה (פ ע"א)

חלקה הראשון של סוגיא זו צמוד למשנתנו ומפרשה, ואילו לגבי החלק השני, "המוכר פרה וכו' המוכר שפחה" וכו', שכל עניינו דיני מקח טעות, יש ליתן את הדעת, מה מקומו כאן.¹ ונראה לומר שהדמיון החצוני בסגנון "השוכר את הפרה"/"המוכר פרה", הוא הגורם העיקרי שהביא את המסדר לצרף כאן אותה שמועה, מן "א"ר יוחנן" עד סוף הסוגיא. וכן דרך מסדרי הבבלי לגבי קובץ או שמועות שאינם מעניין משנה מסוימת, להביאם על יד שמועות שכבר נכנסו לסוגיא כשיש בין אלו ואלו סממני לשון דומים, כל זמן שיש בין שני המקורות גם ענין תוכני משותף כל שהוא, כמו כאן שדין שני ב שנייהם — בזה שוכר ששינה מתנאי השכירות, ובזה מוכר ששינה מהסכם המכירה.² אלא שבבבלי עלי-פירוב באו בעלי הגמרא אחר-כך ואיחו את השמועות יחד, עליידי תוספת דיבורי משא ומתן, כדי שהדיון יהיה רצוף, ופיסקא זו תוליך לפיסקא זו.³ ואילו בסוגייתנו שלב שני זה לא נוסף.⁴

לפי הסוגיא, מכוונים דברי רב פפא ורב שישא בריה דרב אידי למצב של "היכא ד לא שני", והוא ענין שלא נזכר במשנתנו. והדבר קשה מכמה בחינות. כפי שראינו בדרך כלל, נקבעו דברי האמוראים בתלמוד עוד לפני שהוקדמו להם לשונות הצעה ושאלה של בעל הגמרא, וכאן דברי האמוראים בפני עצמם קצרים מדי להתפרש לענין מיוחד שאינו מוזכר במשנה, שאם התכוונו האמוראים לכך, היה ראוי שיפורש הדבר בתוך לשונם. ואפילו בדיבור "היכא" וכו' שנוסף כאן, אין הדברים מפורשים די צורכם, עיין רש"י ותוספות שהאריכו בזה.⁵ ואף הסגנון אינו מותאם לגמרי, שאילו על דיבור זה היו מוסבים דברי האמוראים, יאמרו "דנקיט פרשא", "דנקיט מנא", ואין צורך להוסיף "משלם". ועוד היקשו הראשונים למה יהא דין מיוחד בזה כ של א שינה השוכר, כבתוספות: "וא"ת היכא ד שני נ מי אמאי לא משלם אחר מן הפועלים" וכו' (ר"ה היכא), ותירצו. ואילו דברי הרמב"ם לפסק הלכה דומים באמת לסברה שב קו שייט התוספות, שאף בששינה השוכר, הפועלים אינם פטורים, ש"השוכר חייב, ודינו של שוכר עם האומנים" (פ"ד מהל' שכירות, ה"א).⁶

¹ וכפי שהיקשה בספר דרכי דוד לכאן, ועי' ד' רוזנטל, בראילן יחיט, עמ' 162.

² במיוחד כשהלשון נמצא בראש השמועה הנוספת, ראה הסוגיא הראשונה, חלק שלישי וחלק ששי. וכאן קישר לפי "הפרה". ולעולם היה אפשר לגרוס את השמועה במקום אחר, ולקשרה לפי "המוכר", כשם שהמקבילה בתוספתא ב"ב פ"ד ה"ה וה"ו סודרה על יד משניות של המוכר, וכגון בבבלי ב"ב צב ע"א וע"ב, סוגיית מקח טעות, ושם הובאה ברייתא אחרת, כברייתא שבתוספתא להלן שם ה"ז.

³ עיין מה שציינתי לעיל, סוג' א ח"ג הע' 10, וסוג' א ח"ו, הע' 4. ועיין ר"א ווייס, מחקרים בתלמוד, עמ' 76, לענין אחר קצת.

⁴ וראה להלן עמ' 204 והע' 40.

⁵ וכתב בדרישה על לשון התלמוד "דקשה, לא שני מאן דכר שמיה במתניתין" (סי' שט ס"ק ד), וראה נמק"י, ד"ה ונשבר הקנקן. ועי' ביאור הגר"א סי' שט ס"ק ד. ועיין ספר חיים שנים ישלם, לכאן.

⁶ וראה כיצד ניסח הרמב"ם את השאלה שכתב בראש ה"ב. גם הרי"ד פסק כשיטת הרמב"ם וכתב שייט התוספות, וכתב: "היכא דלא שני מאן משלם, פי' אפי' היכא דשאני נמי חייבין השכירים", וצריך היה לתרץ "אלא הכי קא מיבעיא ליה" וכו' (פסקי רי"ד, עמ' רע"ד רע"ב), עיין שם באורך, ובהע' 48 שם, ועוד. וכתב הב"ח ליישב שיטה זו:

וקרוב לומר שמתחילה נאמרו דברי האמוראים במישרין על משנתנו, ועל הענין שהוזכר שם, דהיינו, היכא דשאני. והנה, בענף פמ גרסינן "איתמר, רב פפא אמר וכו' (ראה חילוף-גירסא 1). ואף שבכ"מ וכ"פ גורסים לפני כן השאלה "היכא וכו', אפשר שנוסח זה של "איתמר", הרגיל כפתיחה בפני עצמה, שריד הוא מסוגיא שבה דברי האמוראים שנויים על המשנה עצמה, ותכופים אליה.⁷

עוד יש לברר במימרות הללו, שדיברו על "דנקיט פרשא", "דנקיט מנא" — הרי לא הוזכרו אלה במשנה, וכיצד באו לצרף תפקידים אלה לדין משנתנו? ונראה שפרשנות משנתנו בענין זה קשורה למציאות בדרכי החרישה, שהרי "מן המקורות הארץ-ישראליים יוצא שאת החריש היה מבצע אדם אחד, שבידו האחת היה לוחץ את ידית המחרשה, ובשנייה היה מחזיק את המלמד ומכוון את הבקר לתלם ... למחרשה הארץ-ישראלית היתה רק ידית כיוון אחת ... לא כן הדבר במחרשה המצרית והבבלית, שהיתה בת שתי ידיות כיוון, אשר העסיקו את שתי ידיו של החורש, ולכן הועסק בחריש אדם נוסף אשר כיוון את הבקר לתלמים".⁸ ואפשר לומר לפי פשט משנתנו שהשוכר חורש יחידי, אלא שחכמי בבל הכירו

"דס"ל להרמב"ם ותלמודא ארישא קאי היכא דשכרו לחרוש בהר וחרש בבקעה ונשכר היתר דהשוכר פטור, דקר י ליה תלמודא דלא שינה, כיון דשינוי זה אין קרוי שינוי, וה"ה דבסיפא היכא דשינה מבקעה להר נמי קמביעא ליה מאן משלם לשוכר". ודרך זו דוחקת לשון התלמוד, וכן כתב הב"ח לשיטת התוספות, "מוכח מרקא בעי תלמודא היכא דלא שינה בה ... מכלל דהיכא דשינה ... פשיטא הוא דהמנהיג והאוחז היתר שניהם פטורים" (סי' שט סע' ד ד"ה השוכר, ועי' דרישה שם). ועי' דברי הרמב"ם בפיה"מ (והם הוספה של מהדורה בתרא, ראה הע' 12 של ר"י קאפח לשם, עמ' עז במהדורתו עם המקור).

ונראה פשטות הדברים ברמב"ם שאין אלו פועליו של משכיר דוקא כפי שפירש רש"י, אלא אפילו של שוכר, או כל שכירים שהם שנשכרו לחרוש, ומסתמיות לשונו משמע שהשוכר את הפרה מבעל הבית, הוא ששכר את האומנים. וכן שיטת התוספות בקושייתם, אלא שבכדי לתרץ אמרו "וי"ל ... דמיירי שהמשכיר את הפרה הוא שוכר את הפועלים" וכו'. (וצ"ע במה שלא הזכירו התוספות שכ"ה כבר בפירש"י שנעזרו של בעל הבקר הם, בד"ה השוכר. וכן צ"ע למגיד משנה ה"א ד"ה שכרה, שפירש שיטת הרמב"ם, וסיים, "וכן פירש"י ז"ל". ואולי אין הכוונה אלא על מה שאמר בסמוך לפניו, "ופירוש כשהאומנין שכירים". ועוד צריך הכרעה). ולדעת הרמב"ם יש לומר שהפועלים חייבים בכל מקום, בין בהר ובין בבקעה, בין הם שכירי שוכר או משכיר, והוא מדין אומנים שקלקלו (ב"ק צח ע"ב ואילך), והרמב"ם מכנה אותם בלשון "אומנים" (ועי' טור סי' שט).

ואף באו חכמים אחרים לאחר את דינם של הפועלים בנסיבות השונות, אלא שתפסו לפטור כמה שאפשר, ובלא "אומנים" אפוא, ואף נאלצו לדחוק בלשון הגמרא. והוא שכתב המאירי: "ויש מי שפירש שהעבדים פטורים מן הסתם, שאין כאן פשיעה ומחמת מלאכה הוא, וכשחייב השוכר אינו חוזר עליהם, ומכל מקום אם אירעה להם שעל ידה נשברה חייבים, וכן כשלא שינה אין העבדים חייבים אלא אם כן בפשיעה, אבל מן הסתם אין אומרים שלא נשברה אלא בפשיעה. וזה ששאלו בגמ' היכא דלא שני מאן משלם, פירושו היכא דלא שני ואירעה להם פשיעה שעל ידה נשבר הקנקן מי משלם משני אלו" וכו' (עמ' 308, עיי"ש). ואפשר שדייק המאירי כן מדברי הראב"ד, שכתב "היכא דלא שני מבקעה להר אלא שאורע" (צ"ל: שאירע) הפשיעה בחרישתה (מיוחס לריטב"א, ד"ה כתב הראב"ד). והשוה דברי הרי"ף. וענין פשיעת הפועלים בקשר לשבירת המחרשה הוזכר בדברי ר"ח (ספר הנר, 126 ע"ב), רי"ף, רש"י ד"ה והיכא, ותוס' ד"ה היכא וד"ה ואי.

⁷ שכך הוא לשון "איתמר" בדרך כלל, כגון "איתמר רב אמי אמר אין בו" וכו' (ב"מ נג ע"ב), ומוסב במישרין על ברייתא; "איתמר רב אסי אמר חתיכה אחת שנינו" וכו' (בריתות יז ע"ב) בסמוך למשנה, ועוד רבות "איתמר ר"פ אמר, ופותח במשפט עצמאי, עי' אוצר לשון התלמוד, ה, עמ' 2418-2428.

⁸ פליקס, החקלאות בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים – תל-אביב תשכ"ג, עמ' 29 (וציין לשני החורשים המוזכרים בסוגייתנו), ובציורים בעמ' 76-77. שם הובאו תמונות עתיקות מחורש יחיד, וכן תמונת חריש מבבל, בה מסייעים שני אנשים (עבדים) את החורש (בעל הבית). החורש מחזיק שתי הידיות, אחד המסייעים לוחץ על הקנקן, והשני כנראה מכוין. ראה, C. W. Bishop, "Origin and Early Diffusion of the Traction-plough",

חרישה בשניים,⁹ ולכן רצו לפרש במשנה של "בבקעה וחרש בהר חייב" — מי מן החורשים משלם.¹⁰

כלשון הפתיחה שבכאן "היכא דלא שני" נמצא אף להלן בסוגיא התשיעית (אחרי "הכי קאמר") בחלק מן הנסחים,¹¹ אבל בגירסא הקדומה שם¹² ליתא.

כבר הצביעו רבים על דיבורים בתלמוד שהם הוספות סבוראים או גאונים, ובמיוחד דיבורים הפותחים בלשון "והלכתא",¹³ וכן נראה לומר על הדיבור "והלכתא" וכו' שבכאן.¹⁴ ושמא מצאנו ראייה לדבר, ואף זהותו של הגאון שפסק כן. בספר המקצועות, במהדורת אסף (מקטעים שהרכיב, ושער שהם שייכים לספר הנ"ל), נאמר: "היכא דלא שני מן משלם רב פפא [אמ'] ... דנקיט פרשא¹⁵ משלם, רב

Antiquity X (1963), pp. 261 ff. בעמ' 264 שם, "המחרשה השומרית", יש לה שתי ידיות. בעמ' 265, מחרשה בעלת ידית אחת כונתה מסופוטמית. ומענין שבכתב הפיקטוגרפי השומרי העתיק, בסימן המחרשה מופיעות שתי ידיות ברורות, ראה, *Archiv Orientalni X* (1938), H. Hrozný, "La Charrue en Sumer – Akkad, en Egypte et en Chine", pp. 437 ff. בסיכום שבועמור 439 ציין לשתי ידיות כרגיל בסימנים של שומר, עילם ומצרים. לתמונות שצירף, סיכם למחרשות של אשור – בבל שהיו מידית אחת עד שלש, ולאלה ממצרים אחת או שתיים. וראה תמונות של חורשים יחידים בעבודת הפלחים בא"י בזמן החדש אצל שומכר, *Zeitschrift des deutschen Palaestina-Vereins XII* (1889), pp. 157-166. בספרו של ש' קרויס (להלן הע' 27), עמ' 171, ואצל דלמן (בהערה הנ"ל), תמונות 25-38. וסיוע לכך שבא"י החרישה נעשית ע"י יחיד, מדברי התנאים שהזכירו כמה איסורי חורש, כגון ממלאכות שבת, ולפי הפשט בודאי חורש בעצמו, ועשה מלאכה שלמה שיתחייב עליה בלי סיוע. השוה מכות פ"ג מ"ט: "יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום שמונה לאוין" וכו', ועי' בסוגיית הגמרא לשם כב ע"א, שרצו להעלות לו לאוים נוספים. וכבר דרשו: "בעשותה, היחיד שעשה חייב, שנים שלשה שעשו פטורין" (ירושלמי שבת פ"ה ה"י, יב ע"ב, בבלי שבת צב ע"ב, והמקבילות).

⁹ ולהם איפוא "אי אפשר בפחות משנים" (רבינו יהונתן).

¹⁰ והגר"א כתב כן כהוה אמינא: "ונראה שהרמב"ם מפרש מה שלא איבעיא להו בשינה משום דפשוטא דמתני' ה"א שו"א עצמו חורש, לכך אמרי והיכא דלא כו' דקאמרת פטור ע"כ שאין חורש בעצמו" (ביאור הגר"א, סי' שי"ט ד).

¹¹ גמ' וא"ב ש.

¹² גמ' א"ב ש.

¹³ ראה מה שצינתי ב"הוספות וקטעי 'סברא' בפרק החובל", תרביץ מ (תשל"א), עמ' 418, הע' 1, ושם עמ' 432-434: "ש' שפיגל, חלקם של רבנן סבוראי בתלמוד הבבלי, דיסרטיציה, אוניברסיטת תל-אביב תשל"ו; "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 287-382, והע' 3, 13 שם. על "והלכתא", ראה במיוחד ר"ז פרנקל, *MGWJ X* (1861), pp. 269-270; דור דור ודורשיו, ח"ג, עמ' 195, הע' 3; רב"מ לוין, רבנן סבוראי ותלמודם, עמ' 53-46; שפיגל שם, עמ' 163-195, וספרות בהע' 35 (ועוד, ציין שם לר"י אברבנאל, נחלת אבות, רפ"ב, ניו-יורק תש"א עמ' צז, ולמראה הפנים לירושלמי כלאים פ"ט ה"ה, ר"ה ניתני, ובמאמרו "אמר רבא הלכתא" — פסקי הלכה מאוחרים", עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, מוקדש לכבוד פרופ' עזרא ציון מלמד, עמ' 206-214; ספר הלכות גדולות, ירושלים, ב, במבוא של ר"ע הילדסהיימר, עמ' יח.

¹⁴ וכן שיער שפיגל שם, עמ' 183. אולם הסיוע שהביא מחיסור הדיבור אצל המחברים אינו יכול לסייע, שהן השמטות הדומות, וכפי שציין אפשרות זו שם, הע' 91, לגבי ספרו של ר"ז אגמאתי 126 רע"ב (והם דברי רב"ס), ואף יש קושי אחר שציין שם. וכן בה"ג ד"ב עמ' 390 השמטת הדומות היא, והלשון איתא בשאר נוסחי ספר ה"ג, ואף בדפוס ירושלים. שמענף אחד הוא עם ד"ב הנ"ל (וכן ציין ר"ע הילדסהיימר שם שהושמט בד"ב משווי הסוף). וכן באו"ז סי' רנו (לסוגייתנו) השמטת הדומות היא, השוה רש"י, שאת לשונו מביא רבינו או"ז, והושמט "שהעמיקו יותר מדאי – העמיקו יותר מדאי" (וראה הע' יד באו"ז, ויש להשלים יותר, לפי דברינו). ועי' פסקי רי"ד, עמ' רעב, הע' 49.

¹⁵ בהערת ר"ש אסף: "ביני חיטי: ... לבקר", וראה להלן הע' 16.

ששא בריה דרב איירי א' דנקיט מנא¹⁶ משלם, והיל' מן דנקיט מנא משלם והכי א' מר רב צמח גאון דמן¹⁷ דנקיט מנא משלם. ואי דוכתא דמחזקא בגרונדי הוא תרויהו משלמי, פי' שרשי אילן עיקר שלהן, ניקצץ האילן ונישתיר העיקר בארץ ומעכב את המחרישה, והעקרין הן גרונדי.¹⁸

ואפשר שהפסק "מן¹⁹ דנקיט מנא" וכו' לא היה בגמרא לפני בעל ספר המקצועות, ולכן מביא פסק זה בשם הגאון. ואף שבנוסח דלעיל כתוב "והיל' "וכו' גם לפני שמביא כן משם הגאון, הנה המעיין בהעתקה הראשונה שעשה ר"ש אסף מן הקטע הנידון²⁰ יראה שבאותו קטע המלים "והיל' מן²¹ דנקיט מנא משלם" אינן כתובות בתוך השורה, אלא ביני שיטי, אחר התיבות "תרויהו משלמי", ומעל התיבות "פי' שרשי אילן עיקר"! כלומר, שלא במקומן אחרי "דנקיט מנא משלם", שהוא המקום ששיבצן אסף במהדורתו, וללא הערה על מיקום תיבות אלה בכתב-היד. והן תוספת המגיה, שהוסיף פירושים, או לשון הגמרא בכמה מקומות בכ"י זה, כשראה לנכון להוסיף כן, או שחשב שיש חיסור, כגון השמטת הדומות.²² ואפשר שלא גרס בעל ספר המקצועות דיבור זה בגמרא, ומביא פסק זה מרב צמח גאון, וכל הלשון (עד "תרויהו משלמי") לשון הגאון הוא ולא לשון תלמוד. ומה עוד, שמסגנון דברי הגאון נראה שבא לפסוק הלכה, הוה אומר, שאין ההלכה פסוקה בגמרא לפניו. וכן נמצא פסק זה, בלשון "והילכתא", בס' הלכות גדולות. ואפשר שהוכנס לספרי התלמוד על פי דברי הגאונים.²³ מכל מקום, עלינו גם לחשוש לאפשרות אחרת, והיינו שבעל ס' המקצועות מתכוין להביא מדברי הגאון את פירושו לתיבת "גרונדי", וכפי שרב צמח בר פלטוי גאון²⁴ היה מפרש מלים קשות אגב הבאת דברי התלמוד בתשובותיו²⁵ או במקום אחר.²⁶ אבל לפי זה היה לבעל ס' המקצועות להביא לשון הגמרא כדרכו, ואחר תיבת "בגרונדי" יציע פירוש הגאון, ואינו מוכן למה ציין "והכי א' מר רב צמח גאון" לפני פסק ההלכה "מן דנקיט מנא משלם", אם לא שהוא הוא פסקו של גאון.

¹⁶ בהערה: "ביני חיתי: הדרבן", עי' לעיל הע' 15. בכתב-היד היו כמה פירושים בין השיטין, מקצתם בערבית, ויש שמקום השתייכותם טושטש, ונראה שפירוש זה שייך עם הע' 15, והכל פירוש ל"פרשא".

¹⁷ ראה הע' 19.

¹⁸ עמ' סא.

¹⁹ גם ברי"ף: "והילכ' מ א נ דנקיט". וכן בס' ר"ז אגמאתי, בשם ר' חננאל: "ואסיקנה 'הילכתא' מ א נ דנקיט" וכו' (בפי' ר"ח כ"י: "ואסיקנה והילכתא דנקיט" וכו').

²⁰ תשובות הגאונים, ירושלים תרפ"ט, עמ' 240.

²¹ עי' לעיל הע' 16.

²² ועי' בה"ג ר"י, עמ' 412 הע' 2 (והשוה עמ' 410 הע' 1), וכתב שם על דברי בה"ג: "כך פוסק גם רב צמח". ושמה לרגע קט עלה על דעת המהדיר שאין פסק זה כתוב לפנינו בגמרא.

²³ אבל לעיל באותו כ"י: "הכי אמ' מרב צמח גא' בר שלמה דינא דבבא" (אסף, תרפ"ט, עמ' 227, וראה הע' 3 שם). ובעמ' 239: "אמר רב צמח גאון". על רב צמח בר רב פלטוי גאון זה, עיין JQR o.s. XVIII (1906), pp. 401-402; L.

Ginzberg, *Geonica*, I, pp. 159-160.

²⁴ השוה שערי צדק, ח"ד ש"ז, סי' ד (ירושלים תשכ"ו, עמ' קפו), שמביא דברי הגמרא, ומוסיף למלים הקשות: ופירוש וכו'. ועיין מ"צ ווייס, "שרידים מהגניזה", *Festschrift zum 50 Jährigen Bestehen ... Budapest*, 1927, עמ' עז וא'. וראה בהערה הבאה.

²⁵ ויש מן החכמים שרצו לומר שהוא כבר חיבר חיבור בשם "ערוך". ראה ספר היוחסין השלם, מהר"ו פיליפאוסקי, עמ' XIV-XIII; מבואו של ר"ח קאהוט לערוך השלם, עמ' XXI-XVI; גינצבורג (כבהע') 24, ופקפק בקיומו של המילון; גנוי שכטר, ב, עמ' 382 למטה; ח"צ טויבש, "ספר הערוך של רבי נתן מרומי והערוך הקדמון של רב צמח בר פלטוי גאון", ספר זכרון לשלמה ס' מאיר, ירושלים תש"ז, עמ' 126-140; S. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, VII, pp. 14, 224, n. 12. ועיין עתה ר"ש אברמסון, סיני צה (תשמ"ד), עמ' כח"כט; הנ"ל, ספר אברהם אבן-שושן, ירושלים תשמ"ה, עמ' 15, הע' 5. ומדבריו יוצא עירעור שלם על עצם קיומו של ערוך מאת רב צמח בר פלטוי גאון.

אשר למינוח: כבר כתבו כמה מפרשים, ש"מ נ א" ו"ק נ ק"ן אחד הם, והרי משמעות שניהם "כלי". וכן כותב הרמב"ם: "ונשבר הקנקן והוא הכלי שחורש בו" (פ"ד מהל' שכירות ה"א), ואפשר שנקרא כן על פי צורתו.²⁷ "פ ר ש א" מלמד הבקר הוא (תרגום שופטים ג, לא, וסורית).²⁸

ב ג ר ו נ ד י. נתרבו הפירושים, ועדיין לא הוכרע הדבר (וראה חילוף-גירסא 3). נפתח בדברי הראב"ד: "וארעא דמחזקא בגרונדי תרוויהו משלמי, גרונדי כמו גריד והוא קרקע שמצויים בו סלעים קטנים, שמעכבים המחרישה" וכו' (שטמ"ק).²⁹ ברש"י: "אבנים וצונמא וטרשין";³⁰ בערוך: "ארץ ידועה בטרשין ובצורין" (והוא לשון ר"ח³¹). וכבר הבאנו לעיל הפירוש בספר המקצועות, שכתב "והעקרינן הן

²⁷ עיין פליקס (כנ"ל, הע' 8), עמ' 80-82, 89. בערוך ערך קנקן: "וקנקן הוא המנא", והשווה רש"י ור"ח (בס' הנר לר"א): "דנקיט מנא ... והוא המחזיק בקנקן"; בכ"י: "דנקיט מנה ... התופס הקנקן". הראב"ד כתב: "ואיני יודע למה נקרא קנקן" (שטמ"ק, ד"ה מתני' השוכר, ובמיוחס לריטב"א, עיי"ש שדן הראב"ד באריכות במונחים ובפרטי הפעולות שנזכרו כאן, ובדברי בעל הערוך). רב"ס כתב: "ובעירובין נמי גרסינן קנקן כי האי גונא, בסופו", והוא בדף קא ע"א, עיי"ש, והשווה ראב"ד הנ"ל. ועיין S. Krauss, *Talmudische Archäologie*, II, p. 172. וכן נקרא בסורית: קיקנא, עיין מילונן של ברוקלמן עמ' 689; אוצר פיינדיסמית, עמ' 3611; קרויס, ארכיולוגי הנ"ל, עמ' 55 הע' 3. ועיין הרוזני (ככהע' 8), עמ' 440. וראה קאופמן, עמ' 62, הע' 150; מ' סוקולוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 127. והשווה פיאה פ"ב מ"ב: "אף על פי שאין הבקר יכול לעבור בכל יו", והכוונה אף למחרשה, עיין שם. ואף בערבית של א"י דהיום נקראת המחרשה "כלי" סתם (אל ארדי), עיין G. Dalman, *Arbeit und Sitte in Palästina*, II, pp. 45-64 (Hildesheim 1964), Gütersloh 1932. ועיין רש"י במתניתין, ד"ה השוכר, בענין ה"יתר" (וברש"י ד"ה והיכא, במקום "חד" איתא "יתר" בד"ר וכל כתביהיד, וכפי שהגיה הרש"ש, וכו' באו"ו ועוד). ועיין שבת קכג ע"ב רש"י ד"ה ויתר של מחרישה, וכתב שם: "הוא כלי גדול העשוי כסכין, שבו עושין חריץ של תלם המענה" וכו'. וראה פליקס, החקלאות, עמ' 80-83, ומה שציין שם. ורצה לומר שיתר הוא ה"את", והוא כלי של מתכת. וכן בתרומת הדרשן, סי' שלג (סב ע"ב): "הקנקן, פירוש יתר של מחרישה, הוא הברזל החורץ בארץ". אבל עיין ריטב"א לעירובין קא ע"א סו"ה תני, במה שהביא בשם פירוש רש"י, וכתב על הקנקן: "כי הוא יתר של מחרישה, העץ הנכנס בתוך הברזל" וכו'. והשווה פסקי רי"ד לשם (עמ' קפה, וצוין בהערה לריטב"א), ופירוש ר"י בן חכמון לשם. ובדאי גרסו כן בפירוש רש"י שלפניהם. וכן ברש"י כאן כתב: "ש ב ו הברזל".

²⁸ השוה פליקס, שם, עמ' 72, ושלל כיאסטורוב, עמ' 1243 ערך "פרשא" השני (ודבריו צריכים תיקון). וכתב רבינו יהונתן: "... פרשא, והוא לשון תרגום של מלמד הבקר, דמתרגמינן (בשופטים שם) בפריש תורא, ומלשון וכצפוני (כן נר' בכ"י) יפריש (משלי כג, לב), ופירושו נוקב העור". וכן הביא ראב"ד (שם) פסוק זה, והשווה מאירי, עמ' 308, ועוד. ²⁹ השוה יאסטורוב, עמ' 266-268. וכגון בירושלמי כלאיים: "עד כמה היא מכרעת (כ"ו: מתלעת) עד כדי שתהא בארץ שלשה ימים במקום הטינא אבל לא במקום הגריד, בעיא היא יותר" (פ"ב ה"ב, כז ע"ד; "אבל לא", רידב"ז: "אבל", כ"ו: "אבלא", בסוף שורה). ואמנם יש שנכנסת במלים שונות תוספת נ' במבטא עממי, השוה א ת ר ו נ ג א = אתרוג (קידושין ע"א); ג ו נ ד ר י ת א, פירוש מעקה (שם, ועי' תוספות הערוך השלם, עמ' 127); ג ו נ ד ל י ת (גיטין פז ע"ב), ועוד הרבה (אף שלאחרות מאלה נאמרו כמה פירושים, ופשיטא שכל אחת צריכה דיון לגופה). ועי' בחילוף-גירסא 3, שתי צורות בלי נ'.

ולגבי כל הצעות מוצא התיבה, יש להביא בחשבון חילופי האותיות וחילופי סדר הפוקדים את האותיות הללו (ג' ד' ר') בתדירות, כשמופיעות במלה אחת. וראה א' וטרשטיין, ציון מה (תש"מ), עמ' 259 הע' 7; א"ש רוזנטל, איראנר-יודאיקה, עמ' 44; א' גולדברג, במחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 112-113 בהערה. ועיין נדרים מא ע"א "גירדונא", ושינויי הגירסאות בדק"ס השלם לשם (עמ' שנט).

³⁰ בש ובכמה כ"י: ורשושין (במקום: וטרשין). השוה: "איווה בתולת קרקע, כל שמעלה רשושין ואין עפרה תיחוח" (נדה ח ע"ב). וכן בדבור זה של רש"י בכל כתביהיד ליתא תיבת "בהר". ובדאי זוהי תוספת לשון, ולשון התוספת צ"ל: "כבר". כלומר, שאדמה זו היתה ידועה להם כבר שמעלה וכו'. וראה בהערה הבאה (ר"ח).

³¹ בספר הנר לר"ז אגמאתי, משמו: "ואם היתה ארץ ידועה ביגרנדי, פיר' ארץ ידועה בטרשים ובצורים והוא צונמא"; בפיר"ח כ"י: "ואם היא ארץ ידועה בטרשין ובצורין" (ואולי הושמט שם "ידועה" – ידועה").

גרונדיי".³² רב"ס כתב: "פיר' אם היא קרקע מוחזקת שיש בה עקלקלות, כגון אבנים טמונות ושרשי אילנות ... מקצת פירוש ... שמוחזק מקדם מקום אבנים".³³ והמאירי כתב: "ואם היתה הקרקע עשויה מעלות מעלות".

וחלקו החכמים אם האות ב' בתיבה זו שורשית היא אם לאו,³⁴ ונראה כדעה השניה,³⁵ וסיוע מדברי רבותינו שהבאנו לעיל. וכן יש שרצו להסתייע ולקבוע מוצא תיבה זו מן ג' נ ד ו ר א בסורית, "עגול, כדור" (מן ג' ג' ל), וכיו"ב בערבית.³⁶ ואין לדבר הכרע, אלא שבאותן תיבות באה הנ' לאחר הג', וכן הר' בסוף, ובחילוף-גירסא הנ"ל אנו רואים שאין סדר זה מופיע ברוב הגירסאות, ובמיוחד באלה שתייעודן קדום ומהימן, וברור ששיערו כן החוקרים בעיקר לפי גירסת הדפוס. אשר למוצא מלשון פרסי שהציע בעל הערוך השלם, מענין לציין שכבר הוצע כן בראשית המאה ה"ח, ע"י רלאנדי.³⁷ על עצם גזירה זו כתב גייגר בתוספות ערה"ש: "ל"פ משמעו הררים גבנונים, ואינו בא בחשבון". ברם נרשמה לתיבה זו אף משמעות "קרקע הררית",³⁸ שמתאימה יותר לפירושי הראשונים הנ"ל, וראוי איפוא להתחשב בה!

ביטול מקח במכירת שפחה ופרה אינו נושא המתקשר במישרין לדיני משנתנו, כאמור. מכל מקום, דינים מענין זה מצויים בספרות ההלכה, ואף היו חוקים בנושא זה ידועים היטב אצל האומות בעולם העתיק. בחוקי חמורבי, בסמוך לסוף הקובץ: "כי יקנה איש עבד או שפחה ולפני שהוציא את החורש, חולי נופלים"³⁹ תקפהו, למוכרו ישיב אותו, והקונה את הכסף אשר שילם חזרה יקבל" (סעיף 278). ואף נשתמרו מן המזרח הקדום שטרי מכר הכוללים תנאים כאלה.⁴⁰ נוהגים קבועים המחייבים את המוכר להודיע לקונה על כל המומים הונהגו במיוחד ברומא ובפרובינציות, והנהיגו כן במפורש במכירת עבדים ובקר: "The aediles say: 'Those who sell slaves are to inform buyers what illness or defect is in each'..."⁴² ובין המומים שדובר בהם, הוזכר במפורש: epileptic.⁴³ וקרום לומר שרגיל

³² גם הרומאים דיברו על אבנים ועצים קצוצים המעכבים את המחרשה (Varro, I. 19.2) — עובדה פשוטה של המציאות.

³³ על "מקצת" כאן, עי' חילוף-גירסא 3 בהערה. ³⁴ עי' ערה"ש, ב, עמ' 12-13; תוספות הערוך השלם, עמ' 76 (ושם בענין ב' של בכל"מ לדרכו של בעל הערוך בכלל). הגהות גולדשמידט למקום, בסוף כי"ה במהדורתו.

³⁵ עי' תוספות הערוך שם.

³⁶ עי' לוי במילונו, ערך גונדרא (עמ' 346); תוספות הערוך השלם הנ"ל; וראה אוצר פיינסמית, עמ' 749.

³⁷ H. Relandi, *Dissertationum*, IX, Trajecti ad Rhenum (= Utrecht) 1707, p. 284

³⁸ במילונו של Steingass: *Kandarush*, hillocky, hilly ground.

³⁹ עי' דרייבר ומיילס (כבהע' 40), כרך I, עמ' 279-280. השוה כאן: נכפית היא.

⁴⁰ לבנון, עמ' 104. ומענין שאף שם לא מצאו המסדרים חוקים דומים לצרף אליהם חוק זה, וצירפיהו בסוף הקובץ,

דרך אסוציאציה בלבד: "The last group ... has but slight, if any, connexion with the preceding group which deals ... with the hire of men and beasts employed in agriculture (!) ... the wages of craftsmen ... the hire of ships (!). The absence, too, of any rules regulating the general law of sale, which is perhaps the most striking omission from the Laws, leaves no other obvious position for these five sections which have thus the appearance of being added as an appendix to the main body of the Laws; but there is perhaps a certain *familiaritas* between sale and hire (!) which may justify their position here," Driver and Miles, *The*

Babylonian Laws, I, Oxford 1968, pp. 478-479

⁴¹ עיין שם, עמ' 479; J. N. Postgate, *Fifty Neo-Syrian Legal Documents*, p. 26

⁴² D. 21. 1. 1, 1²; על בקר: D. 21. 1. 38 pr.

⁴³ J. A. Crook, *Law and Life of Rome*, pp. 181-185. ויש לציין דמיון של התקנות הרומיות למשפט המזרח

הקרמון הנ"ל.

היה בא"י, מטעם מנהג המדינה, שהמוכר מפרט את המומים הנמצאים במקח שהוא מציע.⁴⁴ ומומי פרה שנמנו כאן אף ענין הלכה הם, כלומר, אלו תולדות קרן (ב"ק פ"א מ"ד), ומועדת זו ככוונתה להזיק.⁴⁵

דברי ר' יוחנן "המוכר פרה" וכו' אינם מימרא מקורית, אלא ברייתא היא בפי ר' יוחנן. שתי ההלכות שנכאן, המוכר פרה והמוכר שפחה, שנויות בתוספתא ב"ב פ"ד ה"ה"ו (בהיפוך הסדר). גם מן הסגנון הארוך (בערך שלשים ושלש [33] מלים) אפשר להרמז שברייתא היא ולא מימרא, שהמימרות שבפי האמוראים היו קצרות יותר על-פידורב. ויש שאמרו אמוראים ברייתות בלי שיבוא אחד המונחים הבאים כרגיל להציע דברי תנאים, ואמרו אותן כמימרות, וכן היה רבי יוחנן בין שוני הברייתות בצורה זו.⁴⁶ ובענף ד"בד"י של ספר הלכות גדולות, במקום א"ר יוחנן נאמר: תנו רבנן.⁴⁷

לברייתא ד"המוכר שפחה", עיין שרידים ממעשים לבני א"י של ב"מ לוין, תרביץ ב (תרצ"א), עמ' 408, שו' 15.

הדיבור "היה בה מום אחר וסנפו בין המומים האלו" נתפרש בשתי שיטות מוחלפות בדברי רבותינו הגאונים והראשונים.⁴⁸ לשיטה אחת אותו מום שסנפו היה אחד מאלו שהזכירם ומנאם בפירוש (רש"י, רי"ף ועוד), ולשיטה האחרת אותו מום אחר היה, שלא הזכירו כלל (רב האי גאון בספר המקח והממכר, וראב"ד). וראה להלן בפרוטרוט.

ונראה שאפשר לפרש שאלתו של רב אחא בריה דרבא בשני אופנים, במקביל לעיקרי היסוד שבשתי השיטות הללו:

א. רב אחא שואל "היו בה כל המומין הללו מהו", מתוך שברור לו שאם כל המומין הללו שהזכיר לו (ברישא)⁴⁹ לא היו בה, וראי מקח טעות הוא, מטעם שאותו מום שיש בה סנפו והסתירו בין

⁴⁴ ועיין רמב"ם, פט"ו מהל' מכירה, ה"ה"ו, ומ"מ לה"ו. בשטרות קדומים מא"י על מכירת עבד מצאנו שהתחייב המוכר על עבדו שהוא "תמים", כלומר, ללא מום, ראה, F. M. Cross, "An Aramaic Slave Conveyance of 335 BCE", *Eretz-Israel* 18 (1985), pp. 8*-9*, 11*.

⁴⁵ ראה תוספתא כפשוטה לב"מ פ"ב, עמ' 165 שו' 60, הע' 15.

⁴⁶ עיין מבוא לנוה"מ, עמ' 292-293 והע' 1 שם, ועמ' 239 והע' 6. ואין עוד מקום להקשות מה שהיקשה בחסדי דוד (השלם) לב"ב הנ"ל: "בבא דשפחה דוקא ברייתא היא, אבל בבא דפרה מימרא דר' יוחנן היא, וצ"ל דלא הוה שמייעל ליה לריו"ח דהך תוס' וכו', עיי"ש. וראה ר"ח אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא, עמ' 122.

⁴⁷ ובדאי ציון זה בא מפני שברייתא היא, ואין צריך להגיהו, אע"פ שנאמר אח"כ: תניא נמי הכי. עיין ד"ב עמ' 390 הע' מג, ד"י עמ' 412 הע' 3.

⁴⁸ עיין תוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 297-300.

⁴⁹ מן הלשון "כל המומין הללו" משמע שמוסבת שאלה זו על הרישא, שהזכיר מומין הרבה (וכפי שאמרו ב"המוכר פרה" ברישא בכ"ה: "בין המומין האלו", וכ"ה ברי"ף, אבל בשאר נוסחי התלמוד התיבה ליתא). ברש"י בפירושו לרישא, ד"ה היה בה: "אחד מן המומין הללו (וכן כ"ה); בשאר כתביהיד: האילו). והשוה בתוספתא כתובות בסיפא: "המומין הללו ומום אחר עמהם", ומוסב על המומים שברישא. (ונראה בתוספתא שהיא לשון ההלכה, כלומר, הזכיר המוכר כל המומין שברישא, כבמימרת רב אחא, שהוא לשון ההלכה. מכל מקום, הגר"ש ליברמן פירש שהוא לשון המוכר, שאמר לו "המומין הללו", כלומר, שאתה רואה אותן — תוספתא כפשוטה לשם, עמ' 299.) וכן משמע מלשון "היו בה", כלשון "היה בה" שברישא. וכן בב"ב ס' רלב כתב (על שיטת רש"י): "פי' קמיבעיא לה ארישא" (ודברי רש"י בד"ה היו בה, הוא ממש מענין הרישא, עיין שם). ויש עוד להאריך בזה בשיטת הרי"ף והרא"ש ושאר הראשונים, ובמה שרצה הב"ח לפרש לשיטתם, ובענין זה גם פירושם ללשונות "מום אחר", ו"אפילו" (חילוף-גירסא 5, 10), ראה בנספח להערה זו.

מומים שאין בה.⁵⁰ ושואל, אם יש בה כל המומין, האם אף זה מקח טעות,⁵¹ או שמא אינו מקח טעות, שאומר לו כבר הודעתך⁵² כל מה שיש בה, ולא כסיתי מה שיש בה ע"י כך שאזכיר גם מומים שאין בה. והשיב רב מרדכי, שבכגון זה אינו מקח טעות, שאמר את האמת,⁵³ ואילו בשיש בה מקצת המומין בלבד, רימה אותו, שיחשוב שמתוך שזה אינו בה, אף זה אינו בה. ולפי אופן זה, אי אפשר לגרוס "אפילו" (חילוף-גירסא 10), שחידוש הוא, שאם היו בה כל המומין הללו שונה הוא מן ההלכה הקודמת, ואינו מקח טעות, שהרי לא רימה אותו כלל.⁵⁴ ומן ההלכות הללו, שאם היה בה מום אחד מאלו שהזכיר הוא מקח טעות, ואם היו בה כולם אין זה מקח טעות, באו המפרשים אף להשלים מה יהיה הדין כשהיו בה מקצת המומים, ומקצתם אינם בה, וקבעו בעיקר שאין זה מקח טעות, שלא הסתיר את המומים.⁵⁵

ב. ואילו באופן השני, סובר ש"מקח טעות" שבכרייתא נגרם בזה שהיה מום אחר שלא הזכיר לו כלל. ואילו הזכיר לו את המום שבה, לא איכפת לנו אם הזכיר הרבה מומין שאין בה, ואין זה מקח טעות, היות ואמר את המום במפורש, ואם טעה הלוקח, לא רימהו המוכר במה שהזכיר מומין שאין בה, שכך דרך המוכרים.

ושואל אולי אם היו בה כל המומין שהזכיר,⁵⁶ אע"פ שאין בה מום אחר שלא הזכיר, ולא כיסה

⁵⁰ והטעיה זו אפשרית על שתי דרכים: א — שבדק הלוקח בכמה מומין, ולא בדק יותר, ואמר, כשם שאין אלו, כך אין זה. כלומר, באותו מום לא בדק. ערוך (ערך סגף): "ובדק ולא מצא בה מומין אלו". ולסיפא: "ההוא הוה ליה למבדק ברישא"; ב — אותו מום מטבעו היה מום "שאינו ניכר" (רי"ף). ולפי זה, לפחות בהשוואה למום זה, נחשבים שאר המומים "גלויים" (רמב"ם). והרי"ף עצמו כתב: "כשראית שאינה נשכנית". והוא כמו שכתב לסיפא, "מום אחר שהוא ניכר ונראה לעינים" (וראה הע' 49). ובקיצור פסקי הרא"ש מפורש: "יש בה מום פלוני ופלוני הנכרים, ולא היו בה, ובכללם הזכיר מום אחר שאינו ניכר". ועצם דברי הרא"ש דברי הרי"ף הם ממש, וכרגיל. וראה דברי הראשונים בפרוטרוט להלן, ועמ' 214 ד"ה מום זה. וסגנון רש"י ושיטתו בכלל כנערוך הנ"ל, רק שרש"י כתב "לפי שהכיר הלוקח בשאר המומין שאינם (בכתביהיד נוסף: בה), ולסיפא: "בו היה לו לבדוק". ואי אתה יודע אם "הכיר" ע"י בדיקה, או הכיר מתוך "שהוא ניכר ונראה לעינים", כרי"ף — "כשראית". ברם בתוספות במפורש: "ובדק" (ד"ה היו בה, וראה הע' 49). והנה, בביאור הגר"א הנ"ל (סי' רלב, ס"ק טז) כתב: "ור"ף ורא"ש פי' דרישא שלא היה בה א' מכל המומין הנזכרין כאן, והיה בה מום אחר שאינו ניכר ... וגם אלו המומין הנזכרין כאן אינן ניכרים!" וקשה, שזה נראה הפך דברי הרי"ף ומה שהציע הרא"ש בשיטתו. ועיין שם שיטתו כולה, ומה שרצה לפרש בסיפא. ומתוך שיטה זו בא לפרש את הרי"ף כאופן השני של פרשנות הסוגיא. ואף זה קשה, שהרי"ף אמר במפורש "ומנא הומוכר עם אלו המומין". ועיין אומה"ת, עמ' תשכג, הע' 33 (ונ"ל שצריכה תיקון קצת). ואשר לשאלה אם "נכפית" כמומין שבסתר או שבגלוי, עי' כתובות עו"ב; ב"מ לוין, מעשים לבני א"י, ותרביץ ב (תרצ"א), עמ' 408. ועי' ב"ח סי' רלב סד"ה המוכר הפרה.

⁵¹ שהמשמעות המקובלת של סגנון זה הוא לומר שאין בה מומין.

⁵² ראה ברי"ף (ולהלן ד"ה פרטי פרשנותו).

⁵³ ראה תוס' ד"ה היו בה, והשוה בפירוש המובא במיוחס לריטב"א: "האמת אמר לו" (וראה הע' 49), ובתלמיד רשב"א: "על דרך האמת" (עמ' רכה).

⁵⁴ בתלמיד הרשב"א: "בד"א בשלא היו בה אלו המומין ... אבל אם היו בה כל המומין הללו אין זה מקח טעות" (עמ' רכה). היפוכו של "אפילו" (השוה תוס' ד"ה היו בה, וראה הע' 49). ולענין "סנפו", השוה ריטב"א (סע"מ 177).

⁵⁵ הרמב"ם דייק כך: "היו בה כל המומין שמנה אין זה מקח טעות, וכן אם היתה חגרת ונמצאת נשכנית אע"פ שאינה עורת אין זה מקח טעות" (פט"ו מהל' מכירה ה"ח). וכך כתב במגיד משנה לשם: "וכן אם היתה חגרת ונמצא נשכנית וכו', דעת הרב ז"ל דלא דוקא כל המומין אלא רובן". ומ"ש בכסף משנה שם הוא פירוש אחר לדברי הרמב"ם ממש במ"מ, ורוצה לומר בכ"מ "שרב אחא נסתפק לו פירוש הברייתא אי רישא דוקא אי סיפא דוקא". וקשה, עיי"ש באריכות, סי' רלב, ועיין בלחם משנה, ובדרישה בסימן הנ"ל ס"ק ט. וכשיטת המ"מ כתב בביאור הגר"א סי' רלב ס"ק טז, עיי"ש. וראה לעיל הע' 49. ואילו המאירי כתב: "הרי זה מקח טעות הואיל ואין בה הרבה מאותם המומים שהוא מזכיר" — הרבה אין בה, ואחרים יש בה. ואם התכוין המאירי לדיוק זה, הרי שיטתו הפך שיטת

דבר, מכל מקום הרי לגמרי מלאה מומים היא, ומקח טעות יש כאן, או שאין הברל, שלא הסתיר דבר, וכשם שכאן סבר וקיבל, אף כאן סבר וקיבל. והתשובה, אפילו היו בה כל המומין הללו אין זה מקח טעות, ששמע והוזהר, ואע"פ כן קיבל.

והוסיפו "אפילו", כדי להסב את השאלה, לא על עצם דין הרישא, אלא על "הוא אמינא" שדייקו ממנו, שאם היא מלאה מומין הרי זה מקח טעות, ויהיה שיעור התשובה: אפילו הכי אין זה מקח טעות.⁵⁷ והנה, שמא דבר זה אף קשור לחילוק הגירסאות והפירושים בענין "מום אחר/מום אחר" (חילופי גירסא 5, 8). שלפי האופן הראשון, שאם כל המומין לא היו בה (חוץ מזה שסנפו) בודאי מקח טעות הוא, נוח לגרוס "אחד", כלומר, אחד מן המומים האלו שהזכיר היה בה, והאחרים לא היו בה, הרי זה מקח טעות. שכן, למה יהיה הטעם תלוי במום אחר שלא הזכיר, הרי אפילו לא היה בה מום אחר, רק מום אחד מאלו, שסנף בין המומין שאין בה הוא מקח טעות.⁵⁸ ואילו לפי האופן השני, אחד מן המומין האלו שהזכיר אינו פוגם, ורק אם היה בה מום אחר שלא הזכירו, הרי זה מקח טעות! בודאי כבר בזמן קדום נתרבו הגירסאות והשיטות, וכל אחד מן המפרשים מצא מקום לשיטתו. ובבדיקת דברי רבותינו לגופם שאנו עומדים לערוך, גם נבחן אם יש בהם פירושים וגירסאות המתאימים לגמרי לחלוקה דלעיל, או במקצת, וכיצד.

בספר הלכות גדולות הביא דברי ר' יוחנן ותניא נמי הכי, בשניהם בסגנון "היה בה מום אחר", ומסיים את הברייתא (כאן ע"פ כ"י פריז): "מום זה ומום אחר אין זה מקח טעות, אי מפיק תרי מומי הרי זה מקח טעות. א' ליה ר' אחא בר' דר' אבה לר' אשי היו בה כל המומין האילו מהו אמ' ליה ר' מרדכי לר' אשי הכי אמ' אבימי מגרונא משמא דר' אבה היו בה כל המומין הללו הרי (ו)⁵⁹ זה מקח טעות. כי פרישנהו כולוהו אין זה מקח טעות, אי פרישינהו כולוהו ולא אמ' מום אחר ואשתכח מום אחר ולא פרישה הרי זה מקח טעות". בתוספתא כפשוטה לכתובות הביא הגר"ש ליברמן מלשון בה"ג בזה (ע"פ ד"ו, עיין תוכ"פ שם, עמ' 298, והע' 59-62, והע' 59 לעיל), והסיק: "ולפ"ז ברור שאף בה"ג פירש 'וסנפו בין המומין' שלא הזכיר את המום שהיה בה, כפירוש רב האי". דבריו אלה באים בסמוך לדברי בה"ג הנ"ל, המסיימים בלשון ה"פ", "פירוש" (כ"ה במקצת הנסחים) הנ"ל: "כי פרישנהו" וכו'. ומתכוין הוא להסב סיפא של אותה פירושא לדין סנפו שברישא דברייתא, אף שהוא שלא כסדרם של דברים, ונאמר באותה פירושא: "ולא אמ' מום אחר ואשתכח מום אחר ולא פרישה". הרי "לא הזכיר את המום". ובזה הולך לשיטתו, שהרישא של הפירושא ("אין זה מקח טעות") מוסבת על הדין של רב מרדכי דלעיל מיניה, ובאמת ע"פ זה הכריע כגירסת ד"ו בדברי רב מרדכי ("אין") כנגד ד"ב ("הרי"), וכתב: "אבל הנכון הוא בה"ג ד"ו (וכגירסת רש"י בבבלי), כפי שנראה מן הפירוש שם" (הע' 61 שם). ומן הסתם מוסבת סיפא דפירושא ארישא דברייתא.

ברם, כיום ידוע לנו ששאר נוסחי בה"ג גורסים כגירסת ד"ב ("הרי"), וברור שזוהי הגירסא הקשה (מבחינתנו) והנכונה,⁶⁰ וד"ו הוגה ע"פ התלמוד. וראוי להציע את הפירושא ע"פ עיקר גירסת בה"ג.

הרמב"ם. ורא"י וורטהיימר רצה לומר שדינא דגמרא ממש פוסק הרמב"ם כאן, ושגס: אפילו לא היו בה כל המומין הללו. ואין לזה על מה שסימך, ראה בהערה הנ"ל.

⁵⁶ ברישא. "הללו" = שהזכיר. ועיין הע' 69. ואילו הגר"א פירש לכל הגורסים "אפילו" שהסכו שאלה זו על הסיפא (ראה הע' 49).

⁵⁷ עיין להלן עמ' 216 ד"ה גם דברי האמוראים, והע' 125, 128, ודברי המיוחס לריטב"א שהובאו בהע' 125.

⁵⁸ ראה להלן עמ' 215 והע' 112.

⁵⁹ כ"ה ברוב נוסחי ה"ג: בד"ו: "אין". ועיין בפרוטרוט להלן, עמ' 218 והע' 128.

⁶⁰ לטעם גירסא זו ראה המצוין בהע' 9.

ואפשר שבעל הלכות גדולות הסב שאלתו של רב אחא על סיפא דברייתא. הבבא הראשונה של הפירושא מפרשת סיפא זו: "מום זה ומום אחר אין זה מקח טעות" — "כי פרישנהו כולהו אין זה מקח טעות", שלא היו בה אלא מום זה ומום אחר, משמע, שפירש את כולם (ועיין הע' 84, לשיטת רב האי גאון, ש"מום זה" יכול להיות כמה מומים). הבבא השניה מפרשת דין רב מרדכי: "היו בה כל המומין הללו הרי זה מקח טעות" — "אי פרישנהו כולהו ולא אמ' מום אחר ואשתכח מום אחר ולא פרשיה, הרי זה מקח טעות". כלומר, הוא פירש את כולם חוץ ממום אחד, שלא רמז לו אפילו בלשון "מום אחר", הרי זה מקח טעות. לפנינו דיני הלשון "מום אחר" שבסיפא דברייתא. כשאמר "ומום אחר", אינו מקח טעות, אם יש שם עוד מום אחד, שהוא אותו "מום אחר", וכשלא אמר "ומום אחר", אף שפירש כולם חוץ ממום זה, הרי זה מקח טעות. והולכים דברי הפירושא ע"פ הסדר, ומוסכים לנאמר בסמוך לפנייהם.

אם הצעה זו צודקת, אין לנו דיבור מפורש של בעל הלכות גדולות כיצד יפרש "וסנפו" שבירישא. ואם נניח לשיטתו שאותו דין שונה מן הדין של רב מרדכי, ולא נאמר שרב מרדכי חוזר על אותה הלכה, אזי יש לומר שפירש "סנפו" כאופן הראשון. הצעת שאלת רב אחא על הסיפא, והגירסא "הרי" בעצם לשונו, הן שתי תופעות שהא תליא. אי אפשר להסב "אין" על "אין".

ויש גם דרך אחרת שאפשר לפרש בה את הפירושא. הנה, שני חלקי הפירושא מדברים על "פרישנהו כולהו", ובשל כך, שניהם נראים מוסכים על דין רב אחא ורב מרדכי, היו בה כל המומין הללו. החלק הראשון קובע, שאם פירט הרבה מומים, ואכן היו בה כל המומים הללו ולא יותר, אין זה מקח טעות (ודין זה מתאים, הן לאופן הראשון והן לאופן השני). החלק השני קובע: אם היו בה כל המומין שפירט, וכן היה מום אחר שלא פירט, הרי זה מקח טעות (וגם זה מתאים לשני אופני הפירושא). ואנו רואים לפי זה ששתי הגירסאות בדברי רב מרדכי ("אין", "הרי"), מתאימות כל אחת לצד אחד של הפירושא. יוצא שלכל גירסא, יש דין הכלול במימרא זו, ויש דין שאפשר לדייק ממנה. ומשמע, כאמור, שבעל הלכות גדולות גרס "הרי".

שני חלקי הפירושא מציעים את כל הדינים של רישא דברייתא אליבא דבעלי האופן השני של פרשנות (ואם כל המומין או מקצתן היו בה, היינו הך, אם לא החסיר). ואילו לאופן הראשון, חסר כאן דין סנפו בין מומין שאין בה (והחלק השני של הפירושא, "ולא פרשיה", נראה יותר כדיוק מן הסיפא, שלא אמר "מום אחר"). יתר על כן, הסגנון מתאים יותר לאופן השני. ואילו לאופן הראשון, הטעם שאין זה מקח טעות אינו בזה שפירשנהו כולהו, אלא בזה שיש בה כל המומין. הוי אומר, אם נפרש כן, מטה הפירושא לאופן השני, וכפי שקבע הגר"ש ליכרמן לפי שיטתו.⁶¹

דברי רב האי גאון בספר המקח והממכר (שער מה)⁶² נראים ברובם תואמים לאופן השני, וזה

⁶¹ אשר לפירושא שבס' ה"ג לעיל מיניה, עיין תוספתא כפשוטה שם, עמ' 298 הע' 60. בה"ג ד"ר עמ' 413, הע' 5 צ"ל: "ומום אחר".

⁶² ויניציה שס"ב, פא ע"ב; ויין תק"ס, פג ע"א. תרגום זה שבידינו של ספר המקח והממכר מתוך הערבית, נעשה בידי ר' יצחק ב"ר ראובן אלברצלוני. להלן בהערות נשוה לתרגום זה אף נוסח כ"י אוספורד, בודלי 544 (Opp. 299), שהוא תרגום אחר ועצמאי. וראה מה שכתב על התרגום שבכ"י זה ר"ש אברמסון, "חמשה שערים מן ספר המקח והממכר", ספר יובל לכבוד ר"ד סולובייצ'ק, ירושלים וניו-יורק תשמ"ד, עמ' תתקיב-תתקעט, וקבע שם שתרגום זה קרוב מאד למקור הערבי. ואכן, אף בקטעים דלהלן אפשר לבחון שסגנון תרגום זה אינו לישראל דרבנן הרהוט, ואופיו כמשועבד הוא למקור הערבי. ועוד, הנה לשער זה זכינו לעצם לשון המקור הערבי, המובא בספרו של ר' זכריה אגמאטי (126 ע"ב), ואביא ממנו להלן (ע"פ תרגום שעשה לי אחי, ר' מרדכי עקיבא). מהשוואה זו נראה שכ"י אוספורד מתאים לערבי באופן מדויק מאד, ועל פי שני עדים אלה אפשר גם להווכח שתרגומו של ר"י ב"ר ראובן לשער זה, עם זאת שסיגנון את הדברים כמקובל בספרות ההלכה, אף הוא נאמן למקור הערבי באופן מדויק (ואילו בתרגום הליקוטנים בשער זה יש בו אף משום עיבוד של המקור, ראה להלן). וראה עמ' 325, הע' 183.

לשוננו: "אבל צריכים אנו לפר' היאך פיר' המוכר ללוקח בשעה שמכר החפץ, שאם יש בחפץ מומים ולא הזכיר פירוש', או שהזכיר קצת מהם והכניס האחר' תחתיה' שהזכיר סתם,⁶³ פ' בדין זה הגמרא ארבעה עניינים. הא' אם הזכיר המוכר בשע' המכר שיש בה מומים ופ' מקצתם, ולא חשש לפר' האחרים, וכגון שהיא פרה, ואמר פרה זו נגחנית היא נשכנית היא בעטנית היא רבצנית היא, ולא הזכיר אם יש בה מום אחר,⁶⁴ ואף לא הזכירו בכלל⁶⁵ אלא שתק, לאחר שהזכיר אותן שהזכיר,⁶⁶ יש על הלוקח להחזיר אותה פרה או אותו חפץ כיון שנמצא בו מום אחר,⁶⁷ לפי שהמוכר הטעה אותו, כדגר' אר"י המוכר פרה לחברו ואמר לו פרה זו נגחנית היא נשכנית היא בעטנית היא רבצנית היא, היה בה מום אחר וסנפו בין המומים הללו הרי זו מקח טעות". הרי שיטתו בדין הזה היא כפרשנות שבאופן השני דלעיל, שיש כאן מקח טעות רק "כיון שנמצא בו מום אחר", שלא הזכירו, "ולא חשש" לפרשו. אמור מעתה שאם נמצא בה מום אחד או יותר מתוך אלו שהזכיר ופירט במפורש, שלא הטעה אותו, ואין זה נחשב מקח טעות.⁶⁸ וזה כאופן השני, ולא כאופן הראשון שהבאנו לעיל.

לפי זה, שאם נמצאים בה מן המומים שהזכיר אותם בפירוש אינו מקח טעות, אפשר להסיק שגם אם יימצאו בה כל המומים שהזכירם בפירוש, לא יהיה כאן מקח טעות. עמדה זו — כך דומה — משתקפת מפרשנותו של רב האי גאון לשאלת רב אחא בריה דרבא. שאר המפרשים פירשו ששאל רב אחא בשאלה זו, מה יהיה הדין אם כל המומין הללו שהזכיר ופירש היו בה,⁶⁹ ואמר רב מרדכי שאין זה מקח טעות. ואם אכן סבר רב האי ש"סנפו" אינו אלא כשלא הזכיר, אין להעלות על הדעת שיהיה מקח טעות כשהזכירם כולם, ולכן אין מקום לשאלה כזאת. וכן, בלשון ההקדמה שלו, תיאר רב האי את נושא השער כולו בענין מומין שהסתיר בזה שלא הזכירם במפורש. ומכאן פירש שאלה זו, לא על המומים שהזכירם במפורש, אלא כאילו שואל רב אחא: אמר לו מוכר שיש בה מומים, בסגנון סתום, מהו הדין?⁷⁰ וכך כותב רב האי גאון: "הענין השלישי, לא פ' בפ' שום מום, אבל אם אמר לו בסתם חפץ זה יש בו מומים,⁷¹ אפי' שימצא בו כל מומים שב עולם⁷² אין יכול להחזיר, והוי המכר קיים, כדג' א"ל רבא⁷³ לרב אשי היו בו כל המומים הללו מהו. א"ל רב מרדכי לרב אשי הכי אמרינן

⁶³ ולא הזכיר וכו'. בכ"י אוכספורד: "ולא זכר פרטיה או פירוש זכר מקצתם וכלל מקצתם ויש מומין אחרים תחת כלל". דיבור זה אינו נכלל בנוסח הערבי שאצל ר"ז אגמאטי.

⁶⁴ בכ"י אוכספורד נוסף: "ומצא בה מום אחר", וכזה בנוסח הערבי. ועיין הע' 67.

⁶⁵ פירש את הלשון בתוספתא כפשוטה שם: "כלומר, שלא כינה את שם המום, ואף לא אמר כסתם שיש בה עוד מום אחר". ועיין הע' 66.

⁶⁶ ואף לא הזכירו וכו'. בכ"י אוכספורד: "או ששכח ולא זכרו בפרט או אחריו"; וכן לפי הנוסח הערבי: "ששכח ולא הזכירו בפרט או כלל לאחר הפירוש".

⁶⁷ כיון שנמצא וכו'. ליתא בכ"י אוכספורד. תרגום הנוסח הערבי: "במום הזה כאשר יתגלה לו".

⁶⁸ וכן מתפרש "הענין השני" שכתב רב האי גאון שם, שהמוכר לא הטעה אותו כלל, עיין להלן הע' 84. הענין השלישי מובא להלן. "הענין הרביעי" שהזכיר רבינו אינו מסוגייתנו, אלא מב'ב צב ע"א.

⁶⁹ "היו בה כל המומין האלו שהזכיר לו בשעת מכירה" (רבינו יהונתן בפירושו ובשטמ"ק). וכן רבא"ד: "כל המומין הללו שהזכיר לו".

⁷⁰ ועיין תוספתא כפשוטה שם, עמ' 298 הע' 62.

⁷¹ אבל וכו'. בכ"י אוכספורד: "אבל א' בה מומין"; על פי הנוסח הערבי: "אלא אמר לו יש בה מומים".

⁷² אפי' וכו'. בכ"י אוכספורד: "אילו היה בה כל המומין"; על פי הנוסח הערבי: "אילו היה בה כל המומים מה שהיה". וראה הע' 95.

⁷³ רבא. בכ"י אוכספורד: "רב אחא בריה דרבא".

משמיה דרבא,⁷⁴ אפילו היו בה כל המומים הללו אין זה מקח טעו". ונראה שהסב רב האי גאון את שאלת רב אחא, לא על הרישא של ההלכה דלעיל, כפי שמשתמע מן הלשון ("הללו"), ואף לא על הסיפא "מום זה ומום אחר", אלא הוא ענין שלישי בפני עצמו.⁷⁵ שהרי מפרש ששואל בענין שכלל לא אמר בו "מום זה", כלומר, "לא פ' ב' פ' ש' ש' מ' מ'". ברם לשון המימרא נשאר דחוק לפי שיטה זו, במה שאמר "כל המומין הללו", רוצה לומר, שהוזכרו. וקשה לפרש לשון זה "שיש לה מומין", סתם, ועל זה הוסיף רב האי גאון לפרש לשון המימרא "כל המומין מה שהיה" = כל המומין שבעולם (הע' 72) במקום: הללו. ודברי רב האי גאון אלה הובאו בשמו, במעט שינוי לשון, בשיטה מקובצת, בתוך דברי הרמ"ך.⁷⁶ ובודאי הביא ענין זה דוקא, מפני שחידוש הוא, שלפי הפירוש המקובל בגמרא כאן, אין דין זה קיים, ואינו ידוע משום מקור.⁷⁷

ספר המקח והממכר לרב האי גאון יצא לאור אף בצורה מקוצרת, ונדפס עם ספר משפטי שבועות, ויניציה שס"ב.⁷⁸ קיצור זה מבוסס על תרגום עצמאי של ספר המקח והממכר,⁷⁹ שנשתמר אף הוא בכ"י ברלין 160.5.⁸⁰ מעשה הקיצור שב"ליקוטים" הוא בעיקר בהשמטת לשונות התלמוד שהובאו בספר על יד הרצאת ההלכות, ואילו בכ"י ברלין נמצאים לשונות אלה במקומם. והנה, הנאמר בליקוטים נראה שונה מן ההבאה הנ"ל, והוא מתאים לשיטה הראשונה משתי דרכי הפרשנות שפירטנו לעיל, בשעה שלשון המקור מתאים לשיטה השניה: וכך כתוב בליקוטים: "... אבל צריכין אנו לפרש טעם דברי המוכר"⁸¹ לקונה כי במקח שאני מוכר לך מום, ולא פירש לו המום או סנפו עם מומין אחרים שאין בו" (מד ע"א). וכבר מזה אתה שומע שבדין "סנפו" הזכיר את המום, רק שצירפו עם מומין אחרים שאין בו. ואילו לאופן השני, אין צורך לומר "שאינו בו", שאפילו יש בו מן המומין שהזכיר, אין זה מקח טעות. וממשיך: "וזה באה הגמרא"⁸² והפרישו בד' טעמים. הא' אם אמר לו מקח זה שאני מוכר לך יש בו כך וכך מום, והבליע המום שיש בו בתוך המומין שאין בו, הרי זה מקח טעות, שהקונה כיון שלא ראה מקצת המומין שהזכיר לו חשב בדעתו שאין שם מום כלל, וזהו מקח טעות". וממה שאמר ששאר המומין אין בה, ובמיוחד ממה שמזכיר כאן הסברה שלא ראה מקצתן וכו', שייך

⁷⁴ הכי וכו'. בכ"י אוכספורד: "הכין אמרינן משמא דראבא". בנוסח הערכי שבספר הנר"ז אגמאתי, קוצרה ההבאה מן הגמרא, וכתוב רק: "היו בה כל המומין הללו, אין זה מקח טעות".

⁷⁵ פירוש הגאון לשאלת רב אחא דומה אמנם לענין שפירש בו הגאון סיפא דברייתא, ששם כמה מומין "הזכיר סתם", "על דרך הכלל". ברם שם גם הזכיר מקצת המומים בפירוש (ראה הע' 84). ובפרט מבחינת הלשון, שהגאון גורס בסיפא כלפנינו "מום זה ומום אחר" (שם), אין להסב שם שאלת רב אחא. ודלא כהטור שייחס לסיפא מומים רבים בדוקא, כפי שגרס הב"ח בלשון הרי"ף, ראה הע' 49.

⁷⁶ "לרבי' האיי גאון, וכן נמי אם לא הזכיר לו שום (בר"ר: שם) מום כלל, אלא שאמר לו מומין יש בה, אין זה מקח טעות".

⁷⁷ ולא נאמר בשטמ"ק שם שרב האי גאון הוציא כן משמועת רב אחא ורב מרדכי.

⁷⁸ ספר משפטי שבועות לרבינו האיי גאון ז"ל ודיני ממונות להגאון הנ"ל, בראש קיצור מו"מ שם: "ליקוטים מדיני מקח וממכר מששים שערים".

⁷⁹ כך שיער כבר ש"ר, לפני שנפוצה הידיעה על כתב־היד, ראה תולדות רבנו האי גאון, עמ' 167, 183, הע' 24.

⁸⁰ M. Steinschneider, *Die Arabische Literature der Juden*, p. 99; י"ה מיללער, מפתח לתשובות הגאונים, ברלין תרנ"א, עמ' 202-203; ש' אברמסון, תרביץ כ (תש"ט), עמ' 296-315 ובמה שצוין לעיל, הע' 62.

⁸¹ טעם וכו'. בכ"י ברלין: "טעם המוכר". אבל אף בכ"י אוכספורד: "טעמי דיבור המוכר".

⁸² באה הגמרא. בכ"ב: "בא התלמ'".

דיבור זה לדרך האופן הראשון ממש. וכרברי הרי"ף "... אמרתי כשם שאין אלו המומין בה כך זה המום האחר אינו בה", וכן כרברי רש"י ד"ה הרי זה.

הדיבור "והבליע המום שיש בו בתוך המומין שאין בו", מקבילתו בחיבור השלם בכ"י אוכספורד אינה אלא: "ולא פרט מקצתן", ובתרגום ר"י ב"ר ראובן הברצלוני: "אלא חשש לפר' האחרים". לדיבור "שהקונה, כיון שלא ראה מקצת המומין שהזכיר לו חשב בדעתו שאין שם מום כלל", אין במקורות ההם מקבילה כלל, אלא שהוא מחליף את הדיבור הארוך "וכגון שהיא פרה" וכו' בתרגום ר"י ב"ר ראובן⁸³ — אותו דיבור שסממני האופן השני בפרשנות הסוגיא ברורים ובלטים בו. הוה אומר, שהמתרגם של הנוסח שבכ"י ברלין והליקוטים ביצע כאן עיבוד הנעוץ בשיטה פרשנית השונה מזו שבטיפוס העיקרי, שמצא לפניו, ואילו תרגום ר"י ב"ר ראובן, וכ"י אוכספורד המסכים לו בזה, מתאימים לנוסח המקור הערבי. גם ב"ענין השני" שבשער זה, הפוסק דינו של "מום זה ומום אחר", מצאנו ששונה נוסח הליקוטים וכ"י ברלין, הן בלשון והן בשיטה, ואף בזאת שיטת הפרשנות שם כשיטת הרי"ף היא.⁸⁴ עוד שני מקורות המתייחסים לרב האי גאון נוגעים לשיטתו של הגאון בהלכה זו. בתשובת רב שרירא ורב האי נאמר בקצרה: "הכין חזינא דכר מישתכח בעבדא מומא שלא ראהו הלוקח, או ששמע בו וניפייס בו, הוה הנך זבני מקח טעות ולוקח ודאי אית ליה למיהדר, דאמ' ר' יוחנן המוכר פרה" וכו'.⁸⁵ וממה שאמרו "ש ש מ ע בו וניפייס", נראה לדייק כוונתם כאופן הראשון, שאותו מום הוזכר במפורש ושמע הלוקח. ואפשר שחזר בו רב האי מדעה זו כשבא לכתוב ספר המקח והממכר, או אפשר שזו בעיקר דעתו של אביו רש"ג, רק שרב האי חתום עמו על הקונטרס כולו.⁸⁶

בספר הנר לר"ז אגמאתי, בסוף ההבאה מספר המקח והממכר שהזכרנו לעיל,⁸⁷ וכאילו המשכה, כתוב: "היה בה מום וסנפו בין המומין". על לשון זה בא פירוש קצר בערבית, שתרגומו: "היינו הסתיר אותו ביניהם, זאת אומרת שהוא התנה אותו ביניהם, כדי להסתיר אותו ולכסות עליו בין כולם". "שהוא התנה אותו" פירושו שהוא הוסיף את המום בין שאר המומים, וכך מתנה המוכר על המכר.⁸⁸ אמור מעתה, שהוא כאופן הראשון בפרשנות הסוגיא ממש. קשה לחשוב שדיבור זה מגוף ספר המקח והממכר הוא, שהרי אינו מופיע בתרגומים, וגם אין שייך במקום שהוא כאן בסוף הענין השלישי, שהרי הלכה זו נדונה בענין הראשון. מכל מקום קרוב לומר שדיבור זה מאת רב האי גאון עצמו הוא, וכפי שמורה סגנון

⁸³ וכמוהו בכ"י אוכספורד: "זוה כמוכר פרה" וכו', וכן בנוסח הערבי (תרגום תחילתו שם: "כאשר אמר לו בפרה הזאת מומים").

⁸⁴ וזה לשון כ"י ברלין: "והשיני, אם א' לו מקח זה יש בו מום פל' ופל', אין זה מק' טע', לפי שפירש לו המום, והמכירה קיימת, כמו שאמ' מום זה ומום אחר עמו (ראה הע' 101), אין זה מקח טע'". וכזה ממש בליקוטים (ולא השמיט דברי התלמוד הקצרים שבכאן). והוא כשיטת הרי"ף, המפרש שאמר המוכר "יש בה מום זה ויש בה מום פל'" (ראה להלן עמ' 213). ואילו בתרגום ר"י ב"ר ראובן: "הענין השני, היכא שהזכיר המוכר בשעת מכירת החפץ קצת מן המומין, ופי' אותם בפ', ושאר המומין הזכיר סתם, ולא פיר' בפ', כגו' שאמר יש בה מום פל' ויש בה נמי מום אחר, ולא הזכיר איזה הוא, כי האי גונא ודאי לא הטעהו המוכר, והוי המכ' קיים, כדגר' ומום אחר, אין זה מקח טעות". והיא שיטה אחרת, שלא פירש כל המומין במפורש. וכן בנוסח הערבי, שתרגומו: "ואם הזכיר המוכר כמה מן המומים על דרך הפירוט, ומקצתן על דרך הכלל, כאילו הוא אמר יש בה מום פלוני ומום אחר, ולא הזכיר מהו, יהיה המכר קיים, ולא יהיה בה הטעיה, כמו שאמרו מום זה ומום אחר אין זה מקח טעות" (המודגש נמצא בלשון זה אף במקור).

⁸⁵ תשובות הגאונים הרכבי, עמ' 228, ס' תלה; אסף תשובות, עמ' 60; אברמסון, עניינות, עמ' 189. ועיין צ' גרונר, רשימת תשובות רב האי גאון, עלי ספר יג (תשמ"ו), עמ' 83.

⁸⁶ תשובה זו נכתבה בשנת 997, ראה אברמסון, עניינות, עמ' 177-180. ועיין גרונר כנ"ל, עמ' 118.

⁸⁷ הע' 62.

⁸⁸ וראה להלן הע' 114.

ההצעה בספר הנר, ונוסף וצורף לכאן, אלא שטרם נתפרש לנו מהיכן הובא.⁸⁹ ושם בספר הנר, בגליון שבסוף העמוד,⁹⁰ נוסף עוד: "רבי' האיי ז"ל, סניפין, פיר' לשון זה ברור בלשון ארמית שחכמים רגילין בה,⁹¹ ואומרין אותו על כל דבר שמטמעין בין כמה דברים כדי להחביאו בניהן, ומן הלשון הזה שנו היה בה מום אחר וסנפו בין המומין שאין בה". ואף דברים אלה מטים לשיטת האופן הראשון, שהזכיר את המום, רק שהכניסו והחביאו בין שאר המומים שאין בה, שאילו לאופן השני, ודברי רב האי לעיל, אין כל כך טעם לומר "שאיין בה". וכן אין משמעות סנ"ף "להחסיר", אלא "לחבר". ואפשר שדיבור זה הוא קטע מתשובה, בה שאלו השואלים על אחד המקומות בתלמוד שהוזכרה בו תיבת "סניפין", ולפנינו הלשון המקורי של התשובה, ולא תרגום מערבית.⁹² ומה שאמר, "בלשון ארמית שחכמים רגילין בה", אפשר שכוונתו לחכמי בבל, שבלהג שלהם השתמשו במלה זו.⁹³ ואגב אותו הסבר הביא מסוגיין, ובמקרה זה פירשה כאופן הראשון.⁹⁴

אמור מעתה, שבספר המקח והממכר, שהוא עבודתו המרכזית של רב האי גאון לענין זה, פירש בסוגייתנו כאופן השני. אבל יש מקורות אחרים המתייחסים אליו, שבהם נתפרשה סוגייתנו כאופן הראשון. גם בעל התרגום שממנו באו הליקוטים, פירש שיטת הגאון כאופן הראשון, בהשפעת דברי הרי"ף כנראה.

אף בספר "הלכות קצובות" שמיוחס לרב יהודאי גאון, מצאנו כאופן השני: "מוכר אדם לחבירו בהמה ואינו מזכיר לו את המומין בפירוש, חוזר ...⁹⁵ אבל אם מזכיר לו המום בפירוש מה שקנה קנה".⁹⁶ שאילו לאופן הראשון, גם המזכיר את המום בפירוש והבליעו בין מומים אחרים שאין בה, הוא מקח טעות.

כשיטה שהמום שסנפו הוא אחד המומים שהזכיר אותם (ושייכנו שיטה זו לאופן הראשון), ניתן לדייק כבר מתשובה אחרת שבתשובות הגאונים,⁹⁷ כפי שדייק הגר"ש ליברמן.⁹⁸ וכן היא השיטה בפירוש ר' חננאל (כ"י), וז"ל: "אמ' ר' יוחנן המוכר פרה לחבירו ואמ' לו נגחנית היא [נ]שכנית היא בעטנית היא רבצנית היא, היה בה [מום אחד/אחר וסנפו בין המומין, ואמ' לו יש בו אילו המומין] [] הרי

⁸⁹ ראה להלן בסמוך על דיבור בעברית מאת רב האי גאון, בשולי העמוד שבספר הנר. בסיום אותו דיבור, באה שוב מלת "וסנפו", ועמה חוזר הדיבור הערבי הנידון כאן, בלשוננו ממש! הרי עדות שדיבור זה הולך ונוסף היה בספרים, וכאן נכנס פעמיים (ברוח הקטן שלפני דיבור זה, בגליון התחתון, נוסף אח"כ: "למקצת", כרגיל בספר זה. ועי' לעיל הע' 33).

⁹⁰ וסומן שם להכניס בסוף פירוש הסוגיא כולה.

⁹¹ לא מצאתי במילונים לארמית יהודית שימוש רחב בהקשר ארמי מובהק, לא כשם ולא כפעל. ועיין במילונים של לוי (עמ' 557) ויאסטרוב (עמ' 1008). אבל בסורית הפעל ידוע ומקובל: to introduce, inject, intromisit, וכן יש שם עצם שקשור למשמעות זו.

⁹² עיין אוצר לשון התלמוד, כו, עמ' 279.

⁹³ וראה הע' 91.

⁹⁴ ושלא כגר"ש ליברמן ז"ל (תוספתא כפשוטה כתובות, עמ' 297), שפירש דיבור זה בהתאם לשיטת רב האי בספר המקח והממכר, והציע לשיטתו איפוא, "ש'ענין' והחביא בין הענפים מום שלא הזכיר אותו כלל".

⁹⁵ ושם נאמר: "אם אמר לו הרי בהמתי בכל מומין שבעולם ואחר כך יראה בה מום אחד חוזר", ועיין שינויים לשו' 66-65. הלשון מזכיר הלכתו של רב האי גאון בספר המקח והממכר, ראה לעיל עמ' 209 והע' 72. לפסק "חוזר", ראה

להלן עמ' 216 ד"ה גם דברי האמוראים, והע' 128 שם.

⁹⁶ מהדו' ר"מ מרגליות, עמ' 128-129.

⁹⁷ גאוניקה של ר"ל גינצבורג, ב, עמ' 106.

⁹⁸ בתוספתא כפשוטה שם, הע' 63.

זה מקח טעות שאינה⁹⁹ פיר' יכול לומר הקונה, [כיוון] שראיתי שאינה לא נגחנית ולא נשכנית וכי אין בה אחד מכל המומין שהזכיר אמרתי גם המום האחר שהזכיר אינו ממש לפיכך¹⁰⁰ אבל אם אמר לו מום זה שיש בה ומום אחר עמו,¹⁰¹ אין זה מקח טעות" וכו'.

גם פרטי פרשנותו של הרי"ף מתאימים לשיטה זו. אלא שבגירסתו גרס "מום אחר",¹⁰² וסייב הוא את הגירסא לפרשה כשיטתו: "פי' פרה זו לא היתה לא רבצנית ולא נשכנית ולא בעטנית, אבל היה בה מום אחר שאינו ניכר, ומנאו המוכר עם אלו המומין שאינם בה, אע"פ שהזכירו לו ומנאו בתוך אלו המומין, הרי זה מקח טעות, שהוא אומר לו כשראיתי שאינה נשכנית ולא רבצנית ולא בעטנית, אמרתי כשם שאין אלו המומין בה כך זה המום האחר אינו בה, ולהשביח דעתי הוא אומ' לי כך,¹⁰³ הילכך הרי זה מקח טעות, ואינו יכול לומר לו כבר הודעתך". הרי זה ממש שוה ל"היה בה מום אחד", כלומר, אותם המומין שמנה, אחד היה בה, והשאר לא היו בה. ומום זה הוא "אחר" רק מבחינה זו, ששאר המומים ניכרים לעין הם ("כשראיתי"; ר"ח: "שראיתי"), ומום זה "אינו ניכר" (וראה הע' 50).

ומכיון שהרי"ף פירש "מום אחר" במובן מום נוסף שמונה זה זכיר, רק שאינו נראה לעין, רצה להמשיך בפירוש זה גם בדיבור "מום זה ומום אחר". וכתב: "אבל הראהו מום אחר (כאן הכוונה ל"מום זה") שהוא ניכר ונראה לעינים, ואמ' לו פרה זו יש בה מום זה ויש בה עוד מום פלו', ולא היה נראה לעין, אין זה מקח טעות, שהרי לא הטעהו, ולא אמ' לו אלא מומין שבה".¹⁰⁴ כלומר, אותו מום אחר שהזכיר ואמר מום פלוני, לא סנפו והכניסו בין מומים הרבה שאין בה, שאילו כך, הדבר מטעה. ומן המפרשים האחרים שפירשו כאופן הראשון, וגרסו ברישא "מום אחד וסנפו", שהזכירו במפורש, לא היו צריכים להדחק לגבי הסיפא, שהכוונה שאמר לו "מום אחר", ולא פירט את המום (ראה להלן בפרוטרוט). וכן לפי האופן השני "מום אחר" מכיון תמיד למום שלא הזכיר שמו, ברישא היה בה מום אחר, ובסיפא אמר לו "מום אחר".

וכן לא גרס הרי"ף "אפילו" (חילוף גירסא 10, ראה לעיל הע' 49), ורוצה לומר, דוקא אם היו בה כל המומים הללו אין זה מקח טעות, שלא סנף מום מסוים בתוך מומים שאין בה, ויכול לומר "כבר הודעתך".

דברי רש"י מתאימים לגמרי לאופן הראשון, וכן גורס הוא "מום אחד". ואין קביעת גירסתו תלויה בהבחנה בין ד' לר', שהרי אומר הוא בפירוש: "אחד מן המומין הללו היה בה".¹⁰⁵ וכותב: "אפילו, לא גרסין". וכתב: "היו בה כל המומין הללו, ואינו מקפיד אלא על האחד, ובא וטוענו, כסבור הייתי שאתה כולל בה מה שאין בה ומה שיש בה, ואילו ידעתי שזה בה לא הייתי לוקחה, מאי". ומ"ש "כסבור הייתי" וכו', אין לומר שכל לוקח סבור כן בשעת המקח, אלא הכוונה, כשבא לטעון אומר כן ("ובא וטוענו"),

⁹⁹ אפשר שתיבה זו היתה בגמרא לפני רבינו, אבל יותר נראה שהיא מיותרת והוכפלה מלהלן.

¹⁰⁰ נראה שגם תיבה זו מיותרת. כדיבור דלעיל בסמוך ("שראיתי" וכו') נמצא בדברי הרי"ף (בודאי ע"פ ר"ח), וברי"ף כאן ממשיך הלשון: "וזה שביח" וכו'. ראה להלן והע' 103.

¹⁰¹ עמו. השוה תוספתא ב"ב הנ"ל, תוספתא כתובות, עמ' 81-82, שו' 37-39 ובשינויי נוסחאות שם. והשוה רב"ס בספר הנר, 126 ע"ב, ולעיל הע' 84.

¹⁰² ועי' ביאור הגר"א סי' רלב ס"ק טז, וראה הע' 49.

¹⁰³ המפרשים ניסו ליישב לשון זה בדרכים שונות. עיין בריטב"א ("ולהשביח מקחו אומר"), מיוחס לריטב"א, מאירי לעיל, עמ' 190, ופולפולא חריפתא על הרא"ש, אות ק. וכלשון הזה נמצא בפרקי בן עזאי פ"ו (מסכתות דרך ארץ, מהר"ו היגער, עמ' 228): "מפני שמשביח דעתו של מוכר", עיי"ש שפירשו ברור. וציין לו בתוספתא כפשוטה לב"מ פ"ג, עמ' 184 שו' 85-86, ד"ה ובפי' הראב"ד.

¹⁰⁴ והשוה בפירוש ר' יהונתן (ומובא בשטמ"ק), וראה לעיל הע' 49. ללשונו של הרמב"ם, המבוסס על לשון הרי"ף,

ראה להלן הע' 107.

¹⁰⁵ ד"ה היה בה.

שאלו מקצתן לא היו בה הוא מקח טעות, שסנפו, ובעיני הלוקח בשעת המקח אין הברל לפי מה שהוא רואה, ורוצה לטעון שהוא מקח טעות בשניהם, וגם כאן מעין "סנפו" בין המומין שלא בדק, והניח שאין בה. ועיין היטב תוס' ד"ה היו בה, באפשרות הראשונה שם, וראה לעיל הע' 49.

וכן שייכים לאופן הראשון פרטי פרשנותם של ר' ברוך ספרדי,¹⁰⁶ בעל הערוך (ערך סנף), תוספות (ד"ה היו בה), הרמב"ם (פט"ו מהל' מכירה ה"ז עד ה"י), רבינו יהונתן, תלמיד הרשב"א (עמ' רכד"רכה), ועוד. ואילו הראב"ד כתב במפורש כאופן השני (כמיוחס לריטב"א ובשטמ"ק). וכתב: "סנפו בין המומין הללו, פירוש, שלא הזכירו".

מום זה ומום אחר. הרי"ף פירש בדיבור זה, שהמום שעשוי היה להטעות את הלוקח, הוא זה הנקרא כאן "מום אחר" (והולך הרי"ף לשיטתו, שהוא המום שאינו נראה לעיניים. והכוונה, "הזכיר אותו במפורש", ראה לעיל).¹⁰⁷ וכן פירשו הרבה מפרשים שמדובר באותו "מום אחר", שבו חל החשש של מקח טעות, אלא שלשיטתם כך אמר בלשון הזה: "ומום אחר", ולא פירש אותו מום, כדברי ר' ברוך ספרדי בספר הנר: "אבל אם אמ' לו מום זה שהיה בה ודאי, ומום אחר, ולא הזכיר אותו המום, אין זה מקח טעות, דהוה ליה למידק ולא דק" וכו'. וכן בתוספתא כתובות (עמ' 82, לפי כ"ו ודפוס): "ומומין הללו ומום אחר עמהן", ולפי זה "מום אחר" הוא המטעה. ואילו רש"י, שלשיטתו המוכר אמר "מום זה בה ועוד מומין אחרים", פירש שהקפדתו של לוקח, על "מום זה" היא, וכתב: "אין זה מקח טעות, דכיון דאותו המום הזכיר לו לבדו, בו היה לו לבדוק".¹⁰⁸ ובערוך ערך סנף, דומה לשונו לפירוש רש"י בזה, ומשם ברור שמקפיד על "מום זה": "סנפו בין המומין, פי' חיברו בין המומין אלו שלא היה¹⁰⁹ בה, שמערים

¹⁰⁶ בספרו של ר"ז אגמאתי, 126 ע"ב.

¹⁰⁷ דברי הרמב"ם בפט"ו מהל' מכירה מתאימים לשיטת הרי"ף, כרגיל, ואף סגנונו דומה ("כדי להשביח דעתו", סה"ז). לענין הנידון, כתב הרמב"ם בה"ט: "הראה לו המום שיש בה, ואמ' לו מום זה יש בה ומום פלוני ומום פלוני, אעפ"י שאותן המומין שמנה אינן נראין, ונמצאו בה כולן או מקצתן, אין זה מקח טעות" (ע"פ כ"ו 174). כנוסח זה בהרבה כתבייד, וכך נראה שהוא הנוסח הנכון (ובכמה כתבייד ליתא תיבת "כולן", וכך עיקר, ולענין פירוש היינו הך). בדפוסים המאוחרים שלפנינו: "... ואמר לו מום זה יש בה ומום פלוני ומום פלוני", אף על פי שאותן המומין שמנה נראין וכו', ואילו בדפוס רומי: "... מום זה יש בה ומום פלוני, אעפ"י שאותן המומין שמנה אינן נראין וכו'". "אין נראין" בודאי גירסא נכונה היא, כשיטתו של הרמב"ם שהחשש הוא מפני ה"מומין שאינן ניכרין" (ה"ז), וכפי שהוא ברי"ף, ואותו מום ראשון שהראה לו, הוא מום נראה לעין, שהרי הראה לו. וכן כתב הרי"ף: "אבל הראהו מום אחר שהוא ניכר ונראה לעינים". ומכאן שהגירסא "ומום פלוני ומום פלוני" היא גירסא נכונה, שעל זה דוקא מוסב לשון רבים שאותן המומין "אינן נראין". וכן הובא במגיד משנה ד"ק "ומום פלוני ומום פלוני" ... אינן נראין" (ובדפוסים המאוחרים קיצרו, ועיין פרישה, סי' רלב). וכן העתיקו לשון הרמב"ם בפסקי תלמיד הרשב"א (עמ' רכה) ובב"י סי' רלב ד"ה המוכר פרה, ואף שם "אין נראין". ושם ליתא "ומום פלוני", אבל בודאי אין זו אלא השמטת הדומות, ויש לגרוס כן, כנ"ל. ונקט הרמב"ם ריבוי מומין, "ומום פלוני ומום פלוני", אעפ"י שבר"ף בלשון יחיד: "ויש בה עוד מום פלוני", ולא היה נראה לעין" (ראה לעיל הע' 49, על הענין כולו). ושם ניסוחו של הרמב"ם נובע מסגנון מקוצר בנוסחי הגמרא, כעין "ומו' אח", ונפתר אח"כ "ומומים אחרים", במקום "ומום אחר", או שכתב כן להלכה מעצמו. כלומר, בין מום אחד שאינו נראה בין כמה מומים, מ"מ לא סנף בין מומין שאין בה, ואין זה מקח טעות. וראה ביאור הגר"א, סי' רלב ס"ק טז, ושם הביא דברי הרמב"ם כבדפוסים החדשים: "אעפ"י שאותן המומין שמנה נראין".

¹⁰⁸ "מה שפי' הרב אלפסי ז"ל במום זה ומום אחר, לא כן פר"ש ז"ל" (ספר ההשלמה). וכוה ברא"ש, ראה לעיל הע' 49. ועיין תוספתא כפשוטה כתובות, עמ' 299 והע' 68, 69; ב"ב הנ"ל, שו" 16-17. ובכתובות שם ציין שבר"ש שבר"ף ליתא תיבת "בו", ורצה לומר שאפשר לפרש סגנון זה להפך, שמקפיד ב"מום אחר". בכתבייד של פירוש רש"י, מופיעה תיבת "בו" בכ"י לו בלבד (ובכ"א הושאר רווח, ושם אף בכ"ו). בדפוס ש, במקום "בו היה": "בוהית", והוא הוא. ועיין תוס' ד"ה היו בה, והגהות חו"י על הרי"ף, אות ה (וראה הע' 49 הנ"ל). ושם הושמטה "בו" ע"י הדומות. ואף אם תיבת "בו" היתה תוספת פירוש, הוא פירוש נכון, וכפי שמשמע מסגנון "דכיון", וכו', והשוה להלן לשון הערוך (כשיטת רש"י): "הוא הוה ליה למבדק".¹⁰⁹ היה. בכ"י ביהמ"ד 2878: היו.

ואמר איני משבח אותה, נגחנית נשכנית היא, ובדק ולא מצא בה מומין אלו, סבור כשם שאין אילו, כך אין זה, ולכסוף נמצא בה, הרי זה מקח טעות. מום זה ומום אחר, שפירש לו ומום¹¹⁰ שהיה בה בראשונה, ואמר מום זה בה ומום פלוני ופלו', אע"פ דסנפו, ההוא הוה ליה למיכדק ברישא, וסבר וקביל".¹¹¹ ולפי שיטה זו, אף בסיפא "סנפו" לאותו מום, כלומר, חיברו והזכירו, אבל לא ב"ן המומין, אלא בראשונה, ולא הטעהו.

לאחר שהצגנו שני אופני הפרשנות להלכות הללו, ולשון "סנפו בין המומין" בפרט, ושיטות הגאונים והראשונים, כאן המקום לשאול באיזו מידה ניתן להכריע איזה אופן מתאים יותר לפשוטם של דברים בלשון המקורות. אשר לחילוף "אחד/אחר", אף שראינו סברה לקשר חילוף זה לחילוק האופנים של פרשנות, אין פרט זה מכריע בפני עצמו, שאפשר גם לפרש שני הלשונות לפי שתי השיטות.¹¹² אשר לדיבור "היה בה" וכו', נקרא ונאמר לפי האופן הראשון, בהדגשת מלת "היה", ולפי האופן השני, במלת "אחר". והנה, דומה שישנן כמה סיבות להעדיף את האופן הראשון, ולראות בו הפירוש המקורי. פירוש מלת "סנפו" באופן הראשון הוא הכניסו והזכירו, וזה מתאים למשמעות המלה בסורית,¹¹³ וכן למובן השם בלשון חז"ל: ענף, חיבור. ואילו באופן השני שפירשו לא הזכירו, והחביאו מאחורי אותם מומין שהזכיר, הרי זה שלא כמובן השרש בסורית, ולא כמובן "סניף" בלשון חז"ל.¹¹⁴ אף מלת היחס "בין" הבאה עם "סנפו" בסוגייתנו, מורה על חיבור וצירוף, כבאופן הראשון. ובמיוחד מלשון התוספתא בבבא בתרא, יש להכריע כאופן הראשון; שם שנינו: "המוכר שפחה לחבירו על מנת שיש בה מומין, אמ' לו שפחה זו חולה היא, שוטה היא נכפית היא, שעממת היא, והיה בה מום אחר,"¹¹⁵ וסנפו עם המומין, הרי זה מקח טעות" (פ"ד ה"ה, וכזה בה"ו בענין "פרה"). ולשון "עם המומין"¹¹⁶ משמע בבירור כאופן הראשון,¹¹⁷ ואף שאומר "מום אחר".¹¹⁸ הוה אומר, שמן הלשון והסגנון, שיטת הפרשנות שבאופן הראשון יותר פשוטה ומישיבת.¹¹⁹

¹¹⁰ צ"ל: מום, וכ"ה בכ"ה הנ"ל.

¹¹¹ וכזה בנמוקי יוסף: "מום זה ומום אחר. אבל א"ל בראשונה אותו מום שיש בה, כיון שאותו מום ניכר ונראה לעין, אע"פ שסנפו עם האחרים, אין זה מקח טעות, דאם לא שסבר וקביל, היה לו לבדוק". ונראה שכותב ע"פ לשון הערוך ממש, רק שהוסיף "שאותו מום ניכר ונראה לעין", כלשון הרי"ף, והוסיף כן לנמק יותר למה אינו מקח טעות. ומכל מקום, אין הצירוף עולה יפה, ופשט לשונו של הערוך משמע שאינו נראה לעין, ראה לעיל הע' 50. עיין בביאור הגר"א הנ"ל ובתוספתא כפשוטה בכתובות שם, הע' 57. וראה לעיל עמ' 213 על הרי"ף.

¹¹² ראה הע' 91.

¹¹³ רב"ס (ספר הנר 126 ע"ב; שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' רכט) כתב: "פיר' סנפו, אשטרה, מלשון סינפון". "אשטרה" (ערבית) = התנה, וכך כתוב בנוסח הערבי של דברי רב האי גאון בספר הנר שם (ראה לעיל עמ' 211, ד"ה בספר הנר). השיטה "הזכיר" היא שיטת רב"ס לעיל שם, והשוה בהמשך לשונו, הסגנון "על מנת שיש בה", ורצה לגזור משמעות זו מן סימפון – סינפון! ועיין רש"י כתובות נז סע"ב; *Lehnwörter*, עמ' 389.

¹¹⁴ וכן בתוספתא כתובות (עמ' 81), "היה בה מום אחר" (אלא שבנדרפס שם: "היה בה מום אחר מה"ן, וגירסא זו כעין הכרעה באופן הראשון. וראה תוספתא כפשוטה הנ"ל, עמ' 297, שו" 37-39, ד"ה אמ' לו, ועמ' 298, ד"ה אבל רש"י). בתוס' ד"ה היו בה, בשם תוספתא כתובות: "היה בה מום אחר", אלא שבדרפוס שם וכו' דהירוס: "אחר", ככתביהיד של התוספתא (וכ"ה "אחר" בתוספות בר"ו, ד"ו רצ"א, שלוניקי שכ"א, קושטא ש"מ ו"א אחר" כבר בד"ו יוסטיניאן ש"ח, ודפוסים יותר מאוחרים, כגון בול של"ח ואילך, ובודאי הגיהו ע"פ הברייתא בגמרא בנוסח הדפוסים).

¹¹⁵ כפי שהוא בתוספתא בסיפא "אותו המום ומום אחר עמו", וראה לעיל הע' 101.

¹¹⁶ כלשון הרי"ף, "ומנאו עם אלו המומין".

¹¹⁷ בכ"י ערפורט, בסיפא של שתי ההלכות: "ואין מום אחר עמו", "ואין אחר עמו" (ראה מהד' צוקרמאנדל, ¹¹⁸

ואפשר להעמיד את השאלה בצורה הזאת: מי שמוכר פרה ואומר פרה זו נגחנית, נשכנית, רבצנית, בעטנית, וכן המוכר שפחה ואומר שפחה זו שוטה היא נכפית היא, משועממת היא, וכן המקדש את בתו (תוספתא כתובות פ"ז ה"ה הנ"ל), ואמר בתי זאת חולה היא, שוטה היא, נכפית היא, משוממת היא, מה כוונתו הפשוטה: מומים אלה או מקצתם יש בה? או שמא "להשליך מעליו תרעומת הוא אומר" (רש"י), "שמערים" הוא,¹²⁰ והוא מין "ליצנות",¹²¹ וכוונתו שברור לשניהם שאין בה מומים אלו.¹²² וכי יש לוקח פרה ושפחה, ומקדש אשה, ואינו מקפיד במומין הללו, ורק על איזה מום אחר שהחביא ולא הזכיר כלל תחול הקפדתו, ועליו תסוב כל המחלוקת? אלא שבודאי אפשר גם לשיטה השניה לפרש שמערים, והזכיר מומין הרבה כאומר, וכי יש בה המומים הללו, הרי היא ללא מומין, ויקבל הקונה ולא יבדוק, ועל ידי כך הסתיר מום אחר שלא הזכיר כלל. אלא שדין זה דומה ל"פשיטא", שהרי לא הזכיר את המום, ואינו יכול לטעון "כבר הודעתך".¹²³ ועיקר הראיה מן הלשון, כנ"ל.

גם דברי האמוראים, דהיינו שאלתו של רב אחא עם תשובתו של רב מרדכי, מיושבים יותר לפי האופן הראשון של הפרשנות. הקושי המידי לגבי שאלה זו הוא: על מה מדובר ולאן יש להסב אותה. "היו בה כל המומין הללו" — מה הם "כל המומין הללו", ומה אמר מוכר ללוקח? רק בדין של הרישא הוזכרו מומין רבים — נגחנית, רבצנית וכו' — ובודאי פשוט יותר להסב שאלת רב אחא על רישא זו. אשר לנעלם השני, מה אמר המוכר, קל יותר לפי האופן הראשון. אף בשאלת רב אחא אומר השואל ממש כאמירתו ברישא, והוא הנקרא בפשטות "כל המומין הללו". הגורם לשאלה הוא בדיוק מה שנאמר בה מפורש, היו בה כל המומין הללו — האם במקרה כזה, יכול הלוקח לטעון "סנפו בין המומין"? שהרי כל עיקרו של אותו "סנפו" היה "בין המומין שאין בה". לפי האופן השני קשה יותר. אם מכוונת השאלה למצב שברישא, אין די בכך שהיו בה כל המומין שהזכיר, "הללו", אלא היה גם אותו מום אחר שלא הזכיר. ואם נרצה להניח שכך רוצה לומר, כפי שהושרא, והוא קיצור לשון, יש כאן קושי נוסף. מציאותם של "כל המומין הללו" אינו ענין כה משמעותי לאופן פרשנות זה, כפי שהוא לאופן הראשון. "סנפו" בכלל לא היה תלוי בכך שאותם המומין אין בה (כפי שהיה באופן הראשון). עיקר "סנפו" היה בכך שלא הזכיר אותו מום אחר, ואף כאן היינו הך. ויש לטרוח יותר להעמיד "הוא אמינא" חיצונית ללשון הגמרא, וכפי שעשה הראב"ד, המייצג העיקרי של שיטה זו, שנאלץ לפרש באריכות, וכן לצרף סברה שעיקרה שייך לאופן הראשון. וזה לשונו: "נשאלנו אם היו בה כל המומין

עמ' 403, ועי' בשינויי הנוסחאות במהדר' ליברמן, ותוספתא כפשוטה, עמ' 373 שו' 16-17. ואם זוהי הגהת גרסן, בוראי מתכוין הוא לפרש באופן הראשון. ואם הזכיר אותו המום ומום אחר עמו, הרי זה מקח טעות, וכ"ש אם הזכיר כמה מומים אחרים, וזה לפי האופן הראשון בלבד.

¹¹⁹ בתוספתא כפשוטה לב"ב פ"ד, עמ' 372 שו' 15-16, נוטים דבריו להכריע כאופן השני, וכן אף בתוספתא כפשוטה כתובות הנ"ל, עמ' 297-300.

¹²⁰ ערוך, לעיל עמ' 214. "דרך המוכר לדבר כן ולגנות את מקחו, ואותו הגנאי משמ' כעין שבח, שמפני שהדבר משובח והוא בטוח עליו אינו צריך לשבחו אלא מגנהו, כלומר, איני מפצירך לקנותו, מגונה היא, אם תרצה לקנותו קנהו, ואם לאו לא" (פסקי רי"ד, עמ' רעג). והשוה ברי"ף (לעיל עמ' 213 והע' 103).

¹²¹ מאירי, עמ' 190, 308.

¹²² שהמקדש אומר "קדש לי בתך זו על מנת שאין בה מומין" (תוספ' כתובות שם), ועשוי האב להשיבו "על מנת שיש בה מומין" (עיי' תוספ' ב"ב שם, וגירסאות רבינו ברוך ספרדי, הצי'ען בתוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 297). והיו מזכירים מומים הרבה שאין בה, ומוכר ערום מנסה להגניב מום שיש בה, וטוען כבר הודעתך.
¹²³ ובאופן הראשון נוח. בפסקי רי"ד בפשטות: "היו בה כל המומין הללו מאי, פי' אם נמצאו בה כל המומין מהו, מי מצי למימר ליה מוכר הא אתנית בהך וסברת וקבילת, או דילמ' מצי למימ' לוקח אנא סברית דלאו דוקא" וכו', עמ' רעב"ד, עיי' ש"ב והע' 53, ועי' לעיל, הע' 50. והשוה לשון הערוך (לעיל עמ' 214).

הללו שהזכיר לו, והוא יודע כן, ואעפ"כ קבל עליו, אם היה בו מום אחר ולא הזכירו, יהיה מקח טעות, או לא, דכי אמרינן ר"ש א דהוי מקח טעות, ה"מ בשאינו רואה בה אותן המומין שהזכיר, דסבר כשם שאין בה מומין הללו כך אין בה עוד שום מום, ואם היה אומר שיש בה מום אחר לא היה קונה אותה. אבל אם הוא יודע שיש בה מומין ואעפ"כ קבל עליו, כשלא הזכיר לו שיש בה מום אחר, מי הוי מקח טעות או לא. ופשט שאם היו בה המומין הללו והוא יודע כן אין זה מקח טעות, וכ"ש אם אמר לו מום זה ומום אחר.¹²⁴ והאריך רבינו שדוקא בידוע וקיבל שיש בה כל המומין. הסברה שכיון שראה שאין בה סבר וכו', היא סברה מובהקת והכרחית לאופן הראשון בפירוש הרישא, ואינה שייכת כל כך לאופן השני ברישא, שהרי הטענה במום שלא הזכיר. והרי הראב"ד עצמו לא נזקק לסברה זו כלל כשפירש את הרישא. גם עצם הדין יוצא תמוה מאד, שהיה בה מום אחר שלא הזכירו, ובכל זאת אין זה מקח טעות!¹²⁵

גם רב האי גאון, שפירש כאופן השני, התחבט בפירוש בעיא דרב אחא, כפי שראינו¹²⁶ והוציא את הדברים מפשוטם לפרשם, שאומר לו המוכר בסתם, "יש בה מומים הרבה", ללא קשר ישיר, לא לרישא ולא לסיפא. נמצא שעצם המעשה לא הוזכר בתלמוד, והוא עיקר החסר מן הספר. ופירשנו לעיל (עמ' 206) לאופן השני בהתאם ללשון "כל המומין הללו", שמדובר בכלל המומין שהזכיר ברישא, ותו לא, ואינו שואל על מום אחר שלא הזכיר. ואף שרומה לפשיטא לשיטה זו, שאם הזכיר כל המומין אין זה מקח טעות, העלו בעלי שיטה זו איזו שהיא הוה אמינא מכנגד, והוסיפו "אפילו", להיות מוסבת על הוה אמינא זו (אפילו כך). שבדאי "אפילו" הוספה היא, שאילו היתה בגירסא הקדומה, לא היו מוחקים אותה.

מצאנו בדברי המפרשים נסיונות נוספים לפרש שאלת רב אחא, הכרוכים אף הם בהגהות שהגיהו בגירסא. ואף שאין בידינו להוכיח שאלה באים מבעלי האופן השני של פרשנות, ואחדים מהם כתובים לפנינו כיום בידי חכמים שפירשו כאופן הראשון, מכל מקום, נראה שמקומם כאן באופן השני — הרי עובדה היא שפרשנות שאלה זו "חלקה" יותר לפי האופן הראשון, וההתחבטויות של בעלי האופן השני הולידו נסיונות התאמה מרחיקי לכת יותר.

¹²⁴ העתקתי משטמ"ק, ד"ה היה בה (עם תיקון קל מן המובא במיוחס לריטב"א ד"ה נשכנית). ושים לב בשטמ"ק בתחילת הדיבור — אחר "הואיל ולא הזכירו מקח טעות" — הושמע ע"י הדומות ויש להשלים מן המיוחס לריטב"א. ולא סיגנן הראב"ד "אפילו", אלא "אם", שחידוש הוא, שאין זה מקח טעות אם סנפו לאותו מום בדרך זו. ושיטה זו של הראב"ד היא שהובאה בספר ההשלמה בשם "יש מפרשים" (הראשון), והובאה בדברי רבינו יהונתן, להלן הע' 131. ועיין היטב במיוחס לריטב"א, ד"ה וקא בעי, שמאריך כדי לקשר "אפילו" להוה אמינא: "... ופשט ליה אפילו היו בה כל המומין האלו אין זה מקח טעות דהוה אמינא כיון דכל הנהו מומין אית בה ודאי לא היה קבל (צ"ל: הוה מקבל) טפי, אפילו כי אין זה מקח טעות". ואין זה סגנון "אפילו" שבתלמוד, להיות מוסב על הוה אמינא, אלא על הלשון דלעיל מינה. ואם כי שיטתו בסוגיא כאופן הראשון, ועצם פירושו כאן דומה לרש"י, היות ונודמנה לו גירסת "אפילו", מוכרח הוא להתחבט בה, על דרך שפתרו בעלי השיטה השניה את שאלתו של רב אחא, ראה להלן בסמוך. אלא שמתוך שהדברים מגומגמים בעיניו, פונה להגיה הנוסח, וממשיך: "א"כ (צ"ל: א"נ, כנהגה כור לזהב וזבאמת, כ"ה בדפוס אמשטרדם, אלא שהנוגזים שם דומות לכ"ף) גרסי' אפילו היו כל המומין, שנראה דלא קפיד אמומי, אפילו הכי הרי זה מקח טעות", ואף גירסא זו עיקרה מן האופן השני (ראה להלן הע' 128), וכאן גורס אותה בצירוף עם "אפילו", ושוב נקשרה "אפילו" להוה אמינא. וממשיך רבינו לשפר את הגירסא, וכותב: "א"נ (כ"ה בר"ר וכור לזהב) גרסי' אם היו בה כל המומין אין זה מקח טעות לפי שכיון שכל אילו קבל עליו, לא קפיד אמומי! והנה, "גירסא" זו שוה ממש לגירסתנו בכ"ה ודעימיה "היו בה" וכו', ולמעשה שוה היא לדברי רש"י "אפילו לא גרסינן", לומר שגירסת היסוד, ללא "אפילו" אתי שפיר לבעלי השיטה הראשונה. אח"כ בא במיוחס לריטב"א צירוף גירסאות שוב: "א"נ גרסי' אם היו בה כל המומין הרי זה מקח טעות" וכו', ואף הוא מיותר. ועיין לעיל הע' 49.

¹²⁶ לעיל עמ' 210.

בעל הטורים, וכן חכמים אחרים¹²⁷ (ראה בנספח להע' 49), הסבו שאלת רב אחא על הסיפא, הפוסקת "אין זה מקח טעות". ודומה שכאן הגירסא "אפילו" היא הגורמת, שסגנון זה אינו נוח אם הוא מוסב על סברה שלא נזכרה בגמרא, ולשון זה מוסב כרגיל על דברי הגמרא דלעיל מיניה, כלומר, על דין אחר ש"אין זה מקח טעות", כעין "לא זו אף זו". ונאלצו ע"י כך להמציא ריבוי מומין באותה סיפא, שלא כלשונה, כדי להתאים ענין "כל המומין".

אולי התגובה הנועזת ביותר לקשיי הפרשנות שבכאן היא גירסת הלכות גדולות בתשובת רב מרדכי, "הרי זה מקח טעות"¹²⁸ במקום "אין זה מקח טעות". אם נלך בכיוון שהלך בו הראב"ד, לראות בדין רב אחא ורב מרדכי חזרה על עצם מצב הרישא לפי האופן השני, שהיה בה עוד מום אחר שלא הזכיר, קשה לקבל את הדין היוצא מגירסת הספרים "אין זה מקח טעות", ומוטב להגיה "הרי זה מקח טעות".

המאמץ לפרנס בעיא דרב אחא, ובעקבותיו העלאת ריבוי של גירסאות, באים לביטוי קיצוני בחידושים המיוחסים לריטב"א (ואף שמפרש זה עצמו פירש כאופן הראשון). בתוך דבריו באות הגירסאות הללו: "אפילו היו בה כל המומין הללו אין זה מקח טעות"; "אפילו היו בה כל המומין הללו הרי זה מקח טעות"; "אם היו בה כל המומין אין זה מקח טעות"; "אם היו בה כל המומין הרי זה מקח טעות".

ויש מן הראשונים שהעמידו על כך שיש שתי שיטות בדבר. הראב"ד עצמו שפירש כשיטת "סנפו ... שלא הזכירו" (במיוחס לריטב"א ושטמ"ק), כאופן השני, כתב בסוף הדיבור: "וה"ר יצחק פירש בע"א, והמבין יבין".¹²⁹ והכוונה בודאי לרי"ף שפירש כאופן הראשון.¹³⁰ והמאירי, לאחר שהציע ההלכות בדרך האופן הראשון, הוסיף: "ויש מפרשים סנפו בין המומין שלא הזכירו, וכן פירשו מום זה ומום אחר בדרכים אחרים, ועיקר הדברים כמו שכתבנו".¹³¹

¹²⁷ ראה לעיל בפרוטרוט, עמ' 205 הע' 49.

¹²⁸ בה"ג כ"י פריז: "היו בה כל המומין הללו הרי זה מקח טעות! וכ"ה בר"ב ובד"י שם, ולכאורה שלא כשיטת ה"פירושא" שבאה שם אחר כך. ובד"ו: אין. בהלכות קצובות (ראה לעיל הע' 95): "חזור". ואף שבין שינויי הנוסחאות שם, עמ' 129: "אינו חזור", מן "אבל" שבהמשך המשפט יוצא שהגירסא "חזור" נכונה (ותיקנו ע"פ הגמרא). ועיין תוספתא כפשוטה שם, עמ' 298, הע' 61, וציין למקורות הנ"ל.

ורצה להכריע שם בספר הלכות קצובות כגירסת "אינו חזור". וכן לגבי ספר הלכות גדולות הכריע כד"ו. גם בה"ג ד"ה הגיה גירסת ספרי התלמוד בפנים שם: "(הרי) (אין) זה מקח טעות", ובח"ג: "כך תיקנו ע"פ ת"ו ר. ג. ב. פ. (בטעות): הרי". ברם הרשום שם לגירסת כ"ו ("אין") אינו אלא תיקון שבין השיטין, ועיקר הגירסא שם: "הרי". עיין לעיל, עמ' 207.

¹²⁹ כ"ה בשטמ"ק. במיוחס לריטב"א: "וה"ר יצחק פ" בע"א כמו שכתבנו למעלה והמבין יבין", והמלים הנוספות כאן מבעל המיוחס לריטב"א הן, שפתח פירושו באופן הראשון, בשם "אית דמפרשי" (ר"ה היה בה), כסגנון הרי"ף.

¹³⁰ לדברי הרא"ש על חילוקי השיטות, ראה לעיל הע' 49. הרא"ש עצמו שם כתב כלשון הרי"ף, כדרכו, וראינו ששיטה זו הולכת כאופן הראשון, ובודאי אין כוונת הרא"ש לשיטת הרי"ף כולה אלא לפרטים ממנה, בענין "מום זה ומום אחר" (ראה ההערה הנ"ל), וכן כתב בפלפולא חריפתא שם, אות ש. והשוה בספר ההשלמה.

¹³¹ ועיין בדברי רבינו יהונתן (בפירושו ובשטמ"ק), שלאחר שפירש הסוגיא, כאופן הראשון ("וסנפו, הזכירו עמהם"), ובסמוך לאחר שפירש שאלת רב אחא (עייין שם), כתב: "ויש מפרש שכל אלו המומין נשכנית ונגחנית ורבצנית הזכיר לו וקבלם עליו בפירושו, והיה בה מום אחד (בשטמ"ק: אחר) שלא הזכיר לו בפירוש ולא בסתם" וכו', עיי"ש. והוא פירוש לדין רב מרדכי בלבד ולא לסוגיא כולה, וכשיטת הראב"ד, והשוה סגנון המיוחס לריטב"א, ריש ד"ה וקא בעי. ועי' מ"ש במבוא לפירוש רבינו יהונתן ב"ק, עמ' מבי"מ, ולגבי ב"מ יש לברר אם היה פירוש הראב"ד לפני רבינו יהונתן. דברי הראב"ד כולם הולכים כאופן השני, אלא שהביא רבינו יהונתן את השיטה לדין רב מרדכי בלבד.

נספח להערה 49: כל המומין הללו — שיטת הרי"ף והרא"ש

הב"ח הביא את שיטת הרי"ף והרא"ש, ופירש לשיטתם "ורב אחא הוה קמיבעיא ליה אסיפא". וקשה לומר כן לדברי הרי"ף, שלא הביא בזה אלא דברי הגמרא (וכדבריו ברא"ש). ובכדי לפרש כן בדבריו של הרי"ף, רוצה הב"ח לומר ש"מזמ"מ אחר" שבסיפא בשיטת הרי"ף הם מומים רבים. בדרך זו, שכבר נאמר בסיפא על מומים רבים "אין זה מקח טעות", אפשר להסב על כך את השאלה "היו בה כל המומין הללו", והתשובה, בגירסת "אפילו". ואמנם כן כתב רש"י: "ועוד מומין אחרים". אבל ברי"ף: "פרה זו יש בה מום זה, ויש בה עוד מום פלו' ולא היה נראה לעיני", וכן הוא בכל כתביהיד שבדקתי, ברובם מילה במילה, ובמקצתם בשינוי קל בלבד (בכ"י הספריה הבריטית, וכ"י סן פרנציסקו, במקום "מום פלו'": "מום אחר", וכפי שהוא לפנינו ברא"ש). וכן הובא לשון הרי"ף (בשם: הגאון) בפירושו פרוכנסלי כ"י (= שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעו). ואילו הב"ח סיכם שיטת הרי"ף והרא"ש בזה"ל: "ובסיפא איירי בהרהור המום שהוא ניכר ונראה לעינים, ואמר ליה פרה זו יש בה מום זה ומום פלוני ומום פלוני ולא היו נראים לעיני, ואחר כך נמצאו בה אלו המומין, שאינם ניכרים". (שתי התיבות במרובעים שבהוצאות החדשות מחזירות את הנוסח הנכון, וכפי שנדפס בד"ר, קראקא ת'. בדפוס השני פפד"מ תע"ו כבר הושמטו בטעות). ואע"פ שהוא מעין לשון הרי"ף, הנה סגנון זה בלשון רבים אינו לא ברי"ף ולא ברא"ש, אלא הוא סגנון הרמב"ם שסיגל הב"ח כאן ללשון הרי"ף. ראה לעיל, הע' 107, על דברי הרמב"ם, ובהמשך כאן מקיצור פסקי הרא"ש. ובעיקר פירש הב"ח כן לשיטתם הואיל "וגרסי" אפילו, וה"א [= והכי איתא] באלפסי ישן, וכן כתב הרא"ש אפילו היו בה כל המומין" וכו'. כלומר, שאלת ר' אחא צריכה לבוא על הלכה שהפסק שבה היתה "אין זה מקח טעות", ופסק שוב בזה, ואמר "אפילו". והשווה בהגהת הב"ח לרי"ף, אות ד, שהגיה "אפי' ע"פ אלפסי ישן. אבל ליתא "אפילו" ברי"ף לפנינו ובתשעה כתבייד מדויקים שבדקתי (ובארבעה כתבייד הושמטה הפסקא כולה ע"י הדומות), ולא מצאתי תיבה זו אלא בכ"י הספריה הבריטית, וכ"י פריז 315 בלבד. ונראה שהרי"ף פירש בפשטות שמוסבת האיבעיא על הרישא.

בפסקי הרא"ש הנדפסים איתא תיבת "אפילו", וכ"ה בכתביהיד שבדקתי. ואפשר שכך גרס הרא"ש בספר הלכות הרי"ף שלפניו (ובאמור, את כל הענין הביא מתוך הרי"ף). ברם לא הוסיף הרא"ש כל שיטה מפורשת על כך, ומתיבה זו בלבד אי אפשר להוכיח מה היתה שיטתו. ולעולם אפשר שהסב את השאלה על הרישא, ופירש שאם אין בה שאר המומין הוא מקח טעות, אבל אם היו בה הרבה מן המומין הללו, אין זה מקח טעות, ואפילו כולן היו בה, ולגמרי מלאה מומין, אין זה מקח טעות. והנה, בטור, סי' רלב, לאחר שהביא דין הרישא, כתב: "היה בה מום אחד ניכר, והראה לו ואומר יש בה מום פלוני ומום פלוני שאינם ניכרים ונמצאו בה אותן המומין שהזכיר שאינם ניכרין אין זה מקח טעות, ואפילו היו בה כל המומין שהזכיר, שהרי לא הטעהו, שלא הזכיר לו אלא מומין שבה". הרי שמפרש את השאלה אסיפא (כבב"ח, והשווה פלפולא חריפתא, אות ר). ואותה סיפא איפוא רבים היא, שכותב הטור: "יש בה מום פלוני, ומום פלוני ופלוני". והוא כסגנון הרמב"ם, שכתב: "ואמ' לו מום זה יש בה, ומום פלוני ומום פלוני וכו' — לשון רבים, ראה לעיל בפרוטרוט בהע' 107. והנה, הב"ח שם כתב לשיטת הרמב"ם, "ובעיא ררב אחא קאי ארישא וגם אסיפא". ברם מבחינת הלשון, ברור שמסב הרמב"ם בעיא זו על הרישא, שכתב: "כיצד, פרה זו עורת היא חגרת היא נשכנית היא רבצנית היא, ונמצאת רבצנית בלבד או נשכנית, הרי זה מקח טעות, היו בה כל המומין שמנה, אין זה מקח טעות" (ה"ח), ו"כולן או מקצתן" שכתב בה"ט פירוש הסיפא היא, ולא מן ה"בעיא". אבל בסגנון שבטור, מוכרח לומר שהסב הבעיא על הסיפא, ולא הביא ענין "כל המומין שהזכיר" אלא כאן.

ויוצא לשיטת הרמב"ם ש"כל המומין" בבעיא זו מוסב על מומין ניכרים (כברישא), ולטור מוסב על מומין שאינם נראין (כבסיפא, כלשון הרי"ף ש"מום אחר" בסיפא אינו נראה). וכן בקיצור פסקי הרא"ש מפורש: "מום זה ועוד מומין אחרים, ולא היו נראין, אין זה מקח טעות אפילו היו בה כל המומין" — על הסיפא. ובפירושו כ"י על פסקי הרא"ש, אף שאין מועתקת שם תיבת "אפילו", כתוב: "היו בה כל המומין הללו מאי, אסיפא קאי, שפירש לו המומין, מי אמר' נהי דבחד מומא לא הוי מקח טעות, כיון שיש בה כלן הוי מקח טעות

או לא". ועיין פרישה לטור שם, ס"ק ה, ועיין היטב באור הגר"א ס"ק טז (וכתב שם: "ורש"י מחק אפי' בד"ה אפילו וכן הוא ברמב"ם כיון שקאי ארישא לא שייך אפי'").

ודומה שהיה נסיון אחר לפרש תיבת "אפילו" שברא"ש, ודוקא כשיטת הרי"ף ורש"י, כדבעי, שהרי ברפוסים המאוחרים הוסיפו וגרסו ברא"ש: "אפי' לא היו בה" וכו'! (בתשובת רב אשי, ולא בשאלת רב אחא). ובר"ו וכתביהיד ליתא, והשוה פלפולא חריפתא. וכבר ברפוס וילנא הקיפו תיבת "לא". וקרוב לומר, שמי שהוסיף כן רצה ליישב תיבת "אפילו" לשיטת הרי"ף, וארישא. ופירש שאם אין בה שאר המומין הוא מקח טעות, ואם היו בה כל המומין הללו אין זה מקח טעות, ואפילו לא היו בה כולם, אלא מקצתם, אין זה מקח טעות. והוא מעין לשון מקוצר מאד, ופשיטא שהוספה היא, ויש למחקה (ושלא כרי"א וורטהיימר בהע' 53 לפסקי הרי"ד, עמ' רעג, שרצה לומר "כ"ה גירסת הרא"ש ובחנם מחקו" וכו', עיי"ש, ולעיל הע' 55).

והנה, כשיטת הטור מצאנו בפירושי חכמי פרובנס. בפירושי הפרובנסלי כ"י: "היו בה כל המומין האלו מהו, פי' אם אמ' לו מום זה ומומין אחרים יש בה שאינם נכרי' בה, ונמצאו בה כל אלו המומין מהו ... ומסקנא דאפלו היו בה כל המומין כל האלו אין זה מקח טעות. וצ"ע, כי יש בזה פי' אחר לר"ש ועוד פירו' אחרים, וצ"ע" (= שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעו). והסמיך את הדברים בהמשך לדברי הרי"ף (שהביא שם, בשם "הגאון"). והשוה ספר ההשלמה. ובמיוחס לריטב"א שם פירש כאופן הראשון (וראה בהע' 125), והוסיף: "כן נראה מפירוש ר"ש ומפירוש הרב אלפסי, ומצאתי בשם ר"ח שפירש ע"א, ולפי פירושו היו בה כל המומין וכו' ארישא קא י". בפירוש ר"ח כ"י (ראה עמ' 212) נראית שיטתו כרש"י ורי"ף. ולענייננו כתב רק: "ואסיקנא (משמא) דרבא היו בה כל המומין הללו אין זה מקח טעות". ויש עוד לברר יחסם של שני המקורות האלה, ומהו לשון פירוש ר"ח עצמו. מ"מ, נראה במה שמכנה בעל החידושים הללו את שיטת הרי"ח "ארישא", שר"ל ארישא ממש, בניגוד לשיטה הקודמת, שהציע על הוה אמינא שרייק מן הרישא, עיין היטב בהע' 125, וכלל לא התכוין לומר שאותה שיטה מציעה שאלה זו אסיפא דברייתא.

ונראה לי פשר שיטת הטור ודעימיה, ששיטה זו מצרפת לשונות מן הרי"ף, רש"י, והרמב"ם, ובהם אף יסודות שחלוקים בהם רש"י והרי"ף, לכדי שיטה אחת, ועל ידי כך הסבו שאלת רב אחא על הסיפא, בניגוד לשיטת החכמים הנ"ל, שכל אחד מהם הסב שאלה זו על הרישא! לסיפא דברייתא "מום זה ומום אחר", פירש רש"י, "שפירש לו שם אותו מום לבדו, ואמר לו מום זה בה, ועוד מומין אחרים". לפירושו, המום שחל בו החשש של מקח טעות הוא הנקרא בברייתא "מום זה", ו"אותו מום הזכיר לו לבדו" (ד"ה אין זה); "שאינו מזכיר אלא אחד" (תוס' ד"ה היו בה). ו"מום אחר" שבברייתא עשאו רש"י רבים: "ועוד מומין אחרים", והם מקבילים לאותם מומים שבירשא, שבניהם סנפו להוהא מום שיש בה, אלא שכאן בסיפא לא פירטם אלא כללם, ואין איפוא "סנפו". ואילו לפי מה שכתב הרי"ף לסיפא זו (ראה לעיל עמ' 213 ד"ה ומכיון, ועמ' 214 ד"ה מום זה), המום שחל בו החשש של מקח טעות הוא הנקרא בברייתא "מום אחר", והוא אינו נראה לעין, כפי שבירשא אותו "מום אחר" שסנפו בין המומין אינו ניכר לעין. ומדובר שהזכיר לו את שני המומין במפורש ("מום זה", "מום פלוני"). אחר נראה ואחר אינו נראה. ואין כאן "סנפו", כי לא החביאו לאותו מום שאינו נראה בין מומין שאין בה, ולא אמ' לו אלא מומין שבה. (ועל הפרש זה בין רש"י להרי"ף כתב הרא"ש: "ורש"י והתוספות (כ"ה בד"ר) פירשו שיטה אחרת", וראה הע' 108; בערוך, ערך סנפו: "מום זה בה ומום פלוני ופלוני, אע"פ שסנפו [כלומר, ל"מום זה"], ההוא הוה ליה למברק ברישא"). אשר לבעיא דרב אחא, בודאי אף הרי"ף, כמו רש"י, הסב אותה על הרישא, שהרי בסיפא, לפי הרי"ף, הוזכרו רק שני מומין, ואין הרי"ף גורס "אפילו", ו"כל המומין הללו" הם המומין שהוזכרו ברישא.

בקיצור פסקי הרא"ש, תפס רבינו בעל הטורים מזה ומזה: "מום זה ועוד מומין אחרים" כרש"י ממש, ועל אותן "מומין אחרים" עלה החשש של מקח טעות, שלא כרש"י, אלא כרי"ף ל"מום אחר", יחיד; "ולא היו נראים" כברי"ף. ועל ריבוי מומין הזה שפירש בסיפא, הסב דינו של רב אחא ורב מרדכי, ובגירסת "אפילו": "אין זה מקח טעות אפילו היו בה כל המומין", שלא כשניהם. ודומה שמ"ש בפירוש שעל הרא"ש קודם לניסוח זה שבקיצור פסקי הרא"ש, שהרי בפירוש הנ"ל טרם הכניס כאן את הריבוי הנ"ל, ולכן כותב לשאלה: "מי אמרי' נהי

ד ב ח ד מ ו מ א לא הוי מקח טעות" וכו'. גם בספר הטורים עיבד רבינו את לשון הרי"ף להזכיר בסיפא מומין רבים, אלא שכאן העמיד עיבור זה, לא על רש"י אלא על הרמב"ם (ראה להלן הע' 107). את הדין של הסיפא פותח בלשון הרי"ף ("ניכר"). מגדירו עליפי לשון הרמב"ם ("יש בה מום פלוני, ומום פלוני ופלוני"), בריבוי, והם המומין שאין נכרים הגורמים למקח טעות. על כך הסב דין רב אחא ורב מרדכי ("ואפילו היו בה כל המומין שהזכיר"), ומסיים בלשון הרי"ף ל ס י פ א, החל כעת אף בדין "כל המומין": "שהרי לא הטעהו" וכו' (ואף הב"ה, כנ"ל, בנה שיטת הרי"ף בצירוף לשון הרמב"ם). וכן בלשון הפירוש הפרובנסלי הנ"ל אנו מוצאים צירוף כזה, מלשון הרי"ף, רש"י והרמב"ם, על הבעיא, לאחר לשון הרי"ף על הסיפא, עיין שם. ומצרף לשון רש"י והרי"ף כבקיצור פיסקי הרא"ש. וחשש מקח טעות עולה על "מומין אחרים", וכותב "שהרי היה לו לשאול על אחרים", כפי שכתב רש"י על "מום זה" (ד"ה אין זה מקח טעות), וכן: "ואמרתי להשביח דעתי הוא עושה", כלשון הרי"ף לרישא. וגורס "אפילו". ועיין לעיל הע' 75.

ועיין בביאור הגר"א הנ"ל מה שכתב בתוס' ד"ה היו בה. ומשמע שרוצה לפרש דברי התוספות ששאלת רב אחא מוסבת א ס י פ א. וז"ל הגר"א בזה: "אבל תוס' בד"ה היו פי' ד ב ס י פ א מום זה כו' מיירי שיש בה גם המום האחר, ואינו מזכיר אלא שני מומין, מום זה שמקפיד ומום אחר שיש בה ואינו מקפיד, ולכך קמ"ב ע"א ל"ה אי דוקא שני מומין, אבל היה בה כל המומין ה"ז מקח טעות א"ד אפי' כל המומין בה ג"כ אינו מקח טעות ול"ד מום זה ומום אחר אלא משום דאית בה שני המומין וה"ה לכולם, וקא' ומום אחר שבה וז"ש התוס' והא דקתני מום זה ומום אחר ה"ה וכו'. ורש"י מחק אפי' בד"ה אפילו וכן הוא ברמב"ם כיון שקאי ארישא לא שייך אפי', אבל לפי' תוס' שייך שפיר אפי' ... והנה הטוש"ע ... ואמר אפי' היה כו' שהוא כג' התוס' ורא"ש דגרסי שם אפי' ומפ' שקאי אסיפא".

אולם מלשונם של התוספות נראה באופן ברור שהם מפרשים שאלה זו ארישא, וכן ברור שאינם גורסים "אפילו". בדיבור הנידון, מציעים התוספות את שאלתו של רב אחא בצורת שתי אפשרויות לפירוש הברייתא, והשניה היא זו שמתאימה לתשובתו של רב מרדכי. באפשרות הראשונה אמרו שהרישא עצמה של הברייתא, הקובעת "הרי זה מקח טעות", כבר מדברת שיש בה כל המומין הללו ("מיירי כגון שכל המומין היו בה"). לפי האפשרות השניה, עוסקת הרישא דוקא כשכל המומין (חוץ מזה שסנפו) אינם נמצאים בה, וזהו מקח טעות, שסנף מה שיש בה עם מה שאין בה. ואילו היו בה כל המומין אין זה מקח טעות. וכאמור, כאפשרות זו נפסק, והיא ההפך של "אפילו", וכפי שאמרו התוספות, "אבל אם כולם אמת לא הוי מקח טעות" — אבל הוא הפך אפילו. ודיבור מופלא זה של תוספות נעשה מעין פירוש לפירוש רש"י. רש"י עצמו פירש את הרישא שבברייתא כבאפשרות השניה.

באפשרות הראשונה, נתפרשה הרישא אצל תוספות כפי שפירש רש"י בבעיא דרב אחא. כלומר, ששאל, האם אף בזו יהיה מקח טעות. רש"י פירש את הסיפא של הברייתא כבאפשרות הראשונה שהציעו התוספות, והוא פירוש נכון גם לאפשרות השניה, אלא שבכאן אפשר לומר "לא זו אף זו" — לא רק שלא אמר אלא מום אחד, אלא אפילו כלל כמה מומים, כיון שכולם בה, אין זה מקח טעות.

הגר"א כתב "וגם בתוס' נדחק הב"ח". הב"ח ייחס לתוספות שיטה כפירוש רש"י — "וכך פירשו התוס' להדיא" (ומה שרצה הב"ח לפרש בסיפא, עיין לעיל).

וראה לעיל, עמ' 209, ד"ה הרי שיטתו, על רב האי גאון. ולמ"ש הב"ח לשיטת הרמב"ם, ראה לעיל הע' 55.

הסוגיא התשיעית — נפח ומשאו (פ ע"א-ע"ב)

שנינו בתוספתא פ"ז ה"י: "השוכר את החמור להביא לתך חיטין והביא שש עשרה שעורים פטור, אם הוסיף על משאו חייב, וכמה יוסיף על משאו ויהא חייב, סומכוס אומר משום ר' מאיר קב לכתף, שלש סאין לעגלה, וספינה לפי מה שהיא". לפי תנא זה, הביא ט"ז שעורים פטור, שלא הוסיף על משאו, שמשקל ט"ז סאין של שעורים כמשקל לתך (ט"ו סאין) חטין, שהשעורים קלים מן החטים. ורק "אם הוסיף על משאו, חייב", כלומר, אם הוסיף משקל, אבל במה שהוסיף נפח (ט"ז סאין במקום ט"ו) פטור, שאין הנפח קשה כמשוי.¹

ברישא דמתניתין, "להביא חיטים והביא שעורים", הכוונה, שכרה להביא משאוי חטים, כרגיל לתך, והביא שעורים באותו משקל, כלומר ט"ז סאין.² והמשנה חלוקה על סברת הברייתא שבתוספתא,³ וסבור תנא דמתניתין, שאף שלא הוסיף על משאה במשקל, מכל מקום אף הנפח קשה במשאו,⁴ וחייב על תוספת נפח.⁵ כן הוא פשט המשנה, וכן פירש רבינו יהונתן: "השוכר את החמור להביא עליה חטים וכו', כלומר כמו שיכולה לטעון, דהיינו לתך חטים, והביא עליה שעורים כמו שיכולה לטעון, דהיינו י"ז

¹ על הסכמי גודל משוי בחזוים רומיים בענין בהמות משא, עיין D.19.2.30.2, ועיין מה שהביא ר"ח אלבק בהשלמות עמ' 426, מטכסטים של לנסברגר. לענייני נפח ומשקל של תבואה בעולם העתיק ההלניסטי-רומי, עיין: L. Foxhall – H. A. Forbes, "Sitometreia: The Role of Grain as a Staple Food in Classical Antiquity", *Chiron* 12 (1982), pp. 42-90. שם הביאו חישובי משקל ע"פ פליניוס, והעירו בדרך כלל על הקשיים בחישוב ע"פ נתונים מהעולם העתיק, על שינויי משקל כתבואה מאיזורים שונים בעולם, ועוד. אף העירו על קלותן היחסית של השעורים לעומת החטים. לפי חישובי המשקל הממוצעים שאומצו שם, כובד השעורים נחשב שמונים אחוז מן החטים, ואילו לפי המידות שבסוגיותיו ומקבילותיה, בערך תשעים וארבעה אחוז. ועיין להלן הע' 71, מה שכתב הרי"ד ע"פ "מעשים בכל יום".

² על כך שמשאוי קבוע של חמור היה לתך, השוה ספרי דברים, פס' שמג (עמ' 396): "הטעינו לחמור לתך ולכלב שלש סאים" עיי"ש (=ויק"ר, עמ' רעה, ושם: "הטעינו לחמורו חמש סאין", אבל כ"ה "לתך" בחילופי הנוסחאות, עיי"ש ובהערות, וכ"ה בשרידי הגניזה, מבוא ונספחים לויק"ר, עמ' 30, 34). ועיין להלן, הע' 88. ובהיות ומידות המשאות היו קבועות, אמרו חכמים דרך מליצה "אית עילאי יותר ממשאי" (שהש"ר, ב, טז).

³ רי"ן אפשטיין כתב על הברייתא בתוספתא ש"חולקת היא על סיפא של משנתנו ... ולא כ"ש על ראשה" (מבוא לנוה"מ, עמ' 380-381). אבל אמר כן לשיטתו, שפירש רישא דמתניתין שחייב על שינוי מין התבואה בלבד, ראה להלן עמ' 232-233 בפרוטרוט.

⁴ במשנה שבירושלמי (כ"י לידן ואילך) ליתא "מפני שהנפח ... ואם הוסיף על משאו חייב", ובנתיבות ירושלים, רה"ד, רצה לומר שהוא מהדורא קמא של רבי. ברם פשוט שהשטמת הדומות לפנינו (ובכ"ל נקודתיים על כ' של "כמה", אבל לא הושלם בגליון). והשוה אוצר הברייתות, ג, עמ' 428, וא' שכטר, המשנה בבבלי ובירושלמי, ירושלים תשי"ט, עמ' רמא. וכן איתא לדיבור הזה בכ"י פרמה. (על יחס משנת כ"ל לכ"י פרמה, ראה י"צ פיינשטין, "על המשנה שלפני הירושלמי כתביד לידן", תרביץ מה [תשל"ו], עמ' 178-210 [=הנ"ל, מסורות ונוסחאות בתלמוד, רמת-גן תשמ"ה, עמ' 13-45], וציין שם למבוא לנוה"מ, עמ' 945).

⁵ במשנה שבריי"ף: "והביא עליה שעורים פטור" (ר"ק), וכן בכ"י ביהמ"ד: "פטור", וכ"ה ברוב כתביהיד. וכ"ה "פטור" בס' האגודה. ומי שגרס "פטור" יכול לפרש אף הוא במשנה שהביא משקל במשקל, ויסבור שבשעורין אין כל

סאין של שעורים, משקלם כחמש עשרה סאין של חטים, ואפילו הכי שאין שוקלין יותר, חייב, מפני שהנפח קשה כמשוי, כלומר דבוראי יותר נפח יש ל"ו סאין של שעורים משיש לט"ו סאין של חטים, ואותו נפח קשה לה כאילו הוסיף על משאה הרבה".

וכך נראה לפרש המשנה אף לרעת אב"י ורבא בסוגיין, לפי עצם מימרותיהם, כפי שאנו באים לפרט להלן. ברם לשיטת בעל הסוגיא אליבא דאב"י איאפשר לפרש כן,⁶ ורש"י פירש את המשנה לפי שיטה זו שהציע בעל הסוגיא אליבא דאב"י. וכוונת רש"י בפירוש משנתנו, ששכר את החמור להביא לתך חטים, ובמקומן הביא לתך שעורים (ד"ה מפני שהנפח), ועל אותו לתך שעורים שוב הוסיף ג' קבין (ד"ה חייב). כלומר, הביא ט"ו סאין וחצי הסאה, ואותו חצי סאה הוא התוספת.⁷ אלא כאמור זהו לשיטת הגמרא אליבא דאב"י, ופשוטה של משנה מתפרש בלתך והביא ט"ו, והנפח עצמו נחשב כתוספת המחייבת.⁸

ואשר לסיפא של המשנה, "להביא לתך חטים" וכו', כאן בא מסדר המשנה לצרף מתניתא השוה לאותה ברייתא הנ"ל השנויה לפנינו בתוספתא, כפי שהשוואת סגנון מראה, שמבחינת ניסוחן (למרות השינויים שבשתי המסורות), ברור שבעיקרון אחת הן. ברם איאפשר לצרף כאותה הלכה שבתוספתא לאחר רישא דמתניתין, שהרי חלוקות הן — לפי משנתנו תוספת נפח מחייבת, ולפי הברייטא שבתוספתא תוספת נפח אינה מחייבת.⁹ ומכאן, בכדי לתאם שתי ההלכות, שינה המסדר, ובמקום "והביא שש עשרה שעורים פטור" (שהרי לשיטתו אינו פטור), שינה וגרס "והביא לתך שעורים פטור". והואיל שינוי זה לסלק את הסתירה שבין שתי ההלכות, ואפשר מעתה לשנות את שתייהן במשנתנו. את שאר הלשון השאיר המסדר על כנו, ולא רצה להגיה יותר, אע"פ שלאחר הגהתו צריך מעתה לדחוק קצת בפירוש המשנה. ראשית כל, "הביא לתך שעורים פטור", אין לך פשיטא גדולה מזו שהרי לא הוסיף לא משקל ולא נפח, ולאחר "שהנפח קשה במשוי" שברישא, ברור שבשינוי מין התבואה בלבד, בלא תוספת כלשהיא, פטור. ומה גם שכאן אפילו היקל במשקלה.¹⁰

כך נפח לגבי חטין, ופטור, ורק בתבן, שנפחו גדול מתבואה של אותו משקל, חייב. אבל ברור שתיבה זו הגהה מוטעית היא, וכן מחקה בספר דרך תמים שבספר תמת ישרים (וע"פ זה הוקפה בדפוסים מאוחרים). ובאמת בכמה כתיב"ד ליתא (סן פרנציסקו, פריז 311, פריז 316, פרנקפורט), והכל נמשך אל "חייב" להלן, וכפי שהוא במשניות כ"י קויפמן ורעמיה. וכן ברי"ף כ"י פרמה 134 הגיהו, אלא שנוספה ההגהה על הגירסא במקום להחליפה, וכתוב: חייב פטור. ואילו בכ"י לונדון (הספריה הבריטית 474.1) הרחיבו פרשנות אותה גירסא, וניסחו (אחרי "חטים והביא עליה שעורים"): "שעורים והביא עליה חטים פטור".

⁶ ורוב הראשונים ייחסו פרשנות זו לשיטת רבא בלבד, עי' רש"י ד"ה תיקלא כתקלא, תוס' ד"ה קשה, ראב"ד (כבהע' 20). רמב"ם, פ"ד מהל' שכירות ה"ד: "במשקלה" (כרבא). ועי' הע' 8.

⁷ והשוה תוס' ד"ה תרגמה. וכן ברי"ף לשיטת אב"י: "אם שכר את החמור להביא עליה לתך חטין והביא עליה לתך שעורים ... ואם הוסיף עליהן שלשת קבין, חייב".

⁸ כשיטת בעל הגמרא אליבא דרבא, וכן פירש הרמב"ם כשיטה זו בפיה"מ, וכן המאירי, עמ' 309, ובתלמיד הרשב"א, עמ' רכז, בהתאם להלכה. ועי' ביאור הגר"א, ס' שח"ס"ד. וכן פירש כשיטת רבא בתפארת ישראל על המשניות, ור"ח אלבק בפירושו, ועי' מ"ש בהשלמות, עמ' 426, והשאר בצ"ע. והשוה דינער בהגהותיו, ואף הוא פירש כרבא לפי פשטות הלשון.

⁹ לתופעה זו, סידור זו ליד זו במשנה של הלכות חלוקות, אבל דומות בלשונן, השוה לעיל הסוגיא השלישית, עמ' 135, הע' 33.

¹⁰ ופירש רבינו יהונתן: "אבל השוכר את החמור להוליך עליה לתך חטים, והוא שיהיה להקל, פטור, שהרי מיעט בכובד, ואע"ג דמילתא דפשיטא היא, אבל נקט לה משום סופא" וכו'. ועי' שאר המפרשים. ובעין יהוסף היקשה ותירץ, והמשיך: "אך מ"מ ק' דהאי בבא לא אשמועינן כלום (כצ"ל), ולא הוה ליה למיתני. וי"ל בדוחק" וכו'.

ובמיוחד, מכיון שהגיה "ל תך שעורים", הרי כעת מוזכרים בסיפא זו של המשנה שני משאות, לתך חטים ולתך שעורים. מעתה, הלשון בהמשך "ואם הוסיף על משאו חייב" מתפרש לכאורה שמוסב על לתך שעורים דוקא, שהוזכר אחרון.¹¹ ומכאן באה השיטה שבעל הגמרא פיתח אליבא דאביי, שבלתך שעורים במקום לתך חטים, עם תוספת ג' קבין (= ט"ו סאין וחצי) חייב, ודין התוספת נאמר על לתך שעורין דוקא, ועשה כל בבות המשנה רצף אחד.¹² ברם אין זו כוונת הלשון המקורי, כפי שהוא בברייתא שבתוספתא; שם נאמר, "להביא לתך חטיין והביא שש עשרה שעורים פטור, אם הוסיף על משאו חייב". דין זה שוה לשני המשאות שהוזכרו לעיל, ו"משאו" מוסב על שניהם, שהרי בין ט"ו חטים בין ט"ז שעורים הם משוי של חמור, ואומר אם הוסיף על משוי זה, חייב (כשיטת רבא בסוגיא). ובודאי התכוין מסדר המשנה שאף משנתו תתפרש כן כאותה הלכה קדומה, שתוספת מחייבת כשהוסיפה על משוי רגיל של חמור, ולא הגיה אותה הגהה ("לתך") אלא להרחיק סתירת הרישא בענין נפח, ותו לא. ואף שלא טרח להגיה וליישב שאר פרטי הסגנון בהמשך, קרוב לומר שלא התכוין שיבואו לדייק מעתה כאותה שיטה תמוהה שייחס בעל הגמרא לאביי, שתוספת נפח מחייבת גם כשהיקל במשקלה. ואילו לפי הלשון המקורי מתחייב המוסיף בכך רק כשהוסיף משקל על משוי חמור הידוע, שהוא ט"ו חטים, או השוה להן.

הברייתא שבסוגייתנו "תא שמע להביא לתך חטים" וכו' אף היא בעיקרה אינה אלא אותה ברייתא הנ"ל שבתוספתא, שהיא ההלכה ששוקעה במשנתנו (וכן הברייתא להלן "תנו רבנן קב לכתף" וכו', מקבילה היא לסיפא של התוספתא¹³ משמו של סומכוס שאמר בשם ר' מאיר). וכפי שהותאמה הלכה זו בסיפא דמתניתין לרישא, שהגיהו לתך במקום שש עשרה, כך באו להגיה לשונה בברייתא שבסוגיא בכדי להתאימה למשנתנו,¹⁴ אלא שכאן הגיהו בסגנון אחר, דהיינו השאירו שש עשרה, והגיהו חייב במקום פטור. בדרך זו גרסין היום ברוב הנסחים: "והביא שש עשרה שעורים, חייב". ברם בכ"ג כתוב: "והביא {לתך} שש עשרי סעורין פטור". גירסא זו ("והביא שש עשרה

¹¹ עי' פירוש הראב"ד (כבהע' 20): "עוד קשה לי לדעת רבא" וכו'. ועי' תפארת ישראל במשניות, אות מא. ועי' ב"י ס' שח ד"ה השוכר חמור, וב"ח ד"ה השוכר, במ"ש בלשון משאו.

¹² = והא עלה קתני.

¹³ שהיא סיפא דסיפא במשנתנו, "סומכוס אומר" וכו'. וכ"ה מקבילה של ברייתא זו בירושלמי ה"ד, יא ע"א. ובבבלי הביאו אותה בברייתא בפני עצמה (מן: קב לכתף), וכן בירושלמי "תני כמה יוסיף וכו', סומכוס אומר" וכו', בברייתא בפני עצמה. ובאמת יש לסיפא זו אופי של הלכה בפני עצמה, ואינה מוסבת בעיקרה על שינוי חטיין והביא שעורין, ומתפרשת איפוא כר בא בפירוש משנתנו. וכן בחסרי דוד השלם לתוספתא (לג ע"ב מן הספר): "והא דמסיים וכמה יוסיף וכו' מלתא באפי נפשה היא" וכו' (ועיין גאון צבי, רש"י ד"ה חייב, והשוה דינער, בפירוש משנתנו, וא' שכטר, כבהע' 4). ולפחות כך יש לומר לצורת הברייתא שבתוספתא ובסוגיין, שאין שם סאה לגמל וג' קבין לחמור כלל (ואולי השמיטו תיבות אלה, כי הן שנויות כאן במשנה, ועי' בירושלמי שם, ובמבוא לנוה"מ, עמ' 380). ובקב לכתף וכו' לכל הדעות אין מדובר בשינוי. וכשם שהערינו לשיטת רבא, שאין דין זה של "וכמה יוסיף" נחשב סיומה ההכרחי של הרישא, אלא רק לשיטת אביי, הרי אפילו לשיטת אביי צריך לפרש סיפא דמתניתין שמדובר גם בלי שינוי. וכתב רבינו יהונתן: "והיכא דלא שני אליבא דרבא דברי הכל שלשת קבין הוי הוספה", והשוה פסקי ר"ד, עמ' רעג. וכך נתפרשה בבא זו, כדין הוספה גרידא, ולא שינוי, בתשובות הגאונים ("הקצרות"), סי' ג (על התשובה ומקבילותיה, ראה ר"ש אברמסון, שנתון המשפט העברי יאייב [תשמ"ד-תשמ"ו], עמ' 75-76). ועיין להלן עמ' 236, לדעת רב פפא.

¹⁴ ובמיוחד ל"שיטת רבא" נחוצה הגהה זו, שהרי אביי עצמו תירץ ברייתא זו, במה שהיא חולקת על רישא דמתניתין, "במחיקתא". ולאחר שייחדו תירוץ זה ל"שיטת אביי" בלבד (ראה להלן), נשארת הסתירה ל"שיטת רבא" ללא תירוץ. וראה בחידושי הרמב"ן (להלן, הע' 16).

¹⁵ מחזק בנקודות, וכן ראוי למחקה, וראה להלן.

שעורין פטור") היא גירסת רבינו חננאל,¹⁶ והביאורה הראב"ד¹⁷ והרי"ד¹⁸, והיא הגירסא המקורית בגמרא. תיבת "לתך" בכ"י ג המיותרת והנמחקת, אפשר שבאה כמשגרה ממשנתנו, אבל אפשר שהיא באה ממסורת אחרת של הגהה, שהשאירו "פטור", והגיהו "לתך", כבמשנה. ברם בשאר הנסחים גברה ההגהה "פטור ← חייב" (והוסיפו "הא שלשת קבין פטור" בלשון הסוגיא בהתאם לכך).¹⁹ וכן כותב הראב"ד:²⁰ "ת"ש להביא לתך חטים והביא ט"ז שעורים ... פטור ... מיהו קשה לי מתני' דקתני לתך בלתך פטור, הל"ל אפילו ט"ז פטור, ומשום האי קושיא מפכינן לה למתניתא וגרסינן²² חייב" וכו'.²³

¹⁶ בחי' הרמב"ן ד"ה השוכר את החמור, ובשטמ"ק ד"ה וז"ל הרמב"ן השוכר וכו': "ת"ש להביא לתך חטים והבי' שש עשרה שעורין חייב ... וזו גירסתו של רש"י, אבל ר"ח גורס והביא י"ז שעורים פטור ... (עיי"ש), והך ברייתא בחמור היא שנויה בתוספ' דתני בה השוכר את החמור להבי' לתך חטים והבי' י"ז שעורים פטור ... ולהלן בשטמ"ק: "וז"ל הרשב"א להביא לתך חטים והביא י"ז שעורים חייב, כך גירסת רש"י וקשיא לאביי, ור"ח גריס והביא י"ז שעורים פטור וכו' (כ"ה בדפוס ראשון, ובדאי כך נכון, וכ"ה בקיצור שטמ"ק כ"י אוספורד, בודלי 456.1. ובר"ח בטעות: "ור"ח גריס", וכן באומה"ת עמ' תשמא, שיערו בעצמם שהוא שבוש). וכן בערוך ערך מחק (= ערה"ש, ה, עמ' 113): "תרג' אביי במחיקתא, פי' להביא לתך חטים שהן ט"ז סאה והביא י"ז סאה שעורים, פטור, ומשני י"ז סאה שעורים מחוקות הן שהן גדושות לתך". ובדאי הוא על פי פירוש ר"ח, כרגיל. ובפירוש ר"ח כ"י קרוע וחסר, וגם נשתבש הלשון במקצת, אבל מכל מקום ברור שהוא כלשון שבערוך, וגורס פטור: "והדרין ואקשינן על אביי תא שמע להביא לתך חטים וה' [א] חמשה סאין שעורים עליה פטור ואי [] קשה וכמ' שאז' אמאי פטור, ושאני (צ"ל: ומשאני) שש עשרה מחוקות שיהו גדושות לתך, והיל' כרבא" וכו' (ומ"ש "חמשה" וכו', נראה שצ"ל: שש עשרה, וכערוך הנ"ל).
¹⁷ ראה להלן הע' 20.
¹⁸ פסקי רי"ד, עמ' רעד.

¹⁹ ובכ"פ עדיין ליתא "הא שלשת קבין פטור". ראה חילוף-גירסא 3, ולעיל הע' 16, ועיין להלן.
²⁰ דברי הראב"ד מובאים בחידושים המיוחסים לריטב"א ובשטמ"ק, וכאן הבאנו הלשון ע"פ שטמ"ק. במיוחד לריטב"א, צח ע"א וע"ב מן הספר; ובסד"ה תרגמא כתוב "עכ"ל הראב"ד ז"ל". וכנראה תחילת לשון הראב"ד בתחילת הסוגיא ד"ה להביא חטים, שייך לפירוש המשנה, וכן מובא אותו דיבור בשטמ"ק ד"ה מתני' להביא, בשם הראב"ד (בסוגיא הקודמת, סיים המיוחס לריטב"א בלשון הראב"ד, וציין "ע"כ", ובסוגיאן אפוא, הוא המשך, ללא לשון חדש של פתיחה). ומן "נפחא כתקלא" שבר"ה ולרבא, שם עד הסוף, הוא בשטמ"ק ד"ה וז"ל הריטב"א אביי אמר קשה כמשאוי תנן, מלה במלה בשינויים קלים. וקשה, שאין דיבור זה בא בכתב-היד של חידושי הריטב"א (ועיין מהד' האלפערן, עמ' 178, הע' 82), והעיקר, שכבר ראינו שלשון הראב"ד הוא. וכן קשה לומר שמביא את הלשון מתוך המיוחס לריטב"א, ובשם "ריטב"א", שהרי אין השטמ"ק רגיל להביא מחיבור זה, והמובא בשטמ"ק בשם ריטב"א למסכת זו הוא מחידושי הריטב"א עצמו (ראה מבואו של ר"ה האלפערן למהדורתו, חידושי הריטב"א החדשים ב"מ). ובשטמ"ק דפוס ראשון (אמסטרדם תפ"א) כתוב: "וז"ל הרי"ב א", ואף הוא שיבוש, ולמעשה בדיבור זה בא לשון הראב"ד, ונראה שכצ"ל: "הראב"ד" בשטמ"ק (ויש לתקן קצת בדברי כמה מחברים חדשים, שהביאו הדברים בשם ריטב"א, ולא הרגישו בקשים בכך).

רק לגבי ד"ה איתמר אביי, וד"ה ולרבא הכי מפרשינן, עד "סאה לגמל וכו'", במיוחד לריטב"א, אין הוכחה מפורשת שהוא לשון הראב"ד. ובאמת בדבורים אלה עובר לשון הפירוש כמה פעמים בין שיטות אביי ורבא ("איתמר אביי אמר"; "ולרבא הכי מפרשינן"; "נפחא כתקלא" וכו', והיא שיטת אביי [ובשטמ"ק הקדימו לו: אביי אמר כמשאוי תנן]; "רבא אמר קשה למשוי"). וכן הנאמר בד"ה ולרבא, הוכפל בדברי הראב"ד להלן ד"ה רבא. ובאמת אותם שני דבורים, ובמיוחד השני, מתאימים ממש ללשון התוספות ד"ה וקשה. ואפשר שהיו בפירוש הראב"ד לפני בעל החידושים, ולכן ציין "עכ"ל הראב"ד" רק בסוף, או שבעל המיוחס לריטב"א הוסיף ע"פ התוספות. ומה שהבאנו בשם הראב"ד בדברינו להלן אינו שייך לשני דיבורים אלה.

²¹ בשטמ"ק: בגמל; במיוחד לריטב"א: בחמור. וראה להלן הע' 68.

²² מפכינן וכו'. במיוחד לריטב"א: "מ ש נ י ליה למתניתין וגרסי". בדפוס אמסטרדם: "מפני", והוא שריד משובש מן: "מפכינן" (וראה כור לזהב).

²³ על שינוי הגירסא כעין זה והפיכת לשון הברייתא, עי' אוצר הגאונים כתובות, התשובות, סי' תקיז (= שטמ"ק לכתובות מח ע"ב), בשם רב האי גאון.

וכך נראית השתלשלות הגירסאות האלה, שהגיעו סיפא דמתניתין וגם את הברייתא בסוגיא, להתאימן לרישא דמתניתין הסוברת שתוספת נפח מחייבת, שהנפח קשה למשוי. מסכיב לרישא זו בנויה סוגייתנו, שחלקו אביי ורבא בדבור זה שבמשנה, "אביי אמר קשה כמשאוי תנן, רבא אמר קשה למשאוי תנן". ואפשר שמתחילה לא חלקו אביי ורבא אלא לענין גירסת המשנה בלבד, ולא להלכתא. לדעת אביי אנו שונים²⁴ במשנה "ש ה נ פ ח ק ש ה כ מ ש ו י", כלומר, שתוספת הנפח שהוסיף קשה כאילו הוסיף משקל, וחייב עליה (או שרצה לגרוס: במשוי,²⁵ ומשמעה כפשוטה).²⁶ ולדעת רבא אנו שונים "ש ה נ פ ח ק ש ה ל מ ש ו י", דהיינו שתוספת נפח עושה את המשוי שעל גבי החמור יותר קשה לשאת. ודומה מחלוקת זו למחלוקתם בפסחים סד ע"ב (על "נעלו דלתות עזרה"): "איתמר אביי אמר ננעלו תנן, רבא אמר נועלין תנן", ולזו שבקידושין סט ע"ב (על "עשרה יוחסים עלו מבבל"): "איתמר אביי אמר עלו²⁷ תנן ורבא אמר העלום תנן". כנראה דברי אביי בכל אלה הם גירסת המשניות, ודברי רבא כתיקוני סגנון וישובי ענין הם, למען יובנו הדברים היטב.²⁸ ובאמת לשון המשנה מתוקן יותר בסגנון "למשוי", שיהיה "משוי" פירושו המשוי שעל גבי החמור, כמשמעו תמיד.²⁹ וממש כך אפשר לפרש גם בגירסת "במשוי".³⁰ ואילו הסגנון "קשה כמשוי" אינו נוח, שמוכרחים לפרש משוי במובן כובד, משקל.³¹

ברם, אם כי עיקר מחלוקות אביי ורבא הנ"ל לענין גירסא דמתניתין היה, נהגו בעלי הגמרא אף לדייק "מאי בינייהו" במחלוקות אלה כמה שאפשר.³² וכן עשו אף כאן, ופיתחו שתי שיטות מובהקות

²⁴ הרי"ן אפשטיין פתר תיבת תנן: "שנינו" (מבוא לנוה"מ, עמ' 379, 317, 843). ואף שכתב: "=[תנין] (עמ' 843), ברור שהכוונה לזמן עבר, ראה דקדוקו, עמ' 96.

ברם מן ההקשר כאן נראה יותר לפתור כזמן הווה. וכן פתר לויאס צורה זו כזמן הווה, ור"ל שאין בה כינוי חבור (דקדוק ארמית בבלי, עמ' 180, 184), ורשם: "תאנן (כ" קול' מ"ק ג'):" (עמ' 184 הנוכח). וכן ראיתי בספרי ליקוטים עם ניקוד תימני, בהבאת תלמוד: תנן (אם כי בש"ס מנוקד על פי מסורת יהודי תימן ע"י ר"י עמר, בכל מקום שראיתי: תנן). ובאמת רגילה צורה כזאת בזמן הווה, מעין קרין ← קרן, אף תנן ← תנן (ראה "שיירי כתבייד", עלי ספר ט, עמ' 29, ומה שציינתי שם). אבל באמת יש לפתור תיבת תנן ככוללת אף את הכינוי החבור של גוף ראשון רבים, כפי שהמשמעות דורשת. כלומר, היא נגזרת מן תנן אנן, ובמקום תננן (השוה "בענן", לויאס שם, עמ' 185 ו"שיירי כתבייד" שם). בגלל הצטברות ההברות הדומות, אומר הלשון תנן, השוה R. Macuch, *Handbook of Classical and Modern Mandaic*, Berlin 1965, p. 145: Hapology, שרשם בקצרה לתיבה זו כניחוח שבכאן. S. Goldammer, New York 1876, p. 90.

²⁵ ראה גירסת הנסחים.

²⁶ השוה פי' רבינו יונתן (לעיל עמ' 223): "שהנפח קשה כמשוי ... אותו נפח קשה לה כאילו הוסיף על משאה הרבה". הוה אומר, שמפרש הוא את גירסת אביי במשנה כשיטת בעל הגמרא אליבא דרבא! וראה להלן.

²⁷ כזה בכ"מ, בכ"י וטיקן 111, ובדפוס הספרדי. בנדפס נוסף: מאיליהם, וכ"ה בכ"י אוכספורד בודלי 248: מאיליהם, והוא פירוש שנוסף. והשוה מבוא לנוה"מ, עמ' 379 הע' 5.

²⁸ ובלי להכריע אם התכוין רבא שיהיו התנאים שונים מעתה כלשונו, ואם לאו. עיין דברי רי"ן אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 378-381. ושם קובע שעיקר הגירסא כאביי בכולם, ורוצה לומר שדברי רבא אינם הגהה אלא פירוש. מכל מקום, לגבי הנידון כתב: "ורבא הוא ש פ י ר ש ו' הגיה: למשאוי". והוסיף: "ומפני שהלכה כרבא הגיהו קצת ספרים במשנה 'למשאוי', ועל פיהם הוגה בדפוסים המאוחרים (ועי' תו"ט)". אולם, רש"י פירש את המשנה בשיטת אביי, למרות שהלכה כרבא, עיין להלן. וראה מלנו"ה שם, עמ' 383 ואילך.

²⁹ "חמור וגמל אוכלין ממשאוי שעל גביהן"; "לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי", ועוד (עי' אוצר לשון התלמוד, כו, עמ' 1607-1608).

³⁰ עיין חילוף-גירסא 1 וגירסת הנסחים.

³¹ אפשטיין שם (עמ' 380) כתב שהלשון "קשה למשאוי" קשה, עיי"ש, והוא חלק מהכרעתו כשיטת אביי, ראה להלן, עמ' 232-233.

³² ועיין בסוגיות הנ"ל.

לדברי אביי ורבא. שיטת רבא דומה לפירוש המשנה כפשוטה, כדלעיל, ושיטת אביי שיטה אחרת היא, והיא קשה ומתמיהה מכמה בחינות.

"אביי אמר קשה כמשאוי תנן, נ י פ ח א כי תיקלא, ואי מוסיף עליה שלשת קבין מיחייב". הלשון נ י פ ח א בדברי בעל הסוגיא משקף לשון המשנה "ש ה נ פ ח קשה כמשוי"; "נ פ ח קשה כמשוי", פירושו, "נ י פ ח א כי תיקלא".³³ ומפרש שהביא שעורים באותו נפח של החטים — במקום לתך חטים הביא לתך שעורים³⁴ — ומשוי זה חשוב כמשוי זה, שלשיטה זו נפח שוה נחשב כמשקל שוה.³⁵ ברם למה אומרת המשנה על זאת "חייב", שהרי הישוה משאו למשאו שהתנה עליו, ולא הוסיף? ובגלל קושי זה לא ניתן היה לפרש רישא זו כהלכה בפני עצמה, כפי שנראית היא מבחינת הסגנון, ומשך בעל הגמרא את הסיפא אל הרישא, לומר שהפסק שברישא תלוי בתוספת ג' קבין שהוזכרה בסיפא, והוא שאמר: "ואי מוסיף עליה שלשת קבין, מיחייב". והוא שאמרו התוספות: "לאביי סיפא ... קאי לפרש רישא" (ד"ה קשה). וכן הראב"ד: "שהנפח קשה כמשאוי ... וכש הוסיף על המידות קא מ י י ר, כדמפרש בסיפא דמתני', וסיפא לפרושי רישא".³⁶ והדגישו רבותינו את הדבר, שהרי לפי הסגנון, הרישא נראית כהלכה לעצמה.

"רבא אמר קשה למשאוי תנן, תיקלא כתיקלא, ונ י פ ח א הוי תוספת". הפרפרזה של המשנה שבדיבור הזה מקבילה לתחילת לשון המשנה, ונשאת היא כולה בלשון הרישא. "תיקלא כתיקלא" מוסב כאן על "להביא חטים והביא שעורים", והוא כמפרש שבמקום להביא ט"ו חטים הביא ט"ז שעורים.³⁷ ו"נ י פ ח א הוי תוספת" מפרש "ש ה נ פ ח קשה למשוי", ודין המשנה שלם בתוך עצמה. הוה אומר, שהדבורים הבאים להגדיר את שתי השיטות "ניפחא כי תיקלא" ו"תיקלא כתיקלא", אף שהם נראים לגמרי מקבילים, באמת אינם מקבילים מבחינת פרשנות המשנה וניסוח ההלכה. "תיקלא כתיקלא" מקביל לרישא דרישא, "להביא עליה חטין והביא עליה שעורין"; "ניפחא כי תיקלא" לסיפא דרישא: שהנפח וכו'.³⁸ וכן הלשון "תיקלא כתיקלא" טומן בחובו עצם שיטת רבא. ברם הלשון "ניפחא כי תיקלא" קצר מדי, ואינו מבורר כל צורכו מבחינת הגדרת שיטת אביי, וחלקו המפרשים בפרשנותו. ומה שפירש רש"י, לא פירשו כן הראב"ד ורבינו יהונתן אליבא דהלכות הרי"ף.³⁹ וקרוב שהמטבע "תיקלא כי תיקלא" לשיטת רבא, הוטבע קודם,⁴⁰ והקבילו לו מטבע לשיטת אביי.

³³ בספר האגודה: "אביי אמר נ פ ח כמשאוי תנן".

³⁴ השוה רש"י ד"ה מפני שהנפח, רי"ף, ועוד (ראה לעיל, עמ' 224 והע' 7).

³⁵ נפח שוה וכו'. עיין להלן והע' 39.

³⁶ במיוחד לריטב"א, וראשיתו בשטמ"ק ד"ה מתני' להביא. ועיין לשונו, ולהלן שם (וראה לעיל הע' 20). וכן כתב בפסקי רי"ד (עמ' רעג), ועוד. יוצא של"שיטת אביי" צריך להסב את הסיפא של "כמה יוסיף", הן על הרישא של חטין ושעורין, והן במקומו על המציעתא של "לתך חטין", בבת אחת.

³⁷ השוה לעיל עמ' 224 פירוש המשנה, ודברי רבינו יהונתן, ועי' ראב"ד (כנ"ל הע' 20). וכתב לשיטת רבא: "ורישא הכי קאמר, להביא עליה חטים והביא עליה שעורים מ ש ק ל ב מ ש ק ל חייב, שהנפח הוי תוספת" וכו' (ועי' המשכו! ועי' להלן הע' 44).

³⁸ ולולא שמפרש לשון המשנה, היה ראוי לנסח ולומר בשיטת אביי: "ניפחא כי נ י פ ח א", אילו רצה שהסגנון יקביל ל"תיקלא כי תיקלא" שבשיטת רבא. כלומר, לרבא השואת המשקל נחשב השואת משוי שני לראשון, ולאביי די בהשואת הנפח.

³⁹ לפי רש"י (ד"ה ניפחא), הלשון מתפרש: נפח שוה נחשב כמשקל שוה, וכאילו הוא לשון מקוצר. והיה אפשר לקרוא לשיטה זו: "ניפחא כי נ י פ ח א", כנ"ל. ובאמת בפ' המשנה, ד"ה מפני שהנפח, רש"י מנסח: "וכיון דנפח ... כ נ פ ח" וכו'; "נפח כנפח" (ד"ה קשה, עיי"ש). ועיין ד"ה ניפחא כתיקלא (= ניפחא כניפחא הרי הוא כמו תיקלא כתיקלא). והרי"ף כתב לשיטת אביי, לתך ולתך: "אע"פ שהשעורים קלים הן מן החטים, כיון שהשעורים נפוחין (בר"ק בטעות: נכוחין) יתר מן החטים, הרי הן חשובין כ מ ש ק ל החטים, ואם הוסיף עליהן שלשת קבין חייב". וממ"ש "י ת ר

השיטה שייחסו כאן לאב"י קשה, לא רק לגבי פירוש המשנה, שהיא מחייבת אותנו לפרש את הרישא כהלכה שיש בה חיסור והשלמתה באה מן הסיפא, אלא אף מבחינת הסברה שיטת אב"י קשה מאד. כיצד אפשר לומר "ניפחא כתיקלא"? האם משוי ששוה למשוי אחר בנפחו, אבל קל ממנו במשקלו, נחשב כמותו וקשה כמותו? והיא קושיית הראשונים: "דכי אם התנה עמו להוליך ברזל או אבנים והוליך סובין או נוצה, ה"נ דאם יוסיף (כלומר, ג' קבין) יהא חייב" (תוס' ד"ה תרגמה). בודאי מתנגשת שיטה זו עם המציאות הפשוטה, ולא נחה דעתם של הראשונים בשיטת אב"י עד שפירשו אותה ע"פ דברים שאינם כתובים כלל.⁴¹

רק יתרון אחד יש לשיטת אב"י, והוא בקשר לסיפא דמתניתין, שהמדייק בלשונה של סיפא ירצה לפרש "וכמה יוסיף על משאו ויהא חייב" על המשוי שהוזכר באחרונה, דהיינו לתך שעורים. ולפי זה תוספת ג' קבין מחייבת, ומכאן שחייב על ט"ו סאין וחצי שעורים במקום ט"ו סאין של חטין שהתנה. וכיצד יתפרש הדבר? הלא מכאן אתה חייב לומר "ניפחא כי תיקלא", וג' קבין הוו תוספת? ולכן

מן החטים", צריך לומר שמפרש הרי"ף פירוש שונה מפירוש רש"י. "ניפחא כתיקלא" לשיטת הרי"ף אינו נפח שווה, אלא תוספת נפח שדינה כהשוואת משקל השעורים לחטים. ולכן כתב "כיון" וכו'. וכתב רבינו יהונתן על דבריו: "לפירוש הרב ז"ל זה צריך לפרש שמנהגם היה למדוד החטים והשעורים בגודש, ומקבלין השעורים מפני שהם קלים יותר גודש מן החטים, שהם כבידים (כן נראה בכ"י, ובנדפס: פסידים) ונפלין כמעט (צ"ל: במעט) גודש, ועם כל זה אינו עולה לשלשה קבין במשוי של חמור שהוא חצי כור גודש של שעורים מגודש של חטים, וכן צריך לפרש בגמרא לפי זה הפירוש, שאילו היה מנהגם למחוק המדות בין חטים בין שעורים איך יהיה נפח השעורים גדול מן החטים חצי כור שעורים מחצי כור חטים". ומיד מביא רבינו את שיטת רש"י כשיטה אחרת: "אבל הרב רבינו שלמה ז"ל מפרש נפחא כתיקלא, כל דבר שיש לו נפח" וכו'. ולפירוש רבינו יהונתן לשיטת הרי"ף, קלותן של השעורים נותנת גודש כשבא להשוות נפח השעורים לנפח החטין, והוא דבר אחר מתוספת הנפח של שעורין, כשבא להשוות משקלן לחטין, כבשיטת רבא.

ומפרש רבינו יהונתן "ניפחא כי תיקלא" לשיטת הרי"ף במובן: תוספת נפח גודש השעורים על גודש החטים, ובגלל זה נחשב משקל השעורים כמשקל החטים. והכוונה, אף שלאב"י מדובר בלתך חטים והביא לתך שעורים, הרי כשמודד אותן ט"ו סאה חטין, לכל סאה יש גודש, ובשעורין יש להן יותר גודש. ומתקרב הפירוש לשיטת רבא, שלשעורים יותר נפח ונפח זה הוא התוספת המחייבת! והיא אפשר לפי זה ליישב שיטת אב"י בלי לומר בסוגיא "ואי מוסיף עליה שלשת קבין מיחייב". ולכן בכדי ליישב לשון זה בסוגיא וברי"ף כתב רבינו: "ועם כל זה אינו עולה לשלשה קבין" וכו'. ועדיין קשה ליישב פירוש זה בלשון הרי"ף.

וכן פירש הראב"ד (שטמ"ק ובמיוחס לריטב"א, ראה הע' 20) כדברי רבינו יהונתן הנ"ל, עיי"ש בפירוש המשנה ושיטת אב"י. וכן הביא הרמב"ן (בחידושו, ומובא בשטמ"ק) את שיטת הראב"ד ("והרב ר' אברהם בר רב דוד פי'"), ולפי הרמב"ן מכוונת השיטה לרכך את התימה שבשיטת אב"י, עי' להלן הע' 41. וכתב הרמב"ן לשיטה זו, "ובתוס' ג' קבים ונפחא חייב", ואף מכאן משמע שהנפח הוא תוספת, על-יד התוספת של ג' קבים. ושיטת "גדושת" מובאת במאירי בשם "ויש מצרפים בטעם זה", עמ' 309, עיי"ש.

⁴⁰ שפירשו ברור יותר, ומוסכם ע"י הראשונים, עיין הע' 37, ורש"י ד"ה תיקלא כתקלא. ועיין היטב ברמב"ן ד"ה השוכ'. ונראה מ"מ הפרש דק בין השיטות. לרוב הראשונים ר"ל הישוה משקל השעורים למשקל החטים, ולרמב"ן ר"ל הישוה המשא השני (ט"ו שעורים) למשאו של חמור, כבמשא הראשון (ט"ו חטין), שהרי הסיק הרמב"ן שאם שכרו להביא עליה חצי לתך חטין, אינו חייב על תוספת סאה, ואע"פ ששינה, שהרי טרם הגיע למשא שלם של חמור, ולמה יווק בתוספת זו? וכתב: "ראלתי' למה לי תקל' כתקל' ונפח' לתוס', אפי' בתוס' כל דהו ליחייב".

⁴¹ הרמב"ן היקשה בזה"ל: "תימה הוא לאב"י היכי אפשר' דנפחא כתקלא, והלא גלוי וידוע לכל שהחמור מוליך כפלי כפלים תכן מתבואה" (חידושו ושטמ"ק), והביא ישובו של הראב"ד, ודחה: "ואע"פ שתקן מעט חטין ושעורין, לא תקן תבוא' והביא תבן אלא משמע דלאב"י כל המשנה ידוע על התחתונה, ותולין לו בדברים שאין דרכן בכך" וכו' (עיי"ש), והשוה חידושי הר"ן, ד"ה אב"י. "והרשב"א כתב וכל זה אינו מספיק" (שטמ"ק שם). ועי' להלן עמ' 231, ד"ה כפי שראינו.

מקשה בעל הגמרא לרבא מבבא זו, "תנן להביא לתך" וכו', ומה שמתרץ בסוף "הכי קאמר, חטים וחטים, שעורים ושעורין, כמה יוסיף" וכו', נראה מסגנון הגמרא כאילו אינו אלא מה שיוכל רבא לתרץ ברוחק.⁴²

אבל היא הנותנת, שהרי מבחינה הסטורית לשון ההלכה שבסיפא היה "ש ש ע ש ר ה שעורין", והדיבור "ואם הוסיף על משאו", מוסב על משאוי חמור קבוע, בין ט"ו חטין, בין ט"ז שעורין, כאמור. וקרוב ביותר לומר שמסדר המשנה רוצה להשאיר פירוש זה גם לאחר שהגיה הגהתו (כפי שכתבנו לעיל). וחוזר מזה, גם לבבא "וכמה יוסיף" וכו' אופי של הלכה בפני עצמה, ואינה בעיקרה המשך ישיר דוקא, בחינת "קתני עלה" (ראה הע' 13). והוא ממש איפוא כתירוצו הגמרא לרבא חטים וחטים, שעורים ושעורין.⁴³ הוה אומר, אין זה תירוץ רחוק, ו"שיטת רבא" נראית עומק פשוטה של משנה. מכל מקום מוסבר בזה למה היו מן הראשונים שהעדיפו את "שיטת אביי" בפירוש המשנה — הרי מפיסקא זו שבסוגיא משמע, לדעת בעל הגמרא, ששיטה זו מדויקת יותר בלשון המשנה.⁴⁴

אשר לדברי אביי ורבא כלשעצמם, דבריהם קצרים מדיי מכדי להוציא מהם שחלקו באותן שתי שיטות מובהקות שבסוגיא, ודברי אביי "כמשוי תנן" מתפרשים אף הם כשיטה הפשוטה שייחס בעל הגמרא לרבא, וכפי שפירש רבינו יהונתן את המשנה בלשונותיו של אביי ("כמשוי, כאילו") אבל ב"שיטת רבא" (לעיל עמ' 224).

בקושיית "תא שמע" היקשו מברייטא של לתך חטים והביא ט"ז שעורים, שבנוסחה המקורי נאמר "פ ט ו ר" ("כ"י ג ור"ח⁴⁵), ובאותה גירסא מקורית, כמובן, לא אמרו "הא שלשת קבין פטור" (וכפי שדיבור זה עוד חסר בכ"י ג וכו'פ, ראה חילוף-גירסא 3). וקושיא זו מעיקרה באה להקשות על משנתנו הסוברת שתוספת נפח מחייבת, והרי בט"ז שעורין יש תוספת נפח, ולמה פוטרת הברייטא את השוכר, וכפי שראינו לפי פשוטן ששתי הלכות אלה אכן חלוקות וסותרות זו את זו. ועל קושיא זו בא תירוצו של אביי, במחוקות. כלומר, בט"ו הסאין של חטים אין הכוונה לסאין מחוקות, אבל

⁴² עיין בשטמ"ק, ד"ה ולענין פסק כתב הרמ"ך. ונראה שרוצה לתרץ לשיטת רבא תירוץ אחר מזה שבסוגיא (ונראה לי שהלשון שם צריך קצת תיקון), והשאיר בצ"ע. והשוה בהגהות דיננער ובהשלמותיו של אלבק (כבהע' 1).
⁴³ ואם מ"מ תרצה לומר כעת "עלה קתני", יש לפרשה על ט"ז חטים והביא ט"ז שעורין, כפשוטה של ההלכה המקורית.

⁴⁴ כן יש לומר לפירוש הראב"ד (במיוחס לריטב"א ובשטמ"ק, ראה הע' 20) שפירש את המשנה כ"שיטת אביי" בלבד, וכשהציע שיטת רבא לרישא (ראה הע' 37) היקשה: "ולדעת רבא לא פירשה המשנה כמה יהא התוספת לתך בלתך!" (במיוחס לריטב"א בד"ה רבא אמר). ודומה שהיקשה כן כי לאביי מתפרשת הרישא לתך חטים והביא לתך שעורים, והתוספת מתפרשת לה בסיפא. אבל הרי לרבא אינו חייב עד שיביא ט"ז שעורים, וכשנפרש הרישא כן אין צריך להקשות אותה קושיא. ועיין עוד מה שהיקשה שם. וכן במלאכת שלמה פירש "לדעת אביי דפשטא דמתני' כותיה" וכו', עיי"ש.

גם רש"י פירש המשנה כאביי, וציין לכך, שבראש פירוש הגמרא, ד"ה כמשאוי, עם שיטת אביי, כתב: "כדפרישית". ואפשר שכך הכריע לפרש המשנה כנ"ל, או שמא כשם שרש"י היה רגיל לפרש במשנה כסלקא דעתך בסוגיא (ראה: א"מ ליפשיץ, כתבים, א, רש"י, ירושלים תש"ז, עמ' קיג והע' 28), כן היה מפרש כדעה הראשונה בסוגיא (ראה: י' פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, עמ' 52-53, ומס' 2 ואות ג שם. וכנראה שר"ל שם שרש"י פירש כפירוש הראשון כי הכריע שהוא מתאים יותר לפשוטה). במלאכת שלמה כתב: "ורש"י ז"ל בעבור שגרסת המשנה כמשאוי פירשה כאביי, ורבינו עובדיה ז"ל ג"כ תפס פירושו אע"ג דאנן קיימא לן כותיה דרבא, וכן מצאתי אחר"כ שכן כתב נמקי יוסף" וכו', עיי"ש ובנ"י. ועי' תוי"ט. ועי' עין יהוסף, ד"ה השוכר. וכן הרמב"ן בחידושו פירש את המשנה כאביי.

⁴⁵ ראה לעיל עמ' 226 והע' 16.

כשהברייתא אומרת שהביא ט"ז של שעורין, המדובר הוא בסאין מחוקות, ואין בהן יותר נפח מאשר אותן ט"ז חטיין. ובודאי כן דרך האמוראים לתרץ ע"י אוקימתות, ולא להעמיד את המקורות כסותרים. והוא שכתב הרשב"א: "ולפי גירסא זו י"א ד ל ת ר ו ו י ה ו מ ק ש ה, דאפילו רבא מודה במוסיף סאה שהוא חייב".⁴⁶ ובסידור הראשון של סוגייתנו, אין לקושיא זו ענין עם מחלוקת אביי ורבא שבשיטת בעל הגמרא.

ברם אחר כך הגיהו "חייב" במקום "פטור",⁴⁷ והוסיפו את הדיוק: "הא שלשת קבין פטור". כעת זהה הברייתא לרישא דמתניתין לפי הפירוש הפשוט, והיא סותרת איפוא למה שניתן לדייק מן הסיפא של המשנה (שניסחו בה "ל ת ר"ש שעורים במקום "שש עשרה"), דהיינו שתוספת ג' קבין מחייבת בחטין והביא שעורין. וכל זה נוח לרבא, וקשה לשיטת בעל הגמרא אליבא דאביי. והוא שכתב הראב"ד כנ"ל: "... מפכינן לה למתניתא וגרסינן חייב, ודייקי הכי הא ג' קבין פטור, וקשה לאביי".⁴⁸ ובמה שהגיהו כן, בודאי נסתייעו אף מן העובדה שאביי הוא המתירץ כאן, ולכן נוח להפנות את הקושיא נגד "שיטת אביי". ברם מתחילה אין תירוץ זה של אביי קשור לשיטת מימרתו דלעיל, כשם שתירוצם של אביי ורבא להלן לסיפא דברייתא ("קב לכתף" וכו') עצמאיים הם, ואינם קשורים למחלוקתם בראש הסוגיא.⁴⁹

לפי גירסת המגיהים, מיועד תירוץ של אביי "במחיקתא" ליישב למה יהא פטור בתוספת ג' קבין, ואינו חייב עד שיוסיף סאה שלמה. ופירש רש"י:⁵⁰ "ונראה בעיני שמשא החמור לתך, ומדידתן טפופות, ט"ו סאין, ולא מחוקות, ומוקי אביי להא בט"ז מחוקות, שהמחק פוחת ג' קבין, ואין כאן אלא תוספת נפח ג' קבין על לתך טפופות". ורוצה לומר, שט"ז של הברייתא הן כט"ו וג' קבין,⁵¹ ולכן חייב, שהרי הוסיף ג' קבין. ואילו מה שדייקנו הא שלשת קבין, כלומר ט"ו וג' קבין מחוקות, הרי הן בערך כט"ו טפופות, ואין כאן תוספת ג' קבין, ופטור.

כפי שראינו, שיטת בעל הסוגיא אליבא דאביי טומנת בחובה קושי גדול מבחינת הסברה. אם אנו אומרים "ניפחא כי תיקלא" ממש, צריך לומר ש"אם התנה עמו להוליך ברזל או אבנים והוליך סובין"⁵²

⁴⁶ שטמ"ק ד"ה וז"ל הרשב"א, ועיין מה שכתב שם עוד, שמביא דעה אחרת: "וי"מ לדרבא ל"ק", עיי"ש, והוא פירוש הראב"ד (בסמוך לפניו בשטמ"ק שם, ובמיוחס לריטב"א ד"ה ת"ש). וראה להלן, עמ' 233 והע' 62.

⁴⁷ ראה לעיל, עמ' 225.

⁴⁸ כבהע' 20. ומוסיף הראב"ד: "והוא עיקר".

⁴⁹ ולא מעט קורה שבעל הסוגיא מעיר תרגמא ר"פ אליבא דר"א כגון "תרגמא אביי אליבא דרבא" (ב"מ קט ע"א), כשאין דרך לקשר את התירוצו לשיטת המתירץ. אביי מוסב על שתיים מן הבבות של ברייתא זו. בתוספת פ"ז ה"י, באה ברייתא של "להרכיב איש" כסיפא לברייתא של "חטיין ושעורין". ובאותה ברייתא של להרכיב איש, לעיל הסוגיא השביעית, מוסבת שוב מימרא דאביי. ושם נמצאת אף מימרת רב פפא על הברייתא ההיא עם מימרות אחרות שלו על שאר הברייתות שם, כפי שבאה אף מימרת רב פפא בברייתא דילן, סוף סוגיין. וראה לעיל עמ' 185.

⁵⁰ הבאתי לשונו כאן עם שינויים קלים מן הנדפס, על פי גירסת כל כתביהיד (ברוב השינויים, וע"פ רובם של כתביהיד בשאר השינויים). ועיין רש"ש.

⁵¹ לפי הגירסא המקורית (לפני שהגיהו) יש לפרש שט"ז מחוקות שוות לט"ו בלתי מחוקות, ואותן ט"ו אפשר לקרוא להן גדושות, והגודש של כולן ביחד שוה סאה. ואילו לפירוש רש"י, ט"ז המחוקות שוות לט"ו וחצי בלתי מחוקות, כדן תוספת ג' קבין חייב (וכן בתוס' רבינו פרץ לשיטת רש"י: "די"ו מחוקות אינם עולים אלא ט"ו וג' קבין תפופות", והשוה ריטב"א ד"ה תרגמה). והגודש של הבלתי מחוקות שוה חצי סאה, כלומר, חצי הנ"ל. ורש"י לא רצה לקרותן גדושות, אלא טפופות — "טפופות, לא מחוק ולא גדוש" (ע"פ יומא מח ע"א). ובאמת האחרונים התקשו בזה, עי' אומה"ת, עמ' תשמט. ועיין גאון צבי.

⁵² השוה ב"ב צח ע"ב.

או נוצה" באותו נפת, היינו הך ממש (כקושיית התוספות הנ"ל, ד"ה תרגמה). וכן רש"י קיבל סברה זו כפשוטה, שדין המשוי השני כדין הראשון אם יש בהם אותו נפת, אפילו יהיה קל ממנו כמה שיהא,⁵³ ועל סמך סברה זו דחה את הפירוש שמצא בדברי הגאונים (רש"י ד"ה במחיקתא). ואם כי כך נראית סברה זו מלשון הסוגיא, דחו התוספות פשטותה של סברה זו, והציעו ש"ניפחא כי תיקלא" רק במקרים שאין הפרש גדול בשני המשקלים. והוסיף בתוס' הרא"ש: "לא קאמר אביי אלא בחטין ושעורין ותבואה וכיוצא בהן".⁵⁴ וכן בתוס' רבינו פרץ: "דכיון דהתליעו, כי האי גוונא לא יאמר אביי נפח כמשאוי, דאם לא כן קשה, וכי תעלה על דעתך דאביי יאמר דנפח כמשאוי, הא ודאי דלא הוי דבר קל הא דמחיקה היינו כמו נוצה".⁵⁵ וכן כתב הריטב"א לשיטתו זו "דלא בכל דבר קל אמר אביי שהנפח כמשאוי" וכו'.⁵⁶ וכל כך למה? הרי ברור שקשה לקבל סברת "ניפחא כי תיקלא" כלשונה וכפשוטה.

הרי"ן אפשטיין עסק בסוגייתנו בספרו מבוא לנוסח המשנה, עמ' 380-381, ונעיר על דבריו, לפי הסדר. מיד לאחר הבאת לשון הסוגיא עד התירוץ חטין והביא חטין וכו', פתח: "אנו רואים שהמשנה אינה מתפרשת לרבא אלא בדוחק". כוונתו שרואים זאת מתוך הסוגיא, במה שהיו צריכים לתרץ הסיפא אליבא דרבא, וכפי שהסיקו הראשונים. ואמנם יש דוחק ב"שיטת רבא", אבל ראינו שדוחק זה הוא פשט משנתו של תנא דידן, שלאחר שהגיה מה שהגיה, השאיר שאר הלשון והפירוש על כנם, וקיים בעצמו דחקינן ומוקמינן מתנייתא בחד טעמא.⁵⁷

והמשיך: "בלא דוחק אי אפשר לפרשה בכל אופן אלא כאביי". ברם נראה שהרי"ן אפשטיין חזר מזה קצת, שלהלן כתב שאין פשט המשנה כאביי (ובאמת אף ראינו כמה דחקים ישנם לשיטת אביי בפירוש הלכה זו⁵⁸), שכותב הוא: "אבל המשנה עצמה היא משנה 'שבורה' (מי ששנה זו לא שנה זו):

⁵³ וכתב רבינו יהונתן: "הרב רבינו שלמה ז"ל מפרש נפחא כתיקלא, כל דבר שיש לו נפח אפילו תבן (כ"ה בכ"י; בנדרס: הבן) שהוא קל שבקלים, אם ימלא שק אחר שהוא מחזיק יותר מחצי לתן (צ"ל: מלתך, או: מחצי כור) חטים מצטער בהבמה הרבה" וכו' (ד"ה אע"ג).

⁵⁴ עמ' ריב.

⁵⁵ עמ' קנו, והלשון בסופו צריך קצת תיקון, כפי שציין המהדיר בהע' 73 שם. וסיים רבינו שם: "ואי משום [תבן ד]מתני' י"ל דמייירי בתבואה במוץ שלה [ד]מ"ק צת לתבואה" (ראה הע' 74 שם), ועי' שטמ"ק בשם תוס' חיצוניות. ועל התוספות הנ"ל כתב המהר"ם: "צ"ל דס"ל להתוס' דשאני שעורים דיש להם ג' משקל, אלא שאין כבדים כ"כ כמו חטים, אבל התליעו כמו סובין או נוצות, ובהא אין סברא שנאמר שיהא הנפוח שלהם כמשאוי, ואביי נמי מודה בזה, ולפי זה צריך לחלק בין סובין ונצות (!) ובין תבן, דהא תנן נמי במתני' תבואה והביא עליה תבן חייב, ועליה נמי קאי מפני שהנפוח קשה כמשאוי. וצריך לומר דתבן נמי יש לו משקל קצת, ודוחק". ועי' הע' 41. וכן בפירוש פרוכנסלי כ"י היקשה על שיטת אביי: "אלא הא קשיא לן, אביי היכי ס"ד למימ' הנפח קשה כמשאוי, ואם שוכר להביא עליה שעורים והביא עליה תבן, כיון שהנפח קשה כמשאוי, בתוספת משקל ג' קבין חייב, והתוספת היכי חשבי', וצ"ע. ואית דאמ' דדוקא משעורים [לח]טים קאמ' הכי, וכן מתבואה שהן שבליים לתבן, שהן קרובים זה לזה, ואם שכרה ללתן חטים והביא לתן שעורים חייב בתוספת ג' קבין, וכן אם שכרה להביא משאוי תבואה כמנהג העיר, והוסיף על משאוי שלתבן ג' קבין [של תבן] חייב, ואית דמפר' בע"א דאביי מיקל מדרבא וצ"ע" (= שיטת הקדמונים על שלש בבות, עמ' שעו). עמ' קעח, עיי"ש. ולאחר שתירץ כן לשיטה שפירוש מחיקתא "התליעו", הוסיף: "ונכון הוא זה הטעם, ומיהו

לשון מחיקתא נראה כפירש"י" וכו'. וכן בפ' ר"ח כ"י: "מחוקות", ראה הע' 16. ובריטב"א שם הביא אף שיטה שלישית.

⁵⁷ עיין לעיל עמ' 224-225, ד"ה ואשר וד"ה ובמיוחד. וראה להלן, עמ' 236 ד"ה שמע מינה, שאפשר לדייק מרב פפא כשיטת רבא!

⁵⁸ עיין לעיל עמ' 228 ד"ה אביי אמר, ועמ' 229 ד"ה השיטה שייחסו. על הלשון "קשה ל-", עיין לעיל עמ' 227

רישא וסיפא חלוקים. כי כפשוטם של דברים, יוצא מן הרישא כי כל שינוי במין (חטים – שעורים), אף בלא תוספת אסור, ואילו לסיפא אינו אסור אלא בתוספת-משקל". על זה יש להעיר: אמנם כן, היו רישא וסיפא אלו חלוקות מעיקרן, אבל לא מן הטעם,⁵⁹ וכפי שהן במשנתנו כעת, אין ביניהן סתירה. שהרי קשה לומר שמחייבת הרישא על שינוי מחטים לשעורים בלבד⁶⁰ בלי כל תוספת, שהרי המשנה מנמקת את עצמה: "שהנפח קשה כמשוי", ואותו נפח הוא התוספת, כפשט הלשון. מכל מקום, לדעת אפשטיין הרי אין פשט המשנה לגמרי כשיטת אביי, אלא פשוטה משנה שבורה. "ואמנם לתרץ אותה סתירה מכון אביי", והכוונה למה שנאמר בהצעת שיטת אביי: "ואי מוסיף עליה שלשת קבין מיחייב".⁶¹ אולם, כמובן, אין זה לשון אביי, אלא מה שהוציא בעל הסוגיא לשיטתו, ואילו למימרא הפשוטה "כמשוי תנן", קשה לייחס תירוץ לרישא האומר למשוך אליה ג' קבין מן הסיפא.

אח"כ הביא את התוספתא, וכתב: "וזו לגמרי כרבא". אולם למעשה התוספתא קשה גם לרבא. לפי התוספתא הביא שש עשרה שעורים פטור, ואם הוסיף ג' קבין חייב, ולפי רבא שש עשרה שעורים חייב, אף בלי תוספת ג' קבין — "תיקלא כי תיקלא, וניפחא הוי תוספת".⁶²

וכתב במבוא לנ"מ שם: "אף בבבלי נוסח ר"ח (ע' רמב"ן) 'פטור' (וקשיא לאביי)". הבאה זו "וקשיא לאביי", בודאי אף היא מתוך לשון הרמב"ן, וכך לשון הרמב"ן: "... אבל ר"ח גורס והביא י"ו שעורים פטור, וקשיא לאביי. פי' דלרבא אפ' ש' דסאה נמי לא הוי תוספת דליכא תיקלא כתקלא, ודאמרן לא סאה, לישנ' דגמ' הוא,⁶³ א"נ לאו דוקא, אלא לאפוקי מג' קבין".⁶⁴ הרי לא העמיד הרמב"ן ברייתא זו שתהא קשיא לאביי לבד, וניחא לרבא, אלא בטירחה גדולה. ואומר שהתירוץ לעיל "לא, סאה" שיטת בעל הגמרא בלבד,⁶⁵ ורבא עצמו לא סבירא ליה כך,⁶⁶ או שאין דברי הגמרא נאמרים בדיוק,

ר"ה וכך נראית. וכן, בקשר לברייתא, כתב אפשטיין להלן: "ותירוצו של אביי שם 'במחיקתא', שש עשרה סאה מחוקות, רחוק". וכך בפסקי הרי"ד שיצאו עכשיו לאור: "וזה הוא שינויא דחיקא" (עמ' רעד). ואף ש"היה יכול אביי להשיב פשוט: אנא דאמרי כמתניתין", אין זה פשוט לגמרי, ששיטת אביי אינה אמורה ליצג את המשנה כפי שהיא, שהרי המשנה שבורה היא לדברי אפשטיין, אלא שבא אביי לתרצה כפי שתירץ, ראה להלן.

⁵⁹ עיין לעיל עמ' 224, ר"ה ואשר לסיפא. וכבר לפני זמנו של אביי ריפאו את שברה והגיהו: "לתך".
⁶⁰ אפשטיין פירש לתך בלתי, כפי שפירשו לשיטת אביי (אלא שהראשונים שפירשו כן צירפו ענין תוספת ג' הקבין מן הסיפא, שלא כפשט הרישא), ראה לעיל עמ' 224 והע' 7.

⁶¹ שיטה זו יותר מפורשת בהגהות רי"ף דיננער, שכתב לשיטת אביי: "אביי סבור שהרישא בא לאשמועינן שגם בהוספה בנפח חייב כמו בהוספה במשקל. ונראה שפירש כן משום דקשה לו מאי שנא רישא דקתני להביא עליה חטין והביא שעורין חייב ממציעתא דקתני להביא לתך חטין והביא לתך שעורין פטור, ועל כן אומר הוא שהמציעתא באה לגלויי רישא, וה"פ הא דאמרן חייב היינו שאם הוסיף בנפח, דנפח הוא כמשאוי, וכמו שהוספה במשאוי חייב כן הוספה בנפח חייב אבל אם לא הוסיף, כגון ששכר לתך חטין והביא לתך שעורין, פטור". ודיננער עצמו פירש שם פשוט המשנה כרבא.

⁶² ובספר חסדי דוד הביא מסוגיית הבבלי, והוסיף: "מזה היה נר' שט"ס נפל בנוס' התוס' לפנינו, וצ"ל חייב במקום פטור, דאל"כ אתיא דלא ככ"ע, וקשיא גם לרבא" וכו'.

⁶³ ראה להלן הע' 66.

⁶⁴ והובא בשטמ"ק.

⁶⁵ הראשונים הכירו בגבולות שבין המימרות לבין דברי הגמרא, אולם בדרך כלל רצו, עד כמה שאפשר, שלא לפרש דברי שתי המערכות כחלוקים אלו על אלו. ברם בשעת הצורך ובשעת הדחק, כשתמו שאר הישובים, הורו במפורש לתרץ שיטה אחת לדברי האמורא בפני עצמם, ושיטה אחרת לדברי התלמוד בפני עצמם (ועיין "על דרך חקר הסוגיא", עמ' 289-290 והע' 22, 27). ועי' הע' 67.

⁶⁶ וקשה לי על הערת רא"ז מלצר (ללשון הרמב"ן ע"י הע' 63 לעיל), שכתב "פי' ולפי"ז גם רבא יעמוד הברייתא במחיקתא". ואדרבה, מסגנון הרמב"ן ברור שר"ל שלרבא עצמו אין קושיא, והוא אינו צריך לתרץ "במחיקתא" כלל.

והכוונה, יותר מסאה. וכן הביא הרמב"ן שיטה שניה בשם "מאן דמפרש", ליישב הברייתא אליבא דרבא, ודחה את דבריו.⁶⁷ ולא היה הרמב"ן נכנס לדיווחים של שני הפירושים האלה⁶⁸ אלא לסיבה מיוחדת. וכנראה שרוצה לקיים עצם מהלך הסוגיא לשתי הגירסאות, וכשם שלגירסת רש"י שיטת הברייתא "כרבא", ועל אביי לתרץ מה שהיה קשה לשיטתו, כן יש לומר לגירסת ר"ח, או שכך מצא לפניו מפורש

⁶⁷ הפירוש בשם "ומאן דמפרש" דומה לדברי הראב"ד (עי' לעיל, הע' 20), וז"ל הראב"ד: "ת"ש להביא לתך חטים והביא ט"ז שעורים בגמל פטור אע"פ שיש תוספת סאה, תיובתא דאביי. לרבא ודאי נחא הא דקתני במתני' דסאה לגמל הוי תוספת הא אוקמה רבא דלחטים בחטים ולשעורים בשעורים קאי, אבל לחטים בשעורים בעינן סאה יותר תוספת לחמור וסאתים לגמל כפלים בחמור, כמו שהוא נושא משא כפלים בו ... ואם לא הביא אלא ט"ז פטור. ואע"ג דאמר רבא לעיל לא סאה דאלמא בתוספת סאה הושה משקל לתך בלתך ונפחא הוי תוספת, לא דק, דבעי טפי".

כאן הבאנו מתוך שטמ"ק (ועיי"ש כל לשונו). ובמיוחס לריטב"א נפלו קצת שיבושים בלשון (ותיקנם בכור לזוהב), אלא שחזן מזה יש שם שינויים של ממש, שבפתיחת הדיבור כתוב: "ת"ש להביא לתך חטים והביא שש עשרה בחמור פטור ... לרבא ודאי נחא דהא קתני במתני' דסאה לגמל וג' קבין לחמור הוי תוספת" וכו'. והרמב"ן כתב: "ומאן דמפרש לרבא ל"ק דמוקי לה בגמל, אבל לאביי קשיא, דלדידיה סאה לגמל דקתני מתני' מחטין ושעורין קתני, ואמאי פטור, לא דק. ומה הואיל בפירושו דאכתי צ"ל דסאה לא הוי תקלא כתקלא, והדר ביה ממאי דאמרי' לא סאה. והך ברייתא בחמור היא שנויה בתוספ', דתני בה השוכר את החמור להבי' לתך חטין והבי' י"ז שעורים פטור" (וכן דחה הרמב"ן מבחינה אחרת את הפירוש בגמל, שהרי סאה נחשבת תוספת רק למשא, עיי' לעיל שם בחידושי ובשטמ"ק, ובחידושי הר"ן, עמ' קלד-קלח).

את דברי הרמב"ן קשה לפרש על בוריים, עד שיהיו לפנינו דברי "מאן דמפרש" ממש בצורה שהיו לפניו. ברם מן ההכרח להתחיל מרב"ד הנ"ל. ואפשר שהראב"ד הוא שחזר בו (וכן מוסר הרמב"ן על חזרה של הראב"ד להלן בחידושי פח ע"א ד"ה ונופה: "ואשכחנא בפירושי הראב"ד ז"ל שכתב ... ובתר הכי כתב הרב ז"ל ואמר ולא הוא" וכו'). ולשון הראב"ד בשטמ"ק הוא לפני החזרה, ומפרש בגמל. ובמיוחס לריטב"א הוגהו הדברים לאחר חזרה, ואומר "שש עשרה בחמור פטור" (ודומה שבשעת הגהה הוציא אף תיבת "שעורים", שלא כהלכה). וכן במיוחס לריטב"א הוסיפו "וג' קבין לחמור", בהתאם לחזרה, שמפרש בחמור. ומבקר הרמב"ן את הראב"ד מתוך לשון עצמו, שהראב"ד אמר "לא דק" (ע"פ מליצת התלמוד, סוכה ח ע"א, ועוד), ועליו אמר הרמב"ן "לא דק". ונראה שבנה הרמב"ן את פירושו עצמו על פירוש הראב"ד שלאחר חזרה, שמפרש בחמור, ובחטין ושעורין אינו חייב לרבא אלא אם כן יוסיף יותר מסאה, וכשם שאמר הראב"ד "דאמר רבא לעיל לא סאה ... לא דק", כן אמר הרמב"ן על זה "לא דוקא" (רק שהוסיף כדרך התוספות שאפשר גם לומר "לישנ' דגמ' הוא").

לאמיתו של דבר, דברי הראב"ד קשים וארוכים כשלעצמם. הרי כתוב שם: "הא אוקמה רבא דלחטים בחטים ולשעורים בשעורים קאי, אבל לחטים בשעורים בעינן סאה יותר תוספת לחמור וסאתים לגמל" וכו' — כן בשטמ"ק; ובמיוחס לריטב"א: "יותר (כ"ה בד"ר) ... וסאתים ויותר לגמל" וכו'. ואין זה מיושב לפי סברתו. שסברה זו אומרת שלרבא ג' סאין לחמור וסאה לגמל שבמשנתנו נאמרים לדין חטים וחטים, ואילו לדין חטים ושעורים בעינן סאה לחמור (ולא "סאה יותר") וסאתיים לגמל (כשטמ"ק) ולא "סאתים ויותר" (כבמיוחס לריטב"א). והסברה היא שבחטים ושעורים אמרנו לשיטת רבא, "לא, סאה", כלומר, כפליים מתוספת ג' קבין בחטים וחטים. ולפי זה תוספת גמל בחטים ושעורים תהיה סאתיים בדיוק, כפל סאה. ולפי סברה זו אין צורך לומר על הלשון "לא, סאה", כפי שאומר הראב"ד בסוף: "לא דק, דבעי טפי", שהרי אין צריך יותר. ובמיוחד קשה מה שכתוב להלן: "אבל חטים בשעורים בעינן טפי מסאה לחמור וסאתים (במיוחס לריטב"א: ו מסאתים) לגמל". ולמה לא אמר בעינן טפי מג' קבין לחמור ומסאה לגמל?

ואפשר שנתערבבו כאן לשונות הראב"ד מלפני החזרה ולאחר החזרה (כשם שבראש הדבור לא בוצעו הגהות החזרה בשלימותן, עיי' לעיל). הדבור הראשון שייך לפני החזרה, וצ"ל: "אבל לחטים בשעורים בעינן סאה (ותיבת "יותר" נמחקת) תוספת לחמור וסאתים (כבשטמ"ק, ותיבת "יותר" במיוחס לריטב"א נמחקת) לגמל כפלים בחמור" — הוא הפירוש "בגמל", והדברים מובנים, ואין צריך לומר "לא דק". אחר כך חזר בו הראב"ד מלפרש בגמל, ופירש בחמור. לשיטתו זו ג' קבין לרבא הם תוספת חטים וחטים, ואילו לחטים ושעורים אנו צריכים סאה ויותר, טפי מסאה,

ואשר ללשון הגמרא "לא, סאה", הרי "לא דק". והוא הדבור השני "בעינן ט פ י מסאה" וכו'. וכשבאו להגיה לאחר חזרה, לא הגיהו בשלימות, ובאו שני הלשונות בערבוביא.

לפי הנ"ל, נראה לשחזר שני לשונותיו של הראב"ד כדלהלן. הלשון שפירש "בגמל": "ת"ש להביא לתך חטים והביא ט"ז שעורים בגמל פטור, אע"פ שיש תוספת סאה, תיובתא דאביי. לרבא ודאי נחא דהא קתני במתני' דסאה לגמל הוי תוספת, הא אוקמא רבא דלחטים בחטים ולשעורים בשעורים קאי, אבל לחטים בשעורים בעינן סאה תוספת לחמור וסאתים לגמל, כפלים כחמור כמו שהוא נושא משא כפלים בו, כי משא החמור לתך ותוספתא ג' קבין אחד מל' חטין בחטין, ומשא הגמל כור ותוספתו סאה חטים בחטים, אבל חטים בשעורים בעינן סאה לחמור וסאתים לגמל, ואם לא הביא אלא ט"ז פטור".

הלשון שפירש "בחמור": "ת"ש להביא לתך חטים והביא שש עשרה [שעורים] בחמור פטור אע"פ שיש שם תוספת סאה, תיובתא דאביי. לרבא ודאי נחא דהא קתני במתני' דסאה לגמל וג' קבין לחמור הוי תוספת, הא אוקמא רבא לחטים בחטים ולשעורין בשעורין קאי, אבל לחטים בשעורין בעינן סאה ויותר תוספת לחמור וסאתים ויותר לגמל, כפליים כחמור כמו שהוא נושא משא כפלים, כי משא החמור לתך ותוספת שלו ג' קבין, אחד משלושים חטים בחטים, ומשא הגמל כור ותוספתו סאה חטים בחטים, אבל חטים בשעורים בעינן ט פ י מסאה לחמור ומסאתים לגמל ואם לא הביא עליו אלא שש עשרה פטור. ואע"ג דאמר רבא לעיל לא סאה, דאלמא בתוספת סאה הושוה משקל לתך בלתך ונפחא הוי תוספת, לא דק, דבעי טפ". ושמא אף כאן פירושו, ממה שאמרנו "לא סאה", מוכח שצריך להגיע קודם למשוי הראוי לאותו בעל חיים, ושם שדובר בחמור לשיטת רבא צריך עוד סאה, ולפי הפירוש "בגמל", צריך להגיע קודם למשוי של כור, שהוא משאוי של גמל, וכיצד יחייב אביי בט"ז סאין. והבאים אחרי הרמב"ן בבית מדרשו, ששנו פירושים אלה, כגון הרשב"א והר"ן הנ"ל, לא חזרו על הלשונות הקשים הנדונים. גם קשה ליישב "הדר ביה" זה על הראב"ד לפנינו. ומה גם שמפרש הראב"ד "לא סאה" בסוף פירושו "בחמור", קשה לי לפרש כיצד גרס לו דיבור זה שבגמרא לחזור מפירושו "בגמל".

ולפי הרמב"ן, יש לומר שפירש הראב"ד "בגמל" בראשונה, וחזר מפירושו זה ופירש "בחמור". המשך לשון הראב"ד "מיהו קשה לי מתני' דקתני" וכו' מתפרש בדרך נוחה אליבא דפירוש "בחמור", שמשוה הנאמר בברייתא למשנה.

דברי הרמב"ן עוד צריכים עיון ופירוש לעצמם. בתחילה הציע את שיטתו, שהחובים במשנתנו של "כמה יוסיף" לגמל ולחמור, אינם חלים אלא כשכבר נושא החמור או הגמל משא שלם, שאילו נושא חצי משא, אף ששינה והוסיף, אין התוספת מחייבת. וכתב על זה "דאלת"ה למה לי תקל' כתקל' ונפח' לתוס', אפי' בתוס' כל דהו ליחייב". ולא הבנתי למה תפס כאן בלשון "שיטת רבא", ויש הפרש בין הדברים, ולא דיבר רבא על אותו ענין של "משוי חמור". ונראה שמשתמש הרמב"ן בסגנון שיטת רבא אף לענין "משוי חמור ולא פחות ממשוי חמור". וכן צריך פירוש מה שכתב הרמב"ן בענייננו: "מאן דמפרש לרבא ל"ק דמוקי לה בגמל, אבל לאביי קשיא, דלדידיה סאה לגמל דקתני מתני' מחטין ושעורין קתני, ואמאי פטור, לא דק, ומה הואיל בפירושו, דאכתי צ"ל דסאה לא הוי תקלא כתקלא. והדר ביה ממאי דאמר' לא סאה". וצריך לפרש לאיזו שיטה מקשה הרמב"ן. ומן הסדר והענין נראה שמקשה על מאן דמפרש לשיטת אביי. כלומר, המפרש הזה אומר שקשיא לאביי ואמאי פטור בט"ז בחמור, צריך להיות חייב. ועל זה מקשה הרמב"ן "דאכתי צ"ל דסאה לא הוי תקלא כתקלא". והדבר תמוה, שלשון זה נאמר לשיטת רבא, ואילו לשיטת אביי לא בעינן תקלא כתקלא, וכיצד מקשה הרמב"ן בלשון זה לשיטת אביי? ואפשר שהוא כפי שאמרנו לעיל, שרואה הרמב"ן בלשון "תקלא כתקלא", לא רק שיטת רבא, אלא רעיון נוסף, שבכל מקרה אינו חייב בפחות ממשאוי של אותו בעל חיים, והוא עקרון שנכון ומקובל הן לשיטת רבא, והן לשיטת אביי: (ויותר קשה לפרש דקאי שיטת רבא דלעיל מיניה, ואינו מקשה אלא קושיית פשיטא). גם מה שכתב הרמב"ן "והדר ביה ממאי דאמר' לא סאה", שמא גם לפנינו באו ענייני הלשון השני בתוך הלשון הראשון, והדיון ב"לא סאה" שייך בעיקרו לפירוש "בחמור". ולואי ויתברר לנו מה היה כתוב ממש לפני הרמב"ן בדבריו "מאן דמפרש", ואזי יתפרשו אף דבריו יותר. ומכל מקום, פירוש הרמב"ן עצמו דומה ללשון השני שכתבנו לשיטת הראב"ד.

הרשב"א (בשטמ"ק) כתב בלשון עצמו של הרמב"ן, בשם "י"מ", וסיים: "... וסאה דקאמר לעיל לאו דוקא אלא בכדי משקלו קאמר". והוסיף הוא לפרש שיטה זו: "ונ"ל לפי פירוש זה דלפי ששנו במשנתנו שתי מדות בתוספת ג' לוגין (צ"ל: קבין) וסאה, והקשו עליו מאי לאו ג' לוגין (צ"ל: קבין) אמר איהו, לא השיעור הגדול שהוא במשנתנו דהיינו סאה, ולאו דוקא". ומשמע שאף לדעת הרשב"א שיטה זו רחוקה, וכן הקדים שם שיטת "י"א", עיין להלן. ועיין תשב"ץ, ח"ג, סי' קו.

⁶⁸ ועיין אפרתי, בראילן ו, עמ' 99. ותפס בפשטות בלשון עצמו בשיטת "יותר מסאה". אבל אי אפשר לומר כן מתוך הגמרא, שהרי לרבא חייב בט"ז שעורים, אלא תירוצי הראשונים הם, ומכלל דוחק לא יצאו.

בפירוש ר' חננאל, שקשה לאב"י.⁶⁹ וכן פירשו הראב"ד⁷⁰ והרי"ד⁷¹ לגירסת "פטור", שמקשה לאב"י. מכל מקום, למי שגורס "פטור" בברייתא, אין להסב הקושיא על אב"י בלבד אלא בדוחק גדול, ואילו לפי פשטות הדברים קשה מן הברייתא על המשנה לפי שיטת אב"י ורבא גם יחד, והוא שאומר הרשב"א על גירסת ר' חננאל: "ולפי גירסא זו י"א דלתרוויהו מקשה, דאפילו רבא מודה במוסיף סאה שהוא חייב, וכדאמרין לעיל דאקשינן ליה ממתני' דקתני ואם הוסיף על משאו חייב. מאי לאו ג' קבין, ופ"ק לא סאה, אלמא מודה הוא בסאה דחייב".⁷²

קב לכתף. ראה להלן. עריבה. ראה ציונים אצל שפרבר, נאוטיקה, עמ' 80, הע' 73.7 בורני. liburna, ראה פטאי, הספנות העברית, עמ' 46, 184, והע' 28;⁷⁴ תוספתא כפשוטה סוכה, עמ' 874-875 והע' 14; שפרבר, נאוטיקה, עמ' 137-138. בסוגייתנו "שלשת כורין לבורני גדולה" — בכ"י ג3 מצאנו (פעמיים) הכתיב: "לבורנא", סופית התיבה כבלועזית הנ"ל.⁷⁵

שמע מינה סתם ספינתא בת תלתין כורי.⁷⁶ חישוב זה מתאים ליחס של התוספת שלשה קבין ללתך, שהוא אחד משלשים.⁷⁷ וברייתא זו מדברת בפשטות בחטים וחטים. ואם אכן חישובו של רב פפא מסתמך על "שלשה קבין לחמור" שבסיפא דמתניתין, הרי מפרש רב פפא כשיטת רבא, חטין וחטין! וכתב רש"י לעיל (ד"ה קב לכתף): "מכאן אתה למד שמשא אדם בינוני שלשים קב שהן חמש סאים" וכו', עיין שם.⁷⁸ ברם הנה שמענו, לעניינים מסוימים, "ארבעה קבין הוי שיעור משוי"; כן לשון רש"י להלן קה ע"ב, ושם בגמרא: "אמרי דבי ר' ינאי לתפלה ולתפילין ד' קבין, לתפלה מאי היא דתניא הנושא משאוי על כתיפו והגיע זמן תפלה, פחות מד' קבין מפשילן (ד"ו) לאחריו ומתפלל, ארבעה קבין מניח ע"ג קרקע ומתפלל, לתפילין מאי היא דתניא היה נושא משאוי על ראשו ... באיזו

⁶⁹ ובאמת בפירוש ר"ח כ"י "והדרינן ואקשינן על אב"י וכו'. והלשון צריך תיקון, ראה הע' 16. וכשיושלם החסר שם, אי"ה, תתברר שיטת ר"ה, ושמא אף גרס לשון פירוש בגמרא להקשות על אב"י. ושמא עיקר הכוונה, לאחר שהקשינו לרבא, חזרנו להקשות דבר שקשה אף לאב"י, ואב"י מתרצו (אבל דחוק לומר כן לפי הסגנון הנ"ל).

⁷⁰ ראה הע' 67.

⁷¹ פסקי רי"ד, עמ' רעד. ואף הוא כשיטת הראב"ד, וכתב: "לא סאה, פי' לאו דוקא, דהא מעשים בכל יום ודרי על תרי דחיטי תלתא דשערי".

⁷² שטמ"ק, ועי' לעיל הע' 46.

⁷³ בפירוש הגאונים לטהרות הוא בהע' 24 שבעמ' 37.

⁷⁴ צ"ל שם: שלשת כורים. ועיין להלן.

⁷⁵ וכ"ה בשו"ת הרשב"ש, סי' רפח (נר ע"ג).

⁷⁶ בספרות האכרית הוזכר טווח רחב לנפח ספינות, ושם סתם ספינה שיש גור, עיין דרייבר ומיילס, חוקי חמורבי, I, עמ' 427-428, והע' 4 בעמ' 427 (בסעיף 234 באותה מהדורה, גור א ח ד, במהדורות אחרות ששים 60; לא מצאתי ענין זה בסעיף 271 שהוזכר שם, ושמא הכוונה 277, שהוזכר אף להלן שם). אמור מעתה, כבר אז נקבעו עניינים אלה בקובצי החוקים. על גור/כור, עיין קאופמן, עמ' 65 והע' 167.

⁷⁷ עי' רש"י ד"ה בת תלתין, רי"ף, תוס' ד"ה סתם, רמב"ם בפיה"מ, ובפ"ד מהל' שכירות ה"ו, רבינו יהונתן סד"ה השוכר. והשוה ראב"ד (לעיל הע' 67). בפירוש רבינו חננאל כ"י: "ודיקינן להא ממתניתין דקתני משואי חמור לתך ומידת לתך חמש אפיות וכל אפה ג' סאין וכל סאה ששת קבין, ותני אם הוסיף לו שלשת קבין חייב, נמצאו תשעים קבין בלתך, ושלשת קבין לתך (אולי צ"ל: ללתך) שהוא תשעים, יבוא חלק אחד משלשים חלקיו בלתך, למדנו מזה שכל משאוי שיוסיף חלק משלושים חלקים שבו חייב". ועיין בתפארת ישראל על המשניות, אות מג, שיטה אחרת.

⁷⁸ ועי' דברי רבינו יהונתן, ולהלן שם ד"ה קב לכתף. כפי' כ"י על הרא"ש: "ומכאן אתה למד שמשא אדם בינוני שלשים קב שהם ארבע סאין", וצ"ל: חמשה (ה ← ד?).

משאוי אמרו במשאוי של ארבעת קבין". ובירושלמי: "תני הכתף אע"פ שמשאוי על כתיפו ... בין כך ובין כך אל יתפלל עד שעה שיפרוק, ואם היה עליו משאוי של ארבעת קבין מותר. א"ר יונתן והוא ששיקל, מהו ששיקל, תרין חלקי' לחוריי וחד לקומויי" (ברכות פ"ב מ"ה, ה ע"א).⁷⁹ בסנה' צג רע"ב (על רות ג, טו"ז): "וכי דרכה של אשה ליטול שש סאין"⁸⁰ — ואם משא אדם בינוני חמש סאין, אין כל כך תימה אם רות המואביה יכולה לשאת שש סאין. ובודאי הכוונה שמשא שש סאין גדול ממשאוי כתף, ולא כל שכן שאין דרכה של אשה ליטלן.⁸¹ בעירובין כב ע"ב: "שבילי בית גילגול, אמרי דבי ר' ינאי כל שאין העבר יכול ליטול סאה של חטיין וירוח לפני סרדיוט".⁸² במס' פאה פ"ו מ"ו: "והעומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה"; בספרי דברים: "אל תשוב לקחתו, כולו כאחד, וכמה יהא בו, שיערו חכמים בעושה סאתים, מכאן אמרו העומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה" (פיס' רפג, עמ' 300); ובירושלמי מס' פאה שם: "אמר רבי לעזר כתיב כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה, עומר שאת יכול לפשוט ירך וליטלו, יצא זה שאין את יכול לפשוט את ירך וליטלו" (פ"ו ה"ה, יט ע"ג).⁸³ ועיין תוספתא כפשוטה שם, עמ' 168 והע' 47, ובתוך דבריו שם היקשה: "ולא עוד אלא שהרי מוכח מבבלי ב"מ פ' ב', עיי"ש ברש"י ד"ה קב) שמשא אדם בינוני הוא חמש סאין, ואיך ממעטינן עומר בן ב' סאין ... מלא תשוב לקחתו, שאינו יכול ליקחו כולו כאחד" וכו'.⁸⁴ והיות ומידה זו של כתף בסוגייתנו לא יצאה לנו אלא מתוך הסברה של יחס שאר המשאות, אינה יכולה לשמש קביעה היסטורית למשאוי הכתפים.⁸⁵ עם כל זאת, דוקא חמש סאין נראה סביר למשאוי של כתף חקלאי, לפי חישובינו דהיום. לפי אומדן של שלשים ק"ג, למשאוי של כתף חקלאי,⁸⁶ והחישוב לסאין יתן לנו בערך 3.2 סאה או 4.2 סאה!⁸⁷

⁷⁹ ועי' ר"ל גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, א, עמ' 350-351. וכמידה זו של משאוי בארבעה קבין, אמרו על הגדולה שבמידת חפנים בזמן הבית, לשם פלא: "ומשערין בכל חפנים, הגדול לפי גודלו, אפילו כבן קמחית, שהיתה ידו מחזקת בארבעת קבין, והקטן לפי קוטנו, אפילו כבן גמלא, שלא היתה ידו מחזקת אלא כשני זתים" (ירושלמי יומא פ"ה ה"ב, מב ע"ב, ועיין בבלי שם, מז ע"א). על תניית מים בתשעה קבין לבעלי קריין, עיין ברכות כב ע"א והמקבילות.

⁸⁰ ברות רבה ז, ג: "וכי דרכה להנשא בשש סאין" (מהדור מ"ב לרנר, עמ' 178, ראה ציוניו ופירושויו לשם). ואיך שלא נפרש ברור, הרי במקבילה שבבבלי דיברו על נטילת כובר.

⁸¹ ועיין מרגליות הים לסנהדרין שם, וגליוני הש"ס לר' יוסף ענגיל לכאן. וראה רור"ה, ח.

⁸² וצריך תיקון בפרס ורומי של ש' קרויס, עמ' 263.

⁸³ ולפנינו שם השמטת הדומות, ראה פירוש ריבמ"ץ, עמ' ט והע' 60.

⁸⁴ ועי' תוי"ט בפאה ובכ"מ, קול הרמ"ז על דבריו כאן, וריעב"ץ בלחם שמים כאן.

⁸⁵ מכמה בחינות, קשה לקבוע את הכמות המדויקת של מידות הנפח שבמקורותינו. החישוב המקובל הוא בערך שלשה עשר ליטר לסאה. ויש שמביאים סיוע מממצאים ארכיאולוגיים. ועיין A. Ben-David, *Israel Exploration Journal* 19 (1969), pp. 158-169. לרעת י' פליקס, נפח הסאה לא עלה על עשרה ליטרים (החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 160, עיי"ש). הוא בנה מסקנה זו על ההנחה שמידת ה"ביצה" המוזכרת במקורות לא עלתה על נפח הביצים הטבעיות, ומזה נדחק קצת בשאר חישובים (לחשב אמה על אמה בעיגול ולא במרובע; וראה י"ג וייס, מדות ומשקלות של תורה, ירושלים תשמ"ה, עמ' רמג"רמה). וצריך להביא בחשבון אף האפשרות של הפרש בין המידה של "ביצה" ששימשה אז, לבין מידה מדעית של ביצי העופות, כפי שקיימים גם במידות של היום הפרשים כאלה (למשל, "רגל"). למידות שבתקופה הקדומה, ראה אנציקלופדיה מקראית, ד, עמ' 855-857.

⁸⁶ אני מודה לפרופ' שמואל אביצור לאומדן זה, ויש אף להתחשב באזהרתו, שהממוצע משתנה לפי תנאים שונים, כגון מרחק ודרך המשאוי (ובתנאים מסוימים יש סבלים שנושאים עד שלש מאות ק"ג!). ועיין סוטה לד ע"א, והמיוחס לרש"י שם ד"ה תילתא: "נמצא שהיה כל אחד מהן נושא משא ק"ק סאין"!

⁸⁷ לפי 13 ליטר לסאה או 10 ליטר לסאה, ראה בהע' 85. חישובתי משקל התבואה לפי 1 ליטר חיטה = 0.714 ק"ג, ראה מ' ברושי, קתדרה 43 (תשמ"ז), עמ' 16. במאמר שנוכר לעיל בהע' 1 (וציין לו ברושי שם), הממוצע שהכריעו המחברים להשתמש בו הוא 0.772 ק"ג לליטר חיטה. ע"פ זה ישא האיכר בערך שתים או שלש סאין לפי תנאי ימינו.

וכן, לפי החישובים על פי היחס הנ"ל, אמרו שמשוי גמל כפליים משל חמור, מתוך שתוספת גמל סאה, כפולה מתוספת חמור ג' קבין, והמשוי פי שלשים בתוספת. אבל כיום מקובל שמשוי גמל פי שלשה או ארבעה ממשוי חמור.⁸⁸

לפי כל זה נראה לומר שלא היה היחס אחד לשלושים קבוע לכל המשאות שנזכרו כאן, אלא כל משאוי לפי המקובל בו.⁸⁹ כעת מיושב יותר מה שהקשו "אם איתא דלא מצי ביה/ בר דעת הוא/ לישדייה" (חילוף-גירסא 6), ומה שתירץ אביי ב"שחבסו לאלתר". וכי על תוספת של אחד לשלושים יאמרו כן? ואילו לתוספת של אחד לארבעה בערך, ודאי שייך יותר להקשות ולתרוץ כך.

⁸⁸ ש' אביצור, אדם ועמלו, ירושלים 1976, עמ' 240. ענין זה של משאות הבהמות כנושא לפתגם נמצא בדברי אחיקר: "... שבק חמר ולא יסבלנהי, ינשא בות מן כנתה [וינ]שא מ[ו]ב[ל]א זי לא זיל[ה] וטעון גמלא יטעננהי" (A. A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century*, Oxford 1923, p. 215 = [את משאון] עוזב החמור ולא ישאנה, ישא בושה מרעהו, וישא משוי אשר לא שלו, ומטען גמל יטען. וראה לעיל, הע' 2.
⁸⁹ ועי' מה שהיקשה ריב"ם בתוס' ד"ה סתם, משבת קנה ע"ב. ועי' תשובות הגאונים שערי צדק, ח"ד ש"ה, סי' יז וסי' חי (ירושלים עמ' ריז) = ס' המקצועות, עמ' סח"ט.

הסוגיא העשירית — כל האומנין שומרי שכר (פ ע"ב)

בסוגיא זו אין מימרות אמוראים, והמשא ומתן שבה מבעלי התלמוד הוא כולו. הברייתא "שוכר" שבראש הסוגיא באה להלן פ"ז סוגיא כב, צג ע"א (= שבועות מט ע"ב), ומשם הועברה לשאר המקבילות. בסוגייתנו, אפשר שכרגיל ברייתא זו סודרה בפני עצמה על יד משנתנו, לפני שנוסף המשא ומתן, ואפשר גם שבעל הסוגיא הוא שהביא ברייתא זו לכאן עם השקלא וטריא. וצריך לתת את הדעת משום מה הובאה ברייתא זו כאן, הרי "מה ענין שוכר אצל אומן" (ריטב"א ד"ה לימא), "והיכי מדמה מתני' דאומן לשוכר" (תוס' ר' פרץ).¹

לפי האפשרות הראשונה שהזכרנו לעיל, שהמסדר הראשון הוא שסידר כאן ברייתא זו בפני עצמה, בוראי קישר הוא את משנתנו לשיטת ר' יהודה דוקא, ולומר שיש מי שאינו מקבל שום שכר המיוחד באופן בלעדי כנגד השמירה, ובכל זאת דינו כשומר שכר, מתוך איזו הנאה אחרת שקיבל. וזה דין השוכר, שבהנאת שימוש בחפץ הנשכר נעשה שומר שכר,² אף ששימוש זה לא ניתן לו עבור שמירתו, אלא כנגד שכר ששילם. וכמוהו האומן, שבהנאת שכר פעולתו שמקבל, דינו כשומר שכר, אע"פ ששכר זה לא ניתן לו עבור שמירתו, אלא כנגד מעשי אומנותו. ואף שבשני אלה אין ההנאה היא מכוונת כנגד היותו שומר שכר, ואדרבה, היא באה על-ידי דבר אחר, בשוכר כמה שנתן את שכרו, ובאומן כמה שטרח באומנותו, מכל מקום לפי שיטה זו כך הדין, שדי בהנאות שקיבל על דבר אחר שיעשה שומר שכר בגללן.

ולגבי שוכר, כבר אמרו בירושלמי (שבועות פ"ח ה"א, לח ע"ב): "שלש פרשיות הן ... והאמצעית בנושא שכר והשוכר ... נושא שכר והשוכר לפי שנהנה מקצת ומהנה מקצת, נשבע מקצת ומשלם מקצת" (והשוה מכילתא, מסכתא דנויקין [משפטים] פט"ז, עמ' 307).³ וסתם הנאתו של שוכר היא שימוש בחפץ הנשכר;⁴ הרי נקרא "נהנה", אע"פ ששילם עבור הנאה זו טבין ותקילין.⁵ וכן לגבי אומן, משמע מפשט הלשון בכל מקום, שנחשב שומר שכר לא כסוגייתנו לשיטת ר' מאיר, שביקשו לבסס את הדבר על הנאה המיוחדת באופן בלעדי כנגד השמירה, אלא בגלל עצם השכר שמקבל לפעולתו. כגון, בתוספתא ב"ק פ"ה ה"ח"י: "נגר שקבע מסמר בשידה תיבה ומגדל ונשכר חייב לשלם, מפני שהוא כנושא שכר ... המוליך חטים לטחון ... וסובין וקמח לנחתום ... בשר לטבח ... צמר לצבע ... חייב לשלם, מפני שהוא כנושא שכר ... המוסר בהמה ... לטבח וניבלה, אומן פטור הדיוט חייב, ונושא שכר בין זה ובין זה חייב. המראה דינר לשלחני ... חייב לשלם, מפני שהוא כנושא

¹ על קושיית הראשונים, עי' להלן.

² עי' רש"י ד"ה רבי יהודה ותוס' ד"ה נימא. ודוק בדברי התוספות שמיישבים כיצד "מרמי ליה אומן לשוכר", לשיטת ר' יהודה בלבד, ש"שוכר הוי כשומר שכר"!

³ "הואיל ונושא שכר נהנה ומהנה, והשכיר נהנה ומהנה". ויש גורסים שו"כר במקום שכיר בפרשה זו, עיין להלן בפרוטרוט. ואם תגרוס שוכר, הוא כירושלמי הנ"ל. ולפי גירסת שכיר, יש שהביאו מכאן סמך לדינא דמתניתין, עיין להלן.

⁴ ובפני משה לשבועות שם: "וכן השוכר נהנה במלאכתו".

⁵ ועיין להלן סוגיא יא, פא ע"א, שיטת אמימר, ורש"י שם ד"ה בחזירה פטור.

ש כ ר". ופשטות לשון "כנושא שכר" כאן, מבלי הזכרת הנאה אחרת, כאומר ששכר פעולתו הוא הנאתו. וכן משתמע מן הלשון "ונושא שכר" וכו', כלומר, המקבל שכר על אומנותו.⁶ ובודאי יפרש בעל הסוגיא גם הוא את הדברים כפשוטם לשיטת ר' יהודה, שנעשה שומר שכר על סמך שכר אומנותו. אבל המשא ומתן שבסוגיא נאמר לדעת ר' מאיר בלבד, שכל הסוגיא נסובה על שיטתו. ואפשר שמשוואתה ברייתא זו למשנתו בגלל דברי ר' יהודה וכבר קבועה היא בסוגיא כאן, ובדרך זו קירבנו דין שוכר לדין אומן, כעת בא בעל הגמרא להקשות מן המשנה על דברי ר' מאיר שבברייתא.⁷

ולכאורה קשה מאד, כיצד מקשה התלמוד מאומן שבמשנתו לדין שוכר בדעת ר' מאיר, וכיצד סבר לשמוע מתוך הלשון שמשנתו דלא כר' מאיר? הנה, יחד עם מה שניתן לדמותם, עוד יש הפרש גדול בין שני הדינים, שהרי אומן נהנה מן השכר שמקבל, ואפשר לטעון שזוהי הנאה של ממש, מה שאין כן בשוכר, שאינו מקבל שכר, ואם כי יש לו הנאה, אין הנאתו זו גדולה כקבלת שכר. וכל זמן שקיים הפרש זה, כיצד אפשר לבוא ולהקשות על ר' מאיר?⁸ והיה אפשר איפוא לומר "מתניתין דברי הכל" — לכולי עלמא אומן שומר שכר הוא, בשכר שהוא מקבל. ומוסיף ר' יהודה, אף שוכר כשומר שכר הוא, שמחשב ר' יהודה הנאת שימושו כשכר. ואילו לר' מאיר, שאמר שומר חנם הוא ומאותה הנאת שימוש אינו נעשה שומר שכר, צריך לומר שאין בה בכדי שכר של ממש, ואינה כשכרו של אומן, שיש בו אף לגבי שמירה בכדי שכר ממש — הרי הפרש כמותי. אלא שבבעל הסוגיא דידן דייק מדעת ר' מאיר בשוכר הפרש מהותי, ושיטה מיוחדת. וכך היא שיטתו: אל נאמר שהנאת השימוש קטנה בכדי להחשב אף שכר על השמירה, אלא משמע שלדעת ר' מאיר, דרך עקרון ושיטה, אין לחשוב כשכר על השמירה כל הנאה הבאה עבור מעשה אחר, אלא שכר שיוחד אך ורק כנגד שמירתו.⁹ ומכאן בהכרח, "מתניתין דלא כר' מאיר", ועל זה, כדי לתרצה אף לדעתו, יש למצוא וליחד הנאה כל שהיא שתהיה שכר מיוחד על השמירה, כפי שעשה בעל סוגייתנו. ותירץ קודם שני תירוצים דחויים,¹⁰ וקבע תירוצו בשלישית:¹¹ "דתפיס ליה אאגריה".

⁶ וכבר דייקתי כן מתוספתא זו בהערה לפירוש רבינו יהונתן ב"ק, עמ' 309, הע' 806. וכן בב"ק צט ע"ב, במה שתירצו "כנושא שכר, אימא מפני שהוא נושא שכר, משמע שעצם שכר מלאכתו הוא שמחייבו כנושא שכר. ובחסדי דוד לשם: "משום דהוי כנושא שכר, ולא דוקא כנושא, אלא נושא שכר ממש הוא". וכן פסק הרמב"ם פ"י מהל' שכירות ה"ה: "מפני שהן נושאי שכר". ועוד משמע בב"ק שם לדברי שמואל, שלר' מאיר בעל מלאכה שאינו הדיוט אלא אומן, דינו כשומר שכר שחייב בגנבה ואבדה, אפילו כשעושה בחינם, וכל שכן כשעושה בשכר, עיי"ש, וברבינו יהונתן הנ"ל, עמ' 308 והע' 787. ועי' מ"ש הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה לב"ק פ"י, עמ' 117 שו" 23, עמ' 118 שו" 28-29, 31-32. ועי' תוספתא ב"מ, פ"ז הט"ו. ובה"ח שם. כ"ף זו אף עם "שומר חנם": "משנתקבל שכרו הרי הוא כשומר חנם", לומר לך שאינה אלא הגדרת דינו.

⁷ וראה להלן הע' 41.

⁸ ועל זה באמת נוסדה קושייתם של כמה מן הראשונים, שהקשו לשיטת ר' מאיר שאין לדמות אומן לשוכר. בתוס' ר' פרץ: "והיכי מדמי שוכר לאומן, שאני שוכר דלהכי לא חשבינן ליה ש"ש משום דקיהיב שכר מלאכתו, אבל אומן נותנין לו שכר" (כ"ה בשטמ"ק; במהדו' הרש"ל, עמ' קנו הגיה, ובאמת נוסח כה"י צריך תיקון, ולפי הסגנון נראה כעת להקיף בסוגריים "הא דאמרי' באומן דהוי כשומר שכר". ושמא היתה זו הערת גליון, ובטעות הכניסה במקום הלשון שנחסר). וכן היקשה כשיטה זו בחי' הריטב"א ד"ה לימא: ועי' בהערה שלאחר זו.

⁹ וכזה תירצו בתוס' ר"פ וחי' הריטב"א שם. ועי' הריטב"א ר"ה ר' מאיר, ואף הוא מתכוין לקושיא זו לשיטת ר"מ, ותירוצו באותו כיוון, שאין שכרו יכול להחשב הנאה לדין שומר שכר, שהרי אינו אלא שכר פעולה. ועי' פסקי רי"ד, עמ' רעה (והע' 61, ואפשר אף בלי הגהה, ופירש דעת ר' יהודה שם, ראה להלן). ועי' פני יהושע, ד"ה בתוספות בר"ה נימא.

¹⁰ על התירוץ השני היקשו התוספות (ד"ה דקא יהיב), ויישבו: "אלא בלאו הכי פריך ליה שפיר", לומר שהם

תירוצים דחויים מעיקרם. ¹¹ על מבנה כזה, עיין מ"ש בתרביץ מ (תשל"א), עמ' 428 והע' 43.

התירוץ הראשון, "יהיב ליה לדידיה", הוא מעין מקרה ביניים. יש כאן הר לרעיון שמעצם שכר אומנותו נעשה שומר שכר, והוא בדרך זו, שהעובדה שבחר בו בעל הבית לזכות בשכר זה, ולא באחר, יש בה מעין הנאה נוספת ומיוחדת.¹² בשני התירוץ של אחרי ים נסיון להעלות הנאות מוחשות יותר. וכל זה לתרץ אליבא דר"מ, כנ"ל. ברם לפי פשוטם של דברים, אומן נעשה שומר שכר משום שנהנה הוא בשכר שמקבל, וכך ראוי לומר לשיטת ר' יהודה לכל הדעות.¹³ ויש מן הראשונים שאמרו במפורש כמעט, שלדעת ר' יהודה נעשה שומר שכר בשכר אומנותו, שיש בו בכדי רווח ממש.¹⁴ ויש שניסחו רעיון זה קצת יותר באריכות, ומתקרב הניסוח לתירוץ הראשון שאמרו בסוגיא לר' מאיר שהוא כעין מקרה ביניים כנ"ל, ובכל זאת מהות שיטתם היא שנהנה מן השכר ממש.¹⁵

גם לפשט משנתנו נוח לומר כן, שאילו לפי התירוץ "דתפס ליה אאגריה", יש להקשות מסיפא דמתניתין: "וכולן שאמרו טול את שלך והבא מעות שומר חנם", ומדוע, הרי עדיין נהנה ותפס ליה

¹² ראה להלן, הע' 15.

¹³ ואף לר' מאיר, יש לומר שדי בהנאת שכרו של אומן שיהיה שומר שכר, מה שאין כן בשוכר, שאין לו הנאה כזו, כפי שהקדמנו לעיל.

¹⁴ בפסקי רי"ד: "ויקס"ד שהאומן בכלי זה דומה לשוכר, שהוא נהנה ממנו בשכר טרחו, ומשום הכי הוי עליה שומר שכר, ודלא כר' מאיר ... ור' יהודה ... והוא הדין האומן כיון דנהנה מן הכלי הוי שומר שכר, ואע"ג דבפעולתו נהנה (עמ' רעהרעו). ועי' להלן והע' 24, 36. בראב"ד שהבאתי שם (הע' 24): "משום דאומן קא רוח במלאכתו באותו הכלי"; ובשטמ"ק להלן פ"ב ע"א, ד"ה והראב"ד ז"ל: "דאומן משום דנהנה בו שהרויח בו". בחידושי הריטב"א, עמ' 178, ד"ה לימא: "מפני שנהנה בכלי זה, מהני להיות עליו ש"ש" (ובסוף הדיבור, במקום "שוכר", צ"ל: שומר שכר) עמ' 180, ד"ה לימא: "אומן, דנהנה בכלי זה להרויח בו שכר מלאכתו". וראה הע' 15.

¹⁵ רש"י כתב: "שלחנא שכר אומנותו היה אצלו, אבל לא שכר שמירה הוא נוטל, אלא שכר פעולה". ו"היה אצלו" אינו אלא כאומר "היה בשמירתו". ואע"פ שהוא בד"ה ר' מאיר אומר, אין רש"י כותב כן לשיטת ר' מאיר, אלא לעצם הענין. (ומן "אומן דמי לשוכר", הוא דיבור בפני עצמו ברש"י, אלא שהמרפסים נוטים לציין דיבור חדש רק כשרש"י פותח בלשון הגמרא, אבל יש שהוא דיבור נפרד ברש"י גם ללא פתיחה בלשון הגמרא). וענין זה של אומן מיושב בפירוש רש"י, לשיטת ר' יהודה (השוה סגנונו של רש"י, ד"ה רבי יהודה אומר כשומר שכר), ואילו לר"מ קשה. ועיין היטב בב"ב ריש סי' שו, ד"ה כל האומנים. וכן תוס' ד"ה נימא, כשיטת ר' יהודה היא, כפי שכתבנו לעיל (והוא מן הדיבורים של הגדרת השיטות, כפי שמצאנו בתוספות בראשי סוגיות; והשוה לעיל פ"ב ע"א, תוס' ד"ה קשה). ואף שאין התוספות אומרים באופן מפורש שלרבי יהודה נעשה שומר בגלל שכר אומנותו (וכתבו: "אע"פ שאינו נוטל שכר על השמירה אלא שכר טרחו"), מ"מ כך כוונתם, כברש"י (ועי' תוס' פ"א ע"א ד"ה הא גמרתיו, ומהר"ם לשם). וכן בתוספות רא"ש, ד"ה לימא, שהוא מקביל לאותו דיבור בתוספות, אמר מפורש: "אומן נמי הוי שומר שכר, משום שנהנה מה שהוא בביתו שהוא מתקנו ונוטל שכר". והלשון "מה שהוא בביתו", הוא כרש"י הנ"ל "היה אצלו". וכתב בטור סי' שו: "וזהו שכרן שמשכרין במה שנותנין להם לתקן וליטול שכר", והוא פוסק כר' יהודה (ועיין ב"ח: "למאי דאסיקנא דשוכר כש"ש", כלומר, כר' יהודה). רק שהסגנון מתארך ודומה קצת לתירוץ הראשון אליבא דר"מ. דברי בי"ש לשם, ד"ה ומ"ש וזהו, נראים קטועים בודאי. ואילו בדרישה לשם, באמת רצה לפרש דברי הטור הנ"ל לומר שהם ע"פ התירוץ הראשון בגמרא אליבא דר"מ! וכתב: "וטעם הראשון קיים", עיין דבריו באורך (והשוה ש' ורפהטיג, דיני עבודה, עמ' 52, בשם: לי נראה). ולפי דברינו, אף שנתקרב הסגנון, אין דברי הטור ע"פ אותו טעם, אלא ע"פ דברי הראשונים הנ"ל אליבא דר' יהודה (וגם ברישא כתב הטור: "שנותנין להן", עיין ב"ח לשם שדייק "מאריכות לשון שנותנים להן"). מכל מקום, היו מחברים שרצו לפרש את הניסוח הארוך שבראשונים כמכוון להנאה אחרת, הנפרדת מעצם קבלת שכר אומנותו. עיין היטב שו"ת מהר"ח א"ר, סי' קפג, סב ע"ב, וכתב שם: "הלא האומנים אינם נעשים שומרי שכר מחמת שכר טרחם, אלא בההיא הנאה דקא תפס ליה אאגריה, ולפי איבעית אימא דפ' האומנים דמוקי לה כר' מאיר דאמר שומר שכר (צ"ל: שוכר) כנושא שכר, וכדמחליף רב' בר אבהו התם, משום דל הנאתו לכך הוא אצלו, אע"ג דשקיל אגריה, הוי שומר שכר! עיי"ש הקשרו. (ועיין דברי רש"י הנ"ל, ד"ה ר' מאיר, וראה כיצד מבקש רבינו לפרשם, ובא לנסחם ע"פ ד"ה רבי יהודה. ובכדי להקבילם לגמרי, אפשר להוסיף את הסברה: "אע"ג דטרח באגריה". וראה לעיל ריש סוגיין, עמ' 239, ד"ה בסוגיא זו). וראה הסגנון בחסדי דוד ובתוספתא כפשוטה (להלן הע' 20).

אאגריה? ורש"י חש לקושיא זו, וכתב: "ומשתוציאנו הבא מעות, שאני מעכבו לתופסו על שכרי, הרי הוא מעתה ש"ח" (ד"ה וכולן), השוה להלן סוגיא י"א.¹⁶ ובאמת, בירושלמי, ובכתביהיד הרוקניים של המשנה, בסדר הפוך: "הבא מעות וטול את שלך, שומר חנם", ואע"פ שאפשר לפרש: אני מעכבו לתופסו על שכרי, הרי אינו נחשב שומר שכר מאותה הנאה.¹⁷ אמור מעתה, מפשט המשנה ומלשונה, אין דין שומר שכר תלוי במה שתפוס בו לשכרו.¹⁸

וכן משמע גם מן התוספתא, המקבילה למשנתנו, בפ"ז הט"ו: "גרדי שהניח נר בצד הבגד ודלק חייב, מפני שהוא בנושא שכר, נפלה עליו מפולת, עד שלא נגמרה מלאכתו חייב, משנגמרה מלאכתו, אם הודיע בו לבעלים פטור, ואם לא חייב. גמרו ונגנב או שאבד, אם הודיע בו לבעלים פטור, ואם לאו חייב". הרי מן הסתם בשעת הודעה טרם קיבל שכרו, כמפורש במשנתנו, ואע"כ כל שסיים אומנותו דרך הודעה, אינו שומר שכר, ואף שיכול לתפוס בו לשכרו.¹⁹ ומן הל' י"ח מוכרח לומר כן. ברישא שם: "הנותן כליו לאומן לעשות לו ונגמרה מלאכתו, עד שלא מתקבל שכרו הרי הוא בנושא שכר, משמתקבל שכרו הרי הוא כשומר חנם". אמנם כאן אפשר לפרש שני הפירושים, שמתן שכר מסיים זמן האומנות, כעין ההודעה דלעיל, או, כשיטת הסוגיא, שמדובר בהנאת תפיסה. ברם מיד בסיפא: "אימתי, בזמן שתבעו ואמ' לו בא וטול את שלך, לא תבעו ולא אמ' לו בוא וטול את שלך אף על פי שמתקבל שכרו הרי הוא בנושא שכר". ומכאן מוכרח שהוא כשומר שכר גם בלי הטעם של תפיס,²⁰ וכפי שהוכח מפשט המשנה שתפיסה זו אינה עושה אותו שומר שכר.²¹ וכן יוצא מדברי כמה ראשונים ואחרונים שעיקר הטעם שאומן שומר שכר הוא מכך שנהנה במה שמשתכר, והטעם הניתן בסוגיא אינו בא אלא לדחות שלא תקשה לדעת ר' מאיר.²² אמנם על ידי כך

¹⁶ וראה להלן לסוגיין, עמ' 243 והע' 23.

¹⁷ ראה להלן, סוגיא יא, עמ' 253-254 והע' 22, 24.

¹⁸ ועיין ר"ח אלבק, השלמות ותוספות לפירוש המשנה, עמ' 426.

¹⁹ ועי' להלן.

²⁰ וכפי שכתב בחסדי דוד השלם לכאן (לד ע"א): "ועוד אשמועי' הכא חרוש גדול דאפי' אחר שכבר גמרו וקבל שכרו, זימנין דאכתי ש"ש הוא כ"ז שלא א"ל בא וטול את שלך, ולאפוקי דלא נימא דלא חשיב ש"ש אלא בההיא הנאה דתפיס ליה אאגריה דלא בעי למיעל ולמיפק אוזוי, קמ"ל דלאו הכי הוא אלא ה"ט דחשיב ש"ש שמשכתך במה שנותן לו לתקן וליטול שכר, ולפי"ז אפי' הקדים לו שכרו ש"ש מיקרי. ואע"ג דבגמ' אי' טעמא דמתני' משום דתפיס ליה אאגריה, אינו אלא לאוקמי מתני' אפי' כר"מ וכו' בארוכה, עיי"ש. ועי' נתיבות ירושלים לרי"ח דייכעס, ד"ה כל האומנין, ואילך, וא' שכטר, המשנה בבבלי ובירושלמי, עמ' רמא, לסי' תקצא. בתוספתא כפשוטה לרישא, עמ' 258 שו' 72-73, עוד רצה לפרש כשיטת הסוגיא. ומשמע שם שמפרש הל' ט"ו לפי שיטה זו בהקדים לו שכרו דוקא. אבל בסיפא אי אפשר לפרש משום תפיסה, עי' שו' 74-75 שם. וכתב: "והטעם פשוט, שהרי נהנה מעצם העובדא שמסרו לו מלאכה". וראה לעיל הע' 15. ועי' להלן לסוגיא י"א.

²¹ ועי' תוס' ד"ה דקא תפיס.

²² בתשובת רב סעדיה גאון בשערי צדק אינו מזכיר טעם "דתפיס", ודבר פשוט הוא מדבריו שהנאת האומן היא במה שמקבל שכר: "שהמשפט נותן שכל הנהגה בדבר שתחת ידו הרי הוא שומר שכר, כמו שהצבע הוא שומר שכר אע"פ שאין שכרו בשביל שמירה אלא בשביל שהוא צובע, וכמו כן הכובס והחייט, כמו ששנינו כל האומנין שומרי שכר" וכו' (חלק ד שער ת, אות כא, עמ' ריט). ועיין תשובת רב האי גאון שם, שער ב, אות לט, עמ' צה. ועי' לעיל והע' 14. בתשובות מהר"ח או"ז, סי' רמז: "דלא אמרינן בההיא הנאה דקא תפיס לה אגריה (צ"ל: אאגריה) וכו' אלא לאו (התיבה מיותרת, ובודאי היתה מילוי שורה) לאוקמה מתניתין כר' מאיר, אבל לר' יהודה דקיימא לן כוותיה (יש להשלים מעין: לא אמרינן הכי)". המאירי: "ומכל מקום, נראה שלא נאמר אותו הטעם אלא לדעת ר' מאיר" (עמ' 314-315, עיי"ש). בדרישה לסי' שו, אות א: "והנה אנו דלא קי"ל כר"מ ... לא צריכנא לה"ט דאי בעי תפיס כו", עיי"ש. וכן במשנה למלך, פ"י מהל' שכירות ה"ג: "אבל לדירן דקי"ל דשוכר הוי כשומר שכר טעמא דאומנין הוא דמשתכרים". וכן בס' צמח צדק: "הרי מוכרח טעמא דאומנין דגם בלא הטעם דתפיס ליה אאגריה הוי אומן שומר שכר", עיי"ש.